

**T.C
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
(TASAVVUF TARİHİ)
ANABİLİM DALI**

**MESNEVÎ'DE KUR'ÂNÎ REFERANSLAR
VE KUR'ÂN AYETLERİNE GETİRİLEN
İŞÂRÎ YORUMLAR**

Doktora Tezi

HALİM GÜL

ANKARA- 2003

**T.C
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
(TASAVVUF TARİHİ)
ANABİLİM DALI**

**MESNEVÎ'DE KUR'ÂNÎ REFERANSLAR
VE KUR'ÂN AYETLERİNE GETİRİLEN
İŞÂRÎ YORUMLAR**

Doktora Tezi

HALİM GÜL

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. ETHEM CEBECİOĞLU**

ANKARA- 2003

T.C
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
(TASAVVUF TARİHİ)
ANABİLİM DALI

MESNEVÎ'DE KUR'ÂNÎ REFERANSLAR
VE KUR'ÂN AYETLERİNE GETİRİLEN
İŞÂRÎ YORUMLAR

Doktora Tezi

Tez Jürisi Üyeleri
Adı ve Soyadı

.....
.....
.....
.....
.....

İmzası

.....
.....
.....
.....
.....

Tez Sınav Tarihi

ÖZET

Gül, Halim, “Mesnevî’de Kur’ânî Referanslar ve Kur’ân Ayetlerine Getirilen İşârî Yorumlar”, Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Ethem Cebecioğlu, VII+ 376s.

XIII. Yüzyılın meşhur mutasavvıflarından biri olan Mevlânâ Celâleddîn Rûmî’nin Mesnevî adlı eserinde yer alan ayetlerin işârî yorumu, bu tezin konusudur.

Tez, bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, tefsir, te’vîl ve terceme kelimelerinin lügat ve ıstılah yönünden değerlendirilmiş, tefsir ekolleri ve bunlar arasında işârî metoda dayalı tefsirin yeri belirlenmeye çalışılmıştır.

Birinci Bölüm’de, Mevlânâ Celâleddin Rûmî’nin hayatı ve eserleri ele alınmıştır. Fakat eserler kısmı işlenirken tezin asıl konusu olması hasebiyle Mesnevî, önemi, etkileri, üslûbu ve kaynakları bakımından ele alınıp değerlendirilmiştir.

İkinci Bölüm’de ise tezin asıl konusu olan, Mesnevî’de tasavvufî muhtevâ ve bu muhtevâ ile ilgili ayetlerin değerlendirilmesi incelenmiştir. Bu bölümde Mesnevî’de dağınık olarak ele alınan tasavvufî konular tasnif edilerek bu konularla ilgili işâret edilen ayetler tespit edilmiş ve bu ayetlerle ilgili diğer müfessirlerin yaklaşımı kısaca ele alınarak değerlendirilmeye çalışılmıştır. Tasavvufî kavramlar işlenirken önce kelime ve ıstılah manası izah edilmiş, bu kavramlarla ilgili diğer mutasavvıfların görüşlerinden özet olarak bahsedildikten sonra, Mevlânâ’nın bu konuda işarete bulunduğu ayetin önce meâli daha sonra da yorumu verilmiştir. Bu kısımda tekrarlarla birlikte Mesnevî’de geçen dört yüz ayet tespit edilerek tasavvufî konulara göre tasnif edilmiştir. Bu bölümün sonunda konulara göre ayetlerin indeks fihristi verilmiştir.

ABSTRACT

Gül, Halim, “Koranic references and Isharic interpretations defining Koran verses”, Ph. D. thesis, Supervisor: Prof. Dr. Ethem CEBECIOGLU, VII+, 376 pp.

Isharic interpretation of the verses taken place in the Mathnawi of Mavlana Jelaledin Rumi who is one of the famous mystics of 13th century is the subject of this thesis.

The thesis has one introduction and two chapters. In introduction, the words of commentary, tafseer and translation were evaluated by means of dictionary and meaning then an attempt was made to define the tafsser ecoles and the position of the ishari based tafseer among these ecoles.

In the first chapter, life and works of Mavlana Jelaledin Rumi were explained. But as works are being explained, Mathnawi was explained and evaluated from the point of importance, influence, method and the references because of the subject of the thesis.

In the second chapter of the thesis, mystic content of the Mathnawi and evaluation of the verses referring the content of the Mathnawi were examined. Mystic topics, which are in the different section of the Mathnawi, were classified and referring verses to these topics was determined. An attempt was made to evaluate the other explanations, which are made by other Koran commentators, of these verses. While examining the mystic concepts, dictionary meaning was explained, opinions of the other mystics were briefly given then verse, which is indicated by Mavlana for this topic, was translated and explained. In this chapter, four hundred verses were found in Mathnawi and all these verses were classified according to their topics. An index for the verses was given at the end of this chapter.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ V

KISALTMALAR VII

GİRİŞ 8

1. Tefsir, Te'vîl ve Terceme Kelimelerinin Lügat ve İstilah Yönünden Değerlendirilişi 8

2. Tefsir Ekolleri ve Bunlar Arasında İşârî Metoda Dayalı Tefsirin Yeri 10

2.1. Rivâyet Metoduyla Tefsir 10

2.2. Dirâyet Tefsiri 12

2.3. İşârî Tefsir 13

2.3.1. İşârî Tasavvufî Tefsir 13

2.3.2. Nazarî Tasavvufî Tefsir 13

2.3.3. Kur'ân-ı Kerîm'den deliller 15

2.3.4. Hadislerden deliller: 16

2.3.5. Sahabelerden nakledilen deliller: 17

BİRİNCİ BÖLÜM 23

I. MEVLÂNÂ CELÂLEDDİN RÛMÎ'NİN HAYATI 24

1. Doğum Yeri ve Nesebi 24

2. Adı ve Lakapları 25

3. Babası Sultanu'l-Ulema Bahâeddin 26

4. Belh'ten Göç 27

5. Mevlânâ'nın Şeyh Attar'la Görüşmeleri 28

6. Karaman'a Gelişi ve Evliliği 29

7. Konya'ya Yerleşmesi 29

8. Eğitimi ve Hocaları 30

8.1. Seyyid Burhaneddin Muhakkık-ı Tirmizî 32

8.2. Kemâleddin b. el-Adîm 33

8.3. Şems-i Tebrîz ve Mevlânâ'nın Çoşkunluk Devri 33

8.3.1. Şems-i Tebrîzî Kimdir? 34

8.3.2. Şems'in Konya'ya Gelip Mevlânâ İle Buluşması 36

9. Diğer Dostları 39

9.1. Şeyh Salahaddîn-i Zerkûbî 39

9.2. Hüsâmeddin Çelebi 41

10. Son Zamanları ve Ölümü 43

11. Vasiyyeti	44
12. Cenaze Namazı	45
13. Türbesi	46
14. Ailesi ve Çocukları	48
15. Sûret ve Sîreti	48
16. Mevlânâ'nın Hayat Kronolojisi	51

II. ESERLERİ 51

1. Mecâlis-i Seb'a	52
2. Mektûbât	52
3. Fîhi Mâ Fîh	52
4. Divân-ı Kebîr	53
5. Rubâiler	54
6. Mesnevî	55
6.1. Mesnevî'nin Türkçe Şerhleri	57
6.2. Mesnevî'nin Önemi	58
6.3. Mesnevî'nin Etkileri	61
6.4. Mesnevî'nin Üslûbu	61
6.5. Mesnevî'nin Kaynakları	63

İKİNCİ BÖLÜM 65

I. MESNEVÎ'DEKİ TASAVVUFÎ MUHTEVA VE BU MUHTEVÂ İLE İLGİLİ KUR'ÂN ÂYETLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ 65

1. Ulûhiyyet	65
1.1. Tevhid	66
1.2. Fenâ-Bakâ	74
1.3. Vahdet-i vücûd	82
2. Ru'yetullah	92
3. İlim	94
3.1. İlm-i Ledün	99
4. Kalb	107
5. Rûh	113
6. Nefs	120
7. Seyr ü Sülûk	132
7.1. Az yemek	138
7.2. Az Konuşmak veya Sükût	141
7.3. Ağlamak	143

8. Mürşid/ Şeyh	146
9. Tevbe	158
10. Zikir	163
11. Havf ve Recâ	168
12. Kabz ve Bast	172
13. Mahv ve Sahv	176
14. Muhabbetullah	178
14.1. Aşk	183
16. İbadet	191
16.1. Namaz	198
16.2. Dua	203
17. İnsan	209
17.1. Misâk	220
17.2. Firâr	224
18. Enbiyâ ve Evliyânın özellikleri	226
18.1. Vahiy ve İlham	239
19. Dünya	243
20. Kadının önemi	248
21. Cennet ve Cehennem	250
21.1. Cennet	250
21.2. Cehennem	253
22. Kaza ve Kader	257
22.1. Cebir	263
22.3. Şefâat	270
23. Şeytan	273
24. Arkadaş	278
25. Akıl	282
26. Mü'min Münâfık-Kâfir	287
27. Ölüm	292
28. Vuslat	298
29. İslam	302
30. İstişâre	307
II. AHLÂKÎ KONULAR	310
1. Ahlak-ı Seyyie	311
1.1. Gurur- Kibir	311

1.2. Hased	315
1.3. Nazar	319
1.4. Hırs	321
1.5. Makam ve Mevki Düşkünüğü	327
1.6. Tûl-i emel	328
1.7. Şehvet	329
2. Ahlak-ı Hasene	333
2.1. Edep	333
2.2. Cömertlik	336
2.3. Şükür	342
2.4. Sabır	347
III. ÂYETLERİN KONULARINA GÖRE İNDEKS FİHRİSTİ	351
SONUÇ	355
KAYNAKÇA	359

ÖNSÖZ

Hamd, bizi hadsiz, hesapsız, sayısız nimetlerine mazhar eyleyen, mülkün sahibi, âlemlerin Rabbi, Hâlıkımız, Râzıkımız, Allah Teâlâ'ya; salat ve selâm da tüm insanlığa rahmet olarak gönderilen, öncekilerin ve sonrakilerin efendisi, önderimiz rehberimiz Hz Muhammed Mustafa (s.)'e, onun âl ve ashabının üzerine olsun.

İslam dininin zuhurundan beri üzerinde en çok konuşulan, araştırmalar ve çeşitli te'viller yapılan, hiç şüphesiz Kur'ân-ı Kerim'dir. Mevlânâ'nın Mesnevî'si de bu yorum ve te'villerden biridir.

Mevlânâ, bu eserinde Kur'an âyetlerini yorumlarken, insan-biçimci bir üslûb kullanmıştır. Şüphesiz bu metod, bizzat Kur'an'ın da kullandığı bir üslûbttür. Bu metod mutlak, görünmeyene ve soyut manevî olan konulara sembol ve simgelerle göndermelerde bulunarak, madde ötesinin de ma'kul olduğunu göstermeye çalışır. Öyle ise sembolik bir dilin, söylemek istediğini aracısız ileten, düz ve yalın dillerden çok daha derin ve edebî bir dil olduğunu söyleyebiliriz. Şu hususu da göz ardı etmemek gerekir ki, Mevlânâ'nın metaforik anlatıma başvurmasının bir başka yönü, kendince ulaştığı ve elde ettiği ilâhî ganimetleri muhafaza etmek, ehli olmayanlardan gizlemek amacına yönelik olmak üzere, yüksek düzeyde bir anlatımı seçmesini gözler önüne serer.

Biz bu çalışmamızda, Kur'ân âyetlerini referans alarak Mesnevî'deki tasavvufî konuları tasnif edip bir araya getirmeye çalıştık. Çalışmamız bir "Giriş" ve iki "Bölüm"den oluşmaktadır. Giriş bölümünde, tefsir, te'vîl ve terceme kelimelerinin lûgat ve ıstılah yönünden değerlendirilişini, tefsir ekolleri ve bunlar arasında işârî metoda dayalı tefsirin yerini belirlemeye çalıştık. Konumuzla yakından irtibatlı olması hasebiyle, işârî tefsiri biraz daha detaylı olarak ele alıp çeşitli yönlerden tahlil etmeye çalıştık.

Birinci Bölüm'de Mevlânâ Celâledîn-i Rûmî'nin hayatını inceledik. Bugüne kadar Mevlânâ'nın hayatı ve fikirleri üzerine, gerek Türkçe gerekse yabancı dillerde çok sayıda çalışmalar mevcuttur. Biz bu bölümü, ilk kaynaklara dayanarak, özet bir şekilde ortaya koymaya çalıştık. Yorum gerektiğinde ikinci el kaynaklara müracaat ettik. Bu bölümde eserler kısmını işlerken, konumuzun bel kemiğini oluşturan "Mesnevî"yi önemi, etkileri, üslûbu ve kaynakları bakımından ele alıp inceleyerek tanıtmaya çalıştık.

İkinci Bölüm'de Mesnevî'de tasavvufî muhtevâ ve bu muhtevâ ile ilgili Kur'ân âyetlerinin değerlendirilmesini ele alıp inceledik. Mesnevî'de tasavvufî konular belli bir sistem içerisinde ele alınıp incelenmiş olmadığından, istikra metodu ile tarayarak konuları çeşitli tasavvufî mevzular başlığı altında sınıflandırdık. Tabii bu tasnifi yaparken, Kur'ân âyetleri referans alınarak işlenen bölümleri, bizim çalışmamızın konusu olarak tercih ettik. Çünkü Mesnevî'de, ele alıp incelediğimiz tasavvufî konulardan çok daha fazlasını bulmak mümkündür. Fakat konumuzu âyetler baz alınarak işlenen tasavvufî kavramlarla sınırlandırarak çalışmamızın kapsamını belirlediğimizden diğer konulara değinmedik. Bu konuları işlerken, önce terimlerin kelime ve ıstılah manalarını izah edip diğer mutasavvıfların görüşlerini aktardıktan sonra, Mevlânâ'nın işârette bulunduğu âyetin meâl ve yorumunu vermeye çalıştık. Mesnevî, şiir üslubu ile yazılmış olduğundan, Mevlânâ'nın yorumlarını verirken kendi ifademizden çok, mutasavvıfımızın ifadelerini kullanarak manayı buharlaştırmamaya çalıştık. İşaret edilen âyetlerin, diğer müfessirlerin kitaplarına da bakarak, farklı ve benzer yönlerini ortaya koymaya çalıştık.

Bu çalışma da, mutasavvıfımızın zamanında ve günümüzde Mesnevî'yi sadece bir hikayeler koleksiyonu olarak addedip, onda tasavvufun yüce mertebelerinden bahsedilmediğini, Mevlânâ'nın da tasavvuf ve tarikatla meşgul olmadığını iddia edenlere bir cevap olacaktır.

Çalışmamızda, Mesnevî dipnotta gösterilirken şu şekilde hareket edilmiştir: Cilt sayısını gösteren Romen rakamından sonra gelen sayı, Nahîfî'nin tercemesinin Âmil Çelebioğlu tarafından yapılan sadeleştirmesindeki beyit numarasını göstermektedir. Mesnevî'den yapılan iktibaslar, zikredilen terceme ile birlikte Tahîrî'l-Mevlevî'nin tercemesinden de alınmıştır. Fakat Mevlevî'nin tercemesi tam olmadığından, Nahîfî'nin tercemesini kaynak olarak göstermeyi uygun bulduk.

Çalışmalarım esnasında zaman zaman danıştığım ve fikirlerine müracaat ettiğim tez izleme jürimde bulunan hocalarım Prof. Dr. Mehmet Akkuş ve Prof. Dr. A. Nedim Serinsu'ya, ufuk açıcı fikirleri ile bize yol gösteren, maddi ve manevi yardımlarını esirgemeyen değerli danışman hocam Prof. Dr. Ethem Cebecioğlu'na minnet ve şükranlarımı arz ederim. Ayrıca çalışmalarım esnasında kendilerine danışıp fikir aldığım ve yardımlarını gördüğüm tüm hocalarıma ve arkadaşlarıma teşekkürlerimi sunarım.

Gayret ve çalışma bizden, tevîk ve hidâyet Allah'tandır.

KISALTMALAR

AÜ	: Ankara Üniversitesi.
AÜİF	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.
b.	: İbn
Bkz.	: Bakınız.
c.	: Cilt.
çev.	: Çeviren.
DFİFM	: Daru'l-Fünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası.
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
DİB	: Diyanet İşleleri Başkanlığı.
EKEV	: Erzurum Kültür ve Eğitim Vakfı.
h.	: Hicri.
haz.	: Hazırlayan.
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat fakültesi Vakfı.
İÜEF	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
KB	: Kültür Bakanlığı.
krş.	: Karşılaştırınız.
m.	: Miladi
mad.	: Maddesi.
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı.
MÜİF	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
nşr.	: Neşreden.
s.	: Sayfa
sad.	: Sadeleştiren.
ss.	: Sayfalar arası.
şrh.	: Şerh eden
ter.	: Terceme eden.
thk.	: Tahkik eden.
trs.	: Tarihsiz.
vb.	: Ve benzeri.
vd.	: Ve devamı.
Yay.	: Yayınları.
yrs.	: Baskı yeri yoktur.

GİRİŞ

Mevlânâ'nın Mesnevî'sini tam olarak anlayabilmek onun tefsirle olan irtibatını kavramaya bağlıdır. Özellikle işârî tefsiri bilmeye dayanmaktadır. İşte biz burada genel hatlarıyla tefsir ve ekollerinden bahsedecek, bu arada işârî tefsirin yerini tesbit ettikten sonra ana konumuzla olan yakın irtibatından dolayı bu kısmı daha geniş bir şekilde ele almaya gayret edeceğiz.

1. Tefsir, Te'vîl ve Terceme Kelimelerinin Lügat ve İstilah Yönünden Değerlendirilişi

a. Tefsir, lügatta, “fesr” masdarından alınmış olup, “keşf, beyân, izâh ve izhâr etmek” manalarına gelmektedir. Bazıları, bu kelimenin “sefere” kelimesinin değiştirilmiş şekli olduğunu da söylemişlerdir ki, bu da “keşf ve izhâr etmek mânâsına gelmektedir. Ancak, bunlardan “sefere” nin görünen ve maddi olan bir şeyi “keşf ve izhâr etmek”, “fesere”nin ise gizli ve maddi olmayan bir şeyi “keşf ve izhâr” mânâlarına geldiği lügat kitaplarında kaydedilmektedir.¹

Tefsirin ıstilah manasına gelince; Kur'ân-ı Kerim'deki kelimelerin manalarını, âyetlerin içeriklerini, hükümlerini, kıssalarını, muhkem ve müteşâbihlerini, nâsîh ve mensûhlarını ve âyetlerin sebep-i nüzûllerini, kendilerine açıkça delâlet lafız ve tabirler ile açıklamak ve izâh etmektir. Kısaca ifade edecek olursak, tefsir, beşeri kudret miktarınca, Allah'ın muradını beyan etmek gayesiyle Kur'ân-ı Kerim'i inceleyen bir ilim dalıdır.²

Bu durumda tefsir, Kur'ân-ı Kerim'i anlama faaliyetidir. Bir ilmin, bir sanatın şeref ve büyüklüğü, konusu ve gayesine göredir. Mademki, tefsir ilminin konusu Kur'ân; gayesi ise iki dünya mutluluğudur, o halde tefsir ilmi bütün ilimlerin en şerefli ve en önemlisidir.

b. Te'vîl, kelimesi lügatte, “geri dönme” manasına gelen “evl” kökünden alınmıştır. Tef'îl vezninde bir mastar olup, hem kendisi, hem de müterâdifî bulunan “teevvül” kelimesi, herhangi bir şeyi varacağı gayeye vardırımak, sözü takdir, tedbir, tefsir ve rüyayı tabir etmek gibi manaları ifade ederler.³

İstilahta te'vîl, Kur'ân'ın âyetlerini meşru bir sebep veya delilden dolayı, zahîrî manasından alıp, taşıdığı diğer bir çok manalardan, siyak ve sibakına uygun, Kitap ve sünnete muvafık olanına sarf ve irca etmek⁴ şeklinde tanımlana bilir. Yani bu durumuyla te'vîl, Kur'ân'ın manasını anladıktan sonra yorum yapmayı ifade eder.

¹ İbn Manzûr, Lisânu'l-'Arab, Beyrût 1410/1990, c.V, s. 55; Âsım Efendi, Kâmûs Tercemesi, İstanbul 1305/1887, c. II., s. 606; es-Suyûtî, Celâlüddin Abdurramân, el-İtkân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân, Dimeşk 1407/1987, c.II., s.1191; ez-Zehebî, Muhammed Hüseyin, et-Tefsir ve'l-Müfessirîn, Beyrut, ts., c. I, s. 14; Bilmen, Ömer Nasûhî, Büyük Tefsir Tarihi ve Tabakâtu'l-Müfessirîn, İstanbul 1973, c.I., s. 97; Cerrahoğlu, İsmail, Tefsir Usûlü, Ankara 1983, s. 213; Ali Turgut, Tefsir Usûlü ve Kaynakları, İstanbul 1991, s. 221; Güllüce, Hüseyin, Kur'an Tesiri Açısından Mesnevî, Ötüken yayımları, İstanbul 1999, s. 23-24.

² es-Suyûtî, a.g.e., c.II., s.1191; ez-Zehebî, a.g.e, c. I., s. 14; Bilmen, a.g.e., c.I., s. 98; Cerrahoğlu, a.g.e., ss. 214-215; Yüce Abdulhakim, Râzî'nin Tefsirinde Tasavvuf, İzmir 1996, ss. 24-25.

³ İbn Manzûr, a.g.e., c. II., ss. 32-33; Âsım Efendi, a.g.e., c.III., s1160; Cerrahoğlu, a.g.e., ss. 214-215.

⁴ es-Suyûtî, a.g.e., c.II., s.1191; ez-Zehebî, a.g.e, c.I., s. 14; Bilmen, a.g.e., c. I., 98; Cerrahoğlu, a.g.e., ss. 214-215.

İmam-ı Gazâli, Yûsuf sûresi ⁵altıncı Âyeti delil göstererek te'vilin vehbî olduğunu ileri sürmektedir. ⁶Biz Gazâli'nin, te'vili, sezgi alanına taşımamasını orijinal buluyoruz. Zira, âyetlerdeki "hikmet" yönü ancak ilahi bir sezikle ortaya çıkar.

Tefsir ve te'vîl kelimeleri muhtelif zamanlarda birbirlerinin yerlerine kullanılmış olsa da aslında aralarında şu farklar vardır: Tefsir, te'vilden daha umumîdir. Tefsir genelde lafızların ortaya konulmasına, te'vîl ise mana ve terkiplerin açıklanmasına yönelik birer zihin faaliyetidir. Tefsir sadece bir manaya muhtemel olan lafzın açıklanması, te'vîl ise, farklı manalara gelen kelimelerin o manalardan yalnız biriyle izahıdır. Tefsirde kat'iyet manası vardır. Te'vilde ise, ihtimal mefhumu galiptir. Tefsir, bir lafzın lügat manasını, te'vîl ise bir ibarenin iç yüzünü, konuşanın o ibareden maksadının ne olduğunun keşf olması ve açıklamasıdır. Tefsir genelde, rivâyete dayanırken, te'vîl ise dirâyet ve ictihâda dayanır. Müfessir rivâyet haricine çıkamazken, te'vîlci, Kur'ân ve sünnete muhalif olmamak şartıyla, ictihad ve istinbâtına göre açıklamalarda bulunabilir. ⁷

Mutasavvıfların açıklamalarına göre te'vîl, kudsî işâretlerden, sübhânî ma'rifetlerden ibaret bulunan, âriflerin kalblerine doğan bilgilerdir. Sulûk erbâbınca keşf olunan ince nüktelere de "işârât-ı sûfiyye" denilmektedir ki, bunlar kitap ve sünnetin zahirine aykırı olmamak şartıyla, pek kıymetli sünûhattan sayılmaktadır. ⁸ Keşf perdenin açılması ve sır perdesinin yükselmesi sûretiyle bazı şeylere agah olmak, gizli olan birtakım hususların zâhir ve açık olması, gayb olan bazı hususların görünür hale gelmesidir. Yani karanlık bir gecede çıkan bir şimşegin ortalığı aydınlatması gibi keşf de ani bir aydınlanma ile bazı örtülü ve karanlık şeyleri ortaya çıkarır. Keşf, genellikle belli riyazat ve mücâhedeler sonucu belli kabiliyet ve melekelerin iyice geliştirilmesi ve ruhi bazı güçlerin meydana çıkarılmasıdır. İşte mutasavvıflarda ruhi bir eğitim sonucunda böyle bir bilgiye ulaşmaktadırlar. Fakat tasavvufta amaç sâlikin, keşf ve kerametlere ulaşarak bir takım olağan üstü bilgi ve meziyetleri elde etmek değildir. Çünkü âriflerin en büyük keşf ve kerâmeti şeriat-ı Muhammediyye yolunda yürümektir.

Bu açıklamalar ışığında tezimizin ana konusunu oluşturan Mevlânâ'nın Mesnevî'sindeki Kur'ân âyetlerine ait yorumların çoğunun te'vil kısmına girebileceğini söylemek doğru olsa gerektir. Çünkü Mevlânâ, bazı yerlerde âyetlerin zâhiri mana ve tefsirlerine yer vermişse de, bu işi diğer zahiri ehli müfessirler yaptığı için, kendisi, özellikle âyetlerdeki işâri manalardan ve gizli sırlardan bahseder. Hatta zahiri manayı ilgili tefsirlere havale ederek, kendisi işâri mana üzerinde durur. Zahiri ve batini manaların her ikisini de diğer bir çok mutasavvıf gibi över ve zahiri mananın kesinlikle gerekli olduğunu söyler. İmam Gazali, bu hususta şöyle der; Zahiri tefsiri iyice bilmeden Kur'ân'ın esrarını anladığını iddia eden; içeri girmeden evin ortasına girdiğini iddia edene benzer. ⁹ Ancak, yine de Mevlânâ'ya göre, işâri sûfi tefsirler zahiri tefsirlerden üstündür.

Buna karşılık, bazı din düşmanlarının ve Bâtıniyye tâifesinin Kur'ân hakkında yazmış oldukları tebdil ve tahrif kabilinden olan şeyler ise, asla ne tefsir ne de te'vîl

⁵ Söz konusu âyetin meâli şöyledir: "Rabb'in seni böylece (rüyâda gördüğün gibi) beğenip seçer, sana haberleri te'vil etmeyi öğretir."

⁶ Gazâli, el-Erba'in fi Usûliddin, çev.:Yaman Arıkan, İstanbul 1970, s. 12.

⁷ ez-Zehabi, a.g.e., c.I., ss.19-22; es-Suyûtî, a.g.e., c.II., s.1189; Bilmen, a.g.e., c.I., ss.9899; Cerrahoğlu, a.g.e., ss. 214-215; Güllüce, a.g.e., s. 25.

⁸ Bilmen, a.g.e., c. I, s. 99.

⁹ Gazali, İhyâ, c. I., s. 827.

sayılabilirler.¹⁰ Yani, te'vil mananın eğilip bükülmesine açık bir yönü bünyesinde taşır ve tarihte Batınîler başta olmak üzere bunun örnekleri görülmüştür.

c. Terceme, lügatta çeşitli anlamlar taşır. Genellikle lügat kitapları “bir sözü, bir dilden başka bir dile çevirmek”¹¹ gibi manaya alırlarsa da, bu kelimenin bundan başka daha bir çok manaları da vardır. Mesela, bir sözü söylendiği dilde tefsir etme, kendisine ulaşmayan kişiye sözü tebliğ etme, bir konuya başlık koyma, bir kimsenin hayatını anlatma gibi manalara gelmektedir.¹²

Terceme kelimesinin ıstılahtaki manası ise “bir kelâmın manasını, diğer bir dilde, dengi bir ifadeyle aynen söylemektir.”¹³ Bu tanıma göre, kelimenin bir dilden diğerine çevrilişi sırasında en azından manaya sadık kalmak gerektiği söylenebilir.

İşte bu noktada lügat ve ıstilah manasını vermeye çalıştığımız terceme, harfî (lafzî) ve tefsirî (manevî) olmak üzere iki kısma ayırmak mümkün görülmektedir.

Lafzî terceme, bir metni kendi dilinden başka bir dile terceme ederken tamı tamına onun yerine geçtiği düşünülen diğer bir ibareye çevirmektir. Bu durumda, harfî tercemeyi yapan kimse, çevirinin aslıyla aynı olması ve onun yerini tutmasına özen göstermelidir. Şu kadar var, bu keyfiyet insanların yazdığı eserler için bile son derece zor ve bir hayli güç iken, Allah kelâmı olan Kur’ân’ı Kerim için haydi- haydi zor ve imkansız olacağı ortadadır. Allah (c)’in muradının tam olarak bir başka dile aktarımı, çok ciddi liguistik, hatta hermenötik gibi ağır bir çalışmayı bünyesinde barındırır.

Tefsirî terceme, bir sözün manasını, daha geniş bir ifade ve aslına yakın bir ibareyle başka bir dile aktarmaktır. Kur’ân-ı Kerim’in tefsirî tercemesinin yapılabileceği caiz görülmüş ise de, kesinlikle aslının yerine geçemeyeceği belirtilmiştir.¹⁴ İşte Kur’ân-ı Kerim’in tefsirî tercemesine bile Kur’ân’ın tercemesi demekten kaçınılmış ve onun yerine “meâl” lafzı kullanılmıştır. Meâl kelimesi “evl” kökünden mimli mastar olup, “bir şeyin varacağı yer ve gaye” anlamlarına gelmektedir. İstilahta ise bir sözün anlamının, her yönüyle aynen değil de, biraz noksanı ile ifade edilmesi olarak değerlendirilir. Kur’ân-ı Kerim tercemeleri için kullanılan “meâl” kelimesi, onu aynen tercemeye imkanının olmadığına, daha doğrusu yapılan çeviride bir eksikliğin mevcut olduğunu belirtmek için kullanılmıştır.¹⁵

Tefsir, terceme, Meâl ve aralarındaki farkları kısaca tanıdıktan sonra, tefsir ilmini daha iyi anlamak için kısaca tefsir ekollerinden bahsedelim.

2. Tefsir Ekolleri ve Bunlar Arasında İşârî Metoda Dayalı Tefsirin Yeri

2.1. Rivâyet Metoduyla Tefsir

Kur’ân-ı Kerim ilahi kitapların sonuncusu ve en mükemmeli olması, ayrıca geçmiş ve geleceğin ilimlerini ihtiva etmesi bakımından çok veciz ve mücmeldir.

¹⁰ Bilmen, a.g.e., c. I., s. 99; Güllüce, Mesnevî, s. 25.

¹¹ İbn Manzûr, a.g.e., c.XII., s. 66; Âsım Efendi, a.g.e., c. IV., s. 198; Bilmen, a.g.e., c. I., s. 100; Cerrahoğlu, tefsir Tarihi, c. I, s. 27.

¹² Bu manalar için Bkz. Cerrahoğlu, a.g.e., c. I., ss. 27-28; Ayrıca terceme ve tercüman kelimelerinin kullanışı hakkında geniş bilgi için Bkz. Okıç, M. Tayyib "Hadiste Tercüman", İlahiyât Fak. Dergisi, Yıl 1966, c. XIV., ss. 27-52.

¹³ Cerrahoğlu, Tefsir Tarihi, c. I., s. 28.

¹⁴ ez- Zehebî, et- Tefsir ve'l- Müfessirün, c. I., s. 23; Bilmen, Büyük Tefsir Tarihi, c. I., s. 100; Cerrahoğlu, tefsir Tarihi, c. I., ss. 28-30; Tugut, Ali, a.g.e., ss. 222-23; Güllüce, a.g.e., s. 25.

¹⁵ Cerrahoğlu, a.g.e., c. I, s. 33.

Her zaman ve her yerde dinî, felsefî ve ilmî eserlerin muhatapları tarafından iyice anlaşılıp kavranabilmesi için, onların, iyi anlayanlar tarafından izah edilip açıklanması gerekir. Bu tür eserlerde öyle esas ve prensipler vardır ki, onu okuyan herkes tam anlayamaz. Özellikle insanlığı dalâlet bataklığından kurtaracak esasları ihtiva eden ilâhî kitapların, muhatapları tarafından daha iyi anlaşılması gerekir. O halde ilâhî kitapların sonuncusu olan Kur'ân-ı Kerîm'in, müslümanlar, hatta bütün insanlar tarafından anlaşılması için tefsir edilmesi kaçınılmaz bir vecibedir.

Kur'ân-ı Kerim âyetlerinin bir kısmı muhkem bir kısmı ise müteşâbihdir.¹⁶ Kur'ân-ı Kerimde ahkama taalluk eden yani helal, haram, namaz, oruç, hacc, zekât ile ilgili âyetler muhkem, diğer âyetlerin çoğu ise müteşâbihtir. İşte Kur'ân-ı Kerim'in bu hakikatlarını bize öğretecek, bizzat kendisine kitap gelen mümtaz şahıstır ki, o da Hz. Peygamber'dir. Hz. Muhammed (s) hayattayken gerekli olan hususları ashabına açıklıyordu. Ayrıca ashabı, kapalı kalan ve ihtiyaç hissedilen meseleleri O'na soruyorlar, O da izah ediyordu. Sahabe-i kirâm ise kastedilen manayı, âyetlerin nüzûl sebeplerini, Hz. Peygamberin mübarek lisânından duyduklarını nakl ve rivâyetle, tabiine aktarmışlardı. Tabiin de, ashab-ı kiramdan öğrendikleri ve aldıkları bilgileri, tebe-i tabiîne nakl ve rivâyet etmişlerdir.¹⁷

Bu kısa girişten sonra, rivâyet tefsirini şu şekilde tanımlayabiliriz: Kur'ân-ı Kerim'de, sünnette veya sahâbenin sözleri arasında Allah'ın kitabında kast ettiği husûsu açıklayıcı nitelikte vârid olan nakillerden meydana gelen tefsirlere rivâyet tefsir denir.

Bu kısma giren tefsirlerde nakil haberler, itikad, amel ve ahkama ait olmadıklarından, yalnız rivâyetle yetiniliyordu. Fitne ve fesat yaygın olmadığından, Taberî gibi ilk müfessirler, bu rivâyetlerin sıhhatını tahkik ve tetkik etmeden olduğu gibi alıp eserlerine yazıyorlardı. Daha sonraları, rivâyetlerin tahkik ve tashihine başvuruldu. Bu bağlamda İbn-i Kesir (744/1343), önceki tefsirlerde rivâyet olunan haberleri, tahkik nazarından geçirerek, sahih rivâyetleri toplamış fasih bir Arapça'yla "Tefsiru'l-Kurâni'l-'Azîm" adlı eserinde derç ve zapt etmiş.¹⁸

Ancak titizlik ve hassasiyete rağmen rivâyet tefsirinde bazı zayıf noktalar bulunmaktadır. Bu zayıf noktalar genellikle üç bölümde ele alınır. Bunlar, tefsirde uydurma haberlerin yer alması, isrâiliyât hurafelerinin yer alması ve isnâdların hazf edilmesidir.¹⁹

¹⁶ Muhkem: manası kolaylıkla anlaşılan, hâricî bir tefsire ihtiyaç duymayan ve tek manası olan, diğer bir ifadeyle lügat manasının kavranmasıyla anlaşılan âyetlerdir. Müteşâbih ise, bir çok manaya ihtimali olup, bu manalardan birini tercih edebilmek için haricî bir delile ihtiyacı olan âyetlerdir. Bkz. İbn Manzûr, a.g.e., c. XIII, s. 505.

¹⁷ Bilmen, a.g.e., c.I., ss.105-107; Cerrahoğlu, Tefsir Tarihi, c.I., ss.35-37.

¹⁸ Zerkâni, Menâhil, c.II., s.14 vd.; ez-Zehebî, et-Tefsir ve'l-Müfessirûn, c.I., s.156; Salih, Mebâhis, s.291 vd.; Bilmen, a.g.e., c.I., ss.105-107; Cerrahoğlu, Tefsir Tarihi, c.I., ss.35-37.

¹⁹ Zerkâni, Menâhil, c.I., s.491. İsrâiliyyat; İsrâiliyye kelimesinin çoğuludur. Kelime isrâili bir kaynaktan aktarılan kısma veya hadise manasıdır. İsrâil, rivâyetlere göre Hz. Yakup (a) 'ın ismi veya lakabıdır. İstilahî manasına gelince; kelime her ne kadar tefsire girmiş Yahûdî kültürünü ifade ediyorsa da, bunda bir inhisar düşünülemez. İslam'a ve özellikle tefsire girmiş olan Yahûdî, Hristiyan ve diğer dinlere ait kültür kalıntılarıyla, dinin gerek lehine ve gerekse aleyhine uydurulup Hz. Peygambere ve O'nun sahibesi ile müteakip nesillere izafe edilen her türlü haber, isrâiliyyât kelimesinin manası içine girer. Kısaca ifade edecek olursak, İslam'a yabancı olan her şey bu kelimenin bünyesinde müteala edilmelidir. Bkz. Âsım Efendi, Kamus, c.IV., s.1006; İslâm Ansiklopedisi, c.V., s.1128; Aydemir, Abdullah, Tefsirde isrâiliyyât, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1979.

2.2. Dirâyet Tefsiri

Bu tefsire “re’y” veya “ma’kûl” tefsir de denilir. Re’y, lugatta görmek, bilmek, inanmak, icthad etmek gibi manâlarda kullanılmıştır. Yani dirâyet; rey, akıl, kıyas, icthad ve istinbat gibi kelimelerin luga ve ıstılâhi manaları ile alakalıdır.²⁰ Öyleyse dirâyet tefsirini şu şekilde tarif edebiliriz: Arap dili ve edebiyatını, Kur’ân-ı Kerimin nüzûl sebeplerini, nâsîh ve mensûhunu, müfessirin muhtaç olduğu diğer ilimleri öğrenip elde ettikten sonra, rivâyet tefsirinden de müstağni kalmayarak icthad ile yapılan bir tefsirdir.²¹ Dirâyet denilince naklin ötesinde aklî faaliyet hatıra gelmektedir.

Bu tefsir çeşidi bir zarûret ve maslahata mebni olarak ortaya çıkmıştır. İslam’ın ilk dönemlerinde müslüman Araplar, Arap yarımadasında iken dillerinin selikasına hakim idiler. Fetihler sonucunda İslam devletinin hudutları genişleyip, yabancı milletler ve onların kültürleri ile karşılaşınca Arapların lisan melekeleri za’afa uğradı. Bu sebeble Arapça’yı asli şekli üzere muhafaza edebilmek için kurallar konulma gereği duyuldu. Özellikle Arap olmayan müslümanların İslam’ın temel kaynağı olan Kur’ân’ı öğrenme ihtiyaçları, bu kaidelerin konulması faaliyetini daha da hızlandırdı. İşte böylece dirâyet tefsirlerine de ihtiyaç duyulur hale geldi. Özellikle İslam kültürünün yabancı kültürlerle karşılaşması, muhtelif akımların ortaya çıkması, dirâyet tefsirleri konusundaki faaliyetleri hızlandıran sebepler olmuşlardır. Dirâyet metoduyla tefsir yapma konusu, iki şekilde müteala edilmiştir. Bir kısım alimler caiz değildir derken diğer bir kısmı ise caiz görmüşlerdir.²²

Yukarıda bahsettiğimiz rivâyet ve dirâyet tefsirlerinden başka, dirâyet tefsirlerinden sayılabilecek şu tefsir çeşitleri de vardır. a. Mezhebî Tefsirler, b. İlhâdî Tefsirler, c. İlmî Tefsirler, d. İçtimâî ve Edebî Tefsirler, e. Kısmî (Mevzûî) Tefsirler vb..²³

²⁰ İbn Manzûr, a.g.e., c.XXVIII., s.278; Firûzâbâdî, Mecduddîn, el-Kamusu’l-Muhît, I-IV, Mısır 1332/ 1913, c.IV, ss.953-970.

²¹ Zehebî, et-Tefsir ve’l-Müfessirûn, c.I., s.255; Zerkânî, Menâhil, c.I., s.517; İbn Haldun, Abdurrahman, Mukaddime, Beyrut 1409/ 1988, 2. Baskı, Dâru’l-Fikr, s 511; Bilmen, a.g.e., c.I., s.108; Cerrahoğlu, Tefsir Tarihi, c.II., s.236.

²² Bu konu ile ilgili her iki tarafın delilleri tefsir usul kitaplarında genişçe yer almaktadır. Meselâ rey ile tefsirin caiz olması için şu dört esasa dikkat edilmesi gerekir. a) zayıf ve mevzu rivâyetlerden sakınmakla birlikte Rasûlullah’tan nakilde bulunmak. b) Sahabenin sözünü almak. c) Dil kurallarına uymak ve âyetleri, Arap dilinin müsait olmadığı şekilde açıklamaktan sakınmak. d) sözün gerekli kıldığını ve şer’î kanunun kendisine delalet ettiğini almak. Bkz .Zerkânî, Menâhil, c.I., ss.526-527; Zehebî, et-Tefsir ve’l-Müfessirûn, c.I., s.255; Salih, Mebâhis, s.233.

²³ **Mezhebî Tefsir**; İnanç veya siyasi yönden ortaya çıkan çeşitli fırka veya mezheplerin kendi düşünce ve fikirlerini savunmak için Kur’ân-ı Kerim’den deliller getirerek onları kendi düşüncelerine uygun bir şekilde yapılan tefsir ve te’villerdir. **İlhâdî Tefsir**; İlim, iman ve islam’a aykırı düşen fikirlerle ortaya konan tefsirlere ilhâdî tefsir denir. İlhâdî tefsire yönelenler genellikle Kur’ân-ı Kerim’in modern çağın ihtiyaçlarını karşılayamayacağı görüşünden hareketle onun hükümlerini tenkit edenlerdir. Mesela, Kadının durumu, çok evlilik, Kıssaların geçerlilik derecesi, Peygamberlerin mucizeleri, zânî ve hırsıza had cezalarının uygulanması ve Faiz konusu, üzerinde durdukları ve tartıştıkları meselelerdir. **İlmî Tefsir**; Günümüzde çok rağbet edilen ve ağırlık kazanan tefsir çeşitlerinden biridir. Kur’ân-ı Kerim ibarelerindeki ilmî ıstılahları açıklamaya, onlardan çeşitli ilmî ve felsefî görüşleri çıkarmaya çalışan bir tefsir çeşididir. Kur’ân-ı Kerim akla büyük önem verdiği göre, aklın ve düşüncenin ürünü olan ilimleri de teşvik etmesi ve bu ilimlere işarette bulunması tabiidir. **İçtimâî-Edebî Tefsir**; Asrımızda yeni bir tefsir şekli olarak kabul edilip bir çok müfessir tarafından uygulanmaktadır. Bu şekilde tefsir, kuruluk ve durgunluktan kurtarılmaya çalışılmıştır. Kur’ân-ı Kerim’in derin anlamı edebî bir usulbla ele alınmış, nasların oluşu, içtimâiyât ve tekâmül kanunlarıyla münasebetleri incelenmiştir. **Kısmî (Mevzûî) Tefsir**; Kur’ân-ı Kerim’de herhangi bir konu ile ilgili bütün âyetleri toplayarak, bunları mümkün olduğunca nüzûl sırasına koyup, ilmi bir incelemeye tabi tuttuktan sonra, Allah’ın o konuyla ilgili muradını toplu bir şekilde ortaya koymaya çalışan bir tefsir metodudur. Bkz. Zerkânî, Menâhil, c. I., ss. 55-98; Zehebî, et-Tefsir ve’l-Müfessirûn, c. I., s. 256; Salih, Mebâhis, ss. 291-92; Bilmen, Büyük Tefsir Tarihi, c. I., s. 107; Cerrahoğlu, tefsir Usûlü, ss. 295-311; Tefsir Tarihi, c. II., ss. 352-

2.3. İşârî Tefsir

Tefsir çeşitlerinden biri de, tasavvufî tefsirlerdir. Bu çeşit tefsirler, Kur'ânın zâhirinden başka, gizli işâretler gereği mutasavvıflara malum olan ve zâhiri manaya da ters düşmeyen tefsirlerdir.

Bilindiği gibi tasavvuf ilmi biri amelî diğer nazarî olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Birinci kısımda sözden çok öze önem verilmiştir. Yani züht hayatı yaşamak esastır. İkincisinde ise işin daha çok felsefî yönüyle ilgilenilmiştir.²⁴ İşte bu görüşlere dayanılarak ortaya iki tasavvufî tefsir anlayışı ortaya çıkmıştır. Bunlar işârî tasavvufî tefsir ve nazarî tasavvufî tefsirdir. Şimdi bunları kısaca tanımlayalım.

2.3.1. İşârî Tasavvufî Tefsir

Kur'ân, yalnız sülûk erbabınca bilinen ve zâhir mana ile bağdaştırılması mümkün olan, bir takım gizli anlamlara ve işâretlere göre tefsir etmektir. Diğer bir ifade ile, yalnız sülûk erbabına açılan ve zahir mana ile bağdaştırılması mümkün olan bir takım gizli anlam ve işâretlere göre yazılan tefsirlerdir. Daha açık ifade ile, Allah Teâlâ'nın görüş ufuklarını aydınlatması ile Kur'ân-ı Kerim'in sırlarına vakıf olan, yahut Cenâb-ı Hakk'ın ilham ve fetih yolu ile zihinlerini ince/ dakik manalar ilkâ ettiği sülûk ve mücâhede erbâbı ilim ehli kişilerin, zahirine uygun düşecek şekilde, ama zahiri manasının dışında Kur'ân-ı Kerim'i tefsir etmesidir. Bu çeşit tasavvufî tefsirler, sûfinin öncel fikirlerine değil, bulunduğu makama ve hale göre, kalbe doğan ilham ve işâretlerine dayanır.²⁵ Neticede tasavvuf erbabının riyazatleri sonucu elde ettikleri ledünni ilimle Kur'ân'a yaklaşan ve onu yorumlayan bir tefsir çeşididir.

İsmâil Ankaravî, bu tür tefsirler için “ehl-i tahkîkin, lafızdan müstefât olan manaya göre tefsir yapmalarıdır.”²⁶ demektedir.

2.3.2. Nazarî Tasavvufî Tefsir

Kur'ân âyetlerinin bazı nazariyelere ve felsefî görüşlere uygun bir şekilde yorumlanmasıdır. Bu tefsir sahipleri, Kur'ân-ı Kerim'e kendi nazariyeleri zaviyesinden bakmış ve ona uygun düşecek şekilde tefsir etmişlerdir.²⁷

Bu çeşit tefsirlerde, hedefi insanlığı hidâyete erdirmek olan Kur'ân-ı Kerim'i bu hedefinden uzaklaştırarak, nazarî tefsir sahibi kendi görüş, düşünce ve garazlarını takviye söz konusudur. Bu nazariyeyi daha da ileri götüren bâtiniler, “hulûl” nazariyesine kadar işi ilerletmişlerdir. “Reenkarnasyon”u Kur'ân-ı Kerim âyetlerine dayandırmaya çalışan günümüzün bazı düşünürlerini de bu guruba katabiliriz. Felsefî bir takım nazariyeler üzerine bina edilen ve Allah kelamı hakkında zan, ihtimal ve tahminlere dayanan bu nevi tefsir çeşitlerini kabul etmenin mümkün olmadığı ortadadır.²⁸

467; Ali Turgut, ss. 300-306; Mevlüt Güngör, İslamî Araştırmalar, c. II., sayı 7, s. 43; Yüce, Abdülhakim, Râzi'nin Tefsirinde Tasavvuf, İzmir 1996, ss. 36-44.

²⁴ İbn Haldun, Şifâu's-Sâil, ss. 90-91.

²⁵ ez-Zehabî, et- Tefsir ve'l-Müfessirûn, c. II., s. 352; Zerkânî, Menahil, c. I., s. 546; Sâbûnî, et-Tıbyân fî Ulûmi'l Kur'ân, Beyrut 1405/ 1985, 'Aleml-Kutub, s. 169; Ateş, Süleyman, Sülemî ve Tasavvufî Tefsiri, İstanbul 1969, s. 13; Ateş, İşârî Tefsir Okulu, Ankara 1974, s. 19; Güllüce, a.g.e., s. 31.

²⁶ Ankaravî, Câmî'u'l-Âyât, Mevlânâ Müzesi, İhtisas Kütüphanesi, No:2081, s. 24.

²⁷ ez-Zehabî, a.g.e, c. II., s. 352; Zerkani, a.g.e., c. I., s. 546; Ateş, Sülemî ve Tasavvufî Tefsiri, s. 13; Ateş,İşârî Tefsir okulu, s. 19.

²⁸ Zehebî, a.g.e., c. III., ss. 12-17; Menna'u'l-Kattân, Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân, Beyrut 1411/ 1990 Müessesetu'r-Risâle, s. 356

Halbuki yukarıda tanımını verdiğimiz işârî tefsir, nazârî tefsirden tamamen ayrı olarak hem kabulü mümkün ve hem de tefsir ilimi içerisinde değerlendirilmesi söz konusudur. Zirâ işârî tefsir Kur’ânı- Kerim’in zahirine uygun olarak yapılan ve âyetleri kendi görüşlerine uydurma gibi bir çabası bulunmayan bir tefsir çeşididir. Şu kadar varki işârî tefsir sülûk erbâbınca yapılan ve yine ancak onların anlayabileceği bir tefsir olduğundan tefsir ilminde ayrı başlık altında incelenmiştir. Bu tıpkı bir kısım âyetlerin belâğî bilgiler yahut bilimsel veriler ışığı altında yapılan yorumların, bu bilgilere yabancı olan kimselerce anlaşılmasının zorluğu gibi; işârî tefsir de bu alan da yeterli alt yapıya sahip olamayan kimselere yabancı ve yavan gelemektedir.

Konunun daha iyi anlaşılması için, yukarıda iki çeşit olarak zikrettiğimiz işârî sûfî tefsir ile Nazârî sûfî tefsir arasındaki şu farkları maddeler halinde zikretmemiz yerinde olacaktır.

a. Nazârî sûfî tefsir, sûfînin zihninde beliren bazı ilmî mukaddimelere öncel yargılara dayanır. Sonra Kur’ân âyetleri bu düşüncelerini desteklemek için te’vil edilir. İşârî sûfî tefsir ise, müfessirin riyazatine dayanır; felsefî mukaddimelere dayanmaz. Yani, riyazat ve mücâhedeyle ruhu aydınlanan mutasavvıf, kutsî manaları idrak edecek dereceye ulaşır ve bu makamda âyetlerin taşıdığı bâtini mana kalbine doğar.

b. Nazârî tasavvufî tefsirde, müfessir genelde âyetin kendi verdiği manadan başka bir mana taşımadığı kanaatindedir. İşârî tasavvufî tefsire ise, müfessir kendi verdiği mananın dışında başka bir mananın varlığını reddetmez. Bunun tam aksine, kalbine doğan mananın, âyetin taşıdığı çok sayıdaki manalardan birisi olarak kabul eder. Bir başka mutasavvıfın veya aynı mutasavvıfın diğer bir makamda kalbine farklı manalar inkişâf edebilir.²⁹ İleri ki bölümlerde açıklamaya çalışacağımız gibi Mevlânâ da aynı kanaattedir.

Bu konuda Tacuddîn b. Ataullah el- İskenderî Şöyle der; “Bil ki bu gurubun (Sufilerin) Allah’ın âyetleri ve Rasulüllah’ın (s.) sözlerine getirdikleri, lafzın iç anlamıyla ilgili ilginç yorumların amacı, lafzı dış anlamından saptırma ve bilinen anlamıyla çelişen şeyler söylemek değildir. Fakat âyet ve hadis dış anlamı dilin geleneksel kullanımına ve kelimelerin konuldukları anlamların çağrışımlarına dayanır. İç anlam ise, Allah’ın kalbini açtığı kimsenin derin kavrayış ve sezgisine dayanır. Bazı polemikçilerin ve muhaliflerin bu teviller hakkında ‘Onlar Allah’ın Kelamını ve Rasulüllah’ın hadislerini saptırıp değiştiriyorlar,’ sözleri bu derin manalara karşı sırtını çevirmene sebep olmasın. Bu tür yorumlar bir saptırma değildir. Bu türden tevil yapanlar ‘âyetin tek anlamı budur ve bunun dışında başka bir anlamı yoktur,’ deselerdi, işte o zaman saptırma ve değiştirme olurdu. Aksine onlar böyle bir iddiada bulunmadılar...”³⁰

Görüldüğü gibi mutasavvıflar âyetleri tefsir ederken zâhiri manalardan çok bâtini manaları üzerinde durmuşlardır. Fakat bununla birlikte her iki tasavvufî tefsir sahipleri âyetlerin zahir manalarını inkâr etmemişlerdir. Aslında bâtini mana ile zâhiri mana arasında sürekli bir ilişki mevcuttur. zâhiri mana olmadan bâtini mana vücûd bulamaz. Çünkü, batını mana, ilk anda fark edilen zâhiri mananın daha ileri biçiminden başka bir şey değildir. Bir alime göre ve şurada batını olan bir mana, bir

²⁹ez-Zehbî, a.g.e, c.II., s.352; Zerkani, a.g.e., c. I., s. 546; es- Suyûtî, el- İtkân, c. II., s. 1218; es- Sâbûnî, et- Tıbyân, s. 171; es-Salih, Mebâhis, s. 296; Ateş, Sülemî ve Tasavvufî Tefsiri, s. 13; Ateş, İşârî Tefsir okulu, s. 19; Cerrahoğlu, Tefsir Tarihi, c. II., s. 10; Yüce, Râzî’nin Tefsirinde Tasavvuf, s. 54; Güllüce, Kur’ân Tefsiri Açısından Mesnevî, s. 31.

³⁰ Goldziher, İgnaz, İslam Tefsir Ekolleri, çev.: Mustafa İslamoğlu, İstanbul 1997, ss. 259-60.

başka alime göre ve orada zâhiri hale gelmiş olabilir. Bugün yeryüzünün her yanında bâtni olan bir mana yarın her yerde zahirileşebilecektir. Çünkü insanlık tekâmül ettikçe zahiri mananın çerçevesi genişlemekte, başka bir deyimle bâtni manalar yekûnunda azalmalar olmaktadır. Demek oluyor ki mutasavvıfların kasteddikleri bâtni mana izafidir. Kuşadalı İbrahim Halvetî (ö. 1845) budurumu anlatırken soğan istiaresi kullanmakta ve şöyle demektedir: “Elimize aldığımız soğanın dışındaki kabuk zâhir, onun altındaki bätündür. Üst kabuğu soyduğumuzda onun altındaki zâhir olacak; bätin vasfı daha alttaki kabuğa intikal edecektir. Bu hal, soğanı soymaya devam ettiğimiz sürece uzar gider. İşte kâinattaki zâhir bätin olayı da böylesine izafi bir karakter arzeder.”³¹

Anlaşılan odur ki, sûfî tefekkürün esas aldığı bätinî mana, “sadece zahiri mana vardır” diyen Zahirîyye meşrebiyle, “sadece bätinî mana vardır” diyen Batıniyye mezhebi arasında orta ve muvahhid bir yoldur. Mutasavvıflar dinin bütün emirlerini yerine getirdikten sonra ve Allah yolunda vardıkları manevi mertebelerin bir tecellisi olarak, bätinî manaya vukufiyet kazanırlar. Bu yolun çilesini çekmeyenler bätinî manadan haberdar olamazlar. Bätiniyye ise hareket noktası olarak dinin emir ve yasaklarından sıyrılmak için didinir. Buna göre “Sûfîlerin yaptıkları dine hizmet, bätiniyyenin yaptığı ise dini tahriptir” denilebilir.

Burada üzerinde durmamız gereken diğer bir husus da işârî tefsirin, mutasavvıfların zuhurundan sonra ortaya çıkmış yeni bir tefsir çeşidi olmadığıdır. Ta ilk devirlerden beri bilinmekte olduğunu, Kur’ân-ı Kerîm, sünnet ve sahabenin söz ve fiillerinde ki deliller bize göstermektedir. İşte bu delillerden bir kaç örnek vererek konuyu izah etmeye çalışalım.

2.3.3. Kur’ân-ı Kerîm’den deliller

“ Hiç mi Kur’ânı düşünmüyorlar? Eğer o Allah’tan başkasından gelmiş olsaydı, onda birbirini tutmayan çok şey bulurlardı.”³² Yine başka bir âyette şöyle buyrulmaktadır; “ Allah size zâhir ve bätin nimetlerini bolca ihsan etti.”³³ “Bu kavme ne oluyor ki hemen hiçbir sözü anlamıyorlar.”³⁴ İşte bu ve bunun gibi bir çok âyetlerde işârî tefsire işaret edilmektedir.

Şâtibî, bu âyetleri şu şekilde yorumlamaktadır; “ Yüce Allah, müşrikleri “ söz anlamıyorlar” diye yererken onların zahir manayı anlamadıklarını kastetmiyor. Çünkü onlar Arap idiler, Kur’ân-ı Kerîm’in dış manasını anlıyorlardı. Fakat o hitap ile asıl kastedilen, iç manayı anlamadıklarıdır. İşte Allah, onları bu iç manayı anlamamakla ayıplıyor. Ayrıca Allah âyetlerini düşünmeye ve kastedilen asıl manayı anlayıp ve onun sınırlarını aşmaya davet ediyor. Allah bir milletten kavrayış ve bilgiyi kaldırdı mı, ne zâhir manayı, ne de asıl manayı anlayamazlar. Ancak Allah’ın kavrayış verdiği kimseler öz manayı anlarlar ki bu da zâhirin altındaki iç manadır.”³⁵

Hz. Yusuf’un kokusunu ta Mısır’dan alan Hz. Yakub (a), kendisini ayıplayanlara: “Allah’tan (bana verilen bir ilimle) ben, sizin bilmediklerinizi bilirim”³⁶ demişti. Bu âyet ve Hz. Musa ile Hz. Hızır kıssası, Allah’ın, bazı kullarına lütfettiği bir kavrayışı ve ilm-i ledünnün varlığını ortaya koyar.

³¹ Şahinler, Necmeddin, Hz. Mûsâ ile Yürümek, s. 121.

³² Nisa, 82.

³³ Muhammed, 24.

³⁴ Nisa, 78.

³⁵ Şâtibî, İbrahim ibn Musa, Muvâfakât, c. III., ss. 382-383.

³⁶ Yusuf, 96.

Yine bir âyette, “ Kur’ânı düşünmüyorlar mı? Yoksa kalpleri üzerinde kilitler mi var?”³⁷ Serrac bu âyeti şöyle yorumlar; “ Kalplerin kilitlenmesi, günahtan, dünya sevgisinden, uzun gafletten, hırstan, övülmeye düşkün olmaktan ötürü üzerine çöken paslardan dolayıdır. Tövbe ile kalplerin pası, silinince gaybden kalbe nurlar doğar. O kimse kalbinden taşan hikmetleri söyler. Allah, Rasûlü (s)’e uyararak içini dışını temizleyip bildikleri ile amel edenleri, bilmedikleri ilme muttali kılar ki bu da işâret ilmidir.”³⁸

Bütün islamî ilimlerin kaynağı Kur’ân-ı Kerim ve sünnettir. Bu kaynakların yorumu konusunda fıkıh ve kelam gibi ilimler, akıl aracılığı ile “istidlâl ve nazar” yolunu kullanırken tasavvuf; “keşf ve ilham”; yani ilm-i ledün yolunu kullanmaktadır. Ancak bu ilmin sırrına ermek; riyâzet ve mücâhede ile belli bir manevi olgunluğa ermeyi gerektirmektedir. Kur’ân-ı Kerîm ve sünnette insanın ibadet, takva ve manevî yükseliş sonucu bir takım ince sezîş, ilham ve bilgilere erişebileceğine delil olabilecek ifadeler bulunmaktadır, işte onlardan birkaç tanesinin meâli şöyle.

“Eğer takvâ üzere olursanız Allah size iyi ile kötüyü ayırt etmeye yarayacak bir furkan ve nur verir.”³⁹

“Allah’tan korkun ve Rasûlü’ne (s) inanın ki, Allah size rahmetinden bir pay ayırsın, sizin için, ışığında yürüyeceğiniz bir nûr ortaya koysun.”⁴⁰

Bu âyetlerde geçen “furkân, rahmet ve nûr” gibi kavramlar, bir bakıma insanda meydana gelen “gönül aydınlanması sayesinde ortaya çıkan vehbî ilim” diyebileceğimiz keşf, feth ve ilhamlar, ruhî tecrübe ve sezîşlerdir.

2.3.4. Hadislerden deliller:

Ebu Hüreyre (r.), Hz. Peygamber (s)’den şu hadisi rivâyet eder: “ Eğer siz benim bildiklerimi bilseydiniz, az güler, çok ağlardınız.”⁴¹ Yataklarda yatmaz, dağlara çıkardınız.”⁴² Serrac bu hadisi şu şekilde yorumlamaktadır: “ Hz. Peygamber (S)’in işâret ettiği bu ilim, herkesin bileceği, halk arasında bilinen ilimlerden olsaydı “benim bildiğimi bilseydiniz” dediği zaman yanındakiler: “senin bildiğini biliyoruz “ derlerdi. O’nun risaletinin hakikatleri ve Allah’ın ona verdiği özel ilim, dağlar üzerine konsaydı onlar erirdi. O, ashabına kavrayabilecekleri kadar söyledi.”⁴³

Yine Hz. Peygamber (s) “Sizden önce İsrâiloğulları arasında, peygamber olmadıkları halde kendilerine ilham olunan kimseler vardı. Eğer onlardan benim ümmetimde de varsa, o, Ömer’dir.” Buhârî metnindeki diğer bir rivâyette bu tür kimselere “muhaddesûn” unvanı verilmiştir ki aynı manaya gelmektedir. İbni Abbas (r.) buna dayanarak, Hac Sûresinin elli ikinci âyetinde “vela nebiyyin” kelimesinden sonra “vela muhaddesin” kelimesini yerleştirmiştir. Demek ki muhaddes, peygamberliğin altında bir vahiy ve ilham mertebesidir ve bu yüksek paye Hz. Ömer (r.)’e tevcih edilmiştir.⁴⁴ Bu payeyi Hz. Ömer (r.) ile sınırlamak doğru olmasa gerek, elbette ondan sonra gelen müminler arasında bu şerefe nail olan pek çok insan olacaktır.

³⁷ Muhammed, 42.

³⁸ Serrac, Lümâ, Mısır 1380/1960, ss. 147-148.

³⁹ Enfâl, 29.

⁴⁰ Hadîd, 28.

⁴¹ Hadis, "çok ağlardınız " kısmına kadar, Buhârî, Müslim ve Nesâi’de mevcuttur.

⁴² Buhari, kusuf 2; Nikah 107; Rikâk 28; Müslim, kusuf 1; Nesâi, kusuf 11; İbnu Mâce, Bâbu'l-hüzün 1.

⁴³ Serrac, a.g.e., s. 159.

⁴⁴ Kâmil Mîras, Tecrid-i Sarih Tercemesi, İstanbul 1945, c. I., ss. 402-403.

Bu ve buna benzer hadisler, herkesin anlayacağı zahirî ilimden başka bir de, yalnız ledün ilmine sahip seçkin kimselerin anlayabileceği batinî bir ilmin varlığını gösterir. Bu ilme vakıf olanlar, Kur'ân-ı Kerîm'in zâhir manasından başka, bir takım iç manalarına da vakıf olurlar.

Kur'ân-ı Kerim'in bir batın manasının olamayacağını ileri sürenler, "Biz sana Kur'ân-ı Kerim'i indirdik ki insanlara ne indirilmiş olduğunu açıklayasın, tâ ki düşünsünler."⁴⁵ âyetini delil göstererek şöyle derler: Hz. Peygamber (s.)'in görevi Kur'ân-ı Kerim'i açıklamaktır. Allah dinini tamamlamıştır. Şâyet insanlara açıklanmamış bir şey kalsaydı din, tamamlanmamış olur ve "bugün size dininizi tamamladım"⁴⁶ Meâlindeki âyete aykırı düşerdi.

Kur'ân-ı Kerim'in zahir manası açıktır. Herkese mahsus olan dinî hükümler, zahir manaya dayanır ki bunları Allah'ın Rasûlü açıklamış ve izah etmiştir. Fakat iç mananın izahı ruhani bir zevk ve olgunluk ister. Elbette Hz. Peygamber (s.) Hızır ve diğer peygamberlerin sahip oldukları ledünni ilimlerden çok daha fazlasına sahiptiler. Bunları söylemek, Allah'ın esrarını açığa vurmaktır. Bunların herkese söylenemeyeceğini Kur'ân-ı Kerim Hızır (a) ve Musa (a) in kıssasıyla bize açıklamıştır. Umumun maslahatı için dini bilgileri tebliğ etmek nasıl farz ise, yine toplumun selameti için, bu ledünni sırları örtmek de farzdır. Bu peygamberin tebliğ görevine aykırı düşmez. Çünkü O, Allah'ın tebliğini istediği şeyleri tebliğe, saklanmasını emrettiği şeyleri de saklamaya memurdur. Söylemekten men olduğu şeyler de vardır ki "Benim bildiğimi bilseydiniz, az güler çok ağlardınız..." buyurmuştur. Başka bir hadisinde ise "İyi bilin ki bana Kur'ân-ı Kerim verildi, onun bir misli de bende var,"⁴⁷ demektedir. Bu hadis, onun her şeyi herkese açıklamadığını, bu ilmi kaldıra bilecek bazı özel dostlarına bir takım sırları tevdi ettiğini gösterir.

Bununla beraber Hz. Peygamber (s.)'in bazı âyetleri işârî olarak tefsir ettiğini biliyoruz. Örneğin, Ebu Cafer şöyle diyor: Hz. Peygamber (s)'den "Allah kime hidâyet etmek isterse onun göğsünü İslam'a açar"⁴⁸ âyetinden soruldu, göğsünü nasıl İslam'a açar denildi. Hz. Peygamber (s) buyurdu ki "Göğsüne bir nur atar, o nurla göğsü açılır." Dediler ki bunun bir işâreti var mı? Buyurdu ki ebedi eve yönelmedir.⁴⁹

Nitekim bir hadis-i şeriflerinde şöyle buyurmaktadır; "Kırk gün süreyle Allah'a ihlasla amel edenin kalbinden lisanına hikmet pınarları akmaya başlar."⁵⁰ Buda tasavvufî eğitime işâret etmektedir. İşte bu hadisler işârî tefsirin varlığını ortaya koymaktadır.

2.3.5. Sahabelerden nakledilen deliller:

Ebu Hüreyre (r.): "Allah'ın Resulü (s)'nden iki kap (ilim) öğrendim. Birisini yaydım, ötekine gelince onu yaysam bu boğaz kesilir."⁵¹ buyurmuştur. mutasavvıflara göre bu hadiste geçen ve anlatılmayan ilim, şeriata bağlılık ve Hz. Peygamber (s.)'e muhabbet sonucu meydana gelen ilm-i ledündür.

⁴⁵ Nahl, 44.

⁴⁶ Maide, 3.

⁴⁷ Ahmaed İbni Hanbel, Müsned, Mısır 1313, c.IV., s. 131; Süyûti, İtkân, c. II., s. 186.

⁴⁸ Enbiya, 125.

⁴⁹ Süyûti, a.g.e., c. II., s. 186; Zehebi, a.g.e., c. III., s. 39.

⁵⁰ Aclûnî, İsmail b. Muhammed, Keşfü'l-Hafâ ve Muzilu'l-İlbâs an Ma İştehere Mine'l-Ehâdis ala Elsineti'n-Nâs, I-II Beyrut 1405/ 1985, c.II., s. 223.

⁵¹ Buhari, İlim 42.

Yine Muâz b. Cebel (r.)'in bir gün Rasûlullah (s.)'ın terkisine bindiği, orada kendisine bir başkasına açıklamasına izin verilmeyen bir sır ve gizli bir bilgi verdiği rivâyet olunmaktadır.⁵²

Yine, Buhari İbni Abbas (r.)'dan şöyle bir haber rivâyet ediyor: “Ömer (r.), beni Bedir ashabının yanına sokardı. Onlardan bazıları ‘niçin bunu aramıza alırsın, bizim bunun kadar oğlumuz var’ derlerdi. Ömer (r.) de: ‘Siz öyle bilin’ derdi. Bir gün Ömer, beni yine onların meclisine çağırıldı. Beni kendilerine göstermek için çağırıldığını sandılar. Ömer onlara: ‘Allah’ın yardımı ve fetih geldiği zaman...’ âyeti hakkında ne dersiniz diye sordu. Kimisi, Allah bize yardım ettiği, fetih verdiği zaman O’na hamd ve istiğfar etmekle emrolduğumuzu ileri sürdü, bazıları ise sustu. Ömer bana: ‘Sende mi böyle düşünüyorsun ey İbni Abbas?’ dedi. Ben de ‘hayır, oradaki yardım ve fetih, Allah’ın Resûl’ünün eceline işaret etmektedir’, dedim”⁵³.

Allah Rasûlü (s.)'nden ilm-i havâss adıyla öğrenilen ve daha sonraki nesillere yazılı ve sözlü olarak değil de, manevî verâset, ruhî tecrübe ve hal yolu ile intikal eden, ibadet ve muhabbet sonucu elde edilen, ilm-i ledün adıyla anılan bir bilgi türü vardır. Bu bilgi türü, tasavvufun konusuna girmektedir. Çünkü tasavvufun konusu “ma’rifetullah” yani Allah’ı tanımaktır. İşte işâri sûfi tefsir de bu ilimden neşet etmektedir.

Buraya kadar, gerek âyetlerden, hadislerden ve gerek sahabenin sözlerinden vermiş olduğumuz örnekler, Kur’ân-ı Kerimin zâhir manası yanında bir de bâtın manasının olduğunu göstermektedir.

Genellikle ehl-i sünnet âlimleri; Kur’ân-ı Kerim’in zâhir manası altında bâtın bir takım manaların mevcut olduğunu kabul etmektedirler. Zahir mana dışında hiçbir mana olmadığını iddia eden sadece “zahiriler” dir. İmam-ı Gazalî bunlar için “haşvî”⁵⁴ tabirini kullanmaktadır. Sonradan İbn Teymiyye (h.728/m.1326),”Zâhiriler”e yakın bir yol tutmasına rağmen, bâtın manayı tamamen inkar etmemiştir. Ona göre bâtın ilmi ikiye ayrılır. Biri zâhire muhalif olan, diğeri ise mutabık olan bâtındır. Birincisi batıldır. İkincisine gelince, bu zahir gibidir. Zahire muhalif olmayan bâtın da iki kısma ayrılır: Biri Kur’ân-ı Kerim ve hadislerin lafızlarından çıkarılır. Fakat bu lafızlarla bizzat bu mana kastedilmemiştir. Bunun için buna “işârât” demişlerdir. “Bu lafızla sadece bu mana kastedilmiştir” demek, Allah’a iftiradır. İkincisi lafzın delâletiyle değil de kıyas ve düşünce yoluyla çıkarılan manadır. Fakihlerin kıyas dediklerine mutasavvıflar “işâret” demişlerdir. Kıyas türünde olan bu mana tıpkı kıyas gibi doğrudan olabilir yanlış da olabilir.⁵⁵

Bir kalamcı olan Nesefî (h.710/m.1310)’nin Akâid’inde:” Naslar zahiri manaları üzeredir. Bunlardan başka manalara çekmek bâtın ve ilhad ehlinin iddiasıdır” sözünü Sa’duddin Taftazanî (h.797/m.1395) şöyle yorumlar: Bâtinilere Bâtını denmesinin sebebi, nasların zahiri manasını kabul etmediklerindedir. Onlar bu

⁵² Bkz. Buhârî, ilim 49.

⁵³ Süyûtî, a.g.e., c. II., s. 188; Şâtibî, a.g.e., c. III., s. 384.

⁵⁴ Gazalî, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, İhyâu ‘Ulûmi’-d-Dîn, I-IV, Mısır 1358/ 1939, c.I., s. 298 vd. "Haşvî" "el-haşv" mastarının ism-i mensubu olup, "yastık vb. şeylerin içini doldurmak için kullanılan maddeler" dir. "Haşvu'l-kelam", "değersiz ve boş söz"; "haşvu'n-nâs", "basit ve rezil insan"; "haşvu'l-ibil", "küçük deve" şeklinde kullanımları da vardır. (İbn-i Manzûr, a.g.e., c. XIV, s. 180; Curcânî, et- Ta'rifât, s .87) İstilahta ise, "her şeyin faydasız olan fazlalığı"na denilmektedir. (Curcânî, a.g.e., s. 87). Gazalî'nin, bu bağlamda zahirilere “haşvî” demesi, onların Kur’ân-ı Kerim’in derinliklerine nüfuz edememelerini ve yüzeysel kalmalarını ifade etmek içindir.

⁵⁵ Ateş, İşârî, s. 20; Cerrahoğlu, Tefsir Tarihi, c. II., s. 12; Krş.: İbn Teymiyye, Takıyüddin Ebu'l-Abbas Ahmed b. Adulhalim, "er- Risâle fî 'İlmi'z-Zâhir ve'l-Bâtın", Mecmu'atu'r-Resâilî'l-Müniriyye, I-IV, nşr.: M. Emin Demç, Beyrut 1390/01970, s. 233-233.

suretle şeriatı ortadan kaldırmak maksadını güdüyorlar. Fakat hakikate ermiş bilginlerin bazılarının: “Naslar zahirleri üzeredir. Bununla beraber bu naslarda sülûk erbâbına açılan birtakım ince manalar, gizli işâretler vardır ki bunlarla zahir manayı bağdaştırmak mümkündür” şeklindeki sözleri, iman kemâlinden ve mahz-ı irfandandır.⁵⁶

Abdu'l-Vahhâb Şa'rânî de Tabakât adlı eserinde şöyle diyor: “Şeriatın ahkâmıyla halishane amel eden sûfî zâhir alimlerin bilmeyecekleri öyle ilimlere vâkıf olur ki tarifî mümkün değildir. O Kur'ân ve sünnetin zahirinden hüküm çıkarmağa muktedir olduğu gibi zahir bilginlerin anlayamayacağı manalara da âşina olur.”⁵⁷

Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî ise bu konu ile ilgili şöyle demektedir: “Malumun olsun ki Kur'ân'ın bir zâhirî manası olduğu gibi, o zâhirin altında kat-kat bâtinî manası da vardır. O bâtinî mananın altında bir mana daha vardır ki o mananın idrâkinde akıllar kaybolur. Kur'ân'ın dördüncü bâtinî manasını ise, nazirsiz ve misalsiz olan Allah'tan gayri kimse görüp anlamadı. Yedinci batına kadar birer- birer bu böyledir. Bu Mustafa (s.)'in sözüdür, şüphe etme!⁵⁸ Oğul sen Kur'ân'ın yalnız zâhiri manasını görüp onunla kalma, şeytanda Âdem'i ancak çamurdan ibaret görmüştü. Kur'ân'ın zâhiri sûreti meydanda fakat bâtinî, rûhu gizli olan insana benzer.”⁵⁹

Mevlânâ bir başka yerde şöyle demektedir. Bu zâhiri güneşin ziyasını hayvanlar bile görmektedir. O halde “velekad kerramnâ benî âdem” iltifatının manası nedir?

Hevâ-yı nefsin ot gibi zebûnu olan kimse, zalimi mazlumdan nasıl ayırt edebilir? Kendi zalim nefsinin başını kesmiş- yani nefsini mağlup etmiş – kimse zalim ile mazlumu ayırt edebilir. Yoksa derûnunda ki nefse zebûn olan kimse çılgınlığından her mazlumun düşmanı olur.⁶⁰

Yani gerçek manada nefis terbiyesi yapmayan kimse olayların iç yüzünü kavrayamadığından zalim ile mazlumu ayırt edemez . Bu konuda ancak, nefsine hakim olan, onu aklın ve kalbin kontrolüne bırakan kimse, başarılı olabilir. İşte işâri tefsiri de ancak seyr ü sülûkünü tamamlamış insan-ı kamiller yapabilir.

Aslında Kur'ân-ı Kerim'in lafızlarınınin zâhiri anlamı, onun;”ne diyor”, bâtinî anlamı ise;” ne demek istiyor” sorularının karşılığıdır. Daha açık bir ifade ile, usûl-i fıkhîta kullanılan “dâll bi'l-işâre”⁶¹ nin karşılığı, tasavvufta “işâri yorum” olarak kullanılmıştır. Bu nedenle de mutasavvıflara ait Kur'ân tefsirine “işâri Tefsir Okulu” adı verilmiştir.⁶²

⁵⁶ ez-Zehebî, et-Tefsir ve'l-Müfessirûn, c. III., s. 35; es- Suyûtî, el- İtkân, c. II., s. 184; Ateş, İşâri, s. 21; Krş., Taftazanî, Sa'duddîn, Şerhü'l-Akaid, s. 274.

⁵⁷ eş-Şa'ranî, a.g.e., c. I., s. 4.

⁵⁸ Mevlânâ, Mesnevî şârihi, Ankaravî'nin belirttiği gibi, şu hadise işâret etmektedir: “ Kur'ân yedi harf üzerine indirilmiştir. Onlardan her âyetin bir zâhiri manası, bir de bâtinî manası vardır. Batın da yedi batna kadar manası vardır.” Bkz. Ankaravî, câmi'u'l-ayât, s. 191/ Bu hadis temel hadis kitapların da bu şekli ile bulamıyoruz, fakat benzer ifadelerle mevcut olduğunu görüyoruz. Bkz. El- Hindî, Hüsameddin Ali el-Muttakî, Kenzu'l-Ummâl fi Süneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl, I-XVIII, Beyrut 1399/1979, hadis no: 2370-1

⁵⁹ Mevlânâ, Mesnevî, c. III., 4287 vd.

⁶⁰ Mevlânâ, mesnevî, c. III., 2417 vd.

⁶¹ Dâll bi'l-işâre: "Üç çeşit delâletten biriyle sevk edildiği mananın gayrisine, yani söylenince maksûd-i aslı olmayan bir manaya delâlet eden lafızdır." Bilmen. Hukûk-i İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhîyye Kamûsu, c.I-VIII, İstyanbul 1985, c.I., s.23.

⁶² Güllüce, Hüseyin, Kur'ân Tefsiri Açısından Mesnevî, s. 33.

Böylece tasavvufî tefsirler hakkında şerî delilleri ve bazı alimlerin görüşlerini verdikten sonra, İslam alimlerinin çoğunluğuna göre bir işârî tefsirin makbul olması için onda bulunması gereken şartlardan kısaca bahsedelim:

- a. İşârî tefsir, Kur'ân-ı Kerîm'in zahir manasına zıt olmamalı,
- b. Murâdın zâhir mana olmayıp, sadece bâtın mana olduğu iddia edilmemelidir,
- c. Bu tefsir, Kur'ân-ı Kerîm'in lafzının muhtemel olamayacağı ölçüde zayıf ve ona uzak olmamalıdır. Mesela, "Ve Süleyman (a.), Davûd'a (a.) vâris oldu."⁶³ âyetinin tefsirinde "İmam Ali'nin, Peygambere vâris olduğunu" söylemek gibi.
- d. Verilen manaya şer'î ve aklî bir muarız olmamalıdır.
- e. Müslümanların zihnini karıştıracak şüpheler taşımamalıdır.
- f. Onu te'yîd eden şer'î bir delil bulunmalıdır.

İşte bu şartları taşımayan "batını" tefsirler, nefsanî arzulara göre yapılmış, indî ve men edilmiş, makbul olmayan tefsirlerdir. Bu gibi tefsirlerden uzak durulmalı ve onlara itibar edilmemelidir.⁶⁴ Tasavvufî açıdan, kalbe doğan her işâretin ilahî ve melekî olmadığını, bir kısmının nefsanî ve şeytanî olduğunu⁶⁵ düşünürsek, işârî tefsirin zeminini oldukça kaygan olduğunu söyleyebiliriz.

Şimdi, tefsir ekolleri hakkında bu kısa bilgiden sonra bizim konumuzu da ilgilendiren işârî tefsirlere ve onların müfessirlerine kısaca değinmek istiyoruz.

Kur'ân-ı Kerîm'i bu şekilde tefsir eden ilk ve en büyük müfessir yukarıda delillerini zikrettiğimiz gibi, Hz. Peygamberimiz (s.)'dir. Daha sonra, bilhassa Hz. Ali (r.), Hz. Ömer (r.), Abdullah b. Abbas (r.), Abdullah b. Mesûd (r.) gibi sahabiler gelir. Sahabeden sonra bu işle ilgilenen meşhur alimler ise şunlardır.

Tâbiin ve tebe-i tâbiin döneminde zühd ve takva yönüyle tanınmış, işârî tefsir yapan âlimlerin ilk ve en önemlisi, ilmîni büyük ölçüde Abdullah b. Abbas'tan alan Hasan-ı Basrî (110/728) dir. Tefsiri müstakil olmayıp, çeşitli kitaplarda rivâyet edilmiştir.⁶⁶ İşârî tefsir üstadlarından biri de Hz. Hüseyin'in oğlu Zeynu'l-Abidin'nin torunu Cafer-i Sâdık (148/765)'tir.⁶⁷ Yine bu zatın arkadaşı ve talebesi, büyük mutasavvıf Süfyân b. Sa'id es- Sevrî (161/778)⁶⁸ ile, talebesi Abdullah b. Mübârek (181/797) tâbiîn ve tebe-i tâbiîn döneminin işârî müfessirlerdendir.⁶⁹

Tâbiîn ve tebe-i tâbiîn devrinden sonra zühd hareketi gelişerek Allah aşkına dönüşünce, işârî tefsir de buna paralel olarak, zühd ve takvanın yanı sıra fenâ fillah gibi kavramları da alarak gelişme gösterdi. Bu dönemde tasavvufî tefsirin gelişip sistemleşmesinde en büyük rolü oynayan üç büyük mutasavvıf görmekteyiz. Bunlar: Sehl b. Abdullah Tüsterî (283/896)⁷⁰, Cüneyd-i Bağdâdî (298/910)⁷¹ ve Ebû Bekir Muhammed b. Mûsâ el- Vâsîfî (331/942)⁷²

⁶³ Neml, 16.

⁶⁴ Zerkânî, a.g.e., c. II., s. 89; Zehebi, a.g.e., c.II., s. 377; Ateş, İşârî, s. 21; Cerrahoğlu, tefsir Tarihi, c. II., s. 12

⁶⁵ Cebecioğlu, Tasavvufî Terimler, s. 759.

⁶⁶ Hucvûrî, Keşfü'l- Mahcûb, s. 45; el-İsfehânî, Ebu Nu'aym Ahmed ibn Abdullah, Hilyetü'l-Evliyâ, Mısır 1352/1933, c. II., s. 47; el- Münâvî, Abdurraûf, el-Kevâkibu'd-Dürriyye, Mısır1357/1938, c. I., s. 99; Bilmen, Tefsir Tarihi, c. II., s. 105; Ateş, İşârî, s. 39.

⁶⁷ İbn Hallikan, Vefâyâtü'l-A'yan, Mısır 1948, c. I., s. 291; İsfehânî, a.g.e., c. III., s. 193; Muhammed Ebu Zehrâ, el-İmamu's-Sâdık, s. 77.

⁶⁸ Sülemî, Tabakât, s. 114; Münâvî, a.g.e., c. I., s. 82; İbn Cevzî, Sıfatu's-Safve, Haydarabad 1355, c. III., s. 116.

⁶⁹ Bkz.Ateş, işârî, ss. 39-62.

⁷⁰ Sülemî, a.g.e., s. 206; Kuşeyrî, Risâle, s. 17; İsfehânî, Hilye, c. X., ss. 189-202.

Dördüncü hicri asrın sonuna doğru, işâri tefsirde büyük bir gelişme görülür. Şifâhen nakledilen tefsirler, yerini müstakil tefsir kitaplarına bırakır. Bu çığırını açan alimlerden birkaçının ismini zikretmekte fayda mülahaza ediyoruz. Ebu Abdurrahman es- Sülemî (412/1021), Ebu İshak es-Sa'lebî (427/1035), Abdülkerim el-Kuşeyrî (465/1072)⁷³, Abdullah el- Ensârî (481/1089), İmam Gazâlî (505/1111)⁷⁴, Abdulkadir Geylânî (561/1165)⁷⁵, Ruzbihân Baklî (606/1209)⁷⁶. Sonraki asırlarda bu tefsir tarzı inkişafı devam etmiştir. Necmeddin Kübrâ (618/1211)⁷⁷, Necmeddin Daye (654/1256), Seyyid Burhaneddin Muhakkık et-Tirmizî (638/1240). Daha sonraki bölümde anlatılacağı üzere Seyyid Burhaneddin Muhakkık Tirmizî, Mevlânâ'nın dokuz sene hocalığını yapmış, onun yetişmesinde büyük rol oynamıştır.⁷⁸

Muhyiddin ibn Arabî (638/1240)⁷⁹ ile birlikte işâri tefsir "vahdet-i vücûd" düşüncesinin etkisi altına girmiştir. Artık basit manada zühdî tefsirler yerine gâyet kompleks felsefî açılımlı, vahdet-i vücûd yönünden nazarî tevellere dayalı tefsirler dönemi başlamıştır. Bu alanda başta İbn Arabî olmak üzere Sadreddin Konevî (673/1274)⁸⁰, Cemaluddin Safedî (696/1296), Abdurrezzâk Kaşânî (730/1330)⁸¹ gibi alimler eser vermişlerdir.⁸² Bu dönemden sonra işâri tefsirde bir duraklama ve gerileme olmuştur. Ancak bu tür tefsir yazma işi Osmanlı devleti zamanında da devam ederek, pek çok alim ve mutasavvıf değişik tefsir kitapları yazmayı sürdürmüşlerdir. Bunların meşhurları arasında Muhammed Kutbiddîn İznîkî (821/1418)⁸³, Bedreddîn Simâvî (820/1420)⁸⁴, Molla Fenârî (834/1431)⁸⁵, Yazıcızâde Muhammed Bîcân (855/1451)⁸⁶, Muhyiddin Muhammed İbrahim en-Niksârî (901/1495)⁸⁷, Nimetullah Nahcivanî (920/1514)⁸⁸ Aziz Mahmud-ı Hüdâî (1038/1628), İsmâil-ı Ankaravî (1042/1633), Abdullah Bosnevî (1054/1644), Karabaş-ı Velî (1097/1686), Niyazî-i Mısrî (1105/1694), İsmail Hakkî-ı Bursevî (1137/1725), Şihâbuddîn Mahmûd el- Âlûsî (1270/1854)'yi sayabiliriz.⁸⁹

⁷¹ Sülemî, a.g.e., ss. 155-163; Kuşeyrî, Risâle, s. 24; İsfehânî, Hilye, c. X., s. 381; Şarânî, Tabakât, c. I., ss. 98-101

⁷² Bkz. Aynı eser, ss. 63-90.

⁷³ Subkî, Tabakât, c. III., s. 245; İbnu'l-İmâd, Şezerât, c. III., s. 320; Suyûtî, Tabakâtü'l-Müfessirîn, ss. 21-22; İbn Hallikân, Vefâyât, s. 367.

⁷⁴ İbnu'l-İmâd, Şezerât, c. IV., ss. 10-13; Bilmen. Büyük Tefsir Tarihi, c. IV, s. 261; Çubukcu, İbrahim Agah, Gazali ve Batınlık, ss. 7-9.

⁷⁵ İbnu'l-İmâd, Şezerât, c. IV., ss. 198-202.

⁷⁶ Camî, Nefâhât, ss. 298-300; Şemseddîn Sami, Kamusu'l-Alâm, I-VI, İstanbul 1308, Mihran Matbaası, c. III., s. 2320.

⁷⁷ Camî, a.g.e., s. 475; İbnu'l-İmâd, a.g.e., c. V, s. 79; Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, s. 171; Bilmen, Büyük Tefsir Tarihi, c. V., ss. 319-320.

⁷⁸ Geniş bilgi için bkz. Aynı eser, ss. 63-166

⁷⁹ İbnu'l-İmâd, a.g.e., c.V, s. 191; Zehebî, et-Tefsîr ve'l-Müfessirîn, c. III., s. 75; Suyûtî, Tabakâtü'l-Müfessirîn, s. 38; Çelebî, Katib Hacı Halife, Keşfü'z-Zünûn an Esâmi'l-Kutub, I-VI, Mekke 1401/ 1981, c. I., s. 438; Ateş, Ahmed, İslam Ansiklopedisi, İbn Arabî Maddesi.

⁸⁰ Subkî, Tabakât, c.V., s. 19; Şarânî, Tabakât, c. I., s. 177; Brockelmann, Carl, GAL, c. I., s. 1; Keklik, Nihat, Allah Kâinât ve İnsan, İstanbul 1967, ss. XI-XIX.

⁸¹ Kâtip Çelebî, Keşfü'z-Zünûn, c. I., s. 336.

⁸² Ateş, a.g.e. ss. 167-210.

⁸³ İsmâil Paşa, Hediye-yetü'l-Ârifin, c. I., s. 184; Bursalı, Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, (Tıpkıbasım), I-III, haz.: Mustafa Tatçı, Cemâl Kurnaz, Bizim Büro Basımevi, Ankara 2000, c. I., s. 144; Şemseddîn Sâmî, Kamusu'l-A'lâm, c.V, s. 3672; Şakâik-i Numaniyye, ss. 58-59; Bilmen, a.g.e., c.VI., ss. 409-410.

⁸⁴ Şekâik, s. 71; Çelebî, Keşfü'z-Zünûn, c. I., s. 443; Bursalı, Osmanlı Müellifleri, c.I., ss. 39-40; Bilmen, a.g.e., c.VI., ss. 410-411; Gölpinarlı, Simavna kadısı oğlu Şeyh Bedreddin, s. 2.

⁸⁵ Şekâik, ss. 47-53; Tahir, a.g.e., c. I., ss. 390-392; Aşkar, Molla Fenârî ve Vahdet-i Vücûd Anlayışı, ss. 22-63

⁸⁶ Çelebî, a.g.e., c. I., s. 455; Şakâik, s. 128.

⁸⁷ Şekâik, s. 292; Çelebî, Keşfü'z-Zünûn, c. I., s. 450.

⁸⁸ İsmail Paşa, Hediye-yetü'l-Ârifin, c.II., s.497; Şakâik, s.360; Borckelman, GAL, c.II., s.320,

⁸⁹ Ateş, a.g.e. ss. 222-2499; Güllüce, a.g.e., s.35.

Kur'ân'a işâri mana veren müfessirlerin hepsi, elbette ki bu kadar değildir. Ayrıca bu müfessirlerin pek azı, Fatiha'dan Nâs sûresine kadar tam bir işâri tefsir yazabilmişlerdir. Bunun sebebi, işâri yoruma müsait olan âyetlerin sayısının az olmasıdır. İşâri tefsire, daha çok Allah'la ilgili olan tevhîd, ru'yetullah; insanla ilgili olan rûh, nefs, insân-ı kâmil, nübüvvet, velâyet, kaza ve kader, cennet ve cehennem gibi âyetler, uygundur. Buna yine bir kısım kıssalarla ilgili te'viller ve hurûf-ı mukattaa gibi hususlarda ekleyebiliriz. Tam olan işâri tefsirler ise, bu konularla ilgili, yani işâri yoruma elverişli olmayan âyetlerin tefsirini rivâyet ve veya dirâyet tefsiri şeklinde veren tefsirlerdir.⁹⁰ Zaten İnsan hayatını kuşatan ve yaşanan-akıpgiden hayatı yorumlayan Kur'ân'ın mesajını, şu üç başlık altında toplayabiliriz; tevhid, tezkir ve ahkâm. Tevhid, yaratan ve yaratılanları, isimleri, sıfatları ve fiilleri ile bilmektir. Tezkir, va'd ve va'id, cennet ve cehennem, zâhiri ve bâtinî tasfiyedir. Ahkâm ise, şer'i mükellefiyetler, haram-

helalın açıklanması, emir ve nehiylerdir.⁹¹

İşte tezimizin konusunu teşkil eden Mevlânâ'nın "Mesnevî" isimli kitabı da Kur'ân'ın bu konularından tevhid ve tezkir üzerinde durmuş ve daha çok işâri yorumlara yer vermiş, ahkam konularına ise çok az ve kısaca işaretle bulunmuştur. Tezimizin ikinci bölümünde bu kitapta yer alan âyetleri tasavvufî kavramlar başlığı altında tasnif ederek ele almaya ve değerlendirmeye çalışacağız.

⁹⁰ Ateş, İşâri, ss. 258-320.

⁹¹ Serinsu, Ahmet Nedim, Kur'ân'ın anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûl'ün Rolü, Şule Yay., İstanbul 1994, ss. 47-8.

BİRİNCİ BÖLÜM

Bu bölümde Mevlânâ'nın hayatı, eserleri ve etkileri üzerinde durulacaktır. Fakat Mevlânâ'nın hayatına geçmeden önce kısada olsa yaşadığı dönemin siyasî, içtimâî ve ilmi özelliklerine değinmek istiyorum. Çünkü her insan yaşadığı dönemin ürünüdür. Bu nedenle Mevlânâ'yı ve eserlerini, özellikle Mesnevî'yi anlamak için o dönemin siyasî, ictimâî ve ilmi özelliklerini iyi bilmeye bağlıdır.

Mevlânâ'nın yaşadığı VII. / XIII. Yüzyılın siyasî olarak çok karmaşık bir dönem olduğu herkesçe bilinmektedir. Bu sırada Anadolu Selçuklularının (1074-1308), Alaeddîn Keykubât (1217-1237) dönemi hariç, en karışık ve zayıf dönemini yaşamaktaydı. Yine bu dönemin en belirgin özelliği, Moğol ordularının Baycu Nayon komutasında Anadolu'ya saldırması ve Anadolu Selçuklu Devletini kendilerine bağlı bir eyalet haline getirmeleridir.⁹²

Bu dönemin içtimâî durumuna bir göz atacak olursak, halkın büyük bir çoğunluğunun, yukarıda kısmen değindiğimiz siyasî karmaşa yüzünden büyük bir ümitsizlik içinde olduğunu görürüz. Yaşanan siyasî ve sosyal isyanlar, halk üzerinde yıpratıcı tesirler yapmış ve büyük bir ümitsizlik havası meydana getirmiştir. Yaşamaktan bile tad alamayacak duruma gelen ve ölümü yaşamaya üstün sayacak derecede bedbinleşen halk, manevî bir teselli arama ihtiyacı duymaya başlamıştı. İşte bu ihtiyaçtan dolayı Anadolu'nun hemen her köşesinde açılan tekkeler, hankahlar ve zaviyeler büyük bir rağbet görmüş ve bu maneviyat ocaklarına sığınan kitlelerin büyüklüğü ve gittikçe gelişip çoğalması karşısında devlet adamları ve hükümdarlar bile ses çıkarmamış, bilakis bu gibi yerlerin gelişip çoğalması için bir çok yardımlarda bulunmuşlar ve hatta kendileri bile zaman zaman oraları ziyaret edip manevî huzurla dolmaya çalışmışlardır.⁹³

XI ve XII. Yüzyıllarda akıl, kıyas ve felsefenin hakim olduğu bir dönemdir. Bu asırlarda, Farabi (339/ 950) ve İbn Sinâ (429 / 1037)'nin fikirleri sultanların saraylarında ve medreselerde tartışıldığını görüyoruz. Yine bu dönemlerde İmam Gazzâlî'nin bu felsefecilere ve fesefeye hücum edip kötölemesi sonucu alimlerin ikiye bölündüğünü ve aralarında büyük münakaşaların yapıldığına şahid oluyoruz. Bu fikirler Mevlânâ'nın yaşadığı asra kadar devam edip gelmiştir. İşte felsefe, akıl ve kıyasa aşırı derecede değer verilmesi ve yapılan uzun münakaşalar halka huzur vermemekte ve onların kalblerini itminana sevk etmemekte idi. Olumsuz siyasî, ictimâî ve ekonomik şartların da insanları canından bezdirdiği böyle bir ortamda,

⁹² Geniş Bilgi için Bkz. İbn-i Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâil, el-Bidâye ve'n-Nihâye I-XIV, nşr: Mektebetü'l-Me'arif, Beyrut 1398/ 1977, c. XIII., ss.86 vd.; İbnü'l-Esîr, İzzuddîn Ebu'l-Hasen Ali b. Ebi'l-Kerem eş-Şeybânî, el-Kâmil fi't-Tarih I-XIII, nşr:J.Tornberg, Beyrut 1385/1965, c. XII., ss. 390 vd.; Öztuna, Yılmaz, İslam Devletleri, Devletler ve Hanedanlar I-IV, Ankara 1989, c. I., ss. 111 vd.; Yurdaydın, Hüseyin Gazi, İslam Tarihi Dersleri, Ankara 1982, ss.79 vd.; en-Nedvî, Hasan, İslam Önderleri Tarihi I-IV, çev.: Yusuf Kraca, İstanbul 1992, c. I., ss. 389 vd.; Turan, Osman, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul 1993, ss. 45 vd.; Özatilla, Alişan, Hak Aşığı Mevlânâ Celâleddîn, Konya trs., 4.Baskı, ss.3 vd.; Güllüce, Hüseyin, Mevlânâ ve Kur'ân Tefsiri Açısından Mesnevî, Erzurum 1998, (Basılmamış Doktora Tezi), ss. 16-19.

⁹³ Geniş Bilgi için Bkz. İbn-i Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâil, el-Bidâye ve'n-Nihâye, c.XIII., ss.86 vd.; İbnü'l-Esîr, İzzuddîn Ebu'l-Hasen Ali b. Ebi'l-Kerem eş-Şeybânî, a.g.e., c.XII., ss. 390 vd.; Köprülü, Fuad, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Ankara 1991, 7. Baskı, ss. 163 vd.; Öztuna, Yılmaz, a.g.e., c.I., ss. 111 vd.; Yurdaydın, Hüseyin Gazi, a.g.e., ss.79 vd.; en-Nedvî, a.g.e., c.I., ss. 389 vd.; Turan, Osman, a.g.e., ss. 45 vd.; Özatilla, Alişan, a.g.e., ss.3 vd.; Anbarcioğlu, Meliha Ülker, "Mevlânâ ve Muhiti" Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi, Ankara 1961, s.211; Göpınarlı, Mevlânâ Celâleddîn, Divân-ı Kebîr, I-VII., Ankara 2000, c.I., ss. XXII vd.; Akkuş, Mehmet, "Tasavvufun Anadolu'ya Girişi", Tanımı Kaynakları ve Tesirleriyle Tasavvuf, haz.: Coşkun Yılmaz, Seha Neşriyat, İstanbul 1991, ss. 133-142.

onlara şevk, heyecan ve kalblerini itminana ulaştıracak, merkezine muhabbet ve aşkı koyacak, yeni ilmi anlayışlara ve gelişmelere ihtiyaç duyulmaktaydı. İşte aranan bu vasıflarda Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî ortaya çıkıp bu gelişmeyi sağladığını görmekteyiz. Bu ilim anlayışı sonucu, asırlardır kelim ilmi ile yeterince tatmin olmayan akıllar, huzur ve itminana ermişlerdir.⁹⁴

I. MEVLÂNÂ CELÂLEDDİN RÛMÎ'NİN HAYATI

1. Doğum Yeri ve Nesebi

Muhammed, 6 Rebû'l-evvel 604/30 Eylül 1207 tarihinde İslam kültür ve medeniyet tarihinde önemli yere sahip, bugün Afganistan'ın kuzeyinde bir şehir olan Belh'te dünyaya gelmiştir.⁹⁵

Mevlânâ'nın babası tarafından Hz. Ebû Bekr'in soyundan geldiği rivâyet edilmekte,⁹⁶ fakat Gölpinarlı bütün bu rivâyetleri değerlendirerek şu sonuca varmaktadır.

“Bütün bunlardan anlaşılmaktadır ki Sultanu'l-Ulema ve Mevlânâ'nın, Ebû Bekir'in soyundan geldikleri hakkındaki rivâyet ancak Sultan Veled'den sonra meydana çıkmış ve düzme şecerelele an'aneleşmiştir.⁹⁷

Eflâki, Mevlânâ'nın şeceresini şöyle tesbit etmiştir! Mevlana, Muhammed Bahâeddîn-i Veled, Hüseyin-i Hâtibi, Ahmed-i Hâtibi, Mahmud, Mevdûd, Hüseyyib, Mutahhır, Hammad, Abdurrahman, Ebû Bekir.⁹⁸

⁹⁴ Geniş bilgi için Bkz. Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, ss. 165vd.; Turan, Selçuklu Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti, ss. 316 vd.; Ülken, Hilmi Ziya, “Mevlânâ ve Yetiştigi Ortam”, Bildiriler Mevlânâ'nın 700. Ölüm Yıldönümü Dolayısıyla Uluslararası Mevlânâ Semineri, 15-17 Aralık 1973, Ankara, haz.: Mehmed Önder, Ankara 1973, s. 228; Yurdaydın, İslam Tarihi Ders Notları, s. 80; Özatilla, Hak Aşığı Mevlânâ Celâleddîn, s.8; Türer, Osman, “XII. Asırda Anadolu'da Tasavvuf ve Yunus Emre” Diyanet Dergisi Yunus Emre Özel Sayısı, c. 27, Ocak-Şubat-Mart, sayı, 1., s. 88

⁹⁵ Eflâki, Ahmet, Âriflerin Menkıbeleri, çev.:Tahsin Yazıcı, Ankara 1995, c. I., s. 242; Ferîdün bin Ahmed-i Sipehsâlar, Mevlânâ ve Etrafındakiler, Ter.: Tahsin Yazıcı, İstanbul 1977, s. 33; Câmî, Molla, Nefehâtü'l Üns, Terceme Ve Şerh. Lamiî Çelebi, Sadeleştiren, Abdulkadir Akçiçek, İstanbul trs., s. 849; Sarı Abdullah Efendi, Şerh-i Mesnev-i Şerif, I-V, İstanbul 1287, c.I., ss. 25-49; Gavharin, Sadık Farhangî, Lugal ve Ta'birât-i Mesnevî, Tahran 1959, ss. 15-29; Fürüzanfer, Bediüzzaman, Mevlânâ Celâleddîn, Ter.:Feridun Nafiz Uzluk, İstanbul 1997, s. 68; Gölpinarlı, abdulbaki, Mevlânâ Celâleddîn, İstanbul 1985, s. 44; Can, Şefik, Mevlânâ, İstanbul 1997, s. 31; Önder, Mehmet, Gönüller Sultanı Hz. Mevlânâ Ankara trs, s. 27; H.Ritter, İ.A., c.III., ss.53-59; Schimmel, Annemarie, İslamın Mistik Boyutları, çev.: Ergun Kocabıyık, Kabalcı Yay., İstanbul 2001, ss. 303-320; Öztürk, Yaşar Nuri, Mevlânâ ve İnsan, Yeni Boyut Yay., İstanbul 1992, ss. 11-36./ Fakat bu doğum tarihinin “Fihî Mâ fih” te Mevlânâ'nın anlattığı şu olay; “Semerkant'taydık Hârezmşah, orayı kuşatmış askerleri ile savaşmaktaydı. Oturduğumuz mahallede çok güzel bir kız vardı. Öylesine güzeldiki o şehirde eşi ve benzeri yoktu. Şöyle dua ettiğini duyuyordum. “Ya Rabbî beni zalimlerin eline vermeyi revâ görürmüsün? Biliyorum ki revâ gömezsin. Sana dayandım ben, güvencem sensin.” Şehri yağma ettiler, bütün halkı yağma edip götürdüler, hatta o kadının cariyelerini bile aldılar da, okadar güzel olmasına rağmen kimse ona bakmadı ve kendisine hiçbir elem ve acı erişmedi.” delil gösterilerek doğru olmadığı, çünkü Mevlânâ'nın bu olayı birisinden naklen anlatmamasına bakılırsa, bu tarihte hatıralarını unutmayacak yaşta olması icabettiğini, halbuki İbn-i Esir'e göre Hârezmşah'ın Semerkant'ı kuşatması Milâdî 1207'de gerçekleşmiştir. Bununla bu tarihte Mevlânâ'nın on, onbeş yaşlarında olması daha mantıklı olsa gerektir. Bkz. Gölpinarlı, Mevlânâ Celâleddîn, s.44

⁹⁶ Sultan Veled İbtidânâme, çev.: Abdulkadir Gölpinarlı, Ankara 1977, ss. 236-7; Eflâki, a.g.e., c. I., s.242; Sipehsâlar, a.g.e., s. 33; Câmî, a.g.e., s. 850; Fürüzanfer, a.g.e., s. 72. Ayrıca bkz. Salahaddîn Şar, İslamî Bilgiler Ansiklopedisi, İstanbul 1964, ss. 173-6.

⁹⁷ Gölpinarlı, a.g.e., s. 38

⁹⁸ Eflâki, a.g.e., c. I., s. 166; Sarı Abdullah, a.g.e, c. I., s. 26; Abidin Paşa, a.g.e., c. I., s. 6; en-Nedvî, a.g.e, c. I., s. 429; Devletşah, Tezkere-i Devletşah, I-II, cev.: Necati Lugal, İstanbul 1990, c. I., s. 297; Tahiru'l-Mevlevî, Şerh-i Mesnevî, I-XIV, İstanbul trs., c. I., s. 19; Can, Mevlânâ, İstanbul 1997, s. 32; Ayrıca bkz. Hoca Sadettin Efendi, Tâcu't-Tevârih, I-V, haz.: İsmet Parmaksızoğlu, Ankara 1992, c. V., s. 177; Mustafa Fayda, “Ebu Bekir” mad., DİA, s. 104.

Bu şecereye göre Mevlânâ'nın babasıyla Hz. Ebû Bekir arasında sekiz kişi vardır. Hz. Ebû Bekir H.13/M.634' tarihinde Muhammed Bahâeddîn-i Veled ise H.628/M.1231'tarihinde vefat ettikleri göz önünde bulundurulduğunda, ikisi arasında bu kadar az kişinin bulunması imkansızdır.

Mevlânâ'nın annesi Mâder-i Sultan diye anılan ve Karaman'da medfun bulunan Mü'mine Hatundur. Anne tarafından soyunun Hz. Ali (r.)'ye ulaştığı söylenir. Babası Bahaeddin Veled arkadaşlarının arasında “ Benim hüdavendigârım ulu bir nesilendir ve asil bir padişah'tır. Onun veliliği de asaletinden geliyor; çünkü onun büyük annesi, Şemsü'l-Eimme es-Serahsî'nin kızıdır” derler. Şems-ül-Eimme'nin şerif olduğunu söylerler. Anne cihetinden de mü'minlerin emiri Aliyye'l-Mürtezâ'ya ulaşır. Benim annem Belh hükümdarı Harizmşah'ın kızıdır, dedem Ahmet Hatib'inin annesi de Belh hükümdarı İbrahim Ethem'in kızıdır. Bu nesebi bildirmekten maksat, onun gözüken nesebini övmektir.⁹⁹ Bununda babasının soyunun Hz. Ebû Bekr (r.)'e ulaştığını rivâyet eden haberler gibi asılsız olduğu kanaatindeyiz. Zaten İslam'ın insana bakış açısını göz önünde bulundurursak bunların hiçbirinin ehemmiyetinin olmadığını görürüz. Çünkü bir insanın peygamberin veya İslam büyüklerinin soyundan gelmesi-Şâyet onların yollarına tabi olmamışsa –tek başına onun kurtuluşuna vesile olamaz. Yine aynı şekilde bir kimse peygamberin veya İslam büyüklerinden herhangi biriyle bir kan bağı yok, fakat imânen ve amelen onların yoluna tabi olmuş ise o kimse İslam'a göre muhakkak kurtulanlardan olacaktır.

2. Adı ve Lakapları

Mevlânâ'nın asıl adı Muhammed, lâkabı ise Celâleddîn'dir.¹⁰⁰ Celâleddîn lakabından başka Hüdavendigâr,¹⁰¹ Hünkâr,¹⁰² Mevlânâ, Mevlevî,¹⁰³ Şeyh,¹⁰⁴

⁹⁹ Eflâkî, a.g.e., c.I., s. 243; Furuzanfer, Mevlânâ, s. 3; Gölpinarlı, Mevlânâdan Sonra Mevlevilik, İstanbul 1953, s. 202; Tahiru'l-Mevlevî, a.g.e., s. C. I., s. 19; Taşköprü-Zade, Ahmed Efendî, Mevzûatü'l-Ulûm, Ter.; Kemâleddin Mehmet Efendî, c.I, Dersâdet 1313, ss.744-748; Mevlânâ'nın soyunun hükümdarlar soyundan gösterilmesi ile ilgili şöyle bir yorum yapılır; “ Türklerde hükümdar hanedanları başarıya ve prestije dayanır. Ayrıca hanedan deyimini ünlü aileler içinde kullanılır. Devrin kaynaklarından itibaren tarih literatüründe Büyük Selçuklular'ın ünlü veziri ve soyundan bahsederken, Hanedan-ı Nizâmü'l-Mülk denilir. Mevlânâ Celâleddîn ve soyuna Hânedân-ı Mevlânâ denilir. Menâkıbnâme yazarları kan asaletine dayanmayan Türk hânedân anlayışı görüş açısından hânedanlar arasında tabii bir yakınlık addedilebilir. Ancak asıl önemlisi cihanı şumul bir karakter olarak şeref katma, şerefliyi daha şerefli göstermek gayretidir.” Bkz. Taneri, Aydın, Mevlânâ Ailesinde Türk Milleti ve Devleti Fikri, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987, ss. 395-396.

¹⁰⁰ Mevlânâ'nın adı bütün kaynaklarda Muhammed olarak zikredilmektedir. Meselâ İsmâil Ankaravî Esrinde; “Hazret-i Mevlânâ'nın ism-i şerifleri Muhammed ve lakapları Celâleddîn'dir. Babalarının isimleri dahi Muhammed ve lakapları Bahâeddîn'dir” demektedir. Bkz. Ankaravî, Mesnevî-i Şerif Şerhi, İstanbul 1289/1872, c.I., s.12; Ayrıca Bkz. Sipehsalar, Mevlânâ ve Etrafındakiler, s. 34; Câmî, Nefehât, s. 634; Abidin Paşa, Terceme ve Şerh-i Mesnevi-i Şerif, İstanbul 1324, c.I., s. 6; Sami, Şemseddin, Kamusu'l- 'Alâm I-VI, İstanbul 1308, c.III., s.1825; Fûrûzanfer, Mevlânâ Celâleddîn, s. 1; Can, Mevlânâ, ss. 31-32.

¹⁰¹ Hüdâvendigâr kelimesi efendi, sahip, sultan ve Allah anlamlarını taşımaktadır.

¹⁰² Hünkâr, sultan padişah gibi anlamlara gelmektedir. Bu lakab bazı eserlerde şöyle geçmektedir; Hadâiku's-şakâik'de, Monla Hünkâr ve Molla Hünkâr (Bkz. Mecdî Mehmed efendî, a.g.e., İstanbul 1269, s. 367, 518.), Evliyâ Çelebî'nin Seyâhâtname'sinde, “Hazret-i Monla Hünkâr ve Şeyh Monla Hüdâvendigâr Celâleddîn-i Rûmî, (Bkz. A.g.e., I-VIII, İstanbul 1896-1928, c.III., s.24), Tezkire-i Latîfî'de “Hazret-i Molla Hüdâvendigâr, (Bkz. Latîfî, a.g.e., İstanbul 1314, s.38.) Keşfu'z-Zunûn'da ise “Molla Celâleddîn Muhammed” (Bkz. Katip Çelebi, a.g.e., nşr. Şerefettin Yaltkaya- Kilisli Rifât Bilge, c.II., s.1578) şeklinde geçmektedir.

¹⁰³ Mevlevî lakabı, Allah, sahib, efendi, gibi anlamlara gelen “mevlâ” kelimesine nisbet yâ'sı ilave edilerek oluşturulmuş bir kelime olup “mevlâya mensup” anlamındadır. İlk kaynaklarda Mevlânâ için müstakil olarak yer almayan mevlevî lakabı, Sipahsalar'da “Hazret-i Mevlevî” ve Nefehâtü'l-Üns'de “Hidmet-i Mevlevî” şeklinde geçmektedir. (Bkz. Sipehsalar, a.g.e., s.185; Câmî, Nureddin Abdurrahmân, a.g.e., s.462,463), mevlevî lakabı son asırlarda özellikle farsça eserlerde Mevlânâ kastedilerek yaygın olarak kullanılmaktadır. (Bkz. Karaismailoğlu, Adnan, Mevlânâ ve Mesnevî, Ankara 2001, s. 32) Mevlevî lakabı özellikle Türkler arasında Muallim Nâcî'nin izhyyla “Hazret-i Mevlânâ'ya mensub Tarîk-i mevlevî, Âyîn-i Mevlevî; Mevlânâ'nın tarîki müntesiblerinden” anlamındadır. (Bkz. Muallim Nâcî, Lugat-i Nâcî, İstanbul 1987, s. 865)

Molla,¹⁰⁵ Belhî, Rûmî, Konevî,¹⁰⁶ gibi lakablar kendisine verilmiştir. Bu gün Türkçe de en çok kullanılan lakapları Hüdâvendigâr, Mevlânâ, Celâleddîn ve mensûbiyet bildiren Rûmî lakabıdır.

Hüdavendigâr lakabı, bizzat babası Sultânü'l- Ulemâ tarafından verilmiştir.¹⁰⁷, Mevlânâ lakabı ise, çok genç yaşta kendisine verilmiş, Efendimiz veya Hazret manalarına gelen ilim adamları ve bir çok tasavvuf büyükleri için kullanılan bu lakap zamanla yalnız ona has ve meşhur isim olmuştur.¹⁰⁸

Rûmî lakabı da, Mevlânâ'nın Diyâr-ı Rûm adıyla anılan Anadolu'ya yerleşmiş ve hayatının büyük kısmını Anadolu'nun seçkin şehirlerinden Konya'da geçirmesinden dolayı kullanılır.¹⁰⁹

Mevlânâ'nın şiirdeki mahlası ise Şems-i Tebrizî ve Hâmûş'dur¹¹⁰. Çünkü gazellerinin bir çoğunun sonunda bu kelime işaret veya telmih yoluyla dile getirilmiştir.

Mevlânâ, niçin “Şems-i Tebrizî” mahlasını kullanmıştır? Bunu şu şekilde izah edebiliriz; sûfiler, sürekli içindeki ideal insanı arayış içinde olduklarından Mevlânâ da bu ideal numuneyi Şems-i Tebrizî de bulduğundan bu mahlası kullanmış olsa gerektir. Yine Mevlânâ'nın ona karşı duyduğu sevginin bir yansıması olarakta izah edilebilir.

3. Babası Sultanu'l-Ulema Bahâeddin

Mevlânâ Celâleddîn Rûmî'nin babası Sultânü'l- Ulemâ diye tanınan ve bilginlerden Ahmed-i Hatibi oğlu Hüseyin-i Hatibi'nin oğlu olan Belh'li Muhammed Bahaeddin'dir.

yani bu sıfat, Mevlânâ'ya ve Mevlevî tarikatına bağlı olanlar için, özellikle Anadolu'da geçmişte ve günümüzde kullanılan bir lakaptır.

¹⁰⁴ Şeyh lakabı Mevlânâ için oğlu Sultan Veled'in eserlerinde, VIII/ XIV. Asır kaynaklarında ve sonrasında kullanılırken günümüz kaynaklarında pek anılmaz. Bkz. Sultan Veled, Veled-name, s. 2; Adnan karaismailoğlu, Mevlânâ ve Mesnevî, s. 35.

¹⁰⁵ Mulla veya molla kelimesi de lakap olarak Mevlânâ için azda olsa kullanılmıştır. Arapça mevlâ kelimesinin İranlılar tarafından bu şekilde teleffüz edilmesi ile oluşmuştur. Bkz. Dihhudâ, Ali Ekber, Lügat-nâme, I-XIV, Tahran 1993-1994, c. XIII., s.18921. Bu lakbın Osmanlılar döneminde kaleme alınan eserlerde de kullanıldığını görmekteyiz. Bkz. yüzbir nolu dipnottaki örnekler.

¹⁰⁶ Konevî, Mensubiyet bildiren bu sıfat önceki asırlarda kullanılmasına rağmen her nedense son asırlarda yerini koruyamamıştır. Konevî lakabının geçtiği eserlerden bir kaçtane örnek verelim; Meselâ, el-Cevâhiru'l-Muzîe fi Tabakâti'l- Hanefiye isimli eserde Mevlânâ'nın Hz. Ebû Bekir'e ulaştırdığı soy silsilesini verdikten sonra, “el- Ma'rûf bi-Mevlânâ Celâleddîn el-Konevî, Yani Mevlânâ Celâleddîn el- Konevî diye meşhurdur. Şeklinde geçmektedir. (Bkz. El-Kureşî, Muhyiddin Ebû Muhammed, a.g.e., c. III., s. 343.), bu eserden yararlanan “Miftâû's-Sa'ade'nin” Türkçe tercemesi “Mevzû'âtu'l- 'Ulûm” da bu kayıt şu şekli almıştır. “Mevlânâ Celâleddîn el-Konevî ile Meşhurdur.” (Bkz. Kemâleddîn Efendi, a.g.e., c. I., s. 744.), Keşfu'z-Zunûn'da ise şu şekilde yer almaktadır. “Monla Celâleddîn Muhammed b. Muhammed el-Belhî sümme el-Konevî” (Bkz. Kâtip Çelebi, a.g.e., c. II., s. 1578.)

¹⁰⁷ Sipehsâlar, a.g.e., s. 20; Sultan Veled, İbtidânâme, s. 240;Eflâki, a.g.e., s. 243; Firuzanfer, a.g.e., s. 64; Can, a.g.e., s. 32; Sarı Abdullah, a.g.e., c.I., s. 26; Fadlullah Rahîmî, Gülzâr-ı Hakikât, İstanbul 1328, c. III., s. 6.

¹⁰⁸ Menâkibu'l-Ârifin'de Kadî Necmeddîn Taştî'nin dilinden aktarılan şu bilgiler, bunu doğrulamaktadır: “Bütün düntada üç şey geneldi. Hazret-i Mevlânâ'ya mensup olunca özelleşti ve önde gelen kişiler, bunu güzel karşıladılar. Birincisi, Mesnevî kitabıdır. Her iki mısraa, mesnevi denilirdi. Şimdi Mesnevî adı söylenince akıl, düşünmeksizin Mevlânâ'nın Mesnevî'si olduğuna karar veriyori. İkincisi, bütün alimlere mevlânâ denilir. Şimdi Mevlânâ adı söylenince, Hazret-i Mevlânâ anlaşılıyor. Üçüncüsü, her kabre türbe denilirdi. Artık türbe denilince, türbe söylenince türbe olan Mevlânâ'nın istirahatgahı anlaşılıyor.” Bkz. Eflâkî, a.g.e., c. II., s. 50.

¹⁰⁹ Rûm, eski mülki teşkilâta göre Sivas vilâyeti ve Araplar zamanında ale'-umûm Anadolu yarımadası yerine kullanılırken ; Rûmî'de, yine Araplara göre Anadolu Türklerini ve vaktiyle Romalıların idaresinde bulunup da Türkler tarafından fethedilen yerler halkını tanımlamak amacıyla kullanılan bir kavramdır. (Bkz. Pakalın, M.Zeki, Osmanlı Tarih ve Deyimleri Sözlüğü, İstanbul 1993, c.III., s. 56.)

¹¹⁰ Firuzanfer, a.g.e., s. 65; Can, a.g.e., s. 32; Hamuş: Susmuş, suskun, sessiz, dilsiz, sönük gibi anlamlara gelmektedir. (Bkz. Develioğlu, Ferit, Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat, Ankara 1990, s.386; Kanar, Mehmed, Büyük farsça-Türkçe Sözlük, İstanbul 1998, s.251.)

Muhammed Bahaeddin Veled iki yaşındayken babası Hüseyin-i Hatibi'yi kaybetmiştir. Horasan Sarayında son derece dirâyetli ve kültürlü bir hanım olan annesinin terbiyesi ile büyüyen Bahaeddin Veled bir şehzâde olmasına rağmen dünya hayatına önem vermemiş kendisini tamamıyla dini ilimlerin tahsiline vermiştir.¹¹¹

Muhammed Bahaeddin Veled'in tarikat silsilesi babası Hüseyin-i Hatibi vasıtasıyla Ahmed-i Gazzâli'ye dayandırılır¹¹². Fakat Ahmed Gazzâli'nin 1123'te Sultânü'l- Ulemâ'nın ise 1231'te vefatını düşünürsek, bunun imkansız olduğunu anlarız. Bu bakımdan Sultânü'l- Ulemâ'yı Moğol istilâsında şehit düşen Necmeddîn-i Kübra (H. 618 / M. 1221) halifesi sayanların daha isabetli oldukları kanaatindeyiz.¹¹³

Engin bilgisi ve takvası ile büyük bir şöhrete sahip olan Sultanü'l- Ülema beytü'l- maldan aldığı mütevazı bir maaşla geçinir, vakıf parasını kabul etmezdi. Güç fetvaların halli için Horasan'ın en uzak yerlerinden bile ona baş vururlardı. Günleri, dostlarına müritlerine ve halka ders vermekle, vaaz etmekle geçer, onlara ilahi hikmetler hazinesinden bilgiler aktarırdı. Sohbet ve vaazları halk üzerinde büyük tesir uyandıran Bahâeddîn Veled'in etrafında sayısız müridleri ve kendisine inanan, saygı duyan kalabalık bir halk topluluğu vardı.¹¹⁴

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz. Sultanü'l-Ülemâ, ilmi ve tasavvufî yönü ile tanınmış, vaaz ve sohbetleri ile büyük kitleler üzerinde etkili olmuş ve saygın bir kişiliğe sahip bir mutasavvıftır.

4. Belh'ten Göç

Sultanü'l- Ulema, vaaz ve sohbetlerinde felsefi düşünceye kapılıp akla aşırı derecede önem veren filozofları tenkit ediyordu. Onu çekemeyen filozoflar Sultanü'l- Ulema'yı, sultana şikâyet etmeye kadar vardırırlar. Böylece Bahâeddin Veled bir taraftan kıskanılıyor ve bir taraftan da manevi baskı altında bulunuyordu.¹¹⁵ Sultan Veled'in "İbtidânâme" sinde de bildirdiğine göre, Bahâeddin Veled, Belhlilerden incinince o ebedî padişahın gönlü onlara kırılınca Allah'tan "Ey kutupların ulu padişahı!" diye bir ilham geldi. Mademki bunlar seni incittiler sende bu düşmanlar arasından çık da ben onlara azap edeyim..."¹¹⁶ Bu cümlelerden Bahâeddin Veled'in

¹¹¹ Eflâki, a.g.e., c. I, s. 168; Eflâki, Mevlânâ'nın baba annesinin Harzemşah'lar soyundan olduğunu bildirmektedir. Halbuki verilen bu bilgiler tarihi kaynaklara uymamaktadır. Bkz., Firuzanfer, a.g.e., s.74-76; Gölpinarlı, a.g.e., s.39

¹¹² Sipehsalar, a.g.e., s. 15; Harîrizâde Muhammed Kemaleddîn, Tıbyânu Vesâili'l-hakâyık fi beyâni selâsili't-terâik, Süleymaniye (yazma), vr. I/ 13a; Hüseyin Vassâf, Sefine-i Evliyâ, Süleymaniye, Yazma Bağışlar, No: 2305, c. I, vr. 291-330; Hocazâde Ahmed Hilmi, Hadikâtü'l-Evliyâ, (Silsile-i Meşâyih-i Mevleviyye), İstanbul 1318, s. 16.

¹¹³ Camî, Nefâhât, s. 847; Sarı Abdullah, a.g.e., c. I, s. 26; Füzûzanfer, a.g.e, s. 13; Gölpinarlı, Mevlânâ, ss.39-40. Fakat şöyle bir değerlendirme yaparak Sipehsalar'ın ve diğer kaynakların göstermiş olduğu silsileyi doğru kabul edebiliriz. Bilindiği gibi tasavvuf terminolojisinde "Üveysi" veya "Üveysilik" kavramları kullanılmaktadır. Kelime olarak Üveys'e mensup, Üveys gidişli demek olup, tasavvuf literatüründe istifade ve feyzi daha önce yaşamış bir şeyhin rûhaniyetinden alan kimselere bu ad verilerek, Hz. Peygamber (s.) ile Yemenli Veysel Karânî arasında mesafe açısından uzak, fakat manevi bağın kuvvetine atıf yapılmaktadır. Sonuç olarak ; rûhanî terbiye, yani kendinden önce yaşamış olan bir şeyhin rûhaniyetinden feyz alarak, manen görüşme yolu ile terbiye olunmak anlamındadır. Geniş Bilgi için Bkz. Ahmet Yaşar Ocak, Veysel Karânî ve Üveysilik, Dergah Yayınları, İstanbul 1982, s. 103; Süleyman Uludağ, Tasavvuf Terimleri sözlüğü, Marifet Yayınları, İstanbul 1995, s. 549, Ethem Cebecioglu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, Rehber Yayınları, Ankara 1997, s. 737; Arthur Buehler, Sufi Heirs of the Propher, University of South Carolina press, USA 1998, ss. 88-89; Haksever, Ahmet Cahid, Son Dönem Osmanlı Mevlevilerinden Ahmet Remzi Akyürek, Kültür Bakanlığı, Ankara 2002, s. 2.

¹¹⁴ Sipehsalar, a.g.e., ss. 18-19; Sarı Abdullah, a.g.e., c. I, ss. 27-8; Eflâki, c. I, ss. 5-6; Yeniterzici, Emine, Mevlânâ, s. 3; Şahinoğlu, M. Nazif, "Bahaeddin Veled" DİA., c. IV., ss. 460-62.

¹¹⁵ Sipehsalar, s.g.e., s. 20; Eflâki, a.g.e., c. 1, s. 169, Gölpinarlı, a.g.e., s.40; Can, a.g.e., s.3

¹¹⁶ Sultan Veled,İbtidânâme, ss.90-91

Belh'ten göç etmesinin Allah tarafından ilham yoluyla izin verildiği anlaşılmaktadır. Bütün bunlardan şu sonuca varabiliriz. Sultanü'l- Ulema Belh'ten fikir ayrılığından dolayı kendisine hücum eden bir takım filozoflardan ve onların kışkırtmasıyla sultanla arasının açılmasından dolayı orada irşâd görevini yerine getiremeyeceğini düşünerek Belh'te göç etmiştir.¹¹⁷

Sultanü'l- Ulema'nın Belh'ten göçtüğü tarih kesin olarak belli olmamakla birlikte, oradan ayrılışından kısa bir müddet sonra, hatta yoldayken Belh şehrinin Moğollar tarafından istila edildiği bildirilmektedir (1221).¹¹⁸ Sultanü'l- Ulema'nın göç tarihi olarak m/1221 baz almak en isabetli görüş olsa gerek. Bu tarihte başlayan yolculuk Bağdat, Kûfe yolundan Mekke'ye, oradan dönüşte de Şam, Malatya, Erzincan, Akşehir ve nihâyet Larende (Karaman)'ye kadar uzanır.¹¹⁹ Bu uzun yolculuk boyunca konakladıkları her yerde, saygı ile karşılanırlar, o da her yerde, vaaz ve dersler verir. Bu yolculukta büyük mutasavvıflardan Şahabeddin Sühreverdi, Feridüddîn-i Attar, Muhyiddîn ibn Arabî'yle görüşmüşler, hatta İbn Arabi, Sulatanü'l- Ulema ve Mevlânâ'nın yanından ayrılırken; "Subhanallah, bir okyanus bir denizin arkasından gidiyor," diyerek, Mevlânâ'daki kabiliyete işaret ettiği rivâyet edilmektedir.¹²⁰

5. Mevlânâ'nın Şeyh Attar'la Görüşmesi

Sultanü'l- Ulemâ Belh'ten ayrıldığında ilk önemli durağı Nişabur şehri oldu. Bahaeddin Veled'in oraya geldiğini duyan Feridüddin Attar onu ziyarete gelir. Feridüddin-i Attar, Bahaeddin Veled'in Şeyhi olarak bilinen Necmeddîn-i Kübra ve Necmeddîn-i Bağdadi'den terbiye görmüştü. Dolayısı ile her ikiside aynı şeyhin müridleri idi. Bu nedenle Şeyh Attar (Ö. 618/ 1221), Bahaeddin Veled'e büyük saygı gösterdi. Yanında bulunan oğlu Mevlânâ Celâleddîn'in kabiliyetini sezerek, Şeyh Attar, Bahaeddin Veled'e şöyle demiş: "Umarım ki senin bu oğlun yakın zamanda âlemde ilâhi aşkla yanacak, gönüllere ateş salacaktır. " Şeyh Attar bu buluşmada, "Esrar-Nâme" adlı eserini Mevlânâ'ya hediye olarak verir.¹²¹

Firûzanfer bu olayın Eflâkî tarafından anlatılmamış olduğunu ileri sürerek,- ki ona göre Eflâkî bu hikayelere daha çok önem verir- gerçekliğinden şüpheye düşer.

Fakat, Mevlânâ'nın bu eseri daima sakladığını, hatta seneler sonra Mesnevi'sini yazarken Esrar-nâme'den hikayeler aldığını¹²² göz önünde bulundurursak onun Attar'ı sevdiğini, dolayısıyla da böyle bir buluşmanın gerçekliğini gösterir.

¹¹⁷ Sipehsalar, s. 20; Fadlullah, Gülzâr-ı Hakikât, c. III., s. 6; Uludağ, Süleyman, Fahreddin Razî, KBY., Ankara 1991, s. 102; Bahâeddîn Veled'in Belh'ten göç etmesiyle ilgili çeşitli haberler mevcut. Bu konuyla ilgili detaylı bilgi ve değerlendirilmesi için bkz. Firuzanfer, a.g.e. ss. 78-96; Gölpinar, a.g.e., ss. 40-45.

¹¹⁸ Gölpinar, a.g.e., s. 42; Can, a.g.e. s. 34; İbrahim Kafesoğlu, Harzemşahlar Devleti Tarihi, Ankara 1992, s. 276; R. Hartman, "Belh", İA., c. II., s. 468. / Sultanü'l-Ulemâ'nın Fahreddîn-i Râzî'nin yüzünden göç ettiği kaynaklarda zikredilmektedir. Şâyet öyleyse Râzî h.606/ m. 1209 tarihinde öldüğüne göre onun vefatından önce olsa gerektir. Bkz. Fûruzanfer, a.g.e., s. 20; Uludağ, Razî, s. 9.

¹¹⁹ Eflâkî, a.g.e., c. I, s. 171; Fûrûzanfer, a.g.e., s. 24; Can, a.g.e., s. 34.

¹²⁰ Sipehsalar, s. 22; Eflâkî, Menâkıb, c. I., ss. 13-16; Câmî, Nefahât, s. 632; Sarı Abdullah, a.g.e., c. I., s. 30; Kürkçüoğlu, Kemal Edip, "Mevlânâ'yı Anarken" 689. Ölüm Yıldönümünde Mevlânâ, s. 13; Korucuoğlu, Nevin, Veled Çelebi İzbudak, Ankara 1994, s. 23.

¹²¹ Camî, Nefahât, s. 847; Devletşah, c. I., s. 299; Can, Mevlânâ, s. 34; Kabaklı, Mevlânâ, s. 20; Önder, Mehmet, Mevlânâ, s. 21.

¹²² Meselâ, Mevlânâ Mesnevî de, Hindistan'a sefer eden bir tüccarın Dudu (Papağan) kuşu hikayesini andan aldığı, bkz. Mesnevî, c.I., 1612 vd. Yine şahın doğan kuşunun ihtiyar bir kadının eline düşmesi hikayesini, bkz. Mesnevî, c.II., 1144 vd. Diğer bir hikaye ise sivri sineğin rüzgarın zülmünden Hz. Süleyman (a.)'a şikâyetidir. Bkz. Mesnevî, c. III., 2615 vd. Ayrıca bkz. Firuzanfer, a.g.e., s.97.

6. Karaman'a Gelişi ve Evliliği

Belh'ten başlayan yolculuk yıllar sürer ve nihâyet Larend'e de yani Karaman'da bir süre ara verilir. Karaman'da Emir Musa'nın yaptırdığı medresede Bahaeddin Veled, ailesi ve müridleriyle yerleşip derslerine burada devam eder.¹²³

Sultanu'l-Ulemâ, Karaman'da kendileriyle birlikte göç edip gelen müritlerinden Semerkant'lı Şerafeddin Lala'nın kızı Gevher Hatun ile oğlu Mevlânâ'yı evlendirir¹²⁴ Mevlânâ'nın evliliğinden kısa bir zaman sonra annesi ve Sultanu'l-Ulemâ'nın eşi, Mü'mine Hatun vefat eder ve Larend'e ye defnedilir. Ondan kısa bir müddet sonra da Mevlânâ'nın abisi Muhammed Alaaddin vefat eder, onu da oraya defnederler. Üst üste gelen bu iki acıdan sonra, Allah Teâlâ, iki sevinç vermiş, Mevlânâ'nın oğulları, Sultan Veled ve daha sonra ikinci oğlu Alaaddin dünyaya gelmiştir. Yıllar sonra Gevher Hatun'u kaybeden Mevlânâ, Kerra (Kira) Hatun ile evlenir. Bu evlilikten de Muzafferuddin ve Emir Alim Çelebi adlı iki oğlu ile Melike Hatun¹²⁵ adlı kızı dünyaya gelir.¹²⁶

7. Konya'ya Yerleşmesi

Anadolu Selçuklu Devleti'nin başına m.1219 yılında Sultan Keykavus I.'den sonra kardeşi sultan Alaaddin Keykubât geçmişti.¹²⁷ Bu sultan dine ilme ve sanata derin ilgisi ile şöhret bulmuştu. Bu nedenle, alimlere, sufilere ikram ve saygısı ile ün salmıştı. Zamanında Konya şehri, sanat eserleri ve ilim müesseseleriyle donatılmış, saray ve medreseler devrin ilim adamları ile dolup taşmıştı. Bu ilim adamlarından Necmeddin Dâye, Şeyhu'l-Ekber Muhyiddin ibn Arabi'nin üvey oğlu ve öğrencisi Şeyh Sadreddin Konevî'yi sayabiliriz. Sultan Konya civarında bulunan alim, şehy ve şairleri oraya davet eder, onlara büyük kolaylıklar sağlardı.¹²⁸

Eflaki'nin rivâyetine göre Sultanu'l- Ulemâ'nın Karaman'da oturduğu sırada şöhreti Selçuklu Sultanı Alaaddin Keykubad'a ulaşır, bunun üzerine Sultan, Bahaeddin Veled'i Konya'ya davet eder. Konya'ya yaklaştığı sırada onu karşılamaya giderek büyük saygı gösterip, birlikte şehre girerler. Sultan, sarayda kalmalarını teklif eder, bunun üzerine Bahaeddin Veled: "İmamlara medrese, şeyhlere hânkâh (tekke), emirlere saray, tüccarlara han, başıboş gezenlere zaviyeler, gariplere kervansaraylar münasiptir." diyerek, sultan'ın teklifini güzel bir dille reddedip, o zaman Konya'da bulunan Altunâbâ (Pempe Fûrûşân=İplikçiler) Medresesi'ne ailesi ve öğrencileri ile birlikte yerleşir.¹²⁹

¹²³ Sipehsalar, s. 22; Eflaki, a.g.e., c.I., ss. 12-22 Câmî, a.g.e., s. 850; ; Meyerovitich, a.g.e., s. 10; Can, a.g.e., s. 36-37; Önder, a.g.e., s. 22-23.

¹²⁴ Eflaki, a.g.e., c.I., s. 185; Câmî, a.g.e., s. 851; Firuzanfer, a.g.e., s. 112; Can, s. 37; Alişan, Mevlânâ, s. 74. Güllüce, Mevlânâ, s. 28

¹²⁵ Mevlânâ'nın bu kızının Ankara'da Hacı Bayrâm-ı Veli'nin müderrislik yaptığı "Kara Medrese"yi yaptırdığı kaynaklarda bildirilmektedir. Bkz. Mehmed Mecdi, Şakâyık, s. 77; Aynî, Hacı Bayram, s. 50; Cebecioğlu, Hacı Bayram-ı Veli ve Tasavvuf Anlayışı, Ankara 2002, s. 41.

¹²⁶ Eflaki, a.g.e., c.I., ss. 189-190; Firuzanfer, a.g.e., s. 112; Can, Mevlânâ, s. 37; Önder, Mevlânâ, s. 23; Güllüce Mevlânâ, s. 29;

¹²⁷ Öztuna, İslam Devletleri, c.II., s.35; Önder, Mevlânâ, s. 24; Alişan, Mevlânâ, s. 76; Güllüce a.g.e., s. 29.

¹²⁸ Firuzanfer, Mevlânâ, s. 34-36; Can, a.g.e., s. 38; Önder, a.g.e., ss. 24-25.; Alişan, a.g.e., 77.

¹²⁹ Sipehsalar, s.23; Sultan Veled, İbtidânâme, ss. 241-42; Eflaki, a.g.e., c. I., ss. 188-189; Firuzanfer, a.g.e., s. 122; Câmî, Nefahât, s. 847; Önder, age., ss. 28-29; Alişan, Mevlânâ, s. 79; Usta, Mutafa, Divân-ı Kebir'de Mevlânâ'nın Eğitim Görüşü, İstanbul 1995, s. 17.

Sultanu'l-Ulema ders ve sohbetlerine Konya'da Altunâbâ Medresesi'nde devam eder. Bu sohbetlerine, başta Sultan Alaaddin olmak üzere pek çok ünlü devam eder.¹³⁰

Bütün ömrünü halkı irşad ile geçiren gönüller Sultanı Bahaeddin Veled'in Konya hayatı iki yıl sürer. Ardından Tasavvufun gerçeklerinden ve inceliklerinden bahseden Maa'rif adlı bir eser ve oğlu Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmi'yi bizlere miras bırakarak, seksenbeş yaşında, H.628/ M. 1231 yılında Hakk'ın rahmetine kavuşur.¹³¹

8. Eğitimi ve Hocaları

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmi'nin ilk mürşidi ve hocası, hiç şüphesiz babası Bahaeddin Veled'dir. Çünkü Mevlânâ temyiz çağından beri, göç esnası dahil, her nerede bulduysa bir dakikasını bile boşa harcamayarak, Arapça ve dini ilimlerin tahsiline çalışmış, babasından ders alarak kendini bir hayli yetiştirmişti.¹³² Mevlânâ, küçük bir çocuk iken bile diğer çocukların oyunlarına katılmıyor, hatta bir gün arkadaşları gelin şu damdan şu dama atlayalım dediklerinde, Mevlânâ şu karşılığı verir; “Bu türlü hareketleri; kedi, köpek ve diğer hayvanlarda yaparlar bir insanın bunlarla uğraşması uygun değildir. Şâyet kendinize güveniyorsanız gelin göğe yükselelim,”¹³³ der. Bu olay bile onun daha çocukken olgunlaşmış ve muhakeme sahibi biri olduğunu gösterir.

Mevlânâ'nın babası hayatta iken onu çok seven Selçuklu Sultanı Alaeddin Keykubât daima meclislerine gider, onun sohbetini dinlerdi.¹³⁴ O ahirete irtihal edince, sultan, oğlu Mevlânâ'nın babasının makamına oturmasını ister.¹³⁵ Mevlânâ da babasının görevini üstlenerek vaaz ve medresede ders vermeye başladı. Zikir ve fetvâ işlerine kuvvet verdi, İslam bayrağını yükseltti. Burhaneddin Muhakkık-ı Tirmizi ile buluşuncaya kadar bu işlerle meşgul oldu.¹³⁶

Sultanu'l-'Ulemâ'nın ölümünden bir yıl sonra, Mevlânâ'nın eğitimini, Belh'te lalalığını yaptığı, babasının öğrencilerinden Burhaneddin Muhakkık-ı Tirmizi h.629/m.1231 yılında üstlenir. Burhaneddin Muhakkık-ı Tirmizi bu yıllarda Mevlânâ ile buluşur ve ona şöyle der; “Bilgide eşin yok, seçkin bir ersin amma baban hal

¹³⁰ Eflaki, a.g.e., c.1, ss.189-190 ; Bu sohbetleri esnasında şöyle bir menkıbe anlatılır: Bir gün Bahaeddin Veled, Cuma mescidi olan Alaaddin camisinde çok büyük bir kalabalığa vaaz veriyordu. Sultan, emirler, fâkihler ve alimler onu dinliyor, o da her âyetin iniş sebebini, onun tahkikini ve her kelimenin sırlarını türlü, türlü, tefsir ediyor ve sözü genişletiyordu. Vaazı dinleyenler arasında Sultanın lalası Bedreddin Gevhertaş, içinden, “Maşaallah, hazretin ne kadar da parlak bir zihni, kuvvetli bir hafızası ve geniş bir mütealası var ki, bu kadar söz söylüyor ve misaller getiriyor. Bu kadar hiç bir müfessire ve vâize nasip olmamıştır. Acaba önceden hazırlanıyor mu?” diye geçirmişti. Bu sırada Bahâeddin kürsüden: “Emir Bedreddin, bir ‘âşır oku” diye işaret etti. O da Sultanu'l-'Ulemâ'nın heybetinden, hemen Mü'minûn suresinin başından, “Kad eflaha'l-mü'minûn=Mü'minler muhakkak felâh bulmuşlardır,” âyetini okumaya başladı. Bahâeddin Veled, “Bedreddin! Şimdi dinle ve bak, hazırlanmaksızın ve uzun uzadıya müteâla etmeksizin, bu âyetin başındaki “Kad” hakkın, kaç Cuma ne kadar açıklamalar yapacak ve ondaki manalar hakkında söz söyleyeceğim,” dedi ve tefsirine başladı. Bu kerâmeti gören Emir, kalkıp kürsünün ayağını öptü ve ona mürit oldu. Bahâeddin Veled de: “ O halde, sen bu halin şüküranesi olarak oğullarım için bir medrese yaptır.” dedi. O da bu emre uyarak bir medrese yaptırdı. Bkz. Eflâki, Menâkıb, c.I., ss.207-8; Önder, Mevlânâ, s.29; Can, Mevlânâ, s. 40.

¹³¹ Sultan Veled, İbtidânâme, ss. 242-43; Eflaki, a.g.e., c. I., s. 192; Devletşah, c. I., s. 300; Firuzanfer, a.g.e., s. 126; Gölpinarlı, a.g.e., s. 43; Can, a.g.e, s. 41; Alişan, a.g.e., s. 79; Güllüce, a.g.e., s. 30; Usta, a.g.e., s. 17.

¹³² Abidin Paşa, Şerh-i Mesnevî, c. I., s. 8; Can, s. 40; Alişan, a.g.e., ss. 92-3.

¹³³ Eflaki, a.g.e., c. I., s. 242; Camî, a.g.e., s. 850

¹³⁴ Câmi, Nefehât, s. 848; Can, s. 40 Füzûzanfer, Mevlânâ, s. 48; Gölpinarlı, Mevlânâ, s. 45; Alişan, a.g.e., s. 79; Güllüce, a.g.e., s. 30; Usta, a.g.e., s. 17.

¹³⁵ Sultan Veled, bu isteğin müritlerden geldiğini bildirir. Bkz. İbtidânâme, s. 244; Füzûzanfer ise bu isteğin her iki taraftan da gelmiş veya babasının vasiyeti ile de olabileceğini söyler. Bkz. Mevlânâ, s. 48.

¹³⁶ Sultan Veled, a.g.e., s. 244; Füzûzanfer, a.g.e., s. 48; Cân, Mevlânâ, ss. 41-43.

sahibiydi, sende sözü bırak da onun hâlini almaya bak. Bu hususda çalış da onun yalnız ilmine değil, manevi yönüne de varis ol! Güneş gibi alemleri aydınlat.”¹³⁷ Mevlânâ gönülden gelen bu sözleri babasının sözleri imiş gibi kabul eder ve ona teslim olur. Burhaneddin Muhakkık-ı Tirmizi önce onu kırk gün bir odaya kilitler ve halvet yaptırır, bunu üç kez tekrarlar, böylece tasavvuftaki sülûkünü devam ettirir. Mevlânâ'nın Burhaneddîn'nin gözetiminde tasavvufî eğitimini tam dokuz yıl sürdürdüğünü görüyoruz.¹³⁸ Şunu söylebiliriz. Mevlânâ Mevlevîlik tarikatının piri olmadan önce Kübreviyye Tarikatına mensup bir mutasavvıftı.

Mevlânâ, babasının ölümünden iki sene, şeyhi Burhaneddîn ile buluşmasından bir sene sonra, şeyhi Burhaneddin Muhakkık-ı Tirmizi, hem zahirî ilimlerdeki bilgisini genişletmek, hem de yolculuk yaparak seyr-ü sülûkteki kemalini tamamlamak için Halep ve Şam'a gitmesini tavsiye eder. Mevlânâ da şeyhinin emrine uyarak Halep'e gider ve Haleviyye medresesine yerleşir. Orada Kemaleddin bin Adîm'den ders alır. O zamanlar Halep ve Şam şehirleri İslami ilimlerin öğretilmesinde mühim merkezlerden sayılıyordu. Mevlânâ Haleviyye medresesinde tahminen iki üç sene kadar kalır. Daha sonra Şam'a gider, Şam Moğol istilası önünden kaçıp gelen bilginlerle ve sûfilerle doludur. Mevlânâ Şam'a vardığı zaman, oranın alimleri, zamanın uluları onu karşılayarak Makdisiye Medresesinde konaklatıp büyük hizmetlerde bulunurlar. Mevlânâ, bu medresede, fıkhıtan “Hidaye”¹³⁹ kitabını okur. Mevlânâ Şam'da dört veya yedi yıl kaldığı ve bu zaman zarfında bir çok bilgin ve sûfiyle sohbet ettiği bildirilmektedir. Bu bilgin ve sûfilerden bazıları şunlardır; Muhyiddin ibn Arabi, Şehy Necmeddîn-i Kübrâ'nın müritlerinden Sadreddin el-Hamevi, Şeyh Osman er-Rûmi, Evhadüddin-i Kirmani ve Sadreddin-i Konevi.¹⁴⁰

Mevlânâ'nın bütün eğitimini Halep'te ve Şam'da kaldığı yedi-sekiz yıla hasretmek doğru olmasa gerek. Çünkü şeyhi Burhaneddin Muhakkık-ı Tirmizi'nin Konya'ya gelişinden ölümüne kadar geçen süre dokuz yıldır. Bu dokuz yıl içerisinde şeyhinin Mevlânâ'yı bir kaç kez halvete sokması ve sülûkünü tamamlamasını da göz önünde tutarsak geri kalan kısmın çok az bir süre olduğu ve bu süre içinde Mevlânâ ve imam lakaplarını hak edecek kadar üstün bir bilgiye sahip olmasının imkansız olacağı herkesçe malumdur.¹⁴¹ Bu bakımdan bizce, Mevlânâ eğitime Belh'teyken başlamıştı. Zâten muhitinin bilginlerle ve sûfilerle dolu olması, herkesten önce o muhitin kendisini yetiştirdiğini gösterir.

Şimdi kısaca kendisini yetiştiren hocalarını tanıtmaya çalışalım.

¹³⁷ Sultan Veled, İbtidânâme, s.195-196; Gölpınarlı, a.g.e., s.45; Can, a.g.e., s.43

¹³⁸ Sipehsalar, s.118; Sultan Veled, İbtidânâme, s. 246; Eflâki, Menâkıp, c. I., ss. 245-47; Füzûzanfer, Mevlânâ, ss. 139-145; Karabulut, Ali Rıza, Kayseri'de Meşhur Mutasavvıflar, Kayseri 1984, s. 9-10

¹³⁹ Bu eser, Burhaneddin Ebu'l- Hasan Ali b. Ebî Bekr el-Merğînânî (h.593/m.1196)'nindir. Hanefî fikhının temel eserlerinden biridir. Geniş bilgi için bkz. Heffening, “Merğînânî”, İA. C. VII., ss. 761-62.

¹⁴⁰ Eflâki, a.g.e., c.I., s. 245-251; Füzûzanfer, a.g.e., s. 139-149; Gölpınar, a.g.e., s. 45-46; Güllüce, a.g.e, s. 32; Alişan, a.g.e., s. 94.

¹⁴¹ Mevlânâ'nın eserinde anlattığı şu bilgiler onun zahiri ilimlerde de uzman olduğunu ve bu lakapları hak ettiğini gösteren bir karinedir. Söz konusu bilgi şu şekilde aktarılmaktadır: “ Bir gün birisi (Mevlânâ'ya) ‘Bir kimse, bir gün oruç tutarım diye adadı. Eğer bu adağını yerine getirmezse, bunun keffâreti varmıdır, yok mudur?’ diye sordu. (Mevlânâ) buyurdu ki: Şafii mezhebi bilginlerinin sözüne göre, keffâret vardır. Çünkü o kimse adağı yemin olarak kabul eder ve her kim yeminini tutmazsa, onun üzerine keffâret vacibtir. Fakat Ebu Hanife için adak, yemin manasına değildir. İşte bunun için keffâret lazım gelmez. Adak iki şekildedir: Biri mutlak (kesin), diğeri mukayyetir (şarta bağlı). Mutlak: Bir gün oruç tutmalıyım! Kaydıdır. Mukayyed ise: Falan gelirse bir gün oruç tutmalıyım! Kaydıdır. Bkz. Fîhi Mâ Fîh, s. 106.

8.1. Seyyid Burhaneddin Muhakkık-ı Tirmizî

Mevlânâ'nın yetişmesinde çok büyük emeği olan Burhaneddin Muhakkık-ı Tirmizi'nin hayatı hakkında gerekli bilgiye maalesef sahip değiliz. Nefahâtü'l-Üns Tercemesi'nde, Tirmiz şehrinde ve Hz. Hüseyin sülalesine mensup olduğundan bahsedilir.¹⁴² Seyyid Burhaneddin Muhakkık-ı Tirmizi gençliğinde Belh'e gelip Mevlânâ'nın babası Sultanu'l-Ulemâ'nın müridleri arasına katılır ve sülûkünü tamamlar.¹⁴³ Sultanu'l-Ulemâ, oğlu Mevlânâ'nın eğitimini müridi olan Burhaneddin'e havale eder.¹⁴⁴ Bu da Seyyid Burhaneddin Muhakkık-ı Tirmizi'nin, şeyhinin ölümünden sonra Konya'ya gelip Mevlânâ'nın eğitimini ikinci kez üstlendiğini gösterir.

Bahaeddin Veled Belh'ten göç ettiği zaman Seyyid Tirmizi, Tirmiz şehrinde bulunuyordu. Burhaneddin, bir gece rüyasında şeyhi ve mürşidi Bahâeddin Veled'i görür; mürşidi kendisine, “Ey Burhâneddîn! Mahdûmûm Celâleddîn yalnız kalmıştır. Onu garip koyarak tarikatça terbiyesinde kusur ediyorsun” diye hitap eder. O da sabahleyin: “Benim şeyhimin oğlu yalnız kalmıştır, beni beklemektedir. Rûm diyarına gitmek, yüzümü onun ayaklarının toprağına sürmek, onun hizmetinde kalmak ve şeyhimin bıraktığı emaneti ona teslim etmek bizzat bana farz olmuştur.” diyerek yola koyulur. Zaten şeyhinin Anadolu'da olduğunu biliyordu. Konya'ya vardığında şeyhinin öleli bir yıl olduğunu öğrenir.¹⁴⁵ Ancak o sırada Mevlânâ Larende'dedir. Belh'te Lalalığını yaptığı şeyhinin oğlu Mevlânâ'yı Larende'den çağırarak onun hem şeyhi hem de hocası olur. Dokuz yıla yakın bir beraberlikleri olur. Daha sonra Mevlânâ'dan izin alarak Konya'dan Kayseri'ye göç eder ve h.628/ m.1241 yılında orada vefat eder.¹⁴⁶

Mevlânâ Mesnevî'sinde hocasını bize şu sözleri ile tanıtır.

“Ey sâlik; sende seyr ü sülûkte iyice piş ve kemâle gel de tagayyür ve tebeddül den kurtul, Şeyh Bürhâneddin Muhakkık-ı Tirmizî gibi mücessem bir nur ol.

Sen kendiliğinden kurtulunca tamamıyla Muhakkık-ı Tirmizî gibi burhan kesilirsin. Kul, yok olunca sultan olursun.”¹⁴⁷

Seyyid Burhaneddin'in Makâlât adlı eserini incelediğimizde tasavvufun en ileri konularını pek basit bir surette anlattığını ve felsefe, fıkıh, hadis, tefsir vb. ilimlerin yanı sıra matematik ve kimyadan bahsettiğini görürüz. Bütün bunlardan Seyyid Burhaneddin'in zamanındaki bütün bilgilerde rüsûh sahibi bir sâfi olduğunu anlıyoruz. Mesela; O, Makalatında şöyle demektedir: tutarlar da Kurân'ı tefsire koyulurlar. Söyledikleri sözleri hep kendi zanlarına, kıyaslarına, meşreblerine yakıştırmalarına göredir, bunlara uygun laf ederler, sonra da ona tefsir adını takarlar; oysa ki yaratılmışın zannı, şüphesi, yaratanın dileğine, muradına asla uymaz. İşte

¹⁴² Eflâki, a.g.e., c.I., s. 221; Cami, a.g.e., ss. 548-549; Karabulut, Ali Rıza, Kayseri'de Meşhur Mutasavvıflar, ss. 12-4.

¹⁴³ Cami, a.g.e., ss. 548-549; Beytur, Mitahat Bahari, Divan-ı Kebir'den Seçmeler, I-III, MEB. Yay., İstanbul 1990, c.I., ss. XXII- XXIII.

¹⁴⁴ Eflâki, a.g.e., c.I., s. 221; Karabulut, a.g.e., s. 14; Güllüce, a.g.e., s. 32.

¹⁴⁵ Eflâki, c. I., ss. 170-71; Cami, Nefehât, s. 859; Karabulut, a.g.e., ss. 7-82; Güllüce, a.g.e., s. 34.

¹⁴⁶ Firuzanfer, a.g.e., s.153; Gölpinarlı, a.g.e., s. 48; Can, a.g.e., s. 46; Karabulut, a.g.e., ss. 16-17; Güllüce, s. 35. Ayrıca bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Ali Çınar, Seyyid Burhaneddin Muhakkık-ı Tirmizî ve Tasavvuf Düşüncesi, Ank. ÜSBE (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1996; Cebecioğlu, Ethem, “Seyyid Burhaneddin Muhakkık-ı Tirmizî'nin Bazı Tasavvufi Kavramlara Getirdiği Metaforik Yaklaşımlar”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Yıl 1998, c. XXXVIII., ss. 123-29.

¹⁴⁷ Mesnevî, c.II., 1332vd.

‘Kur’ân’ı kendi reyi ile tefsir eden kafir olur’¹⁴⁸ sözünün manası budur. Zaten birisi bir başkasının naklederse bilgin olmaz, birisi bir başkasının şiirini okursa şair olmaz, ona şair demezler, râvi, rivâyet eden derler. Ersen kendi sözünü söyle; dünyada itibar edilecek söz ya Kur’ân’dır, ya da hadis...”¹⁴⁹

Yine Eflâki şu sözlerini bizlere nakleder. “Ben şeyhim Sultanu’l-‘Ulemâ’dan iki nasibe ulaştım. Biri sözde fesahat, öbürü de halde güzellik. Mevlânâ, hâl sahibi olduğundan sözümü (kâl) ona verdim. Hâl’imi ise Salahaddîn’e bağışladım.”¹⁵⁰

8.2. Kemâleddîn b. el-Adîm

Mevlânâ babasının ölümünden iki sene sonra, hocası ve mürşidi Burhaneddin Muhakkık’ın emri ile zahiri ilimlerdeki bilgisini genişletmek ve tasavuftaki kemalini tamamlamak için Şam’a yolculuk yaptığına daha önce değinmiştik. Mevlânâ’nın ilk durağı Halep’te Haleviyye Medrese’sidir. Bu medresenin müderrisliğini Kemâleddîn bin Adîm yapmaktadır. Bu zat, meşhur Hanefî fakihlerindedir. Fıkıhtan başka edebiyat, yazı, hadis, rical ve sair bilgilerde de ileri derecede malumata sahip birisiydi. Sipahsalar’ın rivâyetine göre Kemaleddin b. Adîm, Mevlânâ’nın mübarek alında, sağlam ve doğru yolda yürüme ve o yalda gitme izleri gördüğü için ona çok değer verip ikramda bulunuyordu. Hatta diğer öğrencilerden üstün tutuyordu. Zaman, zaman diğer öğrenciler hocalarına “Bir yabancıya bu kadar şefkat gösteriyorsun da bize hiç iltifat etmiyorsun!” diyerek şikâyetlerini dile getirirlerdi.¹⁵¹

Kemaleddîn b. Adîm’in, Hanefî fakihlerinden olmasından dolayı Mevlânâ’nın Hanefî mezhebinin görüşlerinin bir çoğunu onun yanında öğrendiğini kabul etmek gerekir.

Kemâleddîn b. Adîm, Moğollar Halep şehrine hücum ettikleri zaman Mısır’a sığınmış. Moğolların Halep’ten çekilmesinden sonra yurduna dönmüştür. Bundan sonra o, Moğollar tarafından tahrip edilen Halep şehri hakkında gamları ve sıkıntılı konu edinen şiirler yazmıştır. Bu olaydan iki yıl sonra yani 660/1262 yılında Halep’te vefat etmişti.¹⁵²

Mevlânâ’nın Halep’te haleviyye medresesinde kaç sene kaldığı tezkere kitaplarında açık olarak zikredilmemektedir. Eflâkî’nin bu husustaki rivâyetleri bir birini nakzetmektedir. Fakat genel kanaat Halep ile Şam seferlerinin dört ile yedi yıl arasında olduğudur.¹⁵³

8.3. Şems-i Tebrîz ve Mevlânâ’nın Coşkunluk Devri

Burhaneddin-i Tirmizi’nin vefatından sonra Mevlânâ Konya’da beş yıl yani 638/1241-45 senesine kadar medresede ders vermeye talebe yetiştirmeye devam eder. Bilindiği gibi O ilk bilgisini babası Sultanu’l-Ulema’dan, sonra Halep’te Şam’da senelerce devrinin en tanınmış bilginlerinden ders almış, en meşhur sûfilerin de

¹⁴⁸ Benzer ifadeler için bkz., et-Tirmizî, Ebu İsâ Muhammed b. İsâ b. Sûre, el-Câmiu’s-Sihîh, I-V, Beyrut 1408/1987, Tefsir, 1; et-Taberî, Ebû Cafer Muhammed, b. Cerir, Camiu’l-Beyân fi Te’vili’l-Kur’ân I-XXX, Beyrut 1412/1992, c. I, ss. 58-59. Bu hususta geniş bilgi için bkz. Gazâlî, İhya, c. I, ss. 296 vd.

¹⁴⁹ Burhaneddin Muhakkık-ı Tirmizî, Makalat, s. 75.

¹⁵⁰ Eflâki, Menakıp, c. I, s. 226.

¹⁵¹ Sipehsalar, Mevlânâ, s. 83; Eflâki, Menâkib, c. I, ss. 80-86, 391; Furuzanfer, Mevlânâ, ss. 139-147; Gölpınarlı, Mevlânâ, s. 45.

¹⁵² Furuzanfer, Mevlânâ, s.146; Gölpınarlı, Mevlânâ, s.45; Alişan, Mevlânâ, s. 96; Güllüce, a.g.e., s. 34.

¹⁵³ Furuzanfer, a.g.e., ss.147-148; Gölpınarlı, a.g.e., ss.45-46; Ergün, Mustafa, İnsan ve Eğitimi, Ocak Yayınları, Ankara 1993, s. 12; Sevim, Ali, Biyografilerle Selçuklular Tarihi, Ankara 1982, Giriş, ss. I-XLIII. Ayrıca bkz. Brockelmann, “Kemâleddîn b. Adîm”, İA., c. VI., ss. 570-71.

sohbetlerinde bulunmuştu. Bilhassa babasının halifesi olan Burhaneddin-i Tirmizi'nin terbiyesiyle seyr ü sülûkünü tamamlamış, ilimde olduğu gibi tasavvuf alanında da en yüksek dereceye ulaşmış, mürşid ve şeyh olmuş ve şeyhi tarafından halkı irşada memur edilmiştir.

İşte Mevlânâ bu görevleri sürdürürken hayatında büyük değişiklik meydana getirecek bir hadise olur. Tebrizli Şemseddin adındaki bir sûfi Konya'ya gelir.

8.3.1. Şems-i Tebrîzî Kimdir?

Mevlânâ'nın hayatında büyük değişiklik meydana getirecek olan bu Tebrizli Şemseddin kimdir?

Eflâki ve Camî, Şemseddin'nin babasının Melikdad oğlu Ali olduğunu kaydeder.¹⁵⁴ Sipahsalar'da ataları ve babası hakkında bir kayıt yoktur. Yalnız hal, söz ve keşif sahibi, maşuklar kutbu olup sözde ve Allah'a yakınlıkta Musa (a), tenzihte ve halktan çekilişte İsa (a) meşrebinde bulunduğunu, Mevlânâ'ya kadar kimsenin onun sırrına vakıf olmadığı gibi Ondan sonra da gene Mevlânâ'dan başka kimse tarafından anlaşılmadığını söyler. Ayrıca, gittiği yerlerde kervansaraylara konduğunu, tâcir elbisesiyle gezdiğini, riyazatle vakit geçirdiğini bildirir.¹⁵⁵

Şemseddin'nin hangi tarikata bağlı olduğunu kesin olarak bilmiyoruz. Yalnız kendisi Makalât'ında şöyle der. “ Benim Tebriz'de Ebu Bekir adlı bir şeyhim vardı. Sepet örer onunla geçinirdi. Ondan bir çok vilâyetler elde ettim. Fakat bende bir şey vardı ki şeyhim onu görmüyordu. Hiç kimsede görmemişti ya zaten. İşte onu Hüdâvedigâr'ım Mevlânâ gördü.¹⁵⁶ Bu sözleriyle Ebu-Bekir Sele-bâf'ın derişi olduğunu haber vermektedir. Fakat bazı kaynaklara göre müritleriyle birlikte Moğollarla çarpışırken şehit düşen büyük veli Necmeddin Kübra'nın halifelerinden Baba Kemal'in, yine bazılarına göre ise Halvetiyye silsilesinden Ebheriyye kolunun temsilcisi Kutbiddin-i Ebherî'nin halifesi Rûknüddin-i Secâsi'nin mürididir.¹⁵⁷

Şeyhi Ebûbekr Sele-bâf, gönüllerdekini bilmede, kendi zamanının bir tanesi olan veliydi. Fakat Şemsin mertebesi öyle bir dereceye varır ki, kendi şeyhi ile yetinmeyip, daha başka bir şeyh bulmak için yolculuklar yapar, pek çok diyar gezer. Bu aşırı gezmesinden ve çok seyahat etmesinden veya mana alemindeki uçuşlarından dolayı, ona gönül sahibi kişiler, arifler, “Şems-i Perende=Uçan Şems” demektedirler.¹⁵⁸ Daima siyah bir aba giyer, vardığı yerlerde hanlarda konaklardı.¹⁵⁹ Hatta Erzurum'a gelip, bir medresede Kur'ân hocalığı yaptığı rivâyet edilmektedir.¹⁶⁰ Hakkın rızası ve O'na vasıl olmak için her şeyi elinin tersiyle iter, kimsenin kınamasından ve ayıplamasından zerrece korkmaz, taklitçilikten daima kaçınır, devrin bir çok bilgininin dayanağı olan “Kale fûlan= Falan dedi” “Haddesenâ=Bize falan

¹⁵⁴ Eflâki, a.g.e., c. I., ss. 254-255; Camî, a.g.e., s. 856; Firuzanfer, a.g.e., s. 163; ; Gölpınarlı, a.g.e., s. 49; Güllüce, a.g.e., s. 36; Usta, a.g.e., s. 19; Ergin, a.g.e., s. 12-13.

¹⁵⁵ Sipahsalar, s.164; Camî, Nefâhât, s. 856; Firuzanfer, a.g.e., s.164; ; Gölpınarlı, a.g.e., s.50; Cebecioğlu, Ethem, “Şemseddin-i Tebrîzî'nin Kur'ân-ı Kerim Âyetlerine Getirdiği İşarî Yorumlar”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Dergisi, Yıl 1999, c. XXXIX., s. 107-113.

¹⁵⁶ Gölpınarlı, a.g.e., s. 50; Sarı Abdullah, a.g. e, c. I., s.35; Can, a.g.e., s. 47; Ergin, s. 13; Güllüce, s. 37.

¹⁵⁷ Eflâki, a.g.e., c. I., s. 255; Mevlânâ Celâleddîn, Divân-ı Kebîr, c. I., Ankara 2000, Haz.: Abdülbâki Gölpınarlı'nın Sunuş'u, s. XLII; Firuzanfer, a.g.e., s.165; ; Gölpınarlı, a.g.e., s.50

¹⁵⁸ Sipehsalar, s. 121; Eflâki, a.g.e., c.I., s. 258; Fûrûzanfer, Mevlânâ, s. 163.

¹⁵⁹ Sipehsalar, s.121; Eflâki, c.II., s.37; Câmî, Nefahât, s. 639; Fadlullah, a.g.e., c. III., s. 18; Fûrûzanfer, a.g.e., s. 169.

¹⁶⁰ Eflâki, a.g.e., c.II., s.110;

anlattı” sözleri ile yetinmeyip, herkesin bilgi pınarının kendiliğinden akmasını isterdi.¹⁶¹

Mevlânâ gibi Şems de, felsefeye ve filozoflara muarızdı. Zaten bu husuta Mevlânâ, babasından, ve diğer hocaları ve şeyhleri olan, Seyyid Burhaneddin ve Şems-i Tebrizî’den etkilenmişti. Nitekim müteşeyyihelere karşı göstermiş olduğu tepkide de Şems’in etkisi görülmektedir. Şems’e göre gerçeğe ulaşma, ancak Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.)’e uymak ve aşkla olur. Şems’in nazarında bilgi gaye değil, ancak bir vasıttır. Hatta bilgi bilgideki acziyeti anlattığı için hoştur, der. Ve şunları ilave eder: “Elde olmayan şeyi bilmemeye şaşmaz. Asıl şaşılacak şey şudur ki, bir şeyi ele alırlar, avuçlarına korlar, götürüp gösterirler de adam gene görmez. İşte böyle olmasa Hz. Muhammed’le, onun soyuna, hemde sudan topraktan gelen soyuna değil, candan gönülden doğan soyuna karşı Sokrat’ın, Bukrat’ın, İhvan-ı Safâ’nın ve Yunanlıların sözlerini kim söyler?”¹⁶²

Yine menâkıb kitaplarında şöyle bir olay anlatılır. Şems, Baba Kemal’in sohbetlerinde bulunurken o sıralar Şeyh Fahreddîn-i İrakî’de oradadır. Fahreddîn-i İrakî kendisine ne gibi keşifler zuhur etmişse onları Baba Kemal’e anlatır. Baba Kemal Şems’e; oğlum, sana da Fahreddin gibi keşifler zahir olmaz mı ki hiç anlatmıyorsun der. Şems de: “Şeyhim, himmetinizle ondan daha fazlası vaki oluyor. Fakat, Fahreddin kendisine vaki olan sunuhâtı güzel bir üslupla anlatmaya kadir olduğundan onları söylüyor. Bende ise bu yetenek yoktur.” Deyince, Baba Kemal; “Allah Teâlâ sana, evvelkilerin ve sonrakilerin maarif ve hakikatlerini senin namına izhar edecek bir dost izhar ede, hikmet ırmakları, onun kalbinden diline aka, harf ve ses kıyafetine gire, o kıyafetin rutbesi de senin adına ola” der.¹⁶³

Baba Kemal bu sözleri ile sanki, ismini vermeksizin işaretle, Şems’e Mevlânâ’yı müjdeliyordu. Nitekim Mevlânâ’nın eseri olan “Divan-ı Kebir” adlı dev eserine “Şems-i Tebrizî” de denmektedir ki, bunun sebebi Divan’ındaki gazellerinin çoğunun sonunda Mevlânâ, kendi adının yerine Şems-i Tebrizî’nin adını mahlas yapmış olmasıdır.

Mevlânâ, bu eserinde Şemsi, özgür, manyetik (çekici) evrensel insan olarak, içsel varlık düzeyinde bir okyanus kadar çok sembolü anlayabilen, çokluğun arkasındaki birliği gören ve birliğin nasıl çokluğa dönüştüğünü bilen bir kişi olarak tanımlar.¹⁶⁴

¹⁶¹ Fűrüzanfer, Mevlânâ, s. 168.

¹⁶² Gölpinarlı, Mevlânâ, s. 54./ **Sokrat** (MÖ 470-400): Eski Yunan’ın en büyük filozoflarından biri olup Eflatun’un hocasıdır. Çevresindeki insanlara ve talebelerine birden çok ilâha tapmamalarını ve ruhun bekasını telkin ettiği için, çok tanrılı, Yunanlılar tarafından, zehir içmeye zorlanarak yetmiş yaşında iken idam edilmiştir. Derslerini şifahi veren Sokrat, kitap yazma yolunu tercih etmemiş olup, “Kendini tanı, bildiğim bir şey varsa, o da hiçbir şey bilmediğimdir.” Sözleri ile meşhurdur. Bkz. Samî, c. IV., ss.2584-5; el-Hafnî, el-Mevsû’âtu’l-Felsefiyye, ss. 244-45. / **Bukrat** (MÖ 460- 380?360): İslam aleminde bu adla bilinen, yine eski Yunan’ın meşhur hekim ve filozoflarından olan Hipokrat’tır.Kendinden önce tıp bilgileri şifahi olarak gelmişken, tıp tarihinde ilk kitap yazan olduğu için, tıp ilminin mucidi sayılmıştır. Hekim Calinos’un şerhleriyle birlikte, eserleri ta Abbasilerin ilk yıllarında Arapça’ya terceme edilmiş ve tedris edildiğinden, müslümanlar arasında meşhur olmuştur.Bu zatın da tıp ve sağlıkla ilgili birçok veciz sözleri mevcuttur. Bkz. Sami, c. II, s. 1331; Carra de Vaux, “Bokrat (Bukrat)” mad., İA, II, 707.**İhvan-ı Safâ**: X.asrın ikinci yarısında, merkezleri Basra’da olan müfrit Şîî (İsmailî) temayyüllü siyasi – dini bir ekoldür. Elli iki risâlelik ansiklopedik bir külliyyatları vardır.T.J. De Boer, “İhvânü’s- Safâ” mad., İA, c. V/ 11, ss. 946-7.

¹⁶³ Câmî, Nefehât, ss. 856-857; Fadlullah, a.g.e., c. III., s. 18; Güllüce, a.g.e, s. 38; Ergin, İnsan ve Eğitimi, a.g.e., s. 13; Usta, Mevlânâ’nın Eğitim Görüşü, s. 18.

¹⁶⁴ A. Reza Arasteh, Aşkta ve Yaratıcılıkta Yeniden Doğuş, s. 41.

Şems-i Tebrîzî'nin kaynaklarda belirtilen biyografisinden bahsettikten sonra, Mevlânâ ile karşılaşması hakkında çeşitli rivâyetlerden kısaca bahsedelim.¹⁶⁵

8.3.2. Şems'in Konya'ya Gelip Mevlânâ İle Buluşması

Rivâyetlere göre Mevlânâ-Şems karşılaşması ilk kez Şam'da olur. Ancak Mevlânâ'da büyük değişiklik meydana getirecek asıl karşılaşma h.642/m.1244 yılında Konya'da gerçekleşir. Şems zikredilen tarihte Konya'ya gelip, Şekerfürûşân= Şekerciler Hanı'na iner. Bir oda kiralar, odasının kapısına da iki üç dinar değerinde bir kilit asarak anahtarını da destarının ucuna bağlayıp omuzuna sarkıtır. Halbuki odasında eski bir hasır, kırık bir ibrik ve bir tuğla yastıktan başka bir şey yoktur. On onbeş günde bir, bir parça kuru ekmeği paça suyuna batırıp, tirit yapar ve onunla iftar ederdi.¹⁶⁶

O dönemde Mevlânâ medresede müderrislik yapmaktadır. Bir gün Mevlânâ, yanında öğrencileriyle Şekerciler Hanı'nın önünden geçer, onları gören Şems, Mevlânâ'nın bineğinin dizginini tutar ve ona bir soru yöneltir; “Ey dünya ve mana bilginlerinin sarrafı söyle! Muhammed (s) Hazretleri mi yoksa Bâyezid¹⁶⁷ mi daha büyüktür.”

Mevlânâ; bu nasıl soru? Hazreti Muhammed (s) bütün peygamber ve velilerin reisidir. Elbette büyüklük O'nundur, der. Bunun üzerine Şems, “ Hazreti Muhammed (s), ya Rabbi Seni tesbih ederim, biz Seni layık olduğun gibi bilemedik” dedi, oysa Bâyezid: “Ben kendimi tesbih ederim, şanımlı ne kadar yücedir, buyuruyor” der. Şems bu sorusu ile Hz. Peygamberin kulluk makamında Bâyezid'in ise mabudluk makamında olduğunu, ikinci makamın birinciden üstün olduğunu dile getirmekteydi. Mevlânâ cevaben: “Bâyezid'in susuzluğu bir bardak suyla dindi ve suya kandı. Halbuki Hz. Muhammed (s) susuzluktan yanıyor, bir bardakla doymuyordu. Bâyezid, Hakk'ın ilk tecellisiyle kendini nura gark olmuş gördü, daha fazlasına bakmadı. Hz. Muhammed (s) ise Canab-ı Hakk'a her gün daha çok yaklaşıyor, Allah'ın kudret ve yüceliğini günden güne artarak müşahede ettiği için ; ‘Biz Seni layıkıyla bilemedik’ buyurdu.” der.¹⁶⁸

Bu sözleri iyice dinleyen Şems, büyük bir feryatla, “Allah!..” diye bağırıp yere yuvarlanır. Bunun üzerine Mevlânâ, katırından aşağı iner, etrafında bulunan öğrencilerine, Şemsi kaldırıp medresesine götürmelerini emreder. Şems, kendine gelince Mevlânâ onun ayaklarını yüzüne sürüp, elinden tutarak evine davet eder. O da davete icabet ederek Mevlânâ'nın evine gidip halvete girerler.¹⁶⁹

Mevlânâ'nın Şems ile olan bu beraberliğini, oğlu Sultan Veled Hızır-Musâ (a.) beraberliğine benzeterek şöyle demektedir: “Musâ (a.) Peygamber olduğu halde, onun ululuğuna sahipken gene de, Hızır (a.)'ı aradı. Mevlânâ'da o kadar üstünlüklere, güzel

¹⁶⁵ Firuzanfer, a.g.e., s. 176-198.

¹⁶⁶ Sipehselar, Mevlânâ, s. 121; Eflâki, Menâkıp, c. I., s. 264; Câmî, Nefehât, s. 859; Cebecioğlu, a.g.m., s. 111.

¹⁶⁷ Bâyezîd-i Bistâmî, ilk mutasavvıflardandır. Hayatı hakkında bilgi için bkz. Es-Sülemî, Ebu Abdurrahman, Tabâkâtü's-Süfiyye, Kahire 1389/ 1969, s. 67; en-Nebhânî, Yusuf b. İsmâil, Câmîu Kerâmâtî'l-Evliyâ I-II, Mısır 1404/1984, c. II., s. 133.

¹⁶⁸ Sipehselar, a.g.e., ss. 124-25; Eflâki, a.g.e., c. I., s. 275; Câmî, a.g.e., s. 860; Sarı Abdullah, Mesnevi, c.I., s. 39; Güllüce, Mevlânâ, s. 39; Usta, a.g.e., s. 19.

¹⁶⁹ Sipehselar, s. 125; Sultan Veled, İbtidânâme, s. 50; Eflâki, a.g.e., c.II., s. 268; Sarı Abdullah, a.g.e., c. I., s. 38; Fadlullah a.g.e., c.II., s. 21; Fûrûzanfer, Mevlânâ, ss.176-186; Can, Mevlânâ, s. 49

huylara, makamlara, kerametlere, nurlara, sahip olduğu, zamanında, onun makamının eşi ve benzeri bulunmadığı halde, Tebriz’li Şemseddin’i aramıştı.”¹⁷⁰

Bilgi tek başına insanın, bireyin kişiliğini geliştirmez. Bu ancak varlık düzeyini gerçekleştirmiş, evrensel benliği yakalamış bir insân-ı kâmilin sohbeti ve arkadaşlığı ile gerçekleştirilebilir.

İşte Mevlânâ’nın hayatında büyük bir değişiklik meydana getiren ilk buluşma ve Mevlânâ-Şems dostluğu bundan sonra başlar. Bu karşılaşma ve diyalogdan sonra, halvete girip, medresedeki eğitim ve öğretimi bırakıp kırk gün Şems’le sohbete koyulur, halvet hanesinin kapısını hiçbir dostuna açmaz.

Acaba Şems, bu halvette Mevlânâ’ya ne öğretti ki onu herkesten uzaklaştırdı ve kendisine bağladı. Evet bütün bunların hepsi bize karanlıktır. Fakat hayatından bahseden hemen-hemen bütün kaynaklar Mevlânâ’nın Şems’le halvetinden sonra hayatını değiştirdiğini, yani vaaz meclisi yerine, semâ’ya başladığını, medresenin, bahis sahiplerinin dedikodusu yerine neyin can yakıcı nağmesine, rebabın ruh okşayıcı sesine kulak verdiğini kaydeder.¹⁷¹ Zaten şu bir gerçektir ki zahiri ilimler tekrar ve tedrisle, tasavvuf ilmi ise mürşid-i kâmillikle halvet ve sohbetle elde edilir.

Mevlânâ, Şems ile konuşmasının sonucunda, zahirin altında, her velinin, evrensel insanın ve peygamberin keşfettiği denizin bulunduğu inandı. Mevlânâ, babasının ve çevresinin etkisiyle kendisinde gelişen benliğin, gerçek benliği olmadığına, herkeste potansiyel olarak varolan bu gerçek benliğin ise ancak bilinçli varoluşla gerçekleşebileceğine kani oldu.¹⁷²

İşte Mevlânâ’daki bu değişikliğe halk tahammül edemez, kıskançlıktan dolayı Şems aleyhinde dedikodulara başlarlar. Hatta Şems’e büyücü derler. Bu dostluktaki sırrı –her asırda olduğu gibi- idrak edemeyenlerin düşmanca davranışları sonucunda Şems h.643/m.1246 yılında Konya’dan ayrılır ve Şam’a gider.¹⁷³ Buna göre Şems’le Mevlânâ’nın sohbetleri yaklaşık on altı ay sürer.¹⁷⁴

Şems gidince Mevlânâ’nı eski haline geleceğini umanlar aldanmışlardı. Çünkü Mevlânâ derin bir ıstıraba gömülür ve bütün dostlarla ilişkisini kesip, bir köşeye çekilir, Şems’i daha da yanıp yakılarak aramaya devam eder. Bu sırada Mevlânâ’ya Şems’den bir mektup gelir. Mevlânâ sevinçle yeniden semâ etmeye, şiirler yazmaya, dostlarına iltifata başlar. Ve oğlu Sultan Veled’e bir mektup vererek, Şems’i Konya’ya davet etmek için Şam’a gönderir. Sultan Veled beraberinde yirmi kişiyle gider ve Şems’i Konya’ya davet eder, o da bunu kabul edip, Sultan Veled’le m.1247 yılında Konya’ya döner.¹⁷⁵

Bu kez Şems’in Konya’ya gelişine herkes sevinir. Şems’in şerefine ziyafetler verilir, semâ meclisleri düzenlenir. Şems ve Mevlânâ’yı her gün biri bir yere çağırıp, gücü yettiği oranda davet tertip eder. Fakat semâ, neşe, zevk ve aşkla geçen bu zaman uzun sürmez. Ham kişiler Şems aleyhine yeniden dedikodu yapmaya başlarlar. Birincisinden çok daha şiddetli olan bu ikinci fitneye, Mevlânâ’nın ikinci oğlu

¹⁷⁰ Sultan Veled, İbtidânâme, s. 48; Fırzanfer, a.g.e. s. 177; Gölparlı, a.g.e., s. 79; Usta, a.g.e., s. 19; Güllüce, a.g.e. s. 39; Ergin, a.g.e., 13

¹⁷¹ Bkz. Fırzanfer, a.g.e., s.194; Gölparlı, a.g.e., s. 80; Usta, a.g.e., s. 20; Güllüce, a.g.e. s. 40; Ergin, a.g.e., 14

¹⁷² A. Reza Arateh, Aşkta ve Yaratıcılıkta Yeniden Doğuş, s. 43.

¹⁷³ Sipehsalar, Mevlânâ, s. 126; Eflâki, a.g.e. c. II., s. 49; Fırzanfer, a.g.e., s. 196

¹⁷⁴ Şems Konya’ya 30 Kasım 1244 Tarihinde gelmiştir.

¹⁷⁵ Sipehsalar, a.g.e., ss. 126-129; Sultan Veled, İbtidânâme, s. 50; Eflâki, a.g.e., c. II., s. 112; Cami, a.g.e., s. 857; Gölparlı, a.g.e., ss. 79-81; Can, Mevlânâ, s. 51; Schimmel, Annemarie, Ben Rüzgarım Sen Ateş, çev.: Senâil Özkan, İstanbul 1999, s. 18.

Alaaddin Çelebi de karıştır. Nihâyet 5 Aralık 1247 gecesi Şems aniden ortadan kaybolur. Şems şehid edilir ve cesedi bir kuyuya atılır. Bu gerçek Mevlânâ'ya söylenmez. Şems'in Konya'dan gittiği haberi yayılır. Bunun üzerine Mevlânâ, Şems'i bulma ümidiyle Şam'a iki kez yolculuk yapar, fakat son yolculuğunda Şems'den tamamen ümidini keserek Konya'ya döner.¹⁷⁶

Bir gece Şems, Sultan Veled'e rüyasında atıldığı kuyuyu haber verir, o da bazı dostlarıyla gidip cesedi kuyudan çıkarır, gülsuyu, misk ve anber sürerek Mevlânâ'nın medresesinde medreseyi yaptıran Emir Bedrettin Gevherteş'in yanına defneder.¹⁷⁷

Sultan Veled, Şems kaybolduktan sonra Mevlânâ'nın halini şöyle anlatır: “Şeyh onun ayrılığından sonra, adeta deli oldu. Fetvâ veren şeyh aşkla şair kesildi. Zâhiddi meyhaneci oldu. Tabii tasavvufi manada. Zirâ, üzümden yapılan şarabı içip satan meyhaneci değildi. Onun gibi nura mensup olan can, nur şarabından başka bir şeyi içmez.”¹⁷⁸ Mevlânâ bu ayrılığın kederiyle gönülleri yakan hasretli şiirler söyler. Divan-ı Kebir'deki Şems mahlaslı şiirlerin büyük kısmı bu dönemin mahsulüdür.

Mevlânâ, Şems'i uzun uzadıya aradıktan sonra idaresiz, kararsız, tamamen çöşkun bir hal almış, kendini idare edemez bir duruma gelmişti. Gece gündüz çöşkusundan dolayı semâ edip şiir ve gazel okuyordu. Kırk gün sonra başına duman renginde sarık sarıp, bir daha beyaz sarık sarmadı. Bürdiyemani, hind denilen kumaştan hırka giydi., Ömrünün sonuna kadar kıyafeti bu oldu. Mevlânâ'nın tarikat ve usulünün değişmesi, semâ'da ve raksdaki samimiliği; zevk, hal sahiplerini kendi tarafına çekmiş, bunlar onun vücudu etrafında pervane gibi dolaşıyorlardı. Bu değişiklik Konya'nın mutaassıplarını, fakihlerini ve alimlerini Mevlânâ'ya karşı gelmeye ve inkara götürdü. Mevlânâ dostlarının toplantıları, onların semâ yapıp, ney ve rebaba olan düşkünlükleri bunların öfeksini daha da artırdı. “Raks, ve semâ haramdır” sözü meclislerin dilinde tesbih oldu. Fakihler, hadisciler, İslam'ın garipliğine, dinin zayıflamasından bahsedip duruyorlardı. Kur'ân hafızlarını şiir okumaya, çalmaya ve çağırmaya götüren; mescitlerde ve bucaklarda halktan ayrılıp oturanları sema toplantılarında semâa getiren Mevlânâ'nın tarîkini açıkca inkar edip, onu bid'at hatta küfür sayıyorlardı. Hatta o zamanın bazı fakihleri bir araya gelerek Urumyalı Kadı Siracüddîn'e baş vurarak halkın rebap dinlemeye olan düşkünlüklerinden ve semâ etme arzularından şikâyetle bulunarak şöyle derler: “Bilginlerin başkanı, fazılların başbuğu olan Mevlânâ şeriat meselesinde, Allah'ın yerinde oturuyor. Nasıl olurda bu bid'at alıp yürüyor? Bu tarikat tutunuyor.” Bunun üzerine Kadı onlara: “ Bu merd-i merdâne, Allah tarafından teyid edilmiştir. Bütün zahiri ilimlerde benzeri yoktur. Onunla uğraşmak gerekmez, o kendi Hüdâ'sını iyi bilir.”¹⁷⁹ diye cevap verir.

Mevlânâ kendisi aleyhine dedikodu yapan zahir ulemasına “Kadınlardan oğullardan, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşten, salma atlardan, sağmal hayvanlardan ve ekinlerden gelen zevklere düşkünlük ve bağlılık insanlar için bezenip süslendi. Bunlar dünya hayatının metaıdır. Nihâyet varılacak güzel yer, Allah'ın

¹⁷⁶ Eflâki, a.g.e., c. II., s. 287; Sipahsalar, a.g.e., s.131; Fürûzanfer, a.g.e., s. 103; Fadlullah, a.g.e., c. III., s. 28; Arif Etik, Şems ve Mevlânâ, Konya 1982, s. 33.

¹⁷⁷ Eflâki, a.g.e., c. II., s. 283; Firuzanfer, a.g.e., ss. 219-220; Önder, Ahmet, “Tebriqli Şems Olayı ve Konya'daki Türbesi”, Mevlânâ ve yaşama Sevinci, Konya 1978, ss. 81-5; Cebecioğlu, a.g.m., s. 112.

¹⁷⁸ Can, a.g.e., s. 55; Usta, a.g.e., s. 19-20; Güllüce, 44.

¹⁷⁹ Fûrûzanfer, a.g.e., ss. 126-128; Ergin, a.g.e., s. 13-14. Ayrıca Mevlânâ ile Şems vb. Arasındaki dostluklar hakkında geniş bilgi için bkz. Gölpınarlı, Mevlânâ, s. 57 vd.; Lüfi Kaleli, Alevî Sünnî İncancında, mevlânâ-Yunus ve Hacı Bektaş Gerçeği, İstanbul 1993, s. 30 vd.; Tıblevî Mahmud Said, İbn Teymiye'de Tasavvuf, çev.: Ali Durusoy, İstanbul 1989, s. 77 vd.

huzurudur.”¹⁸⁰ âyetini okuyarak şöyle cevap verir: “Bütün medreseleri, dergahları bu bilginlerin emirlerine bıraktım. Bunlardan hiçbir mevkide gözüm yoktur. Dünyaya, dünyadakilere ait olan hiçbir şeye bakmıyorum. Bu zatların paraları bol olsun, dünyalıkları artsın, biz kendimizi bunlardan uzak tuttuk, bir bucakta inzivaya çekilerek, şöhretten kaçınma evine gizlendik. Eğer haram saydıkları, yasak eyledikleri o “Rebab”, azizlerin işine yarasa, gerekse idi, biz ondan da elimiz çekerdik. Fakat, aczinden garipliğinden ötürü garip rebabı biz ırlattık. Zira garipleri okşamak din erlerinin, Allah’ın has kullarının işidir.”¹⁸¹

Mevlânâ, Şems’ten ayrılmanın verdiği üzüntü içinde, bir ara Şam’da olduğu haberi ile yüreği biraz serinledi. Bilindiği gibi Mevlânâ ailesi ile göç esnasında Şam’ı ziyaret etmişti. Bu ilk şam seferiydi. Daha sonra ilim tahsili için Şam’a yolculuk yapmış yıllarca orada kalmıştı. Şimdi ise Şems’i aramak için Şam’a sefere çıkıyordu. Aylarca orada dostunu aradı, fakat izini bulmadı.

Hız. Mevlânâ Şems’in yaşadığından ümidini kesmiş, artık onu aramaktan vazgeçmişti. Şems’i, artık ne Şam’da ne de başka bir yerde bulamayacağını anlayınca, oğlu Sultan Veled’in dediği gibi, onu kendi gönlünde, kendisinde bulmuştu. Bulmuştu ama, hâlâ gözleri Şems misilli bir gönül dostu arıyordu.

Mevlânâ, Şems’in mevcudiyetinden ümitsiz kalıp onu aramaktan vazgeçtikten sonra, Şam’dan Konya’ya dönerek uyarıcılık, irşad, eğitim ve terbiye faaliyetlerini yeni esaslar üzerine bina etti.¹⁸²

647/ 1249-50 yılından, ölüm senesi olan 672/ 1273 tarihine kadar tam yirmi üç yıl ilahi ilimleri neşretmekle uğraştı. Mutlak kemalin, ilahi güzelliğin cilvelerinde özünü yitirmiş olduğundan pirlerin ve şeyhlerin usulü olan el tutuculuk ve dervişlerin irşadı gibi işlerle ilgilenmedi. Bu işleri kendisinin en seçkin arkadaşlarından birine havale etti. İlk olarak, Şeyh Salahaddin’i şeyhlik, önderlikle görevlendirdi.¹⁸³

9. Diğer Dostları

9.1. Şeyh Salahaddîn-i Zerkûbî

Mevlânâ Şems’den sonra gönül dostu, can aynası olarak Konyalı Salahaddîn-i Zerkûbî’yi seçer.

Şeyh Salahaddîn-i Zerkûbî, Konya’nın köylerinden birinde doğmuştur. Babasının adı Yağı Basan, anasının adı ise Latife Hatun’dur. Köyleri Beyşehir gölünün civarında olduğundan, bu aile balıkçılıkla geçinirlermiş.¹⁸⁴

Selahaddin, Mevlânâ’nı babasının halifelerinden ve aynı zamanda Mevlânâ’nın da hem şeyhi hem de hocası olan Seyyid Burhaneddin’in halifelerindedir. Eflâkî’nin rivâyetine göre, bir gün Seyyid Burhaneddin Muhakık-ı Tirmizi şöyle buyurmuş: “Ben şeyhim Sultanu’l-Ulemâ’dan iki büyük nasip aldım, biri fasih, güzel söz söylemek, diğeri ise güzel haldir. Güzel söz söyleme kabiliyetini, Mevlânâ Celaleddin’e, halimi de Şeyh Salahaddîn’e verdim.”¹⁸⁵

¹⁸⁰ Âl-i İmrân, 14.

¹⁸¹ Fûrûzanfer, a.g.e., ss.128-129.

¹⁸² Sultan Veled, İbtidânâme, ss. 71-5; Furuzanfer, Mevlânâ, s. 248; Can, Mevlânâ, s. 55.

¹⁸³ Sipahsalar, Mevlânâ ve Etrafindakiler, s.131; Eflâkî, c. II., s. 704; Furuzanfer, a.g.e., s. 249.

¹⁸⁴Eflâkî, a.g.e., c. II., ss. 289-302; Camî, a.g.e., s. 860; Firuzanfer, a.g.e., s. 249; Gölpinarlı, a.g.e., s. 105; Can, s. 62.

¹⁸⁵ Eflâkî, a.g.e., c. II., ss. 289-302; Camî, a.g.e., s. 860; Firuzanfer, a.g.e., s. 249; ; Gölpinarlı, a.g.e. s. 105; Çınar, a.g.e., s. 52.

Mevlânâ ilk zamanlarda, Şeyh Salahaddin'den daha kuvvetli bir zâtla meşgul olduğundan dolayı, onunla ilgilenmemiştir. Mevlânâ Şems'e kavuşmaktan ümidini kesince bütün kalbi ve himmetiyle Salahaddine yönelir. Mevlânâ, Şems'le buluştuktan sonra müridleriyle bizzat kendisi ilgilenmez, bu işi seçilmiş dostlarına havale ederlerdi. İşte bu yüzden Salahaddîn-i Zerkûbî kendi yerine şeyh olarak görevlendirdi.

İlahi aşktan nasipsiz olanlar, ham sofiler Şems'i çekemedikleri gibi, şimdi de Kuyumcu Salahaddin'i çekemiyorlar ve şöyle diyorlardı: “Birinden (yani Şems'den) kurtulduk daha beterine çattık. O ümmi, okuyup yazması olmayan, doğru dürüst Fatiha'yı okuyamayan birisi, Mevlânâ gibi eşsiz bir âlim ne diye bu cahil adama böyle bağlanıp, onu sevip, din adamlarından üstün tutuyor.”¹⁸⁶

Konya ahali, başlangıçtan beri onu tanıdığı için ve ümmi oluşu nedeniyle, yüksek bir makam olan irşat ve şeyhlik makamına onu layık görmüyor, zahire aldanıp, onun içinin kemâlinden habersiz bir şekilde, onu sevmiyor ve saymıyorlardı. Gerçekten de Salahaddin bir ümmi idi. Vaktini Konya'da kuyumculuk yaparak geçiriyordu. Fakat bununla beraber Seyyid Burhaneddin'den feyz almış, bilhassa Şems tarafından sevilmiş, tasavvufta bir hayli mesafe katetmiş bir zat idi.¹⁸⁷ Zaten tasavvufta bilgi gaye haline gelince insana gurur ve kibir verir. İşte bu bilgiden kurtulmadıkça tasavvufta yükselmek mümkün değildir. Az olmakla beraber tasavvuf tarihinde ledün ilmine sahip mutasavvıflar görülmüştür. Onları, muhitleri, katıldıkları sohbet halkaları, görüştükleri mürşid-i kâmillerin halleri, hareketleri ve sözleri yavaş-yavaş olgunlaştırmıştır. İşte Salahaddin-i Zerkûbî'de böyle bir mutasavvıftı.

Mevlânâ, Salahaddin ile ruhi yakınlıktan başka aileler arasında bir akrabalık oluşması için, oğlu Sultan Veled'i, Salahaddin'in kızı Fatma Hatun ile evlendirdi.¹⁸⁸

Mevlânâ-Salahaddin beraberliği on veya on beş yıl sürer, Ve nihâyet Salahaddin-i Zerkûbî ansızın hastalanır ve bu hastalığı uzun süre devam eder, sonunda, 29 Aralık 1258 tarihinde Hakk'ın rahmetine kavuşur. Vefatından önce cenazesinde ağıtçıların olmamasını, dünyanın musibet evinden kurtulmuş, yücelik alemine erişmiş olacağından, sevinç, sürûr içinde, semânın gönül açan çoşkunkulukları ile toprağa emanet edilmesini vasiyet eder. Vefatından sonra, Mevlânâ da geldi, ölünün mübarek yüzünü açtı, tekbirler getirdi, çoşkunkuluklar etti. Neyzenleri, nakkâre çalanları getirmelerini emir buyurdu. Halk yığınları kıyametler koparıyorlardı. Sekiz ilahi grubu cenazenin önünde gidiyor, dostları eşliğinde, Mevlânâ'nın semâ ederek yol almasıyla, cenaze Sultanu'l-Ulemâ'nın yanına defnedilir.¹⁸⁹

Şeyh Salahaddin, büyük velilerden, âbid, zâhid bir Hakk eriydi. Şeriatın bütün inceliklerine riâyette son derece dikkat ve itina gösterirdi. Bir defasında kışın zemherir günlerinde bir Cuma günü elbisesini yıkayıp dama asar, biraz sonra Cuma ezanı okunmaya başlayınca, dışarda demir gibi donan elbisesini giyip mescide gider. Orada bulunan cemaat; “Soğuk mübarek Şeyhimizin vücuduna zarar vermesin!”

¹⁸⁶ Firuzanfer, a.g.e., s.252; ; Gölpınarlı, a.g.e.s.108;Can, a.g.e., s.64

¹⁸⁷ Firuzanfer, a.g.e., s.252; ; Gölpınarlı, a.g.e.s.108;Can, a.g.e., s.64

¹⁸⁸ Firuzanfer, a.g.e., s. 252; Gölpınarlı, a.g.e. s. 108; Can, a.g.e., s. 64/ Bazı kaynaklarda Mevlânâ'nın Hüsameddin Çelebi'ye intisap ettiğini göstererek Çelebi'yi Mevlânâ'nın şeyhi gibi göstermeye çalışmışlardır ki; Mevlânâ'nın hayatından bahseden kaynakları göz önünde bulundurduğumuzda bunun asla doğru olması mümkün değildir. Söz konusu iddia için Bkz. Mahir İz, Tasavvuf, İstanbul 1990, s.202.

¹⁸⁹ Sipehsalar, Mevlânâ, ss. 136-37; Sultan Veled, İbtidânâme, ss. 141-42; Firuzanfer, a.g.e., s. 260; ; Gölpınarlı, a.g.e. s. 110; Can, a.g.e., s. 69

derler. O da: “Vücudun zararı, ruhun ve Allah’ın emrini yerine getirmemenin zararından daha azdır” diye cevap verir.¹⁹⁰

Mevlânâ Salahaddin’i Mesnev’i’deki şu mısraları ile öğer:

“Eğer fakr u fenâ sırrını apaçık görmek istersen Şeyh Salahaddîn’e bak ki onun feyz-i nazarı, gözleri açtı ve hakikatı gösterdi.

Nûr-i İlâhî ile münevver olan her göz, fakr u fenâ esrârını Şeyh Salâhaddîn’in gözünde ve yüzünde ayan beyan görmüştür.

Fa’al bir şeyh idi ki Cenâb-ı Hakk gibi âlete ihtiyacı yoktu. Müridlere söz söylemeden ders verir idi.”¹⁹¹

Salahaddin Zerkûb’un kişiliğini ve makamını bu sözlerden daha iyi anlatacak bir ifade olacağını sanmıyorum.

9.2. Hüsâmeddin Çelebi

Mesnevî’nin önsüzünde, aşk hazinelerinin anahtarı, yer yüzü definelerinin emîni, vaktin Bâyezîd’i, zamanın Cüneyd’i diye tanıtılan Hüsâmeddin Çelebi’nin asıl adı Hüsâmeddin Hasan’dır. Babası Muhammed, dedesi ise Hasan adında bir zâttır. Soy m.1107 senesinde Bağdat’ta vefat eden ve aslen Kürt olan Şeyh Taceddin Ebu’l-Vefâ Hazretlerine dayanmaktadır.¹⁹²

Hüsameddin Çelebi’nin ailesi aslen Urmiyeli’dir.¹⁹³ Konya’ya muhacir olarak gelmişlerdir. Babası Konya ve civarında ki Ahilik teşkilatının başkanı idi. Hüsameddin henüz daha ergenlik çağına ulaşmadan babası vefat edince, onu Ahi teşkilatının başına getirmek istemişler. Fakat Hüsameddin daha bu yaşta zenginliğin, mevkiin ve şöretin insana âhirette bir şey kazandırmayacağını bildiği için bunu kabul etmeyip, babasının adamlarıyla birlikte Mevlânâ’ya gidip onun eşiğine baş koyarlar. Böylece Hüsameddin, daha küçük yaşta Mevlânâ’nın eğitimine girmiş oluyordu. Hüsameddin Çelebi’nin Mevlânâ’ya karşı ihlas ve samimiyeti, Mevlânâ’da o derece tesir meydana getirmişti ki onu kendi adamlarından hatta akrabalarından bile üstün tutuyordu.¹⁹⁴

İşte Mevlânâ, Salahaddin-i Zerkûbî’nin vefatından sonra, kendi manevi terbiyesi altında yetişen, olgunluk ve velilik nuru taşıyan bir müridini, Hüsameddin Çelebi’yi kendisine dost ve müritlerini yetiştirmekle görevli halife seçti.¹⁹⁵

Mevlânâ bu alemde öteki dünyaya göçeceği zaman, çağın büyükleri ve dostları ondan, “Sizden sonra hilafet kime verilecek, bu makam kime nasip olacak,

¹⁹⁰ Sipehsalar, a.g.e., s. 133; Eflâkî, a.g.e., c. II., s. 140; Fîrûzanfer, a.g.e., s. 259; Can, a.g.e., 66.

¹⁹¹ Mevlânâ, Mesnevî, c. II., 1334 vd.

¹⁹² Eflâkî, a.g.e., c. II, s. 325; Camî, a.g.e., s. 86; Firuzanfer, a.g.e., s. 270; Gölpinarlı, a.g.e., s. 117; Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, s. 226; Can, a.g.e., s. 70; Uz, Mehmet Ali, Baha Veled’den Günümüze Konya Alimleri ve Velileri, Alagöz Yayınları, Konya 1993, s.19.

¹⁹³ **Urummya** olarak bilinen bu şehir, Kuzeybatı İran (İran Azerbeycanı)’da yer alır ve aynı isimle anılan gölün Türkiye tarafındaki yerleşim merkezinin ismidir. Günümüzde daha çok “Rızâiyye” diye tanınan, suyu havası hoş bir yerdir. Nüfusunun çoğu Kürt olan bu ilden vaktiyle birçok alim ve meşhur insanlar yetişmiştir. Bkz. Sâmî, Şemseddîn, Kâmûsu’l-A’lâm, c. II., s. 841.

¹⁹⁴ Eflâkî, a.g.e., c. II, s. 325; Camî, a.g.e., s. 861; Firuzanfer, a.g.e., s. 270; Gölpinarlı, a.g.e., s. 117; Can, a.g.e., s. 70; Güllüce, a.g.e., s. 49.

¹⁹⁵ Sipehsalar, a.g.e., s.138;Sultan, veled,İbtidânâme, ss.143;Eflâkî, a.g.e., c.II, s.332;Camî, a.g.e., s.862;Firuzanfer, a.g.e., s.272;Gölpinarlı, a.g.e., s. 118; Can, a.g.e., s. 71

yerinizde kim kalacak?” diye sorarlar. Mevlânâ da, “Çelebi Hüsameddin, bizim halifemiz olur” der. Bu soru üçkere tekrar edilir, her defasında aynı cevabı verir.¹⁹⁶

Hüsameddin Çelebi'nin, çok takvâli biri olduğu nakledilir. Şu olay, onun şer-i şerife karşı ne kadar titiz olduğunu göstermektedir. Eflâki'nin bildirdiğine göre Çelebi, Mevlânâ'nın türbesini ziyarete geldiğinde abdest suyunu şehirden beraber getirir, o suyla abdest alır ve içerdi. Türbe için, vakfin parasıyla alınan sudan içmez ve abdest almazdı.¹⁹⁷

Mevlânâ'nın müritleri ve dostları daha önce Şems'e ve Salahaddin'e karşı besledikleri husûmeti, Hüsameddin'e göstermiyor ve Mevlânâ'nın ona karşı olan dostluğunu kıskanmıyorlar, halifelikliğini inkar etmiyorlardı. Hepsisi Çelebi'nin emirlerine ittiba ediyorlardı. Hüsameddin Çelebi Mevlânâ'nın halifelikliğini yanında Ziyâeddin Vezir Tekkesi'nin şeyhlik görevini de sürdürüyordu.¹⁹⁸

Hüsameddin Çelebi bir gün arkadaşlarıyla birlikte dağa giderler. Orada büyük kalabalık vardı. Çelebi'nin yüzünde bir değişiklik belirir ve vücudunda bir titreme başlar. Bunun üzerine; “ Beni eve götürün, zira bizim de ömür kadehimiz dolmaya başladı ve göç zamanımız yaklaştı. Artık bundan kurtulma imkanı yoktur. Dost, vuslatın zamanının geldiği müjdesini verince, değil ayaklarımızla, başımızın üzerinde koşa koşa gitmemiz gerekir.” der ve şu beyti okur:

“Ten sûretine söyle de, gitsin, ben kimim? Madem ki ben bakiyim, o halde sûretin gitmesiyle bir şey eksik olmaz.

Madem ki Allah “Eğer siz sadıklarsanız ölümü isteyiniz”¹⁹⁹ buyurdu. O halde bende sadık olduğum için, bunun üzerine canımı feda ederim.”²⁰⁰

Bundan sonra Çelebi'yi bir hayvana bindirip eve götürürler. Bir kaç gün yatakta yattıktan sonra, tam bir sevinç içinde Allah'ın rahmet ve inâyetine kavuşur. Tarihler, o gün, h.683/ m.1284'ü göstermektedir. Hüsameddin Çelebi'nin naaşı, Mevlânâ'nın kabrine yakın bir yere defnedilir.²⁰¹

Hüsameddin Çelebi, vefat ettikten sonra, yerine halife olarak Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled, ondan sonrada oğlu Ulu Arif Çelebi gelmiş, Mevlevilikte, halifelik bu soydan gelenlerle devam etmiştir.²⁰²

Hüsâmeddîn-i Çelebî'nin Mesnevî'nin yazılışındaki hizmeti meşhurdur.

Mevlânâ'nın Çelebi ile olan sohbet günlerinin en güzel yâdigârı hiç şüphesiz Mesnevi-i Şerif'tir. Belki Hüsameddin Çelebi olmasaydı, İslam tasavvufunun büyük ve eşsiz kitabı olan Mesnevi yazılmayacaktı. Ve İslam âlemi, Kur'ân-ı Kerim ve hadis-i şeriflerden sonra en çok okunan bir şaheserinden mahrum kalacaktı.

Rivâyetlere göre Hüsameddin Çelebi, Mevlânâ'nın müritlerinin Hakîm Senâ'î (h.525/m.1131) nin Hadîka'sını, Feridüddin-i Attar (h.627/m.1230) ın Mantuku't-Tayr adlı eserini okuduklarını görür. Ve kalbinden Mevlânâ'nın da böyle bir eser yazmasını ister. Bir gece Hüsameddin Çelebi Mevlânâ'yı yalnız bulur ve bu isteğini ona açar. Mevlânâ'da böyle bir eser yazmayı düşündüğünü, hatta on sekiz beytini

¹⁹⁶ Eflâki, a.g.e., c. II., ss. 333-34; Güllüce, a.g.e., s. 50; Alişan, Mevlânâ Celâleddin, s. 161

¹⁹⁷ Eflâki, a.g.e., c. II., s. 334; Alişan, a.g.e., s. 162.

¹⁹⁸ Eflâki, a.g.e., c. II., s. 332; Camî, a.g.e., s. 862; Firuzanfer, a.g.e., s.272; Gölpinarlı, a.g.e., s.118; Can, a.g.e., s.71.

¹⁹⁹ Cuma, 6.

²⁰⁰ Sipehsalar, Mevlânâ, s. 144.

²⁰¹ Sipehsalar, a.g.e., s. 144; Camî, a.g.e., s. 863.

²⁰² Sipehsalar, a.g.e., s. 145; Sultan Veled, İbtidânâme, ss. 163-95; Güllüce, a.g.e., s. 51.

yazdığı kağıdı sarığının arasından çıkararak şöyle der: “Çelebi! Şâyet sen yazarsan bende söylerim.” Hüsameddin buna çok sevinir. Böylece Mesnevi yazılmağa başlar. Mesnevi'nin ne zaman yazılmağa başlandığı konusunda kesin bir tarih verilmemektedir.²⁰³

Mevlânâ, semâ' ederken, hamamda yıkanırken, yolda giderken Mesnevi'yi söylüyor, Çelebi de cebinden kağıdını kalemini çıkarıp büyük bir vecd içinde yazmağa başlar ve bu yazdırma işi sabahlara kadar sürermiş. Her cilt tamamlanınca Hüsameddin Çelebi, yüksek sesle Mevlânâ'ya okur, beyitler yeniden gözden geçirilerek düzeltilmiştir.²⁰⁴

Mevlânâ kendisine ilham ve teşvik kaynağı olan ve bu eserin yazılmasına fedakarca hizmet eden sâdik dostunu; Mesnevî'nin her cildinin önsözünde ve yeri geldikçe beyitlerinde derin bir samimiyetle över, onun şahsiyetindeki olgunluk ve güzelliği dile getirir. Mesela ; dördüncü ciltte “Sen öyle bir ersin ki Mesnevî, senin nurunla ayı bile geçti, ondan bile parlak bir hale geldi. Ey lutfu ey keremi umulan, yüce himmetin, bu Mesnevî'yi nereye çekmede? ...”²⁰⁵ yine aynı ciltte: “Hüsâmeddin, sana ziyâ dedim, çünkü sen bir güneşsin, bu ikisi, hüsâm ve ziya senin vasıfların”²⁰⁶ diye övmektedir.

10. Son Zamanları ve Ölümü

Mesnevî'nin yazdırılması bitmiş ve mutasavvıfımız Mevlânâ artık yorulmuş, yolun sonuna doğru yaklaşmıştı. Zâten bu fani âlem bütün insanlar için bir misafirhanedir. Nice insanlar, Allah dostları, peygamberler bir süre bu misafirhanede konaklamışlar ve sonunda Allah'ın “Rabb'ine o senden sen ondan razı olarak dön.” davetine uyarak buradan ayrılmışlardır. İşte Mevlânâ Celâleddin Rûmî de bu değişmez kanuna tabi olarak bu fani alemde zamanı gelince ayrılmıştır.

Mevlânâ Celâleddin, hummalı bir hastalığa yakalanarak yatağa düşer. Mevlânâ son dönemlerine yaklaştığını anlamıştır. Hastalık haberi kısa sürede Konya ve civarına yayılır. Konyalılar başta III.Gıyaseddin Keyhüsrev olmak üzere vezirler, emirler, bilginler ve halk ziyaretine koşarlar. Onun mübarek yüzünü bir daha görmek ve âcil şifalar dilemek isterler.²⁰⁷

Bir gün yakın dostu büyük bilgin ve mutasavvıf Sadreddîn-i Konevî ziyaretlerine gelip şifalar dilemiş. Mevlânâ:” Allah sizlere şifalar versin, âşıkla mâşuk arasında bir kıl inceliğinde gömlekten başka bir şey kalmadı, bunu da soyunup çıkarmamı ve Hakk'a vuslata ermemi, nurun nura kavuşmasını istemiyor musunuz?” diye cevap verir ve sonra şu gazelini okur:

“Sen ne bilirsin iç âlemde nasıl bir padişahla düşüp kalkmadayım? Altın gibi sapsarı benzime bakma, demirden bir ayağım var benim.

Ben tamamıyla beni varlık alemine getiren bir padişaha doğru yöneldim, gidiyorum. O beni yaratmıştır, O'na binlerce hamd olsun.”²⁰⁸

²⁰³ Eflâki, a.g.e., c.II, s.332; Camî, a.g.e., s.862; Firuzanfer, a.g.e., s.272; Gölpınarlı, a.g.e., s.118; Can, a.g.e., s.71

²⁰⁴ Eflâki, a.g.e., c.II, s.335; Camî, a.g.e., s.863; Firuzanfer, a.g.e., s.283; Gölpınarlı, a.g.e., s.122; Can, a.g.e., s.7

²⁰⁵ Mesnevî, c.IV., 1-2.

²⁰⁶ Mesnevî, c.IV., 16.

²⁰⁷ Eflâki, a.g.e., s.165; Sipahsalar, a.g.e., s.107; Camî, a.g.e., ss.854; Firuzanfer, a.g.e., s.285; Gölpınarlı, a.g.e., 124; Can, a.g.e., ss.75-76; Önder, a.g.e., s.140; Alişan, Mevlânâ, s. 176

²⁰⁸ Eflâki, a.g.e., s.153; Sipahsalar, a.g.e., s.107; Güllüce, a.g.e., s. 51.

Hastalığı süresince devrin tanınmış doktorlarından Nahcivanlı tabib Ekmeleddin ve Gazanferî, başucundan ayrılmayıp sürekli kontrol edip ilaç vererek ateşini düşürmeye çalışıyorlardı.

Mevlânâ'nın hastalığına çok üzülen hanımı Kira Hatun şöyle der:

“Hüdâvendigar Hazretleri'nin dünyayı hakikat ve manalarla doldurması için üçyüz veya dört yüz yıllık bir aziz ömrün kendisine verilmesi gerekti.”

Bunun üzerine Mevlânâ şu karşılığı verir.

“Niçin, niçin yüzlerce yıllık ömür? Bizi ne sandın? Biz ne Firavun, ne de Nemrutuz. Bizim bu toprak âlemiyle ne işimiz var, bize bu toprak âleminde huzur ve karar nasıl olur? Biz birkaç mahpusun kurtulması için bu dünya zindanında haps olmuşuz. Yoksa kimin malını çalmışız ki mahpus kalalım. Yakında Hakk'ın dostunun (Peygamberinin) yanına döneceğimiz umulur.”²⁰⁹

Mevlânâ'nın hastalığı günden güne ilerliyor, Sultan Veled ve Hüsameddin Çelebi başucundan bir an olsun ayrılmıyorlardı. Sultan Veled, o günlerde çok çalışıp didinmekten, üzüntüden ve uykusuzluktan son derece zayıflamış, daima ağlıyor, feryat ediyor, hiçbir saat babasının yanından ayrılmıyordu., Son gece Mevlânâ yatağından doğrulup, başucunda çok yorgun bir şekilde bekleyen oğlu Sultan Veled'e hitaben:”Veled, oğlum! Ben iyiyim artık, git biraz yat dinlen!” der. Sultan Veled babasının emrine uyarak odadan ayrılır. Oğlu Sultan Veled odadan çıkarken ardından hazin bir bakışla şu son gazelini söyler.

Git başımı yastığa koy, beni bırak, geceleri dönüp dolaşan bu zavallıdan vazgeç.

Biz her gece sabahlara kadar yapayalnız sevda dalgaları arasında çırpınıp dururuz.

Arzu edersen gel bize lutf eyle, istersen git cefa, eyle...²¹⁰

Ertesi günü akşama doğru Mevlânâ'nın hastalığı iyice ağırlaşır, Konya halkı evinin etrafında toplanmış birbirlerinin yüzüne bakınıp duruyorlardı. Akşam güneş batmak üzereyken hıçkırıklar duyulmaya başladı. 17 Aralık 1273/ 5 Cemaziyelahir 672 Pazar günü ilim ve irfan güneşi Mevlânâ kırk dört yıl önce şerefliendirildiği Konya'da, şu fani âleme gözlerini yumarak Hakk'a ve sevgili Peygamberine kavuşmuştur.²¹¹ Hak ve hakikat güneşi artık bu ölümlü dünyadann grup etmiş, ölümsüz âlemde batmamak üzere yeniden doğmuştur.

İşte bu yüzden Mevlânâ'nın ölüm gecesine ayrılık gecesi denilmez. Dostuna kavuştuğunu ve ebedi vuslata erdiğini belirtmek için, o geceye düğün gecesi anlamında “Şeb-i Arus” denilmiştir.

11. Vasiyyeti

Mutasavvıfımız Mevlânâ hayatı boyunca yapmış olduğu nasihati, insanları hidâyet yoluna davet etmeyi ölümünden bir gün önce de aile halkına ve gönül dostlarına bir vasiyet şeklinde sürdürmüştür. Bu vasiyyette, Kıyamet gününe kadar bütün Müslümanlara bir rehber olacak şu önemli kurallar yer almaktadır:

²⁰⁹ Eflâki, a.g.e., s. 155; Sipahsalar, a.g.e., s. 108; Firuzanfer, a.g.e., s. 290; Önder, a.g.e., s. 142; Güllüce, a.g.e., s. 52.

²¹⁰ Bu son gazelinin tamamı için bakınız. Sipehsalar, ss. 112-13; Eflâki, c.II., ss. 161-62; Firuzanfer, a.g.e., s. 292; Can, a.g.e., s. 85; Önder, a.g.e., s. 145; Güllüce, a.g.e., ss. 52-3.

²¹¹ Eflâki, a.g.e., c. II., s. 167 ; Câmî, a.g.e., ss. 854-855; Firuzanfer, a.g.e., s. 285

“Ben size tenhada ve açıkta Allah’tan korkmayı, az yemeyi, az uyumayı, az konuşmayı, günahlardan kaçınmayı, oruç tutmaya ve namaz kılmaya devam etmeyi, daima şehvetten kaçınmayı, halkın eziyet ve cefasına dayanmayı, avam ve sefihlerle düşüp kalkmaktan uzak bulunmayı, kerem sahibi kişilerle beraber olmayı vasiyet ederim. Çünkü insanların hayırlısı insanlara faydası dokunandır. Sözün hayırlısı da az ve öz olanıdır.”²¹²

Yanında bulunanlar, kendisinden sonra kimin halife olacağını sorarlar o da, Çelebi Hüsameddin’dir der. Bunu üç kere tekrar ederler üçünde de aynı cevabı verir. Dördüncü kere Sultan Veled için ne buyurursun dediklerinde “o pehlivandır vasiyete ihtiyacı yoktur.” cevabını verir. Hüsameddin Çelebi ; Namazınızı kim kıldırsın diye sorar. Mevlânâ Hazretleri Şeyh Sadreddin-i Konevî kıldırsın cevabını verir.²¹³

Bir diğer vasiyeti de oğlu Sultan Veled’edir: “Bahaeddin; senin düşmanını sevmeni, düşmanın da seni sevmesini istersen, kırk gün onunun hayrını ve iyiliğini iste. O düşman senin dostun olur; çünkü gönülden dile yol olduğu gibi, dilden de gönle yol vardır. Allah’ın sevgisini de O’nun aziz isimleriyle elde etmek mümkündür. Canab-ı Hakk buyurdu ki: “Ey kullar kalbinizde safâ (gönül temizliği) hâsıl olması için daima beni çok anmaktan geri durmayın.” Safâ ne kadar olursa Allah’ın nurunun parlaklığı da kalpte o nispette fazla olur. Tıpkı ekmekçinin fırını gibidir. Tandır ne kadar sıcak olursa o kadar ekmek alır. Soğuk olunca ekmek almaz.”²¹⁴

12.Cenaze Namazı

Mevlânâ’nın cenaze merasimi, tam bir kıyamet gününü andırır. Dostları öldüğü Pazar günü gecesi vazifelerini yerine getirirler. Ertesi günü Mevlânâ’nın tabutu ferecesine sarılmış olarak evden çıkarılır. Büyük bir kalabalık toplanmıştır. Mutasavvıfımız, hayattayken herkese iyilik eden ve iyiliğini isteyen, tüm insanlara musamahalı davranan büyük bir veli olduğu için, cenaze namazına yalnız Müslümanlar değil, Hıristiyanlar, Yahudiler hatta her dinden insanlar gelir, ellerinde kutsal kitapları, âyetler okuyarak feryat ederler. Herkes tabuta ulaşip taşımak için o kadar hücum eder ki görevli askerler kılıçlarla sopalarla halkı menetmek zorunda kalırlar. Hatta bu kalabalığı dağıtmak için bazı Müslümanlar diğer din mensuplarına hitaben “ Bu merasimle sizin ne ilginiz var? Bu sultan, bizim dinimizin imamıdır.” deyince; onlar: “Biz Musa’nın, İsa’nın ve bütün peygamberlerin hakikatini onun açık sözlerinden anladık ve kitaplarımızda okuduğumuz olgun peygamberliğin tabiat ve hareketlerini onda gördük. Siz Müslümanlar, Mevlânâ’yı nasıl devrinin Muhammed’i olarak tanıyorsanız; bizde O’nu zamanın Musa’sı ve İsa’sı olarak biliyoruz. Siz nasıl onun muhibbi iseniz, bizde bin şu kadar misli daha çok onun kulu ve müridiyiz. Nitekim kendisi şöyle buyurmuştur:

“Yetmiş iki millet sırrını bizden dinler . Biz, bir perde ile yüzlerce ses çıkaran bir neyiz. Mevlânâ Hüdâvendigar’ın zâtı, insanlar üzerinde parlayan ve onlara inâyette bulunan hakikat güneşidir. Güneşi, bütün dünya sever. Bütün dünya onun nuruyla aydınlanır.” dediler. Bir Rum keşişi de: “Mevlânâ, ekmek gibidir. Hiç kimse

²¹² Sipehsalar, a.g.e., s. 112; Eflâki, a.g.e., c. II., s. 156 ; Câmi, a.g.e., ss. 854-855; Firuzanfer, a.g.e., s. 290; Can, a.g.e., s. 80.

²¹³ Sipehsalar, a.g.e., s. 112; Eflâki, a.g.e., c. II., s. 156 ; Câmi, a.g.e., ss. 854-855; Firuzanfer, a.g.e., s. 290; Can, a.g.e., s. 80; Önder, a.g.e., ss. 144-45; Güllüce, a.g.e., s. 52.

²¹⁴ Eflâki, a.g.e., c. II, s. 324; Yeniterzici, Mevlânâ, s. 14.

ekmeye ihtiyaç duymamazlık edemez. Hiç ekmekten kaçan bir aç gördünüz mü ?” der.²¹⁵

Mevlânâ'nın sabah evden çıkan tabutu, musalla taşına akşama yakın varabilmiş. Tabut musalla taşına konunca törenlerde büyükleri takdim eden memur, Muarrif “Ey şeyhlerin padişahı buyurun cenaze namazını siz kıldıracaksınız, Mevlânâ böyle vasiyet etti.” diye, Sadreddîn-i Konevî Hazretlerine hitap edince, Tabib Ekmelüddin dayanamayarak “Ey Muarrif, edebe riâyet ediniz, şeyhlerin padişahı ancak Mevlânâ'dır.” der.

Sadreddîn-i Konevî kalabalıktan ayrılıp tabutun önüne gelir. Tekbir alır almaz, hıçkırıklarla kendinden geçip yere yığılır. Kadı Sirâcüddîn öne geçip namazı kıldırır.²¹⁶ Sipahsalar'ın yazdığına göre, Şeyh Sadreddin'e neden bayıldığı sorulduğunda “Namaz kıldırmak için tabutun önüne vardığımda meleklerin de tabutun önünde saf bağlayıp durduklarını gördüm. O halin heybetinden, dehşetinden aklım başımdan gitti.” diye cevap verir.²¹⁷

Kadı Sıracüddin namazı kıldırıdıktan sonra tabut başlar üzerinde taşınarak, güneş batmak üzereyken babası Sultanu'l-Ulemâ'nın ve Salahaddin-i Zerkûbî'nin mezarlarının ön tarafında hazırlanan kabre defnedilir.²¹⁸

Gene bu günlerde, ev halkını ağlatan ve onu sevenleri biraz daha üzen bir vak'a olmuştu. Mevlânâ'nın kedisi, onun vefatından sonra hiçbir şey yiyip içmez, ancak yedi gün yaşayabilir. Kızı Melike Hatun, o vefalı kediyi kefenler, ağlaya-ağlaya götürüp türbe civarında bir yere gömer. Helva pişirip, Mevlânâ'yı sevenlere dağıtır.²¹⁹

13. Türbesi

Mevlânâ, kabirleri imardan maksatın, taşla tuğlayla süslü bir şekilde yaptırmak değil, insanın kendi benliğini Hakk'ın benliğine defnetmek olduğunu ve mezarların üzerine türbe yaptırmanın mana erlerince makbul olmadığını Mesnevi'deki şu beyitleri ile açıklamaktadır.

Taşla ağaçla, keçe ile kabir ve lâhit yaptırmak, mezarı imar etmek değildir.

Belki safa-yı kalb husunda kendine bir mezar kazman ve Allah'ın benliğinde kendi benliğini defnetmen gerektir.

Hakk'ın toprağı olup, gamına gömülmen lazım ki, senin nefesin O'nun feyzinden medetle bulsun.

“Mezar üstüne türbe yapmak, kubbe kurmak, yüksek duvarlar örmek mana erlerince makbul bir şey değildir”²²⁰

Diğer taraftan Mevlânâ'nın menkıbelerini yazan Eflâki Ahmed Dede'nin belirttiğine göre mezarı üzerine bir türbe yaptırılması, Mevlânâ'nın bir vasiyetidir. Bu eser de, bir gün Mevlânâ yanındaki dostlarına: “Bizim müridlerimiz türbemizi, uzak mesafeden görecek şekilde yüksek yapsınlar. Kim bizim türbemizi ta uzaklardan

²¹⁵Eflâki, a.g.e., c. II., ss. 163-165; Sipahsalar, a.g.e., s. 111; Câmî, a.g.e., ss. 854-855; Firuzanfer, a.g.e., ss. 293-294; Gölpınarlı, a.g.e., ss. 128-129; Can, a.g.e., ss. 86-87; Önder, a.g.e., s. 145; Yeniterzici, a.g.e., s. 15; Güllüce, s. 53.

²¹⁶ Sipahsalar, a.g.e., s. 112; Eflâki cenaze namazını Sadreddin Konevî'nin kıldırıldığını söyler.a.g.e., c.II, s.165

²¹⁷ Sipahsalar, a.g.e., s. 110; Önder, a.g.e., s. 146; Alişan, a.g.e., s. 177.

²¹⁸Eflâki, a.g.e., c. II, ss. 163-165; Sipahsalar, a.g.e., s. 111; Câmî, a.g.e., ss. 854-855; Firuzanfer, a.g.e., ss. 293-294; Gölpınarlı, a.g.e., ss. 128-129; Can, a.g.e., ss. 86-87.

²¹⁹ Eflâki, a.g.e., c.II, s.152;Sipahsalar, a.g.e., s.110; Gölpınarlı, a.g.e., s.130;can, a.g.e., s.88

²²⁰ Mevlânâ, a.g.e.c.III, 130 vd.

görerek tam bir inançla bizi hatırına getirirse O'nun namı iki cihanda aziz olacaktır. Tam bir aşkla riyasız bir doğrulukla gelip türbemizi ziyaret eden kimsenin dileğini, Yüce Allah yerine getirir. buyurduğu rivâyet olunmuştur.²²¹

Mevlânâ'nın vafatından kısa bir müddet sonra, Konya'nın ileri gelenlerinden Emir Alameddin Kayser. Sultan Veled'e müracaat ederek, Mevlânâ'nın mezarı üzerine bir türbe yaptırmak istediğini ve bu iş için otuz bin dirhem ayırdığını belirtir. Bu girişimi İkinci Giyaseddin Keyhüsrev'in kızı, Muinüddin Pervâne'nin hanımı ve Mevlânâ'nın müridelerinden Gürcü Hatun duyunca Alameddin Kayser'i çağırıp memnuniyetlerini bildirip, kendileri de seksen bin dirhem verirler. böylece türbenin mimarı Tebrizli Bedreddin gözetiminde yapılmaya başlar²²² ve inşası 1274 yılında tamamlanır.²²³ Abdulvahid adındaki mimar da Mevlânâ'nın kabri üzerine, 2,65 metre yüksekliğinde Selçuklu oymacılığının şaheseri olan ceviz sandukayı yapar.²²⁴ Osmanlı padişahlarından Kanuni Sultan Süleyman'ın emriyle bu muhteşem sanduka Mevlânâ'nın babası Sultanu'l-Ulemâ'nın mezarı üzerine nakledilir. Mevlânâ ile oğlu Sultan Veled'in kabirleri üzerine de mermerden birer sanduka yaptırılır.²²⁵

Tebrizli Bedreddin tarafından yapılan sandukanın üzerine Mevlânâ'nın ölüm hakkında söylediği şu gazel oyularak yazılmıştır.

“Ölüm günümde tabutum götürülür ken bende bu dünyanın derdi, gamı var, dünyadan ayrıldığıma üzülyorum sanma, bu çeşit şüpheye düşme. Sakın öldüğüm için bana ağlama, yazık oldu, yazık oldu deme, eğer nefse uyup şeytanın tuzağına düşersen, işte hayıflanmanın sırası o zamandır. Cenazemi görünce ayrılık, ayrılık deme, o vakit benim ayrılık vaktim değil, buluşma, kavuşma vaktimdir. Beni toprağın kucağına verdikleri zaman sakın veda, veda deme, çünkü mezar öteki alemin, cennetler mekânının perdesidir. Batmayı, gözden kaybolmayı gördün ya, birde doğmayı gör. Düşün, güneşle Aya gözden kayboldukları zaman bir ziyan geldi mi? Bu hal sana batmak gibi görünse de, aslında bu hal doğmaktır, yeniden hayata kavuşmaktır. Mezar insana hapisane gibi görünürse de, orası ruhun kurtulduğu yerdir. . Hangi tohum yere atıldı, ekildi de tekrar bitmedi, topraktan baş kaldırmadı? Niçin insan tohumu hakkında yanlış bir zanna düşersin? Hangi kova kuyuya sarkıtıldı da, dolu çıkmadı? Can Yusuf'u neden kuyudan ziyan görsün, niçin feryat etsin? Bu dünyaya ağzını yumunca, öte tarafa aç! Artık senin hay huyun, uğraşmaların mekânsızlık aleminindedir.”²²⁶

Mevlânâ'nın türbesi, yedi asırdan beri insanların ziyaret ettiği kutsal bir yer haline gelmiştir. Artık, türbe denince akla gelen yer de Mevlânâ'nın türbesidir. Necmeddin Taştı'nın sözleri bu görüşü teyit eder: “Dünyada umumi olan üç şey vardır. Bu üç şey Mevlânâ'ya nispet edildikten sonra özel bir mânâ aldı. Bunlardan biri Mesnevî'dir. Eskiden her kafiyeli iki mısraa mesnevî derlerdi; fakat zamanımızda mesnevî denilince akla hemen Mevlânâ'nın Mesnevî'si gelir. İkincisi, eskiden bütün bilginlere Mevlânâ diyorlardı. Fakat bugün Mevlânâ denince Mevlânâ Hazretleri anlaşılır. Üçüncüsü, her mezara türbe derlerdi. Bugün ise herhangi türbe anılsa Mevlânâ'nın kabri akla gelir.”²²⁷

²²¹ Eflâki, a.g.e., c.I, s. 440; Önder, a.g.e., s. 149; Yeniterzici, a.g.e., s. 16; Güllüce, a.g.e., s. 54.

²²² Sipahsalar, a.g.e., s.113; Güllüce, aynı yer.

²²³ Önder, mevlânâ Müzesi Rehberi, Ankara trs., s.31

²²⁴ Gölpınarlı, a.g.e., s.132 ; Can, a.g.e., s.89

²²⁵ Can, a.g.e., s. 89; Özönder, Hasan, Konya Mevlânâ Dergahı, Ankara 1989, s. 5; Fırûzanfer, a.g.e., s. 89.

²²⁶ Mevlânâ, Külliyyât-ı Şems, c.I., gazel, 911 vd.; Ayrıca Bkz. Can, a.g.e., s. 90

²²⁷ Eflâki, a.g.e., c. II, s. 169; Yeniyerzici, s. 17; Güllüce, a.g.e., s. 54.

14. Ailesi ve Çocukları

Mevlânâ babası Sultânü'l-Ulemâ Bahaeddin Veled ile Konya'ya gelmeden önce, Karaman'da kaldıkları sırada, Hâce Şerafeddin-i Semerkandî'nin kızı Gevher Hatun'la evlendiğine daha önceki bölümlerde değinmiştik. Bu evlilikten Mevlânâ'nın büyük oğlu Sultan Veled ile ortanca oğlu Muhammed Alaaddin, dünyaya gelmişlerdir. Mevlânâ, Gevher Hatun'nun ölümünden sonra Kira Hatun adında dul bir kadınla evlenir.²²⁸ Bu hanımı 13 Ramazan 691/1292 yılında Mevlânâ'dan ondokuz sene sonra vefat eder. Bu hanımından da Emir Muzafferuddin Âlim Çelebi adında bir oğlu, Melike Hatun isminde bir kızı dünyaya gelir. Böylece Mevlânâ'nın üç erkek evladı birde kızı olmuştur. Bunlardan Alaaddin Çelebi m.1262 yılında vefat etmiş ve dedesi Sultânü'l-Ulemâ'nın kabrinin sağ tarafına defnedilmiştir. Alaaddin Çelebi'nin çocuğunun olup olmadığı kesin olarak bilinmemektedir. Yalnız Alaaddin Çelebi'nin Şems-i Tebrîzî'nin öldürülmesi olayına karışması, Mevlevilerce soyunun anılmamasına sebep olmuş, böylece bu soy unutulup gitmiştir.

Mevlânâ'nın Kira Hatun'dan olan en küçük oğlu Muzafferuddin Emir Âlim Çelebi Selçuklu sarayında vazife almış, hazinedarlık makamına kadar yükselmiş ve h.676/m.1277 yılında vefat etmiştir. Kabri Mevlânâ'nın kabrinin ön tarafında bulunmaktadır. Mevlânâ'nın kızı Melike Hatun ise 1306 yılında vefat etmiş ve abisi Emir Âlim Çelebî'nin kabri yanına defnedilmiştir. Mevlânâ'nın neslinden olan ve mevleviliği temsil eden Çelebiler, genellikle büyük oğlu Sultan Veled'in soyundan gelmişlerdir.²²⁹

15. Sûret ve Sîreti

Mevlânâ'nın ahlakına geçmeden önce kısaca dış görünüşünden bahsedelim.

Menâkıp kitaplarında anlatıldığına göre Mevlânâ, zayıf, solgun benizli, nârin vücutlu bir kişi idi.²³⁰ Bir gün hamama girmiş, merhamet gözü ile kendi vücuduna bakınca, çok zayıf olduğunu görmüş, kendi kendine; “bütün ömrümce hiç kimseden utanmamıştım, bu gün kendi zayıf vücudumdan çok utandım.” Çünkü o (bedenim); “Bir gün bana huzur vermedin, yükünü taşıyabilmem için beni hiç rahat bırakmadın; bir gececik olsun istirahat edip kuvvet bulmama bile müsaade etmedin” diye kimbilir hal diliyle neler söylemiştir. Fakat ne yapayım ki benim huzurum, onun ıstırabındadı, demiştir.²³¹

Bu sözleri ile Mevlânâ tasavvufî eğitimde riyâzetin önemini dile getirmektedir. Çünkü seyr ü sülûk esnasında az yemek, az uyumak gibi temrinlerle vücûd zayıflatılarak nefsin yularını ruhun eline verip, gerçek varoluşunu gerçekleştirmiş olur. Aksi takdirde insanî varolma düzeyine çıkamayıp hayvanlık derekesinde kalabilir.

Mevlânâ solgun renkli olmasına rağmen, gâyet nûrânî, mehâbetli bir görünüşe sahipti. Onun gözleri, çok cezbeli, keskin ve coşkunlukla dolu idi. Gözlerinin nurlu

²²⁸ Kira Hatun'nun isminin Rumca olduğundan dolayı Rum olduğunu ileri sürenler olmuştur. Bu konuyla ilgili Menâkıbu'l-Ârifin'i terceme eden Tahsin Yazıcı geniş bir araştırma yaparak şu sonuca varır: Bu adların Rumca'dan geçtiğini, fakat bu isim sahiplerinin Rum olduklarını gösteremeyeceğini açıkça ve delilleriyle ortaya koymuştur. Geniş bilgi için bkz. Ariflerin Menkıbeleri, c. II., Önsöz, ss. 7-18.

²²⁹ Gölpınarlı, a.g.e., ss. 136-137; Can, a.g.e., s. 95

²³⁰ Fûrûzanfer, Mevlânâ, s. 349; Can, Mevlânâ, s. 97; Güllüce, Mevlânâ, s. 62;

²³¹ Eflâkî, Menâkıp, c.I., ss. 613-14;

bakışı, öyle tesirli idi ki hiç kimse onun gözlerine bakmaya muktedir olamazdı. Bakanlar gözlerindeki nurun etkisi ile derhal çekinir, yere bakarlardı.²³²

Bu, vahdet makamına ulaşan bir kimse Allah'ın tecellisini yansıtmaya özelliğini kazanmasından kaynaklansa gerek. Çünkü Allah (c.)'in tecellisine dağlar bile dayanamayıp paramparça olduğu bir hakikattir. Mutasavvımda bu makama ulaştığından bakışlarına kimsenin tahammül edemediği anlaşılmaktadır.

İlk önceleri elbisesi, alimlere mahsus sarık ile, bol cübbenden ibaret iken, Şems-i Tebriz ile tanıştıktan sonra kıyafetini değiştirip, gök ferace (hırka) giymiş, başına da duman rengi sarık sarmış ve hayatının sınuna kadar hep böyle giyinmiştir.²³³

Buraya kadar yapılan tasvirler Mevlânâ'nın dış görünüşüne aittir. Acaba onun sîreti, iç âlemi nasıldı? Şimdi bunun cevabını araştıralım.

Alim, arif ve bir mutasavıf olan Sultânü'l-Ulemâ, oğlunu küçük yaştan itibaren İslâm terbiyesi ve Kur'ân ahlakı ile yetiştirmiştir. Bu nedenle onun ilminin kemale ermesi ile, şariat adamlarının sözlerini anlamadaki ihatası, velilerle murakebe erbabının sözlerini, hallerini incelemedeki kudreti, derin araştırmacılığı, onun aslî, fitrî terbiyesine ilave olup, onu insanlığın en yüksek derecesine, ahlak kaidelerinin en yüksek mertebesine ulaştırmıştır. Nihâyet Şemsi tebrîzî'nin insanı temelinden sarsan aşkı, onun bütün varlığını ateşe vermişti. Bunu sonucunda Mevlânâ, kin tutuculuk, kötülüğün kaynağı ve her türlü şerrin esası olan şahsi duygular bencillik ile maddi işlerde başkan olma arzu ve isteğinden kurtuldu. Aşk ve irfan denizine dalınca, bir birine zıt gibi görünen görüşlerden kurtularak, iyi kötü kavramlarının izâfiliğine ulaştı²³⁴. Bunu bizzat Mevlânâ'nın dilinden aktaralım;

Zira renksizlik, renge esir olunca, iki Musâ arasında savaşıma olur.

Vahdet renksizliğine erişince Musâ ile aşağılık Firavun barışırlar.²³⁵

Gerçekten de dalgalanmak, köpürmek, mavi ve yeşil görünmek, denizin sathındadır. Denizin derinliklerine inince ne dalga kalır, ne de çeşitli renkler. Denizin dibinde dalga yoktur, deniz sadece bir renkte görünür. İşte sâlikte tasavvufî bir makam olan vahdet mertebesine ulaşıncaya herşeyin aslının "Bir" olana dayandığını müşahede eder.

İşte mutasavvıfımız Mevlânâ bundan dolayı, herkese son derece musahamalı ve yumuşak huylu idi. Kendini acımasızca eleştiren ve dedi-kodusunu yapanlara karşı cevap vermez, hatta onlara güzel davranış ve musahaması onların sırat-ı mustekîme gelmesine sebep olurdu.

Rivâyete göre Mevlânâ bir gün "Ben yetmiş iki mezheple beraberim" der. Mevlânâ'ya karşı kin besleyen Konyalı Sirâcuddîn, bunu duyunca, onu incitmek ve huzursuzluk çıkarmak için yanında bulunan büyük alimlerden birini ona göndererek şöyle der: Mevlânâ, büyük bir cemaatle birlikteyken bu sözü söyleyip söylemediğini sor. Şâyet kabul ederse kendisine hakaret et. Bu zat da Mevlânâ'ya kalabalık bir cemaat önünde; "Sen yetmiş üç mezheple beraberim" demişsin bu doğru mu? deyince, Mevlânâ; evet, her zaman diyorum dedi. Bunu üzerine adam Mevlânâ'ya dil

²³² Fûrûzanfer, Mevlânâ, s. 349; Can, Mevlânâ, s. 97.

²³³ Fûrûzanfer, s. 350; Güllüce, s. 62.

²³⁴ Fûrûzanfer, s.351; Can, s. 98; Büyükkörükçü, Tahir, Mevlânâ, s.43

²³⁵ Mesnevî, c.I., 2567-68.

uzatıp sövüp saymaya başlayınca, Mevlânâ gülerek dedi ki; “Senin söylediklerine rağmen seninle de beraberim”²³⁶

Mevlânâ'nın bu ve buna benzer düşüncelerinden dolayı onun hümanist olduğunu söyleyip vahyin dışında insan merkezli olup onu ilahlaştırınlar aslında onu yanlış anlayıp, yorumlayanlardır. Çünkü bizzat kendisi çizgisini şu rubaisi ile ortaya koymaktadır:

“Men, bende-i Kur'ânem, eğer cân dârem men hâk-i reh-i Muhammed-i Muhtârem= Ben yaşadığım sürece Kur'ân'ın bendesi, kölesi ve kuluyam, ben Muhammed-i Muhtarın yolunun toprağıyım.

Birisi, sözlerimden, bundan başka bir söz naklederse, ben nakledenden de, o sözden de şikâyetçiyim.”²³⁷

O halde Mevlânâ'nın ahlak ve siretini Kur'ân ve sünnetten başka yerlerde aramamızı. Yukarıdaki söz ve düşüncelerini şöyle yorumlayabiliriz; Mevlânâ, bir ayağını kitap ve sünnet mihverine bağlayıp, diğeri ile yetmiş iki milleti dolaşan çok renkli ve çok cepheli bir pergeli andırır. Bir ayağı şeriatta, bir ayağı da bütün dünyada, neden bütün dünyada? Herkesçe bilinmektedir ki İslam cihan-ı şümûl bir din, peygamberi Hz Muhammed (s.) ise evrenseldir. Yani bütün insanlığa gönderilmiştir. Bu nedenle bu gün yaşayan bütün insanlar Ümmet-i Muhammed'dir. Ancak müslüman olanlar Ümmet-i icabet, diğeri ise, Ümmet-i davet konumundadır. Birincilerin ikincileri İslam'a davet etmeleri üzerlerine bir vecibedir. Eğer bizler sadece kendimiz için yaşarsak, bu İslami bir düşünce ve davranış biçimi olmaz. Demek ki biz müslümanlar bütün kainata seslenecek bir yapıya sahibiz. İşte Mevlânâ İslâm'ın evrensel mesajını bütün insanlığa ulaştırmaya çalıştığı için asırlardan beri herkes tarafından sevilen, saygı duyulan ve takdir edilen bir kimsedir.²³⁸

Mevlânâ, çok alçak gönüllü, ister mevki sahibi olsun isterse halkantan biri olsun, herkese tevazu gösterir, kibir, gurur, kendini beğenmişlik gibi ahlak-ı zemimeler asla kendisinde bulunmazdı.

Dünya ve içindekilerden yüz çevirir, tam dervişâne bir hayat yaşardı. Evinde bir şey bulunmadığı zaman sevinir; “Allah'a şükürler olsun bu gün evimiz peygamberin evine benzedi” derdi. Muhtaç olanlara yaptığı iyilik ve ihsanları gizler, hiç kimsenin bilmesini istemezdi. Medresesindeki yoksul talebelerinin oturduğu minderler veya keçenin altına onların liyakatine, ihtiyaçlarına göre, gereken parayı kordu. Talebeler oturdukları minderler tozunu silmek istedikleri zaman, kaldırdıklarında minderlerinin altında paraları bulunca şaşırırlardı.²³⁹

Mevlânâ, daha önceki müridlerin hilafına müridlerini dilendirmez, bizzat dilenmelerini men ederdi. Derdi ki bütün veliler ümit etmek, dilenmek kapısını nefislerini körletmek, müridlerinin benliklerini kırmak için açmışlar, ellerinde kandil, arkalarında zembil taşımayı reva görerek, zekat, sadaka ve hediye almışlardır. Biz ise kendi dostlarımıza dilenme kapısını kapadık, dostlarımızın ticaret, kâtiplik, yahut başka bir el emeği olan alın teri ile geçinmelerini temin etmeleri için peygamberin

²³⁶ Câmi, Nefehât, ss. 851-52; Fırûzanfer, Mevlânâ, s. 353; Can, Mevlânâ, s. 100.

²³⁷ Mevlânâ, Rubâiler, 1311.

²³⁸ Eraydın, Selçuk, Mevlânâ Güldestesi, Konya 1993, s. 70.

²³⁹ Câmi, a.g.e., s. 652; Can, a.g.e., s. 104.

“Gücün yettiği müddetçe dilenmekten sakın” buyruğunu yerine getirdik. Bizim müridlerimizden kim bu yolu tutmazsa onun bir pul kadar değeri yoltur.²⁴⁰

Mutasavvıfımızın tasavvufî ahlakla ilgili görüşlerini çalışmamızın ikinci bölümünde daha detaylı inceleyeceğimizden bu bölümü, kendisine kırk yıl hizmet etmiş olan Sipehsâlâr’ın şu cümleleri ile bitirmek istiyorum:

“Ya hazreti Mevlânâ, senin sözlerinin güzelliğini ve letafetini kıskandığı için, insanlara ölümsüzlük bağışlayan ‘ab-ı hayat’ çeşmesi, tamamıyla utanç içine gömüldü kaldı. Artık kimseye gözükmüyor.

Ey mekârim-i ahlakı tamamlamak için dünyayı şereflendiren sevgili peygamberimizin bütün güzel huylarını kendinde toplayan Mevlânâ! Ey Kur’ân-ı Kerim’in âyetlerini en güzel, en doğru şekilde açıklayan eşsiz varlık! Ben senin vasfından ne yazabilirim? Ne söyleyebilirim! Çünkü söz biter, fakat söylenen söz, senin vasfını kavrayamaz. Çünkü vasıfların sonsuzdur. İyi huyların hadd ü hesaba gelmeyecek kadar çoktur, söylenmekle bitmez.”²⁴¹

16. Mevlânâ’nın Hayat Kronolojisi

Hicri	Miladi	Olaylar
- 604	1207	Mevlânâ’nın doğumu
- 618	1221	Belh şehrinden ailesi ile hicreti
- 622	1225	Mevlânâ’nın Karaman’da Gevher Hatunla evlenmesi.
- 623	1226	Oğlu Sutan Veled’in doğumu.
- 626	1229	Ailesi ile birlikte Konya’ya varışı.
- 628	1231	Babası Sutanu’l-Ulemâ Bahaeddin Veled’in Konya’da vefatı.
- 629	1232	Hocası ve şeyhi Seyyid Burhaneddin Muhakkık’ın Konya’ya gelişi
- 638	1240-1241	Seyyid Burhaneddin Muhakkık’ın Kayseri’de Vefatı.
- 642	1244	Şems-i Tebriz’in Konya’ya gelişi.
- 643	1246	Şems-i Tebrîzî’nin Konya’dan ilk ayrılışı.
- 645	1247	Şems-i Tebrîzî’nin ortadan kayboluşu.
- 647	1249	Mevlânâ’nın Konyalı Kuyumcu Salahaddin’i halife tayin edişi.
- 657	1258	Kuyumcu Salahaddin’in vefatı.
- 662	1264	Mevlânâ’nın Hüsâmeddîn Çelebi’yi halife tayin etmesi.
- 672	1273	Mevlânâ’nın dârü Bakâyâ irtihâli
- 683	1284	Hüsâmeddîn Çelebi’nin vefatı ve Sultan Veled’in posta oturması.

II. ESERLERİ

Mevlânâ’nın eserleri, manzum ve mensur olarak iki kategoride incelenebilir. Manzum olarak yazılanlar, Mesnevî, Divân-ı Kebîr ve Rübâiler. Mensur olanlar ise Mecâlis-i Seb’a, Mektûbât ve Fîhi Mâ Fîh’tir. Bu eserler o dönemin edebi dili olarak kabul edilen farsça ile kaleme alınmıştır. Kısaca bunları tanıtmaya çalışalım.

Mensur olarak yazılan eserleri

²⁴⁰ Fûrûzanfer, Mevlânâ, ss. 357-58.

²⁴¹ Sipehsâlâr, Risale, s. 33; Can, Mevlânâ, s. 115.

1. Mecâlis-i Seb'a

Bu eser, Mevlânâ'nın yedi vaazından oluşmaktadır. Bu sohbetlerin hepsini büyük olasılıkla Şems-i Tebrîzî ile buluşmadan önce yapmıştır. Çünkü Şems'le karşılaşmasından sonra halkla sohbeti terk edip, onunla halvete çekilmiştir. Şems'in kaybolmasından sonra müridlerini terbiye eden ve onlara sohbet eden ilk halifesi Salaheddîn-i Zerkûbi, onun ölümünden sonra ise Hüsameddin Çelebi'dir. Bu eser, oğlu Sultan Veled veya halifesi Hüsameddin Çelebi tarafından vaaz esnasında not tutularak yazıya geçirilip daha sonra kitap haline getirilmiştir. Eserde her vaaz bir meclis olarak ele alınıp, her mecliste bir hadis konu edilerek, halkın anlayabileceği hikayeler ve örneklerle izah edilmiştir.²⁴²

2. Mektûbât

Tasavvuf büyükleri tarafından çeşitli vesilelerle mektuplar kaleme alınmış veya aldırılmıştır. Daha sonra bu yazılan mektupların bir araya getirilerek bir eser oluşturma geleneği eskiden beri devam eden bir gelenektir. Mevlânâ'nın mektupları da bu türden, devrinde çeşitli kimselere yazdığı yüz kırk yedi mektuptan oluşur. Mevlânâ diğer eserlerinde olduğu gibi mektuplarını da âyet, hadis, hikaye ve şiirlerle süsler.

Bu mektupların bir kısmı, devlet adamlarına nasihat mahiyetinde ve onları hayır yapmaya teşvik etmekte, diğer bir kısmı ise, sıkıntıda bulunanların yada bir işinin halledilmesini isteyenlerin ricası, maddi ve manevi yardım için ve kendisine sorulan dini ve ilmi konulara verdiği cevapları içermektedir.

Bu mektupların üçü, Eflâkî de de zikredilmektedir. Bu mektuplardan biri Salahaddin-i Zerkûbî'nin hastalığında halini hatırlamak için, diğer ikisi ise, oğlu Sultan Veled ile hanımı Salahaddin'in kızı Fatma Hatun arasında vukubulan bir kırılganlık zamanında bizzat Mevlânâ tarafından kaleme alınmıştır.²⁴³

3. Fîhi Mâ Fîh

Fîhi Mâ Fîh; şu anlama gelmektedir: "Onun içindeki içindedir veya içinde içindekiler vardır." Bu eser, Mevlânâ'nın çeşitli meclislerde yapmış olduğu sohbetlerin oğlu Sultan Veled veya müridlerinden bazıları tarafından, not tutularak bir araya getirilip, oluşturulmuştur. Fîhi Mâ Fîh, altmış bir bölümden oluşmakta ve bu bölümlerin çoğu, halin gereğince ortaya atılmış konular ve bu konular hakkında sorulan sorulara verilen cevaplardan oluşmaktadır. Bu nedenle bölümlerin bir biriyle irtibatı yoktur. Yine bu kitabın bazı bölümleri Selçuklu Veziri Muineddin Süleyman Pervane'ye hitablardan oluşmuştur.²⁴⁴

Bölümler, Mevlânâ'nın tasavvuf ve tarikat hakkındaki düşünceleri ile, şiir telakkisi, dünya ve ahiret, Kur'ân âyetleri, hadis-i şerifler ve şeyhlerin sözlerinin

²⁴² Bu eser, ilk olarak Nafiz Uzlık tarafından 1937 yılında aslı ve tercemesi ile birlikte, İstanbul Bozkurt Basımevinde bastırılmıştır. Tercemesini kitapçı Hulisi Tarafından yapılmışsa da, pek çok yanlışlarla doludur. Daha sonra Gölpınarlı tarafından yapılan tercemesi birkaç kez basılmıştır. Eser en son Mehmet Hulusi'nin tercemesini 2001 yılında Kırkambar kitaplığı tarafından bastırılmıştır. Eser hakkında geniş bilgi için bkz. Fûrûzanfer, Mevlânâ, s. 408; Gölpınarlı, Mevlânâ, s. 271. Yeniterzici, Mevlânâ, ss. 40-41; Can, s. 385-86; Güllüce, s. 64.

²⁴³ Bu üç mektup için bkz. Eflâkî, Menâkıb, c.II., ss. 313 vd.; Fûrûzanfer, Mevlânâ, ss.403 vd./ Mevlânâ'nın Farsça olan bu eseri de Gölpınarlı tarafından Türkçe'ye çevrilmiş ve ilk defa 1963 yılında İstanbul'da İnkılap yayımevi tarafından bastırılmıştır. Bkz. Gölpınarlı, Mevlânâ, s. 271; Can, Mevlânâ, s. 386; Güllüce, Mesnevî, s. 65.

²⁴⁴ Fûrûzanfer, a.g.e., s. 399; Gölpınarlı, Mevlânâ, s. 271; Güllüce, Mesnevî, s. 65.

şerhi, veli, nebi, mürid-mürşid ilişkisi, cennet cehennem, insan, din, iman, aşk, irade, semâ ve ibadet gibi konuları içermektedir. Mevlânâ bu konuları kendine mahsus üslupla yani ata sözleri ve hikayelerle izah etmektedir.²⁴⁵

Fîhi Mâ Fîh'in darb-ı meselleri, hikayeleri, pek çok konuda maksadın açıklanma şekli, Mesnevî'ye benzemektedir. Ancak aralarında şu fark vardır; Mesnevî'nin konuları, kinayeler ve ince tabirlerle anlatılmıştır. Bu bakımdan bir dereceye kadar onu anlamak zordur. Çünkü yazarın eli kolu, şiirdeki, kafîye, vezin gibi kurullarla bağlı, nazım sınırları ile kayıtlıdır. Bu eserin ebedi olarak kalması hem kendi adının hem de Mesnevî kâtibi Hüsameddin Çelebi'nin adının ebedi olarak anılması için yazmıştır. Bu nedenle bu eseri yazarken, kendi çağdaşlarının, yahut belli bir zamanın insanların durumunu nazar-ı itibare almamıştır. Mesnevî'de hitap, her zaman ve mekanın gönül erlerinedir. Bu nedenle Mesnevî'nin sırlarını kolayca idrak etmek mümkün değildir. Halbuki Fîhi Mâ Fîh, nesir türü olduğu için bu kayıtlardan azade olmuştur. Mevlânâ özellikle vaaz ve sohbetlerinde mecliste hazır bulunanların, dinleyicilerin istidatlarına, tahammüllerine göre maarifin, hakikatlerin bayanını onların anlayacağı şekilde konuşmuş, kendisinden bir eser kalması için konuşmamıştır. Bu bakımdan sözleri sade ve daha kolay anlaşılır. Bazıları Fîhi Mâ Fîh'teki bazı konuların Mesnevî'nin konularıyla benzerlik arzettiği için onu; Mesnevî'nin şerhi olarak nitelendirmektedirler.²⁴⁶

Manzum olarak yazılan eserleri

4. Divân-ı Kebîr

Bu eser, Mevlânâ'nın şiirlerini ihtivâ eden bir divandır. Divan-ı Kebîr; "Külliyât-ı Şems" "Divân-ı Şemsü'l-Hakâyık" veyahut "Divân-ı Şems-i Tebrizî" adıyla da tanınmıştır. Bunu sebebi ise, Mevlânâ'nın söylemiş olduğu gazellerin çoğunun sonunda başka şairlerin aksine kendi ismi yerine Şems-i Tebrizî'nin adını mahlas yapmış olmasıdır. Çok az gazelinin sonuna Selâheddin-i Zerkûbî veya Hüsameddin Çelebi adını yazmıştır. Bu gazeller ise yüzü geçmemektedir. Mevlânâ-Şems ilişkisini ve aralarındaki dostluktan bî haber olan kimseler bu eserin, Şems'in Farsça yazılmış gazelleri olduğunu sanabilir. Halbuki Şems'in hayatını okuyanlar onun şair olmadığını bilmektedirler.²⁴⁷

Bir çok yazma ve basma nushası bulunan Divân-ı Kebîr'e, ne yazık ki Mevlânâ'ya ait olmayan bir çok şairin şiirleri karışmıştır. Fûrûzanfer, Sultan Veled'in, Tabanlı Şemseddin'in, Şems-i Maşrikî'nin, hatta Cemâleddîn-i İsfahânî ile Enverî'nin şiirlerinin bulunduğunu kaydetmektedir.²⁴⁸ Eski araştırmacılar, Divanın beyt sayısının otuzbin olduğunu söylerler. Yazma nushalar ise, beşbinden kırkbin beyte; basma olanlarda da, ellibin beyte ulaşır.²⁴⁹ Gölpınarlı, kendisinde bulunan bir yazma nushada

²⁴⁵ Fûrûzanfer, a.g.e., Aynı Yer; Yeniterzi, Mevlânâ, s. 39; Can, Mevlânâ, s.85.

²⁴⁶ Fûrûzanfer, Mevlânâ, ss. 400-401; Can, Mevlânâ, s. 385/ Fîhi Mâ Fîh, bir çok yazma nushalar karşılaştırılarak Ahmet Avni Konuk (ö.1938) tarafından Türkçe'ye çevirilerek vasiyeti üzerine Konya Mevlânâ Müzesine vakfedilmiştir. Bu eser merhum Selçuk Eraydın tarafından yayına hazırlanarak, İz Yayıncılık tarafından 1994 de ilk baskısı yapılmıştır. Yine bu eser, Meliha Ülker Tarıkahya (Anbarcıoğlu) tarafından Türkçe'ye çevrilmiş ve Milli Eğitim Bakanlığı tarafından Şark İslam Klasikleri arasından bir kaç baskısı yapılmıştır. Ayrıca bu eser, Fûrûzafer tarafından, İran'daki nüshalarla İstanbul kütüphanelerindeki nüshalar karşılaştırılarak, kitabın hacminin yarısı kadar olan çok değerli notlarla beraber, Tahran Üniversitesi'nde bastırılmıştır. Bu baskıya, birçok kıymetli haşiye, talikat ile hadis, kelâm-ı kibar, atasözleri, Arapça ve Farsça şiirler ve hususi adları gösteren indeks de ilâve edilmiştir. Bkz. Fûrûzanfer, Mevlânâ Celâleddîn, s. 272; Can, s. 385; Yeniterzici, s. 39; Güllüce, s. 65.

²⁴⁷ Fûrûzanfer, a.g.e., ss.364-65; Can, a.g.e., s.383.

²⁴⁸ Fûrûzanfer, a.g.e., s. 367; Gölpınarlı, Mevlânâ, s. 269; Can, a.g.e., Aynı yer.

²⁴⁹ Fûrûzanfer, Mevlânâ, s. 365.

bulunan gazellerin sayısının kırk üç bin beşyüz altmışbir beyit olduğunu, fakat bazı gazellerin mükerrer olduğunu bildirmektedir. Yine Konya Müzesinde yetmiş iki no'da kayıtlı olan ve 1271 senesinde “ Ser-tarîk” Hasan Fehmi tarafından eski nushalar esas tutularak yazılan nushada ise, her bahr'ın başında, o bahır da kaç gazel olduğu ve bu gazelerde kaç beyit bulunduğu mukayyettir. Bu kayıtlara göre Divan-ı Kebîr'de 2073 gazel, bu gazellerin beyit sayısı ise 21366'dır,²⁵⁰ demektir.

Divân-ı Kebîr, bütün doğu divanlarında olduğu gibi alfabetik bir tertibe tabi tutulmuştur. “Ezvân-ı muhtelif” başlığını taşıyan kısımla beraber, yirmi bir bahir var ve her bahirdeki gazeller, alfabetik bir tertibe tabi tutulmuştur. Böylece bu büyük divan yirmi bir divandan oluşmaktadır. Ancak büyüklüğü dolayısıyla her bahirdeki şiirler, ayrı bir divan gibi aynı tertiple sıralanmıştır. Bu yüzden Mevlânâ'nın coşkunluk ve verim devresindeki şiirler, ilk devirlerindeki manzumelerle son zamanlardaki manzumeler, bu Divân'da koyun-koyunadır, kucak-kucağa, zâhidâne bir şiirle bütün kayıtlardan azade bir şiir, pırıl-pırıl aşktan ibaret sözlerle, Allah'a ihlastan örülen sözler yan-yana, baş-başadır. Yani son söylediği şiir bile vezni yüzünden ilk bahirdedir. Hasılı bu çeşit bir tertip, şiirleri kronolojik sıralamaya, Mevlânâ'nın geçirdiği ruhî devrimi adım-adım takibe imkan bırakmaz.²⁵¹

5. Rubâiler

Mevlânâ'nın eserlerinden biri de “Rubâ'ıyyât” adı altında toplanan Rubâileridir. Rubâilerin sayıları kesin olarak bilinmemektedir.²⁵² Bu rubâilerde Mevlânâ, yüksek manalar, ince ve derin konuları dile getirmektedir. Fikirlerin akışıyla cümlelerin ahenginin Mevlânâ ile tam bir ilgisi olduğunu göstermektedir. Bununla beraber, genellikle rubâiler, Divân-ı Kebir'de yer alan gazellerle, Mesnevî'nin derecesine ulaşmamaktadır.²⁵³

²⁵⁰ Gölpinarlı, Mevlânâ, s. 269.

²⁵¹ Gölpinarlı, Mevlânâ, ss. 269-70; Aynı Yazar, Divân-ı Kebîr, Kültür Bakanlığı yayımları, Ankara 2000, ss. XVIII- XIX. Divân-ı Kebîr'in, Konya Müzesinde 68 ve 69 nolarında kayıtlı iki ciltlik bir yazma nushası, esas alınarak, Gölpinarlı tarafından Türkçe'ye çavrilmiş, ve yedi cilt halinde Kültür Bakanlığı'na ilk baskısı 1992 yılında yapılmıştır. Bu çeviriye geniş bir “Açıklama” ilave edilerek, âyet, hadis, atasözleri, örf adetler ve mecazların geçtiği yerler belirtilmiştir. Yine bu eser, Mithat Bahari Beytur tarafından “Divan-ı Kebir'den Seçmeler” adıyla bir çevirisi yapılmış ve Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 1989 yılında üç cild olarak bastırılmıştır. İngiliz Müsteşrik Reynold A. Nicholson, Divan-ı Kebir'den kırk sekiz gazelin metnini ve tercemesini, “ Selected Poems from The Divan-ı Shamsî Tabrîz” adı altında Cambridge Üniversitesi'nde bastırmıştır. Divan-ı Kebir'in tam metni son zamanlarda on nushadan yararlanılarak, nusha farkları gereken kısa izahlar belirtilerek, Âkâ-yı Ali Daştî tarafından bir sunuş yazısı ve Fûrûzanfer tarafından ise Mevlânâ'nın kısa hal tercemesi yazılarak bir cild halinde ilk baskısı Tahran'da 1336 şemsi hicri yılında bastırılmıştır. Bkz. Gölpinarlı, Mevlânâ, s. 270; Can, ss. 383-84; Güllüce, s. 66.

²⁵² Bu eser, Veled Çelebi tarafından, 1314/ 1898 yılında İstanbul Ahter Matbaasında 1642 rubâisi “Rubâiyyât-ı Hazretî Mevlânâ” adı altında bastırılmıştır. Bu eserin beyitlerinden bazılarının Mevlânâ'ya ait olduğu hususunda ciddi tereddütler vardır. Bu rubâiler, genellikle Divân-ı Kebir'in nushaları içerisinde yer almaktadır. Gölpinarlı Konya Müzesinde 72 numarada kayıtlı Hasan Fehmi tarafından yazılan Divân-ı Kebir nushası içerisinde mükerrerler hariç 1791 rubâinin olduğunu söylemektedir. Şefik Can ise, 1964 yılından beri Konya'da bulunan bütün kütüphanelerdeki yazma divanları taradığını, ayrıca, Türkiye, İran, Hindistan ve Afganistan'da basılan divanları tarayarak topladığı rubâileri karşılaştırıp 2217 rubâiyi içeren bir “Rubâiler Divanı” meydana getirdiğini söylemektedir. Şefik Can'ın bu eseri Kültür Bakanlığı tarafından 1990 yılında iki cilt halinde “Hz. Mevlânâ'nın Rubâileri” adı altında bastırılmıştır. Rubâiler, M.Nuri Gençosman tarafından da Türkçe'ye çevrilmiş, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 1994 yılında “Şark-İslam Klasikleri” arasında basılmıştır. Bu kitapta ise, 1644 rubâi bulunmaktadır. Görüldüğü gibi rubâilerin sayısı kesin olarak bilinmemektedir. Kanaatimizce bu rubâiler arasında Mevlânâ'ya ait olmayan rubâiler de bulunmaktadır. Geniş bilgi için bkz. Fûrûzanfer, Mevlânâ, s. 398; Gölpinarlı, ss. 269-70; Can, Mevlânâ, s.384; Güllüce, s. 67.

²⁵³ Fûrûzanfer, Mevlânâ, s. 399.

6. Mesnevî

Mevlânâ'nın bu eseri, tezimizin ana kaynağını teşkil etmektedir. Bu nedenle bu eserin önemi, etkileri, üslûbü ve kaynakları hakkında bilgi vermek ve tanıtmak istiyoruz.

Mesnevî, her beyti kendi arasında kafiyeli, aynı vezinle yazılmış manzumelere verilen ortak bir isimdir. Ancak Mevlânâ'nın ölümsüz eseri yazıldıktan sonra, mesnevî denilince; yalnızca onun altı ciltlik eseri akla gelir.

Mesnevî Mevlânâ'nın halifelerinden Husâmeddin Çelebi'nin isteği ile yazıldığını, Husâmeddin Çelebi'nin hayatı hakkında bilgi verirken değinmiştik. Gerek kaynakların verdiği malumattan, gerek Mesnevî'den anlaşıldığına göre, Mevlânâ Mesnevî'nin ilk onsekiz beytini kendisi yazmış; diğer kısımlarını kendisi söylemiş Husâmeddin Çelebi yazmıştır. Her cilt bittiğinde Çelebi tarafından Mevlânâ'ya okunmuş, gerekli düzeltmeler yapıldıktan sonra yine Çelebi tarafından temize çekilmiştir.

Mesnevî hangi tarihte yazılmaya başlanıldığı ve hangi tarihte bitirildiği kesin olarak bilinmemektedir. Yalnız Mesnevî'de, birinci cilt bitirildikten sonra bir müddet ara verilip, ikinci cilde, on beş Recep h.662/m.1264 senesinde yazmaya başlanıldığı bildirilmektedir.

Mevlânâ kitabına Mesnevî adını koymuş, başka bir isim vermemiştir. Her ne kadar, yine Mevlânâ tarafından ikinci ve altıncı ciltlerde Mesnevî'ye “Saykalü'l-Ervâh/ Ruhların cilâsı” ve “Husâmî-Nâme/Hüsâmeddin'e mensup kitap” gibi isimler kitabın adı olmayıp, vasıfları olarak kabul edilmektedir. Bütün bunlara rağmen Mesnevî-i Ma'nevî eserin tam ismi olarak kabul edilir; Mesnevî-i Şerîf ismiyle de bilinir.

Mesnevî altı cilt ve 25650 beyittir.²⁵⁴ Ancak Meşhur Mesnevî Şârihlerinden İsmail Ankaravî tarafından h.814/m.1411 tarihli bir yedinci cilt bulunmuş ve şerh de edilmiş ise de bu cilt, hemen- hemen bütün Mevlevîler ve bu konunun uzmanları tarafından çok kuvvetli delillerle reddedilmiştir. Bu delillerin en kuvvetlileri, üslûbunun bayağılığı, bu ciltteki fikirlerin Mevlânâ'nın fikirleriyle uyuşmaması, eski kaynaklarda bu ciltten bahsedilmemesi, Mevlânâ'nın altıncı cildin başında bu cildin son cilt olduğunu açıkça söylemesidir.²⁵⁵

Mesnevî yazıldığı tarihten itibaren büyük bir önem kazanmış, bütün tasavvuf ve edebiyat âşıkları tarafından sevilmiş, hatta Vahdet-i Vücûd'u kabul etmeyenler bile bu kitaba dil uzatamamışlardır. Tasavvuf alanında yazılmış eserlerde çeşitli

²⁵⁴ Bu beyit sayısı, Mevlânâ'nın vefatından beş yıl sonra Husameddin Çelebi ve Sultan Veleddin'in huzurlarında asıl nusha ile karşılaştırılıp düzeltilen Konya müzesinde bulunan nusha esas alınıp ve Nicolson tarafında hazırlanıp bastırılan nushaya göredir. Mesnevî'nin beyitlerinin sayısı bazı nushalara göre farklılık arz etmektedir. Meselâ; 268 tarihli Elif Efendi nushası: 25689 beyit; Sahih Ahmed Dedeye göre 25584 beyit; Gavsî Dede Mecmuasına göre 25820 beyit; Veliyüddin Efendi'deki nushaya göre, 25966 beyit; Edirne Selimiye'deki 709 tarihli nushaya göre, 25669 beyit; Halbuki Eflâki'ye göre ise 26660 beyittir. Bkz. Nafiz Uzluk, “Mesnevi'nin Batıdaki Tercemeleri” Türk Yurdu Mevlânâ Özel Sayısı, 3.cilt, Temmuz 1964, ss.30-33. / Mesnevi'nin bir çok yazma nushaları mevcuttur. En eski yazma nusha, Konya Mevlânâ Müzesi Kütüp hanesinde 51 numarada kayıtlı Muhammed b. Abdullah el- Konevî el-Veledî tarafından 677/1278 yılının Receb ayında yazılan nushadır. Bu eser Kültür Bakanlığı tarafından 1993 yılında tıbbî basımı yapılmıştır. Bu nushanın dışında, gerek yurt içinde, -başta Süleymaniye kütüphanesi ve Mevlânâ müzesin- ve gerekse yurt dışında çeşitli kütüphanelerde olmak üzere tesbit edilen 486 adet el yazması nushası vardır. Bkz. Mehmet Önder, İsmet Binark, Nejat Sefercioğlu, Mevlânâ Bibliyografyası I_II, Ankara 1974, c.II., s. 91. Arıca bkz. Güllüce, Mesnevi, ss. 72-75.

²⁵⁵ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Firuzanfer, a.g.e. s. 383-392; Yetik, Erhan, İsmail-i Ankaravî Hayatı Esrleri ve Tasvuvî Görüşleri, İstanbul1992, ss. 68-75; Güllüce, a.g.e., ss. 76-7.

konularla ilgili Kur'ân ve hadisten sonra şahit olarak Mesnevî beyitleri kullanılmıştır. Kendisinden çok faydalanılan bir eser olduğu için bir çok dillere terceme edilmiş ve şerhler yazılmıştır.

Mesnevî, Mevlânâ'nın en büyük eseridir. Bu eser, Allah yoluna girmek, tarikat âdâbı ile yetişmek isteyenler için bir seyr ü sülûk rehberi kabul edilmiştir. Seyr ü sülûk, ilahi yolda bir mürşidin eğitimi ile özel bir surette yetişmek için girilen yol demektir. Mesnevî'nin bu yönünü çalışmamızın ikinci bölümünde detaylı olarak ortaya koymaya çalışacağız. Ayrıca Mesnevî'de tefsir ve hadisin yanında ; fıkıh, kelam, tarih ve tıp gibi ilimlere ait konular, zamanın örf ve âdetleri de yer alır.

Mesnevî'de tarihi, sosyolojik, psikolojik pek çok olmuş veya olması muhtemel veya fabl türünden hikayeler mevcuttur. Mevlânâ bu hikâyeleri belli bir konunun daha iyi anlaşılması için anlatır ve sonunda onlardan dersler çıkarır. Dolayısıyla bu hikâye ve temsillerin bir zahiri, bir de bâtinî anlamları vardır. Bir çok zahir alimleri Mevlânâ'nın Mesnevî'si ile alay etmiş, onun kuş ve tilki hikayelerinden oluşan bir eser olduğunu iddia etmişlerdir. Mevlânâ, hikayelerin zahirine takılıp, onlardan mana çıkarmayanları, şöyle bir misalle açıklamaya çalışır. Bir nahiv alimi “Zeyd Amr'ı dövdü” değince nahiv bilmeyen birisi; kabahatı olmaksızın mı onu dövdü? diye sordu. Nahiv alimi; Zeyd ile Amr yalan olmakla beraber bir irap misalidir. Sen misale bakma, temsil ettiği iraba bak! Nahv'in cahili; ben onu bunu bilmem, Zeyd Amr'ı günahı ve hatası olmaksızın nasıl döver? Nahiv alimi çaresiz kalınca latife olarak; Amr, fazla bir vav çalmıştı. Zeyd onun hırsızlığına vakıf olunca onu dövdü, dedi. O cahil: işte şimdi bu doğruyu candan kabul ettim, dedi. Bunu aktardıktan sonra Mevlânâ şu değerlendirmeyi yapar; batıl söz, batıl olan kimselere doğru görünür.²⁵⁶ Yine de Mesnevî'yi zahiri bilgilerine göre okumak isteyenler ondan bir çok şeyler öğrenebilirler. Fakat tasavvufî bilgi ve tecrübeye sahip kişiler ruhânî perspektif ile okuyanlar, ve onu kendilerine rehber edinenler onun künhüne vâkıf olabilirler. Bu konu ile ilgili Mevlânâ ne güzel demiştir:

“Her kim Mesnevî'yi masal diye okursa onun için masaldır. Herkim de kendisinin halini bu kitapta görürse, o kimse merddir.

Mesnevî, Nil suyu gibidir: Kıptî'lere kan görünmüştür. Musâ'nın kavmine o, kan değil, sudur.”²⁵⁷

Mesnevî kısaca tarikatın ilk safhasından son safhasına kadar mürid veya sâlikin geçirdiği ruh halleri hakkında geniş bilgi verir. O bakımdan tamamen tasavvufî bir nitelik taşır. Kitapta her konu âyetler ve hadîs-i şerifler ile kuvvetlendirilmiş onların açıklamaları yapılmış ve ileri sürülen fikirler sağlam temellere dayandırılmıştır. Mesnevî'nin hemen her bahsinde Kur'ân kıssaları yer alır. Bir çok beyitlerinde âyet ve hadislerden lafzî ve mânevî iktibaslar vardır. Bu bakımdan Mesnevî “Mağz-ı Kur'ân/Kur'ân'ın Özü” olarak kabul edilmiştir.

Böyle bir eseri hakkıyla anlamak için, Mevlânâ'nın diğer eserlerinin yanında, babası ve hocası Sultanu'l-Ulemâ'nın, mürşidi Seyyid Burhaneddin'in, Şems'in, hatta Senâyi ve Attar'ın eserlerini de okumak gerekir. İşte bu güçlüğü kaldırmak ve anlaşılır bir hale sokmak için her asırda alim ve ediplerimiz Mesnevî'yi açıklayan şerhler kaleme almışlar ve Mesnevî öğretimi yapılan “Daru'l-Mesnevî'ler” kurmuşlardır. Şimdi Türkçe yazılmış Mesnevî şerhlerini görelim.

²⁵⁶ Mesnevî, c.II, 3563 vd

²⁵⁷ Mesnevî, c.IV., 32 vd.

6.1. Mesnevî'nin Türkçe Şerhleri

a. Surûrî Şerhi, (m.1561) basılmamıştır.

b. Sûdî Şerhi, (m.1595) basılmamıştır.

c. Şem'î Şerhi, basılmamıştır.

d. Ankaravî Rusûhî İsmâil Dede Şerhi, (m.1631), bu güne kadar Türkçe yazılan Mesnevî şerhlerinin en güzeli sayılan ve bu yüzden “Hz. Şârih” diye yad edilen bu büyük zatın eserinden meşhur İngiliz müsteşriki Nicholson da, İngilizce Mesnevî şerhini yazarken çok faydalanmıştır. Ne yazık ki bu eserin dili Arapça ve Farsça kelimelerle çok yüklü olduğundan bu gün herkes bu şerhten gereği gibi yararlanamamaktadır. Bu şerh altı cilt olarak Mısır Bulak matbaasında, İstanbul'da ise yedi cilt halinde Matabaa-i Amire'de basılmıştır.

e. Abdulmecid Sivasî Şerhi, m.1639 tarihinde vefat eden Sivaslı Abdulmecid'e ait olan ve Mesnevî'nin ilk cildinin bir kısmının şerhidir ve basılmamıştır.

f. Sarı Abdullah Efendi Şerhi, bu şerh de ismine muzaf olan zat tarafından yalnız birinci cildine yapılan şerhtir. Bu şerh “Cevâhiri Bevâhir-i Mesnevî” adıyla beş cilt olarak m.1871 yılında İstanbul'da basılmıştır.

g. Bursalı İsmâil Hakk'ı Şerhi, bu şerh de birinci ciltten yalnız 738 beytin şerhi bulunmaktadır ve bu da iki cilt halinde İstanbul'da basılmıştır.

h. Şeyh Murad Buhârî Şerhi, m.1848'de vefat eden bu zat, Mesnevî'yi tam olarak muhtasar bir şekilde şerh etmiştir. Bu eser de İstanbul Üniversitesi Türkçe yazmalar arasında bulunmaktadır.

ı. Abidin paşa Şerhi, m.1907'de vefat eden müellif, Mesnevî'nin sadece birinci cildini şerh etmiştir. Altı cilt olarak İstanbul'da basılmıştır.

i. Ahmed Avni Konuk Şerhi, müellifi m.1938'de vefat eden son devrin Mesnevî şârihlerindedir. Yazar Fususu'l-Hikem'i şerh ettiği gibi Mesnevî'yi de çok güzel ve mufassal bir şekilde şerh etmiştir. Bu değerli eserin yazma nushası Konya Mevlânâ Müzesi Kitaplığında, diğer bir nushası ise, Ragıp Paşa Kütüphanesinde bulunmaktadır. Şimdiye kadar basılmayan bu değerli eser bir ilim heyeti tarafından baskıya hazırlanmaktadır.

j. Kenan Rifâî Şerhi, m.1950'de vefat eden, son dönem tanınmış Rufâî şeyhlerinden olan Şârih, Mesnevî'nin birinci cildi için kaleme aldığı bu şerh İstanbul'da “Şerhli Mesnevî-i Şerif” ismi altında ilk defa 1973'de basılmıştır.

k. Tahirü'l-Mevlevî Şerhi, m.1951'de vefat eden müellif, Mesnevî'nin beşinci ciltten de bin kadar beytini içine alan bu şerh, şimdiye kadar bir kaç kez basılmış olup, kalan kısmı Şefik Can tarafından tamamlanmış ve bastırılmıştır.²⁵⁸

l. Abdülbâkî Gölpınarlı Şerhi, 1982'de vefat eden yazar, Mesnevî'yi tam olarak şerh etmiştir. Bu şerh altı cilt olarak, Kültür Bakanlığı tarafından neşredilmiştir. Fakat müellifi Şii'nin Caferi mezhebinden olduğu için, bir çok kitaplarında yazdığı

²⁵⁸ Tahirü'l-Mevlevî'nin hayatı ve fikirleri hakkında geniş bilgi için bkz. Güngör, Zülfikar, Tahirü'l-Mevlevî (Olgun) Hayatı, Eserleri ve Dini Edebiyatla İlgili Şiirleri, AÜSBE, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara 1994.

gibi, Mesnevî şerhinde bazı yerlerinde mensup olduğu mezhebin propagandasını yapmıştır.²⁵⁹

Mesnevî'nin bu saydığımız Türkçe şerhlerinin yanısıra Arapça, Farsça, Urduca ve İngilizce şerhleri de bulunmaktadır.²⁶⁰

Burada bahsedilen şerhlerin dışında pek çok şerh inceleme yada seçmeler türünden yazma eserler ve neşriyat mevcuttur. Bir tek esere yönelik böyle zengin literatür Mesnevî'den başka pek az esere nasip olmuştur.

6.2. Mesnevî'nin Önemi

Mesnevî'nin önemini onun hakkında söylenenleri aktararak ortaya koymaya çalışacağız.

Ali Nihat Tarlan; “Mesnevî'ye “Mağz-ı Kur'ân” yani Kur'ân'ın içi ve özü derler. Eğer böyle bir teşbihe cevaz verilerse Kur'ân, bir gül bahçesi, Mesnevî ise gül yağdır. Gülyağında gülün şekli, zerâfeti, harikulâde tenâsüp ve ahengi yoktur. Fakat onun ruhu vardır. Birincisi Allah, ikincisi kul işidir. Gül şekil ile ruhtur. Gülyağı yalnız ruhtur. Birkaç damla gülyağında bir gülistan mucizesini görebilecek gözler, onun üzerine eğilebilirler,” demektedir.²⁶¹

İngiliz müsteşrik Whinfield Mesnevî'nin bazı beyitlerini terceme etmiş ve eserinin önsözünde Mesnevî hakkında şunları kaydeder: “ Bu kitap, gönül ehli olanlara, Allah yolunda yürüyenlere, mânevî ve ruhânî hayatı yaşayanlara, susup her şeye dikkat eden nûr ehline, bedende yaşadıkları halde, ruhen nâmevcud olanlara, yırtık pırtık elbiseler içinde padişahların tâ kendisi olanlara, fazilet ve hidâyet nurları ile dolu olanlara ve halk arasında adsız, sansız dolaşan gerçek asilzâdelere Allah'ın

²⁵⁹Geniş bilgi için, bkz. Mehmet Önder, İsmet Binark, Nejat Sefercioğlu, Mevlânâ Bibliyografyası, c.I-II, s. 91; Gölpınarlı, Mesnevî, (İzbudak ter.) c.I., önsöz; Hacitahiroğlu, Mesnevî-i Mevlânâ Kendi Vezni ile Manzum Terceme, Ötüken Yay., İstanbul 1989, önsöz; Can, Mevlânâ, ss. 380-81; Güllüce, Mesnevî, ss. 80-1.

²⁶⁰**Farsça Şerhleri:** Mesnevî'nin Farsça şerhleri bir hayli çoktur. Bu şerhlerin en iyisi, ariflerin ulularından olan ve tasavufun terimlerine, fikirlerine vukufu bulunan Harzemli Kemaleddin Hüseyin'in “Cevâhiru'l- Esrâr” isimli şerhidir. Molla Hüseyin Kâşif'i'nin “Lübbü'l-Lübâb” ı da râğbet gören şerhlerdendir. Bunlardan başka Farsça olarak yazılan şu şerhleri de sayabiliriz; Şahidi'nin “Gülşen-i Tevhid” i, Sürûrî, Abdal Ali, Sebzevârî, Veli Muhammed Ekberâbâdî, Mûsa Nesrî ve Hüseyin Belhî'nin “Şerh-i Mesnevî” leri, Mehmed Ali'nin “Bahru'l-Ulum”u, Telemmüz Hüseyin'in “Mirâtü'l-Mesnevî”si meşhur Farça şerhlerden olup, bunlardan bazısı yazma bazısı ise matbudur. Basılmış olanların çoğu Hindistan, Pakistan ve İran'da basılmıştır.

Urduca Şerhleri: Muhammed Mirzâ'nın Mesnevî Şerhi, m.1863 yılında Bombay'da basılmıştır. İmdadullah'ın Mesnevî Şerhi, Maulavi Hidâyet Ali'nin “ Kashf al- Ulum Sharh Masnavî-i Mevlânâ-i Rûmî” isimli şerhi, m.1312 yılında Delh'de basılmıştır. Ghulam Haider Gopamui'nin “Shajrah-i Ma'rîfât” (Mesnevî'den seçmeler halindedir), Muhammed Yusuf Ali Shah Chishti'nin “Pairahan-i Yûsûfî” isimli şerhi, Mualana Abdurrahman'ın “Kitab-ı Margum” adlı şerhi, bu eserler çeşitli yıllarda yayınlanmıştır.

Arapça şerhi: Çengî Yusuf Dede'nin “el-Menhecû'l-Kâvî fî Şerhi'l-Mesnevî” adlı eseri, h.1289/ m.1872 yılında Mısır'da basılmıştır. Bu şârih İstanbul Beşiktaş'ta Mevlevî şeyhliği de yapmıştır.

İngilizce Şerhi: Batıda Mevlânâ kadar tanınan başka bir mutasavvıf yoktur. Reynold Nicholson, Mesnevî'yi İngilizce'ye terceme ettiği gibi, sonradan şerhini de yapmıştır.

(Geniş bilgi için bkz. Mehmet Önder, İsmet Binark, Nejat Sefercioğlu, Mevlânâ Bibliyografyası, c.I-II, s. 91; Gölpınarlı, Mesnevî, (İzbudak ter.) c.I., önsöz; Hacitahiroğlu, Mesnevî-i Mevlânâ Kendi Vezni ile Manzum Terceme, önsöz; Fûrûzanfer, Mevlânâ, ss.380-398; Galoch, “Mesnevî'nin Hind Yarımadasında Kaydettiği Gelişme”, Mevlânâ ve Yaşama Sevinci, ss. 282-83; Schimmel, Annemarie, Aşk Mevlânâ ve Mistisizim, haz.: Senail Özkan, Kırkambar Yay., İstanbul 2002, ss. 27-56; Aynı Yazar, İslamın Mistik Boyutları, s. 303; Uzluk, “Mesnevî'nin Batıdaki Tercemeleri” Türk Yurdu Mevlânâ Özel Sayısı, 3.cilt, Temmuz 1964, ss.30- 33; Sofî Huri, “Garp Tefekkür Âleminde İslâmiyetin Te'siri ve Hazreti Mevlânâ”, Türk Yurdu Mevlânâ Özel Sayısı, 3.cilt, Temmuz 1964, ss.61-65; Khwaja Hamit İrfani, “Rumî ve ikbal”, Türk Yurdu Mevlânâ Özel Sayısı, 3.cilt, Temmuz 1964, ss. 14-17; Güllüce, Mesnevî, s. 81. / Ayrıca Mevlânâ ve Mevleviler hakkında yayınlanmış olan eserler için bkz. Ritter, Hellmut, “ Philologica XI: Maulânâ Galaluddî Rûmî und sein Kreis” Der Islam 26, 1942; Ritter, “Neue Literatur über Maulânâ Galâluddîn Rûmî und seinen orden” Orines 13-14, no:1 1960.

²⁶¹ Tâhiru'l-Mevlevî, Şerh-i Mesnevî, c.I, ss.1-3 ; Çelebioğlu, Amil, Ali Nihat tarlan, Ankara 1989, s. 67

bir lutfudur. Bu kitap dünya nimetlerini terk edip, Allah'ı bilmeye, O'nunla yaşamaya ve ma'nen birlikte olmaya çalışan, nefsâni arzularını öldürerek, manevi murâkabe hayatına kendini veren kişilere hitap eder.”²⁶²

F. Hadlan Davis de Mesnevî hakkında şöyle der: “Mesnevî derin sırlarla doludur. Tasavvufi hakikatleri onun kadar güzel anlatan kitap nadirdir. Mevlânâ hoş ifadeleri ile anlatılması güç olan tasavvufi konuları okuyucunun gönlüne duyurmaktadır.”²⁶³

Saffet Solak da “Hazreti Mevlânâ Kimdir?” başlıklı yazısında, şöyle demektedir: “Kur’ân’ın lisânı her ne kadar Arapça ise de, her Arapça bilen, O’nun ruhuna nüfûz edebileceği beklenmemelidir. Kur’ân’ın asıl manasını idrak edebilmek ancak, Allah ile sevgili peygamberi, Aşık ile mâşuk arasındaki hususiyeti bilmekte, aynı aşktan tatmakla mümkün olur. Bunun dışında Kur’ân’ın manasını anlamak, haritada deniz seyretmeye benzer. Bu sebeple Kur’ân’daki kelimelerin lugat manalarını vererek yapılan terceme ve tefsirler tatminkâr olmadığı gibi, çok defa Allah ile Hz. Peygamber (s) arasındaki hususiyete de muvâfık düşmemektedir. Netice itibariyle Kur’ân, (gerçek anlamıyla) ancak Hz. Mevlânâ gibi mutasavvıfların eserlerini tetkik ile anlaşılabilir.”²⁶⁴

Hacı Reşit Paşa eserinde, Mesnevî’nin önemi hakkında şunları kaydetmektedir: “Mesnevi altı ciltten mürekkep olup Cenâb-ı Pirin baş eseridir. İlim, irfan, iman ve aşk volkanıdır. Mevlânâ’nın derinliği, genişliği ve bütün manevi varlığını bu eserde müşahede etmek mümkündür. Hakikaten aynı tip eserler içinde, Mesnevî-i Şerif çok müstesna bir veche arz eder. Marifet keşkülüdür. İrfan bahçesidir. Okuyanı doyurur, kandırır, serâpa nur eder, hasımlarını yere sermekte hiç güçlük çekmez. Bugün şark ve garp bu eserin asıl ve tercemesinin hayranıdır. En maruf şairler, en meşhur mutasavvıflar, onun dehası önünde dize gelmektedirler. Mesnevî bir şeyin değil, her şeyin kitabıdır. Çünkü istinadgâhı Hazret-i Kur’ân’dır. İlhamı Hakk’tan, feyzi, Habib-i Kibriyâ’dan alır. Yüzlerce âyet ve hadisin hakiki mana ve esrarını keşf eder. Ona “Mağz-ı Kur’ân” diyen ne güzel söylemiş. Onun mecazında letâfet, hakikatında muhakkak isâbet vardır.”²⁶⁵

Semiha Ayverdi de, Mesnevî’nin uslubunu ve önemini şöyle dile getirmektedir: “Mesnevî ve hikayeleri, insanoğlunun dikkatin, hakikatler üzerine çekmek için hazırlanmış latif birer tuzaktır. Bizzat büyük velinin dediği gibi bunlar, bağların, bostanların etrafını çeviren dikenli çitler gibidir, ta ki yanından ve etrafından geçenlerin eteklerine takılıp onları kendine çeksin. Böylece de bir zaman olsun hakikatlerin üstünde duraklatsın.”²⁶⁶

Osmanlı padişahlarından Sultan Ahmet döneminde Mesnevî’yi baştan sona, kendi vezninde Türkçe’ye terceme eden Süleyman Nahîfî şu tesbitlerde bulunur: “Hz. Mevlânâ’nın bu güzel Mesnevî’si ilim esnafının tahkik madenidir. Mesnevî beğenilen bir güzeldir. Bîbedeldir, güzeldir, sevgilidir. Lakin herkese cemâlini arzetmez. Sohbetinin mahremleri, hal sahipleridir. Câhiller onun güzelliğini, cemâlini inkâr edicidirler. Vâsıllarsa, hüsnünün şevkinden nasiplenmişlerdir.”²⁶⁷

²⁶² Can, Şefik, Mesnevî Tercemesi, Ötüken Yay., İstanbul 1999, Önsöz, s. 8

²⁶³ Aynı eser.

²⁶⁴ Saffet Solak, “Hz. Mevlânâ Kimdir?”, türk Yurdu Dergisi Mevlânâ Özel Sayısı, Temmuz, 1964, ss.82-83

²⁶⁵ Hacı Reşit Paşa, Tasavvuf, Tarikatler Silsilesi ve İslam Ahlakı, İstanbul 1965, s. 120.

²⁶⁶ Ayverdi, Semiha, “1959 Şeb-i Arûz Konferansı” Mevlânâ ile ilgili Yazılardan Seçmeler, ss.41-2; Özatilla, Alişan, Mevlânâ, s. 310.

²⁶⁷ Nahîfî, Süleyman, Mesnevî-i Şerîf, Haz.: Amil Çelebioğlu, c.VI, s.186

Mesnevî'deki beyitlerin gerçek manalarının anlama konusunda:

“Ne Kâşânî bilir, te’vil ve ma’nasını ne Cürcânî
Eğer ki, onların her biri, bir sâhib-i fazilettir.
Meğer feyz erişe Molla Celâleddîn-i Rûmî'den
Ki, zîrâ ol edîb-i âlim gayb-ı hüviyettir.”

diyen Cevrî Dede, Mesnevî hakkında ise şöyle demektedir:

“Kitâb-ı Mesnevî kim, nusha-i ilm-i hakîkatdir.
O kim, mânâsını idrâk eder, sahib- kerâmettir.
Serâpâ şerh-i remz-i nükte-i ma'nâ- Kur'ân'dır.
Beyân eyler usûl-i dini, her beyti bir âyettir.”²⁶⁸

Bu eşsiz eserin yaşadığımız asırdaki önem ve etkisini büyük İslam alimi en-Nedvî şöyle dile getirmektedir: “Mesnevî'nin en önemli hizmetlerinden biri de, yeniden İslam dünyasına, materyalizmin ve duyu organlarının verdiği bilgilere bağlılığın hakim olduğu Avrupa'nın yeni felsefesinin ve tekniğinin kalplere şüphe ve tereddüt tohumu ektiği, imanla ilgili meselelere ve gayb alemine ait gerçeklere genel bir güvensizliğin doğduğu; sentez ve analizi yapılamayan, deney ve görüntüsü olmayan ve duyu organlarının elde edemediği her şeyin mevcut olmadığı eğiliminin arttığı, eski akaid kitaplarının ve ispatlama usulü ile kelam ilminin bunlara karşı koyup mücadele yapamadığı şu miladi yirminci yüzyılda, bu azgın ve durmadan artan Avrupa'nın maddi ve siyasi istilasından, sömürgeciliğinden daha az tehlikeli olmayan tufana karşı başarılı bir mücadele vermiş olmasıdır.”²⁶⁹

Nitekim ünlü düşünür Ferit Kam şöyle demektedir: “Gençliğimde fikir buhranları geçirmiştım, beni Mesnevî kurtardı.”²⁷⁰

Fransız ilim adamı sayın İrene Melikoff, bir sohbet sırasında- bugün daha iyi anlam kazanan bir düşüncesini- şöyle dile getirmektedir: “Mevlânâ'nın Mesnevî'si, bütün dillere çevrilip ve bütün insanlar tarafından okunsaydı, milletler arasında savaş diye bir şey olmaz, herkes barış içinde yaşardı.”²⁷¹

Fakat şu da bir gerçektir ki Mesnevî her zaman okuyucuları ve dinleyicileri üzerinde müsbet bir etki etmemiştir. Çünkü onda çok açık olmayan sembolik bir dille ifade edilen bazı ilâhî sırlar bir çok bozuk düşünceli, sapık inançlı, ard niyetli kişiler tarafından yanlış anlaşılmış, bazen de istismarlara konu olmuştur.²⁷²

Bütün bu beyanlardan anlaşılıyor ki, Mesnevî eşine ender rastlanan eşsiz bir kitaptır. Onun manasını gerçek manada ancak hal sahipleri anlayabilir. Fakat şu da bir gerçektir ki onu okuyan herkes orada kendisini bulacaktır. Çünkü Mesnevî'de her meşrepten insanın halleri açıklanmakta, bu nedenle herkes ona kendi zannınca yaklaşacak ve yorumlamaya çalışacaktır. Onu ancak âşıklar, sâdıklar ve gönül Erbâbı bihakkın anlayıp yorumlayabileceklerdir.

²⁶⁸ Sarı Abdullah, Mesnevî Şerhi, İstanbul 1287, c.V, s.492

²⁶⁹ en-Nedvî, Ebu'l-Hasan, İslam Önderleri Tarihi, c. I., s. 515.

²⁷⁰ Kürkçüoğlu, Kemal Edip, “Mevlânâ'yı Anarken”, 689. Ölüm Yıldönümünde Mevlânâ, Bildiriler, Konya 1962, s. 16.

²⁷¹ Halıcı, Feyzi, Mevlânâ, s. 4; Güllüce, s. 82.

²⁷² En- Nedvî, a.g.e., c. I., s. 15; Bu fikirler için bkz. Muhammed Şahin, Mesnevî'nin Tenkidi, İstanbul 1946, s. 86 vd. ; İsmail Hakkı Şengüler, Açıklamalı Mehmet Akif Külliyyâtı I-X, İstanbul 1990, c. V., s. 182; Abdulkadir Abdulkadiroğlu-Nuran Abdulkadiroğlu, Mehmet Akif Ersoyun Makaleleri, Ankara 1990, s. 118.

6.3. Mesnevî'nin Etkileri

Şüphesiz Mesnevî, şark ve garp âleminde bütün insanlık düşünce ve edebiyatına derin etki yapmıştır. Tabii Mesnevî'nin dilinin Farsça oluşu ve İslami ilimlerin kaynaklarının dilinin çoğunun Arapça oluşu, Arapların bu esere fazla ilgi göstermelerine mani olsa bile, bu eser Hindistan'dan Avrupanın içlerine kadar, büyük bir İslam coğrafyasında kesin bir şekilde etkili olduğunu müşade etmekteyiz.²⁷³ Nitekim ünlü müsteşrik Purgstall, Mesnevî'yi, Ganj nehrinin kenarından ta Boğaziçi kıyılarına kadar bütün mutasavvıflarca okunması elzem olan bir kitap olarak tanımlamaktadır.²⁷⁴

Bunun yanında Mesnevî'nin onüçüncü asırdan sonra yetişen bir çok edebiyatçı, mutasavıf ve ilim adamlarımıza tesiri olduğu muhakkaktır. Bunu Köprülü'nün şu ifadeleri ne güzel ifade etmektedir; "Her halde Mevlânâ'yı iyice bilmeden Anadolu'daki ilk Türk eserlerini anlamak mümkün olmayacağı ilmi bir gerçektir."²⁷⁵ Hatta tanzimattan sonra Batı kültürünün etkisi altında kalarak yetişen ve günümüze kadar uzanan dönemde bile etkisini sürdürmüştür. Âsaf hâlet Çelebi ve Yahyâ Kemal Beyatlı bu dönem etkilenen şair ve edebiyatçılarımızdandır. Yahya Kemal'in:

"Mesnevî şevkini eflâkâ çıkarmış nâyız.

Haşre dek- nefes-i Hazret-i Mevlânâ'yız."

beyti, bu tesirin açık bir ifadesidir.²⁷⁶

6.4. Mesnevî'nin Üslûbu

Mevlânâ, Mesnevî'sinde uslûb olarak, tahkiye ve temsil, diğer bir ifade ile insan-biçimci metod kullanmaktadır. Bazılarının beğenmediği hatta tenkid ettiği bu metod Kur'ân-ı Kerim'in kullandığı bir metoddur. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'in içeriğine bir göz attığımızda yarından fazlasını eski ümmetlerin kıssalar ve darb-ı mesellerin oluşturduğunu görürüz. Çünkü bu uslûb en etkileyici bir metoddur. Yine bu metod metafizik alemleri, soyut konuları, bazı hikaye veya teşbih, temsil ve metafor yoluyla muşahhas olarak anlatmak, o hususların daha kolay anlaşılmasına

²⁷³ en-Nedvî, a.g.e., c. I., s. 514./ Doğu da etki ettiği şahıslardan bir kaçının ismini zikretmek gerekirse şunları söyleyebiliriz; Şeyh Sa'dî Şirazi, Molla Câmî, hatta bu mutasavvıf Mevlânâ ve Mesnevî'si hakkında şöyle der: "Her kim Mesnevî'yi sabah akşam okursa./ Onun için cehennem ateşi haram olsun./ ne diyeyim ben bu âlf-cenabı vasfetmek için; / Peygamber değildir ama, kitabı var.." / Hiç şüpesiz Mevlânâ'nın doğudaki en bariz etkisi Pakistanlı milli şair Dr. Muhammed İkbâl üzerinde görülmektedir. Batıda ki tesirine gelince; Batı da araştırma yapanların ve etkilenenlerin başında hiç şüpheşiz Mesnevî şarihi İngiliz şarkiyatçı Reynold Allin Nicholson (ö. 1945) gelir. Bunun yanında A.J. Arbery, helmuth Ritter'i ve Annemarie Schimmel'i zikredebiliriz. (Geniş bilgi için bkz. Schimmel, Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin Şark ve Garpta Tesirleri, Ankara, trs., ss. 3-14; Önder, Mehmed, "Molla Câmî'de Mevlânâ Hayranlığı", S.Ü.6.Milli Mevlânâ Kongresi (Tebliğler) 24-25 Mayıs 1992 Konya, Konya 1993, ss.75-82; Aydın s. Mehmed, "Muhammed İkbâl'in Eserlerinde Mevlânâ", S.Ü.6.Milli Mevlânâ Kongresi (Tebliğler) 3-5 Mayıs 1985 Konya, Konya 1986, ss. 229-37; Can, Mevlânâ, ss.202-39; Nasr, S. Hüseyin, Molla Sadra ve İlâhî Hikmet, İnsan Yay. İstanbul 1990, s. 98;Yeniterzici, Mevlânâ, ss.102-10; Güllüce, Mesnevî, ss. 83-4 Ayrıca bkz. Kara, Mustafa, Doğudan Batıya, batıdan Doğuya Bakan Bir Âlim Prof. Dr. Annemarie Schimmel, Tasavvuf, ilmi Akademik ve Araştırma Dergisi, Yıl, IV, sayı, XI., Temmuz-Aralık 2003, ss. 487-98; Özkan, Senail, suyu Arayan Süfi: Aynı dergi, ss. 511-17;)

²⁷⁴ Süfi Huri, "Garb Tefekkür Aleminde İslamiyetin Tesiri ve Hazreti Mevlânâ" Türk Yurdu, Mevlânâ Özel Sayısı, 1964, s. 62; Halıcı, Feyzi, "Mevlânâ Dostları" S.Ü. 1. Milli Mevlânâ Kongresi (Tebliğler) 3-5 Mayıs 1985, Konya 1986, s.103; Yeniterzici, Mevlânâ, s.109; Güllüce, Mesnevî, s. 83.

²⁷⁵ Köprülü, Fuad, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, s. 231.

²⁷⁶ Yeniterzici, Mevlânâ, ss.100-101; Güllüce, a.g.e., ss. 83-4.

büyük ölçüde yardımcı olmaktadır.²⁷⁷ Bu metodun önemini belirten bir kaç âyet-i kerimenin Meâli şöyledir:

“ İşte biz bu misâlleri insanlar için (ibret alsınlar diye) getiriyoruz. Ancak onlar (ın inceliğini ve faydasını), alimlerden başkası anlamaz.”²⁷⁸

“Muhakkak ki Allah, hakikati açıklamak için, bir sivrisineği ve hatta onun daha ötesinde olanı, misâl getirmekten çekinmez. Artık iman edenler, onu Rabb’lerinden (gelen) bir gerçek olduğunu bilirler, küfre sapanlar ise, (zihinlerinde şüphe uyandırmak için): ‘ Allah bu misâlle ne demek istedi?’ derler. o bununla bir çoğunun saptığını, birçoğunun da doğru yola geldiğini gösterir; onunla ancak, fasık olanları sapıklıkta bırakır.”²⁷⁹

“Muhakk ki biz, bu Kur’ân’da insanlara (ihtiyaç duydukları) her misâli farklı ülûplarda açıkladık. Fakat insan, her şeyde çok tartışmacı olmuştur.”²⁸⁰

Görüldüğü gibi Kur’ân-ı Kerim’de bu metod tatbik edilmiş, önemine vurgu yapılmış ve bu misalleri ancak iman eden ve Kur’ân kültürüne sahip olan insanların anlayacağını, fasıkların ise bu misallerle sapıtacağını dile getirmektedir.

Bu metodun insanlar üzerinde; muhatabın dikkatini çekmek, ifade üslûbunu renklendirmek, bir konunun zihinlerde kalmasını sağlamak, dinlayıcının hissiyatını harekete geçirip mevzuyla ilgisini kuvvetlendirmek gibi önemli tesirleri vardır.²⁸¹ İşte bu nedenle Mesnevî’de ki hikayeler, gerçekliği değil, temsil veya hikaye yoluyla ders vermek gayesi ile aktarılmaktadır. Çünkü hikaye yolu ile öğüt, ruhu daha çok etkiler, insanın dikkatini daha çok çeker.²⁸² Bu bakımdan Mesnevî, biri biri içinden çıkararak katmer katmer açılan ve bir birini yorumlayan bir hikayeler demeti halinde gözükmetedir.²⁸³

Bu üslûbun önemini ve faydasını Suat Yıldırım şöyle dile getirmektedir: “Fikri temasların ciddiyeti içinde muhataba mesaj ulaştırmak ekseriya kolay olmaz, bu durumlarda muhatab bir direnme halet-i ruhiyesi içine girer. Halbuki fikir, duygu içinde eritilmiş olarak sunulabilir. Bundandır ki bütün edebiyat eserleri, anlatmak istedikleri gerçekleri bedahet haline getirirler. Sunulan fikirler, aklen ispatlanmaya lüzüm kalmaksızın muhataba mal edilir.”²⁸⁴

Mevlânâ’yı, bazı kimselerin, Mesnevî’deki bir kaç müstehcen içerikli hikayeyi ileri sürerek tenkid ettikleri bilinmektedir. Biz bu konuya Merhum Selçuk Eraydın’ın sözleri ile açıklık getirmek istiyoruz.

²⁷⁷ Bkz. Muhammed b. Ebî Bekr, ez-Zer’î ed-Dimeşkî, Emsâlü fi’l-Kur’âni’l-Kerim, Tanta/Mısır 1406, ss. 3-20; Yıldırım, Suat, Kur’ân-ı Kerim ve Kur’ân İlmîne Giriş, İstanbul 1989, ss. 105-6; Ulutürk, Veli, “Kur’ân-ı Kerim’de Meseller (Emsâlü’l-Kur’ân)”, Atatürk Ü. İ. F. Dergisi, Erzurum 1993, sayı: 11, ss. 74 vd.; Abdulmecîd el- Beyânûnî, Darbu’l-Emsâl fi’l- Kur’ân Ehdâfuhu’t- Terbeviyyetu ve Âsârühû, Beyrut 1411-1991; Nasr, Seyyid Hüseyin, İslam Sanatı ve Mânevîyâtı, İnsan Yay., İstanbul 1992, 29-45; Kantarcıoğlu, Selçuk, Eğitimde Masalın Yeri, İstanbul 1991, s. 16; Güllüce, Hüseyin, Kur’ân Tefsiri Açısından Mesnevî, s. 50-55; Gündüzöz, Soner, “Kur’ân’da Renklerin Büyülü Gücü-Semiotik Bir İnceleme-” EKEV Akademi Dergisi, Yıl: VII, Sayı: XVI, Erzurum 2003, ss. 71-84; Schimmel, Annemarie, Aşk Mevlânâ ve Mistisizim, ss. 83-99.

²⁷⁸ Ankebût, 43.

²⁷⁹ Bakara, 26.

²⁸⁰ Kehf, 54.

²⁸¹ Beyânûnî, Darbu’l-Emsâl fi’l-Kur’ân Ehdâfuhu’t-Terbeviyyetü ve Âsârühû, ss. 67-70.

²⁸² Kantarcıoğlu, Selçuk, Eğitimde Masalın Yeri, s. 16.

²⁸³ Şardağ, Şükrü, “Mevlânâ ve Mesnevî’deki Üslûp”, Mevlânâ ve Yaşama Sevinci, s. 126-7.

²⁸⁴ Yıldırım, Suat, Kur’ân-ı Kerim ve Kur’ân imlerine Giriş, s. 105.

Merhum'a "Mevlânâ'nın bazı hikayelerinin çok müstehcen olduğu ifade ediliyor. Acab buradaki hikmet ne olabilir?" diye sorulduğundan şöyle cevap vermiştir:

"Şimdi efendim, Mesnevî'deki hikayeleri müstehcen dinlerseniz elbette müstehcen olur. Oradaki sembolleri de değerlendirmek lazımdır. Kur'ân-ı Kerim'de semboller vardır. O kafadan o zihniyetten hareket ederseniz, Kur'ân'da da (haşa) müstehcen şeyler vardır. Hanımlarla neden nasıl ilişki kurulacağına dair açık beyanlar vardır. Bunlar birer irşad metodudur.

Bu irşad metodudunu terk edemezsiniz, bu birincisi. İkincisi, semboller, kelimeler gibi değildir. Kelimelerin manası değişir, zamanla unutulur. Yüz sene sonra aynı kelime başka manalara çekilebilir, ama semboller değişmez. Buradakiler teşbihtir. Bu teşbihleri hakikat zannedip, bunları müstehcen olarak değerlendirmek yanlıştır. Mesela orada bir eşekle cariyenin ilişkisine imrenen bir sâhibenin durumu anlatılır. Oradaki eşek dünyayı sembolize etmektedir. Yani dünyayı ölçülü kullanmazsanız sizi parçalar, yer bitirir, denmek istemektedir. Servet dünyadaki en güçlü timsaldir. Hz. Mevlânâ, bu sözleri ile müstehcenliği tarif etmemiştir. Ama insanlar onu müstehcen olarak görmek isterlerse öyle olur. Bundan hikmet ve ders almak isterlerse, hakiki manaları aramak gerekir."²⁸⁵

Fuat Köprülü ise bu husuta şöyle demektedir:

"Mevlânâ, umumi hayat safhalarını da, muhtelif münasebetlerle tasvir etmiştir. Tersim ettiği bazı müstehcen hayat safhalarında biraz fazla realist olması, Mevlânâ'nın şahsiyeti ve Mesnevî'nin yazılışındaki maksat düşünülünce, hiç bir suretle mu'ahaze edilemez."²⁸⁶

Nitekim Mevlânâ da söz- mana ilişkisini Mesnevî'de şöyle dile getirmektedir:

Söz bir beden gibidir. Söz içindeki mana da candır.

Mesnevî'nin sözlerinin sûretine bakarsan bu, sûret ehlini saptırır. Mana ehlini ise hidâyete erdirir.

Kur'ân'da, "Bu Kur'ân bazıları hidâyete ulaştırır, bazıları ise sapıklığa düşürür"²⁸⁷ buyurulmuştur.

Allah Allah, arifin şarap dediği, onun yanında yok olan bir şey değildir o!

Sen, şeytanın şarabını anlayacak olursan, Hakk şarabı nasıl anlayabilirsin?²⁸⁸

Zannedirim müstehcen hikayeler hususunda firaset ehli için bu kadar söz kifâyet eder.

6.5. Mesnevî'nin Kaynakları

Mesnevî'nin kaynaklarını araştırdığımızda ilk dikkati çeken, onun Allah tarafından ilham vasıtasıyla yazdırıldığıdır. Mevlânâ bunu daha ilk cildin dibacesinde şöyle dile getirmektedir: " (Mesnevî) Ancak âlemlerin Rabb'inin ilhamıyla, hayır sahibi katiplerin elleriyle yazılmıştır. Temiz kişilerden başkasının el değdirmesi men

²⁸⁵ Eraydın, "Bizim Neslimiz Mevlânâ'yı Bilmiyor", Mevlânâ İle İlgili Yazılardan Seçmeler, haz.: Vedat Genç, İstanbul 1994, ss.149-50.

²⁸⁶ Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, ss. 195-96.

²⁸⁷ Bakara,26.

²⁸⁸ Mesnevî, c.VI., 671 vd.

olunmuştur.”²⁸⁹ Mesnevî'nin ilham aldığı asıl kaynak Kur'ân-ı Kerim ve hadis-i şeriflerdir. Çalışmamızın ikinci bölümünde Mesnevî'nin içinde işaret edilen âyetleri tasavvufî konular başlığı altında göstermeye çalışacağız. Hadislere gelince bu konuda ilk araştırma yapan ve “Ehâdis-i Mesnevî” diye kitap da yazan, İran'lı ilim adamı Fürûzanferdir. Yine bu konuda “Mesnevî Hadisleri”²⁹⁰ ve “Mevlânâ Celâleddin Rûmî ve Hadisten Referansları”²⁹¹ diye iki çalışma yapılmıştır.

Mesnevî'nin asıl kaynaklarını zikrettikten sonra diğer kaynaklarını şahıs ve eser bazında şunları zikredebiliriz. Başta babası Sultânü'l-Ulemâ Bahaeddin Veled ve eseri “Maarif”, ikinci olarak hocası ve mürşidi Burhaneddin Muhakkık-ı Tirmizî ve eseri “Maarif”²⁹², üçüncü olarak, sohbet şeyhi Şems-i Tebrîzî ve eseri “Makâlât” ve ilk halifesi Salâhaddîn-i Zerkûbî ve ikinci halifesi, Mesnevî'nin yazılmasına sebep olan Mesnevî kâtibi Hüsâmeddîn Çelebi'dir. İsimlerini ve eserlerini saydığımız kişiler, Mevlânâ'ya doğrudan etki edip eserlerine kaynaklık etmiştir. Bunların dışında Senâî, Attar ve eserleri, o zamana kadar yazılmış pek çok meşhur eserler, hatta dünya kılasikleri, yaşadığı çevrenin örf adeti, kültürü ve atasözlerini, Mesnevî'nin kaynakları arasında zikredebiliriz. Tabii Mevlânâ, bu zikrettiğimiz eserlerden aynen iktibas ederek değil, onlardan aldığı malzemeyi kendi sınırsız bilgi dünyasında yoğurup yeni bir vizyonla ortaya koymuştur.²⁹³

²⁸⁹ Mevlânâ bu cümleleri ile şu âyet-i kerimelere işaret etmektedir: “Şüphesiz o, korunmuş bir kitapta (yazılı) olan pek şerefli/ değerli Kur'ân'dır ki O'na temiz olanlardan başkası dokunamaz. O âlemlerin Rabb'inden indirilmiştir.” Vâkı'a, 77-80./ Diğer bir âyet ise şöyledir: “O (Kur'ân) çok değerli, iyilik timsali katip (melek)lerin elleriyle (yazılmış), çok şerefli, kadri yüce, tertemiz sahifeler içindedir.” ‘Abese, 13-16.

²⁹⁰ Bkz. Yardım, Ali, Mesnevî Hadisleri, Basılmamış Doktora Tezi, Kayseri 1970.

²⁹¹ Bkz. Çatak Adem, Mevlânâ Celâleddin Rûmî ve Hadisten Referansları, Basılmamış Yüksek lisans Tezi, Ankara 2001.

²⁹² Tirmizî'nin bu eseri ile Mesnevî'deki konuların benzerliği için bkz. Çınar, Ali, Seyyid Burhaneddin Mihakkık-ı Tirmizî ve Tasavvuf Düşüncesi, ss. 42-6.

²⁹³ Yukarıda zikrettiğimiz şahıslar ve eserlerinin Mevlânâ ve eserlerine nasıl kaynaklık yaptığı hakkında, geniş bilgi için bkz. Fûrûzanfer, Meâhız-ı Kasas ve Temsilât-ı Mesnevî, Tahran 1370, 4.Baskı, ss. 6 vd.; Aynı Yazar, Mevlânâ Celâleddîn, ss. 46 vd.; Gölpınarlı, Mevlânâ Celâleddin, ss. 45 vd.; Aynı Yazar, Mesnevî, (İzbudak ter.), c. I., Önsöz, s. V; Aynı Yazar, (Seyyid Burhaneddin Muhakkık-ı Tirmizi), Maarif, çev.: Abdülhakî, Gölpınarlı, Ankara 1973, Sunuş, ss. 20-21; Devletşah, c.I., ss. 161-67; Köprülü, İlk Mutasavvıflar, s. 195; Banarlı, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, c.I., s. 314; Feyzi Halıcı, Mevlânâ ve Yaşama Sevinci, ss. 58-9; Sevgi, Hacı Ahmed, Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde Devrin Örf ve Adetleriyle İlgili Bilgiler, Kayseri 1994; Ocak Ahmet Yaşar, Türk Sufiliğine Bakışlar, İletişim Yay., İstanbul 1996, ss. 88-97; Güllüce, Kur'ân Tefsiri Açısından Mesnevî, s. 90-94.

İKİNCİ BÖLÜM

I. MESNEVÎ'DE TASAVVUFÎ MUHTEVA VE BU MUHTEVÂ İLE İLGİLİ KUR'ÂN ÂYETLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bilindiği gibi, her ilmin kendine has kavram ve terimleri vardır. İlim dalları kendilerine özgü bu ıstılahlarla diğerlerinden farklılık arzeder. Tasavvufta da kendine özel bazı kavram ve terimler vardır. Mutasavvıfların bu özel kavramları kullanmalarındaki amaç, kendilerine has ruhî ve sırrî manaları birbirlerine anlatmak ve açıklamak, kendi yollarına yabancı olanlardan bu manaları gizlemek ve saklı tutmaktır. Mutasavvıflar, tasavvuf ilminin bir “hal” ilmi olmasından dolayı, ehli olmayanlar arasında yayılmaması için onlara karşı manası mübhem ve anlaşılmasız görünen ıstılahlar kullanmayı özellikle tercih etmişlerdir.

İşte bizde bu çalışmamızda Mesnevî’de dağınık olarak ele alınan bu tasavvufî kavramlar, daha çok Kur’ân âyetlerinden referanslar verilerek izah edilmiş olan terim ve ıstılahları ele alıp inceleyeceğiz. Bu çalışma, ta mutasavvıfımızın zamanında ve günümüzde Mesnevî’yi sadece bir hikayeler koleksiyonu olarak addedip, onda, tasavvufun yüksek mertebelerinden bahsedilmediğini iddia edenlere bir cevap olacaktır.²⁹⁴ Yine biz bu çalışmamızda, yukarıda ifade ettiğimiz gibi daha çok Kur’ân âyetlerine işaret edilerek izah edilen tasavvufî kavramları elimizden geldikçe tasnif edip bir araya getirmeye ve söz konusu âyetlerle ilgili diğer müfessirlerin yorumlarına da işaret ederek değerlendirmeye çalışacağız.

1. Ulûhiyyet

Ulûhiyyet meselesi, başta İslâm dini olmak üzere bütün dinlerin ana meselesi olmuş, Allah’ın zât, sıfât ve fiil noktalarından birliği çeşitli usullerle ispatlanmaya çalışılmıştır. İslâmî ilimlerden “kelâm” ın temel gayesi, İslâm’ın anladığı manada bir tevhid akidesini ortaya koymaktır denilebilir. Bu arada tasavvuf erbabı da bu konuda çok kafa yormuş ve değişik görüşler ortaya atmışlardır. “tevhîd-i kusûdî” “tevhid-i şuhûdî” “tevhid-i vücûdî”²⁹⁵ gibi tasavvufî kavramlar, uluhiyyetle ilgili olarak neşet

²⁹⁴ Mevlânâ kendi zamanında karşı çıkanların itirazlarını bize şöyle aktarmaktadır:

İri bir kaz, bir eşek ahırından dedikodu yapan karılar gibi başını çıkardı.

Bu söz, -yani; Mesnevî kitabı- âdî bir eserdir. Peygamberlerin hikâyesinden ve ona ittiba etmenin beyanından ibarettir.

Evliyaulahın seyr ve sülûk eyledikleri mâkâmâtın bahsi ve yüksek esrarın zikri orada yoktur.

Tebeddül makamlarından, yokluk mertebesine ve derece, derece (Likâ-yı İlâhî) ye kadar, sülûk mertebelerinden bahis olunmamıştır. Bir ârife kanat olup da uçuracak, makam ve menzillerin şerhi de Mesnevî’de mevcut değildir. (Bkz. Mesnevî, c. III. 4264vd.)

Bu ifadelerden itiraz edenin cahil bir mutasavvıf olduğunu anlıyoruz. Çünkü yok diye iddia ettiği tasavvufî konuların hepsi Mesnevî’de mevcuttur. Tabi konular fasıllara ayrılıp işlenmemiş müteferrik olarak yeri geldikçe zikredilmiş ve önemine dikkat çekilmiştir.

²⁹⁵ **Kusûdî tevhî:** Sadece Allah’ı kasd etmek, istemek veya Allah’ın istediğini istemek. Kulun iradesini Allah Teâlâ’nın iradesine bağlaması, herşeyde onun iradesini görmesidir. Diğer bir ifade ile, Hakk’ın irade ve isteği ile kulun irade ettiği ve istediği şeyin bir ve aynı olmasıdır. Vahdet- kusûd üzerinde tartışma yoktur. İlk zahidlerin vahdet anlayışı budur. (Bkz. İzmirli İsmail Hakkı, Yeni ilmi Kelâm, I-II, İstanbul 1340-1343, c.II., ss.173-180; Bolay, Süleyman, Tükiye’de Ruhçu ve Maddecî Görüşün Mücadelesi, 1979, ss. 171-172; Uludağ, Süleyman, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, İstanbul 1996, s.552; Kara Mustafa, Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi, İstanbul 1985, s. 318.)

Şuhûdî tevhîd: Sâlikin vecd halinde masıvayı terkederek sadece Hakk’ı görmesidir. Diğer bir ifade ile, Müridin alemde mevcut olan her şeyi Allah Teâlâ’nın tecellileri olarak görmesi, O’ndan başkasını görmemesi halidir. Bu hal “sekr, gaybet ve galebe” gibi isimler verilen vecd ve istiğrak halinde kendini gösterir. Bu hal geçtikten sonra sâlik Hakk ile halkı ayrı ayrı görür. O halde iken şer-i şerife aykırı söylemiş olduğu sözlerinden dolayı da tevbe eder. Buna, vicdânî ve zevkî tevhîd de denir. Her iki tevhid çeşidinde de Allah- âlem ikiliği

etmiştir. Mevlânâ'nın, çağdaşı İbn Arabî ile zirveye ulaşan "vahdet-i vücûd" meselesi, tasavvufun konuları arasında günümüzde bile halâ tartışılan konuların başında gelmektedir denilebilir.²⁹⁶

1.1. Tevhid

Tevhid Arapça bir kelime olup lügatta, birleştirme, bir olduğuna inanma ve birleme gibi manalara gelir. İstılahta ise,²⁹⁷ Allah'ın zâtını, akılla tasavvur olunan, zihni olarak hayal edilebilen her şeyden uzak tutmaktır.²⁹⁸

Hiç şüphesiz İslam aleminde doğan fikir akımlarının uzlaşamadıkları, üzerinde en çok tartışıp fikir teatisinde buldukları meselelerden biri de Allah, Onun sıfatları ve tevhid konusudur. Bu nedenle İslam filozofları ve kelamcılar, tevhidi akıl ve istidlâl'e dayanarak açıklamaya çalışmışlardır.²⁹⁹ Bunu biraz açacak olursak, ehl-i Sünnet kelâmcıları tevhid konusunu naslar ışığında ve akli istidlâl yoluyla izah etmeye çalışmışlar; Mu'tezile kelamcıları da, sadece akıl yoluyla tevhide ulaşabileceğini iddia ettiklerini söyleyebiliriz. Sûfiler ise diğerlerinden farklı bir yol izleyerek, tevhide akıl yoluyla değil vahiy, ilham, duyu ve sezgi gücüyle, diğer bir ifade ile kalb, ruh ve sır denen üç melekeye dayanarak, istidlâlin ötesinde bir bilgi ile tevhide ulaşabileceğini kabul etmişlerdir. Çünkü onlara göre "Hakk'ı Hak'tan başkası bilemez. O'nun gibi hiçbir şey yoktur. Hiçbir şey O'nun hakikatini ifade edemez ve yine hiçbir şey O'nu idrâk edemez. Zira herşeyde bir eksiklik vardır. Eksik olan şey, kâmil olan Hakk'ı nasıl idrâk edebilir."³⁰⁰

Mutasavvıflar, tevhid konusunda kendi manevî durumlarına göre çeşitli tanımlar ileri sürmüşlerdir. Biz, o tanımlardan burada birkaç tanesini zikretmek istiyoruz. Bu konuda ilk tanımları yapan Cüneyd'dir. O'na göre tevhid: "ezelî olan fânî ve sonradan yaratılmış olandan ayırmak ve ferd haline getirmektir."³⁰¹ Ebu Bekir Şiblî ise şöyle der: "Tek olan Allah harf ve sınırlar var olmadan evvel bilinmiş ve tanınmış idi." Bu sözü kitabına alan Kuşeyri buna şu yorumu ilave ediyor: "Şiblî'nin bu sözü, kadim olan Allah'ın zâtı için bir sınırın söz konusu olmadığını ve yine kelâmı için de harf ve sese ihtiyaç duymadığını ifade etmektedir."³⁰² Lüma' sahibi ise, bu konuda şu âyet-i kerimeyi zikrederek bir yorum yapar:

a. "Allah kendisinden başka hiçbir ilâhın olmadığına şahadet etmiş (bildirmiş)tir. Melekler ve adaletli ilim sahipleri de (bu gerçeğe iman ve ikrar ile şahadet ettiler). O'ndan başka ilâh yoktur. O, mutlak gâlip, hüküm ve hikmet

mevcuttur. (et-Tehânevî, Keşşâf li Istilâhâtî'l-Funûn, I-II, tash., Muhammed Vecih-Abdülhak-Gulam Kadir, Kalkûta 1862, c.II., ss.1268-1269;İzmirli, a.g.e., c.II., ss. 173-180;Uludağ, a.g.e., s.553; Cebecioğlu Ethem. Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, s.718)

Vucûdî tevhid veya vahdet-i vücûd: Varlığın birliği demektir. Yani Allah'tan başka varlık olmadığının idrak ve şuuruna sahip olmak ve bilmektir. Diğer bir ifade ile, irade ve müşâhedede olduğu gibi, varlık bakımından da birliğin kabul edildiği bu safhada, Allah'ın dışında hiçbir varlığın hakiki vücudunun bulunmadığı anlamına gelmektedir. (Bkz. Tehanevî, a.g.e., c.II., ss.1268-1269;Cebecioğlu, a.g.e., s.741)

²⁹⁶ Ulûhiyyet konusu için bkz. Serrac, Ebu'n-Nasr, el- Lüma', Kahire 1960, s. 47; Kelabâzî, Taarruf, s. 33; Kuşeyri, Risâle, ss.41-49; Yüce, Abdülhakim, Râzî'nin Tefsirinde Tasavvuf, ss.153-154.

²⁹⁷ El-İsfehani, Hüseyin b.Muhammed Ragıb, el-Müfredât fi Ğaribi'l-Kurân, istanbul 1986, s.12; İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem, Lisânu'l-Arab, I-XIV, Beyrut trs., c.IV., s.196 vd

²⁹⁸ Cürçânî, Ta'rîfât, trz. yz., s.69; Tehanevî, Keşşâf li-Istulâhâtî'l-Funûn, c.II, ss.1468-69;Asım Efendi, Kamus Tercemesi, I- IV, İstanbul 1305- 1887, el-Matbaatu'l-Bahriyye, c.II, ss.48-49; Zebidî, Tacu'l-Arûs, c.II, s.300.

²⁹⁹ Düzen İbrahim, Aziz Neseffî'ye Göre Allah Kâinât ve İnsan, Ankara, 1991, ss.66-67.

³⁰⁰ Sülemî, Hakaik, varak 100b (Ateş, Süleyman, İslam Tasavvufu, s.493'den naklen) ; Düzen, a.g.e., s.67; Yüce, Abdülhakim, Râzî'nin Tefsirinde Tasavvuf, s.154.

³⁰¹ Kuşeyri, Risale, Beyrut trs., s.41.

³⁰² Aynı yer.

sahibidir.³⁰³ “Bu âyette, Allah Teâla yaratıklarından önce bizzat kendisi, kendisinin vahdâniyyetine şahidlik etmektedir. Hak açısından tevhidin hakikati, Allah’ın halktan önce kendi vahdâniyyetine şehâdetidir. Halk açısından ise Hakk’ın taksimi ve muradı ölçüsünde Hakk’ı gerçek anlamda vecd ile tevhid etmektir. Nitekim âyetteki “melekler ve ilim sahipleri” ibaresi bunu ifade eder. İkrar yoluyla olan tevhidde ehl-i kıble birbirine eşittir. Kalbe bağlı olan şey, lisana bağlı olan gibi olmaz.”³⁰⁴ Son cümlesinde Serrâc, kelim ilminde tartışılan imanın artıp eksilmesi konusuna işaret etmekte ve dil ile ikrar konusunda ehl-i kıblenin imanının birbirine eşit olduğunu ifade ederek ehl-i Sünnet kelimcilerinin görüşünü benimsediğini ortaya koymaktadır. Fakat, bununla birlikte o, kalbe bağlı tevhidin, lisana bağlı tevhid gibi olamayacağını ekleyerek, farklı bir görüş ortaya koyar.

İmam Kuşeyri ise, bu âyetle ilgili şöyle demektedir: “Allah kendisi ile birlikte meleklerin ve ilim erbabının şehadetini zikretmesi onlar için bir ikram ve lütuf olduğunu, yoksa kendi vahdaniyyetini isbat etmek için zikretmediğini bildirir.”³⁰⁵

Yukarıda Lüma’ sahibinin değindiği âyeti³⁰⁶, Mevlânâ da eserinde şu şekilde yorumlamaktadır.

“Güneşin varlığına şahit, yine güneştir. Allah’ın varlığının en büyük, en doğru şahidi yine Allah’tır.

Kur’ân-ı Kerim’de, Allahın şahit oluşu, hem meleklerin, hem bilginlerin şahitlikleri beraberce zikredilmiştir.

Allah’tan başka sonsuz, dâim ve bâki olan yoktur, diye Allah, melekler, ve ledün ilmini bilen bilginler şehâdet ederler.

Allah şahitlik ettikten sonra, melekler kim oluyor ki bu şehâdet işine ortak olsunlar?

Çünkü güneşin karşısında durmaya ve onun nuruna bakmaya zayıf gözler, harap gönüller dayanamaz.

Görüldüğü gibi Mevlânâ da Kuşeyri gibi³⁰⁷ Allah’ın kendi vahdaniyyetine şehadette bulunduktan sonra meleklerin şehadetinin O’nun birliğini ispat için olmadığını, çünkü Allah, bir konuda şahidlik ettikten sonra diğer varlıkların şehadetlerinin hiçbir değerinin olamayacağını ifade etmektedir.

Yine Mevlânâ, Allah’ın varlığını şu mısraları ile ispatlamaya çalışır:

Adamın biri geceleyn evinde bir ayak sesi duydu. Ateş yakmak için çakmağını eline aldı.

Hırsızda gelip adamın önüne oturdu. Adam çakmağını yaktıkça, hırsız onu söndürdü.

Hırsız çakmağın kavını, ateşi sönsün diye parmağının ucu ile bastırıyordu.

O kimseyse, ateşin kendiliğinden söniyor zannediyor, onu hırsızın söndürdüğünü görmeyip,

³⁰³ Al-i İmrân 18.

³⁰⁴ Serrâc. Lüma’, s.31

³⁰⁵ Kuşeyri, Letâifü’l-İşârât, Mısır 2000, c.I., s. 266.

³⁰⁶ Söz konusu âyetin meâli şöyledir: “Allah kendisinden başka hiçbir ilâhın olmadığına şehadet etmiş (bildirmiş)tir. Melekler ve adaletili ilim sahipleri de (bu gerçeğe iman ve ikrar ile şehadet ettiler). O’ndan başka ilâh yoktur. O, mutlak gâlip, hüküm ve hikmet sahibidir.” Al-i İmrân, 18.

³⁰⁷ Kuşeyri, a.g.e., aynı yer.

“Bu kav ıslak olmalı ki, rutubetten yanmıyor!” diyordu.

Gece o kadar zifiri karanlıktı ki; o, önündeki ateş söndüreni görmüyordu

Onun da gönlünde böyle bir ateş söndüren vardır ama, kâfir gözü körlüğünden görmez.

Bilen, uyanık gönül; bu dönenin bir döndüreni olduğunu nasıl olur da bilmez?

Nasıl olur da: “Geceyle gündüz kendiliğinden, sahipsiz olarak gidip geliyor,” dersin?

Aklın idrak edeceği hususlarda düşünür durursun, bir bak! Böyle akılsız olmaktan sakın!

Ev, onu bir bina edenle meydana gelir. Söyle, hiç kalfasız ev yapılabilir mi?

Yazıyı bir yazanın olması mı, olmaması mı daha mâkuldür?

Mumun ışması, onun yanmasıyla mı veya yakılmasıyla mı olur?

Güzel bir sanat, çolak ve kör birinin elinden mi daha iyi çıkar?³⁰⁸

Bu mısralarla Mevlânâ hiçbir şeyin kendi kendine var olamayacağını anlatıyor ve niçin, insan bir eser gördüğünde, hemen onun ustasını sorma ihtiyacı duyuyor da, şu koskoca evrenin ustasını arama ihtiyacı duymayıp, kendi kendine var olduğunu bir yaratıcı olmadığını iddia ediyor? Ona göre, bunu da ancak gönülleri gaflet içinde olanlar ileri sürebilir. Çünkü bilen ve uyanık gönül sahipleri her şeyin mutlak bir ustasının olduğunu idrak ederler.

Mevlânâ'nın yorum getirdiği âyetlerden biri de şudur;

b. “Allah ile birlikte, başka bir tanrıya tapıp yalvarma! O’ndan başka tanrı yoktur. O’nun zâtından başka her şey helâk olacaktır. Hüküm O’nundur ve siz ancak O’na döndürüleceksiniz.”³⁰⁹

Bu âyette ki “Allah’ın vechi” ni, Kuşeyri, O’nun zatı olarak tefsir etmekte ve şöyle demektedir: “Allah’ın rızası kast edilmeden yapılan ve O’na yaklaştırmayan bütün faaliyetler batıldır.”³¹⁰

Aynı âyet Elmalî’li tarafından şöyle yorumlanır, “O’nun zâtından başka mevcut olan her şey haddi zatında yoktur. Çünkü onların vücûdu vacib Teâlâyâ bağlı olduğundan her an yok olmakla karşı karşıya olduklarından yokluk mertebesinde oldukları veya yok olacaklardır,” demektedir ve çoğu müfessirin bu görüşü ihtiyar ettiğini ilave etmektedir.³¹¹

Mevlânâ'nın hocası ve müridi, Seyyid Burhaneddin ise şöyle demektedir: “Bu varlıktan yok olmadıkça, O’nun varlığı ile var olamazsın, O’nunla dirilemezsin, âb-ı hayata dalamazsın, ebedî saltanatı bulamazsın. Böyle olmadıkça da, hiç bir fayda yok.”³¹²

³⁰⁸ Mevlânâ, Mesnevî, c. IV, 362vd.

³⁰⁹ Kasas 88

³¹⁰ Kuşeyri, Letâifü'l-İşârât, c.III, s.84

³¹¹ Yazır, elmalî’li Hamdî, Hak Dini Kur’ân Dili, İstanbul trs., c.V, ss.3759-3760 ; Ayrıca Bkz. Suyûtî, İtkân, I, s.653; Zemahşerî, Ebû'l-Kasım Cârullah Mahmûd b. Ömer el-Harzemî, el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzil ve ‘Uyûni'l- Ekâvil fi Vücûhi't-Te’vîl, I-IV, Beyrut trs., c.III., s.194; Âlûsî, Şihâbüddîn es- Seyyid Mahmud, Ruhu'l-Meânî fi Tefsîri'l-Kur’âni'l-Azîm ve’s-Seb’i'l-Mesânî, I-XXX, Beyrut trs., c. XX., ss. 130-32; Bursevî, İsmail Hakkı, Rûhu'l-Beyân, I-X, Beyrut 1405/1985, c. VI., s.443.

³¹² Seyyid, Maarif, s. 58.

Mevlânâ, bu âyetin yorumu sadedinde: kelime-i tevhid olarak isimlendirilen “Lâilâhe illallah= Allah’tan başka hiçbir tanrı yoktur”ı gerçekten idrak edenlerin, vuslata erip, yok olmaktan kurtulacaklarını ve varolacaklarını şu sözleri ile dile getirir:

Allah’ın zâtından başka her şey fânîdir. Mademki O’nun zâtında yok olmamışsın, artık varlık arama.

Kim bizim zâtımızda, yok olursa “yok olmak” tan kurtulur, Bakâ bulur.

Çünkü o “lâ= yok” dan geçmiş, “illa=ancak”da karar kılmıştır. Makamı “illa” olanlar ise fânî olmazlar.

Her kim Hakk kapısında “ben” ve “biz” diyecek olursa, o kimse “lâ” vadisinde dönüp dolaşıyor demektir. Öyle olanlar dost kapısından kovulur.³¹³

Bu mısralardan Mevlânâ’nın da diğer müfessirler gibi “vech” kelimesini Allah’ın zâtı olarak yorumlamakta ve O’nun zâtında yok olanların gerçek manada varlık mertebesine yükseleceklerini, aksi takdirde bir hiç olarak kalmaya devam edeceklerini iddia etmektedir. Tasavvufî bir makam olan fenâyâ erişenlerin ise, gerçek manada tevhidi idrak edebileceklerini şu sözleri ile beyan etmektedir.

Allah’ın tevhîdini öğrenmek nedir? Kendini Vâhid’in huzurunda yakmak ve ifnâ etmektir.

Eğer gündüz gibi aydınlanmak istersen gece gibi karanlık olan varlığını yak.

Kendi varlığını o varlık bahşeden Allah’ın varlığında, bakırın kimyada eridiği gibi erit.

Ey sâlik; sen (ben ve biz) demeye iyiden iyiye sarılmışsın. Fakat bilmiş ol ki, bu haraplığın hepsi (iki varlıktan) ileri gelmektedir.

Buna göre insan “lâ” ile kendi dahil, her şeyi yok bilip, “illâ” ile yalnız Hakk’ın varlığını onaylaması ve benliğini onun varlığında yok etmesi gerekir. Mevlânâ, değişimin benlikten sıyrılmakla gerçekleşeceğini, başka bir varlığa dönüşmekle gerçek varlığa kavuşulacağını iddia etmektedir. Tasavvufî kavramla ifade edecek olursak, bu, sâlikin fenâfillah mertebesine ulaşması demektir. Bu da ancak Hakk’a âşık olmak sûretiyle mümkün olur.

“Aşk, kalbi istilâ ederek orayı işgal ettiği zaman, latif olan şeyleri dahi âşıkın gözüne çirkin gösterir. Aşkın kıskançlığı, zümrütü bile insanın gözüne pırasa gibi değersiz gösterir. “Lâilâhe illellah” kelimesinin mânâsı da budur. Ey sığınacak yer arayan tâlib! “Lâ’ ilâhe illâ hû” budur. Ay bile, kara dipli çömlek gibi görünür.”³¹⁴

Görüldüğü gibi, Mevlânâ’ya göre kelime-i tevhidin gerçek manasının ise ancak aşk-ı ilâhi ile anlaşılabilceğini dile getirir. Bu kelimeyi de gerçek manada idrak edenler yok olmaktan kurtulup “Bakâbillah” mertebesine ulaşırlar.

Bu konuda Mevlânâ’nın çağdaşı olan Nesevî de benzeri bir yaklaşımla şöyle demektir: “Derûnî tecrübe ve hads sahiplerinin en mühim görevleri, bütün ruhî melekelerini bir tek noktaya yönlendirmeleridir. Bu da yalnız akılla mümkün değildir. Aşk ve aklın rehberliği ile Hakk ve hakikat yolcusu bütün engelleri aşar ve Hakk’a kavuşma şeref ve zevkine ulaşır.”³¹⁵

³¹³ Mesnevî, c.I., 3155 vd.

³¹⁴ Mesnevî, c. IV, 885vd.

³¹⁵ Düzen, Aziz Nesevî, s.72.

Nitekim Batılı düşünürlerden Alexis Carrel de şöyle demektedir: “Sevmesini bilene çok yakın olan Allah, akli ile anlamak isteyeneye de o kadar uzaktır, gizlidir. O’nu anlatmaktan söz ve fikir aciz kalır.”³¹⁶

Peygamberimiz de şöyle buyurmakta: “Bir şeyi sevmen seni kör ve sağır eder.”³¹⁷ İbn Abdüssamed bu konuda şu şiirle bir yorum yapar.

“Sevgi beni sağırılaştırdı, hiçbir şeyi işitemiyorum, sevgilinin fısıldaması hariç!
Sevgilisinin sevgisi, seveni sağır kıldığını kim görmüş?

Kendisinden başkasını görmeyi gözüme yasakladı, sevgi insanı ağlatır, âmâ yapar, eğer gizli tutulursa öldürür.”³¹⁸

Muhammed b. Fâzl, muhabbeti şöyle tarif eder; sevgilinin muhabbeti hariç, gönülden her nevi sevginin zâil olmasıdır.³¹⁹

Demekki tevhid, ancak kulun beşerî varlığını Mutlak Ben’de yok etmesi, diğer bir ifade ile fenâ mertebesine ulaşır, aşk-ı ilâhiyi kazanması ile gerçek manada anlaşılır idrak edilebilir.

Mesnevî’de geçen bir âyet de şudur;

c. “...Her nerede olursanız O (Allah) sizinle beraberdir.”³²⁰

Tasavvufî tecrübe olarak ma’iyyet murakabesi yani Allah’la birlikte tefekkür sürekliliği, büyük önem arz eder. Bu murakabenin yoğunlukla yapıldığı, âyet-i kerime ile sâlikin hedefi, Allah ile beraberlik şuurunu pekiştirmesidir.

Mevlânâ bu âyete ayrı bir başlık atarak şu açıklamaları yapar:

Başının üzerinde bir sepet ekmek varken, sen şaşkınca kapı kapı dolaşır ekmek istemekte sin.

Şaşkınlık etme! Kendi başını yokla. Gönül kapısına git, her kapıyı dolaşma!

Tâ dizine kadar suya gark olmuşunda, gaflet içinde başkalarından su istemekte sin!...

Suya susamış, su ise önünde, bilmez ki, o akar suyun içindedir!

Aradığı şey onun yanındadır, yine onu ister. O şeyi ve şerhini bilmez.

İnci de denizin dibinde ama, deniz, nerede ? der. Sedef gibi olan hayal, ona bir perdedir.

Onu söylemek ona bir hicab ve güneşin ışığını kesen bir bulut oldu.”³²¹

Allah’la maiyyet, kişinin başındaki ekmek sepeti gibi; veya ayaklarına kadar suya batmış gibidir. Yani arana şey kulun yanı başındadır. Ama çoğu insan bunun farkında olmadan yaşamaktadır.

³¹⁶ Alexis Carrel, Yarınları Doğru ve Dua, çev.: Refik Özdek, Yağmur Yay., İstanbul 1977, s. 193.

³¹⁷ Aclûnî, Keşfü’l-Hafâ, Beyrut 1351/1932, c.I, s.343

³¹⁸ Kelâbâzî, et-Ta’arruf li Mezhebi Ehli’t-Tasavvuf, Beyrut 1414/ 1993, s.163.

³¹⁹ Kuşeyrî, Risâle, s.324

³²⁰ Hadîd 4./ Bu âyetin tefsirinde bir çok müfessir, “Allah’ın kullarla beraberliği” ni tevil ederek, mecaz kabul etmişler, Allah’ın zâtı değil de, onun bilgi veya kudretinin insanlarla beraber olduğunu açıklamışlardır.” (Bkz., et- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, Câmi’ul-Beyân fi Te’vîli’l-Kur’ân I-XXX, Beyrut 1405, c.XI, s. 670; el- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el- Ensârî, el- Câmiu li Ahkâmi’l-Kur’ân I-XX, Beyrut 1372, c. XVII, s. 154; Âlûsî, c.XXVII, s.168 ;Yazır, Hak dini Kur’ân Dili, c.7, s.4732

³²¹ Mesnevî, c. V, 1078 vd.

Yine bu âyetle ilgili başka bir yerde şu açıklamaları yapar.

Apaçık görmedikleri padişah gizlice onlarla beraber yaşıyordu.

Bizde bulunan akıl ve rûh gibi, o da bedenimizde bizimle beraberdir ama, gözlerimizin onu görmesine imkan yoktur.

*Ey insan! Sen onu göremezsin ama, O, sana senden daha yakındır. O, senin hareketlerini, durumunu görmektedir.*³²²

Mevlânâ, bu beyitlerle Allah'ın sürekli bizimle beraber olduğunu, fakat nasıl ki inciyi gözlerimizden gizleyen sedef gibi, akıl ve hislerimizin de bu beraberliği bizden gizlemekte olduğunu açıklar. Tıpkı sedefin içindeki inci, denizin dibinde olduğu halde kabuk yüzünden denizi göremeyip, “deniz nerede?” demesi gibi, bizlerde sedef konumunda olan beşeri sıfatlarımız yüzünden, sürekli bizimle beraber olan Mevlâmızı göremeyip “nerede?” diye soruyoruz. Fakat insan beşeri varlığından kurtulup, ilahi sıfatlarla sıfatlanınca bunu ayne'l-yakîn bilmiş olur. Bu da ancak tasavvufî riyâzet ve tezkiyeler sonucunda elde edilen bir bilgidir. Bu, ancak yaşanarak anlaşılabilir.

Bu âyetin tefsirinde başta Kuşeyri olmak üzere bir çok müfessir, “Allah'ın kullarla beraberliği” ni te'vil ederek, mecaz kabul etmiş, Allah'ın zâtı değil de, onun bilgi veya kudretinin insanlarla beraber olduğunu ileri sürmüşlerdir.³²³ Halbuki Mevlânâ yukarıda zikrettiğimiz beyitlerden de anlaşılacağı gibi bu beraberliği zât olarak düşünmektedir. İmâm-ı Şârânî de Mevlânâ gibi Allah'ın kulları ile beraberliğini zâtı ile olduğunu ifade ederek şöyle demektedir: Her ne kadar Allah'ın kulları bilmesi, görmesi ve sözlerini duyması bakımından “Onlarla beraberdir” demek edebe uygun ise de, ilim vb. sıfatların ayrı düşünülmesi câiz olmayacağından, zât olarak beraberliği daha doğrudur.³²⁴

Allah'ın sıfatlarının hikmetini ise Mevlânâ şöyle açıklamaktadır:

Allah'ın ruyet ve müşahedesinin her an senin üzerinde olduğunu anlayasın diye kendisine “Basîr” ismini verdi.

*Yine çirkin sözlerden dudağımı koruyasın diye “Semî” ismini, Allah'ın herşeyi bildiğini anlayasın ve yer yüzünde fesat çıkarmayasın diye kendisine “Alîm” olduğunu haber vermiştir.*³²⁵

Bu beyitleri ile Mevlânâ şu âyet-i kerimeye işâret etmektedir:

“Sen her ne halde bulunsan, Kur'ân'dan her ne okusan, siz her ne iş yaparsanız, ona daldığınız an (bilin ki), biz sizi görüyoruz. çünkü ne yerde, ne gökte zerre ağırlığınca bir şey Rabbin (in bilgisin)den gizli değildir. Bundan daha küçük ne de daha büyük, hiçbir şey yoktur ki apaçık kitapta (levh-i Mahfûz'da yazılı) olmasın.”³²⁶

Yine bu minval üzere, başka beyitlerde, Allah'ın lutfunun kahrını geçtiğini fakat insanın kendi noksanlığından dolayı bunu anlayamadığını, bunu anlayabilmek için insanın evet ve hayır demeyi bırakıp hayret³²⁷ makamında kalması gerekir. İşte

³²² Aynı eser, c. IV, 3700 vd.

³²³ Kuşeyri, Letâifü'l-İşârât, c.III,534; et- Taberî, câmi'u'l-Beyân, c.XI, s. 670; Alusî, Rûhu'l-Ma'ânî, c. XXVIII, s. 168; Yazır, a.g.e., c. VII, s. 4732

³²⁴ Şa'rânî, Abdulvahhâb, Kitâbu'l-Yevâkîf ve'l-Cevâhir fî, Beyânî Akâidi'l-Ekâbir, I-II., Mısır 1306, c.I., s. 62.

³²⁵ Mesnevî, c.IV., 220vd.

³²⁶ Yûnus, 61.

³²⁷ **Hayret:** Şaşkınlığı ifade eden Arapça bir kelimedir. Hayret, derin düşünce ve Allah huzurunda, hakikat ehlinin, âriflerin kalplerine gelen bir durumdur. Özetle ifade etmek gerekirse, hayret, Allah'ın gücüne, snu'una,

bunun sonucunda rahmet-i ilâhîden ona öyle bir anlayış verilir ki nihâyet onun nasıl bir şey olduğunu anlar. İnsan hayrette kalıp, varlığından geçerse, hal diliyle “ya Rabbi bizi doğru yola ilet” diye dua etmiş olur.³²⁸

Yine Eflâkî'nin bildirdiğine göre, Mevlânâ bu âyeti şu şekilde de yorumlamıştır: “Allah’ın peygamberler ve velilerin ruhları ile beraberliği, ayak takımı ile olan beraberliğine benzemez. Bir padişahın yakınları ile olan beraberliği, seyisler, köleler ve eşekçiler ile olan münasebeti gibi değildir. Mademki Allah herkesle beraberdir. O halde Allah’ın verdiği beraberliği ara. Bir müderrisin, yeni başlamış bir talebe ile, ilerlemiş talebe hakkında beraberliği bir olmaz. Anlayana bu kadar yeter.”³²⁹

Mevlânâ bu beyitleri ile kanaatimizce şunu açıklamayı hedeflemiş olsa gerek: İnsan tasavvufî eğitiminde hangi aşamada ise Allah’ın kendisiyle beraberliğini o oranda anlar ve hisseder ve hareketlerini ona göre ayarlar. Mesela, ihsan makamına ulaşan bir dervişle, ulaşamayanın, Allah’la olan beraberliğinin aynı derecede olduğu veya aynı şuur seviyesinde tezâhür ettiği söylenebilir mi?

Mevlânâ yine, Allah’ın insanlara yakınlığı konusunu işleyen,

d. “And olsun, insanı Biz yarattık ve nefsinin ona ne vesveseler vermekte olduğunu biliriz. Çünkü Biz ona şahdamarından daha yakınız.”³³⁰

Bu âyetteki “Allah’ın insana şahdamarından daha yakınlığı”, hususu müfessirler tarafından te’vil edilerek, O’nun daha çok hâkim ve etkili olması, nefsinin insana ne vesveseler verdiğini şahdamarından daha yakın olarak iyi bilmesi, ilim ve kudreti ile yakınlığı şeklinde yorumlanmıştır.³³¹

Mevlânâ bu âyeti şu şekilde tefsir etmektedir.

Cenâb-ı Hakk insana şah damarından daha yakındır. Sen ise, düşünceni ok gibi uzaklara düşürmekteisin.

Ey yayı gerip oku atan yoksul! Av yakında, sense uzaklara atılmışsın.

Okunu uzaklara atan kimsenin, kendisi de uzaklaşır. Böyle bir hazineden ayrı kalır.

O kara yüzlü Ken’an da, Nuh’dan kaçıp dağın tepesine sığınmaya kalkmıştı.

*Kurtulmak için o, ne kadar çok dağa koştuysa o kadar kurtuluştan uzaklaştı.*³³²

Nice anlayış, nice zekâ, ilim ve hüner vardır ki, gulyâbânî gibi sahibinin yolunu kesmiştir.

hikmetine karşı duyulan aşırı bir arzudur. Yaşanmadıkça bilinmez. Bkz. Serrâc, Lumâ, s. 338; Cebecioğlu, Ethem, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, s.338

³²⁸Mesnevî, c. IV., 764 vd.

³²⁹Eflâkî, Menâkıb, c.II, s.79

³³⁰Kaf,16

³³¹Bkz. er-Râzî, Fahreddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyib el-Bekrî, et-Tefsîru'l-Kebîr ve Mefâtihu'l-Ğayb I-XXXII, Beyrut 1411/ 1990, c.XXIX., s.187; Kurtubi, Câmiu'l-Ahkâm, c.XVII., s.154; İbn-i Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâîl, Tefsîru'l-Kur’âni'l-Azîm I-IV, Beyrut 1401, c.IV., s.326; Âlûsi, Rûhu'l-Meânî, c. XXVII., s.168;Yazır, a.g.e., c.VI, ss4505-4508

³³²Bu son beyitle, “ (Oğlu) ‘Beni sudan koruyacak bir dağa sığınacağım’ dedi. (Nuh): ‘Bugün Allah’ın emrinden koruyacak hiçbir şey yoktur, ancak O’nun acıdığı (kurtulur)’ karşılığını verdi. Ve aralarına dalga girdi, o da boğulanlardan oldu.” Hüd 43. Âyete işâret edilmektedir.”

Cennet ehlinin çoğu abdallardır.³³³ Böylece onlar feylozofun şerrinden kurtulmuşlardır.

Kendini faziletten de fodulluktan da kurtar ki, her an gökten sana rahmet insin.

Fazilet, niyazın ve gönül kırıklığının zıddıdır. Akıllılığı bırak da abdal olmaya bak!

Akıllılık gösterişli bir tuzaktır. Asıl akıllılığı istiyorsan, temiz gönüllü ol!

Akıllılar bir san'atla yetinirler. Abdallarsa san'attan sanatkârı görüp hayrân olurlar.

Anne, gündüzün küçük çocuğunu kucaklayıp ona el ve ayak kesilir.³³⁴

Bu beyitlerle Mevlânâ, filozofların yaptığı gibi Allah'ın yakınlığını sadece akılla anlaşılması ve kavranması mümkün bir husus olarak görmediğini anlatmak ister. Çünkü akıl san'at üzerinde yoğunlaşır ve onun inceliklerini araştırmaya çalışır. Halbuki abdal meşrepli olanlar ise san'attan çok san'atkârı görüp hayran olurlar. Bu nedenle Mevlânâ, Allah'ın yakınlığını gerçek manada ancak abdalların anlayabileceğini savunuyor. Yine başka bir beytinde o, şöyle demektedir.

Ben, O ateşin dumanıyım ki O'na delilim. O padişahattan uzaktayken, onu görmeden hakkında ne söylenmişse hepsi de asılsız, hepsi de saçma!³³⁵

Bu konuda İbn-i Arabî de şöyle demektedir:

Allah'ı ancak, Allah bilir, ibret alın!

Ayn'ı yoktur, fikri taklid eden aklın³³⁶

Bu konuyu, Mevlânâ'nın "Allah" lafzını, bir lügat alimi olan Sibeveyh'in verdiği manayı vererek nasıl yorumladığını aktarak sonuçlandıralım.

Sibeveyh "Allah lafzının manasını söylemiş: "Bütün mahlukat ihtiyaç hususunda O'na iltica eder," demiştir.

Sibeveyh dedi ki, "biz ihtiyaçlarımızı Sana arz eder, Sana sığınırız... Hâcetlerimizi senden diler, senden buluruz.

...

Her peygamber, "Sabır ve salat ile Hakk'tan isteyiniz"³³⁷ meâlinde âyet getirmiştir.

Aklınızı başınıza alın da muradlarınızın husule gelmesini, başkasından değil, Allah'tan isteyin. Suyu kurumuş bir dereden değil, Allah'tan dileyin!

Eğer başkasından bir şey istersen, verecek olan (yine) O Allah'tır. Çünkü onun eline cömertlik veren yine O'dur.

³³³ **Abdâl:** Arapça, bedel, bidl ve bedil kelimelerinin çoğulu olup, bûdelâ da bu meyan da zikredilir. Karşılık, halef, şerefli, cömert ve ivaz gibi lügat manaları bulunmaktadır. Tasavvufta ise veliler arasında, insanların işlerinde tasarruf için manevi müsaade verilmiş kişilerdir. (Bkz.Cürcânî, Ta'rifât, s.43; Cebecioğlu, a.g.e., s.59)

³³⁴ Mesnevî, c. VI., 2376 vd.

³³⁵ Mesnevî, c. III., 3740.

³³⁶ Kurt, Ali Vasfî, Mağrib ve Endülüs'de Hadis İlminin Gelişim safhaları ve Muhyiddin İbn-i Arabî'nin Hadis Kültürü, (Doktora Tezi) Ankara 1997, s.498.

³³⁷ Bkz. Bakara, 45; Beled, 17; Asr, 3.

Zât-ı Sübhânisine itaat etmekten yüz çevireni bile verdiği altınlarla Karun³³⁸ yapan Allah'tır. O'na itaat ve ibadetle teveccüh edersen sana neler vermez ki...³³⁹

Görüldüğü gibi Mevlânâ bu mısralarla Sibeveyh'in "Allah" lafzı hakkındaki görüşünü benimsediğini ve bu mananın doğruluğunu Kur'ân-ı Kerim'den deliller getirerek çok güzel bir şekilde yorumlamakta ve mümin bir kimseye; bir ihtiyacınız olduğunda sakın suyu kurumuş bir dereden -yani Allah'ın dışındaki varlıklardan- değil, bizzat Allah'tan isteyin. Çünkü bütün varlıkların kalbine cömertlik meyli veren O'dur, diyerek bir müslümanda Allah bilincinin nasıl olması gerektiğini çok güzel bir şekilde izah etmektedir.

1.2. Fenâ-Bakâ

Fenâ-Bakâ kelimeleri tasavvuf literatüründe birlikte kullanılır. Fenâ Arapça kökenli bir kelime olup, lügatte fâni olmak, yok olmak, ölmek³⁴⁰ Bakâ ise bâki kalmak, varolmak, yaşamak, son bulmamak, yok olmamak³⁴¹ gibi manalara gelmektedirler. Tasavvufî kullanışlarda bu deyimler genellikle "Fenâ an" "Bakâ bi" gibi ön ekler alırlar. "Fenâ an" bir şeyden geri durmak, o şeyi unutmak ve o şeyin bilincinde olmamak, anlamına gelmektedir. "Bakâ bi" ön eki ise, kullanıldığı kelimenin anlamı olan şeyle birlikte, ya da onda yaşamak anlamı verir.³⁴²

Fenâ, kulun (nefsâni ve behimî) haz ve arzularını kaybetmesi (Kendinden geçerek temyiz özelliğini kaybetmesi, daima içinde kendini yok ettiği varlıkla meşgul olduğu için), eşyadan da fâni olması manasına gelmektedir.

Fenâ halinde, kulun sevk ve idaresini bizzat Hakk üzerine almıştır.

Bakâ, fenâdan sonra gelen Bakâ, kulun nefesine ait şeylerden fani, Hakk'a ait olan şeylerle bâki olmasıdır.³⁴³

Kuşeyri fenâyı üçe ayırır: İlk fena, kulun kendinden ve kötü sıfatlarından fâni olması, İkinci fenâ, Hakk'ı temâşâ eden kulun, O'nun sıfatlarından da fâni olması, Üçüncü fenâ ise, Hakk'ın varlığında yok olan kulun, kendi fenâsını görmesinden de fani olmasıdır.³⁴⁴

Sûfiler Hz. Peygamber (s.)'in şu duasından fenâ manası çıkarırlar: Yüce Allah Peygamberine "Secde et ve yaklaş"³⁴⁵ buyurmuştu. O da: "Senin gazabından rızana, cezandan bağışlamana sığınırım" dedi. Sıfatlarından sıfatlarına sığındı. Sonra sıfatlarda gördüğü yakınlıktan da daha yakın bir makam gördü de "Senden Sana sığınırım" dedi. Önce sıfatlardan sıfatlarına sığınmış iken şimdi Kendinden Kendine

³³⁸ Kârûn'dan bahseden bazı Kur'ân âyetlerinin meâli şöyledir; "Kârûn Mûsâ'nın kavminden idi de, onlara karşı azgınlık etmişti. Biz ona öyle hazineler vermiştik ki, anahtarlarını güçlü-kuvvetli bir topluluk zor taşırdı. Kavmi ona demişti ki: şımarma! Bil ki Allah şımarıkları sevmez. Allah'ın sana verdiğiinden (O'nun yolunda harcayarak,) ahiret yurdunu gözet; ama dünyadan da nasibini unutma. Allah sana nasıl ihsan ettiyse, sen de (öğlece insanlara) iyilik et. Yeryüzünde bozgunculuğu arzulama. Şüphesiz ki Allah, bozguncuları sevmez. Kârûn ise, 'o (servet) bana ancak bendeki bir bilgi sayesinde verildi,' demiştir. Bilmiyor muydu ki Allah, kendinden önceki nesillerden, ondan daha güçlü ve taraftarı daha çok olan kimseleri helâk etmişti. Günahkarlardan günahları sorulmaz (Allah onların hepsini bilir)." Kasas, 76-78.

³³⁹ Mesnevî, c. IV., 1189 vd.

³⁴⁰ İbn-i Manzûr, Lisânü'l-Arab, c.II, s.1138, c. V., ss.3477-3478; el-Cevherî, İsmâil b. Hammâd, es-Sihâh I- VI, Kahire 1373/ 1956, c.VI., s.376; İbn-i Fâris, Mu'cem, c.IV., s. 453.

³⁴¹ İbn-i Manzûr, a.g.e., c.II, s.247; Hakim Suad, el-Mu'cemu's-Sûfî, nşr.:Dâru'n-Nedre, Beyrut 1981, ss.201-203; Cevherî, a.g.e., c.VI., s.2283; Tehânevî, Keşşâf, c.II., s.1291.

³⁴² Ensârî, Abdülhak, Şeriat ve Tasavvuf, çev., Yusuf Yazar, Rehber Yay., Ankara 1991, s.55.

³⁴³ Cürcânî, Ta'rîfât, s. 169; Kelâbâzî, et-Ta'arruf, ss.92-93

³⁴⁴ Kuşeyrî, Risâle, s. 43

³⁴⁵ Alak, 9.

sığındı. Bundan da daha yakın makam gördü, “Sana bir övgü sayamam” dedi. Sonra kendini de aradan çıkardı, “Sen Kendini övdüğün gibisin”dedi. İşte yakınlık ve kendinden geçmenin hakikati budur.³⁴⁶

Mevlânâ da kendinden önceki sûfiler gibi bu konuyu şu âyet-i kerimeye işaretle bulanarak açıklamaya çalışır:

a. “ (Zeliha) onların dedikodusunu duyunca, onlara (davetçi) gönderdi, bir yandan da onlar için dayanacakları yastıklar hazırladı. Her birinin eline bir bıçak verdi. (Kadınlar meyveleri soyarlarken Yusûf’a), ‘Çık karşılarna’ dedi. Kadınlar onu görünce, (gözlerinde) büyüttüler, (şaşkınlıklarından) ellerini kestiler ve dediler ki: Allah’ı noksan sıfatlardan tenzih ederiz, bu asla bir beşer değildir. Bu ancak değerli bir melektir!”³⁴⁷

Bir insan bir şeyle ciddi bir şekilde meşgul olursa, kendi hastalığını görmez.

Yusuf, Mısır kadınları yüzünden hikaye mevzuu oldu ki, onlar Yusuf’u temâşa ile meşgul oldukları için kendilerinden haberdar olamadılar.

Kendi bileklerini kestiler. Çünkü cânânın müşâhedesinden şaşırın rûh, ne önünü görür ne ardını³⁴⁸

Bir sultanın huzuruna giren insan, o anda nasıl kendini ve yaratıkları unutursa, mutasavvıf da Allah’ı müşâhedesinin sarhoşluğu ile kendini ve halkı unuttur. Yusuf’un güzelliğini gören Mısır’lı kadınlar, kendilerini unuttukları için ellerini kesmişler, fakat farkında olmamışlardı. Farkında olsalar ellerini keserler miydiler? Sonra “Haşa, bu beşer değildir, bu kerim bir melektir”³⁴⁹ dediler. Halbuki Yûsuf melek değil beşerdi. Lakin onlar onun beşerliğini de unuttuklarından böyle söylediler. Yûsuf’un güzelliğini gören kendinden bu derece geçerse, ya Allah’ı gören kişinin durumu nasıl olur?³⁵⁰

Yine bu konu ile ilgili Mevlânâ, Bâyezid-i Bistâmî’nin fenâ anında “Benden başka ilah yoktur, bana ibadet edin.” Demesi ve müridlerinin de sahv makamına gelince bunu ona haber verdiklerinde onlara şu karşılığı verdiğini aktarır.

Allah tenden münezzehdir. Benim ise benim vardır. Öyle bir söz söyleyecek olursam öldürülmem icap eder” der.

Daha sonra Bâyezîd tecellî şarabından mest olup fenâyâ ulaştınca, yine o sözleri hatta daha fazlasını söylemeye başlar.

“Cübbemin içinde Hüda’dan başkası yoktur. O’nu yerde ve gökte niçin ararsın” der.

Bunun üzerine müridleri şeyhlerinin daha önceki vasiyeti üzerine, ellerindeki bıçak ve kılıçlarla şeyhlerinin bedenine vurmaya çalışırlar fakat şeyhin bedenine kılıç vuranın kılıcı geri dönüp vuranı yaralar.

³⁴⁶ Serrac, Lumâ, ss.158-59.

³⁴⁷ Yûsuf, 31./ Tefsirlere baktığımızda bu âyetle ilgili olarak Mevlânâ’nın yapmış olduğu yorum ve yaklaşımı bulamıyoruz. Hatta Yazırın tefsirine baktığımızda bu âyetlerin sadece Meâlîni verip geçtiğini müşâhede ettik. Bkz. Yazır, Hak Dini Kur’ân Dili, c.IV., s.2858; İbn-i Kesir, Tefsir, c.VIII., ss.4063-66; Bursevî, Ruhü’l-Beyân, c.IV., ss. 220-22.

³⁴⁸ Mesnevî c. III., 1610 vd.

³⁴⁹ Yûsuf, 31.

³⁵⁰ Kuşeyrî, Risâle, ss.43-44.

*Mevlânâ bu olayı şu şekilde yorumluyor: Bu cesed, insan teni olsaydı hançerlerden harap olurdu. Çünkü mahv-ı vucûd eylemiş bir zât, ne budur, ne de odur, belki senin mahiyetini sana gösteren bir aynadır.*³⁵¹

Görüldüğü gibi Mevlânâ da diğer mutasavvıflar gibi fenâ halinde insanın beşeri vasıflarından sıyrıldığını bu nedenle kendisine yapılan eziyetlerden haberdar olmadığını ve ne söylediğini bilmediğini, çünkü bu makamda Allah'tan gelen tecellilerin onu tamamen kapladığını, bu yüzden konuşanın kendisi değil, Allah olduğunu ileri sürmüştür. Bâyezîd'in ifadelerini ise şöyle yorumlamak mümkündür: Bu kendinden geçmiş, beşerî sıfatlarından arınmış, zaman ve mekâna bağlı şahsiyetinden çıkmış bir insanın sözüdür. Fakat şunu da unutmamak gerekir; Allah ile beraber olmak hiçbir zaman O'nunla aynı olmak anlamına gelmez. Tekâmülün en yüksek noktasında dahi Allah ayrı, kul ayrıdır.

İmam-ı Rabbânî, Bâyezîd-i Bistâmî'nin şatahat³⁵² olarak isimlendirebileceğimiz sözlerini vahdet makamında söylenen sözler olduğunu, hayatının sonlarına doğru fark makamına ulaştığını, buna delil olarak, Bâyezîd-i Bistâmî'nin; “ habersizlik safhasını geçinceye kadar Sen'i bilemedim ve bu dönemi geçinceye kadar Sana kulluk edemedim” sözünü zikreder.³⁵³ Zaten Bâyezîd-i Bistâmî (ö.261/875)'nin vahdet makamından sonra fark makamının önemini izah eden şu sözleri de bunu apaçık ortaya koymaktadır; “Vasl (Birleşme), fasl (ayrılık)tandır. Daha sonra birlik, sonrası ayrılık gelir. Herbirisinin ismi, işaretçisi oldukları ve ifade ettikleri halleri iyi bilinmektedir. Sâlik ayrılıktan sonra birleştiğinde, kendisine Allah'ın sonsuzluğu (gayb-i ezeli) tanıtılır. Daha sonra kemâl yolunda ilerledikçe, ayrılık geri gelir. Ancak bu ayrılık, birliği ortadan kaldıran bir ayrılık değildir ve ayrılığın varlığını da inkar etmez.”³⁵⁴

Bu ifadelerle Bâyezîd, vahdet makamından sonra gelen fark makamına dikkatleri çekmektedir. Diğer bir ifade ile birleşmeden (vahdet makamından) sonra ayrılığın (fark makamının) önemine ve bu ayrılığın mahiyetine değinmiştir. Çünkü bu ayrılık, birleşmeden önceki ayrılıktan çok farklıdır. Sâlik fark makamında her yerde ve herşey de Allah'ı müşâhede eder ki bu bu ise, tasavvufta en yüksek makam olan tevhid makamıdır. Kuşeyrî (ö.465/ 1072)'nin şu sözleri bu fikri daha iyi izah etmektedir:

“Bundan sonra (yani, cem'ü'l- cem ya da mutlak birlikten sonra) mükemmel bir hal (halât-ı azize) vardır. Mutasavvıflar bu ikinci hali, ikinci ayrılık (el-fark-ı sanî) olarak adlandırırlar. Bu hale dönünce sâlik, farz ibadetlerini zamanında eda edebilir.

³⁵¹ Mesnevî, c. IV., 2123vd. / Bâyezîd-i Bistâmî'nin bu ve buna benzer şatahatları ile ilgili Serrâc, Cüneyd-i Bağdâdî'nin sözlerine atıfta bulunarak şöyle demektedir: “Cüneyd şöyle demiştir: ‘Bâyezîd'in hikayeleri kendi durumundan haber veren bir özelliğe sahiptir. Çünkü o, vecd denizinde müstağraktır. Üzerinde bulunduğu normal hale dönmedikçe Hakk'ın hakikatinden habersizdir. Bu hikayeler, onun muhtelif istîğrakları sırasında deryadan alıp çıkardıklarıdır. Bu hikayelerden herbiri, sanki sahibinden başkasına aid gibidir.’” Serrâc Cüneyd'in bu sözünü aktardıktan sonra, bu konuda kendi fikrini şöyle belirtiyor: “Benim anlatmak istediğim sözler, yazılı eserlerde bulunmayan şeylerdir. Çünkü onlar, alimler nezdinde yaygın ilimlerden değildir. Fakat ben bunların manalarına, çokca ilgi gösterildiğini görüyorum. Bunlardan bir kısmı, bu tür sözleri kendi bâtulına hüccet yaparken, bir kısmı da bunu söyleyenin küfrüne kâil oluyor. Çoğu da, onların tuttukları yolda yanlış yaptıklarını ifade ediyor. Doğruya erdiren ancak Allah'tır.” Serrâc, el-Lümâ, ss. 373-74. /

³⁵² Şatahât lugatta, hareket etme, kıpırdama, köpürme, gibi manalara gelmektedir. Tasavvufî bir istilâh olarak ise, vecd halinde iken ilâhî feyz ve kuvvetli tecellilerden dolayı çoşan ve taşan velilerin hissettikleri şeyleri ifade edebilmek için söyledikleri sözlerdir. Bkz. Serrac, Lümâ, s. 453; Tehânevî, Keşşâf, c.II., s.880; Hafnî, Abdulmun'im, Mu'cemu Mustalihâti's-Sûfiyye, Beyrut 1980, s. 140; Uludağ, Tasavvufî Terimler Sözlüğü, s. 445; Pakalın, Osmanlı Tarih ve Deyimler Sözlüğü, c. III., s. 286; Tahsin Yazıcı, “Şath”, İA, c. XI., s. 351.

³⁵³ İmâm-ı Rabbânî, Mektûbât, c. I., 272, s. 656.

³⁵⁴ Ensârî, Abdulhak, Şeriat ve Tasavvuf, s.61.

Bundan dolayı geri dönüşü (rucu’u) Allah içindir ve Allah ile dir. Bu makamda tümüyle kontrol altındadır; ondaki cevherin doğurucusu O’dur ve varlığı O’nun kudreti vasıtasıyla. Ve bu makamdaki sâlikin işlerinin Hâlik’ı O’dur ve O’nun bilgisiyle ve iradesiyle iş görür.³⁵⁵

Mevlânâ da insandaki “ben”liği, ikilik olarak görür, bu ikiliği vuslâta mani sayar ve bu düşüncesini şöyle bir misalle vuzuha kavuşturur; “İki canlı kuşu birbirine bağlarsan, aynı cinsten oldukları için, iki tane olan kanatları dört tane olduğu halde, uçamazlar. Çünkü ikilik mevcuttur. Halbuki buna ölü kuşu bağlarsan uçar. Zira ikilik kalmamıştır.”³⁵⁶

Bütün bunlardan sonra Mevlânâ, mutasavvıflar arasında tartışılan bir mevzua değinir. O da acaba fenâ anında insanın yokluğu mutlak mıdır? Yoksa nisbî midir? Diğer bir soruda fenâ hali süreklimidir değil midir, şeklindedir.

Mevlânâ, fenâ makamına ulaşan sâlikin yokluğunun mutlak yokluk değil, nisbî yokluk olduğunu ve bununla irâde ve ihtiyarın ne demek olduğunu lezzetine ulaşacağını şu sözleri ile açıklar:

“Cenâb-ı Hakk buyurdu ki: Bu mağlubiyet, nispi bir yoluktur. Yoksa mutlak bir yokluk değildir.

Bu şekilde yok olan, kendinden geçmiş, var olanların en iyisi, en ulusu olmuştur.

O, Hakk’ın sıfatlarına nisbetle yoktur. Hakikatta fenâ içinde Bakâdadır.

Bütün ruhlar onun tedbirinde, bütün cesedler de onun emri altındadır.

Bizim lutfumuzun mağlubu olan iradesiz, ihtiyarsız ve âciz kalmış değildir, belki muhabbetimizin muhtarıdır.

İrâde ve ihtiyârın müntehâsı, ihtiyârın ilahî irâdede kaybolmasıdır.

*Eğer o kimsenin benliği, sonunda mahv olmasaydı, ihtiyâr ve irâdenin bir lezzeti olmazdı.”*³⁵⁷

Görüldüğü gibi mutasavvıfımız da kendinden önceki bir çok mutasavvıfl gibi, fenânın sürekli değil geçici olduğunu, asl olanın bu halden sonra sâlikin Bakâ haline rucu’ etmesi olduğunu vurgulamaktadır.

Yine Mevlânâ Firavun’un “Ben sizin en yüce rabbinizim.”³⁵⁸ Sözü ile Hallac-ı Mansûr’un “Ben Hakkım” sözünü karşılaştırarak şöyle demektedir:

O “ene”yi vakitsiz söylemek, lânete sebeptir. Vaktinde söylemek ise mucib-i rahmettir.

*Hallac-ı Mansûr’un “Ene’l-Hakk” demesi rahmet, Firavun’un “Ene Rabbukumu’l-A’lâ” demesiye lânete sebep olmuştur.”*³⁵⁹

³⁵⁵ Kuşeyrî, Risale, ss.226-27.

³⁵⁶ Fihî Mâ Fih, s. 36.

³⁵⁷ Mesnevî, c.IV., 405 vd.

³⁵⁸ Nâzi’ât 24; Bu âyet, Mısır kırallarından Firavun’un, Hz. Musa ile musabaka yapmaları için şehirlere topladığı sihirbazlara söylediği sözü hikaye etmektedir. İbn-i Abbas, onun bu sözünden önce, “Ben sizin için kendimden başka bir ilâh bilmiyorum” dediğini, daha sonrada böyle söylediğini bildirmektedir. (et-Taberî, Câmi’u’l-Beyân, c.XII, s.432vd.;er-Râzî, et-Tefsîru’l-Kebîr, c.XXXI, ss.39-40; el-Alûsi, c.XXX, s.30; Güllüce, hüseyin, Kur’ân Tefsiri Açısından Mesnevî, s.193.

³⁵⁹ Mesnevî, c.II, 2547 vd.

Bu âyet-i kerimenin tefsirinde Bursevî şöyle demektedir: Firavun'nun "Ben sizin en yüce rabbinizim" demesine karşılık, Hallac'ın, "Ben Hakk'ım" demesinde, o maksatların hiçbiri yoktur. Tam aksine, yüce Allah'tan başka hiç bir şey tanımamak ve O'nun ilahlığını tam bir acziyet ve mahviyet içinde kabullenmek vardır.³⁶⁰

Seyr ü sülûk esnasında bir makam vardır ki, o da vahdet makamıdır.³⁶¹ Sâlik o makamda her şeyi hatta kendini Hakk'ta fâni ve ancak Hakk'ın bâki olduğunu görür. O anda bazı sûfiler "ene'l-Hakk" yani bende zuhûr eyleyen Hakk'tır derler. Fakat, bu tecellî daimi olmadığından o zevk zâil olunca "ene'l-'abd" yani ben bir kulum derler. İşte, Mansûr da bunlardan biridir. Oysa Firavun bu tecelliye mazhar olmadığı halde, ilahlık davasına kalkışarak söylediği için lanete sebep olmuştur. Nitekim Mevlânâ bunu şöyle dile getirmektedir:

Ene'l-Hakk" sözü Mansûr'un dudağında nûr iken, "Ene rabbükümü'l-'alâ" ibaresi Firavun'un dudağında yalan ve iftira idi.

Bu şuna benzer; kuyumcunun aleti, kunduracının elinde kuma atılmış tane gibidir.

Kunduracının aletleri ise çiftçinin elinde, köpeğin önündeki samana, eşeğin yemliğindeki kemiğe benzer.³⁶²

Mevlânâ bir başka yerde, yine bu konu ile ilgili şöyle bir hikaye anlatarak izah etmeye çalışır: Bir gün sivrisinek Hz. Süleyman (a.)'ın huzuruna çıkıp kendisine zulmedildiğini söyler. Hz. Süleyman (a.) da; Allah bana davacı ve davalı hazır bulunmadıkça hüküm vermememi emretti. Bunun için sen git hasmını huzuruma çağır, der. Sivrisinek ise; benim hasmım senin emrin altında olan rüzgardır, der. Bunu üzerine Süleyman (a.) Saba rüzgarını huzuruna çağırır, o da emri işitir işitmez hemen O'nun huzuruna gelir. Sivrisinek ise hemen kaçmaya çalışır. Süleyman (a.) şöyle der: "Hey sivrisinek nereye gidiyorsun? Dur da ikiniz hakkında hüküm vereyim. Şimdi bundan sonra olanları Mevlânâ'nın dilinden dinleyelim:

Sivrisinek cevap verdi ki: padişahım; onun varlığı benim ölümümdür. Bu günümün karanlık olması onun dumanındandır.

O gelince ben nasıl durabilirim? O benim tabiatımdan intikam alır.-yani; beni öldürür.-

Allah'ın kurbiyetini talep eden de böyledir. Allah tecelli edince talep yok olur.

O vuslat, Bakâ içinde Bakâ ise de, önce yokluk sûretinde tecelli eder.

Nûr arayan gölgeler, nûr zuhûr edince yok olur.

³⁶⁰ Bursevî, Ruhü'l-Beyân, c.X., ss.321-22.

³⁶¹ İmam-ı Gazâlî bu konu ile ilgili şöyle der: "Arifler tecrübelerinin zirvesine ulaştıklarında, istisnası olmaksızın Bir Gerçek Varlığın (el-Hakk) dışında bir mevcudiyetin olmadığını görürler. Bazıları için bu zihinsel bir olaydır. Diğerleri için ise bu bir hal meselesidir. Bunlar için çokluk tamamen kaybolur. Bunlar saf birlikte, yok olurlar, akli idraklerini tümüyle yitirerek şaşırırlar ve hayrete batarlar. Allah'tan başka birşeyin ve hatta kendilerinin farkında olmazlar. Onlar için, Allah'tan başka birşeyin varlığı söz konusu değildir; sonuç olarak da, aklın kontrolünü ortadan kaldıran bir sekr hali içerisinde konuşurlar. Bu halin sâlike egemen oluşu 'fenâ' olarak isimlendirilir; yokoluşun yokoluşu da 'Fenâu'l-fenâ' dır. Bu durumda, kendisinin de, şuurunun yokoluşunun da farkında değildir. Eğer kendindeki bilinç yokoluşunun farkına varsaydı kendisinin de farkına varacaktı. Bu durum mecaz dilinde 'ittihad' ve hakikat dilinde de 'tevhid' olarak isimlendirilir." Bkz. Gazzâlî, Mişkâtü'l-Envâr, Kahire 1964, ss. 57-58.

³⁶² Mevlânâ, Mesnevî, c. II., 308-10; Mevlânâ'nın hocası ve mürşidi Seyyid Burhaneddin Muhakkık-ı Tirmîzî ise eseri Maarif'te şöyle demektedir: "Firavun (lanet onun üzerine olsun) ben sizin rabbinizim (Ene rabbüküm) dedi. Allah'ın lanetine uğradı. Mansur, ben Hakk'ım (enel Hakk) dedi, ben diye söyledi, Allah'ın rahmetine mazhar oldu." Maarif, çev.: Abdülbaki Gölpınarlı, Ankara 1972. s. 26. Bu satırları yukarıdaki mısralarla benzerlik arzetmesi, Mevlânâ'nın şeyhi Burhaneddin de ne kadar etkilendiğini göstermektedir.

*Âşık başını verince, akıl kalır mı gayri? Her şey helâk bulur, yalnız O'nun hakikatı kalır.*³⁶³

Hakk'ın zâtı huzurunda varda yok olur, yok da...yoklukta varlık...bu pek acıib bir şey!

*Bu bahiste akıllar elden gider, kalemde buraya gelince kırılır.*³⁶⁴

Allah'ın varlığı yanında eşyanın hakiki varlığı yoktur. Çünkü Allah'ın zâtı, ezeli ve ebedidir; eşyanın vücûdu ise O'nun varlığı ile kâimdir. Yani yoktur. Yokluk içinde eşyanın varlığı mevcut gibi görünmesi şayan-ı taaccüptür.

Gülşen-i Râz sahibi şeyh Muhammed-ı Şebüsteri şatahatlarla ilgili olarak şu yorumu yapar:

“Bir ağaçtan (Ene'l-Hakk) sözünün çıkması câiz oluyor da saadet-i ezeliyye sahibi bir velinin ağzından duyulması niçin caiz olmasın?”³⁶⁵

Bu sözü ile Şeyh Şebüsteri, Hz. Musa'nın Medyen'den Mısır'a giderken bir ağaç üstünde nûr gördüğüne ve o ağaçtan “Yâ Musa Alemlerin Rabbı olan benim ben”³⁶⁶ nidasını işittiğine işaret etmiştir. Yine Mevlânâ da bu âyet-i kerimeye şöyle işaret etmektedir:

*Tanrı, ağaçtan, Benim dedi ve herkesin makbulü oldu. Eğer beşerden şu kişi bunu söylerse, körlüğünden dolayı, bunu sen uzak görme (Yani söyleyebilir.)*³⁶⁷

Mevlânâ, bu konu ile ilgili işârette bulunduğu diğer bir âyet-i kerimenin meâli şöyledir:

b. “Geceyi gündüzün içine sokarsın, gündüzü de gecenin içine koyarsın; ölüden diri, diriden de ölü çıkarırsın. Dilediğine de hesapsız rızık verirsin.”³⁶⁸

Bu âyetle ilgili tefsir kitaplarında genelde, “gecenin ve gündüzün birbirinin içine sokulması”, “gece ve gündüzün uzayıp kısılması, yani geceler kısaldıkça gündüzün onun içine girmesi ve tam tersi” olarak tefsir edilmektedir. “Diri ve ölüden birbirlerinin çıkarılmasını” ise, dört şekilde tefsir edildiğini görmekteyiz: a-Nutfeden insan ve hayvanların, insan ve hayvanlardan da nutfenin, b- Mü'minden kafirin, kafirden de müminin, c- Kuru bir tohumdan yeşil bitkilerin, bitkilerden tohumun, d- Yumurtadan hayvanın, havandan da yumurtanın çıkarılmasıdır.³⁶⁹

³⁶³ Bu beyit ile şu âyet-i kerimeye işaret edilmektedir; “... O'nun zâtından başka her şey helâk olucudur. Hüküm O'nundur ve siz ancak O'na döndürüleceksiniz.” Kasas, 88

³⁶⁴ Mesnevî, c. III., 4771 vd.

³⁶⁵ Tahirü'l-Mevlevî, Şerh-i Mesnevî, c.13, s.556/ **İbnu'l-Cevzi** (Ö. 597/ 1200), çeşitli şâhiyeleri eserinde naklettikten sonra bunları sert bir dille tenkit etmektedir. Bkz. Telbîsu'l-İblîs, ss. 341-373. Halbuki tasavvuf erbabının çoğu şâhiye sahiplerini genel olarak hoş görmüşlerdir. Çünkü şatahat sahipleri o anda kendilerine sahip olamadıkları için mesul olmadıklarına kani olmuşlardır. **Semerâtu'l-Fuâd** müellifi bu konuda şunları nakleder: “Bu dahi malum ola ki uşşak-ı İlâhi cezbe-i Rahman'la vecd u hâlât ve aşk u vahdet-i Hakk'da istiğrâkları halinde aşk galip ve ol mestaneliğin içinde, lisanlarından bazı şâhiyyât sudûr idüb zâhiren şer-i şerife tatbik müteassir olursa heman ol hinde anı muaheze idmeyup alem-i sahva geldikte anın ahval ve a'mâl ve akvâline nazar eyliye. Sinn-i beşeriyeti halinde ol söyledikleri akvâlden kendüde eser kalmayup murâât-ı şer-i şerif iderse ana inkar olunmaya. Amma cezbe ve aşktan ve vecd u fenadan haber ve âgâh olmayup tebdil-i şekil ve tağyir-i câme ile kendilerini ehl-i hâle teşbih ve revişlerini sinn-i cünuna taklid idub müteşebbih-i muhtl olan melahide dahi bu makule şâhiyyâta cüret ederler.” Sarı Abdullah, a.g.e., İstanbul 1288, ss. 63-65.

³⁶⁶ Kasas 30

³⁶⁷ Sipehsalar, Mevlânâ ve Etrafindakiler, s.68.

³⁶⁸ Âl-i İmrân, 27.

³⁶⁹ Taberî, Câmiu'l-Beyân, c. III., ss.222-225; Râzî, Tefsîru'l-Kebîr, c. VIII., s. 9; Kuşeyrî, Letâif, c.I., s.244; Âlûsî, Rûhu'l-Meânî, c. III., ss.115-116; Bursevî, Rûhu'l-Beyân, c. II., s.18.

Mevlânâ ise bu âyet-i kerimeyi, şöyle tefsir etmektedir:

Ey birader, yokluk âleminde varlık nasıl bulunur? Zıt zıttın içine nasıl gizlenebilir?

‘Ölüden diri çıkarır. ’âyetini oku. Zirâ bütün âbidlerin ümidi yokluktadır.

Tohumu tarlaya atmakla, ambarı boşalmış olan çiftçi, yokluk ümidi ile şâd ve hoş değil midir?

Ektiği tohum yokluktan yetişip bitecektir. Eğer manaya vakıf isen bu misalden anla.

Sen de an-be-an, yokluktan, anlayış, zevk, huzur ve ihsan bulmayı beklemektesin.

Bu sırrı açmaya izin yoktur. Yoksa ben, değersiz bir şehir olan Ebhâz’i³⁷⁰ Bağdat haline getirirdim.

O halde yokluk, Hakk sanatının hazinesidir. Her an oradan ihsanlar ve keremler gelip durmadadır.³⁷¹

Mevlânâ, bu açıklamaları ile fenâ makamının önemini çiftçi-tohum ilişkisine benzetir. Çiftçi, tohumunu tarlaya ekmekle aslında ambarını boşaltıyor. Fakat o hiç bir zaman ambarı boşaldı diye üzülmemekte, bilâkis sevinmektedir. Çünkü o, tohumunun yetişip biteceği ümidini taşımaktadır. İşte insan da fenâ makamına ulaştınca, anlayış, zevk, huzur ve ihsanlara ulaşmaktadır.

Mevlânâ varlığı Hz. Yusuf’un atıldığı kuyuya benzeterek şöyle der: İnsan daima kuyunun içindedir. Varlık, yani benlik denen o kuyudan çıkınca, insan, bitkilere, meyvelere ve çiçeklere hayat veren bahçeye dönüşür. O zaman bereketli ve bütün insanlara faydalı hale gelir. Atıldığı kuyudan çıkan Hz. Yusuf, Mısır’a sultan olduğu gibi beden kuyusundan kurtulan yani beşerî benliğinden sıyrılan da mânevî âleme padişah olur.³⁷²

Mevlânâ, fenâ makamının tevhide gerçekleştirmedeki önemini şu âyetlere işâret ederek açıklamaktadır:

c. “O’nun vechinden başka her şey helâk olucudur.”³⁷³ “Nereye dönerseniz, Allah’ın vechi oradadır.”³⁷⁴

Allah’ın vechinden (zât) başka her şey yok olacaktır. Sen onun vechinden değilsen, varlık arama.

Her kim bizim vechimizde fenâ bulursa, “helak olmak” onun cezası olmaz.

³⁷⁰ **Ebhâz:** Kafkas dağlarında Zulkarneyn tarafından yapıldığı iddia edilen Bâbulevbâb denen sedde bitişik bir yerdedir. 515/ 1121 yılında Hıristiyanlar burayı ele geçirmişler ve sonradan Tiflis’e kadar inmişlerdir. 621/ 1224 yılında Celâleddin Harzemşah, Hıristiyanların zaptettikleri yerleri ellerinden almış, onlar da Ebhâz’a çekilmişlerdir. Bkz. Yâkût el-Hamevî, Mu’cemu’l-Buldân, I-V, Beyrût 1376/ 1957, c.I., s. 64; Şemseddin Sâmî, Kâmûsu’l-A’lâm, c.I., s.526. Mevlânâ, Hıristiyanlardan başkasının yaşamadığı basit bir şehir olan Ebhâz ile İslâm devletinin o zaman başkenti olan Bağdat’ı karşılaştırarak şöyle diyor; “Şâyet bu sırrı açsaydım, Ebhâz, Bağdat haline gelirdi.

³⁷¹ Mesnevî, c.V., 1023 vd.

³⁷² Divân-ı Kebîr, c. VII., 6609; c. V., 1112 vd.

³⁷³ Kasas, 88.

³⁷⁴ Bakara,115. Bu âyetteki “Vechullah=Allah’ın yüzü” ifadesi, Allah’ın kiblesi, Allah’ın rızası” olarak tefsir edilmiştir. Bkz. Taberi, Câmiu’l-Beyân, c.I., s.553.; Krtubî, Câmiu’l-Ahkâmu’l-Kur’ân, c.II., s.57 vd.; Râzî, Tefsîru’l-Kebîr, c.IV., s.17 vd.

Çünkü o, “lâ’den geçmiş, illâ’da makam kılmıştır. Makamı “illâ” olanlar ise, fânî olmazlar.

Her kim Hakk kapısında “ben ve biz” diyecek olursa, o kimse “lâ” vadisinde dönüp dolaşıyor demektir. Öyle olanlar, dost kapısından kovulurlar.³⁷⁵

Eflâkî ise bu âyetler hakkında şöyle demektedir:

“Yine bir gün (Mevlânâ) (O’nun yüzünden başka her şey helâk olacaktır.) âyetine garip bir mana verdi. Şöyle ki: ‘Bununla Allah kendini övmüyor ve kullarına karşı da, kıdem ve bekasından ötürü kendini methedip, “Ben dâima kalırım siz ise yok olup gideceksiniz” demek istemiyor, belki de kendi merhametine davet ediyor ve “Bâkî ve ebedî olmanız için, damlanın deniz de kaybolması gibi, siz de yok olmaktan müstesna olan vechimizde tamamıyla yok olun” diyor’ dedi.”³⁷⁶

İkinci âyetle ilgili ise şu yorumu yapmaktadır:

Cenâb-ı Hakk’ın sanatı, aydın gözler için altı ciheti, âyetlerine levha eylemiştir.

Tâ ki, her hayvana o delil olsun, onlar, Hakk’ın güzelliğinin bahçesinde otlasınlar.

O’nun feyzi gözler için hikmettir. “Nereye yüzünüzü çevirirseniz O, oradadır.”

Gönlü susayanlar, bardaktan su içince Hakk’ı görür.

Aşık olmayan da suya baksa, o nazar sahibi! Orada gördüğü, onun sade kendi sûretidir.

Fakat âşıkın sûreti Hakk’ta fânî olsa, o zaman o, suda kimi görür? Söyle bana.

Onlar güneşin yüzünde Hakk’ın güzelliğini görürler. Gayûr olan Rabb’in sanatıyla suda ayın aksetmesi gibi.³⁷⁷

Görüldüğü gibi Mevlânâ bu açıklamaları ile âyetler de geçen “Allah’ın vechi” deki “Vech=yüz” kelimesini müfessirlerce de kabul edilen “Allah’ın zâtı” olarak tefsir etmekte, fakat bu yoruma ilaveten tafavvufî bir kavram olan “fenâfillâh” makamına dikkatleri çekerek “vech” kelimesinin gerçek manasını ancak bu mertebeye ulaşan kimselerin anlayabileceğini vurgulamaktadır.

Mevlânâ fenâ makamına yükselen sâlik’e şu tavsiyelerde bulunur:

Ey vahdet sarhoşu olan âşık! Sen dam kenarındasın ya sükûn eyle otur, yahut aşığı in.

Mutasavvıfımız bu sözü ile, fenâ makamında olan bir sâlikin çatının kenarında duran biri gibi tehlikeli bir yerde olduğunu ayağının her an kayma tehlikesiyle karşı karşıya bulunduğunu bu tehlikeden korunabilmek için bu makamda edebi muhafaza ederek o iltifâtı ifşâ etmemesi, hatta hazine saklar gibi onu saklaması gerektiğini, şâyet sâlik böyle davranmazsa, dostluk ve muhabbetten sonra belanın gelebileceğine dikkati çeker.³⁷⁸ Nitekim Hallac-ı Mansûr’un başına gelenler herkesin malumudur.

³⁷⁵ Mesnevî, c.I.,3156 vd.

³⁷⁶ Eflâkî, c.I., s.556.

³⁷⁷ Mesnevî, c.IV., 3671 vd.

³⁷⁸ Mesnevî, c. IV., 2167 vd.

Mevlânâ bu konuyu tüccar ile papağan hikâyesinde çok güzel bir şekilde ifade etmektedir.

Tacir iş için Hindistan'a gitmeye karar verdiğinde hediye olarak ne istediğini papağandan sorar ve buna karşılık papağan şöyle cevap verir: “ Senden dileğim sadece şudur; Hindistan'da diğer papağanları gördüğünde şunları söyle: Sizi (özgün varlık düzeyinizi) arzulayan bir papağan takdir-i ilahi gereği benim tutsağımdır.”

Tüccar Hindistan'da bu mesajı bir grup papağana iletir ve bunlardan biri bu haberi duyduktan sonra titrer ve düşüp ölür. Tüccar üzülür ve hiç şüphesiz bunun kendi kuşu ile akraba olduğunu düşünür. Eve dönünce, istemeden dahi olsa olanları papağana anlatır. Bunu duyar duymaz oda titremeye başlar ve kafesin bir köşesine düşer. Papağanını kaybettiğinden dolayı tüccar üzülür ve kafesin kapağını açıp dışarı fırlatır. Papağan derhal uçup bir dala konar ve hayrete düşen tüccar iki kuş arasında nasıl bir iletişim olduğunu sorar; papağan şu cevabı verir: davranışı ile diğer papağan aslında şöyle dedi: kendin öl ve ötmeyi bırak; ancak bu şekilde kurtulup özgürlüğüne kavuşabilirsin”³⁷⁹

Bu hikaye sadece fenayı açıklamıyor, aynı zamanda müritler arasında veya şeyh- mürid ilişkisinde tasavvufî iletişimin önemini de ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz; fenâ, Allah sevgisinde sarhoş olmuş bir insanın halidir. Başka bir ifade ile, ilâhî müşâhedenin kapladığı bir insanın, huzur-ı İlâhîde, kendisinden geçtiği ve kendi zatı hakkında bilincini kaybettiği bir haldir. Onun bu hali, Yusuf (a.)'ın güzelliğine bakarken ellerini kesen ve “Bu ancak kerim bir melektir” diyen kadınlara benzemektedir.

1.3. Vahdet-i vücûd

Tasavvufa ait teknik terimlerden çok azı “vahdet-i vücûd” “varlığın birliği” veya “Varoluşun Birliği” kadar iyi bilinir. Her ne kadar bu tabirin İbn Arabî okuluyla tarihsel bağlantıları bulunsa da, bunun İbn Arabî'den çok önceleri yaşamış olan kişiler de içinde olmak üzere, zaman zaman başka sufilerin görüşlerine işaret etmek için de kullanıldığı görülmektedir.³⁸⁰ Yapılan araştırmalara göre hemen hemen bütün sûfiler varlığın birliğine inanır bir eğilim içindedirler. Bunlar arasında **Muhasibi (Ö. 243/857)**, **Bâyezîd-i Bistâmî (Ö. 260/874)**, **Cüneyd-i Bağdadî (Ö. 269/909)** ve **Hallâc (Ö. 310/922)** gibi sûfileri sayabiliriz.³⁸¹

Ancak şunu da kabul etmemiz gerekir ki, her ne kadar tabir olarak, Vahdet-i vücûd terimini devasa bir yekûn tutan yazılarında- gerçi sık sık vücûd'u tartışmış olması ve bunun birlik ya da teklik vasfına sahip olarak anlatılması gerçeğine rağmen- kullanmamış olsa bile, Vahdet-i Vücûd sisteminin en büyük temsilcisi hiç şüphesiz ki İbn Arabî'dir. Bu nedenle İbn Arabî'nin vücûd ile ilgili bir ifadesini kaydetmeyi uygun buluyoruz:

³⁷⁹ Mesnevî, c.I, 1612 vd./ Ayrıca bu konun değerlendirmesi için bkz. A. Reza Arasteh, *Aşkta ve Yaratıcılıkta Yeniden Doğuş*, s. 95.

³⁸⁰ Chittick, William, *Varoluşun Boyutları*, çev.:Turan Koç, İnsan Yay., İstanbul 1997, s. 231

³⁸¹ Erdem, Husameddin, *Panteizm ve Vahdet-i Vücûd Mukayesesi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, ss. 34-35; Ertuğrul, *Vahdet-i vücûd ve İbn Arabî*, ss. 57-64: Aşkar, Mustafa, *Molla Fenârî ve Vahdet-i vücûd Anlayışı*, Ankara 1993, s. 142.

“Biliniz ki vücûd ile mevsûf olan sadece Allah’tır. O’nunla birlikte mümkünattan hiç bir şey vücûdla muttasıf değildir. Özellikle diyorum ki vücûd’un kendisi Hakk’tır.”³⁸²

Bu ifadeleri ile İbn Arabî, Allah’tan başka hiçbir gerçek vücûdun olmadığı, bütün varlıkların Mutlak vücûdun isim ve sıfatlarının görüntüsü ve tecellisi sayarak hakiki varlığa nazaran onların ezeli ve ebedî yokluğu ifade ettiğini dile getirmektedir.

Bu kısa girişten sonra şimdi bu terimin kelime ve terim mânalarına bir göz atalım.

Vahdetü’l-Vücûd, Arapça izafet tamlamasıdır, varlığın birliği anlamına gelmektedir. Tamlamayı oluşturan vahdet kelimesi; tek kalmak, tek başına kalmak, v.b., anlamlara gelmektedir.³⁸³ Tamlamanın ikinci kelimesi vücûd ise, ve-ce-de fiilinin masdarı olup, bulunmak, varlık, gibi anlamlara gelmektedir.³⁸⁴ Genellikle “varlık” veya “varoluş” diye çevrilen vücûd kelimesi aslında “bulma” ve “bulunma” anlamlarına gelir. Bu bakımdan, sırf varoluşun ötesinde dinamik bir anlam taşır.³⁸⁵ Kuşeyri, vücûdu, vecd halinden yükselenlerin ulaştığı bir merteye olarak³⁸⁶ tanımlamakta ve şöyle demektedir: “Hakk’ı bulmak ancak beşeri his ve sıfatlar söndükten ve kaybolduktan sonra mümkün olur. Hakikat Sultanı (Yani Allah’ın tecellileri) zuhur ettiği zaman beşeri varlık için Bakâ tasavvur edilemez”.³⁸⁷ Kuşeyri bu ifadeleri ile vücûdi tevhidi dile getirmektedir. Çünkü bu makama ulaşan sülûler, Hakk’ın vücûd denizine daldıkları için yani fenâ fillâh mertebesine ulaştıklarından, orada denizden ve dalgadan başka birşey göremezler. Ancak sâlikin bu bilgi ve inancı, bir nazariye veya akli istidlalle elde edilen bir sonuç olmayıp, riyâzât ve manevî yükseliş sayesinde rûhî tecrübe ile elde edilir.

İmâm-ı Gazâlî bu konuda şöyle demektedir: Mecâz basamağından, hakikat mertebesine yükselen arifler, Cenâb-ı Hakk’dan başka mevcut olmadığını, mâsivânın hakikatte yok olduğunu apaçık görmüşlerdir.³⁸⁸ İşte İmâm-ı Gazâlî’nin hakikat mertebesine ulaşan kimselerin bunu anlayabileceğini dile getirmesi de, gerçekte vahdet-i vücûdun mükâşefe yolu ile anlaşılabilirliğini desteklemektedir.

Günümüz batılı yazarlardan Erich Fromm ise, bu konuda şöyle demektedir: İnsanın insanlığını sakatlamaksızın başarıya ulaşabilecek birtek birlik yaklaşımı vardır. Bütün büyük dinler, insanın, bir gerçek olan çatlağı ortadan kaldırmaya yönelik trajik bir çabayla, usu ortadan kaldırmakla değil, insanın usunu ve sevgisini eksiksiz biçimde geliştirerek birliği gerçekleştirebileceğini öğretiyordu.³⁸⁹

³⁸² İbn Arabî, Fütûhât-ı Mekkiye, Beyrut trs., c.III., s.429.

³⁸³ İbn Manzûr, Lisan, c.III., s. 448; Kefevî, Ebu’l-Bakâ, Külliyyât-ı Ebu’l-Bakâ, Bulâk 1253, s.240.

³⁸⁴ İbn Manzûr, a.g.e., c.III., s. 445; Cürçânî, Ta’rifât, s. 223.

³⁸⁵ Schimmel, Annemarie, Tasavvufun Boyutları, s.223.

³⁸⁶ Kuşeyri, Risale, s.

³⁸⁷ Kuşeyri, a.g.e., Aynı yer.

³⁸⁸ Ferid, Kam, Vahdet-i Vücûd, sad.: Ethem Cebecioğlu, Ankara 1994, s. 103. / Gazâlî, Mişkâtü’l’Envâr adlı eserinde şöyle demektedir: “Vücûd ikiye ayrılır: 1- Varlığı kendi zatından olan, 2- varlığı başkasından olan. Varlığı başkasından olanın, varlığı kendi nefsiyle kaim değil, emanettir ariyettir, ariyettir. Böyle bir varlık zati yönüyle ele alınınca sırf ademden başka bir şey değildir. Onun vücudu başkasına izafetle vardır. Esasen gerçek bir varlığı yoktur. Demek ki gerçek nur Allah Teâla olduğu gibi gerçek varlık da O’dur. Ârifler, mecaz çukurundan hakikatin zirvesine yükselipmiraçlarını tamamladıklarında açık bir müşahede ile görürler ki, varlıkta Allah’tan başka bir şey yoktur. Onun vechinden başka her şey helak olucudur. Bütün varlıklar bir zaman içinde yok olacaklardır. Başka türlü düşünmekte mümkün değildir. Çünkü Ondaki başka her şey, zati yönüyle sırf ademdir. Onların şu andaki varlık ve hayatları Allah Teâlâ’nın zâtına bağlıdır. Şu halde mevcut olan yalnız O’nun vechidir.” Gazâlî, a.g.e., ss. 29-30.

³⁸⁹ Erich Fromm, İnsandaki Yıkıcıların Kökenleri, çev.: Şükrü Alpagut, İstanbul 1993, s. 294.

Bütün bu bilgilerden sonra insanın aklına şu soru gelebilir, acaba kâinattaki varlıkların varlığı inkâr mı ediliyor? Bu konu Vahdet-i vücûd anlayışına göre, şöyle izah edilmektedir. Nasıl bir cismin gölgesinin, gölgesi olduğu cismin varlığından ayrı bir varlığı yoksa, varlıkların da Hakk'ın vücudundan başka bir vücudu yoktur.³⁹⁰ Sûfiler, eşyanın his ve akla göre reel (gerçek) olan vücuduna, vücûd-i zilli (gölge varlık) adını verirler ki, bu hakiki değil vehmi ve hayali vücûd demektir. İşte vahdet-i vücûd ile vahdet-i şühûd arasındaki ayırım da buradan başlamaktadır. Zira vahdet-i şühûda göre varlıklar gölge ve vehim değil, hakikidir.³⁹¹

Mevlânâ'nın eserlerini bir bütün olarak ele aldığımızda, onun da İbn Arabi gibi bu iki kavramı (vahdet-i vücud ve vahdet-i şuhud) açık olarak kullanmadığını görürüz. Fakat bu kavramların ifade ettiği manaları göz önünde bulundurursak, onun ne yalnız vahdet-i vücudcu, ne de vahdet-i şuhudcu olduğunu ileri sürmemiz mümkün değildir. Çünkü her iki terimi,- içermiş oldukları manalar düşünülürse- onun fikirlerinde ve eserlerin müşahede etmemiz mümkündür. Fakat Mesnevî'deki görüş ve fikirleri daha çok vahdet-i şühûdu dile getirir mahiyettedir. Bunun nedeni olarak da, Mesnevî'yi yazarken daha çok tasavvufî makamlardan sahv mertebesinde bulunduğunu söyleyebiliriz Mevlânâ'nın vahdet-i şühûd temayüllü olduğunu, Mehmed Aydın'ın şu cümleleri de desteklemektedir. “Mevlânâ Celâleddîn Rûmî de vahdet-i şühûd temayüllü temâşâda, daha ziyade estetik yön galip gelmektedir. Bunun için Mevlânâ'nın coşkun vecd ve istiğrak ifade ettiği mistik estetikte daima aşk galiptir.”³⁹² Meselâ vahdet-i şühûdi şu mısralarında şöyle dile getirmektedir:

Birisi dediki; Dünyada derviş yoktur. Şâyet varsa o derviş, derviş değildir.

O, hakiki derviş, zâtının Bakâsı cihetinden vardır. Fakat onun vasfı, vâsf-ı ilâhîde yok olmuştur.

O, güneşe karşı yanmakta olan muma benzer. Mumun alevi de var sayılır ama güneşin önünde yok gibidir.

Öyle olmakla beraber sen ona (muma) pamuk tutacak olursan kıvılcımından pamuk yanar.

*O, alev yoktur, sana aydınlık vermez. Zira güneş onu yok etmiştir.*³⁹³

³⁹⁰ Ertüğrul, Vahdet-i Vücûd ve İbn-i Arabi, s.13.

³⁹¹ Sunar, cavit, Vahdet-i Vücûd ve Vahdet-i Şühûd Meselesi, Ankara 1960, s. 82./ İmam- Rabbanî Tevhid-i Şühûdî ve Tevhid-i Vücûdî Kavramlarını şöyle açıklamaktadır: “ Tevhid-i şühûdî; Bir Olan (Vahid) i müşahededir. Yani sūfinin müşahedelerinde yalnızca Vahid olan vardır. Diğer bir ifade ile, Bir Olan (Vahid)ı görmek yada O'nun dışında bir varlığın olduğunu idrak etmemektir. Fakat bu idrak diğervarlıkların orada bulunmadıkları anlamına gelmediği gibi diğer şeylerin varolmadığına inanmak anlamında gelmez. (Bu şuna benzer) Gündüz boyunca yalnızca güneşi görür yıldızları görmeyiz. Ama, yıldızların orada bulunmadıklarına inanmayız. Tevhid-i vücudinin manası ise şudur: Sâlik, mevcud olanın yalnızca Bir (Vahid) olduğuna inanır; O'ndan başka bir şey var değildir; diğer şeylerin var olmadığına inanmakla birlikte bunların Vahid olanın tecellisi ve zuhuru olduğuna da inanır. Tevhid-i vücudi, yalnız bir olanı (Allah'ı görmek değil, onun yanı sıra yalnızca Bir Olan'ın var olduğuna ve bir başka şeyin varolmadığına inanmaktır. Bu başka şeylerin varlığını inkar değildir kuşkusuz; yalnızca o şeylerin “diğer” şeyler olarak varolmadığıdır kastedilen; dünya bir vehim değildir. Bu var olan şeyler Bir Olan'ın tezahürleridir; var olan şeyse yalnızca Bir'dir.” İmam-ı Rabbani, Tevhid-i vücudinin, ilme'l-Yakîn kabilinden tevhid-i şühudinin ise ayne'l-yakîn kabilinden olduğunu ileri sürerek tevhid-i şühudinin diğerinden üstün bir makam olduğunu vurgulamaktadır. Bkz. Mektubât, c.I/43, s.147.

³⁹² Aydın, “Mevlânâ'da ve Muhyiddin-i Arabi'de Aşk Kavramı” Selçuk Üniversitesi III. Mevlânâ Kongresi (Tebliğler), Konya 12-14 Aralık 1988, s. 157.

³⁹³ Mesnevî, c. III., 3692 vd / Cihittick, bir çok kişinin Mevlânâ'nın vahdet-i vücûda inandığını, bunun nedenin de onun İbn-i Arabî'nin takipçisi ve müridi olduğunu söylediklerini, bu iddiayı yapanlarında batıda Mesnevî konusunda otorite olan R.A. Nicolson ve Schimmel olduğunu belirttikten sonra, kendi fikrini şöyle ifade etmektedir: “Benim kanaatim İbn Arabi'nin Rûmî üzerinde gözle görülür hiçbir etkisinin bulunmadığı şeklindedir. Bunun lehine kaydedilecek bir çok neden bulunmaktadır. Her şeyden önce R.A. Nicolson İbn

Mevlânâ bu mısraları ile, dervişi muma Allah'ı ise güneşe teşbih ederek şöyle demektedir: Nasılki mum güneşin karşısında varlığını ortaya koyamazsa, gerçek dervişte, Allah'ın varlığı karşısında varlığından söz edemez. Fakat bu, güneşin karşısında, varlığından bahsedemediğimiz muma, bir pamuk parçası yaklaştırdığımızda onu yaktığını görürüz. O hal de mumun ışığı gerçekte vardır, ama güneşin ziyasından görünememektedir. İşte gerçek sûfi de ögle bir mertebeye vasıl olurki o anda Allah'tan başka bir varlık müşahade edemez. Bu diğer varlıkların var olmadığı anlamına gelemz. Bu aynen güneş- mum metaforunda olduğu gibidir. Yine bu mısralarla Mevlânâ'nın "Heme ost=Her şey odur" (Panteizm) görüşünde olmadığını dile getirmektedir. Bunun böyle olması halinde peygamberlerin gönderilmesinin anlamsız olacağını bir başka beytinde şöyle dile getirmektedir:

Cüz' bir cihetten Küll'e muttasıl değil, ayırıldır. Yoksa ve öyle olmasa peygamberlerin gönderilmesi bâtil olurdu.

*Peygamberler halkı Hakk'a ulaştırmak için gönderilmişlerdir. Halk ile Hakk bir tek vücud olsalardı (yani her şey O olsaydı) neyi neye ulaştıracaklardır.*³⁹⁴

Mevlânâ'nın vahdet inancı her şeyde, her varlıkta, her zerrede Allah'ın eşsiz, örneksiz yaratıcılığını, hikmetini, kudretini, kemâlini, tasarrufunu tedbirini, rububiyetini görmek, O'nun her yerde ilmiyle, kudretiye, hikmetiyle mevcut bilip zatını herşeyden ve her çeşit noksan sıfatlardan münezze, mukaddes ve müteal bilmek ve O'nun iradesinde yok olmaktır.³⁹⁵

Bu genel değerlendirmeden sonra şimdi Mevlânâ'nın bu konu ile ilgili işarete bulunduğu âyetlere ve yorumlarına bakalım:

a-"Sonra onları siz öldürmediniz, fakat Allah öldürdü. Attığın zaman sen atmadın, fakat Allah attı. Bu mü'minlere güzel bir imtihanda geçirtmek için idi. Allah hakkıyla işiten kemâliyle bilendir."³⁹⁶

Arabi'ye aşina olmasına rağmen, Rûmî'den önce Farsça olarak eser yazmış olan Senâi, Attar, Meybûdi ve Sem'ani gibi büyük sûfilere hiç dikkat etmemiştir. Ve yine Rûmî'nin teknik terimleri ile imajları açısından en önemli kaynaklardan ikisinden, babası Baha Vele'd'in Ma'arif'i ile Şems-i Tebrîzî'nin Makalat'ından yararlanmadığından Rûmî'nin dizelerini açıklarken İbn Arabî'nin yazıları arasında paralellik kurar ve bazı dizelerini ondan aldığını iddia eder. Bkz. Cihittick, Varolmanın Boyutları, ss.255-260./ ülkemizde bir çok ilim adamı da Cihittick'in bu görüşüne katılmaktadır. Meselâ bkz. Ateş, Ahmed, "İbn-i Arabî" İ:A., c.VIII., s. 554; Aydın, Mehmet, "Hz. Mevlânâ'da ve Muhyiddîn-i Arabî'de Aşk Kavramı, ss. 159-60; Gölpinarlı, Mevlânâ, ss. 232-34. Fakat diğer yandan bu iki mutasavvıfın fikriyatının aynı olduğu, aralarında temelde, esasta fark olmadığı noktasında sufîyenin görüş birliğinde olduğu ileri sürülmüştür. (Geniş bilgi için bkz. Gürer, Dilaver, Fusûs'u'l-Hikem ve Mesnevî'de Peygamber Kıssalarının Yorumu, Konya 2001, ss. 22-3). Fakat şüda bir gerçektir ki, bir çok kimse önceleri, falanca, falancayı etkilemiştir, demek suretiyle çok önemli bir şeyi izah ettiklerini zannediyorlardı. Fakat bugün bir çok insan bu tür yaklaşımın, sözkonusu tarihi ve kültürel bağlamda önemli görülmüş olan her şeyden sarfî-nazar etmek için maharetle düzenlenmiş bir yaklaşım olduğunu anlamaya başlamış bulunmaktadır. Bununla Mevlânâ'nın vahdet-i vücûd fikrini İbn-i Arabî veya onun öğrencilerinden aldığı şeklindeki bir yargının ciddi tarihsel ve entellektüel sorunlar ortaya çıkaracağı bir gerçektir. (Cihittick, a.g.e., s. 255). Zaten biz de Mesnevî'nin kaynaklarını işlerken birinci derecede babası, hocası seyyid Burhaneddin ve gönül dostu Şems-i Tebrîzî'yi ve eserleri olduğunu izah etmiştik. Ama bu iki mutasavvıfın düşünce ve fikirleri arasında derûnî düzeyde gerçekten derin ve köklü bağlantılar bulunabilir. Bunun da her iki velinin de tevhîdi en üst düzeyde yaşamış ve teneffüs etmelerinden kaynaklansa gerektir. Fakat anlam ve ruh yönünden etkilenmeden söz edebilmek için biçimsel yönden bir benzerliğin olması gerekir. Halbuki Mevlânâ ile İbn-i Arabî'nin eserlerinin biçimsel yönden benzerliği olduğunu iddia etmemiz mümkün değildir.

³⁹⁴ Mesnevî, 2813-14. Mevlânâ bu son mısra ile şu âyet-i kerimeye işarete bulunmakatadır: " (Ey Rasûlüm) de ki; işte benim yolum budur. (Allah'ın dinine davettir.) Ben Allah'a dikkat, basiret ve ma'rifetle insanları davet ediyorum. Ben ve bana tabi olanlar böyleyiz. Allah'ı bütün noksan sıfatlatrdan tenzih ederim, ben müşriklerden değilim." Yûsuf, 108.

³⁹⁵ Gölpinarlı, Mesnevî Tercemesi, c. I., ss. 102-3.

³⁹⁶ Enfâl 17 ;

Tefsir kitaplarında bu âyetin nüzül sebebi olarak şöyle denilmektedir: Bedir savaşı başlamadan önce Kureyş ordusu “Akankal” denilen yerden çıkınca Peygamber (s.): “İşte Kureyş, gurur ve iftihar ile geldi, Rasûlünü tekzib ediyorlar, Allah’ım bana olan va’dini isterim.” Diye dua etmiş, bunun üzerine Cebrâil (a.) gelerek, “Bir avuç toprak al ve onların üzerine at.” demiştir. Harp başlayınca Rasûlullah (s.) bir avuç toprak alarak, kafirlerin yüzüne doğru atmış, bunu üzerine kafirlerin hepsi gözleri ile meşgul iken müslümanlar enselerine binip bir kısmını öldürmüş bir kısmını ise esir almışlar. Savaştan sonra sahabilerden bazıları “şöyle kestim, şöyle esir aldım” diye övünmeye başlayınca bu âyet nazil olmuştur.³⁹⁷

Mevlânâ bu âyeti fenâfillah ve vahdet-i vücûd perspektifinden ele alıp yorumlamaktadır.

Hz. Ali’nin lisanından şöyle ifâde etmektedir.

Ben ve mâ rameyte iz rameyte âyetinin muharebedeki mânâsıyım. Ben kılıç gibiyim ki, o kılıcı hakikat güneşi, benim elimle vurur.

Ben yükümü, yâni, mevhum varlığımı yoldan kaldırdım, Hakk’ dan gayri ne varsa onu yok bildim.

Ben bir gölgeyim ki, efendim hakikat güneşidir. Ben O’nun kapıcısı mevkiindeyim, lâkin ehl-i hicâb değilim.

Ben vuslat cevâhiriyle işlenmiş bir kılıcı. Harp esnâsında öldürmem, diriltirim.”³⁹⁸

Yine bu âyetle ilgili bir başka yerde şöyle demektedir.

Asla bak sen, bunu fer’den sanma, okun atılmasına sebep koldur, yay değil!

Cenâb-ı Hakk, “onu sen atmadın, ancak biz attık.” Buyurdu, bunu peygamberden sanma, Hakk’ın işidir.³⁹⁹

Her an nefsinden varlığı terk et. Fâni derviş gibi kendinden geç.

Kendinden geçip artık ne yaparsan “sen atmadın, Hakk attı” sırrı zâhir olur.⁴⁰⁰

“Sen atmadın, ancak Allah attı” âyeti can remzidir. Bir yığında nice binlerce harman gizlidir.

Bir güneş bir zerre içinde gizlidir. Sonra o zerre ansızın ağzını açınca,

O güneşin huzurunda pususundan fırladığı gibi göklerde yerde zerre- zerre olur.⁴⁰¹

Bu beyitlerde görüldüğü gibi Mevlânâ, kendi benliğini Hakk’ın benliğinde yok edip fenâ fillâh makamına ulaşıp vuslata eren insân-ı kâmilleri, Hakk’ın güneşinin bir zerresi olarak görmekte ve bu nedenle onların fiillerini Hakk’a nisbet etmektedir. Fakat yinede Hz. Peygamberin eylemini tümü ile yok saymamaktadır. Burada akla şöyle bir soru gelebilir. Madem ki, atan, öldüren Allah’tır., öyleyse kulun iradesinden

³⁹⁷ Taberî, Câmiu’l-Beyân, c. VI., ss.202-205; Zemahşerî, Keşşâf, c. II., s.149; Râzî, Tefsîru’l-Kebîr, c. XV., ss.112-15; Yazır, Hakk Dini Kur’ân Dili, c.III., ss.2379-80.

³⁹⁸ Mesnevî, c. I, 3900 vd.

³⁹⁹ Mesnevî, c.VI, 1745 vd.

⁴⁰⁰ Mesnevî, c.VI, 1544 vd.

⁴⁰¹ Mesnevî, c.VI, 4613 vd.

söz edemeyiz. Buda bir cebir değil mi? Mevlânâ, bu mükedder soruya şu şekilde cevap vermektedir:

Okun atılışı mânâ bakımından bizden değildir. Biz yayız, oku atan Allah'tır.

Bu sözler cebir değil. Hakk'ın Cebbâr adının manasıdır. Onu zikretmeyi sana söylemektir.

Acımız, mecburiyetimizin işareti, mahcûp oluşumuzda, irâdemizin delili oldu.

Eğer irâdemiz yoksa bu üzülme, bu utanma niçin?

Üstâdın talebesine tazyiki niçin? Devamlı tedbir fikri neden?⁴⁰²

Bu ifadeleri ile Mevlânâ, görünüşte oku atan biziz, fakat takdir edilen beşer kuvvetimizle değil bu atış. Bizde, güç ve kuvvetiyle zâhir ve kâhir olan Allah bizim elimizle attı, düşüncesini dile getirdikten sonra devam eden mısraları ile de insanın cüz'i iradesini ispatlamaya çalışmaktadır.

Mevlânâ bu âyeti nisbet ve zahiri ihtilaf yüzünden hem nefî, hem de isbatın birleşmesi şeklinde yorumlamaktadır. Şimdi Mevlânâ'ya kulak verelim:

Bir şeyin nefyi ile isbatı mümkündür. Çünkü bir şeyin muhtelif ciheti ve iki nisbeti vardır.

"Ma rameyte iz rameyte" hitabı nispet cihetindedir. Ve hem nefî vardır hem de ispat ve ikisi de yerindedir.

Habib-i Necîbim; o taşları sen atattın, çünkü o taşlar senin elinde idi. Sen atmadın, çünkü kuvveti Allah verdi.

İnsan oğlunun kuvvetinin nihâyet bir derecesi vardır. Bir avuç toprak ve taş bir ordunun kırılıp bozulmasına nasıl sebep olur.

Avuç senin avucundur ama, ateş bizdendir. Bu iki nisbetin nefyide yerindedir, ispatı da...⁴⁰³

"Attığın zaman (Habibin) sen atmadın, ancak Allah attı." İşte bu hitapta hem nefî, hem de isbat vardır. "Attığın zaman" denilmekle taşların Hz. Peygamber tarafından atıldığı isbat ediliyor. "Sen atmadın" buyurulmakla da atma işi, Hz. Peygamberden nefy ediliyor ki, her ikisi de doğrudur. Çünkü zahirde taşları atan Rasulullah'tır, hakikatte atan ve o taşlara müşrikleri sersemletme özelliğini veren Allah'tır. Yani peygamber (s.)'in eylemini takiben düşman saflarındaki etkinin Allah Teâlâ tarafından meydana getirildiğidir. İşaret edilmek istenen şey, sonucu sağlayan asıl etkenin Rasulüallah (s.)'in hareketinin değil, Allah (c.)'in Onun hareketiyle etkisini meydana getiren fiildir. Tabii bu söylenen sözleri, beşerî benliğini Hakk'ın benliğinde yok eden kimse anlar. Diğer bir ifade ile fânâ makamına ulan kimseler bihakkın anlayabilir. Yoksa olay ve olgulara salt akılla, rasyonalist bir yaklaşımla ele alıp yorumlayanlar bunu anlamaktan uzaktır.

Bu âyetle ilgili Mevlânâ'nın yorumları Kuşeyri'nin yorumları ile paralellik arz etmektedir ki, şöyle diyor; insan hiçbir zaman yaptığı fiilleri tek başına kendine nispet etmemeli zira kula gücü ve kudreti veren Allah'tır. Toprağı avuçlayıp atmak, kesb yönünden Hz. Peygamber'dendir. Onun kesbi ise, Allah'ın kudretinde mevcuttur. Atılan toprakların isabeti halk ve ibdâ yönünden Allah Teâlâ'dandır. Nefy

⁴⁰² Mesnevî, c. I., 642 vd.

⁴⁰³ Mesnevî, c. III., 3682 vd.

ettiği şeyi isbat, isbat ettiği şeyide nefy eden sadece Allah (c.)'dur. Fiil tek bir kişinin fiilidir, farklılaşma ise fiil cihetindedir. İşin özü itibariyle değil, ciheti yönündendir. Bunun için “Onları sen öldürmedin Allah öldürdü.” buyurulmaktadır. Yine âyette ki; “Attığın zaman sen atmadın” ifadesi kulun fark makamın da olduğunu, “Fakat Allah attı” kısmı ise cem makamını ifade etmektedir. Fark ubûdiyyetin, cem ise rububiyyetin sıfatıdır.⁴⁰⁴

Bursevî de bu âyetle ilgili şöyle demektedir: Burada atma eylemi şekil olarak Hz. Peygamber tarafından gerçekleştirilmiştir. Aslında ise bunu yapan Allah Teâlâ'dır. Bir kimsenin bir avuç toprak alması ile bütün düşmanın gözlerinin kör olması ve mahv olmaları beşerin yapabileceği birşey olamaz. Düşmanın öldürülmesi sebeplerini var eden Allah (c.)'dır. Meleklerini indirerek müslümanların yardımına koşmuştur. Kafirlerin kalbine korku salmış, müminlerin gönlünü de kuvvetlendirmek suretiyle sebepler kılıp, böylece istediğini gerçekleştirmiştir.⁴⁰⁵

Yazır ise bu âyetle ilgili şöyle demektedir; Buradan vahdet-i vücûd istidlâline veya bir ittihâd tevehhümüne saplanmak doğru değildir. Bunda vahdet-i vücûd veya ittihâd değil, e'f'al ve müessirât-ı sûriyyenin fevkinde te'sîr-i hakikin ispatı ve Müessir-i hakikin vahdaniyeti mevzu bahistir.⁴⁰⁶

Aslında bu cümleleri ile Yazır da, vahdet-i vücûd düşüncesini dile getirmektedir. Fakat panteizmle vahdet-i vücûdun karıştırılma ihtimalinden dolayı bu kavramı kullanmaktan çekiniyor kanaatindeyiz.

Bu âyetle ilgili yapılan bu işâri tefsirlerin hemen, hemen hepsi aynı görüşü ifade etmektedir.

Mevlânâ'nın bu konu ile ilgili işarete bulunduğu diğer bir âyet-i kerimenin meâli ise şöyledir:

b-“Allah'ın boyası (ile parlayın) Allah'ın boyasından daha güzel boyası olan kimdir? Biz ancak ona kulluk ederiz.”⁴⁰⁷

Beydâvî, “Sıbgatullah” ı fitrat olarak yorumlamakta ve Beğâvî'nin ise İbn-i Abbas'tan rivâyetle, din olarak tefsir ettiğini nakletmektedir.⁴⁰⁸

Bir çok müfessir de Beydâvî gibi “Sıbğa” kelimesinin istiare yolu ile “Fıtrat” anlamın da kullanıldığını, buna göre âyetin manasının, “Allah'ın bizi hakk ve imanı kabule istidaatlı olarak yarattı, tıpkı elbisenin boyayı kabul etmesi gibi,” veya “Boyanın elbiseyi temizlediği gibi Allah bizi temizledi.” Şeklinde olduğunu belirtmektedirler. Yine müfessirler, yahudi ve Hıristiyanların yeni doğan çocuklarını bir suya batırdıklarını ve böylece onların Yahudi ve Hıristiyan olduklarına

⁴⁰⁴ Kuşeyrî, Letâif, c.I, ss.609-610 / Fark ve Cem tasavvufi kavramlardandır. Fark, tasavvuf ıstılahında “ çoklukta birliği, birlikte çokluğu, herhangi bir karşılıklı engelleme olmadan görmek demektir. Diğer bir tarife göre, beşeri hallere yaklaşma ve kulluğu yerine getirme açısından kulun kesbine denir.” Cem ise, eşyayı Allah ile müşahede etmek, O'nun güç ve kudretinden başka her türlü güç ve kuvvetten beri olmaktır. Bir âbid için cem' ve tefrika şarttır. Tefrikası olmayanın kulluğu, cem'i olmayanın ise ma'rifeti muteber değildir.Bkz Kuşeyrî, Risale, ss. 64-65; Sühreverdi, Avarif, s. 324; Curcânî, Ta'rifât, s.166; Uludağ, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, s. 116;Cebecioglu, Tasavvufi Terimlere ve Deyimler Sözlüğü, s.179/ ve 265.

⁴⁰⁵ Bursevî, Ruhü'l-Beyân, c. III., s. 316.

⁴⁰⁶ Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, c. IV., s. 2380.

⁴⁰⁷ Bakara 138

⁴⁰⁸ Beydâvî, Tefsir I-V, Beyrut 1410/1997, c. I., s. 412; Bağavî, Hüseyin b. Mes'ûd el-Ferrai Ebû Muhammed, Me'âlimü't-Tenzil I-IV, Beyrut 1407/1987, c. II. S. 315; Abdulaziz Sahibu'l- Cevâhir, Cevâhiru'l-Asâr, Beyrut 1409, c.II., s. 282.

inandıklarından dolayı Allah Te'âlâ'nın bu âyet-i kerimeyi inzal buyurduğunu belirtmektedirler.⁴⁰⁹

Mevlânâ bu âyeti de vahdet mertebesinde yorumlamakta ve şöyle demektedir:

Vahdet küpünün rengi Allah boyasıdır. Bütün sanatlar; her şey o küpte bir renge boyanır.

Bir Hakk âşığı o küpe düşse de sen ona; "kalk küpten çık" desen, neşesinden der ki: "Beni kınama ben küp oldum"

"Ben küpüm" demek; "Ene'l-Hakk"= (Ben Hakk'ım) demektir. Demir demirdir, ama ateş rengine girmiştir; o renge boyanmıştır.

Demirin rengi, ateşin rengine yok olmuştur. Susmuş gibi görünür ama hal dili ile ateşlikten dem vurmaktadır. Yâni "Ben ateşim" demektedir.

.....

İnsanda Allah'ın nûru ile nûrlanırsa, Hakk'ın seçkini olur da melekler ona secde ederler.

O yalnız meleklerin secde ettikleri kişi olarak kalmaz, melekler gibi şüpheden, isyandan, azgınlıktan kurtulan insanlarda onun önünde saygı ile eğilirler.⁴¹⁰

Mevlânâ bu beyitleri ile tevhîd-i zât mertebesine işaret etmektedir. Öyle ki tevhîd-i zât mertebesine ulaşan bir insana bu makamdan ayrıl denilse o, oradan o kadar zevk almıştır ki o neşe ile ben yabancı değilim, hatta küpten ibaretim der. Yani, ben Hakk'ım der. Her ne kadar onun beşeri vücûdu kaybolmamış ise de sıfatları Hakk'ın sıfatlarının özelliğini kazanmıştır, diyerek vahdet makamına dikkatleri çekmektedir

Âriflerden birisi " Allah adamları, ricâlullah denilen zevât-ı kirâm; Allah olmazlar fakat Allah'tan da ayrı değildir," demiştir.⁴¹¹ Gerçekten de İlâhî tecelliye mazhar olan sâlik demir gibi olan maddi varlığını ilâhi potada yakınca kıpkırmızı ateş haline gelir. İşte o zaman sâlikin dilinden Hallâc-ı Mansûr gibi "Ene'l-Hakk" sözleri çıkar . bu hal ateşe sokulmuş ve kıpkırmızı olmuş demir parçasının "ben ateşim" demesine benzer. Yani o ateş değildir ama onun özelliklerini kazanmıştır.

Yine Mevlânâ Hallac'ın "Ene'l-Hakk" demesini insanların yanlış anlayıp ve yorumladıklarını şöyle dile getirmektedir: "Ben Hakk'ım" demeyi insanlar büyüklük iddia etmek sanıyorlar. Ben Hakk'ım demek büyük bir alçak gönüllülüktür. Bunun yerine, ben Hakk'ın kuluyum kölesiyim diyen, biri kendi varlığı, diğeri Allah'ın varlığı olmak üzere iki varlık ispat etmiş olur. Halbuki ben Hakk'ım diyen, kendi varlığını yok ettiği için, "Ene'l-Hakk" diyor. Yani ben yoğun hepsi O'dur; Allah'tan başka varlık yoktur. Ben sırf yokluğum ve hiçim. Bu sözde alçak gönüllülük daha fazla mevcut değil midir?⁴¹²

Rûhî tecrübe ve manevî tekâmül sonucu ulaşılan vahdet makamı, çoğu zaman vecd ve sekr halinde ifade edildiğinden, bazen anlaşılması ve şeriatın zahiri ile izahı zor terennümler şeklinde ifade edilmiştir. İşte bu nedenlerden dolayı Hallâc (Ö.

⁴⁰⁹ Bkz.Taberî, Câmiu'l-Beyân, c. I., ss. 571-72; Beğavî, c. II., s. 315; Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, el- Fethu'l-Kadîr Câmiu Beyne Fenni'r-Rivâyeti ve'd-Dirâyeti min 'İlmi't-Tefsîr, Beyrut trs. c. I., ss. 147-149; Beydâvî, Tefsîr, c.I., ss. 412-13; İbn-i Kesîr, Tefsîr, c.I., s. 189; Âlûsî, Ruhû'l-Me'ânî, c.X., ss. 152-153.

⁴¹⁰ Mesnevî, c.II., 1358 vd.

⁴¹¹ Mevlevî, Şerh-i Mesnevî, c.7, s.436; Can, Mesnevî Tercemesi, c.1-2, s.364

⁴¹² Fî hi Mâ Fîh, s. 68, 295.

310/922) “Ene’l-Hakk=ben Hakk’ım” sözü sebebiyle idama mahkum edilmiştir. Ancak onun idam sırasında söylediği sözler, bu işin rûhî bir yükseliş ve vecd mahsulü olduğunu ifade etmektedir. Söz konusu ifadeler şöyledir:

“Senin kulların sana olan yakınlıklarından ve dinlerine olan bağlılıklarından ötürü beni öldürmek için toplandılar. Onları affet! Çünkü sen bana gösterdiğin sırları, onlara da göstermiş olsaydın, hakkımda böyle düşünmeyeceklerdi. Şâyet onlardan gizlemiş olduklarımı benden de gizlemiş olsaydın, ben böyle sözler söylemeyecektim. Ey Allah’ım her yerde tecelli eden sensin. Senin bilinmen benimledir. Benim varlığımın seninle mümkün olması, senin kıyamının benimle câiz olmasına aykırıdır. Benim senin olan kıyamım nâsût alemindedir. Halbuki senin kıyamının benimle câiz olması lâhût âlemindedir. İşte benim beşeriyetim, senin uluhiyyetinde ittihad olmaksızın yok olmuştur. Senin uluhiyyetin benim beşeriyetimi temas etmeksizin ihâta etmiştir. Senin Kadîm olduğuna delil, benim sonradan (hâdis) olmamdır. Benim hudusumun delili senin Kıdem elbisenin altındadır.”⁴¹³

Başka bir yerde Mevlânâ insanı bir katreye Allah’ı ise bir denize benzeterek şöyle diyor:

Fânî varlık, kendisini bâkî varlığa teslim edince oda bâkî ve lâyemüt olur.

Meselâ, rüzgar ve topraktan korkan ve bu ikisi yüzünden helâk olan katre gibi

Fakat o katre, aslı olan denize sıçraya bilirse, Güneşin harâretinden de kurtulur, yelden topraktan...!

O katrenin zâhiri denizde mahv olur. Lâkin zâtı ve hakikati mahfûz ve daimi olarak kalır.

*Ey katre kendine gel de, pişman olmaksızın varlığını Hakk’a ver... verde bir katreye karşılık uçsuz bucaksız denizi bul.*⁴¹⁴

Mevlânâ insanın kendi varlığını ve benliğini Allah’ın varlığında yok ettikten sonra, tekrar kendi varlığına geri dönmelerini, çünkü Allah’ın irâdesiyle onun varlığının mahiyeti değişmiş ve feyz-i ilâhî ile yeşermiştir. İnsan fenâdan sonra Bakâ makamına ulaştınca Allah onun gözüne doğru görme hassasını ihsân eder. Bunun da kolay bir şey olmadığını, şâyet kolay bir şey olsaydı Hz. Peygamber: “Yâ Rabbî; bize Hakk’ı hak, olarak göster ve ona tâbî olmamızı müyesser eyle. Bâtılı bâtil-yâni, eğriyi eğri- olarak göster ve ondan çekinmemizi nasip eyle.”⁴¹⁵ diye dua eder miydi? der.

İnsan kendi varlığından ve benliğinde geçerse yani insan-ı kâmil olursa kökü sabit ve dalları göklere yücelir.

“Eğri ağaç düzelir ve Hakk’ı gösterir. Kökü sabit, dalları göklerde dir.

Rûmî bu beytiyle şu âyete işâret etmektedir. “Görmedin mi? Allah sana nasıl bir mesel irâd etmiştir. Güzel bir kelime, kökü sâbit (ve sağlam) ve dalları semâda olan bir ağaç gibidir.”⁴¹⁶ Buradaki ağacı Mevlânâ insan-ı kâmil olarak tefsir etmektedir.

Mevlânâ, fenâ ve vahdet makamına ulaşarak benliklerinden kurtulanların gerçek manada görür ve işitir olduklarını, bu mertebelere vâsıl olmayanların gözlerinin kapalı ve kulaklarının tıkalı olduğunu şu sözü ile dile getirir.

⁴¹³ Massignon, Louis, Kitâbu Ahbârî’l-Hallâc, Paris 1936, ss.7-8

⁴¹⁴ Mesnevî, c. III. 3567 vd.

⁴¹⁵ Mesnevî, c. III., 3585 vd.

⁴¹⁶ İbrahim 24/ Bu âyetin tefsiri ve yorumu ile ilgili araştırmamızın “İnsan” kısmına bkz.

“Varlıklarından kurtulmuş olanlardan maadasının gözleri kapalı ve kulakları tıkalıdır.”⁴¹⁷

Bu mısra ile Rûmî şu âyete işâret etmektedir. “Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir ve gözleri üstünde bir perde vardır ve onlar için büyük bir azap mukarrerdir.”⁴¹⁸

Mevlânâ bu konu ile ilgili Hüsâmeddin Çelebi’ye hitaben şöyle demektedir.

Benim indimde senin sesin Hakk sesidir. Âşık maşuktan ayrı olur mu? Hâşâ olmaz.

Nâsın Rabbi ile nâsın ruhu arasında keyfiyetsiz ve kıyasa gelmez birleşme vardır.

Lâkin ben nâs dedim, nesnâs demedim. Hatta nâs demekten maksadım: Ruhun hakikatini bilenlerden başkası değildir.⁴¹⁹

Mevlânâ bu mısraları ile Allah ile insanların ruhu arasında bir irtibat ve ittisal bulunduğunu, fakat o irtibatın keyfiyetsiz ve kıyasa gelmez bir halde olduğunu beyan ediyor. Nitekim Kur’ân-ı Kerim de bu manaya gelen bir âyette şöyle buyurulmaktadır. “...Bilin ki şüphesiz Allah kişi ile kalbi arasına girer.”⁴²⁰

Bu konuyu bir başka yerde daha güzel bir ifade ile şöyle dile getirmektedir:

Gerçi şah ile aynı cinsten değilim. Şöhretim, tecellî nurunun parlaklığındandır.

Bu cinsiyette şekil ve zat kaydı yoktur. Su, bitkide toprak cinsinden olur.

Rüzgar, daima ateş cinsine kuvvet verir. Mizaç için aynı cins olmaya hacet yoktur.

Cinsimizin padişah cinsinden olması imkansız. O ebediyyen bâkî, biz ise yokluğa mahkum kimseleriz.⁴²¹

Mevlânâ, bu mısraları ile vahdet-i vücûd hakkında ileri sürülen hulûl ve ittihad düşüncesini reddetmektedir. Çünkü hulûl ve ittihad, cinsler arasında olur. Halbuki Allah Teâlâ cins değil ki cinslere hulûl etsin. Ayrıca Kadîm olan bir varlığın hâdis olan bir varlığa hulûl etmesi nasıl mümkün olabilir? Hulûl ve ittihad mahlukat arasında bile imkansızdır. İki adamın bir adam olamsı düşünülemez gibi, iki ayrı şeyin bir zâtta toplanması da mümkün değildir. O halde Hâlik ile mahluk, sâni’ ile san’at, vâcib ile mümkün bir birinden tamamıyla ayrıdır. İnsan ne kadar yükselirse yükselsin hiç bir zaman Hâlik ve Rab makamına yükselemez, çünkü bizim varlığımız ile O’nun varlığı, aynı cinsten değildir. Dolayısıyla Mevlânâ da söz konusu olan, ontolojik bir birlik değildir. Derin bir tecrübe yaşayan her insanda cüz’i ben’in Mutlak ve Külli Ben’in huzurunda yok olduğu hissedilir.

Vahdet-i vücûdun hem Allah’ı âlemde içkin kabul eden panteizmden, hem de Allah’ı âleme göre aşkın gören teizmden farklı olduğu ve vahdet-i vücûdda Allah’ın zat itibariyle aşkın, isim ve sıfatlar olarak ise içkin olduğu görülür. Dolayısıyla Müslüman mutassavıfların büyük çoğunluğunda ve Mevlânâ’da söz konusu olan

⁴¹⁷ Mesnevî, c. III. 841 vd.

⁴¹⁸ Bakara 7

⁴¹⁹ Mesnevî, 1309 vd.

⁴²⁰ Enfal 24

⁴²¹ Mesnevî, c.II., ss.259-260

ontolojik bir birlik değildir. Derin bir tecrübe yaşayan her insanda cüz’i ben’in mutlak ve külli Ben’in huzurunda yok olduğu hissedilir.⁴²²

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz; Mevlânâ’nın vahdet anlayışı İslam’ın temel esaslarını göz ardı etmeyen, her yerde ve her şeyde Allah’ın kudretini, hikmetini, lütfunu, kahrını gören ve bu görüşe, aşk, cezbe ve sohbet yoluyla ulaşmak esaslarına dayanan engin bir tecrübenin pratik bir sonucudur.

2. Ru’yetullah

Ru’yet Arapça kökenli bir kelime olup, görme duyusu ile bir şeyi görmek, rüya görmek anlamlarına gelmektedir. Ru’yetullah ise Allah’ı görmeyi ifade eder.⁴²³ terim olarak, “Ahirette cennette Allah’ı görmek anlamında⁴²⁴ kullanılmaktadır. Ru’yet kelimesi Kur’ân-ı Kerim’de çeşitli kalıplarda üç yüz yirmi beş yerde geçmekte olup hepsi de görmek manasında kullanılmıştır.⁴²⁵

Ehl-i Sünnet temsilcilerinden Maturîdî⁴²⁶ ve Eş’ari⁴²⁷ ye göre, Allah dünyada görülmez. Ahirette ise mü’minlerin görmesi aklen caiz, naklen de vaciptir. Mu’tezile⁴²⁸, Hariciler, Neccariyye, Zeydiyye vb. mezhepler ise, Allah’ın dünyada ve Ahirette görülemeyeceğini iddia etmişlerdir.⁴²⁹

Mutasavıflara göre de, insan dünyada Allah’ı göremez. Fakat varlığını O’nun varlığında mahv edip, yani fenafillah mertebesine ulaşarak, ilk ilahi varlığına dönerse o zaman Allah’ı görür ki, bu o takdirde görenle görülen bir olduğu için gören kalmaz. Kısacası insan beşeri özelliklerine sahip olduğu sürece dünyada Allah’ı göremez, ahirette ise görecektir. Fenafillah mertebesinde Allah’ı görmesi ise, Allah’ı yine Allah görmüş olur ki yine bir varlıktan söz edilir. Çünkü fenafillah durumunda insan kendi beşeri varlığından habersizdir. Bundan dolayı bu mertebede görende görülende Allah’tır.⁴³⁰

Mevlânâ da diğer mutasavvıflar gibi insanın, ilk ilâhi varlığına dönmediği sürece, yani fenâfillah mertebesine ulaşmadıkça, Allah’ı dünyada göremeyeceğini şu sözleri ile açıklar:

Her gizli şey zıddıyla meydana çıktı. Hakk’ın zıddı olmadığından, O görülemez.

Önce ışık, sonra renk görülür. Zira beyaz ve zenci birbirinin zıddıdır.

Nurun zıddı sana nuru tarif etti. Eşyada zıt zıddıyla görünür.

Hakk’ın nûrunun zıddı için bir varlık yoktur ki, O’nu zıddıyla görme imkânı olsun.

⁴²² Baykan, Erdal, “Bir Din Felsefesi Problemi olarak Mevlânâ’da Tanrı” Seçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1999, Basılmamış Doktora Tezi, s. 135.

⁴²³ İbn Manzûr, Lisânu’lArab, c.I, s. 1092; Asım Efendî, Kâmus Tercemesi, c.I-IV., istanbul 1304, c.IV., s. 968.

⁴²⁴ Serrac, Luma’ s.544; Cürcanî, Ta’rifât, s.109.

⁴²⁵ Bkz. En’âm 76-78; Neml 10; Kasas 31; Bakara 166 ; Yûsuf 35 ; Hûd 29 ; Fussilet 39; Fâtır 12 ; Secde 12 ; Lokman 29; İsrâ 99 ; Tevbe 127 ; Nahl 48 ; Ankebût 19 ; Nûh 15 ; Kehf 39 ;

⁴²⁶ Ebu Mansûr el-Maturîdî, Kitabu’t-Tevhîd, tah. Fethullah Huleyf (el-Mektebetü’l-İslâmiyye) İstanbul 1979, ss.77-87.

⁴²⁷ et- Taftazanî, Şerhu Akâidi’n-Nesefî, s.108.

⁴²⁸ Kadı Abdülcebbar, Şerhu Usûli’l-Hamse, Kahire 1988, ss.232-289.

⁴²⁹ Ateş, Süleyman, İşârî Tefsir Okulu, s. 294 ; es-Sâbûni, Nüreddîn, el-Bidâye Fi Usûli’d-Dîn, Dimeşk 1979, s.38; Ayrıca bkz. Mâturîdiyye Akaidi, (Ter. Bekir Topaloğlu), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara trs. s. 97

⁴³⁰ Tehânevî, Keşşâf, c.II., s. 996; Ateş, Süleyman, a.g.e., s. 294; Yüce, a.g.e., s. 164

Gözlerimiz O'nu idrak eyleyemez. O ise bizim sırlarımızı, ahvâlimizi görür. Sen bunun sırrını Mûsâ ile Cebel-i Tûr vak'asından anla.

Gerçekten de her şey zıddıyla ortaya çıkar. Mesela hasta olan bir kimse, sıhhatin ne demek olduğunu bilir. Aydınlık, karanlık olunca anlaşılır. Mevlânâ yukarıdaki beyitlerle şu âyete işâret etmektedir. “Gözler O'nu idrâk edemez, O ise gözleri idrâk ve ihâta eder. O latîf (gözle görülemez veya lütuf sahibi), her şeyden haberdar olandır.”⁴³¹ Yine Mevlânâ son cümlesinde Hz. Mûsâ ve Tûr vak'asına işârette bulunuyor ki, bu olayda şu âyette beyan edilmektedir. “Mûsa tayin ettiğimiz vakitte (Tûr-i Sînâ'ya) gelip de Rabbi O'nunla konuşunca ‘Rabbim! Bana (kendini) göster; seni göreyim!’ dedi. (Rabbi), ‘sen beni asla göremezsin. Fakat şu dağa bak, eğer o yerinde durabilirse o zaman Beni göreceksin!’ buyurdu. Rabbi o dağa tecelli edince onu paramparça etti. Mûsa da baygın düştü. Ayılınca dedi ki: Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana tövbe ettim ve ben inananların ilkiyim,’ dedi.”⁴³² Meâllerini verdiğimiz iki âyeti de Mevlânâ zahiri manalarında kullanmış işârî yorumunu yapmamıştır.

Bu âyetle ilgili İbn-i Arabî şöyle diyor: “Rabbi dağa tecelli edince...” Tanrılığın görmeye hiç imkan bırakmadı. Çünkü; “Gözler onu göremez o gözleri görür”⁴³³ bu âyette Allah yerine “hû” zamiri kullanılmıştır ki bu da kendisinin kavranamayacağını gösterir. Doğrusu da budur.⁴³⁴

Bursevî de şöyle demektedir: “Allah ‘len ürâ= Hiç görülemeyeceğim’ demedi. Eğer görülemeyecek olsaydı, elbette görülemeyeceğini haber verirdi. Çünkü durum, açıklanmaya ihtiyaç duyulan bir konudur. O da görülmesinin imkansızlığına değil, aksine görmek isteyen O'nu görmekten aciz olduğuna işâret eder.”⁴³⁵

Görüldüğü gibi Mevlânâ ve çoğu mutasavıfa göre Allah'ı dünyada görmek mümkün değildir. Çünkü Allah, bize kendisini görebilecek bir gözü bu dünyada bahşetmemiştir. Bunun delili, Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Musa vak'asında bildirilmiştir. Ancak insan, fenâfillah mertebesine ulaştığında o zaman Hakkı müşâhede söz konusu olur ki bu makamdayken insanda, beşerî vasıflardan söz etmek mümkün değildir. Bu sebeple gören de görülen de aynı varlık demektir. Bununla ilgili olarak Mevlânâ şöyle diyor:

O dua eden (fenâfillah) mertebesinde olduğu için, duayı da icâbeti de eden Hakk'tır.

*Arada vasıta olarak mahluk yoktur. O yakarıştan cisim de rûh ta haberdar değildir.*⁴³⁶

Yine Mevlânâ Celâleddîn, Fihî Mâfih de Hallac'ın “Ene'l-Hakk” demesini şu şekilde yorumlar; “Ene'l-Hakk'ı Hakk söylemiştir. Zira O'ndan başka bir varlık yoktu. Mansûr da yok olmuştu ve o söz Hakk'ın sözüydü.”⁴³⁷

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz; Fenâ halinde, nefsinde fâni olan kulun, Allah ile bâkî olmasıdır. Başka bir ifade ile söylersek; kendisini unutan, Rabb'ını

⁴³¹ En'âm 103

⁴³² A'râf 143

⁴³³ En'am 103

⁴³⁴ İbn-i Arabî, Kitâbu'l-Celâle, vr. 57a; Kitâbu'l-Fenâi fi'l-Müşâhede, vr. 15b. Es'ad Efendi ktph. No.1655 (Ateş, a.g.e., s.296'dan naklen)

⁴³⁵ Bursevî, ruhu'l-Beyân, c.III., ss.232-33.

⁴³⁶ Mesnevî, c. III., 2229-30

⁴³⁷ Mevlânâ, fihî Mâfih, s.295

bulur. Çünkü vecd ve cezbe kulun Allah'a kavuştuğu yegane haldir. Rü'yet de bu halde olur.

Buraya kadar aktardığımız bilgilerden, Mevlânâ'nın ruyet konusundaki görüşünün, ehl-i sünnet temsilcilerinin anlayışına uygun olduğunu,- yani dünyada iken beşeri vasıflarla Allah'ı görmenin mümkün olmadığını-, görürüz. Fakat Mevlânâ diğer mutasavıflar gibi ehl-i sünnet kelamcılarında şu görüşü ile farklılık gösterir. O da insanın dünyada iken beşerî vasıflarından kurtulduğu zaman, diğer bir ifade ile fenâfillah mertebesine ulaştığında Allah'ı görmesi mümkündür. Çünkü, insanın üç boyutlu dünya şartlarında sonsuz ve bu anlamda aşkın bir varlığı görebilmesi, ancak onun vasıfları ile vasıflanan kul için mümkündür.

3. İlim

İlim lügatta, bir şeyi gerçek yönüyle kavramak, gerçekle örtüşen kesin inanç, bir nesnenin şeklinin zihinde oluşması, nesneyi olduğu gibi bilmek, nesnedeki gizliliğin ortadan kalkması, tümel ve tikellerin kavranmasını sağlayan bir sıfat, bilgisizliğin (cehâletin) karşıtı gibi manalara gelmektedir.⁴³⁸

Kur'ân-ı Kerim'de ilim kelimesi türevleri ile birlikte yediyüz elli yerde geçmektedir.⁴³⁹ Bu yerlerde daha çok ilâhî bilgi yahut "vahiy" anlamında kullanılmıştır. Ayrıca gerek insanın vahyedilmiş ilâhî hakikate dair ilmi, gerekse bilme melekesi ile ilgili kazandığı dünyevî ilmi ifade etmek üzere çeşitli âyetler de yer almaktadır.

Mevlânâ'ya göre ilim, Hz. Süleyman (a.) 'ın mührü gibidir. İlimle bütün dünya, insanın hükmü altına girer. Dünya bir sûret, ilimse onun canıdır; insanlık ilimle itibar kazanmıştır.⁴⁴⁰ Allah sevgisi ilimle elde edilir, ilimden nasibi olmayanlar ve akılsızlar bu sevgiden uzaktır.⁴⁴¹ İnsan ilmiyle bütün varlıklardan üstün olmuştur.⁴⁴² Tabii ki bütün bu vasıflara sahip olan ilim; zâhir ilmi değil, bâtın ilmidir. Kıyasa, mantıkî delillere dayanan ilimler onun nazarında kısırdır. Değerli olan ilim, insanın yaradılış sırrını idrak etmesini sağlayan, aşkla kazanılan, gönül sayfalarına yazılan ledün ilmidir.

*Dünyaya ait hikmet serâpâ, zan ve şüphedir. Dînî hikmet ise, gökleri bile kıskandırır.*⁴⁴³

"Nefsini bilen Rabb'ini bilir"⁴⁴⁴ hükmünce; asıl olan insanın nereden gelip, nereye gideceğini idrak etmesidir.

Alim nice binlerce ilim bilir ama, o zalim kendi nefsinin bilmez.

Her cevherin hususiyetini bilir de, kendi cevherini bilmekte eşek kesilir.

⁴³⁸ İbn Manzûr, Lisân, c. XV., s. 89; Râzî, Sihâh, s. 189; Münâvî, et-Te'rîfât, s. 478; Tehânevî, c. II., ss. 1055-57; Cürçânî, Ta'rîfât, s. 201; İlhân Kutluer, "İlim" DİA., c. XXII., ss. 109-14.

⁴³⁹ Abdulbâkî, Mu'cem, ss. 596-609.

⁴⁴⁰ Mesnevî, c. I., 1063-4 / 1071-72

⁴⁴¹ Mesnevî, c. II., 1535 vd. / 1545 vd.

⁴⁴² Mesnevî, c. II., 3353/3361.

⁴⁴³ Mesnevî, c. II., 3233.

⁴⁴⁴ Huevurî, Ali b. Osman b. Ebî Ali, Keşfu'l-Mahcûb, Beyrut 1980, s. 310; İmâm-ı Rabbânî, Ahmed Sehendî, Mektûbât I-II, İstanbul trs., c. I., 234. metûb; Ö. Rıza Doğrul, İslamiyetin Geliştirdiği Tasavvuf, Ankara 1948, s. 21. / Ancak hadiscilerin çoğu bu sözün hadis olmadığı kanaatında oldukları ileri sürülmüştür. Geniş bilgi için bkz. Ahmet Yıldırım, Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları, TDV. Yay. Ankara 2000, ss. 229-30.

Seçkin ilmiyle caiz olanı, caiz olmayanı bilir ama; kendisi cehlinde bunağın tâ kendisidir, bunu bilmez.

Gerçi caizi, caiz olmayanı bildin ama nefsin acaba hangi vech üzre (nefsin caiz mi değil mi)?

Her metân kıymetini bilirsin de, kendi kıymetini bilmezsin, ahmaksın.

Uğurlu, uğursuz yıldızları biliyorsun ama kendi uğurluluğunu biliyor musun?

Bütün ilimlerin aslı, canı bu. Mahşerde ne olacağını, ne olduğunu düşün.

Gerçi dinin usullerini bildin ama güzel olanı, kendi aslını da araştırıp bilmendir.

*Onun aslına eriştin ama, asıl usul; kendi aslını bilmektir.*⁴⁴⁵

Mevlânâ,- Menâkıb'ta da bildirildiği gibi- insanı aslına ulaştırmayan, yaratıcısına itaatı öğretmeyen ilmi zahmet ve yorgunluk olarak niteler.⁴⁴⁶

“ Bütün ömrümün hasılı şu üç sözden fazla değildir: hamdım, piştim, yandım...” sözleri ile Mevlânâ, zahiri ilimlerde üstad olduğu dönemi hamlık olarak vasıflandırmaktadır.⁴⁴⁷

Görüldüğü gibi Mevlânâ asıl ilmin, faydalı ilmin, insana nefsinin hile ve tuzaklarını öğreten ve onlardan arınmasına vesile olan ilim olduğunu vurgulamaktadır. Tabii ki bu ilim de tasavvuf ilmidir. Kendinden önce yaşamış ünlü Mutasavvıf İmam-ı Gazali'de aynı fikri kitapların da vurgulamakta ve şöyle demektedir; “Kalbin kötü huylarının mahiyetini ve hudutlarını, sebep ve alametlerini, tedavi çarelerini bilmek, ahiret ilmidir. Ahiret ülmasına göre bunları öğrenmek her mükellefe farz-ı ayndır. Zahiri amellere riâyet etmeyen, fakihlerin fetvasıyla padişahların kılıcıyla helak olacakları gibi, ahiret ilmüne değer vermeyenlerin de kıyamet günü mülkün gerçek sahibi, Allah Teâla'nın kahr u galebesiyle helak olacaklardır.”⁴⁴⁸ Ebû Tâlib Mekkî ise aynı konuda şöyle demektedir: “Alimlerin faziletli gördüğü, şeref ve kıymetini yücelttikleri, sahibini alim olarak vasfedip övdükleri, fazileti hakkında pek çok eser ve haber gelen, kendisine teşvik edilen ilim, sahibini Allah'a götüren, iman, yakîn ve marifeti oluşturan, muamelede müşahedeyi gerçekleştiren marifet ilmidir; fetva ve hükümlerle ilgili ilimler değildir.”⁴⁴⁹

İlim, insanların manevî derecelerini yükselmesine sebep olduğu gibi, göklerin ve yerin Rabb'ı olan Yüce Allah'ın sevgisini kazanmaya da vesile olur.⁴⁵⁰

İnsan, sürekli bilgi akımı ve iletişim içinde olduğundan ve amelini elde ettiği bilgilerle ortaya koyduğundan Kur'ân, onu bilgi elde etmeye teşvik eder. Kur'ân, vahiy bilinciyle lede edilecek bilginin hem ferdi hem toplum hem de evreni “oku”maya, anlamay imkan vereceğini imâ eder. insanın varoluşunun sebebinin bilgi olduğunu, onu yaradanın ilk buyruğu ile kanıtlar.⁴⁵¹

Bu girişten sonra Mevlânâ'nın bu konu ile ilgili işârette bulunduğu âyetleri ve yorumlarını verelim:

⁴⁴⁵ Mesnevî, c. III., 2660 vd.

⁴⁴⁶ Eflâkî, Menâkıbu'l-Ârifin, c.II. s. 83.

⁴⁴⁷ Yeniterzi, Emine, Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, ss.62-63.

⁴⁴⁸ Gazâlî, İhyâ, c. I., s. 60/ Ayrıca bkz. Taylan, Necip, Gazzâlî'nin Düşünce Sisteminin Temelleri, İFAV Yay., İstanbul 1989, ss. 89-148.

⁴⁴⁹ Mekkî, Kûtu'l-Kulûb, s. 119.

⁴⁵⁰ Hüdâyî, Azîz Mahmûd, İlim-Amel Sery ü Sülûk, s. 15.

⁴⁵¹ Serinsu, Ahmet Nedim, Kur'ân Nedir ?, Şule Yay. İstanbul 1996, s. 83.

Mevlânâ, ilim- amel ilişkisine dikkatleri çekerek şu âyet-i kerimeye işârette bulunmaktadır:

a. “Kendilerine Tevrat yükletilen sonra onu, taşıyanların durumu, koca, koca kitaplar taşıyan merkebin durumu gibidir. Allah’ın âyetlerini yalanlamış olan kavmin durumu ne kötüdür. Allah zalimler topluluğunu doğru yola iletmez.”⁴⁵²

Tefsir kitaplarında “Kendilerine Tevrat yükletilen”lerden maksat, Tevrat’ı bilip onunla amel etmekle sorumlu olan Yahudiler olduğu, “Sonrada onu taşımayanların durumu” yani, Tevrat’ın içindeki âyetlerle amel etmeyenler, sadece o âyetleri okumakla yetinenler ki Hz.Muhammed (s.)’in nübüvvetini haber veren âyetleri sadece okuyup gereğini yerine getirmeyen Yahudiler olduğu beyan edilmektedir. Yine bu âyet-i kerimede Cenâb-ı Hakk şu noktaya dikkatleri çektiğini ifade etmektedirler. Kitap taşıyan kişinin, onun manalarını öğrenmesi, içindeki hakikatleri bilmesi ve onula amel etmesi gerekir. Taki Yahudilere yapılan kınamaya muhatap olmasın.⁴⁵³

Mevlânâ ise bu âyet-i kerimeyi şöyle yorumlamaktadır:

Gönül ehlinin ilimleri, kendilerini taşır. Ten ehlinin ilimleri ise, kendilerine yüküdür.

Gerçek ilim, insanın kendisine faydası dokunan ve onu bir yerden alıp başka bir yere götüren, insanı taşıyan ilimdir.

Gönle vuran, adamı gönül ehli yapan ilim, insana fayda verir. Yalnız tene te’sir eden, insana mal olamayan ilim, yükten ibarettir.

Sadece kitaplarda kalmış, insanın yaşamında bir eseri ve belirleyiciliği olmayan ilim, yükten başka bir şey değildir.

*Allah “Yahmilü esfârâ= Tevratı bilip onunla amel etmeyenler, kitap taşıyan eşeğe benzer.” Buyurdu. Allah’tan olmayan bilgi yüküdür.*⁴⁵⁴

Abdulkadir Geylani’de aynı konuyu şöyle dile getirmektedir: “Cahil ibadeti ile hiçbir şey elde edemez. çünkü o, hareketleri ile bir fesat ve zulmet içerisindedir. İlim de aynı. O da ancak kendisi ile amel edilirse insana faydalı olur. Amel ise ihlâş olmalıdır. İhlâssız amel de faydasızdır, kabul edilmez. Kendisiyle amel edilmeyen ilim, sahibinin aleyhine delildir. Dolayısıyla da kişi hıfzı kuvvetli de olsa, bilgisi çokta olsa, ilmi ile amel olmadığı için hakikatte cahildir, aptaldır.”⁴⁵⁵

Ansiklopedik bilgiye sahip olduğu halde sahibini, Rabb’ine ulaştıramamış ise, bu ilmin insana yükten başka bir işe yaramadığı yukarıdaki açıklamalardan ve âyet-i kerimeden anlaşılmaktadır. O halde ilim, sahibini Allah’a ulaştırıp, O’nu tanımaya vesile oluyorsa işte o zaman ilim, taşınan konumundan taşıyan seviyesine yükselir ki, Rabb’imzin istediği ilimde bu ilimdir. Hayata tatbik edilmeyen, kişinin düşünce ve hareketlerine yön vermeyen ilim, merkebin sırtındaki yükten başka bir şey değildir. Bu ilmin sahibine faydası da, sırtında kitapları taşıyan merkebin o yükten faydası ne ise, onun faydası da ancak o kadardır.

⁴⁵² Cuma, 5.

⁴⁵³ Bkz. Taberî, Câmiu’l-Beyân, c. XXVIII., s. 97; Kurtubî, Câmiu’l-Ahkâm, c.XVIII., s.94; Beydâvî, Tefsir, c. V., s. 338-41; İbn-i Kesîr, Tefsir, c. IV., s. 365; Şevkânî, Fethu’l-Kadîr, c. V., s. 225; Beğavî, Tefsir, c. IV., s. 340; Âlûsî, Ruhû’l-Me’anî, c. XIX., s. 134; Bursevî, Ruhû’l-Beyân, c. IX., s. 67.

⁴⁵⁴ Mesnevî, c.I., 3552 vd.

⁴⁵⁵ Geylânî, Abdulkadir, el- Fethü’r-Rahmânî ve’l-Feyzü’r-Rahmani, Beyrut trs., ss.214-228.

Daha sonra Mevlânâ ilmi, ilme'l-yakîn ve ayne'l-Yakîn⁴⁵⁶ olarak ele alıp değerlendiriyor. İlmin iki kanadının, zan ve şüphenin ise tek kanadının bulunduğunu, bunun içinde zannın nakıs olduğunu havalara uçamayacağını sürekli yerlerde sürünmeye mahkum olduğunu vurgulamakta ve şu âyet-i kerimeye işarette bulunmaktadır.

b. “ Şimdi yüzü koyun sürünerek giden mi daha çok hidâyete erişmiştir, yoksa dosdoğru yolda yürüyen mi?”⁴⁵⁷

Bu âyetin tefsirine baktığımızda müfessirlerin çoğu yüzü koyun yürüyenin kafiri, dosdoğru yürüyenin ise mü'mini temsil ettiğini dile getirdiklerini görürüz.⁴⁵⁸ Mevlânâ ise yerde sürünenin ilme'l-yakîne ulaşmamış, zann sahibi olarak tefsir etmektedir. Şimdi onun bu konuda ki görüşlerini verelim:

İlmin iki kanadı zan ve şüphenin ise bir kanadı vardır. Zan nâkıs olduğu için uçup yükselemez.

Tek kanatlı bir kuş, çabucak ve tepe taklak düşer; davranıp uçmaya çalışsa bile, nihâyet iki adım, yahut biraz daha uçabilir.

Bir kimse zandan kurtulur ve ona yakîn ilmi yüz gösterirse, o tek kanatlı kuş iki kanatlı olur.

*Ondan sonra yüzü üstü düşerek, yahut eğri büğrü değil, dosdoğru yürür gider.*⁴⁵⁹

Mevlânâ bu mısraları ile Kuşeyri'nin bu konuda ki görüşleri ile paralellik arz etmektedir ki, oda şudur: “Yakîn ögle bir ilimdir ki, bu bilgiye sahip olan kimse ulema dilinde kullanılan manada ve mutlak olarak şüpheye düşmez.”⁴⁶⁰

Bu mısralarla Mevlânâ ilim sahibi ile zan sahibin özelliklerini açıkladıktan sonra, yakîn ilminin kısımlarını Tekâsür suresine işârette bulunarak izah etmeye çalışmaktadır.

c. “ Soy-sopunuzla öğünmek sizi (Allah'a ibadet etmekten) öyle meşgul etti ki, kabirlere varıncaya kadar ziyaret ettiniz; (ölülerinizi sayıp onların çokluğu ile övündünüz.) Hayır ileride bileceksiniz. Yine sakının. İleride bileceksiniz. Sakının; eğer (kıyamet günü size ne yapılacağını) kesin bir bilgi ile bilseydiniz, (dünyada öğünüp durmazdınız.) And olsun (Kıyamet günü) o kızgın ateşi muhakkak göreceksiniz. Yine And olsun, onu muhakkak kesin bir görüşle göreceksiniz. Sonra and olsun, o gün (kıyamette) nimetin şükründen muhakkak sorulacaksınız.”⁴⁶¹

Şunu bil ki ilim, yakîn tâlibi, o yakîn de ru'yet ve müşâhede tâlibidir.

Şimdi (Elhâkümüttekâsür) sûresinde (Kellâ lev ta'lemûne) den sonrasını oku!

Ey âlim kimse, ilim, sahibini müşahede mertebesine götürür.

Dünyadakiler yakîn sahibi olsalardı Cehennemini daha burada görürlerdi.

⁴⁵⁶ Yakîn, “kesin ve apaçık bilgi, şüphe ve tereddüde mahal olmayan, doğru ve gerçek, şüpheden sonra hasıl olan ilim” manalarına gelmektedir. Bkz. Kaşânî, Istilâhât, s. 60; Cürçânî, Ta'rifât, s. 259; Uludağ, Tasavvufî Terimler Sözlüğü, s. 528.

⁴⁵⁷ Mülk, 22.

⁴⁵⁸ Bkz. Et-Taberî, a.g.e., c.XXIX., s.9; Kurtubî, a.g.e., c.XVIII., s.219; İbn-I Kesîr, a.g.e., c.VI., s. 400; Beğavî, a.g.e., c.IV., s.372; Mücâhid, Tefsîru Mücâhid I-II, Beyrut, trs., c. I., s.417;en-Nesefî, Tefsîru'n-Nesefî I-IV, c.IV., s.266; Şevkânî, a.g.e., c.V, s.264; Ebu Suûd, İrşâdu'l-Akli's-Selîm I- IX, Beyrut, trs., c.IX, s.9.

⁴⁵⁹ Mesnevî, c. III., 1515 vd.

⁴⁶⁰ Kuşeyrî, er- Risâle, Beyrut, trs., s.85.

⁴⁶¹ Tekâsür, 1-8.

Zandan hayal doğduğu gibi, yakînden de müşâhede doğar.

İlm-i yakînin ayne'l- yakîn olacağı beyanını (Elhâkümüttekâsür) sûresinde gör.

*Ben zandan da, yakînden de kurtulmuş ve yükselmişim, kınanışım dolayısıyla başım dönmez.*⁴⁶²

Demek ki zan, insanın muhayyile gücünü geliştirdiği gibi, ilim de insanı müşâhede mertebesine yükseltir. Mevlânâ, bunu Tekâsür sûresinde ki ilmin mertebelerinin sıralanışından çıkarmaktadır. Orada, ilim, ilme'l- yakîn, ayne'l- yakîn ve hakke'l-yakîn olarak sınıflandırılmıştır. Mevlânâ, son mısrasında kendisinin zandan da ilme'l-yakînden de kurtulup vuslata erdiğini bildirerek ilmin hedefinin Allah'a vuslatı gerçekleştirmek olduğunu beyan etmektedir.

Sûfîlerin ıstılahına göre, ilme'l-yakîn, burhan ve delille elde edilen bilgidir. Bu ilim akıl sahibi olanlara mahsustur.⁴⁶³ Bu mertebe Hz. Peygamber (s.)'in Allah Teâlâ'dan getirdiklerine şeksiz ve şüpesiz iman mertebesidir.⁴⁶⁴ Sûfîlerin ilme'l-yakînden maksatları, ilâhî emirlerin hükümleri ve dünyevî muameleler hakkındaki ilimleridir.⁴⁶⁵ Ayne'l-yakîn; beyan hükmünde olan bilgidir. Yani, keşf ve ilhamla elde edilen bilgidir. Bu ilim, zevk ve keşfe dayanan ilim erbabına mahsustur.⁴⁶⁶ Bu mertebe bir şeyi olduğu gibi müşâhede etmek, görmek bu sebeple her hangi bir habere ihtiyaç duymama mertebesidir.⁴⁶⁷ Hakke'l-yakîn ise, ayan beyân (apaçık) niteliğinde olan ve müşâhede ile elde edilen bilgidir."⁴⁶⁸ Bu mertebe müşâhede makamının üstündedir. Hakka'l-yakînin asıl gerçekleşeceği ve devam edeceği yer âhiret âlemidir. Ancak bu mertebeye ulaşan kimseler, dünyada az da olsa onu tadabilirler. Hakka'l-yakîn mertebesinde elde edilen bilgiler vicdanî olduğundan, ilâhî ilimler içinde en kıymetlisidir.⁴⁶⁹

Mevlânâ, bir başka yerde yakîn ilmine sahip olan kimsenin vasıflarını şöyle dile getirmektedir.

Yakîn ilmine sahip olan kimse, şüphesiz, mekirsiz, dedikodusuz Cebrâil gibi iki kanatla uçar.

Eğer bütün âlem halkı ona: sen Allah yolunda gidiyorsun, din-i müstakîm üzeresin dese;

O onların sözleriyle daha ziyade zevk peyda etmez. Onun tek olan ruhu, o sözlerin, yahut onu söyleyenlerin çifti olmaz.

Eğer herkes ona: en sapıksın, kendini dağ sanıyorsun ama, saman çöpü gibisin deseler;

O kimse, söyleyenlerin kötölemesinden şüpheye düşmez ve onların kin ve husûmetlerinden müteessir olmaz.

Hatta, deniz ve dağ dile gelse de: sen dalalete yoldaş oldun dese...

⁴⁶² Mesnevî, c. III., 4150 vd.

⁴⁶³ Kuşeyrî, Risale, 85.

⁴⁶⁴ Ankaravî, Minhac, s. 204.

⁴⁶⁵ Hucvirî, Keşfu'l-Mahcûb, s. 533.

⁴⁶⁶ Kuşeyrî, a.g.e., s. 85; Sühreverdi, Avârif, s. 399.

⁴⁶⁷ Ankaravî, a.g.e., s. 204.

⁴⁶⁸ Kuşeyrî, Risale, s. 85; Kaşânî, İstılahât, s. 60.

⁴⁶⁹ Sühreverdi, Avârif, s.399.

*Yine o kimse, zerre kadar hayale kapılmaz ve kötöleyenlerin sözleriyle elem duymaz.*⁴⁷⁰

Mevlânâ bu beyitlerle san ki şu âyet-i kerimede haber verilen mü'minlerin sıfatlarını bizlere bildirmektedir. “Ey inananlar, sizden kim dininden dönerse (bilsin ki) Allah yakında öyle bir toplum getirecek ki (O) onları sever, onlarda O’nu severler. Mü'minlere karşı alçak gönüllü, kafirlere karşı onurlu ve şiddetlidirler. Allah yolunda cihad ederler, hiçbir kınayıcının kınamasından korkmazlar. Bu Allah’ın bir lütfudur, onu dilediğine verir. Allah’ın (lütfu) geniştir, (O) bilendir.”⁴⁷¹ Demek ki Allah yolunda mücahede eden mü'min yakîn sahibi olursa o zaman ancak kınayıcıların kınamasına aldırış etmeksizin yoluna devam eder. Aksi takdirde mücadelesi esnasında yoluna çıkan çalı ve dikenden rahatsız olup geri dönebilir.

Tekâsür sûresi ile ilgili müfessirler şöyle bir değerlendirme yaparlar; “ Bu âyetler de alimlere çok büyük bir tehdit vardır. Çünkü bu âyetler delâlet ediyor ki, şâyet insan yakîn sahibi olsaydı tekâsür ile övünmenin akıbetini görür bundan vazgeçerdi. Bundan da şu sonuç çıkar. Demek ki tekâsür ve tefâhürü terk etmeyen kimsede yakîn hasıl olmaz. O halde ilmin hakikatine vakıf olmayan ve sû-i istimal da bulunan, bildiklerine inanamayan ve onlarla amel etmeye yanaşmayan, bununla beraber alim ismini taşıyan kimselerin vay haline.”⁴⁷²

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz. Mevlânâ, burada zikrettiğimiz mısraları ile daha çok yakîn ilminden bahsederek onun önemini dile getirmiştir. Yakîn ilmine ulaşamayan bir kimse, zan ve şüphelere dayalı ilmin nasıl insanı yanıltıp oyaladığını anlaması mümkün değildir. Zanna ve şüpheye dayanan bilginin, kolunun kanadının olmadığını ve onu yücelere ulaştıramayacağını, ancak yâkîn sahibi olan ilim erbabı anlar.

3.1. İlm-i Ledün

“Ledün” kelimesi, Türkçe’de kullandığımız “nezdinde, yanında” manasını ifâde eden “inde” kelimesiyle eş anlamlıdır. Kur’ân’da pek çok defa geçen bu kelime, Kehf sûresinde Hızır hakkında “Biz ona tarafımızdan (ledün) bir ilim öğretmiştik.”⁴⁷³ Şeklinde geçmektedir.

İslam âlimlerine göre, zahir ilimlerinden başka Allahu Teâlâ’nın bazı has kullarına öğrettiği özel bilgiler vardır. Şer’î ve zahiri ilimler, melek ve resul aracılığı ile, ilham ise direk Hakk’tan gelir. Bu nedenle, ilhama, ilm-i ledün veya vebhî ilim denmiştir.⁴⁷⁴ Bu ilim, Kur’ân-ı Kerim’de şu âyetlerle dile getirilir. “Onlara biz öğretiriz.”⁴⁷⁵; “Onu ancak âlimler anlarlar.”⁴⁷⁶; “Bana Rabb’im öğretti.”⁴⁷⁷ “Allah hadiselerin te’vilini sana öğretti.”⁴⁷⁸ Yine Hz. Musa’nın Hz. Hızır’dan bu ilmi öğrenmek istemesi, Kehf Suresi’nin altmış- seksen ikinci, âyetlerinde ayrıntılı olarak anlatılır. Zahiri ilim konuşarak, kitap, kalem, defterle tahsil edilmesine rağmen, bu âyetlere göre, ilm-i ledün, susarak ve yaşayarak (kal ile değil hal ile) öğrenilir. Bu ilme sahip olanlar, bir çok şeyin aslını, hakikatini bilirler, ancak bu bilgileri izinsiz

⁴⁷⁰ Aynı eser, c. III., 1520vd.

⁴⁷¹ Mâide,54.

⁴⁷² Taberî, a.g.e., c.XXX., ss.283-284; Kurtubî, a.g.e., c.XX., s.168; İbn-I Kesîr, c.IV., s.546; Beğavî, a.g.e., c.IV., s.521; Beydâvî, c. V., s.124; Şevkânî, a.g.e., c.V., s.488; Elmalî’lı, a.g.e., c.IX., s.6057.

⁴⁷³ Kehf, 65.

⁴⁷⁴ Tehânevî, Keşşâş, c. II., s. 1066;Ragîb, Müfredât, s. 198.

⁴⁷⁵ Tevbe, 101.

⁴⁷⁶ Ankebût, 43.

⁴⁷⁷ Yûsuf, 37.

⁴⁷⁸ Aynı sure, 6.

açıklamazlar. Mutasavvıfımız Mevlânâ'da, Şems-i Tebrîzî ile tanışıp, arkadaş ve dost olmasından sonra, zâhiri ilimleri terk etmiş; en azından İmam-ı Gazali gibi⁴⁷⁹, zâhiri ilimlerin, ilâhî hakikatleri anlama hususunda yetersiz olduklarına iyice inanmış, bu sebeple ilm-i ledünnü yani ilham-ı İlâhî'ye bel bağlamış ve bu ilimleri her zaman kesbî olan zâhiri ilimlere tercih etmiştir.

Sufiler ilm-i ledünnün Kur'ânî dayanağı olarak Hz. Musa ile Hızır arasında geçen şu kıssayı kullanırlar:

“ Bir vakit Mûsâ genç arkadaşına, ‘ durmayacağım, tâ ki iki denizin birleştiği yere kadar varacağım. Yahut senelerce gideceğim.’ Demişti. Bunun üzerine onlarda iki denizin birleştiği yere varınca balıklarını unuttular. O sırada balık denizde bir deliğe doğru yolunu tutmuştu. Bu suretle iki deniz kavşağını geçtikleri zaman, Mûsâ genç arkadaşına dedi ki; ‘ kuşluk yemeğimizi getir. Biz bu yolculuğumuzda gerçekten yorgun düştük.’ Genç dedi ki; ‘Gördün mü? Kayaya sığındığımız vakit doğrusu ben bu balığı unuttum ve onu söylememi bana ancak şeytan unutturdu. O acaib bir şekilde denizdeki yolunu tutmuştu.’ Musâ dedi ki; ‘ işte aradığımız o ya!’ bunun üzerine izlerini takip ederek geriye döndüler. Derken tarafımızdan bir rahmet vermiş ve katımızdan bir ilim öğretmiş olduğumuz kullarımızdan birini buldular. Mûsâ ona dedi ki: ‘Sana öğretilen ilimden bana öğretmen şartıyla san uyabilir miyim?’ O da Mûsâ'ya dedi ki; ‘ doğrusu sen benimle birlikte olmaya sabredemezsin, iç yüzünü bilmediğin şeye nasıl sabredeceksin?’ Mûsâ dedi ki; ‘ inşaallah beni sabırlı bulacaksın ve ben senin hiçbir işinde sana karşı gelmem.’ ‘O halde’ dedi, ‘Eğer bana tabi olacaksan, ben sana söz açmadıkça bana hiçbir şey sorma.’ Böylece kalkıp gittiler. Nihâyet gemiye bindikleri zaman Hızır gemiyi yaraladı. Mûsâ ona şöyle dedi; ‘Geminin içindekileri boğasın diye mi onu deldin? Doğrusu çok büyük iş yaptın!’ Hızır: ‘Sen benimle asla sabredemezsin?’ dedi. Mûsâ dedi ki; ‘Beni, unuttuğum şeyle muamele etme ve bu işimden dolayı bana bir güçlük çıkarma.’ Yine gittiler. Nihâyet bir erkek çocuğa rast geldikleri vakit, Hızır onu hemen öldürdü. Mûsâ dedi ki: ‘ Bir can karşılığı olmadan temiz bir cana kıydın ha? Doğrusu sen çirkin bir iş yaptın.’ Hızır dedi ki: ‘ Ben sana, sen benimle beraber bulunmağa dayanamazsın dememiş miydim?’ Mûsâ dedi ki: ‘ Eğer bundan sonra bir daha sana bir şey sorarsam, artık bana arkadaş olma. O zaman benim tarafımdan sana özür ulaşmıştır. (Artık benden ayrılmakta mazur sayılırsın)’ Yine yürüdüler. Nihâyet bir kent halkına varıp onlardan yemek istediler. Kent halkı onları konuklamaktan kaçındılar. Derken orada yıkılmaya yüz tutmuş bir duvar buldular, Hızır hemen onu doğrulttu. Musâ dedi ki: ‘ İsteseydin buna karşılık bir ücret alırdın.’ Hızır şöyle dedi: ‘ İşte bu itiraz seninle benim aramızın ayrılmasına sebep olmuştur. Şimdi sana sabredemediğin şeylerin iç yüzünü haber vereceğim.’ O yaraladığı gemi, denizde çalışan yoksullarıydı. Onu kusurlu yapmak istedim, çünkü onların ilerisinde her sağlam gemiyi zorla alan bir kral vardı. Oğlana gelince; onun anası babası mü'min insanlardı, onun onları da kendisi gibi azgınlığa ve küfre sürüklemesinden korktuk. İstedik ki Rableri onun yerine onlara ondan daha temiz daha merhametli birini versin. Duvar ise şehirde iki yetim çocuğun idi. Altında onlara ait bir hazine vardı. Babaları da iyi bir kimse idi. Rabbin istediği, onlar büyüyüp güçlü çağlarına ersinler ve Rabbinden bir rahmet olarak hazinelerini çıkarırlar. Bunları ben kendiliğimden yapmadım. (Allah'ın emriyle yaptım). İşte senin sabredemediğin şeylerin iç yüzü budur.”⁴⁸⁰

⁴⁷⁹ Bu konuda Geniş Bilgi için bkz. Gazzâlî, el- Munkızu min'd-Dalâl, çev.: Hilmi Güngör, MEBY, İstanbul 1990.

⁴⁸⁰ Kehf, 60-82.

Bu âyetlerin tefsirine baktığımızda sebep-i nüzülü olarak, “Hz. Musa (a.)’ın Rabb’ine ‘Ya Rabb! Kullarından sana en sevgili olanı hangisidir?’ demiş, O da ‘ Beni zikreden ve beni unutmayandır’ buyurmuş.....yine Musa (a.) ‘Ya Rabbi kullarından benden daha alim biri varsa bana göster’ der, Allah ü Te’âlâ da ‘var’ buyurunca, Hz. Musa (a.) ‘ O halde onu nerede arayayım’ demiş, Allah (c.) da ‘Mecmaulbahreynde balığı kaybedeceyin yerde...’ diye tarif buyurmuştur. Bunun üzerine Hz. Musa (a.) kız kardeşinin oğlu olan Yûşa b. Nûn’a, ‘Allah, işlerinin aslı olan bâtin ilmini öğrettiği Hızır isminde birisini bulup, kendisinden istifade etmek için ona tabi olacağını ve bu gayesinden asla vazgeçmeyeceğini söylediğini ve nihâyet onu bulup bir müddet arkadaşı olduktan sonra, içyüzünü bilemediği işlerinin yüzünden sabredemeyip ona müdahale etmesinden dolayı Hızır’ın da onu terk ettiğini bulmaktayız.’⁴⁸¹

Mevlânâ bu âyetlerin manası ve bu ilmin değeri ile ilgili, Mesnevî’nin bir çok yerinde değinmekte, biz şimdi “Mûsâ (a.)’ın Peygamberlikte ve Allah’a yakınlıktaki Kemâliyle Beraber Hızır (a.)’ı Aramasının Sırrı” başlığı altında verdiği bilgileri aktaralım:

Ey kerim olan kimse! Bu memdûh hırsı, Kelîmullah’tan öğren, öğrenmeğe iştîyakından dolayı bak, Kelîm Hazretleri ne diyor:

‘ Bunca makama sahip olduğum, yüce bir peygamberliğim sabit olduğu halde, kendimi görmüyor, kendime varlık vermiyorum. Hızır’ı aramaktayım.’

(Bunun üzerine kavmi ona dedi ki:)

‘Ey Mûsâ sen kendi kavmini bırakmışsın, mübârek bir zâtın izine düşmüşsün.

Sen havfdan da recadan da kurtulmuş büyük bir peygambersin. Daha ne kadar dolaşacak, ne kadar ve nereye kadar arayacaksın?

Aradığın sende ...bunu sende bilirsin. Ey semâ kadar yüksek peygamber, zeminde ne kadar dolaşacaksın?’

Mûsâ (a.) dedi ki: ‘ bu melâmeti etmeyiniz. Güneşle, ayın yolunu kesmeyiniz.

Ben zamanın sultanı bir veli olan Hızır ile sohbet için Mecma‘u’l-Bahreyn’e kadar gidiyorum.

Hızır’ı hakikate ulaşmak için, sebep kılacağım; bunun içinde uzun müddet sefer edeceğim.

Himmat ve azimet kanatlarıyla yıllarca uçacağım; yıllar ne demek? Binlerce yıl geçse bile yine onu arayacağım.

Onu aramak için gideceğim. Bu gidiş onu bulmaya değmez mi? Cânânın aşkı ekmek aşkıdan aşağı mıdır?’⁴⁸²

Görüldüğü gibi bu beyitlerle Mevlânâ, diğer müfessirlerin verdiği bilgileri vermekte ve ilm-i ledünnün önemini ve faziletini anlatmakta, sâlikin de Hz. Mûsâ (a.) gibi ilm-i ledünne âşik olmalı ve onu elde etmek için çeşitli sıkıntılara katlanması gerektiğini şu beyitleri ile vurgulamakta:

⁴⁸¹ Taberî, Câmiu’l-Beyân, c.XV., s.277 vd.; Kurtubî, el-Câmiu’l-Ahkâmu’l-Kur’ân, c.XI., s.17 vd.; İbn-i Kesîr, c.III., s.108 vd.; Beğavî, Tefsîru Beğavî, c.III., s.172 vd.; Şevkânî, Fethu’l-Kadîr, c.III., s.299 vd.; Ebû Suûd, İrşâdu’l-Aklu’s-Selîm, c.V., s.234vd.

⁴⁸² Mesnevî, c.III., 1970 vd.

Bahsedilen zevât-ı kirâmın bu hırs-ı memdûhu (ilâhi ilim olan, ilm-i ledün sevgisi), suya doymayan bir susuzun harâreti gibidir. Sen de ey sâlik, maneviyattan her ne bulursan ona kanaat edip durma, daima fazlasını iste.

Allah'ın dergahı, nihâyeti olmayan bir bârgâhtır. Sende bulunduğun makamı baş sedir ittihaz ederek ona bağlanıp kalma, senin sadrın sülûk ve terakki yoludur. Daima ilerlemeye bak.⁴⁸³

Başka bir yerde Mevlânâ Musa (a.) ile Hızır (a.)'ın buluşmasından sonraki olaylara şu beyitleri ile değiniyor:

Hızır'ın çocuğu öldürmesindeki sırrın hakikati herkese açık değildir.

Tanrı ilhamına nail olan kimse, her ne yaparsa o, kesin olarak doğrudur.

Zira hayat ve ölüm Hakk'tandır. Kainatta her şey O'nun hükmü altındadır.

*O'nun emrine sende İsmâil gibi teslim ol. Böylece kendini ihsana layık kıl.*⁴⁸⁴

.....

Gerçi Hızır, gemiyi parçaladıysa da bunda yüzlerce doğruluk ve sağlamlık vardı.

*Musa'da hesapsız faziletler olduğu halde vehmi ona perde oldu.*⁴⁸⁵

.....

Hızır (a.)'ın rûh-i vahyiye münasip olan hareketlerine karşı Mûsâ (a.)'ın aklı bulandı.

(O hareketlerin sır ve hikmetini anlayamadı.)

Hızır (a.)'ın hali olmadığı için onun yaptıklarını münasebetsiz gördü.

*Kelîmullah olan Mûsâ'nın aklı gayb hususunda bağlanır ve idrak edemez olursa, ey mes'ûd kimse, bir farenin, yani; fare gibi olan avamdan bir kimsenin aklı kim olabilir ve nasıl idrak edebilir.*⁴⁸⁶

.....

Mûsâ (a.)'ın sözü endaze ve itidal üzere idi. Lakin o kadar söyleyişi bile o iyi dosta, Hızır (a.)'a fazla geldi.

O fazlalık, Hızır (a.)'a muhalefet görüldüğü için sen çok söylüyorsun, artık ayrılalım, sen de git, dedi.

⁴⁸³ Aynı eser, c.III., 1968 vd.

⁴⁸⁴ Aynı eser, c.I., 233 vd.

⁴⁸⁵ Aynı eser, c.I., 245 vd.

⁴⁸⁶ Mesnevî, c.II., 3292 vd. Bu âyetlerle ilgili daha geniş bilgiyi Sultan Veled'in Maarif adlı eserinde bulmaktayız: “Musa (a.) Hızır'la buluşunca, gözü gölü onun yüzü ile aydınlandı ve istediği bir çok şeyler onunla bir konuşmada hasıl oldu. Bir konuşmada o kadar hil'atler giydi ve o kadar nimetler taddı ki, bunlar şimdiye kadar ne bir göz görmüş, ne bir kulak işitmiş, ne de bir insan tahayyül etmiştir. (Bunun üzerine) Hızır'la arkadaş olmak istedi. (Sultan Veled, a.g.e., ss.12-13) İlm-i ledünü kolay-kolay herkesin anlayamayacağını bu nedenle herkesin tahammül edemeyeceği de aynı eserde şöyle dile getirilir: “Musa (a.) bu kadar büyüklüğüne rağmen dayanamayıp ‘Hiçbir kabahatı olmayan bir insanı öldürdün mü?’ diye Hızır'a karşı geldi. Musa böyle yaparsa başkaları ne yapsınlar. Bu dereceye gelmiş bir insanı anlayan pek az bulunur. Bâ yazıd-ı Bistâmî: ‘beni sülûkümün ilk zamanlarında görenler siddik, sonlarında görenler ise zındık oldular’ diyor. Çünkü ilk zamanlarda ondan taat ve ibadet görünüyordu. Sonlarında ise tanrılık görüldü. Halkta bu tanrılığı Allah'ın yaptığını, Bâ yazıd'ın da arada âletten başka bir şey olmadığını göreceğ göz bulunmadığından, onlar görünüşe bakarak bu işlerin Allah'tan değil, ondan meydana geldiğini zannettiler ve zındık oldular. (Veled, a.g.e., s.283.)

Ey Mûsâ makamında olan mürid! Çok söylüyorsun . uzaklaş, yoksa bana karşı dilsiz ve kör olmalısın.

Sen namazda abdestini bozarsan müftü sana koş abdestini tazele der.

Eğer gidip abdestini almazsan kuru-kuru, yani; boş yere yatıp kalkmış olursun. Ey sapık adam! Namazın bozulmuştur otur.

.....

Ya ruhen her şeyden tecerrüd etmiş olanların yanından çekil, yahut sende onlar gibi varlık elbisenden soyun.⁴⁸⁷

Görüldüğü gibi Mevlânâ bu beyitleri ile ilm-i ledünnün değerini vurgulamakta, diğer yandan tasavvufta müridin ilm-i ledüne talip olması gerektiğini, fakat bunu elde edebilmesi için maneviyat üstadı olan şeyhine itirazsız, tam teslim olması gerektiğini izah etmekte, aksi takdirde bu ilimden mahrum kalabileceğini vurgulamaktadır.

Mevlânâ Mesnevî'nin bir başka yerinde, ilm-i ledünnü "Ruh-i Vahy" olarak adlandırmakta ve bu ilmi, her kesin anlayamayacağını hatta aklın onu bazen delilik olarak vasıflandıracaklarını şu beyitleri ile ifade etmektedir:

Ruh-i vahiy akıldan da gizlidir. Çünkü o gaybdır ve gayb tarafındandır.

Hz. Ahmed (a.)'ın kemâl-i aklisi kimseden gizli kalmadı. Lakin O'nun ruh-i vahiy ve ilm-i ilâhisini her can anlayamadı.

Ruh-i vahyinin münasipleri yani; onun ahkâm-ı mahsûsası vardır ki onları akılda idrak edemez. Çünkü o ahkam ve ef'âl azizdir.

Akl, ruh-i vahy ahkâmını bazen delilik görür, bazen de şaşırıp kalır, çünkü onları idrak edebilmesi için aklında o dereceye yükselmesi lazımdır.

Hızır (a.)'ın Ruh-ı Vahyî'ye münasip olan hareketlerine karşı Musâ (a.)'ın akli bulandı. Hz. Musâ'da Hızır'ın hali olmadığı için onun yaptıklarının münasebetsiz gördü.

Kelimullah olam Musâ (a.)'ın akli gayb hususunda bağlanır ve idrak edemez olursa ey mes'ud kimse, bir farenin yani fare gibi olan avamdan bir kimsenin akli kim olabilir ve nasıl idrak eder?⁴⁸⁸

Mutasavvıflar arasında yaygın olan görüşe göre Hz. Peygamber (s.)'in Allah'tan aldığı üç çeşit ilim vardır. Bunlardan biri, Hz. Peygamber'in ashabının hepsine öğrettiği, emir ve nehiylerden oluşan şeriat ilmi; diğeri ashabın bazılarına talim buyurduğu özel ilim (buna, tasavvuf, yada havâss ilmi de denir); bir diğeri de Allah ile kendisi arasında bir şifre mesabesinde olan manası sadece kendisine ma'lûm olan ilimdir. Kur'ân'da ki huruf-i mukattaa ve müteşabih âyetler bu türdendir. Allah Rasûlü'nün bizzat kendisi "Siz benim bildiklerimi bilmiş olsaydınız, çok ağlar, az gülerdiniz."⁴⁸⁹ Hadis-i şerifi Hz. Peygamber'in her aldığı bilgiyi aktarmakla yükümlü olmadığını göstermektedir. Ayrıca şu hadis-i şerifler, Peygamberimiz'in bazı sahabilere mahrem şekilde öğrettiği öne sürülen bir bilginin var olduğuna delil sayılmaktadır: Hz. Ebû Hüreyre (r.) der ki: "Ben Allah Rasûlü'nden iki kap ilim

⁴⁸⁷ Aynı eser, c.II., 3553 vd.

⁴⁸⁸ Aynı eser, c.II., 3288 vd.

⁴⁸⁹ Buhârî, İsmâil b. İbrâhîm, Sahîhu'l-Buhârî, İstanbul trs., Kûsûf, 2; Müslim, Ebu'l-Huseyn el-Kuşeyrî, Sahîhu'l-Müslim, thk.: Muhammed Fuâd Abdülbâkî, I-IV, Beyrut 1983, Salât, 112.

aldım. Bunlardan birini halka anlattım. Diğerini eğer meydana çıkarıp anlatacak olsaydım, şu boynum giderdi.”⁴⁹⁰ Mutasavvıflara göre bu hadiste geçen ve anlatılmayan ilim, ilm-i ledündür.

Mesnevi'nin bir başka yerinde Mevlânâ ilm-i ledünnün önemini ve faydasını şöyle izah etmektedir:

Hızırın yakınlığı, arkadaşlığı pişmiş balığı bile diriltti. O denizi yurt edindi.

Dost, dost ile beraber ülfet edince yüz binlerce gönül sırrı bilinir.

Dostun anlı levh-i mahfuzdur. Orada iki alemin sırrı aşikar olur.

Dost gelse o, yol kılavuzu olur. Bu sebeple Hz. Peygamber (a.), ‘ Benim sahabem yıldızlara benzer. ’⁴⁹¹ buyurmuştur.

Yıldız denizde de karada da kılavuzdur. Onu gözet rehber odur.

Gözünü onun yüzüne tut, gönlünü ona yönelt. Beyhude dedikodu yolunun tozunu kaldırma!

Zira o tozlarla yıldız görünmez olur. Göz sürçen dilden daha iyidir.

Ancak vahiyle konuşan dildir ki o, toz koparmaz, bilakis toz giderir.

Âdem vahye mazhar olunca sözü, ‘Allah ona isimleri öğretti.’⁴⁹² Âyetine delil oldu.

Her şeyin ismi nasıl vaki olmuş ise gönlünden diline de öylece doğdu.

İlhamla gördüğü için her şeyin hususiyet ve mahiyetini dili rahatça söylüyordu.

Bütün eşyaya münasip olan adı veriyordu. Korkağa aslan demedi.⁴⁹³

Mevlânâ, sahabenin yıldızlar gibi karada da denizde de yol gösterici olmasının vahye mazhar olan Hz. Peygamber (a.)’e arkadaş ve dost olmaları ve onun sohbetin de bulunmalarından kaynaklandığını söyleyerek, vahiy ve ilhama mazhar olmuş kimselerle yani peygamberler ve velilerle arkadaş olmaya ve onların sohbetlerine katılmanın önemine dikkatleri çekmekte ve müritlerin de dedikoduyu bırakıp ilhama mazhar olan mürşid-i kâmillerin meclislerine davet etmektedir. Çünkü tasavvufî terbiyede sohbet, müridin bağlandığı mürşidin halini kazanabilmesi için önemli bir vasıta. Sohbetinde şeyhin sözü müridin kalbine yerleşir. Şeyh, manevi emanetin bulunduğu yer durumundadır. Bu manevi emanet, müride sohbet vasıtası ile intikal eder. Nitekim Mevlânâ’da Şems- Tebriz’i ile sohbetinden sonra, Divan-ı Kebir ve Mesnevî gibi ölümsüz eserler vücuda getirmişlerdir.

⁴⁹⁰ Buhârî, İlim, 42.

⁴⁹¹ el-Aclûnî, Keşfü'l-Hafâ, c.I., s. 147.

⁴⁹² Tevbe, 111.

⁴⁹³ Mesnevî, c.VI., 2665 vd. bu beyitlerin devamında ise yine aynı konuya başka misaller vererek şöyle sürdürür: Nuh (a.) da dokuz yüz yıl her gün doğru yolda va’z edip feyizler saçtı./ Sanki laldudağı gönüllerin yakutuydu. Ne risaleler okumuştı, ne de Kûtu'l-Kulûb (gönüllerin gıdası) adlı eseri./ Va’zını şerhlerden öğrenerek etmiyor, belki keşifler kaynağından, ruh şerhinden anlatıyordu./ İnsanı mest eden öyle bir şarabdır ki o, içilince dilsiz de ola coşup dile gelir./ Yeni doğan çocuğu fasih konuşan bir edip yapar. Mesih gibi hikmetler söyletir. / O şarapla dudağı ıslanan dağ, Davud (a.)’la beraber terennüm etmiştir. / Bütün kuşlar ‘çik- çik’ lerini bırakıp Davud peygamberle nağmeler okumuşlardır./ Kuş onunla coştuktan sonra elinin sesini demir işitse şaşılır mı?

Mevlânâ'nın ilm-i ledünle işari olarak tefsir ettiği diğer âyetler ise şunlardır; **“Biz onların ağızlarını mühürleriz...”**⁴⁹⁴ **“Muhakkak ki biz, sana apaçık bir fetih yolu açtık.”**⁴⁹⁵

Bu âyetlerin tefsirine baktığımızda, müfessirlerin büyük bir çoğunluğu, birinci âyette, mahşerde günahkarların, yaptıklarını inkar etmeleri üzerine, ağızlarının mühürlenip yaptıklarını el ve ayaklarının haber vereceğinden bahsetmekte,⁴⁹⁶ ikinci âyette ise, hicretin altıncı senesinde, umre için Mekke'ye gitmek üzere yola çıkan Hz. Peygamber ve ashabının, Mekke'ye sokulmamaları üzerine Hudeybiye antlaşması yapılarak geriye dönülmesi esnasında, Hz. Peygambere, elde edeceği fetihlerin haber verilmesi ve bunun müjdesinden bahsettiklerini görürüz.⁴⁹⁷

Mevlânâ, birinci âyet-i kerimeden ilm-i ledünnün önceki ümmetlerde fazla yaygın olmadığını, ikinci âyetten ise peygamberlerin sonuncusu olan Hz. Ahmed (a.) hürmetine ağızlardaki bu mührün kaldırılması sonucunda bu ilimlerde bir çok fetihlerin olacağını işâri olarak şu şekilde yorumlamaktadır:

Onların ağızlarını mühürleriz.” âyetinin manasını bil. Bu bir sâlik için mühimdir.

Böylece belki, peygamberler sonuncusunun hürmetine ağızdan ağır kilit kaldırılır.

Peygamberler o mührü kaldırmadılar. Ancak o, Ahmed (a.)'ın dininde kaldırıldı.

Açılmamış kilitleri “Biz sana gerçekten açık bir zafer verdik.” eli açtı.

O, iki alemde de şefaet edicidir. Bu cihanda dine, o cihanda cennetlere sevk eder.

‘Bu cihanda sen, onlara hidâyet ver. O cihanda ise ihsanlarda bulun.’ der.

Gizli veya aşikâr, ‘Ya Rabbi, onlara hidâyet ver, muhakkak ki, onlar bilmiyorlar’ demek onun duasıdır.

Her iki kapıda onun nefesiyle açıktır. İki alemde duası müstecâbdır.

Onun için o, sonuncu peygamber olmuştur, şüphe etme! Onun ne bir benzeri gelmiştir ve nede gelecektir.

Sanatında en mükemmel bir dereceye gelen, ‘Bu sanat sende sona ermiştir.’ dersin.

O kilitler açmanın sonuncusu, can bağışlayanlar aleminin mührüdür.

*Hz. Peygamberin işâretleri, fetih içinde fetih, fetih içinde fetihtir.*⁴⁹⁸

Mevlânâ'nın Fetih sûresinin birinci âyetine yaptığı bu tefferruatlı işâri tefsiri Kuşeyri ve İbn-i Arabî'ye nisbet edilen fakat onun sisteminin yorumcusu olarak

⁴⁹⁴ Yâsîn, 65.

⁴⁹⁵ Fetih, 1.

⁴⁹⁶ Taberî, a.g.e., c.XXIV., ss.23-24; Kurtubî, a.g.e., c.XV., ss.48-49; İbn-I Kesîr, a.g.e., c.III., s.579; Beğavî, a.g.e., c.IV., s.521; Beydâvî, c. IV., s.440; Şevkânî, a.g.e., c.IV., s.379; Ebu's- Su'ûd, İrşâdü'l-Akli's-Selîm, c.VII, s.177.

⁴⁹⁷ Taberî, a.g.e., c.XXVI., ss.66-67; Kurtubî, a.g.e., c.XVI., ss.259-260; İbn-I Kesîr, a.g.e., c.IV., ss.184-185; Beğavî, a.g.e., c.IV., s.188; Şevkânî, a.g.e., c.V., s.43; Ebu Suûd, a.g.e, c.VIII, s.104.

⁴⁹⁸ Mesnevî, c. VI., 165 vd.

ünyapmış olan Kaşânî'nin Te'vilâtu'l-Kur'ân'ının⁴⁹⁹ da da görmekteyiz. Kaşânî, Rasûlullahın maddi ve zahiri fetihlerinden daha önemli kısmının kalbî ilimler kapısının fethi olduğunu, bunun sonucunda gaybî keşiflere ulaşmaktır. Ve bu ilmin, kâmil mü'minler içinde geçerli olduğunu açıklar.⁵⁰⁰

İşte Mevlânâ da bir sâlikin ilm-i ledün ile ilgili meseleleri anlamamasını şu âyet-i kerimeye göre -ki Meâli şöyle “ (Habibim) Müminlere söyle, harama karşı gözlerini kapasınlar ve ırzlarını korusunlar...”⁵⁰¹- hareket etmediklerini, çünkü beş duyunun işlemiş olduğu günahların insanın anlayış ve idrakini körelteceğini su-testi metaforuyla şöyle dile getirmektedir.

Anlayış su gibidir, cesed de testi misalidir. Testi kırılınca içindeki su dökülür.

Bu beden testisinin beş tane büyük deliği vardır. Fehm suyu onlardan akıp gittiği için, içinde ne su kalır, ne de kar bulunur.

“Gözlerinizi sımsıkı yumun” emrini işittiğin halde, ayağını doğru atmadın.

Ağızından çıkan söz anlayışını götürür, kulak ise kum gibidir ki, senin su misali anlayışını içer.

Diğer delikler, yani havâs-ı saire de, senin gizli anlayış suyunu çeker akıtır.

*Denizden bile, yerine koymamak şartı ile su alsan nihâyet o denizi çöl yapmış olursun.*⁵⁰²

Görüldüğü gibi Mevlânâ cesedi bir testiye, anlayışı da suya benzeterek, o testinin de beş duyudan oluşan beş büyük deliğinin bulunduğu dikkatleri çekmiştir. İşte sâlik bedeninde bulunan bu delikleri iyi muhafaza edemez ise anlayışı kısırlaşır. Fakat riyazat ve mücahede sonucunda bu organlarını yerli yerinde kullanırsa bir çok gaybî keşiflere ulaşır ve insan-ı kâmillerin söz ve davranışlarını daha iyi anlama ve kavrama istidadına kavuşur. Bu düşünceleri Mevlânâ şöyle dile getirmektedir:

Senin dünyayı görüşün, idrakinin vus'atına göredir. Pâk ve musaffa olan evliyaullahı görüp tanımana perde olan senin nâ pâk olan idrakindir.

Bir süre duygunu görüş suyu ile yıka... zira sûfiyenin çamaşır yıkaması böyledir.

*Pâk olunca gözündeki gaflet perdesini kaldırırlar. Pâk ve sâf olan zevatın ruhları sana kendilerini gösterirler.*⁵⁰³

Nitekim şu yet-i kerimeler ve hadis-i şerifler de “gönül aydınlanması sayesinde ortaya çıkan vehbî ilme” delâlet etmektedir:

*“Takovâ üzere olunuz ki Allah size öğretsin.”*⁵⁰⁴

*“Eğer takvâ üzere olursanız Allah size iyi ile kötüyü ayırt etmeye yarayacak bir furkan ve nûr verir.”*⁵⁰⁵

*“Allah'tan korkun ve Rasûlü'ne inanın ki, Allah size rahmetinden bir pay ayırsın, sizin için, ışığında yürüyeceğiniz bir nûr ortaya koysun.”*⁵⁰⁶

⁴⁹⁹ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Lory, Pierre, Kaşânî'ye Göre Kur'ân'ın Tasavvufî Tefsiri, çev.;Sadık Kılıç, İstanbul, 2001, ss.25-26.

⁵⁰⁰ Kuşeyrî, Letâifu'l- İşârât, c.III., s.417; Kaşânî, Te'vilâtu'l-Kur'ân, c.II., s. 126.

⁵⁰¹ Nûr, 30.

⁵⁰² Mesnevî, c. III., 2108 vd.

⁵⁰³ Mesnevî, c. IV., 2405 vd.

⁵⁰⁴ Bakara, 282.

⁵⁰⁵ Enfâl, 29.

Bu âyetlerde geçen “furkan, rahmet ve nûr” gibi kavramlar, bir bakıma insanda tasavvufî terbiye sonucunda gerçek benliğini bulup ve bu sayede meydana gelen “gönül aydınlanması sonucu ortaya çıkan ilm-i ledün veya vehbî ilim” diyebileceğimiz keşf, feth ve ilhâmalar, ruhî tecrübe ve sezilerdir.

Bu konuya delil olabilecek hadislerden bazıları şöyledir.

“Her ümmetin muhaddesleri (yani ilhâma mazhar kişileri) vardır. Bu ümmetin muhaddeslerinden biri de Ömer b. Hattâb’dır.”⁵⁰⁷

“Öğrendikleri ile amel edene Allah Teâlâ bilmediklerini öğretir.”⁵⁰⁸

“Kırk gün süreyle Allah’a ihlasla amel edenin kalbinden lisanına hikmet pınarları akmaya başlar.”⁵⁰⁹

Görüldüğü gibi zikrettiğimiz âyet-i kerimeler ve hadis-i şerifler ilm-i ledünnün varlığını ortaya koymaktadırlar. Ancak bu ilme, ilim-amel bütünlüğünü gerçekleştirip, nefsini ıslah ederek mutmainne derecesine ulaşan diğer bir ifade ile yalın benliğe sahip olan bahtiyarlara nasip olacağı da bir gerçektir. Fakat keşf ve ilhâm diğer bir ifade ile ilm-i ledün, mutasavvıflar için hakikata ulaşmada bir yol ve bir araç olmakla birlikte, hiçbir zaman gaye değildir. Çünkü ilm-i ledün veya keşf ve ilham subjektiflik arzettiği için sadece sahibini bağlar. Başkası için delil teşkil etmez. Ancak sûfinin keşfi, müctehidin içtihadı gibi değerlendirilir. Hatada edebilir isabtte edebilir.

4. Kalb

Kalb, Arapça bir kelime olup, kalebe fiilinin mastarıdır. Çoğulu kulûb, eklâb, kılbe yada eklûb olup, bir şeyi bulunduğu halden bir başka hale çevirmek gibi manalara gelmektedir. Kalb kelimesi zaman zaman “fuâd”, “akıl”, “bir şeyin özü, ortası, ve hakikati” gibi anlamlarda kullanıldığına da işâret edilmiştir.⁵¹⁰

Istılahta ise iki anlamda kullanılmıştır: Birincisi, göğsün sol tarafında, sol memenin altında çam kozalağına benzeyen ve yapısı, dokusu ve bizâtihi müteharrik olma gibi özellikleri itibariyle bedendeki diğer uzuvlardan farklı olan ve vücutta kan deveranını gerçekleştirmek suretiyle insan hayatının devamını sağlayan özel bir et parçasıdır. Dilimizde yürek diye meşhur olan bu et parçası, tıp ilminin meşgul olduğu cismani kalbdır.⁵¹¹ İkincisi ise birincisinin melekûtî boyutu ve aynı zamanda şuur, vicdan, idrâk, duygu, akıl ve irade gücünün merkezi olan ruhani bir varlıktır. İnsanın asıl hakikati (benliği) de işte bu kalbdır. Bu yönü itibariyle insana “âlim”, “ârif” ve “müdrîk” denilmiştir.⁵¹²

Kur’ân-ı Kerîm’de, çeşitli şekillerde yüz otuz iki kere geçen kalb⁵¹³, insanın yüksek değerlere yönelen yanıdır. Allah’ın insanda kendisini muhatap aldığı yön, yine kalbtir.⁵¹⁴ Kur’ân-ı Kerîm’de kalbe verilen manaları şöylece hülâsa etmemiz

⁵⁰⁶ Hadîd, 28.

⁵⁰⁷ Buhârî, Fazâil, 16.

⁵⁰⁸ Keşfü’l-Hafâ, c.II., s.265.

⁵⁰⁹ Keşfü’l-Hafâ, c.II., s. 223.

⁵¹⁰ İbn Manzûr, Lisân, c.I., s.687; Firûzâbâdî, el-Kâmûsu’l-Muhît, s.163; Zebidî, Tâcü’l- ‘Arûs, c. IV., s.68; Tehânevî, Keşşâf, c. II., s. 1170; Rağîb, Müfredât, s.411; Asım Efendi, Kamus, c.I, s.466; Hakim suât, s. 916.

⁵¹¹ Elmalılı, Hak Dini, c.I., ss.209-210.

⁵¹² Cürçânî, Ta’rifât, s.178; Asım Efendi, a.g.e., c.I., s.445; Elmalılı, a.g.e., c.I., ss.209-211; Gazâlî, İhyâ, c.III., s.113; Kâşânî, Istilâhât, s.162.

⁵¹³ Abdûlbakî, Muhammed Fuât, el-Mu’cemu’l-Müfehres li-Elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm, kahire 1987, ss.549-551.

⁵¹⁴ Bakara,6; Al-i İmrân, 151,154; A’râf, 101,179, vd.

mümkündür. Kalb, insanın düşünen, kavrayan, anlayan, inanan, şüphe eden yönü⁵¹⁵kin ve öfkenin saklandığı yerdir.⁵¹⁶ Akıl manasına da gelmektedir.⁵¹⁷

Kalb bu konumu ile insanın madde ve mana yönünün birleştiği yer hüviyetin de olup, varlığın bütün hareketlerinin fişkırdığı merkez olarak temayüz eder. Manevi yönüyle kalb, bir sezgi organı, Allah'ın baktığı yer durumundadır: “Allah şekillerinize değil, kalb ve amellerinize bakar.”⁵¹⁸

Her duyu organı, kendi yaratılışına uygun şeylerden zevk aldığı gibi, kalb de Allah'ın cemalini yansıtan eserleri temaşa etmekten zevk duyar.

Mevlânâ da, kalbi, arkaya bakınca aslın aslını, önüne bakınca da kıyamete kadar olacak her şeyi yansıtan bir mekânizma olarak yaratıldığını vurgulayarak ikinci manada kalbe işaret etmektedir.. Fakat, insan, bu özelliğe sahip olan kalbinin üstünü, dünyada günah kirleri ile kapladığından hakkı ve gerçeği gösteremez duruma düşürmüştür. İşte kalb aynasını bulandıran insan, saf ve arı-duru tabiatını paslandırmış olur ki bu gibilerde yer yüzünde fesat çıkarmaya çalışırlar. Kalbin eski asliyetine dönmesi için zikr-i İlâhi ile cilalanması gerekir, diyor ve şu âyete işarete bulunuyor.

a. “Allah ve Rasûlüne karşı savaşanların ve yer yüzünde (hak) düzeni bozmaya çalışanların cezası ancak ya acımadan öldürülmeleri, ya asılmaları, yahut el ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi, yahut da buldukları yerden sürülmeleridir. Bu onların dünyada ki rüsvaylığıdır. Onlar için ahirette de büyük azap vardır.”⁵¹⁹

Ey insan, topraktan yaratılmış olduğun için, sen de demir gibi kesif ve paslı bir vücutsun. Onun için kendini zikrullah nuruyla cilâlandır, cilâlandır, cilâlandır.

Kalbin ayna gibi münevver olsun da sana bir çok sûretler ve gümüş göğüslü güzeller göstereyin.

Demir kesif nursuz olmakla beraber (Zikr-i İlâhi) cilâsı, o kesâfet ve o nursuzluğu ondan giderir.

Bir ayna demirden de olsa, cilâlanınca sathı parlar ve güzelleşir ve orada bütün sûretler görülebilir.

Toprağa mensup olan beden, kaba ve kesif ise de, sen onu cilâlamaya çalış. Zira cilâ kabul eder.

Tâ ki onda manevi sûretler görünsün; hûrilerin, meleklerin akisleri orada müşâhede edilsin.

Gönül yaprağı parlasın diye Allah sana, bil ki, akıl cilâsı vermişti.

Ey bînamaz kimse; sen ise akılı bağlamış, hevâ ve hevesin iki elini de serbest bırakmışsın.

Eğer hevâ ve hevesin elleri bağlanmış, cilâcı olan kalbin elleri serbest bulunsaydı.

Demir gibi olan kalb, ğayb aynası olur ve bütün sûretler orada görünürdü.

⁵¹⁵ Tevbe, 64,67.

⁵¹⁶ Aynı sure, 15.

⁵¹⁷ Hacc, 46; Kâf, 37.

⁵¹⁸ Ahmed İbn Hanbel, el-Müsned, thk.: Abdullah Muhammed ed-Dervîş I-X+I-II Fihrist, Beyrut 1991, c.II., ss.285-539; İbn Mace, Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî, Sünenü İbn-i Mâce, thk.: Muhammed Fuâd Abdülbâkî, I-II, Beyrut trs., c.II., 1388.

⁵¹⁹ Mâide 33

Ey fâsık! sen kalb aynasını bulandırdın, saf tabiatını paslandırdın. İşte, (Yes'avne fi'l-ardı'l-fesâd)⁵²⁰ âyetini hakiki manası budur.⁵²¹

Mevlânâ, nefsin, hevâ ve hevesin bedende akıl ve rûh ile muhâlefetini ve muhârebesini, yer yüzünde fesad çıkartmaya benzetiyor.

Kuşeyrî, bu âyetteki “es-sa'yü fi'l-fesâdi” n birisi zahiren, diğeri ise bâtinen olmak üzere iki şekil de ortaya çıktığını, zâhiri fesadın cezasının fıkıh kitaplarında beyan edildiğini batini fesadın cezasının ise Hakk'dan gelen varidât ve fuyûzâtın kesilmesi sonucunda keşfinin kaybolması⁵²² şeklinde tefsir etmektedir. Buna göre, zahiri fesadın cezasının maddi batini fesadın cezasının ise manevi olduğu belirtilmektedir. Mevlânâ da bu konu da Kuşeyri ile aynı görüşü benimsediğini yukarıdaki beyitleri göstermektedir. Yine, bunu şu beyitleri ne güzel açıklamaktadır.

Gönül nehrinin suyunu bulandırma ki durulsun da orada, kameri de, yıldızları da tavaf eder bir halde müşâhede edesin.

Çünkü insan, dere suyu gibidir. Bulanık olursa dibini göremezsin. Derenin dibi inci ve altınla doludur. Sakın saf ve duru olan o dereyi bulandırma.

İnsan rûhu hava gibidir; tozla karışırsa gök yüzüne perde olur, gök yüzünü göstermez.

O perde güneşi görmeye perde olur. Fakat tozu gitti mi sâf ve parlak bir hale gelir.⁵²³

Herkes, kalbinin münevverliği ve cilâsı nisbetinde gayba vakıf olur.

Her kim kalbini fazla cilâlarsa ziyade müşâhede eder; gaybî sûretler ona fazla görünür.⁵²⁴

Görüldüğü gibi, Mevlânâ kalbi ikinci manasında yani, melekûti boyutunu dile getirmektedir. Kişi kalbini parlattıkça daha çok görür ve suretlerin altındakiler daha çok aydınlığa çıkar. Bu varlık düzeyine çıkmak için kişinin dış duyularını sınırlaması gerekir. Çünkü gözler kalbin casusudur; gördüklerini kalbe aktarır. Bu gelen bilgilerde kalbi çoğu zaman meşğûl ederek asli işinden koparabilir. Bu nedenle “Nazar ber-kadem= bakışları ayak ucuna mıhlama”, anlayışı kalb dağımlıklığını önler. Kalbin safiyetini koruyarak gerçek sahibine aid olmasını sağlar. Bu da sezgisel duyunun öne çıkmasına neden olur. Kısaca ifade edecek olursak, kalb, muhabbet, müşâhede, ma'rifet gibi fonksiyonları yerine getirebilmesi için, sülûk adı verilen manevi bir eğitimden geçmesi gerekir. Daha açık bir deyişle, kalbin, zikrettiğimiz işleri yapabilmesi için hazır hale gelmesi, yani tasfiye işleminden geçmesi icâbeder. Mutasavvıfımız bunu kalbin cilâlanması şeklinde bir yaklaşımla ifade etmektedir.

Peygamberimiz (s.) de şu hadis-i şerifinde kalbin durumuna şöyle işaret etmektedir:

“Kalbinden sıkıntı vereni (içini tırmalayanı) terk et.”⁵²⁵

⁵²⁰ Maide, 33.

⁵²¹ Mesnevî, c. IV., 2490 vd.

⁵²² Kuşeyri, Letâif, c.I, ss.420-421

⁵²³ Aynı eser, c. IV., 2502 vd.

⁵²⁴ Aynı eser, c. IV., 2931vd.

⁵²⁵ Ahmed b. Hanbel, Musned, c. V, s.252.

Ebu Talib el- Mekkî bu hadisi şerifi şöyle yorumlamaktadır: “Günah, kalbi sıkı ve rahatsız eden şeydir. Yani, günah kalbde etkisini gösterince, kalbin ince, temiz, yumuşak ve latif olmasından dolayı onu büzer ve üzer.”⁵²⁶

Bir başka yerde Mevlânâ kalbi Hz. Yusuf’a benzeterek, onunda beden hapishanesinde mahpus olduğunu şöyle dile getirmektedir:

Yusuf kimdir? Senin Hakk’ı arayan kalbindir ki esir gibi beden mahallesinde bağlı kalmıştır.

Bir Cebrâil’i direğe bağlamışlar, onun kanatlarını yüz yerinden bölmüşsün de;

Onun önüne kebab edilmiş buzağıyı getiriyorsun; bazen de onu çekip samanlığa götürüyorsun.

Ye ki bizim rızkımız budur, diyorsun. Halbuki o kalbin Allah’a vuslattan başka gıdası yoktur.

Ettiğin bu işkence ve imtihandan dolayı dertli olan kalbin, Allah’a seni şikâyet eder.

Ve “Ya Rabb’i ! Bu eski kurdun elinden eman” der. Cenâb-ı Hakk da ona buyurur ki: “ite vakit geldi sabret!”

...

Kalb der ki: İlâhî, senin veçh-i Mukaddesenin firâkıyla sabrım tükendi.

Ben yahudilerin elinde kalmış Âd ve Semûd kavminin hapsine düşmüş Salih gibiyim.

Ey peygamberlerin ruhuna saadet bahşeyleyen Allah! Beni ya öldür, yahut nezdine davet et, yahutta Sen gel.

Kafirlerin bile Senin firakına tahammülü yoktur. Onun için: “Ne olurdu, bende toprak olaydım” der.⁵²⁷

Kafirlerin hali budur ki o, öbür taraftandır. O öyle olunca Sana mensup olanın hali nice olur?

Mevlânâ bu mısraları ile kalbi “ruh” anlamında kullanmaktadır. Tasavvuf tarihine bir göz attığımızda bir çok mutasavvıfın da kalbi “ruh” manasında⁵²⁸ kullandıklarını görürüz.

Bu mısralarla Mevlânâ, insanın diğer bir ifade ile ruhun aslına olan özlemini dile getirmektedir. Bilindiği gibi insan bu dünyada aslından uzakta kaldığı için büyük bir hasret ve özlem içerisindedir. Onu aslından uzaklaştıran veya arasına engeller koyan perdeler, hicablar vardır. Hatta bütün mâsivâ (Allah’ın dışındaki şeyler) perdedir. O halde insanın hürriyet mücadelesi bütün varlıklar karşısında verilen savaş niteliğindedir. İşte bunca engelin arkasına ve bunca düşmanın ortasına düşmüş olan insan sürekli aslını, gerçek benliğini arayışı ve özlemi içerisindedir. Mesnevî’nin ilk onsekiz beyti bu yalnızlığı ve özlemi anlatmaktadır.

⁵²⁶ Ebu Talib el-Mekkî, Kûtu’l-Kulûb, s.17.

⁵²⁷ Bu beyitle Mevlânâ şu âyet-i kerimeye işaret etmektedir: “... O gün kafir; ‘keşke (insan olacağıma) toprak olaydım’ der.” Bkz. Nebe, 40.

⁵²⁸ Bkz. Gazalî, İhyâ, c.III, s. 3 vd.; Curcânî, Ta’rîfât, s.119; İmam-ı Rabbânî, c.I, s. 231 (287. Mektup) ; Hafnî, Mu’cemu Mustalihâti’s-Sûfiyye, ss.218-19; Uludağ, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, s. 274.

Mevlânâ'nın bu konu ile ilgili işâri olarak tefsir ettiği diğer bir âyetin manası ise şöyle:

b- “...İbrahim ve İsmail’e şöyle ahid verdik: Evi (Kâbe)mi hem tavaf edenler, hem ibadete kapananlar, hem de rukû ve secde edenler için tertemiz bulundurun.”⁵²⁹

Bu âyeti müfessirlerin çoğu şu şekilde tefsir etmişlerdir: Allahu Teâlâ, Hz. İbrahim ve Hz. İsmâil (a.)’a, evi olan Kabe’yi tavaf edenler, mu’tekifler ve namaz kılıp, rûku, sücûd yapanlar için, put, kâfir ve pisliklerden temizlenmesini emr veya ilham etmiştir.⁵³⁰ Mevlânâ ise bu âyetteki Kâbe’nin temizlenmesi emrini, kalbin kötü huylardan temizlenmesi emri olarak tefsir etmekte ve şöyle demektedir:

Yolda hased boğazına sarılmasın. Zira şeytan hased yüzünden reddolundu.

O, hased sebebiyle Âdem’e secdeden utandı. Ve yine hased yüzünden saâdetle savaştı.

Yolda (sülûkta) bundan daha tehlikeli geçit yoktur. Dikkat et, hasûd ile yoldaş olma.

Bu cesed bir hased evidir, bilesin. Hased bir sülaleyi perişan eder.

Hased cismi (kalbi) kirlendirir ama, Hakk’ın lutfu onu tertemiz eyler.

Cenâb-ı Hakk, ‘Evimi temizleyin.’ Buyurdu. Şüphesiz O temizliği emreder.

Sen bir kula hile ve hased edersen, bu ruhun safa yolunun seddi olur.

*Hakk erlerinin ayağı altında toprak ol. Daima hasedcinin başına toprak saç.*⁵³¹

Mevlânâ bu beyitlerle, ahlak-ı zemimedan olan hasedin kalbi kirlettiğini, Allah’ın ise kalb evinin temiz tutulmasını emrettiğini belirterek Kâbe’yi kalb olarak işâri tefsir etmiştir. Ankaravî ise bu âyetin böyle tefsir edilmesini şu şekilde yorumlamaktadır: “Mevlânâ Hüdâvendigâr, bu âyetin manasını kalbleri temizlemenin gereği şeklinde anlamış ve şunu demek istemiştir: Hz. İbrahim ve İsmâil (a.)’a Kabe’yi temizlemelerinin emredilmesi, kalblerin kötü düşünce ve kötü huylardan temiz tutulmasına işarettir. Zira şeri delillerden biriside kıyastır. Mademki Kâbe’nin temizliği emrediliyor, öyleyse kalblerin temizlenmesi de öncelikle Allah’ın emri gereğidir. Çünkü ‘Mümin, Allah indinde Kâbe’den daha üstündür.’ Hadis-i Şerifi⁵³² gereği Kabe’den daha üstün olan kalbin temizliği, Kâbe’nin temizliğinden de önce gelir.”⁵³³

Mesnevî şarihi bu açıklamalarıyla, Mevlânâ’nın işâri tefsirlerini nasıl ve ne maksatla yaptığını şeri delillerle bize izah etmiş oluyor.

Bu konuda Mevlânâ’nın işarete bulunduğu âyet-i kerimelreden biriside şudur:

c- “O gün ne mal fayda verir ne de oğullar. Ancak kim Allah’a selim bir kalple gelirse. (O fayda görürü.)”⁵³⁴

⁵²⁹ Bakara, 125.

⁵³⁰ Bkz.el-Maverdi, Tefsiru’l-Maverdi, c.I., ss.187-188; er-Râzî, et-Tefsiru’l-Kebîr, c.IV., s.42; el-Âlûsî, Ruhû’l-Meânî, c.I., s.380; İbn-i Kesîr, Tefsir, c.I., s.176; Bursevî, Ruhû’l-Beyân, c.I., s.226.

⁵³¹ Mesnevî, c.I., 445 vd.

⁵³² Tirmizi, Birr,85; İbn Mâce, Fiten,2

⁵³³ Ankaravî, Câmiu’l-Ayât, s.14.

⁵³⁴ Şuara, 88-89.

Bu cihan, bir Sebzvar şehri gibidir. Hak erleri onda zayi olup gönül darlığına düşer.

Hz. Peygamber (s.): “Cenâb-ı Hakk, surete bakmaz, matlup olan temiz bir gönüldür.”⁵³⁵ buyurmuştur.

Yani bakılmaya layık olan gönül sahipleridir, secdenin sureti ve altın dağıtmak değil.

Sen gönlünü gönül sanıp mağrur olmuş, bu yüzden asıl gönül sahiplerini aramaktan uzak kalmışsın.

Gönül öyle bir şeydir ki onun içinde bu yedi gök gibi yüzlerce sema kaybolur.

Yoksa hile dolu küçük bir kalbi isteme. Sebzvar içinde Ebu Bekir arama!

Ehl-i dil, altı yüzlü bir aynadır. Cenâb-ı Hakk, ancak gönül sahibinin vasıtası ile nazar eder.

....

Sen huzura yüzlerce çuval altın da getirsen Cenâb-ı Hakk senden kalb-i selim ister.

Gönül eğer senden razı ise ben de razıyım. O senden yüz çevirmiş ise ben de çeviririm.

Sana bakmam, gönle nazar ederim. Benim için en makbul hediye gönüldür.

Gönüller rızanın yerini almıştır. Cennetler anaların ayakları altındadır.

Çünkü aslı anası da babası da odur. Surete bakma, gönle nazar et.

Sen “İşte bende de gönül var” dersin; sana der ki: “Burada böyle gönüller çok!”

O öyle bir gönül ister ki cihanın kutbu ve âdemin canının canına canın canı olsun!

Bil ki o gönüller sultanı, böyle nur dolu ve güzel gönüller bekler.

Sen günlerce Sebzvar’ı dolaşsan da işe yarar böyle bir gönül bulamazsın.

Nihâyet canı solmuş pejmürde bir gönlü tabuta koyup götürürsün!

Ve dersin ki: “Ey şehriyâr, işte sana bir gönül getirdim. Sebzvar da bundan daha iyisi çıkmaz!”

O zaman sana şöyle denilir, “ Burası mezarlık değil ki buraya bir ölü gönüllü getirdin!

Var yürü varlık Sebzvar’ının ondan aman bulduğu bir gönül getir!”⁵³⁶

⁵³⁵ Burada şu hadis-i şerife işaret edilmektedir: “Allah sizin suretlerinize ve mallarınıza bakmaz; fakat kalplerinize ve amellerinize bakar.” Bkz. Müslim, Sahih, c.VIII., s.11; İbn Mace, Sünen, c.II., s.153.

⁵³⁶ Mesnevî, c.V., 872 vd./ Mevlânâ’nın bu mısralarının daha iyi anlaşılması için, bu beyitlerden önce anlatmış olduğu şu hikayeyi hatırlamamız gerekir; Rafizilerin (Şii) bulunduğu yer olan Bugün İran sınırları içerisinde bulunan Sebzvar şehrini, Muhammed Harzemşah savaşla alınca, halkı ondan aman dilemiş kendilerinin affedilmelerini istemişler. Padişah, bu şehrinizden Ebu Bekir adını da birini huzuruma hediye olarak getirirseniz sizi affederim, der. fakat şehir halkı çuvalarla altın getirip Ebu Bekir adlı birini istememesini zira bu şehirde o isimli bir şahsın bulunmasının imkansız olduğunu söyleyince, padişah hiç altınlara bakmayıp, bana bir Ebu Bekir armağan etmedikçe bunların bir faydası yoktur, der. sebzvarlılar şehrin altını üstüne getirdiler, sonunda Ebu Bekir isminde bir yolcuyla bir harabede hasta ve üzgün bir şekilde bulurlar ve ondan hemen padişaha gidip bu şehir halkını katliamdan kurtarmasını isterler. Yolcu ise şu karşılığı verir:

Bu ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla, Mevlânâ, Allah'ın huzuruna ancak selim bir kalp ile çıkılabileceğini ve ancak onların makbul olacağını anlatmak isteyerek âyeti zahiri manası ile tefsir etmiştir. Şâyet kişi böyle bir kalbe sahip değilse, gönül sahibi birini bulup ona tabi olması ve onu kendisine rehber edinmesi gerekmektedir.

Tefsir kitaplarında da “selim kalb”in, samimi, küfür ve münafıklık illetinden emin bir gönül olduğu, veya hastalıklardan selamette olan müminin kalbidir. Çünkü Allah Teâlâ kafir ve münafığın kalbinin hastalıklı olduğunu beyan etmiştir”, şeklinde ifade edilmektedir. İşte ancak böyle bir gönülle gelenlerin kurtuluşa ereceklerini, kafirlerin, “Biz mal ve evlat açısından çoğunlukta”⁵³⁷ demelerine karşılık Allah Teâlâ, kalblerinin dünyada selim olmaması sebebiyle o gün mal ve evlatlarının fayda vermeyeceğini bildirmiştir.⁵³⁸

Görüldüğü gibi Mevlânâ'nın tefsiri ile diğer müfessirlerin tefsirleri paralel arz etmektedir. Bu nedenle mutasavvıfımızın bu âyeti zahiri manasına göre tefsir ettiğini söyleyebiliriz.

5. Rûh

Ruh, Arapça orjinli bir kelime olup, lügatte, insan vücudunda bulunan ve hayatın temeli ve sebebi olan gayr-i maddî cevher, manevi varlık, manevi benlik, vahiy, Allah kelamı, Kur'ân-ı Kerim, can, kuvvet, cevvalik, rahmet, Cebrâil, hareket, faaliyet, tesir, hayat veren şey, his, duygu, karakter, yaratılış, öz, can alıcı nokta, hayali varlık, bir maddeden elde edilen öz, uçucu sıvı, uçucu koku, gibi manalara gelmektedir.⁵³⁹

Ruh kelimesi Kur'ân-ı kerimde çeşitli kalıplarda elli yedi yerde geçmektedir.⁵⁴⁰

Mutasavvıfların bazıları, ruhun aslını ve özünü, idrak edilmesi mümkün olmayan latif bir cevher şeklinde tarif etmişlerdir.⁵⁴¹ Ebû Nasr es-Serrac (ö. 378/ 988) ise Luma' adlı eserinde mutasavvıfların ruh meselesi hakkında yanlış düşünceler serd ettiğini şöyle ifade etmektedir; “ Bazıları ruha, Allahü Teâlâ'nın zatının nûru demiş, helak olmuştur. bazıları ruhu Allah'ın hayatından bir hayattır demişler, yine bazıları, ruhların mahluk olduğunu iddia etmişler, Ruhu'l- Kudüsü ise Allah'ın zâtından sanmışlardır. Bazılarının avamın ruhlarının mahluk, havassın ruhlarının ise mahluk olmadığına inanmışlardır. Bazıları da ruhların kıdemini, azap olunmayacağını, sıkıntı çekmeyeceğini, kafirin bir ruhu, müminin üç ruhu, peygamberlerin ve siddikların beş ruhu lduğunu ileri sürmüşlerdir. Bütün bunlar yanlıştır. Bu yanlış, Hakk Teâlâ'nın yasakladığı bir şey üzerinde fikir yürütmekten ortaya çıkmıştır. Ruhların hepsi yaratılmıştır ve Allah'ın emir aleminde. Bedenden bedene geçmez. Ruhun

“Yürümeye gitmeye gücüm olsaydı bir gün evvel buradan yola çıkardım. Bu düşman diyarında kalmaz, dost şehrine yönelirdim.” Sebzvarlılar yolunun yürüyemeyeceğini anlayınca bir tabut getirip Ebu Bekir'i içine koyup harzemşah'ın huzuruna getirirler. Mesnevî, c.V., 850 vd.

⁵³⁷ Sebe, 35.

⁵³⁸ Bkz. Taberî, Câmîu'l-Beyân, c. XIX., ss.86-87; Beğavî, Tefsir, c. IV., s. 30; Şevkânî, Fethu'l-Kadîr, c. IV., s. 107; Beydâvî, Tefsir, c.IV., ss.244; İbn-i Kesîr, Tefsir, c.III., ss. 340; Kurtûbî, Ahkam, c. XIII., ss. 114-15; Âlûsî, Ruhü'l-Me'ânî, c.XIX., ss.100-1; Bursevî, Ruhü'l-Beyân, c. VI., s. 97.

⁵³⁹ İbn Manzûr, Lisan, c. II., ss. 458-68; er-Râzî, Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdulkâdir, Muhtârü's-Sihâh, thk.: Muhammed Hatır, Beyrut 1415/1995, s. 110; el-Münâvî, Muhammed Abdurraûf et-Tevkîf ala Mühimmâtî't Te'ârîf, thk.: Dr. Muhammed Rıdvân ed-Dâye, Beyrut 1410, s. 698; el- Cürçânî, eş-Şerîf Ali b. Muhammed, et-Ta'rifât, by. trs s., 271.

⁵⁴⁰ Abdalbâkî, Mu'cemü'l-Müfehres, ss. 413-14.

⁵⁴¹ Kuşeyrî, Risâle, s.88; Gazali, İhyâ, c.III, s.6; Sühreverdi, Ömer b. Muhammed, Avârifü'l-Maârif, İhyânın Beşinci cildinde, Beyrut 1992, s.218; Neseî, İnsân-ı Kâmil, ss.19-31, İsmâil Fennî Ertuğrul, Maddiyûn Mezhebnin İzmihlali, ss. 119-176, 544-590

bedenden ayrı varlığı söz konusu değildir. Bedenle birlikte yaşar, onunla ölür ve yine onunla haşır olur. Cenâb-ı Hakk Âdem'in bedenini topraktan ruhunu melekûtta yaratmıştır.”⁵⁴²

İzmirli İsmâil Hakkı ise Ruh konusunda şöyle demektedir; Beşeriyet tarih boyunca en çok fikir yoğurduğu konuların başında ruh, madde ve Allah u Teâlâ gelmektedir. Buna rağmen ne doğuda ne batıda, ne İslâm âlimleri ne de filozoflar arasında ruh konusu asla çözüme kavuşturulamamıştır. Ruhun mahiyeti, varlığı ve beden ile münasebeti gibi konularda alimler ihtilaf etmişlerdir.⁵⁴³

Gerçekten de Kur'ân-ı Kerîm'de ruhun bilinmeyeceği şu âyet-i Kerime ile vurgulanmıştır; “ **(Ey Muhammed) sana ruhtan sorarlar. De ki Ruh Rabb'inin emrindedir. Bu hususta size pek az bilgi verilmiştir.**”⁵⁴⁴

Tefsir kitaplarında bu âyetin sebab-i nüzülü olarak şöyle denilmektedir: Kureyş müşriklerinden bazı kimseler Medine'deki Yahudilere uğrayarak, Hz. Peygambere sorup onu imtihan etmek için bir takım sorular vermelerini isterler. Bunu üzerine Yahudi'ler de onlara şöyle derler; ona Ashab-ı Kehf'ten, Zülkarneyn'den ve ruhun hakikatinden sorun, şâyet il ikisine cevap verir sonuncu soruya cevap vermezse o peygaberdur. Çünkü Tevrat'ta da, ruh hakkında fazla bilgi verilmemiş, insanlar tarafından bilinmeyeceği bildirilmiştir. Yine tefsir kitaplarında âyette geçen “ruh” kelimesinin büyük melek manasına geleceği gibi bilgiler de aktarılmaktadır.⁵⁴⁵

O halde ruh hakkında ileri sürülen görüşler subjektif olduğundan kimsenin karşı görüş de olanları icmâ ve sünnete dayanmıyorlar diye tenkit etmelerinin doğru olmadığı kanaatindeyiz.

Mevlânâ da bu âyete işâret ederek ruhun mahiyeti hakkında şöyle demektedir:

Gerçekten arzda ve semada insan ruhundan daha gizli bir şey yoktur.

Cenâb-ı Hakk, yaş, kuru her şeyi aşikar kıldı ama ruh için “O Rabb'inin emrindedir.” diye onu mühürledi.

*Kutlu bir göz, ruhu görmüşse artık ona gizli hiç bir nesne kalmaz.*⁵⁴⁶

Görüldüğü gibi mutasavvımız da diğer alimler gibi ruhun hakikatının gerçek manada anlaşılamayacağını ifade etmekte, ancak ruhu, gören göze hiç bir şey gizli kalmayacağını söylemesi yine de ruhun mutlak bilinmeyeceği anlamı taşımadığı görüşünü benimsediğini göstermektedir.

Nitekim Jung da bu konuda: “Psike vardır, fakat fiziksel bir biçimi yoktur.Varlığın sadece fiziksel olabileceğini sanmak neredeyse gülünç denebilecek bir önyargıdır. Aslına bakılırsa, bildiğimiz tek varoluş biçimi psişiktir. Tam tersine şunu da söyleyebiliriz: fiziksel varoluş sadece bir çıkarsamadır, çünkü ancak duyularımızın bize iletmediği psişik imgeleri (imajları) algıladığımız sürece madde

⁵⁴² Serrac, Lumâ, ss.430-431

⁵⁴³ İzmirli, İsmâil Hakkı, Yeni İlm-i Kelâm, İstanbul, 1339, s.300.

⁵⁴⁴ İsrâ, 85.

⁵⁴⁵ Bkz. Taberî, Câmiu'l-Beyân, c. XV., ss.154-56; Beğavî, Tefsir, c. III., s. 494; Şevkânî, Fethu'l-Kadîr, c. III., ss.254-54; Beydâvî, Tefsir, c.III., s.464; İbn-i Kesîr, Tefsir, c.III., s. 362; Âlûsî, Ruhû'l-Me'ânî, c.XV., ss. 151-53; Bursevî, ruhu'l-Beyân, c.V., s. 51.

⁵⁴⁶ Mesnevî, c.VI., 2903 vd.

hakkında bilgi sahibi olabiliriz. Psike vardır, hatta varoluşun kendisidir.”⁵⁴⁷ diyerek psişik varlığın asıl varoluş olduğunu izah etmiştir.⁵⁴⁸

Mevlânâ, ruhu, hayvanî ve sultanî olmak üzere iki kısma ayırmakta ve sultanî rûhun ise aslında bir olduğunu ileri sürmekte ve bunu çeşitli misallerle açıklamaya çalışmaktadır. Şimdi, bu konu ile ilgili dayandığı âyetin meâlini verelim.

a) “... O halde ben onun yaratılışını bitirip, rûhumdan üflediğim zaman...”⁵⁴⁹

Tefsir kitaplarında bu âyetin tefsiri ile ilgili şu bilgilerin verildiğini görüyoruz; Allah ruhundan üfleyerek yarattığı varlığın yalnız insan olduğu, meleklerin, en büyük varlıklar olan Arş, Kürsi vb.ye secde etmeleri emredilmemişken, insan ruh üflendikten sonra secde etmelerinin emredildiğini, yine meleklerin insana secdesinin ibadet maksadıyla değil, tekrim, tazim, saygı ve imtisal için olduğu belirtilmiştir.⁵⁵⁰

Bu âyetle ilgili Mevlânâ şöyle demektedir:

Ten sûreti yok olsa da ne gam! Ben bâkî oldukça bu hor sûret nedir ki?

Cenâb-ı Hakk lütfundan, “Ben ruhumdan insana üfürdüm”⁵⁵¹ buyurdu. Ben Hakk’ın nefesiyim, varsın ten kamışı ayrılsın.

*Nefes bu bedenden gitsin de inci, şu dar sadeften kurtulsun.*⁵⁵²

diyerek Mevlânâ, ruhun, incinin sadef içerisinde mahpus olduğu gibi beden

hapisanesinde tutsak olduğunu, bu nedenle ölüm onun için düğün, bayram olduğunu vurgulamaktadır.

Müminler müteaddiddir, lâkin iman birdir. Müminlerin cisimleri müteaddiddir, fakat ruhları birdir.

İnsanda öküz ve eşeğin anlayış ve canından başka bir akıl, başka bir can vardır.

İnsandaki ruh-ı sultanî ve akl-ı meâddan başka ilâhi nefhaya mazhar olan kâmil bir velide ayrıca bir ruh vardır.

Hayvani ruhlarda birlik yoktur. Sen bu birliği, hevây-i nefsanî ruhundan arama.

Bu hayvani can ekmek yese insani ruhun karnı doymaz. Keza bu yük taşısa öbürü ağırlık duymaz.

Hatta onun ölümü ile bu hayvani ruh sevinir. Onun nimetini görünce de hasesinde ölme derecesine gelir.

Kurtların ve köpeklerin canları ayırdır. Bir olan Allah aslanlarının ruhudur.

⁵⁴⁷ Jung, Carl Gustav, Psikoloji ve Din, Çev.: Raziye Karabey, Okyanus Yay., İstanbul 1998, s.12.

⁵⁴⁸ Çamdibi, H.Mahmut, Şahsiyet Terbiyesi ve Gazâli, MÜİFVY, İstanbul 1994, s. 105

⁵⁴⁹ Hicr 29

⁵⁵⁰ Bkz. Taberî, Câmiu’l-Beyân, c. XIV., s.31; Beğavî, Tefsir, c. III., s.49; Şevkânî, Fethu’l-Kadîr, c. I., s. 66; Beydâvî, Tefsir, c.III., s.368; İbn-i Kesîr, Tefsir, c.II., s. 203; Âlûsî, Ruhû’l-Me’ânî, c. I., s. 232; Bursevî, Ruhû’l-Beyân, c.IV., s. 396.

⁵⁵¹ Hicr, 29.

⁵⁵² Mesnevî, c. III., 3957 vd.

(Onların ruhları) diye ruhu cemi olarak söyledim. Bu söyleyişim, isim ve sûret itibariyledir. Yoksa o ruh birdir, cisimlere nispetle yüz – yani müteaddid- olur.

Semâdaki Güneşin ziyâsı gibi ki nuru bir olduğu halde evlerin sahnına nisbetle yüz olur.

Likai evlerin arasındaki duvarları kaldıracak olursan hepsinin nuru bir olur.

Bu sözden farklar ve müşkilleri doğar. Çünkü bu misil değil, sadece bir misaldir.⁵⁵³

Mevlânâ bu beyitleri ile sanki şöyle bir fikir ileri sürmekte; bütün insanların ruhları birdir. Halbuki mısraları dikkatle incelediğimizde bu görüşte olmadığını anlarız. Nitekim yukarıdaki bir mısradaki şöyle demektedir: “Kurtların köpeklerin canları ayrıdır. Bir olan Allah aslanlarının ruhudur.” Burada kurt ve köpekten kasıt bu tabiiatta olan insanların ruhlarının ayrı- ayrı olmasının manası, birbirlerini çekememezlik, aralarındaki husumettir. Allah aslanları ise veliler, kâmil insanlar olarak yorumlanabilir. Mevlânâ bunların ruhlarının bir olduğunu söylüyor. Biz bunu şu şekilde anlamak zorundayız. Onların ruhlarında öyle bir birlik, kardeşlik ve sevgi vardır ki tek bir ruh gibi hareket ederler birinin sevinci diğerinin de sevinci, birinin üzüntüsü diğerinin de üzüntüsü olur. Nitekim bu konu ile ilgili İbn-i Fâriz şöyle demektedir: “Bizce muhabbet yolundaki nesep, ana ve babadan olan nesep den daha yakındır.”⁵⁵⁴ Yine burada Mevlânâ, ruhu, hayvanî ve insanî olmak üzere iki ruhtan ve özelliklerinden bahsetmektedir. yapılan izahlardan hayvânî ruhun, insana kötülüğü emreden nefsi emmare, insânî ruhun ise emr âleminden olan ruh olduğu anlaşılmaktadır.

Mevlânâ evliyâullahın rûhunu suya benzetmekte ve şöyle demektedir.

Burada bahsedilen sudan maksat, evliyâ rûhudur ki o rûh, sizin bulanıklığınızı yıkar.

Yine o rûh dünya ehlini yıkamakla bulanınca, Arş-ı Âlâya paklık vermiş olan Allah’a avdet eder.

Yine o tarafatan eteğini çeke çeke gelir, o okyanusun temizliklerinden yeryüzündekilere ders vermeye koşar.⁵⁵⁵

Descartes’e görede ruh, gerektiği gibi kullanıldığı zaman doğru düşünmeye yani iyi yargı belirtmeye ve hatta en yüksek bilimlere kavuşmaya gücü yetmeyen hiçbir ruh yoktur.⁵⁵⁶

Mevlânâ rûha bir başka perspektiften bakıyor ve ruhlardan bir karşılaştırma yaparak, bilgisi çok olanın ruhunun da yüksek olacağını şöyle ifade etmektedir.

Rûh, tecrübelerle sabittir ki haberdar olmaktan ibarettir. Her kimde haber ziyada ise onun ruhu o kadar yüksektir.

Bizim yani; insanların ruhu, hayvanat ruhundan yüksektir. Niçin? Çünkü fazla haberi ve ilmi vardır.

⁵⁵³ Mesnevî, c.IV., 417vd.

⁵⁵⁴ Tahirü'l-Mevlevî, a.g.e., s.105

⁵⁵⁵ Mesnevî, c. V., 11vd.

⁵⁵⁶ Descartes, Felsefenin İlkeleri, çev.: Mesut Akın, Say Yay., İstanbul 1995, s. 43.

Melek ruhu ise bizim canımızdan yüksektir. Çünkü melek, hiss-i müşterekten⁵⁵⁷ münezzehtir.

Gönül sâhibi olan enbiyâ ve evliyânın ervâhı da meleklerin ruhlarından yüksektir. Filozoflar bunun aksini söylemişlerse de sen hayreti bırak.

O sebepten Âdem Aleyhisselâm onların mescûdu oldu. Çünkü onun ruhu meleklerin varlığından yüksekti.

Yoksa daha iyi olana, kendisinden aşağı birine secdeyi emretmek lâyük olmaz.

Allah'ın adli ve lütfu, gülün diken huzurunda secde etmesini nasıl hoş görür.

Rûh yükselince meleklerin ve akılların müntehası olan makamı da geçer ve her şeyin canı ona mûtî olur.⁵⁵⁸

Görüldüğü gibi Mevlânâ, bu beyitleri ile şu görüşü dile getirmektedir. Meleklerin avamı, müslümanların avamından, mü'minlerin havâssı (enbiya ve evliyalar) ise meleklerin havâssından yüksektir. Buna delil olarak da meleklerin Hz. Âdem'e secde etmelerini zikretmekte ve şu yorumu yapmakta; çünkü ulvî olanın süflî olana secde etmesi Allah'ın adalet ve lütfuna uygun olmaz.

Mevlânâ bir başka yerde rûhu Yunus peygambere, balık karnını da nefse benzetererek şu âyete işâret etmektedir.

b. “Doğrusu Yunus da gönderilen peygamberlerdendi. Hani o dolu bir gemiye kaçmıştı. Gemide olanlarla karşılıklı kur'a çektiler de yenilenlerden oldu. Yunus kendisini kötülerken onu bir balık yuttu. Eğer Allah'ı tesbih edenlerden olmasaydı, tekrar dirilecekleri güne kadar onun karnında kalmıştı.”⁵⁵⁹

Senin Yûnus gibi olan rûhun, balık karnı gibi olan nefsinde pişti. Allah'ı tesbih etmekten başka onun kurtuluş çaresi yoktur.

Eğer Yûnus Aleyhisselâm, balığın karnında tesbih etmemiş olsaydı, halkın ba's olunacağı kıyamete kadar orada mahbûs kalırdı.

Hz. Yûnus ettiği tesbih bereketiyle, balığın karnından kurtuldu. Tesbih nedir? (Elestü birabbiküm) gününün alâmetidir.

Eğer rûhun, o tesbihini unuttuysa şu balıkların tesbihini dinle.

Basar-ı basîretle Allah'ı kim gördüyse o, ehlullahtır. O denizi müşâhede etmiş olan da o denizin balığıdır.

Bu âlem deniz, cesed balık, rûh ise sâhib-i hakikatin nûrundan mahcûb olmuş Yûnus gibidir.

Eğer o rûh, cesed balığı içinde tesbih ederse o cesedden kurtulur, yoksa hazmedilip görünmez olur.⁵⁶⁰

Mevlânâ bu beyitleri ile rûhu Yûnus peygambere benzetmekte, cesedi ise balığa teşbih etmektedir. Nasıl ki Yunus (s) balığın karnından Allah'ı tesbih etmesi sonucunda kurtuldu ise, rûh da beden hapsinden ve nefsin tahakkümünden kurtulması için aynı yolu takip etmelidir. Zaten rûhun aslî vazifesi Allah'ı tesbihtir. Çünkü rûhlar

⁵⁵⁷ Hiss-i müşterek; cüz'iyât-ı mahsûsa sûretlerinin kendisinde teressüm ettiği bir kuvvettir. Zahiri beş duyu onun casusları gibidir. O bir kaynak gibidir ki kendisinden bir nehir peyda olmuştur. (Bkz. Cürânî, Ta'rifât, s.86,)

⁵⁵⁸ Mesnevî, c. II., 3360 vd.

⁵⁵⁹ Sâffât 139-144;

⁵⁶⁰ Mesnevî, c.II., 3165 vd.

kâlû belâ da buna söz vermişlerdi. Şâyet bu misâkı hatırlamıyorsa Allah dostlarından bunu öğrenmelidir, şeklinde açıklamaktadır.

Mutasavvıfımız Mesnevî'nin bir başka yerinde ruhun bedendeki hapsini hemcinsi olmayan birinin aynı yerde kalmasına benzeterek, şöyle bir kıssa anlatır: avcının biri bir ceylan avlar ve merhametsizce getirip eşek ahırına bağlar. Ceylan ahırdaki hayvanlardan ürktüğü için her tarafa kaçıyor. Avcı gece eşeklerin önüne saman dökünce onu şekerden daha lezzetli olarak yiyorlardı. Ceylan ise ürküp o tarafa bu tarafa kaçıyor, samanın tozundan ve dumanından yüzünü çeviriyordu. Bundan sonraki kısmı Mevlânâ'nın dilinden dinleyelim:

Bir kimseyi zıddı olan şahısla beraber bırakırlarsa, onu ölüm azabına uğratmış olurlar.

Süleyman (a.) demişti ki: Hüdhüd; gitmeye mecbur olduğuna dair kabul edilebilecek bir özür getirmezse,

Ya onu öldürürüm, yahut sayıya gelmez bir azab ile cezalandırırım.

Ey güvenilir kişi; o nasıl bir azabı düşün; cinsinin gayrisi ile bir kafeste hapsedilmektir.⁵⁶¹

Oğul, bu beden kafesinde azab içindesin. Çünkü kuş gibi olan ruhun cinsi olmayan bedene hapsedilmiştir.

Ruh, doğan kuşu gibidir. Tabiatlar ise karga misalidir. O doğan gibi ruh, karga ve baykuşlardan yaralanır.⁵⁶²

Ezelden gelen saf ve berrak ruh, beden kafesine girince onu, aslı olan Allah'tan uzaklaştırmıştır. İşte tasavufî eğitimdeki seyr ü sülûk, “düşüklerin en düşüğüne indirilen” yani beden kafesine itilen ruhun “en güzel kıvam” diye beirlenen zaman öncesi saflığına tekrar kavuşmasıdır. Çünkü ruh, arşa mensub olduğundan sürekli orayı arar ve özler, bunun içinde ruhun meylinin manevi hayata yani terakki tarafına olduğunu Mevlânâ, şu mısraları ile ne güzel açıklamaktadır:

Ruh, cesedin cüz'lerine der ki: Ey benim toprağa mensub cüz'lerim benim çektiğim gurbet acısı daha büyüktür. Çünkü ben arşa mensubum. Âlem-i ervahtan gelmişim.

Bedenin meyli yeşilliğe ve akar suyadır. Zira onun aslı onlardır.

Ruhun meyli de ma'nevi hayata ve Hayy ve Kayyûm olan Hâlik-ı Kâinatadır. Çünkü lâmekân olan ruh-u Â'zam onun aslıdır.

Ruhun meyli hikmete ve ma'nevi olan ulûm ve ma'rifetedir. Bedenin meyli ise bağlara, dağ eteklerindeki bahçe ve tarlalara, birde üzüm kütüklerinedir.

Ruhun meyli terakkiye ve şerefedir. Bedenin meyli refah esbabıyla ziyinti toplamayadır.

O terakki ve şerefin meyli ve aşkı da ruh tarafınadır. Bu hususta 'Yuhubbühüm ve yuhubbûnehû' âyetini oku anla.⁵⁶³

⁵⁶¹ Mevlânâ bu mısraları ile şu âyet-i kerimeye işaret etmektedir: “(Süleyman) kuşları gözden geçirdikten sonra: ‘Hüdhüd’ü niçin göremiyorum? Yoksa kayıplara mı karıştı. Ya bana apaçık mazeretini gösteren bir delil getirecek yada mutlaka onu şiddetli bir azaba uğratacağım yahut boğazlatacağım.’ dedi.” Neml, 20-21. Mevlânâ “şiddetli azabı” cinsi olmayan bir kuşla aynı kafese konulması olarak tefsir etmektedir.

⁵⁶² Mesnevî, c.V., 838 vd.

⁵⁶³ Mâide, 54 “...Kendisinin onları seveceği, onların da kendisini seveceği...”

*Hülasası: her kim Allah'a talib olursa matlubu olan Cenâb-ı Hakk'da ona rağbet eder.*⁵⁶⁴

Mevlânâ'nın dile getirmiş olduğu bu fikirler, Meybûdî ile Gazâlî'nin görüşlerine paralellik arz etmektedir. Bu müelliflere göre; ruh nurdan yaratılmış ve yücedir. Beden ise topraktan yaratılmıştır. Toprak ise süflüdür. Bu nedenden dolayı ruh, yücelmek için yukarılara çıkmayı arzu eder, beden ise aşağılara inip alçalmayı ister. Allah Teâlâ kendi keremi ile ikisini bir birine bağladı. Böylece ruh beden, beden de ruhun bağı oldu. Bu bağ ölüm anında çözülür, yani bedenle ruh birbirinden ayrılır.⁵⁶⁵

Bir başka yerde Salih peygamberi, rûha; deveyi ise bedene benzetmekte, Salih (a) ın kavminin nasıl Salih'e değil de deveye zarar verdiyseler, dünyada da hiç kimsenin peygamberler, veliler ve mü'minlerin rûhlarına zarar veremeyeceklerini, zararın sadece cesetlere taalluk edeceğini şöyle belirtir.

Salih peygamberin devesinin sınırlarını o akılsız cahil kavim kesti.

Su için deveye düşman olunca yoksulluk deryasına daldılar.

Allah'ın devesinin işi güzelken (ırmaktan ve buluttan yağanı içerken) onlar Hakk'ın suyunu Hakk'tan esirgediler.

Salih'in devesi iyilerin cismi gibidir. Kötülerin helakine sebep olur.

*'Tanrı devesine dokunmayın, su içmesine mani olmayın'*⁵⁶⁶ emrini dinlemeyen o kötü düşünceli ümmetin azabını gör.

Tanrı kahrının memuru, devenin kan bahası olarak bütün halkı istedi.

Rûh, Salih'e, ten de deveye benzer. Ruh vuslatta, ten ise yoksulluğun, ihtiyacın esiridir.

Sali'in ruhu (temiz ruh) âfetlerden kurtulmuştur. Yaralanan devedir, Salih sanma.

Salih'in rûhu cefâdan korundu. Hakk'ın nûrunun sönmesi mümkün değildir.

Allah, topraktan olan cisme can bağışladı ki, incitmeyle imtihan olsunlar.

Kişinin eziyeti yine kendisinedir. Bu küpün suyu ırmağın suyu ile birleşmiştir.

Düşkünlere sığınak olsun diye, Tanrı gönül sahibine yardım etmiştir.

Onların gönüllerine kimse hakim olamaz. Zirâ zarar sedefedir. İnci korunmuştur.

*Bir velinin cisim devesine kul olda, Tanrı'ya Salih'in rûhu (temiz bir rûh) ile vâsıl ol.*⁵⁶⁷

Bu son beyitle insanın Allah'a vasıl olmasını bir insan-ı kâmilin bedenine hizmete bağlamakta, aksi takdirde nasıl ki semûd kavmi deveye karşı yapmaları gereken görevleri yapmadıklarından başlarına korkunç bir bela gelip onları kökünden

⁵⁶⁴ Mesnevî, c. III., 4479vd.

⁵⁶⁵ Meybudî, Ebu'l- Fadl Reşîdu'd-dîn, Keşfu'l-Esrâr ve Uddetu'l-Ebrâr, Tahran, 1361, c. VI, s.149; Gazâlî, Mecmu'u Resâil, Beyrut, 1416, ss.21-36.

⁵⁶⁶ Araf 73

⁵⁶⁷ Mesnevî, c.III, 2609 vd. ;Tefsirlere baktığımızda, Salih (a) ve devesinden bahseden âyetlerin tefsirinde böyle bir benzetmeye rastlayamamaktayız. Bkz., et-Taberî, câmi'u'l-Beyân, c.XII, ss.606-608; İbn Kesir, Tefsir, c.IV, ss.552-553;ez-Zemahşerî, el-Keşşâf, c.IV, ss.259-260;er-Râzî, et-Tefsiru'l-Kebîr, c.XXXI, ss.177-178;el-Bursevî, rûhu'l-Beyân, c.X, ss.446-447;el-Âlûsî, rûhu'l-Me'ânî, c.XXX, ss.145-46

yok etti ise insan da Allah'ın sevgili kullarına, insan-ı kâmillere gereken saygı ve sevgiyi göstermediği gibi onlara karşı kin ve nefret içerisinde bulunursa, Semûd kavminin başına gelen bela ve musibetlerin onun da başına gelebileceğini vurgulamaktadır.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz, ruh, insana Allah (c.) tarafından ilkâ edilen temyiz melekesine sahip bir varlıktır. Şâyet insan ruhuna nisbetle bedenini beslerse ruhun mümeyyizesi kalmaz, yani ruhunu rehine verip teniyle yaşarsa onun temyizi kalmaz. Bu şuna benzer; çocukta temyiz özelliği olmadığından iyi ve kötü hususları ayıramaz. Örneğin onun önüne en değerli incileri ve yanınada çokolata koysan acaba hangisini almayı tercih eder? Tabii ki çokolatayı alır, çünkü o anda onun işine o yaramaktadır. İşte ruhun, bu mümeyyiz vasfı, beden tarafından anlaşılabilir. Demek ki bedeni ile yaşayan kimselerde bu temyiz özelliği geçici olarak zayıflıyor. Bugünde insanların çoğu öyle değil mi? Çocuklar gibi hareket etmiyorlar mı? Ebedî olan ahiret hayatını fânî olan dünya hayatına tercih etmiyorlar mı? O halde İnsan, bedende mahkum olan ruhunu hürriyetine kavuşturması için bir insân-ı kâmilin eğitimine girmesi ve ona hizmet ederek seyr ü sülûkünü tamamlaması gerekir. Aksi takdirde ruhu ölünceye kadar beden hapisanesinden kurtulamadığı için ömür boyu mahkum ve aslı benliğinden uzak olarak yaşamak zorunda kalabilir.

6. Nefs

Nefs, lügatta, can, ruh, kan, cesed, nazar değdiren göz, yanında, herhangi bir şeyin özü, cevheri, azamet, izzet, hamiyeyet ve gayb gibi manalara gelmektedir.⁵⁶⁸

Kaşânî, nefsi şöyle tanımlamaktadır: “Nefs, his, hayat ve bilinçli hareket kuvvetlerini taşıyan latîf buharlı bir cevherdir. Hakim Tirmizi nefse, rûh-i hayvanî demiştir. O da nefs-i nâtika olan kalb ile beden arasında bir vasıttır.”⁵⁶⁹

Nefs, Kur'ân-ı Kerim'de üzerinde en çok durulan kavramlardan biridir. Hatta Mevlânâ'ya göre;

*Bütün Kur'ân, nefislerin pisliğini anlatır. Mushafa bak da gör..*⁵⁷⁰

Nefs kelimesi Kur'ân-ı Kerim'de Zâtullah,⁵⁷¹ insan ruhu,⁵⁷² kalb, sadır,⁵⁷³ insan bedeni,⁵⁷⁴ bedenle beraber ruh,⁵⁷⁵ insan bedeninde bulunan ve insana kötülüğü, fesadı emreden cevher,⁵⁷⁶ zât (canlı cansız, cin, insan ve hayvanlardan bahsedilirken kullanılır.)⁵⁷⁷ ve cins⁵⁷⁸ gibi, çeşitli manalarda ikiyüz altmış sekiz yerde geçmektedir.⁵⁷⁹

⁵⁶⁸ İbn Manzûr, Lisan, c. XV., s. 117; Fîruzâbâdî, Muhammedb. Ya'kûb, el-Kâmûsu'l-Muhît I-IV, Beyrut 1991, c. IV., s. 413; Râzî, Sihâh, s. 280; Münâvî, Te'ârîf, s. 707; Cürçânî, Ta'rifât, ss.-242-43; Asım Efendi, Kâmûs, c.II., s. 1031.

⁵⁶⁹ Kaşânî, Istilâhât, s. 115.

⁵⁷⁰ Mesnevî, c.VI., 4873.

⁵⁷¹ Al-i İmrân, 28; Mâide, 116; En'âm, 12,54.

⁵⁷² En'âm, 93; Zümer, 42; Fecr, 27.

⁵⁷³ Bakara, 77,109,235; Al-i İmrân, 154; Nisâ, 113.

⁵⁷⁴ Al-i İmrân, 146,185; Yûsûf, 26; İsrâ, 33.

⁵⁷⁵ Bakara 286; En'âm, 152; Yunûs, 23,30,44, 49,,54.

⁵⁷⁶ Tahâ, 96; Mâide, 30; Yusuf, 18,53.

⁵⁷⁷ Bakara, 48; Lokman, 28,34; Müddessir, 38.

⁵⁷⁸ A'raf, 188; Tevbe, 128; Rûm, 28; Şûrâ, 11.

⁵⁷⁹ Nefs kelimesinin Kur'ân'da kullanımını ile ilgili olarak bkz. Aynî, Mehmet Ali, “Nefs Kelimesinin Mânâları”, Darülfünûn İlahiyât Fakültesi Mecmuası, İstanbul 1930, sayı: 14, ss. 46-52; İbn kayyım, Kitâbu'r-Rûh, ss. 462-63; Regis Blachere, “Nefs Kelimesinin Kur'ân'da Kullanılışı Hakkında Bazı Notlar”, Çev.; Sadık Kılıç,

Mevlânâ ve diğer mutasavvıflar, genellikle insan bedeninde bulunan ve ona fesadı, kötülüğü emreden cevher manasına gelen nefsten bahsetmekte ve ona dikkatleri çekmektedirler.

İşte bu saydığımız nedenlerden dolayı tasavvufta üzerinde en çok durulan ve en çok eserler verilen konulardan biri de şüphesiz nefsin bu yönüdür.⁵⁸⁰ Bu nedenle nefse muhalefet bütün ibadetlerin başı ve bütün mücâhedelerin kemâlidir.⁵⁸¹ Kul, bundan başka Hakk'a giden bir yol bulamaz. Çünkü nefse muvafâkât, kul için helâk olmaktır, kurtuluş ise ona muhalefet etmektir.⁵⁸² Nefsi hakkında bir şey bilmeyen, başkası hakkında bir şey bilemez. Ulu ve Yüce olan Allah'ı tanımakla mükellef olan kulun, nefsinde de tanınması lazımdır. Bu sûretle hudûsunun sıhhati ile Azîz ve Celîl olan Allah'ın Kıdemini öğrenmiş olur, kendisinin fânî bir varlık oluşuna istinâd ederek Allah Teâlâ'nın Bâkî olduğunu bilmiş olur.⁵⁸³

Mevlânâ, Bakara suresinin de ismini oluşturan, Hz. Musa (a.) zamanında Benî İsrâîl'den birisinin öldürülmesi, bu katilin bildirilmesi için Hz. Musa (a.)'ın Allah'a yalvarması üzerine, Yüce Allah'ın da bir sığırın kurban edilip kuyruğunun maktule vurulmasını emretmesi olayını zikreder. O âyetteki sığırın insanın içindeki nefesine benzeterek, onun da sığır gibi kurban edilerek insanın gerçek bir hayatla diri ve uyanık olmasını temin edebileceğini ve daha dünyada iken cenneti ve cehennemi görebileceğini dile getirmektedir.

Şimdi önce olayın anlatıldığı âyetlere bir göz atalım:

a. “Bir vakit de Musa kavmine, ‘Allah size bir sığır kesmenizi emrediyor’ demişti de, onlar: ‘Sen bizimle alay mı ediyorsun?’ demişlerdi. Musa da: ‘ Ben insanlarla alay eden cahiller gurubuna dahil olmaktan Allah’a sığınırım.’ demişti.”⁵⁸⁴ “Onun için demiştik ki: o kesilen ineğin bir parçası ile öldürülene vurun. İşte böylece Allah ölüleri diriltir, size kudretini açıklayan delilleri böylece gösterir ki aklınızı başınıza alınız.”⁵⁸⁵

Genellikle bu âyetlerin tefsirinde müfessirler, ineğin kurban edilmesi emrinin sebebi olarak Benî İsrâîl'deki bu maktul olayını göstermişlerdir. Bunun için maktul olayının ineğin kesilmesi emrinden sonra zikredilmesi konusunda çeşitli münkaşalar yapmışlardır. Niçin başka bir hayvan değil de ineğin kurban edilmesinin emredilmesi hususunda ise şöyle demektedirler: Burada başka hayvanların değil de ineğin kurban edilmesinin, seçilmesinin nedeni, Yahudilerin sığır ve buzağıya tapmalarındandır. Çünkü sığır sevgisi kalblerine iyice yerleşmişti. -Nitekim: “Küfürleri sebebiyle kalblerine buzağı sevgisi dolduruldu”⁵⁸⁶ âyetiyle Rabb'imiz buna işaret buyurmuştur. -Daha sonra tevbe ettiler ve Allah'a ibadet ve taate yöneldiler. Allah da, kendilerini sevdikleri bir şeyle deneyerek tevbelerinin gerçekliğini ortaya çıkarmak, kalblerindeki sığır sevgisini kopararak atıp atmayacaklarının denemek istedi.⁵⁸⁷

Atatürk ÜİFKD. Erzurum 1982, sy. 5, ss. 189-966; E:E:Calverley, “Nefis” İA., c.IX., ss. 178-79; Cebecioğlu, Hacı Bayram Veli, s. 166-67.

⁵⁸⁰ Meselâ, Sülemî, Nefsin kusurları ve bunların tedavisi ile ilgili “Uyûbu'n-Nefs ve Mudâvâtuhâ” adlı eseri kaleme almış ve bu eserde nefsin altmış dokuz kusurunu sayarak tedâvi yollarını göstermiştir. Bkz. Sülemî a.g.e. (Ter.: Süleyman Ateş) İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi, Ankara 1977, ss. 233-38.

⁵⁸¹ Kuşeyrî, Risâle, s. 222.

⁵⁸² Hucvirî, Keşfü'l-Mahcûb, s. 390.

⁵⁸³ Hucvirî, a.g.e., s. 310.

⁵⁸⁴ Bakara, 67.

⁵⁸⁵ Bakara, 73.

⁵⁸⁶ Bakara, 93.

⁵⁸⁷ Bu konuyla ilgili geniş bilgi için bkz.Taberî, Câmiu'l-Beyân, c. I., ss. 336-358; Bağavî, c. II., ss. 81-82; Şevkânî, Fethu'l-Kadîr, c. I., ss. 99-100; Beydâvî, Tefsir, c.I., ss. 338-39; İbn-i Kesîr, Tefsir, c.I., ss. 109-11;

Mevlânâ ise bu âyeti şöyle tefsir etmektedir:

Ta ki Benî İsrâil'deki maktülün, Musa (a)'ın kesilmesini emrettiği sığırın kuyruğu darbesinden dirildiği gibi, ey mutemed dostlar bende kamçı zahmindan hayat bulayım.

O kuyruk darbesinden hoş olayım, Musa'nın sığırın darbesinden dirilen maktül gibi makbül bir hale geleyim.

Sığırın kuyruğu zahminden maktül dirildi, iksir sürülmüş bakır misali halis altın oldu.

Maktül sıçradı ve esrarını söyledi, kendisini öldürmüş olan hunhar kişiyi gösterdi.

Açıkça dedi ki: 'Bu adam beni öldürdü' çünkü şu sırada bana düşman kesilmişti.

Bu sakıl ve maddi cisim ölünce esrara vakıf olan ruh dirilir.

Ya ızdırarı olarak ölen, yahut mevt-i ihtiyari ile nefsi öldüren kimsenin ruhu cenneti ve cehennemi görür ve cümle esrara vakıf olur.

Kanlı şeytan, hile ve hud'a tuzaklarını gösterir.

Sığırı, yani, nefsi öldürmek tarikatin şartıdır. Bunu yapmalı ki onun kuyruğu zahminden ruh ifakat bulsun.

Sığır gibi yiyip içmekten başka bir şey düşünmeyen nefsi riyazat ve mücadele ile çabucak öldür ki gizli olan ruhun akıl ve şuur ile yeni bir hayat bulsun.⁵⁸⁸

Demek ki insan nefsi terbiye edip “ölmeden önce kendi iradesi ile ölürse” ve onu ruhun emrine tevdi ederse gerçek bir hayata kavuşmuş olur. Zaten tasavvufta sülûkün amacında bu değil mi?

Musa'nın sığırı kurban edilmiş ve onun ufak bir uzvu, bir maktülün sebab-i hayatı olmuştur.

“O kurbanın bir uzvu ile maktüle vurun” emrinin tatbikinde ölü yerinden sıçradı ve katilini haber verdi.

Ey kerim dostlarım; ruhların haşrini görmek isterseniz bu sığırı (aşkın nefsi) kurban eyleyiniz...⁵⁸⁹

Mevlânâ bu beyitleri ile âyette geçen “sığırın kesilmesi” emrini işâri olarak, “Nefs-i Emmârenin” riyazat kılıcı ile kesmek yani ıslah etmek manasına geldiğini vurgulamaktadır.

Aynı âyetin tefsiri ile ilgili Mevlânâ Divân-ı Kebîr'in de şu açıklamayı yapar:

Bütün yaşayış “ineği kesin” emrinde, madem yaşayışa aşkınsınız, ne diye ineğin peşindediniz öyleyse?⁵⁹⁰

İnsanın dünyaya gönderiliş gayesi Hakk'a kul olarak yaşamak olunca, buda ancak inek mesabesinde olan nefs-i emmârenin ıslah edilmesi ile gerçekleşeceğinden

Âlûsî, Ruhû'l-Me'ânî, c.I., ss. 285-87; Bursevî, Ruhû'l-Beyân, c. I., s. 168; Elmalılı, Hak Dini, c. I., ss. 381-88.

⁵⁸⁸ Mesnevî, c. II., 1455vd.

⁵⁸⁹ Mesnevî, c.III, 3921 vd.

⁵⁹⁰ Mevlânâ, Divân-ı Kebîr, c.III, 176.

buna gayret göstermeli ve bunun için çalışmalıyız. Halbuki insanların çoğu dünyada nefsinin isteklerinin peşinde koştuklarından bu hedefi gerçekleştiremezler.

Görüldüğü gibi Mevlânâ, bu âyetlerin zahiri manalarını kabul etmekle beraber, nefsi âyette kurban edilmesi emredilen sığıra benzeterek işâri olarak tefsir etmektedir.

Mevlânâ, acaba niçin nefsi sığıra benzetmektedir? Kanaatimizce nefsin sığıra benzemesi, sığırın da nefis gibi aç gözlü doymak bilmeyen, kanaat ve tevekkülden uzak bir yapısı olduğundan olsa gerektir. Nitekim Mevlânâ da Mesnevî de bu fikri destekler mahiyette bir hikaye anlatmaktadır:

Büyük bir adada yalnız başına yaşayan bir öküz vardır. Hakk Teâlâ o öküze rızık ve ot olmak için o büyük adayı nebatlar ve reyhanlar ile doldurup güzelleştirmiştir. O öküz akşama kadar o çayırları tamamen otlayarak dağ parçası gibi şişip semirir. Sonra gece olunca “bu adanın otlarını baştan başayadım, yarın ne yiyeceğim?” düşünce ve derdiyle bütün gece uykusuz kalır ve bu dertten uykusuz ve zayıf düşer. Sabah olunca ovayı daha fazla yeşermiş görür. Yine akşama kadar otlayarak semirir. Akşam yine aynı dertle dertlenir ve tekrar zayıf düşer. Nice yıllar bu duruma düşmüşken tevekkül ve itimadı elde edemez. İşte Mevlânâ bu hikayeyi anlattıktan sonra öküzün durumunu nefse benzeterek şöyle demektedir:

Nefs o öküzdür’ ovaysa (adaysa) bu cihan (dünya), ekmek korkusu, nefsi boyuna zayıflatır durur.

O ‘Gerçi şimdilik yiyeceğim var ama, acaba yarın ki rızık nereden bulsam?’ der.

Nice yıldır yersin de Cenâb-ı Hakk’ın lütfu eksilmez. İstikbâli bırak, maziye bak.

Hem şimdiye kadar yediğin nimetleri hatırla. Geleceğe bakma, yeter bu sızlanış.⁵⁹¹

Gerçekten nefis çok zalim ve cahildir. Allah’a itimadı ve tevekkülü olmayan rızık konusunda sürekli geleceği düşünen bir özelliğe sahiptir. Tabii ki bu nefis-i emmare derekesinde olan nefsidir. O halde insan geçmiş ve gelecek kaygısından soyutlanıp içinde bulunduğu anı en güzel şekilde değerlendirerek nefis-i emmarenin esaretinden kurtularak Rabb’ne kulluk yapıp, O’na vuslatı gerçekleştirmeyi amaçlaması gerekir.

Mevlânâ, bir başka yerde nefsi eşeğe benzetmekte ve şöyle demektedir:

Eşeğinin boynundan yakala, istikâmet caddesini bilenlerin ve onun doğruluğuna gidenlerin yoluna çek.

Sakın ha! Eşeği kendi havasına bırakma ve yularını elinden salı verme. Çünkü o yola değil, çayır tarafına gitmek ister.

Eğer sen bir lahza gaflet edip de nefis merkebinin yularını salıverecek olursan fersahlarca otlak tarafına yol alır.

Eşek yol düşmanı ve ot sarhoşudur. O, ne kadar eşek sürücüsünü telef etmiştir.

Eğer o yolun doğrusunu bilmezsen eşeğin gitmek istediği tarafın aksine git ki, doğru yol işte odur.

⁵⁹¹ Mesnevî, c.V, 2864 vd.

Nefislerinize danışın ve arzularının hilafını yapın. Onlara isyan etmeyenler telef olup giderler.

Hevâ ve hevesle dost olma, yani nefsinin istediklerini yapma ki, seni, Allah yolundan saptıracak odur.

*Yoldaşların, yani hakikat yolcularının gölgesi kadar, hevâ ve hevesi dünyada kıracak hiç bir şey yoktur.*⁵⁹²

Görüldüğü gibi Mevlânâ bu mısraları ile nefsin bir özelliğine ki oda doymak bilmeyen aşırı hırsına dikkat çekmekte, bunu da eşeğin çayır ve çimene olan arzu ve isteğine benzeterek şöyle demektedir; şâyet yolcu eşeğin yularını tutmayıp kendi haline bırakacak olursa o hep çayır ve çimen tarafına gider ve oradan hiç ayrılmak istemez ve yolcu da gideceği menzile zamanında ulaşamaz. İşte sâlik de nefsin yularını elinden bırakırsa, menzil-i maksuda ulaşamaz. Bunu için sâlik, eşeğinin boynundan tutup bir mürşid-i kâmilin kılavuzluğuna girmeli ki nefsin hile ve tuzaklarını ona açıklayıp yardımcı ola. Aksi takdirde hevâ ve hevesin tuzağın dan kurtulamaz.

Nitekim Cenâb-ı Hakk Davud (a.)’a hitaben şöyle buyurmaktadır: “ Ey Dâvûd biz seni yer yüzünde halife yaptık. Şimdi sende halk arasında adalet ile hükmet. Hevâ ve hevesine uyma ki o seni Allah yolundan saptırır.”⁵⁹³

İmâm-ı Busirî, “Kaside-i Bür’e” sinde şöyle demektedir:

“ Nefs, süt emen çocuk gibidir. Eğer süttten kesmeyi ihmal edersen koca bir delikanlı olur da yine meme emmek ister. Eğer zamanında süttten kesersen oda süt emmekten vazgeçer.”⁵⁹⁴

Mevlânâ bir başka yerde, Kur’ân-ı Kerim’de anlatılan, Hz. Mûsâ ve Firavun kıssasına atıfta bulunur. Bir gün, Firavun, rüyasında İsrâiloğullarından bir erkek çocuğunun kendisini öldürdüğünü görür. Bunu üzerine, İsrâiloğullarından yeni dünyaya gelen bütün erkek çocukların öldürülmesini emreder. Ama asıl canına kastedecek, makam ve mevkisini yerle bir edecek olan Hz. Musa’yı ise kendi sarayında beslemesi olayını nefse benzeterek şöyle der; insan da hep düşmanı dışarılarda arar, halbuki en büyük düşmanı, kendi içindeki nefsidir. Şimdi bu olayın kalan kısmını Mevlânâ’nın dilinden aktaralım:

Musâ, Firavun’un sarayında emniyet ve afiyetle yaşıyordu. O ise dışarıda nâhak yere masum çocukları öldürtüyordu.

Bir nefis sahibine benzer ki, cesedini beslediği ve nefsinin kuvvetlendirdiği halde, dışarıda ki bir kimsenin bana düşmanlığı var diye vehme kapılır.

Bu adam benim, düşmanımdır, bana hased etmektedir, der. Halbuki ona hased eden ve düşmanı bulunana kendi cesedi, yani, nefsidir.

Nefs sahibi olan kimse Musa gibidir. Teni ise onun Firavnudur. Sahib-i nefis kimse kendi içindeki nefsi bırakır da düşman nerede? Diye dışarıda aranır.

*O nefis sahibi olan kimsenin asıl düşmanın kendi vücudu içinde nâz u naîm ile beslediği halde, dışarıdakilere kin ve düşmanlık besler, hiddet ve şiddetle elini ısıtır.*⁵⁹⁵

⁵⁹² Mesnevî, c. I., 3054vd.

⁵⁹³ Sad, 26.

⁵⁹⁴ Tâhiru’l-Mevlevî, Şerh-i Mesnevî, c.V, s.1385.

Gerçektende dışarıdaki düşmanlar insanın malına mevkiine hatta canına kastedebilirler. Fakat bütün bunlar bu dünyanın nimetleri ile ilgili olduğu için mahrumiyet burada söz konusudur. Halbuki içimizdeki nefsin kötülüğü öbür dünyaya müteallık olduğundan daha eşed olarak tarif edilmiştir. Nitekim Yusuf (a.): “ Ben nefsimi temize çıkarmıyorum. Çünkü nefis, gerçekten kötülüğü şiddetle emreder. Ancak Rabbimin merhamet ettiği müstesnadır, çünkü Rabbim gafurdur, Rahimdir.”⁵⁹⁶ demektedir.

Mevlânâ, yine bu kıssayı anlattıktan sonra,, insanın içindeki ejderhaya dikkatleri çekerek şöyle demektedir;

Ey dünyaperest olan gafil! Firavun'da olan kötü ahlak tamamıyla sende de mevcuttur. Fakat senin ejderhan kuyuda mahpustur.

Vah yazık ki Firavun'a dair söylenen sözlerin hepsi senin ahvalindedir. Sen onları Firavun'a atf etmek istersin.

Senin kötü ahvalinden bahsederlerse canın sıkılır, hoşuna gitmez; başkasından söz ederlerse, sana masal gibi gelir.

Mel'un nefsi seni ne kadar harap ediyor ve sana pek yakın olan nefsin, seni Allah'tan nasıl uzaklaştırıyor?

*Senin nefis ateşini parlatmak için, Firavun'un ateşine atılan odun atılmamakta... yoksa o nefis de Firavun gibi ateş saçar ve halkı yakardı..*⁵⁹⁷

Görüldüğü gibi Mevlânâ bu beyitleri ile bütün insanların yaratılışında ejderhaya benzeyen bir nefsin var olduğunu, ancak bu ejderha bazılarında uysal halde bulunmakta bazılarında ise yaratılış amacına göre hareket ederek etrafındaki insanlara zarar vermektedir. Firavun örneğinde görüldüğü gibi. Acaba bu nefis ejderhası niçin bazılarında uykudadır? Mevlânâ bu soruya şöyle cevap vermekte; bazı insanların nefislerinin etrafındaki insanlara zarar vermemesi onların da Firavun gibi kudret ve yetkiye sahip olamamasından kaynaklanıyor. Şâyet onlarda Firavun gibi zengin, mevki ve makam sahibi olsalardı onların nefis ejderhaları etrafında olanları yakar yıkardı.

Mevlânâ nefis terbiyesini ise bir hikâye anlatarak dile getirmektedir ki oda şudur; bir gün adamın biri, hançer ve yumruk darbeleri ile anasını öldürür. Bunu gören bir kimse sende hiç insaf yok mu? Analık hakkını da mı düşünmedin, suçü nedir niçin öldürdün ananı, diye sorunca, katil şöyle cevap verir; o kendisini utandıracak bir iş yaptı. Ben de toprak ayıbını örtsün diye onu öldürdüm. Bunun üzerine adam; “Ananı öldüreceğine zina eden adamı öldürseydin ya,!” der. Katil şöyle cevap verir; her gün bir adam mı öldürmeliydim? Onu öldürmekle halkın kanını dökmekten kurtuldum. Onun boğazını kesmek başkalarının kafasını kesmekten hayırlıdır. Mevlânâ burada anayı nefise benzetmekte ve şöyle demektedir:

Ey insan; o kötü tabiatlı ana, senin nefsendir ki, onun fesadı her tarafa yayılmıştır.

Aklını başına al da o alçak nefsinı öldür, ki onun yüzünden her an muhterem bir zata kasediyorsun.

⁵⁹⁵ Mesnevî, c.II., 778 vd.

⁵⁹⁶ Yusuf, 53.

⁵⁹⁷ Mesnevî, c. III., 976 vd.

Şu hoş ve geniş dünya, onun yüzünden sana dar gelir. Yine onun yüzünden Hak ile de halk ile de cenge kalkışırsın.

Nefsini öldürür; yani, onun sözünü dinlemezsen, yaptığın hoyratlıktan dolayı şundan bundan özür dilemekten kurtulursun. Memlekette hiç bir düşmanın kalmaz.⁵⁹⁸

Nefsini ıslah ve terbiye etmeyen kimse toplumsal yaşayışında daima hata yapar. Bu nedenle de diğer insanlarla uyuşamaz ve sürekli onların haklarını ihlal ettiğinde özür dilemek zorundan kalır.

Mevlânâ bir başka yerde nefsi kadına benzetmekte, hatta ondan daha şerli olduğunu şöyle beyan etmektedir:

Kendi nefsinin kadın, hatta ondan beter bil. Çünkü kadın, şerden bir cüzdür, nefis, ise şerrin küllüdür.

Kendi nefsinle meşveret edersen, o alçağın tavsiye ettiklerinin hilafını yap.

Sana namaz, oruç emretse bile nefis mekkâr ve hilekâr olduğu için o emrinden sana bir mekr ve hile çıkar.

İşlerde, nefis ile edilen müşâverede, onun söylediklerinin aksi kemâldir.

Nefs ile ve onun mücâdelesini ile başa çıkamazsan hakiki bir dostun yanına git, onun sîret ve ahlakına sarıl.⁵⁹⁹

Demek ki, nefis ile istişare yapılmamalı, şâyet yapılırsa onun hilafına hareket etmelidir. Nefsin hile ve tuzakları türlü türüdür. Mevlânâ bu hile ve tuzakları şu mısraları ile ne güzel ifade etmektedir:

Nefsin, yüz türlü mekr ve hile bilen zorlu bir ejderhadır. Şeyhin yüzü ise ona karşı göz çıkararak zümrüt gibidir.

Eğer sen öküzü sahibini⁶⁰⁰, yani nefsi zebûn kılmak dilersen onu şeyh tarafına merkep gibi sür.

Nefs, veliyullah huzurunda bulunursa, onun yüz arşın uzunluğundaki lisan tahakkümü kısılır.

Nefsin yüz dili ve her dilde yüzlerce lügati vardır. Onun mekr ve hilesi o kadar çoktur ki tarif ve tavsif edilemez.

Öküzü sahibi (Nefs) fasih sözlerle yüz binlerce hüccet getirir, lakin o hüccetler doğru değildir.

⁵⁹⁸ Mesnevî, c. II., 789 vd.

⁵⁹⁹ Mesnevî, c. II., 2295 vd.

⁶⁰⁰ Öküzü sahibinin daha iyi anlaşılması için bu beyitlerden önce Mevlânâ'nın zikretmiş olduğu şu kıssayı anlatmamız yerinde olur; Davut (a.) zamanının da iki kişi aralarındaki meseleleri hakkında hükümveemesi için müracaat ederler. Davacı; davalı olduğu kimsenin, öküzü kesip yediğini iddia eder. Hikaye uzun neticede Davut (a.) öküzü kesip yiyen kimseyi suçlu bulur. Bunun üzerine suçlu; "Ey benim kalbimdeki ateşi bilen Allah, o harareti Davut (a.)'ın kalbine duyur," diye secdeye kapanıp dua eder. Sonra hiçkırı, hiçkırı ağlamaya başlar. Sonun da Davut (a.)'ın kalbi ürperir ve davacıdan kendisine bir gün mühlet vermesini ister. Davut (a.) halvethanesine çekilip Allah'a davanın iç yüzünü göstermesi için dua eder. Cenâb-ı Hakk'da ona davanın iç yüzünü gösterince; davacının daha önceleri, davacı olduğu kimsenin babasının kölesi olduğu, haksız yere efedisini öldürüp malına sahip çıktığını anlar. Bunun üzerine Davut (a.) davacıya git o delikanlıya öküzü helal et deyince, bağırıp çağırmaya ve Davud (a.)'ı zulmetmekle suçlamaya başlayınca bütün yaptıklarını ortaya çıkarıp ve o adamı kısas edilmesini emreder. İşte Mevlânâ buradaki davacı olan öküzü sahibini nefse teşbih etmekte ve onun hile ve tuzaklarını yukarıdaki beyitleri ile izah etmektedir. Bkz. Mesnevî, c. III., 2386 vd.

Şahtan başka bütün şehir halkını kandırır. Fakat her şeyin hakikatine vâkıf olan Şah'ın yolunu vuramaz, onu sapıtamaz.

Nefsin sağ elinde tesbih ile Kur'ân vardır ama, yeminde ise hançer ve kılıç saklıdır.

Nefsin mushafına ve onun riyakârlığına itimat etme. Kendini onunla sırdaş ve arkadaş eyleme.

Nefs, seni abdest aldirmek için havuz tarafına götürür de havuzun dibine batırır.

Akıl, nurânî iyilik tâlibi iken, neden zulmânî nefis ona galip geliyor?

Çünkü senin aklın bedende gariptir, nefis ise kendi evindedir. Köpekler de kendi kapılarında korkunç birer aslan kesilirler.

Sabret ki aslanlar, - yani, Allah'ın âkil ve kâmil kulları- sazlığa yani, Cennete gitsinler. Onların ne kadar muhterem ve nimet sahibi olduklarını, bu kör köpekler- yani, nefse uymuş olanlar- o vakit tasdik edeceklerdir.

Şehrin avam takımı, nefsin ve bedeninin mekr ve hilesini bilmez. Nefs ise ilhâm-ı kalbîden başka bir şeyle kahredilmez.⁶⁰¹

Mevlânâ, bu mısraları ile nefsin çeşitli hile ve tuzaklarına dikkatleri çekmekte, hatta bazen sûret-i Hakk'tan gözükp insanı tuzağa düşürebileceğini dile getirmektedir. Nefsin bu tuzaklarını ancak mürşid-i kâmiller fark eder. Onun için insan, nefis terbiyesini ancak onlara intisab ederek gerçekleştirebilir. Aksi takdirde bu yolda hüsrana uğrayabilir.

Mevlânâ nefsin hile ve tuzaklarını bu şekilde izah ettikten sonra bir başka yerde onu öldürmenin, yani, ıslah etmenin önemini şu mısraları ile vurgulamaktadır:

Ey sâlik; hevâ ve ve hevesine muhalefet sûreti ile nefsini öldür de cihanı dirilt. O nefis, efendisini öldürmüştür. Sen onu kendine kul ve köle yap.

Hikayede bahsedilen sığır davacısı senin nefsendir. Haberin olsun ki kendisini efendi ve büyük adam yerine koymuştur.

O sığırı kesende senin aklındır. Git de ten sığırını kesmiş olana münkir olma.

Akıl esir olmuş kalmıştır ve daima Allah'tan zahmetsiz rızık ve tabak dolusu nimet istemektedir.

Onun zahmetsizce rızıklanması neye bağlıdır? Sığırı öldürmeye ki bütün kötülüklerin menbaı odur.

Nefs: benim sığırımı nasıl öldürürsün? der. Çünkü cismin nakışı -yani; sûreti- nefis sığıridir.

Velinimet zâde olan akıl rıziksız kalmış; katil nefis ise, efendi olmuş ileri gelmiş.

Zahmetsiz rızık nedir, biliyor musun? Ruhların gıdası ve Kur'ân'ın erzakı, yani; ahkâmıdır.

Lâkin bu zahmetsiz rızıkta nâil oluş, sığırın kurban edilmesine bağlıdır. Ey köşe bucak kazıp defîne arayan! Defîne sığırın -yani; cismin- içindedir.⁶⁰²

⁶⁰¹ Mesnevî, c. III., 2560 vd.

Bu ifadelere göre, nefsi ıslah etmeden Kur'ân'ın ahkâmından lezzet almak ve onun hükümlerini huşu ile ifa etmek mümkün değildir. Veya çok zor işlerdendir. Çünkü Mevlânâ, insanın nefsini terbiye etmeden zahmetsiz rızka, yani, Kur'ân'ın ahkâmını yaşamaya nail olmasının imkansız olduğunu vurgulamakta ve nefsin hile ve tuzaklarından kurtulmanın ancak bir şeyh-i kâmilin gözetimi altında gerçekleşebileceğini dile getirmektedir. Bu şuna benzer; bir yere gideceğimiz zaman daha önceden oraya gidip, tanıyan bir kimsenin rehberliğinde mi bu yolculuk daha kolay olur yoksa kendi bilgimize dayanarak ve tek başımıza yapacağımız yolculukla mı? Tabii ki orayı daha önce tanıyıp bilen bir kimsenin önderliğinde olursa menzil-i maksuda daha çabuk varırız. İşte mürşid-i kâmillerde nefsin hile ve tuzaklarını daha önce keşfedip onu alttıkları için onları kolay, kolay alt tuş edemez. çünkü nefis bazen sûret-i Hakk'tan da gelebilir. Bunu da ancak ilham-ı Rabb'aniye sahip olan insan-ı kamiller anlar ve onun tuzağına düşmezler.

Bir başka yerde Mevlânâ, nefsi yine ejderhaya benzetmekte ve onu nasıl kontrol altında tutabileceğimizi şu beyitleri ile anlatmaktadır:

*Nefis bir ejderhadır, o nerede öldü ki? – yani; ölmüş görünse bile ölmemiştir.- Aletsizlikten, vasıtasızlıktan, gamından uyuşmuş ve donmuştur.*⁶⁰³

Eğer nefis, Firavun'luk aletini- yani; onun gibi istediğini yapabilecek vasıtayı bulsaydı- Nil nehri bile onun emriyle akar ve dururdu.

Firavunluk vasıtasını bulmuş olan nefis, firavun gibi temerrüde kalkar ve yüzlerce Musâ ve Harun'un yolunu vurur.

Nefis ejderhası, fakr-u zarûret halinde ufak bir kurt haline girer. Mal ve mansıp ise bir sivrisineği (sakar) haline getirir.

Nefis ejderhasını firak karları altında- yani; mahrumiyet içinde – bulundur; onu Irak güneşi karşısına götürme.

(Yani; istediğini vermek sûretiyle canlandırmaya kalkışma.)

o ejderhaya güneş gösterme ki don bulunsun. Eğer o canlanırsa sen onun bir lokması olursun.

Onu oyunda mat et ki sen mat olmaktan emin olarsın haline merhamet et ki o, ihsana layık değildir.

Çünkü şehvet güneşini harareti aksedince, o arda kalası nefis baykuşu çırpınmaya başlar.

Yılanı o ejderhayı Bağdat'ta getirince Irak'ın sıcak ve hoş havasıyla o dirildi ve şeytan-ı merid oldu.

Azizim, yılanı getiren adam, şüphesiz bu kadar fitneye, hatta bizim söylediklerimizin yirmi derece fazlasına sebep oldu.

⁶⁰² Mesnevî, c. III., 2516 vd.

⁶⁰³ Mevlânâ bu beyitlerden önce şöyle bir hikaye anlatır; Yılan avcısı olan birisi bir gün dağa yılan avlamak için gider; orada soğuktan uyuşmuş, kocaman bir ejderhayı ölmüş sanarak yakalayıp Bağdat'a getirir. Sonra dört yol ağzına bir çadır kurarak ejderhayı oraya yerleştirdi. Bu haber Bağdat'ta yayılmaya başlayınca halk da oraya toplandı. Bunun üzerine yılanı sarılı olan ejderhanın üzerini açınca Bağdat'ın güneşi sırtına vurmaya başladı. Ejderha yavaş, yavaş kımıldamaya başladı halkın hayreti bir iken yüz bin oldu. Seyirciler nara atarak kaçışmaya başladılar onların sesinde, ejderha, oraya buraya saldırmaya başladı. Yılanı; ben dağdan ne getirmişim? diye korkusundan kaskatı oldu ve kaçamadı. Ejderhada yılanıyı bir lokma ederek yuttuktan sonra kendini bir direğe sararak direği sıkı ve böylece yılanın kemiklerini kırdı. İşte Mevlânâ bu hikayedeki ejderhayı insanın nefsine benzetmektedir. Bkz. Mesnevî, c. III., 981 vd.

Sen o nefse cefa etmeksizin, riyâzet ve mücâhede çektirmeksizin vefa ile bağlanacağını mı umuyorsun?

Her soysuz ve aşâğılık kimseye nefsi zaptetmek nasip olur mu? Ejderhayı öldürmek için Mûsâ olmak lazımdır.⁶⁰⁴

Mevlânâ bu mısraları ile nefsi, soğuktan uyuşmuş ejderhaya benzetmektedir. Ejderha, güneşi görünce kımıldamaya başlayıp etrafta ki insanlara zarar verdiği gibi, insanın nefsi de Firavun gibi kuvvet ve servet sahibi olduğunda azar, hak ve hakikate tuğyan eder. Bu nedenle onu riyazat ve mücahede ile kontrol altında tutmamızı tavsiye etmektedir.

Mutasavvıfımız nefsi, hariçteki putların anası olarak yorumlamakta ve şöyle demektedir:

Bu nefis putu, eğer kırılmazsa ondan diğer bir put doğar.

Nefis putu, putların anasıdır. Zira o put yılan bu ise ejderha oldu.

Nefis demir ve çakmak taşı, put ise kıvılcımdır. O kıvılcım su içinde söner.

Taş ve demir suyla sönmez. Bu ikisinden insan emin olabilir mi?

Zira ateş, taş ve demirde gizlidir. Suyun o teşe tesiri yoktur.

Ateşi su iradesiz olarak söndürür. Fakat taş ve demirden ateşi yok etmesi mümkün değildir.⁶⁰⁵

Bu mısraları ile de Mevlânâ nefis ile cihadın, hariçteki düşmanlarla yapılan cihaddan daha zor olduğunu çünkü onlar bir kıvılcım, nefis ise demir ve taşın içindeki ateşin kaynağı gibidir. Her ne kadar su ateşi söndürebilirse de taş ve demire sirâyet edemediği için onun kaynağını kurutması mümkün değildir. Bu nedenle, dışta yapılan mücahedelerle yani hariçteki putları kırmakla nefis putunun hile ve tuzaklarından emin olmak mümkün değildir. Yani dışarıdaki putları kırmakla hiç bir yere varamayız. Ta ki, o putların kaynağı ve menşei olan nefisleri terbiye edilmedikçe. Çünkü nefisleri islam ahlakı ile ahlaklanmayan insanlardan oluşan toplumlarda meydanlara dikilen putlar kırılarak o toplumu ıslah etmemiz mümkün değildir. Bu nedenle Mevlânâ;

Put kırmak iyiden iyiye kolaydır. Ancak nefsi kolay bir şey saymak büyük bir cahilliktir.

Oğul, nefsin suretini/ fotoğrafını görmek istiyorsan yedi kapılı cehennemin tarifini oku.⁶⁰⁶

Diyerek nefsi cehenneme benzetmektedir.

Burada Hicr suresindeki şu âyetlere işaret edilmektedir: “Muhakkak cehennem, onların hepsine va’dolunan yerdir. Cehennemin yedi kapısı vardır. Her kapı için ayrılmış bir zümre vardır.”⁶⁰⁷

⁶⁰⁴ Mesnevî, c. III., 1063 vd.

⁶⁰⁵ Mesnevî, c.I., 800 vd.

⁶⁰⁶ Mesnevî, c.I., 811-812.

Tefsirlerde bu kapıların tabaka manasına olduğu, onlarında, Cehennem, Lezâ, Hutame, Sâir, Sekar, cahîm, ve Hâviye isimlerinde olduğu bildirilmektedir. Yine bu tefsirlerde birinci tabakaya günahkar müslümanların, ikincisine yahudiler, üçüncüsüne Hıristıyanlar, dördüncüsüne Sabiiler, beşincisine Mecusiler, altıncısına müşrikle, yedincisine münafıkların gireceği kaydedilmektedir.⁶⁰⁸

Nefs-i emmarenin oyunlarından biride insana; “ Sen şimdi çocuklarının rızkını kazandığın için çok meşgulsün, ibadetlerini sonra yaparsın, zaten Allah gafûr ve Rahîmdir,” der. Fakat rızık konusunda Allah’ın şu âyetini “Allah kulunu ummadığı yerden rızıklandırır”⁶⁰⁹ aklına bile getirmek istemez.⁶¹⁰ Gerçekten bu gün Müslümanların içinde buldukları zillet ve meskeneti görünce nefsin bu hile ve tuzağı daha iyi anlaşılmalıdır. Acaba bu nefs-i emmarenin hile ve tuzaklarından kurtulmak için ne yapmalıyız? Mevlânâ şöyle yol göstermekte:

*Allah’ın emrine, Ahmed/Muhammed (s.)’in kavline sarıl. Ey kardeş, şu ten Ebu Cehl’inden kurtul.*⁶¹¹

Bundan daha açık ve kurtarıcı bir reçete bulmak mümkün değildir, kanatindeyiz.

Buraya kadar aktardığımız mısralarla Mevlânâ, hep nefs-i emmarenin özelliklerinden bahsetti. Onun hile ve tuzaklarını çeşitli metaforlarla izah etmeye çalıştı. Şimdi ise yine nefsin, fakat itminan derecesine ulaşmış olan nefsin özelliklerinden bahsedecek. Fakat önce Kur’ân-ı Kerim’de nefs-i mutmainnedenden bahseden âyet-i kerimenin Meâlini verip, daha sonra Mevlânâ’nın işârî yorumunu aktaralım:

b. “Ey rabbine itaatkâr (mutmainne) olan nefis. Hem sen Rabbinden hoşnut, hem de O, senden hoşnut olarak Rabbine dön. İhlâslı kullarımın arasına gir. Cennetime gir.”⁶¹²

Ayın nûru, her iyiye ve kötüye ışısı da o, ebediyen kirlenmez. Akıl ve can nûrunun Hakk’a geri ulaşması gibi, o temiz nûr da yine aya geri döner.

Yolda pisliklere değse de ayın nûrunun temizlik vasfı bâkîdir.

Sanma ki, yollarda pislikler, ayın nûrunu kirlendirirler.

‘İrci’î = geri dön’ emriyle güneşin ışığı, çabucak kendi aslına döner.

Onun için külhanlardan bir hicâb, ne de gül bahçelerinden bir koku ve renk vardır.

*Göz nûru, göze geri döner. Çöller ve ovalar ondan bihaberdir.*⁶¹³

*“Ey nefs-i mutmainne, Hakk sıfatlarına bürün. İşte ağır ve değerli elbiseler şuracıkta. Ne vakte dek şu yırtık pırtık hırkayı (vücudu) giyip duracaksın.”*⁶¹⁴

⁶⁰⁷ Hicr, 43-44.

⁶⁰⁸ Bkz. Taberî, Câmiu’l-Beyân, c. XIV., ss.35-37; Beydâvî, Tefsir, c.III., ss.372-373; İbn-i Kesîr, Tefsir, c. II., ss. 552-54; Ebû Su‘ûd, İrşâdu’l-‘Akli’s-Selîm, c. V., s.79; Yazır, Hak Dini Kur’ân Dili, c.V., s. 3065.

⁶⁰⁹ Talak, 3.

⁶¹⁰ Mesnevî, c. I., 720 vd.

⁶¹¹ Mesnevî, c.I., 816.

⁶¹² Fecr, 27.

⁶¹³ Mesnevî, c. V, 1266 vd.

⁶¹⁴ Mevlânâ, Divan-ı Kebîr, c.I, 343.

O halde hesaba sığmayan, kıyaslanmasına imkan bulunmayan o kimya kime dokunursa 'İrci'î=Gerî dön' buyruğu ile hemen onu altın haline sokar.”⁶¹⁵

Tasavvufta nefis, ruhun asıl fonksiyonunu icra edememesi durumuna denir. Mutasavvıflar nefsi, ruha olan uzaklığına göre yedi dereceye ayırmışlardır. Yukarıda Meâlîni zikrettiğimiz âyet-i kerime de nefsin dördüncü derecesi olan “mutmainne” ye işaret edilmektedir. Mevlânâ yukarıdaki izahları ile Allah’tan gelen ve güneşin ışığı misali olan ruhun, beden de, her ne kadar kesif ve zulmanî, perdelerle kaplı olsa da, tasavvufî bir eğitim olan riyazat ve tezkiye ile bu perdeleri aşarak, geçtiği aşamalarda ki arızalardan uzak, tekrar asli hüvviyetini kazanmış bir şekilde yine Rabb’ine döneceğini belirtir.

Mesnevî Şârihî Ankaravî ise bu âyeti, Mevlânâ’nın tefsirine ilaveten şu açıklamayı yapar: “ ‘Kullarımın arasına gir’ den maksat, Mücerred onların arasına girmek değildir. Belki, o mübarak kullarımın arasına gir ve rızalarını kazan, gönüllerini elde et, demektir. ‘Cennetime gir’ ise, ‘Cenneten min ru’yeti’ yani cemalimin görüleceği cennetime gir, demektir.”⁶¹⁶

Ankaravî bu yorumu ile sâlikin Allah’ın rızısını, toplumun içine girip salih kullarının hoşnutluğunu kazanarak elde edebileceğine işaret ederek tasavvufun toplumsal yönünü ortaya koymuştur.

Mevlânâ, bu âyetle ilgili diğer eserlerinde şu açıklamalarını bulmaktayız:

“Gerçek sevgiliye kavuşmak zamanı gelince bu kuş kafesten kurtularak uçmaya başlar. Nasıl şahın ‘Bana dön’ emrini işiten doğan kuşu, yerinde duramaz, uçarak şahın bileğine döner gelirse, Cenâb-ı Hakk’ın ‘Kulum bana dön’ emrini alan ruh da beden zindanından kurtulur. Hakk’a doğru uçar gider.”⁶¹⁷

“Dış yüze bakarsan insanın sûretini görürsün. Bu dünyada çeşitli renklerde, çeşitli diller konuşan insanlar görürsün. Allah; ‘Rabbine dön.’ Diye buyurdu. Rabbine dönmek, insanın kendi içine dönmesi, insanın kendi içinde bulunan insandan başkasını, Hakk’ı bulması görmesi demektir.”⁶¹⁸

Burada tasavvuf kitaplarında yer alan şu kaide ortaya çıkmaktadır. “Kendini bilen Rabbini bilir.”⁶¹⁹ Hayatın bütün karmaşası içinde bulunan insanın kendine, nefesine dönmesi gerçekten büyük bir eylemdir. Bu hal tamamıyla içe dönüş metodudur. İnsanın nefisini yani kendini tanıma işi, onu inceleyen olmaktan çıkarıp, incelenen bir obje haline getirir. Bu durumda özne, aynı zamanda nesne olmakta, ve böylece insan birliğe ulaşmaktadır.

⁶¹⁵ Mevlânâ, Divan-ı Kebîr, c.II, 420/ Müfessirler bu âyetteki “Gerî dön” emrinin ruhlara verildiğini, bu emirle, ruhların cesedlere geri döndüğünü ileri sürmüşlerdir. Geniş bilgi için bkz. Bkz.Taberî, Câmiu’l-Beyân, c. XXX., ss. 190-92; Beğavî, c. IV., ss. 486-87; Şevkânî, Fethu’l-Kadîr, c. V., s. 441; Beydâvî, Tefsir, c.V., ss. 490-91; İbn-i Kesîr, Tefsir, c.IV., ss. 511-12; Âlûsî, Ruhû’l-Me’ânî, c.XXX., ss. 131-32.

⁶¹⁶ Ankaravî, Câmiu’l-Ayât, s.33.

⁶¹⁷ Mevlânâ, Rubâiler, c.I, 628.

Âlûsî, Nefs-i Mutmainneyi şöyle tanımlamaktadır: “Nefs-i mutmainne, kalb nuru ile tamamen aydınlanmış, kötü sıfatlardan kurtulup, yüce ahlak ile huylanmış olan nefistir.” Bkz. Âlûsî, Ruhû’l-Me’ânî, c.II., s. 320.

⁶¹⁸ Mesnevî, c.II, 2102.

⁶¹⁹ Es- Sülemî, Ebû Abdurrahman, Tasavvufun Ana İlkeleri, Sülemî’nin Risaleleri, çev.: Süleyman Ateş, Ankara 1981., s. 118.; Ayrıca Bkz., Aclûnî, Keşfu’l-Hafâ, c. II, s. 343.

7. Seyr ü Sülûk

Tasavvuf bir ahlak eğitimidir. Bu eğitimin adı da seyr ü sülûktür. Seyr ve sülûk kelimelerinden oluşan seyr ü sülûk, birincisi lügatta, gezmek, yürümek, gitmek diğeri ise, yola koyulmak ve yolda yürümek manalarına gelmektedir.⁶²⁰ Seyr, sefer ve sülûk, manaca birbirinin aynı olan eş anlamlı kelimelerdir. Fakat ıstılahta kullanıldığı yerler biraz farklıdır. Bunların hepsi, rûhânî, ve manevî hareketi ifade eden ıstılahlardır.⁶²¹ Kısaca ifade edecek olursak, genellikle tasavvufî litaretürde, “seyr” ile birlikte kullanılan “seyr ü sülûk”; insanın ruh yönünden temizlenmesi esnasında geçirdiği kalbî ve manevî yolculuktur.⁶²²

Seyr ü sülûk, bir müşîdinin yanında ve gözetiminde “bey’at” ya da “intisab”⁶²³ denilen tövbe ile başlayan eğitim sürecidir. Bu süreçte sâlik, ahlakî olgunluğa ulaşmayı hedefler. Bu nedenle sâlik, nefsinin her türlü nefsânî sıfatlardan, mevki hırsından, hased, ucub gibi kötü huylardan temizler.

Seyr ü sülûk yolculuğunu salimen sona erdirebilmenin bir takım şartları vardır. Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi bu şartların birincisi bir müşîd, bir rehber bulmak ve ona intisab etmektir. Aksi halde yolu şaşırabilir. Bu yolculuğun başarıyla sona erdirilmesinde ikinci şart, aşk-ı ilâhîdir. Çünkü aşk olmadan hiç bir maksada ulaşamaz. Bir diğeri şartta “ihlas” ve “ihlas”la bütünleşmiş bir imandır. Bu demektir ki, sadece ilimle bu manevi yolculuk mümkün değildir. Bu iş “hal” işidir. Yani bir kimse bütün bu makamları ilmen bilse, fakat “yakîn” ilminden, “hal” den ve zevkten yoksun olsa ona “sâlik” denmez. Onun durumu balın tatlı olduğunu öğrenmiş fakat hiç bal tatmamış olan kimseye benzer.⁶²⁴

Acaba seyr ü sülûk yapmanın gayesi ve amacı nedir? İmâm-ı Rabbanî bu gayeyi şöyle ifade ediyor: Seyr ü sülûkü yapmaktan gaye; nefs-i emmarenin tezkiyesi ve temizlenmesidir. Ancak o zaman kulun nefsânî arzularından kaynaklanan bâtil düşünce ve işlerden kurtularak sadece Allah’a yönelmek, dini ve dünyevi başka maksad ve düşüncelerden sıyrılmak mümkün ve müyesser olur.⁶²⁵

Demek ki seyr u sülûkün gayesi sâlikin kişisel arzu ve isteklerini yok edip tam anlamıyla kendisini ilâhî iradenin hakimiyeti altına sokması, bu suretle diğeri insanlara rehberlik yapmasına imkan veren kâmil insan mertebesine yükselmesidir. Bir müridin seyr u sülûkünü tamamlaması bu ehliyeti kazanması anlamına gelir.

⁶²⁰ Cevheri, Sıhah, c.II., s. 691; Zebîdî, Tâcu'l-Arûs, c. VI., ss. 559-62; Tehânevî, Keşşâf, c. I., ss. 663-64; Asım Efendi, Kâmûs, c. II., s. 418.

⁶²¹ Râğîb, el-İsfehânî, Müfredât, s. 349; İA., Sülûk Mad. C. XI., s. 231; Aynî, Mehmet Ali, Tasavvuf Tarihi, ss. 104-5;

Enver Fuad Ebû Azzâm, Mu'cemu'l-Mustalihâtu's-Sufiyye, Lübnan 1993, s. 99; Tehânevî, Keşşâf, c. II., s. 676; Hafnî, Istılâhât, s. 133./ Kaşânî (730/ 1330), sülûkü, Allah Teâlâ'nın cemalinin tecellisi için kalb evini ağıyardan temizleme şeklinde tanımlarken, sâliki de (manen) Allah Teâlâ'nın huzuruna doğru seyreden kimse olarak tanıtmıştır. Bkz. Kâşânî, Istılâhâtı's-Sûfiyye, s. 119.

⁶²³ Bey'at, Türkçede “biat” olarak kullanılan bir kelimedir. Lügatta, satmak, satın almak, el vermek, alış-veriş yapmak, karşılıklı anlaşmaya varmak, itaat etmek, gibi manalara gelir. Bkz. İbn Manzûr, Lisân, c. VIII., ss. 23-26. Tasavvuf ıstılahında bey'at ise, sâlikin, şeyhine sadık ve bağlı kalacağına, kendisine tam anlamıyla teslim olacağına, haramlardan kaçıp, helal ve hayırlara sarılacağına, günahlardan tevbe ve bir daha yapmayacağına dair söz vermesidir. Bkz. en-Nedvî, İslam Önderleri, c.III., s. 165; Ö. Ziyaeddin Dağıstânî, Tasavvuf ve Tarikatlarla ilgili Fetvalar, ter.: İrfan Gündüz, Yakup Çiçek, İstanbul 1986, s. 28; Aynî, Tasavvuf Tarihi, s. 93 Uludağ, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, ss. 97-98.

⁶²⁴ Aynî, Mehmet Ali, İslam Tasavvuf Tarihi, ss. 109-11; Türer, Osman, Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi, s. 135.

⁶²⁵ İmâm Rabbânî, Mektûbât, 35. mektub.

Mevlânâ, seyr ü sülûk yoluna giren sâlike şu tavsiyede bulunur: Ey sâlik şâyet bu yola sülûk etmek istiyorsan gönlünden sûrî ilimleri söküp atmalsın, çünkü o ilimler bu yolu bilmezler. Bu yol için aslı Allah tarafından olan bir ilim lazımdır.

Demek ki seyr ü sülûk yolunda, ancak ilm-i ledün kılavuzluk edebilir. Acaba sâlik ilm-i ledünü kazanabilmesi için nasıl hareket etmelidir. Bunu Mevlânâ şöyle dile getirmektedir:

*Eğer bu sülûk mektebinde heceleme bilmezsen, yahut bildiklerini unutacak olursan Hz. Ahmed Aleyhisselam gibi, akıl ve zeka kanatlarıyla uçarsın.*⁶²⁶

Mutasavvıfımız sâlikin, bu yolda çok çile çekmesi ve meşakatlere göğüs germesi gerektiğini, aksi takdirde başarıya ulaşamayacağını şöyle bir hikaye anlatarak izah etmeye çalışır:

Birkaç balık avcısı, o gölün yanından geçtiler ve orada balıkları gördüler.

Balıkçılar ağ getirmek için koştular, balıklarda balıkçıların kastın anladılar.

İçlerinden akıllı olan sefere çıktı, istemeyerek müşkül bir yola azmetti.

.....

O balık gölden gitti, uzak ve geniş bir yolu, deniz yolunu tuttu.

Vakıa bir çok sıkıntı çekti, fakat sonunda emniyet ve afiyet yurdunu buldu.

*Kendini öyle bir deryaya attı ki onun kenar ve kıyısını bu gözle görmeye imkân yok...*⁶²⁷

Mevlânâ, burada, gölden deryaya doğru yola çıkan balığı, tasavvuf yoluna yeni girmiş sâlike benzetmektedir. Nasıl ki gölden ayrılan balık denize ulaşmak için birçok sıkıntılara göğüs germek zorunda kalmış ve sonunda sahil-i selamete ulaşarak maksud-ı menziline varmışsa, işte sâlikte, seyr ü sülûk esnasında karşılaşmış olduğu engelleri bir, bir aşarak hedefine ulaşmaya çalışması gerekir. Çünkü Allah Teâlâ kendi yolunda mücahede edenleri başarıya ulaştıracağını şöyle beyan etmektedir: “Bizim için mücahededede bulunanları mutlaka hidâyet yollarımıza sevk ederiz.”⁶²⁸

Mevlânâ birde şuna dikkatlerimizi çeker: Bir insan ihtiyaç içerisinde olursa ihtiyacı onu arar bulur. Bu nedenle ey sâlik! Sen de su aramayı bırak susuzluğu elde etmeye çalış ki, su seni bulsun, çocuk doğmayınca onun sütü anasının memesinden nasıl gelir? Şâyet Hz Meryem gibi bela ve sıkıntılara göğüs gererek Allah’a tazarru edersen onun kucağındaki İsa (a.)’ın konuştuğu gibi senin de cüzlerin dile gelir, diyerek şu âyet-i kerimeye işaret etmektedir.

a. “ Meryem İsa’yı kucağına alıp kavmine getirdi. Kavmi şöyle dedi: ‘ Ya Meryem: şaşılacak bir şey getirdin. Ey Harun’un kız kardeşi senin baban kötü bir adam değildi. Anan da iffetsiz bir kadın değildi.’ Bunun üzerine Hz. Meryem: ‘O’na sorun’ diye İsa’ya işaret etti. (Kavmi): ‘ beşikteki çocuk ile nasıl konuşalım?’ dediler. (İsa dile gelip) dedi ki: ‘ Ben, Allah’ın kuluyum, bana kitap verdi ve beni peygamber yaptı. ... ”⁶²⁹

Dert, insana daima yol gösterir. Dünyada ki her iş için bir insanın içinde ona karşı bir aşk, bir heves, bir dert olmazsa insan o işi yapamaz. O iş, dertsiz, zahmetsiz

⁶²⁶ Mesnevî, c. III., 1136.

⁶²⁷ Mesnevî, c. IV., 2225 vd.

⁶²⁸ Ankebut, 69.

⁶²⁹ Meryem, 27- 30.

olarak onun imkanları içine girmez. Bu her iş için böyledir. Mesela, Meryem de doğum sancısı olmadan o baht ğacına gitmedi. Onu, o dert, o ağaca götürdü ve kuru ağaç meyve verir bir hale geldi. Vücut da Meryem gibidir, her birimizin (içinde) İsa'mız vardır. Bizde eğer o dert peyda olursa İsa'mız doğar. Eğer dert olmazsa, İsa da geldiği o gizli yoldan tekrar kendi aslına döner. Bizde böylece ondan yararlanmaktan mahrum kalırız.⁶³⁰

Demek ki sâlik, seyr ü sülûkle kendisinde bilkuvve mevcut olan güzel huy ve karakterleri dışarı çıkararak bu dünyada onlardan istifade etmeye çalışır. Şâyet bu eğitimi gerçekleştirmezse, ondaki bu güzel hasletler öldüğü zaman aslına rucû ederler.

İnsan, tekrar yücelmesi için kendini yeni baştan inşa etmek zorundadır. Ve bu yenileşmeyi ızdırıp çekmeden yapamaz. Çünkü o hem mermerdir; hem de heykeltıraş. Gerçek çehresini tekrar almak için, büyük çekiç darbelerini kendi maddesine indirerek kıvılcımlar çıkaracaktır.⁶³¹ Alexis Carrel, bu sözleri ile sanki tasavvufî seyr ü sülûkten bahsetmektedir.

Bu âyetin tefsirine baktığımızda, Mevlânâ'nın yorumuna benzer bir yoruma rastlayamadık. "Hz İsa (a.)'nın beşikte iken "Şüphesiz ben, Allah'ın kuluyum" şeklinde konuşması ile kendisinin ilah olduğunu iddia eden Hıristıyanlara bir cevap vermiş olduğunu, yine bu konuşma ile annesine yapılan zina iftirasını da ortadan kaldırmış olduğu, şeklinde yorumlar yapıldığını görüyoruz.⁶³²

Mevlânâ seyr ü sülûk esnasında sâlikin hislerinden birinin bağı çözülüp maneviyata vasıl olması onun diğer hislerinin de manevi bağının çözüleceğini, sürüden bir koyunun sıçrayıp dereyi atlama üzerine diğer koyunların da onun ardından sıçrayıp dereyi geçmesi metaforuyla şu âyet-i kerimeye işarette bulanarak izah etmektedir:

b. "Otlağı çıkaran odur."⁶³³

Bu âyetteki "mer'a" kelimesi tefsirlerde genelde, "ot ve hayvanların yiyecekleri diğer bitkiler"⁶³⁴ olarak belirtilmesine rağmen, Mevlânâ bu hususta şöyle der:

Hislerinden biri seyr ü sülûk esnasında bağı çözülür ve mâneviyâtâ vakıf olursa, diğer hisler de değişir.

Hislerden biri gayr-i mahsûsatı görececek olursa bütün hislere gayb âlemi açılır.

Sürüden bir koyun sıçrayıp dereyi atlarsa, diğer koyunlar da o tarafa sıçrar geçer.

Sen de koyun gibi hislerini sür de, "Ehrace'l-mer'â" çayırında otlat.

⁶³⁰ Fihî Mâ Fih, ss. 34-35.

⁶³¹ Carrel, Alexis, İnsan Denen Meçhûl, çev., Refik Özdek, Yağmur Yay. İstanbul 1973, s. 20.

⁶³² Bkz. Taberî, Câmiu'l-Beyân, c. XVI., ss. 75-80; Ebû's- Su'ûd, İrşâd, c. V., ss. 263-64; Beğavî, Tefsir, c. IV., s. 194-95; Şevkânî, Fethu'l-Kadîr, c. III., ss. 332-33; Beydâvî, Tefsir, c. IV., s. 157-58; İbn-i Kesîr, Tefsir, c. III., ss. 120-21; Âlûsî, Ruhû'l-Me'ânî, c. XVI., ss. 88-9; Bursevî, Ruhû'l-Beyân, c. V., ss. 181-82.

⁶³³ A'lâ, 4.

⁶³⁴ Bkz. Taberî, Câmiu'l-Beyân, c. XII., ss. 543-44; Râzî, Tefsîru'l-Kebîr, c. XXXI., s. 127; İbnu'l-Cevzî, Cemâlüddîn, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdî, Zâdu'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr, thk.: Muhammed b. Abdurrahman, Beyrut 1407/1987, c. VIII., ss. 228-29; Âlûsî, Rûhu'l-Meânî, c. XXX., s. 104.

Tâ ki hislerin o ma'nevi mer'âda sümbül, fesleğen otlasın ve hakikat gülzarına yol bulsun.

*Senin her hissin, hislerin peygamberi olsun da bütün hisleri cennete çeksin.*⁶³⁵

Görüldüğü gibi Mevlânâ âyetteki maddî mer'âyı, manevî mer'a olarak açıklamakta bunun da seyr u sülûk esnasında sâlikin gıdalandığı bir alan olarak kabul etmektedir. Sâlik, seyr ü sülûk eğitimi ile ahlak-ı hamideden birini kazanması diğerlerinin de kazanılmasına sebep olacağını Mevlânâ sürüden bir koyunun dereden geçirilince diğerlerinin onun ardınca gelmesine benzeterek izah etmeye çalışmıştır.

O halde şunu söyleyebiliriz. Seyr u sülûk, tamamiyle psikolojik bir olaydır. Müridin tarikat prensipleri çerçevesinde yapmış olduğu ibadet, dua, riyazat, mücahede, halvet, tefekkür vs. neticesinde, ruhun tedrici olarak saflaşması ve ilâhî hakikatleri kavramasına mani olan perdelerin kalkıp asli berraklığını kazanması demektir. Bütünüyle ruhî bir hadise olduğu için, seyr ü sülûk anında sâlikin yaşadığı halleri tam olarak anlatmak mümkün değildir.

Mevlânâ, seyr u sülûk esnasında sâlikin nefsiyle riyazat ve mücahede etmesinin önemini vurgulamaktadır. Çünkü, riyazat ve mücahede ile nefis, pisliklerden arınır, ve temizlenir. Zira nefis, riyazat ve mücahede sebebiyle kolaylıkla iradeye râm olur hale gelir. Nefis eğer bir binit ise, cins bir arap atı gibi, onun eşinip kişneyerek şahlanması, iki ayak üstüne kalkması binicisini korkutmaz. Çünkü eğitilmiş bir koşu atı, şaha da kalksa, binicisine itaat eder, onun emrine râm olur. Ancak binicinin eğitilmiş ve usta, atın da eğitilmiş olması gerekir.

İşte bu nedenle Mevlânâ riyâzet ve mücahedenin önemini şu âyet-i kerimeye işaret ederek dile getirmektedir:

c. “Âyetlerimizi yalanlayanlara ve onları kabul etmeyi kibirlerine yediremeyenlere, göklerin kapıları elbette açılmaz. Ve deve, iğnenin deliğinden geçinceye kadar onlar cennete giremezler. Biz suçluları işte böyle cezalandırırız.”⁶³⁶

Bir çok müfessir bu âyet-i kerimeyi, hiçbir zaman deve iğne deliğinden geçemeyeceği için kafirlerin de asla cennete giremeyeceği şeklinde anlamış ve tefsir etmişlerdir.⁶³⁷

Şimdi Mevlânâ'nın yorumunu dinleyelim:

İğneye iki katlı iplik başı girmez. Sen bir katlı (enaniyetsiz) isen bu iğneye gir.

İpliğin iğneye irtibatı vardır. Fakat iğne deliği ile devenin münasebeti yoktur.

Devenin vücûdu riyazat ve mücahedât makasından başka bir şeyle nasıl incelir?

Ona, yani deve gibi olan nefsin ve benliğin eriyip incelmesi ve iğne deliğinden geçmesi için, Allah'ın Yed-i Kudreti lazımdır.

Allah muhal zannedilen her şeyin imkana gelmesine kadirdir. O “kün” yani “ol” deyince, dediği şey derhal olur.

Hakk'ın eliyle her muhal mümkün ve her azgın sakin olur.

⁶³⁵ Mesnevî, c.II., 3270 vd.

⁶³⁶ A'raf, 40.

⁶³⁷ Bkz. Taberî, Câmiu'l Beyân, c.V ss. 484 vd.; Râzî, Tefsîru'l-Kebîr, c.XIV, s. 64; Kurtubî, c.VII, s.132; Âlûsî, Rûhu'l-Meânî, c.VIII, ss.118-19.

Körlerin gözlerinin açılması, bedeni benekli ve alaca olanların iyi olması ne demek? Ölü bile O Azîz ve Muktedir Allah'ın nefhiyle dirilir.

Ölüden daha ölü bulunan adem (yokluk), Allah'ın yed-i icadına musahhardır.⁶³⁸

Mevlânâ, âyette geçen “deve”yi “nefis” olarak tefsir etmekte ve şöyle demektedir: İğne ile ipliğin bir münasebeti vardır. Ama devenin iğne ile hiçbir münasebeti yoktur. Bu şu demektir; iğne gözü gibi olan Vahdet'ten geçmek için, iplik gibi ince (kibirsiz) olmak lazımdır. Yoksa deve gibi büyük bir nefis, asla Allah'a varamaz. Öyle ise o deve gibi olan nefsi riyazat ve mücâhede kılıcı ile inceltip tek katlı iplik haline getirmeli ki, Vahdet kapısından geçsin. Fakat bu işin o kadar da kolay bir iş olmadığını, bu nedenle Allah'ın izni ve yardımı olmaksızın mümkün olmayacağını, şâyet o dilerse, deve gibi olan nefsin tek katlı iplik gibi inceliyor Vahdet durağından geçip Allah'a vâsıl olabileceğini belirterek riyazatın ve mücâhedenin önemini vurgulamaktadır.

Dervişler niçin riyazat yaparlar, bundan amaçları ve hedefleri nedir? Mevlânâ'nın lisanından dinleyelim:

Dervişlerin riyazatleri niçindir? Zira tenin eziyet görmesi, ruhların bekasına sebeptir.

Bir sâlik, riyazatte Bakâ-yı ruh bulmasa, fazla oruç tutmak, ziyade ve yorucu ibadetlerde bulunmak suretiyle cesedini nasıl hasta ve helak eder?

Ruhu, verdiği karşılık görmede, yahut görmüş gibi verileceğini bilmede, bir kimse elini açar da cömertlik eder ve ibadette bulunur mu?⁶³⁹

Bir başka yerde Mevlânâ riyazatın hangi amaçla yapıldığını şöyle açıklamaktadır:

Bu riyazat ve bu cefa, ocakta gümüşün eriyip cürufunun ayrılması içindir.

İyinin kötünün imtihan edilmesi; altının kaynayıp köpüğünün atılması, halis ayar kalması içindir.⁶⁴⁰

Demek ki, altın ve gümüş gibi madenler bir takım karışımlardan tasfiye edilmesi için nasıl potaya konulup eritilir ve temizlenirse, işte ruh da aslı safiyetine kavuşması için bir takım mücâhede ve riyazatlara tabi tutulur. O halde, riyazat ve mücâhede, ruhun şehvanî ve nefsanî özelliklerinin yok olması sonucunda, ruhun nefse hakim olmasıdır. İşte derviş bu amaçla riyazat yolunu seçer.

Riyazat ve mücâhede de bulunmanın faydalarını yine Mevlânâ'nın dilinden aktaralım:

Meâl mana aşkı ile hanümanını, malını, mülkünü harcayıp tasadduk eden cana (müride) ne mutlu!

Meselâ bir; define için, evini harap eder; lakin bulduğu hazine ile o harabeyi eskisinden daha mamur yapar.

⁶³⁸ Mesnevî, c.I., 3169 vd.

⁶³⁹ Mesnevî, c. III., 3371vd.

⁶⁴⁰ Mesnevî, c. I., 241-42.

Biride suyu kesip derenin yatağını temizler, ondan sonra, temiz ve içilecek suyu salı verir.

Biride deriyi yarar, saplanmış oku çekip çıkarır. Ondan sonra iyileşir, yeni deri peyda olur.

Biride mesela bir hükümdar, kaleyi tahrip ederek kafirden alır sonra onu tamir ederek yüzlerce burç ve sed ilave eder.

Kendisine nasıl ve niçin? Denilemeyen Allah işine kim keyfiyet vazedebilir? Şu söylediklerim zaruret icabıdır.⁶⁴¹

“Sevdiklerinizden infak ve tasadduk etmedikçe birre (iğiliğe) asla ulaşamazsınız.”⁶⁴² Âyeti kerimenin muktezasınca malını mülkünü, hatta cismini ve hayatını feda etmek ne güzel bir şeydir. Aynı şekilde Mevlânâ yukarıdaki mısraları ile mücahedenin önemine dikkatlerimiz çekmekte ve vücudumuzun zayıf düşmesinin ruhun kuvvetlenmesine vesile olacağını birkaç misal verecek izah etmeye çalışmaktadır. Son beyitte ise ilâhi rızaya ermek için sâlikin mutlaka riyazat ve mücahede yoluna girmesi gerekmediğini bildirmektedir. Çünkü bazen Cenâb-ı Hakk bir kulunu kendi fazl u atası ile rızasına ulaştırabilir. Zaten tasavvuf terimleri arasında, sâlik-i Meczûb ve Meczûb-ı sâlik kavramlarını görmekteyiz. Sâlik-i meczûb; önce sülûk yoluna girip sonra cezbeye tutulan, Meczûb-ı sâlik ise, önce cezbeye yakalanıp daha sonra sülûk yoluna giren kimseye denir.⁶⁴³

Acaba İslam tasavvufunda nefisle mücadele ederken onun kötü huylarını tamamen yok etmek mi yoksa ıslah etmek mi önerilmektedir? Şimdi bunun cevabını Mevlânâ'nın dilinden aktaralım:

Ey tavus kanadını yolma, gönlünü ondan kopar. Çünkü mücadele için düşmanın bulunması şarttır.

Düşman olmadıkça cihat etmek muhaldir. Şehvet olmayınca da, ondan kaçınma emrine uymak mümkün değildir.

Bir şeye meylin ve isteğin yokken onu yapmamak sabır olmaz. Düşman olmayınca senin orduna ne hacet vardır.

Aklını başına topla da kendini hadım etmeye kalkışma. Zira iffet ve ismet şehvete merhûndur.

Hevâ ve heves olmasaydı, ondan nehiy de mümkün olmazdı. Nasıl ki ölümlere karşı gaza edilmez.

Cenâb-ı Hakk: “Fukaraya nafaka veriniz” buyurmuştur. Şu halde kazanmaya bak. Zira elinde eskiden kazandığın bir şey olmadıkça, harçayamazsın ki...

Hakk Sübhanehû her ne kadar mutlak-yani hiçbir kayıt ile mukayyet olmaksızın “yoksulları doyurun” emrini verdiyse de sen onu: “kazanında sonra yoksulları doyurun” diye anla.⁶⁴⁴

⁶⁴¹ Mesnevî, c. I., 317vd.

⁶⁴² Al-i İmrân, 92.

⁶⁴³ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Sühreverdi, Avârif, s. 122.

⁶⁴⁴ Kur'an-ı Kerim'de “Allah yolunda infak ediniz” Bakara, 195 mutlak; “Size rızık olarak verdiğimiz şeylerden gizli ve aşkar olarak infak ediniz.” Fâtır, 29 İnfak mukayyed olarak buyrulmuş olsa bile Mevlânâ “enfikû” emrini mukayyed olarak gördüğünden “kazanın sonra infak edin” diye tefsir etmiştir.

Nasıl ki Mâlikü'l-Mülk Cenâb-ı Hakk: "İsbirû= Sabrediniz"⁶⁴⁵ buyurdu. Bir istek olmalı ki ondan yüz çeviresin⁶⁴⁶

Demek ki İslam. Tasavvufunda diğer mistik düşüncelerde olduğu gibi nefisle mücadele ederken onun kötülüklerinden kurtulmak için onları kökünden yok etmek emredilmemektedir. Aksi takdirde Kur'ân-ı kerimdeki bir çok emirler fonksiyonunu icra edemezlerdi. O halde tasavvufta asıl olan nefsin kötülüklerini yok etmek değil onları ıslah etmektir.

Şimdi riyazatin unsurlarından kabul edilen az yemenin öneminden bahsedelim.

7.1. Az yemek

Allah Teâlâ " Biz sizi biraz korku, biraz açlık ile imtihan ederiz,"⁶⁴⁷ buyurmuş, âyetin sonunda "Sabredenleri müjdele" denilmiştir. Bu şu demektir; "Açlığın sıkıntısına sabredenlere güzel sevap ve mükafat müjdele"⁶⁴⁸

İşte bu sebepten dolayı açlık sûfilerin vasıflarından bir vasıf, mücahedenin de rükünlerinden bir rükün sayılmıştır. Şüphesiz sülûk erbabı yemeyi terk ederek hikmetin kaynağını açlıkta bulmuşlardır.⁶⁴⁹

Açlıkla ilgili bir çok sûfi'nin menkıbeleri ve sözleri tasavvuf kitaplarında yer almaktadır. Konun daha iyi anlaşılması için onlardan birkaç tanesini buraya kaydetmek istiyorum.

Sehl b. Abdullah'a "Günde bir öğün yiyene ne dersiniz?" denildi. "Bu siddıkların yeme tarzıdır" şeklinde karşılık verdi. "Peki, iki öğün yiyenlere ne dersiniz?" denilince, "Bu mü'min olanların yeme tarzıdır," karşılığını verdi. O halde üç öğün yiyenler hakkında fikriniz nedir?" denilince; "Bari ailene söylede sana ahırda bir yemlik yapsınlar," diye cevap verdi.⁶⁵⁰

Sâlik, tasavvufi terbiyede açlığa alışmalıdır. Çünkü sâlik, ancak bu yolla bir takım manevî mertebeler elde edebilir ve ilhâm-ı Rabb'aniye mazhar olabilir.

Mevlânâ'nın bu konu ile ilgili işârette bulunduğu âyet-i kerimenin Meâli şöyledir:

a. "...Namazı dosdoğru kılınız, zekatı veriniz. Allah'a gönül hoşnutluğu ile ödünç (para) veriniz. önden nefisleriniz için ne hayır gönderirseniz onu Allah'ın

⁶⁴⁵ Şu âyet-i kerimeden lafzen iktibas edilmiştir. " Ey iman edenler! Sabredin; (düşman karşısında) sebat gösterin; (cihat için) hazırlıklı ve uyanık bulunun ve Allah'tan korkun ki başarıya erişebilirsiniz." Âl-i İmrân, 200.

⁶⁴⁶ Mesnevî, c.V., 579 vd.

⁶⁴⁷ Bakara, 155.

⁶⁴⁸ Kuşeyrî, Risale, s. 140.

⁶⁴⁹ Kuşeyrî, Risale, s. 141./ Yahya b. Muaz, "Açlık müritler için riyazat, temrin, tevbe edenler için tecrübe, zahidler için siyaset, arifler için ikramdır," demiştir. Bkz. Kuşeyri, a.g.e., aynı yer.

Açlığın tasavvufi terbiyede hiç şüphesiz büyük faydaları vardır. Bu faydaları Hacı Bayram Velî'nin halifelerinden Eşrefoğlu Rûmî, şöyle sıralamaktadır:

"Açlıkla, göz şerri terk eder, böylece perde kalkıp basiret gözü, batın kulağı açılır, ilâhî ilhamı duyar hale gelir. İçeride gönül dili açılır, maddi dil, bu dile tercüman olur. Batın eli ilâhî hazinelere erişir. Batın ayağı, bir adımda her yeri gezer, tayy-ı mekan eder, ona gizli bir şey kalmaz. Nefsi ıslah eder. Allah'a karşı nefsin aciz olduğunu bildirir. Nefisteki benliği giderir. Kulu, kulluk makamına yükseltir. Gönül safi olur, zihin kuvvetli olur ve kişiyi mütevazî hale getirir. Bkz. Eşrefoğlu, Rûmî, Müzekki'n-Nüfûs, ss.364-365.

katında hazır bulursunuz, (hem) bu, daha hayırlı, mükafat bakımından daha büyüktür...”⁶⁵¹

Müfessirler, bu âyetteki “Allah’a güzel bir borç verin” cümlesi ile, farz olan zekatin dışında verilen sadaka kabilinden olan harcalamalara teşvik edildiğini, verilen sadakanın malların en değerlisinden ve fakirlere daha faydalı olanından verilmesini ve bunun iyi niyet ve temiz bir kalple olmasını teşvik etmek olduğunu beyan etmişlerdir. Yine Allah yolunda yapılan harcmayı “borç verme” diye adlandırmak istiare olduğunu, çünkü harcadığı kendisine fazlasıyla tekrar döneceği için, borç vermeye benzediğinden dolayı böyle denildiğini, ileri sürmektedirler.⁶⁵²

Bu âyetle ilgili Mevlânâ’nın yorumu ise şöyledir:

“Gece gündüz ekmek yemekten filvaki beden yapraklanır- yani gelişir- fakat can dalı hazana uğrar ve yapraklarını döker.

Bedenin rızkı, ruhun rızksızlığıdır. Bedenin zayıflaması, ruhun zevkini artırır.

Allah “Ve akridullahe= Allah’a borç verin” buyurmuştur. Sende bu beden rızkıdan borç ver, -yani yiyeceğini mümkün olduğu kadar azalt- ki karşılığı ve mükâfâtı olarak kalbinde hakikat çimenleri yetişsin.

Borç ver de bu ten lokmasını azalt, bu suretle de (Gözlerin görmediği) yüz, görünsün.⁶⁵³

Âyet-i kerimede “Allah’a borç verin” cümlesini Mevlânâ riyazat yaparak sâlikin bedeninin zayıflaması için az yemesi gerektiği şeklinde tefsir etmiştir. Sonra az yemenin bedeninin zayıflamasına, onun zayıflamasının ise ruhun güçlenmesine sebep olduğunu, aksine bedeninin güçlenmesinin ruhun güçsüz düşmesine neden olacağını beyan etmektedir. Şâyet sâlik bedenini az yemek suretiyle fazlalıklardan temizlerse Allah’ın ehl-i beyte hitaben buyurduğu şu âyet-i kerimeye muhatap olacağını Mevlâna şöyle dile getirmektedir:

b. “Ey ehl-i beyt, Allah sizden ancak kiri gidermek ve sizi tertemiz yapmak ister.”⁶⁵⁴

Beden, fazlalıklardan kendisini boşaltınca, manevî misk ve kıymetli incilerle doldurmuş olur.

⁶⁵¹ Müzzemmil, 20./ Bu âyetle ilgili Mevlânâ’nın gönül dostu Şems-i Tebrîzî de şöyle demektedir: “Allah’ın ne ihtiyacı var ki O’na ödünç veresiniz? Yine (aynı şekilde) Allah Hz. Musa’ya buyurdu ki: ‘Ey Musa! Acıktım. Beni doyurmayacak mısın? Kapına gelirim beni nasıl karşılayacaksın?’ Musa: ‘Ey Yüce Allah’ım! Sen böyle şeylerden ârîsin, dedi.’ Allah yine tekrarladı: ‘Ey Musa! Ya kapın gelirim?. Her ne kadar Hz. Musa, Allah’ın bu cilveleşmesine ‘ bu nasıl olur? diye aklından geçiriyorsa da O, ‘ eğer gelirim ne yaparsın?’ diyordu. Sonunda ona ‘çok acıktım, tartışmayı bırak, yemekleri hazırla, yarın yine gelirim’ dedi. Hz. Musa erkenden yemekleri hazırladı, baktığı sofrada her şey hazır su eksik. Tam o esnada bir derviş (fakir) geldi. ‘Bana Allah (c.) rızası için bir ekme ver’ dedi. Hz. Musa ‘hoş geldin’ deyip, eline iki testi vererek ‘su getir’ dedi. Derviş (fakir) ‘baş üstüne’ diyerek, (gitti) suyu getirdi. Hz. Musa da ekmeği dervişin eline uzattı. Derviş saygı ve teşekkürle ayrıldı. Hz. Musa bu olayın üzerinden bir zaman geçtikten sonra hoş bir halde iken Allah’a ‘Yüce Allah’ım, söz verdin ama gelmedin, (niye)?’ diye olayın içyüzünü sorduğunda aldığı cevap şu oldu: ‘ Geldim ama sen bize iki testi su taşıtmadan, nasıl oldu da ekmeği vermedin’ Bkz. Tebrîzî, Makâlât, c.I., s. 68; Ayrıca bkz. Cebecioğlu, Şemseddin-i Tebrîzî’nin Bazı Kur’ân Âyetlerine Getirdiği İşârî Yorumlar II, s. 44.

⁶⁵² Bkz. Taberî, Câmiu’l-Beyân, c. XXVII., ss. 229-30; Beğavî, Tefsir, c. II., s. 21; Şevkânî, Fethu’l-Kadîr, c. II., ss. 92-93; Beydâvî, Tefsir, c.V., ss. 409-10; İbn-i Kesîr, Tefsir, c.IV., s. 312; Âlûsî, Ruhû’l-Me’ânî, c.XXVII., s. 181; Bursevî, Ruhû’l-Beyân, c.IX., s. 357.

⁶⁵³ Mesnevî, c. V., 145 vd.

⁶⁵⁴ Ahzab, 33.

Beden bu pislikten kurtulup da pâk olunca: “Yütahhiraküm= Hakk sizi kirlerden temizlemeyi ister.” iltifatından nasip alır.⁶⁵⁵

Allah, Firavun ve tebasının Hz. Musa'ya ve İsrailoğullarına yapmış oldukları eza ve cefadan sonra onlara büyük bir kıtlık ve açlık verir. Bunun üzerine bizzat Firavun gelip Hz. Musa'dan bu kıtlığın kalkması için Allah'a dua etmesini talep eder. Hz. Musa da bu isteği kabul edip dua edince yeryüzü yeşerir, ekinler başak verir, aç susuz olan kıptiler karınlarını doyurup bol bol nimet bulunca isyankar olmaya başlarlar. Mevlânâ bu bilgileri verdikten sonra açlığın öneminden şöyle bahseder:

Bilmiş ol ki beden aç kalmayınca itaatkar olmaz. Onu tokken ibadete sevk etmek, soğuk demiri dövmek gibidir.

O beden ve ondaki nefis, ağlasa ve inim, inim inlese de aklını başına al, müslüman olmaz.

Nefis kıtlık zamanı Musa'nın huzurunda yerlere kapanıp yalvaran Firavun'a benzer.

İnsan ihtiyaçtan kurtulunca azar. Hani eşeğin, yükünü atınca, çifte fırlatması gibi...

İşi ileri gitti ve muradı oldu mu o ağlayıp inlemeleri hep unuttur gider!⁶⁵⁶

İnsan nimetlenince yani zenginleyince azgınlaşır, Rabb'ini unuttur ve ona isyan eder. Bu hakikati Rabb'imiz Kur'ân-ı Kerim'inde ne güzel ifade ediyor: “Gerçek şu ki, insan, ilim ve malda zengin olduğunu görmesiyle azar.”⁶⁵⁷ Bundan dolayı onu en iyi terbiye eden açlık ve susuzluktur. Mevlânâ bunu merkebin yükünün hafifletilmesine benzetir. Eşeğin yükü hafifleyince çifte atmaya başladığı gibi, insanoğlu da biraz rahata ve refaha kavuşunca azgınlaşır. İşte bu sebeplerden ötürü, insan riyâzetle nefisini ruhunun emri altına sokmalı, yoksa dünya ve ahiret saadetinden mahrum kalır.

Mevlânâ bu ihtarları yaptıktan sonra Mesnevî'nin bir başka yerinde, nefis-i mutmainne makamına ulaşan, bir başka ifade ile insan-ı kâmil olan kimselerin artık bu gibi riyazatlara ihtiyacı kalmadığını bunun için bazı basireti kapalı kimselerin bu insanları çok yemekle ayıplamalarından dolayı, onlara cevaben şöyle demektedir:

Yediğin lokma sende güher olursa ses çıkarma. Yiyebildiğin kadar ye.

Şeyhin biri, bir gün, hakkında çok yiyor diye edilen sû-i zannı defetmek için bir leğene kay etti, fakat leğen inci ile doldu.

Hakikati gören o pîr-i kâmil, muterizin akılsızlığından dolayı (makul), yani manevi olan cevheri (mahsûs), yani; maddi olarak inci sûretinde gösterdi.

Fakat, pâk olan yemeklerde senin midende pisliğe tahavvül ediyorsa, boğazını kilitle ve anahtarını sakla.

Lokma her kimin midesinde nûra tahavvül ediyorsa o kimseye her istediğini yemek helal olur.⁶⁵⁸

Buradan şu sonucu çıkarabiliriz; İslam tasavvufunda ömür boyu riyâzet söz konusu değildir. İnsan nefsi, kemâl derecesine ulaştığı zaman, işin başında yapmış

⁶⁵⁵ Mesnevî, c. V., 149-50..

⁶⁵⁶ Mesnevî, c. IV., 3646 vd.

⁶⁵⁷ Alak, 6-7.

⁶⁵⁸ Mesnevî, c. II., 3606 vd.

olduğu riyazatlara ihtiyacı kalmaz. Bu şuna benzer; sâlik yolun ibtidasında insanlardan soyutlanarak halvete kapatılır. Ama yolun nihâyetinde artık onun halvete ihtiyacı kalmamıştır. O “halvet der encümen” düsturunca hareket etme kabiliyetini kazanmıştır. Yani o halk içinde Hakk’la beraberdir. Zahiri, fiziki halkla, kalbi, bâtını Hakk’ladır.

7.2. Az Konuşmak veya Sükût

Dil ve ifadelerimiz kadar, bunların ifade edemediği veya dilin tükedemediği tecrübelerimiz ve bu tecrübelerimizin başka bir ifadesi olan “sükût= sessizlik” de son derece önemlidir. Eğer dünya ve kendi geçekliğimiz bir takım sözcük ve formüllerle tüketilebiliyorsa sessizlik önemli değildir. Ama bizim sözcüklerin ifade edemediği dilin sınırları dışında kalan çok daha derin bir gerçekliğimiz ve varoluşumuz varsa, bu durum ancak sessizliğin kullanılmasıyla sezdirilebilir. Sessizlik, sözcüklerden, kavramlardan, sembollerden ve formüllerden daha fazla bir şey olarak, dilin zihin üstündeki sultasını kırar ve bizim iç ve dış gerçekliği tecrübe etmemize imkan sağlar.⁶⁵⁹ Nitekim Mevlânâ bunu şu mısraları ile ne güzel dile getirmektedir:

Sükût, mutlak sessizlik değil, bir bakıma hal diliyle konuşmadır.

Tahtadan at, karada yürümez, fakat denizdekilere kılavuzdur.

Bu sükût da tahtadan attır. Sükût denizdekilere telkindir.

Seni usandıran her sükût, o âlemin aşk naralarını atmadadır.

Sen hayretle “Acaba niçin susuyor?” dersin. Ama o “Kulağı nereden ki duymuyor?”

Ben nâra ata ata sağır oldum, onun haberi bile yok der. Zaten iyi işitenler, kulakları delik olanlar bile bunu duymazlar, sağırırlar.

Birisi rüyada nâra atar, yüzbinlerce bahislerde bulunur, sözler söyler.

Yanı başında oturanın haberi bile olmaz. Hakikatte o gürültüden haberi olmayan uyanık yok mu? Asıl uykuda olan odur.⁶⁶⁰

İnsan konuşma şehvetine yakalandığı zaman, bir takım günahlara girer. Bunlar, insanların gizli yönlerini ortaya çıkarmak, hatalı söz konuşmak, koğuculuk yapmak, iftira atmak vb. gibi Allah’ın yasaklamış olduğu fiillerdir. Bunlar sâlikin amelinin zayi edip, sonuçta imansız ölmeye bile sebep olur.⁶⁶¹ Bunu için şöyle denilmiştir “ Sükût, alim için bir süs, cahil için de cehaletini örten bir perdedir.”⁶⁶² Akşemseddin’e göre sükût, Allah’ı öğreten bir ilimdir.⁶⁶³

Dili tutmak, ona sahip olmak, gerçekten önemli bir meziyettir. Ancak bu, meziyetin kazanılması, özel egzersizlerle mümkündür. İşte tasavvufî tarikatlar bu egzersizlerin uygulandığı ve insanlara bu alışkanlıkların kazandırıldığı bir okuldur.

Mevlânâ da, susmanın önemini Hz. Nuh (a.) ile oğlu Kenan’ın kıssasına işarette bulunarak açıklamaya çalışır. Şimdi bu kıssayı anlatan âyetlerden bir kısmının Meâlîni verdikten sonra Mevlânâ’nın açıklamalarına geçelim.

⁶⁵⁹ Emiroğlu, İbrahim, Sûfi ve Dil, İstanbul 2002, s. 170.

⁶⁶⁰ Mesnevî, c. VI., 4655vd.

⁶⁶¹ Eşrefoğlu, Rûmî, Müzekki’n-Nufûs, ss. 386-687.

⁶⁶² Ebu Talib el-Mekkî, Kûtu’l-Kulûb, s. 183.

⁶⁶³ Akşemseddin, Risaletü’n-Nûr, vv. 108b-109b, (Cebecioğlu, Ethem, Hacı Bayram Veli, s.150. den naklen)

“ Gemi, dağlar gibi dalgalar arasında onlarla birlikte yüzüp gidiyordu. Nuh gemiden uzakta bulunan oğluna, ‘Yavrucuğum sende bizimle bin, kafirlerle beraber olma,’ diye seslendi. Oğlu, ‘beni sudan koruyacak bir dağa sığınacağım’ dedi. (Nuh): ‘Bugün Allah’ın emrinden (azabından), merhamet sahibi Allah’tan başka koruyucu yoktur,’ dedi. Aralarına dalga girdi, böylece oda boğulanlardan oldu.”⁶⁶⁴

Ey sâlik, sen ses çıkarma ki, beyan ve lisana gelmeyen esrârı, onu ifadeye kadir olan ariflerden işitesin.

Sen sükût et ki, senin için ruh söylesin.

Ses çıkarma ki, Resûlü Ekrem’in varisi olan ârif-i ekmel, kitap ve hitaba sığmayan esrardan sana bahsetsin. Nuh’un gemisi varken yüzmeyi bırak.

Ses çıkarma ki, Kenan’a benzeme... Kenan: “düşman olan Nuh’un gemisini istemem,” diyerek yüzüyordu.

Hey âciz oğul; gel babanın gemisine bin ki tufan dalgasına gark olmayasın.

Kenan dedi ki: “hayır gemine binmem. Ben yüzme öğrenmişim, ben senin şem’andan başka bir şem’a yakmışım.”

Nuh (a.) dedi ki: “aklını başına topla! Bu belâ tufanının dalgasıdır. El, ayak ve yüzmek bugün için ve bu dalgalara karşı hiçtir.”

*Bugün Allah’ın kahir rüzgarı esmektedir ve mumları söndürücü bir beladır. Bugün Hakk’ın mumundan, yani dininden başkası sönmeye mahkumdur. Sükût et.*⁶⁶⁵

Yukarıdaki mısralarla Mevlânâ sükûtun önemine dikkati çekmektedir. Hele bilhassa riyâzet yoluna girmiş olan sâlikin mürşidi olan insan-ı kâmilin huzurunda bulunurken onu dinlemek yerine söze karışması onun manevî tekâmülünü sekteye uğratar. Belki de helak olmasına bile sebep olur. Bu durumu, Mevlânâ, mürşid-i kâmilin nasihatlarını, Nuh (a.)’ın gemisine, sâliki ise, Kenân’a benzeterak şöyle demektedir; Nuh’un gemisi varken ona binip tufandan kurtulmak mümkünken, Kenan gibi yüzmeye çabalamak kadar manasızlık olur. O halde sâlik, bir ârifin yanında konuşmak yerine susmayı tercih edip edeple ona kulak verirse, beyana ve lisana gelmeyen, kitap ve hitaba sığmayan bir çok esrar ona apaçık duruma gelir. İşte bu nedenden dolayı tasavvufî eğitimde susmanın ve az konuşmanın ayrı bir önemi vardır.

Mevlânâ, sükûtun, olgunluk, doluluk ve gelişme vesile olup, itibarı artıracığını şöyle ifade etmektedir:

Sükût olgunluğa ve doluluğa sevk eder, söz ise ayağa düşürür.

*Sustuğum zaman meyhane küpüyüm, söz söylemeye koyuldum mu meyhane kapıcısıyım ben.*⁶⁶⁶

*Kardeş sözden el çek ki bizzat Allah, sende Ledün ilmini meydana çıkarırsın*⁶⁶⁷

*Bu sözü bırak artık; (alev alev yansan da) ört tandırın üstünü (konuşma); örtte ekmeyini tirit haline getirsinler.*⁶⁶⁸

⁶⁶⁴ Hûd, 42-43.

⁶⁶⁵ Mesnevî, c. III., 1309 vd.

⁶⁶⁶ Divân-ı Kebîr, c. II., 1034.

⁶⁶⁷ Mesnevî, c. I., 3642.

⁶⁶⁸ Divân, c.V., 1438.

Az söyleyen veya sükût eden kişi olgunlaşır ve hedefine ulaşır. Bu yüzden söz oltasını az örnek gerekir. Zira çok örülmüş ağ, yani çok söz, ele ayağa dolaşır. Avını tutamaz. Her kılının söze gelmesini, şair yüzlü görünmesini isteyen kişi, nesre de, nazma da güvenmeyip sözden vazgeçmelidir, der Mevlânâ.⁶⁶⁹

Halbuki diğer müfessirlerin hemen hemen hiçbiri bu âyetlere bu şekilde yorum getirmediğini, ancak Âlûsî'nin âyetteki "Mevc=Dalga" kelimesini nefis olarak tefsir ettiğini görüyoruz.⁶⁷⁰

Mevlânâ, susmanın önemini şöyle bir örnek vererek izah etmeye devam eder.

"Hz Osman (r.) halife olunca minbere çıktı. Halk "Acaba ne buyuracak?" diye bekliyordu. O sustu hiçbir şey söylemedi, sadece halka baktı ve onlarda öyle bir hal ve vecd hasıl etti ki artık dışarı çıkacak halleri kalmamıştı; bir birlerini unutmuşlardı. Nereye oturmuşlardır? Şimdiye kadar yüzlerce zikir, vaaz ve hutbeden onlara öyle bir hal hasıl olmamıştı. Bu defa onlar için o kadar amel ve vaaz ile meydana gelmemiş olan bir çok faydalar hasıl olmuş ve sırlar keşfolunmuştu. Hutbenin sonuna kadar Hz Osman böylece bir şey söylemeden onlara öylece baktı. Minberden inmek isteyince: "faal imana sahip olmanız, çok söyleyen bir imana sahip olmanızdan daha hayırlıdır." buyurdu. Bunu doğru söylemiştir. Çünkü söz söylemekten maksat bir fayda vermek, kalbe tesir etmek, ahlakı değiştirmek ve incelikleri göstermektir. Halbuki o, hiç konuşmadan, konuştuğu zamankinden çok daha fazla, onlarda bütün bunları meydana getirdi ve onlar sözde elde ettikleri faydaların bir kaç mislini, sözsüz olarak elde ettiler."⁶⁷¹

Tasavvufla ilgili eserlerde, sükût konusunun üzerinde, önemle durulduğunu görüyoruz. Meselâ İmam-ı Gazalî; Mürid, kendisini terbiye edecek güvenilir bir şeyh bulduğu zaman o zat da onu yol kesicilerin elinden kurtarıp onu kale içinde muhafaza etmesi gerekir. Bu da ancak, halvet, sükût, aç kalma ve gece uykusundan feragat etmekle mümkündür, der ve sükûtun önemini şu sözü ile ifade eder. Sükût, akli takviye eder. Şüpheli şeylerden kaçınmayı sağlar ve takvâyı öğretir.⁶⁷² Erzurumlu İbrahim Hakkı, susmayı, dilin ve kalbin susması olarak ikiye ayırmakta, dilini tutup kalbini konuşturmanın günahının az olacağını, dilini ve gönlünü susturmanın ise sırrı temiz ve Mevlâ'sını bulmuş olacağını belirttikten sonra dilini ve gönlünü susturmamanın şeytanın oyuncağı olacağını bildirmektedir.⁶⁷³

7.3. Ağlamak

Mevlânâ, Allah için ağlamanın önemini şu âyet-i kerimeye işaret ederek izah etmektedir:

"Artık kazanmakta olduklarının cezası olarak az gülsünler, çok ağlasınlar."⁶⁷⁴

Bu âyetin siyak ve sibakını göz önünde bulundurduğumuzda, münafıkların Hz. Peygamber (s.)'e mazeret bildirerek, izin isteyip Tebük seferine gitmeyerek Medine'de kalmaları, gizli, gizli kendi arkadaşlarını ve mü'minleri Allah yolunda

⁶⁶⁹ Divân, c. VII., 2907; c. I., 1544; c. V., 6293

⁶⁷⁰ Bkz.Taberî, Câmiu'l-Beyân, c. XII., ss. 44-46; Beğavî, Tefsir, c. II., s. 385; Şevkânî, Fethu'l-Kadîr, c. II., s. 386; Beydâvî, Tefsir, c.III., s. 253; İbn-i Kesîr, Tefsir, c.II., s. 447; Âlûsî, Ruhü'l-Me'ânî, c.I., ss.XII., 158-79; Bursavî, c.IV., s. 137.

⁶⁷¹ Fihi Mâfih, 202.

⁶⁷² Gazalî, İhyâ, c.III., ss.173-174.

⁶⁷³ Erzurumlu İbrahim Hakkı, Marifetnâme, ı-IV, sad.: Turgut Ulusoy, İstanbul 1980, c.I., s. 108.

⁶⁷⁴ Tövbe, 82.

cihada çıkmaktan vaz geçirmek için “bu sıcakta sefere çıkmayın” gibi sözler söylediklerini görürüz. İşte Allah Teâlâ da bu durumu Rasûlüne vahyederek onlarla hiçbir zaman savaşa çıkmamasını, ölülerinin cenaze namazını kılmamasını ve kabirlerine gitmemesini emretmiştir. Müfessirlere göre, yukarıda Meâlini verdiğimiz âyetteki emir kipinin haber anlamı taşımaktadır. Buna göre âyet, “ (Münafıklar, dünyada) az gülecekler, (Ahirette, cehennemde ise) sürekli ağlayacaklar” manasına gelmektedir.⁶⁷⁵

Mevlânâ ise bu âyet-i kerimeyi şöyle yorumlamaktadır:

*Bulut ağlamayınca –yani yağmur yağmayınca – yerdeki çimenler nasıl güler?
Çocuk ağlamayınca anasının sütü nasıl coşar?*

*Bir günlük çocuk bile yolunu bilir ve: “Ağlayım da şefkatli dadım gelsin,
meme versin,” der.*

*Sen bilmiyor musun ki dadıların da dadısı olan Rabb-i Kerîm, ağlamayana süt
vermez.*

*Cenâb-ı Hakk: “Ve’l-Yebkû= Ağlasınlar” buyurmuştur. Buna kulak ver ki
Allah’ın ihsan ve kerem sütü aksın.*

*Dünyanın hayat temeli, bulutun ağlaması ile güneşin hararetidir. Sende bu ipe
iyi sarıl.*

*Eğer bu hararet ve rutubet, kâinatın temeli olmasaydı şu dört mevsim nasıl
mamur olurdu?*

*Güneşin harareti ve bulutların ağlaması nasıl cihanın ağzının tadını getiriyor,
nasıl alemi hoş bir hale sokuyorsa.*

(Sen de):

*Akıl güneşini yak ve, gözlerini de bulutlar gibi, gözyaşları saçan bir duruma
getir.*⁶⁷⁶

⁶⁷⁵ Bkz. Taberî, Câmiu’l-Beyân, c. X., ss. 202-3; Kurtûbî, Ahkâm, c.VIII., s. 216; Beğavî, Tefsir, c. II., s. 315; Şevkânî, Fethu’l-Kadîr, c. II., s. 386; Beydâvî, Tefsir, c.III., s. 163; İbn-i Kesîr, Tefsir, c.II., s. 447; Âlûsî, Ruhû’l-Me’ânî, c. XII., s. 152; Bursevî, Ruhû’l-Beyân, c.III., s. 480-81.

⁶⁷⁶ Mesnevî, c. V., 135 vd.; Mevlânâ Allah için ağlamanın önemini vurgulamadan önce şöyle bir olay anlatır: Bir gün Mescid-i nebeviye yabancı memleketlerden bir grup müşrik gelip Rasûlullah’a kendilerini misafir edip karınlarının doyurulmasını isterler. Rasûlullah da orada buluna ashâbına, herkesin bir misafir alıp karnını doyurmasını söyler. Bunun üzerine orada bulunanlardan her biri bir müşriki alıp evinde misafir etmek için götürürler. Mescid de iri yarı bir müşrik kalır onu kimse götürmez. Bu müşriki de Allah’ın Rasûlü misafir eder. Fakat bu adam o gece o kadar yemek yer ki hane halkına bir parça yiyecek bırakmaz. Bütün hane halkı çok hiddetlenir. Yatma zamanı gelince bir odaya gider. Hane halkından birisi odanın kapısını üzerine kilitler. O müşrikin gece yarısı karnı ağırır ve dışarıya çıkması gerekir. Yatağından fırlar ve kapıya doğru koşar, fakat elini kapıya götürünce onu kilitli bulur. Sabaha kadar kıvrır durur bir ara uykuya dalar ve kendisini bir viranede görür, hacetini oraya giderir. Uyandığında yatağına pislediğini anlar, ne yapacağını şaşırır. Bir an önce sabah olsa da kimse görmeden çıkıp gitsem diye bekleyip durur. Rasûlullah bundan haberdar olduğundan adamın utanmaması için sabah erkenden odanın kapısını açar ve kendisi de onun göremeyeceği bir yere gizlenir. Adam sabah olunca kapıyı açar çamaz arkasına bakmadan kaçır. Ev halkından birisi odaya gider adamın pislediği çarşafı Rasûlullah’a getirerek misafirin yaptığı işi haber verince, Rasûlullah onu kendisinin yıkayacağını söyler, hane halkı buna karşı çıksa da O, kalbinde, bu işi yapması gerektiği konusunda bir hissin olduğunu söyleyerek çarşafı bizzat Rasûlullah yıkamaya başlar o sırada misafirin üstünde taşıdığı putu aklına gelir. Onu oda da unuttuğunu zanneder. Fakat akşam yapmış olduğu işten dolayı gitmeye utanır. Ama yine de Puta olan aşırı sevgisi ve düşkünlüğü ona yaptığı işi unutturur ve hane-i saadetin yolunu tutar. Birde ne görsün Rasûlullah bizzat kendi elleri ile onun kirlettiği çarşafı yıkıyor. Adamın putu aklından çıkar ve kendisini bir cezbe yakalar. İki elini yüzüne ve başına vurur, kafasını kapı ve duvara çarpır, Ey akılsız baş! Ey nursuz sine! Diye göğsüne vurur. Sürekli yüzünü göğe kaldırıp: Ey cihanın kiblesi, sana bakacak yüzüm yok diye feryad edip ağlar. Sonunda Allah’ın Rasûlü onu kucaklayıp okşayarak teskin

Burada Mevlânâ, Allah için ağlamayı bulutların yağmur yağdırmasına ve çocuğun karnı acıktığı zaman ki ağlamasına benzeterek şöyle demektedir. Bulutlar yağmur yağdırmadığı zaman yeryüzündeki bitkiler susuzluktan kavrulup yok olduğu gibi, insan da Allah için gözyaşı dökmediği zaman kalbi hayatı ölür manevi zevklerden tat alamaz. Bunun için, şâyet sâlik kalbinde manevi gülistanların yeşermesini isterse Allah için çok ağlasın az gülsün, diyerek âyette ki “Az gülsün, çok ağlasın” emir kipini zahiri manasında kabul edip, dünyada az gülüp, çok ağlanması gerektiğine vurgu yaparak bunun Allah Teâlâ’nın bir emri olduğunu beyan etmektedir.⁶⁷⁷

Mevlânâ Mesnevî’nin bir başka yerinde Mikâil’in lisanından ağlamanın değer ve önemini şöyle açıklamaktadır:

*Mikâil, Hakk’ın huzuruna geri döndü. İstenilen iş tamamlanamamıştı.*⁶⁷⁸

Dedi ki, “ey gizliği aşîkârı bilen Rabb’im toprağın ağlayışı benim yolumu kesti.

Göz yaşının bir değeri olduğunu bildiğim için duymazdan gelmeye kadir olamadım.

Senin yanında ahın, feryadın bir kadri olduğu için o hukuku iptal edemedim.

Senin katında yaşlı gözün, bir değeri varken ben, nasıl olurda o gevherin kadrini alçaltabilirim?

Ağlayıp yalvarmak için günde beş kere ferman gelir. Yani kullar, namaza çağrılır.

Müezzinler-Hayye ‘ale’l-felâh- diye çağırırlar, bu ağlayış o felaha varıştır.

Ey Rabb’im sen, kimi kahretmek istersen onun kalbinde âhu feryâdı giderirsin.

Tâ ki bir men eden olmaksızın ona bela iner. Çünkü yalvarıştan onun bir şefaâtçisi yoktur.

Her kimide belâlardan emin kılmak istersen onun canına tazarru getirirsin.

Kur’ân-ı Kerîm’de, üzerine kahrın gelen ümmetin hali beyan olunmuştur.

Onlar o an yalvarmadıkları için beladan emin olmadılar.

Gönülleri katı olduğundan, günahlarını ibadet saymak bedbahlığına düşmüşlerdi.

Mücrim, cürmünü görmedikçe nasıl onun gözünden nedâmet yaşı gelir?

...

Hâsılı tazarru, Hakk’ın makbulü olmuştur. Ağlayışın değeri, başka hangi şeyde var? Onu tatbik et.

Şimdi tam bir ümitle yalvar da ey ağlayan kişi, sonra gülesin.

*Çünkü Cenâb-ı Hakk, göz yaşının faziletiyle şehidin kanını bir tutmuştur.*⁶⁷⁹

ettikten sonra kendisini ve Hakk’ı tanıtır. İşte Mevlânâ bu olayı anlattıktan sonra yukarı da zikrettiğimiz Allah için ağlamanın anlam ve önemini açıklayan beyitleri zikreder. Bkz. Mesnevî, c. V., 64 vd.

⁶⁷⁷ Benzeri yorumlar için bkz. Âlûsî, Rûhu’l-Beyân, c.X., s. 152.

⁶⁷⁸ Mevlânâ bu mısradan önce şöyle bir olay anlatır: Allah, Hz. Âdem’in bedenini yaratırken Cebraîl (a.)’a yer yüzünden bir avuç toprak alıp getirmesi için görevlendirir. Fakat Cebraîl, yeryüzünün feryad ve figanı karşısında toprak alamadan Allah’ın huzuruna dönünce, Mikâil (a.) görevlendirilir. O da görevi tamamlayamadan geri döner. İşte Mikâil’in dilinden bunu sebebini yukarıdaki beyitler izah etmektedir.

Görüldüğü gibi Mevlânâ dua ederken ağlamanın önemini Mikâil'in dilinden izah etmekte ve müezzinin çağrısına kulak verip namaza gidenin kurtuluşa ve felaha kavuştuğu gibi duasında göz yaşı dökenin de aynı şekilde kurtuluşa ve felaha ulaşacağını dile getirmekte, hatta göz yaşının faziletini şehidlerin kaniyla bir tutarak açıklamaktadır. Yine ayrıca eski ümmetlerin helak olmasının sebeplerinden birinin de Allah'a tazarru ederek gözyaşı dökmediklerini, bununda günahlarını günah telakki etmedikleri hatta sevap saydıkları için olduğunu vurgulamaktadır. Bu nedenle göz yaşı, ancak günahının farkında olan uyanık kimselerden akar. Bu nedenle seyr ü sülûk esnasından göz yaşı akıtmak sâlikin daha çabuk olgunlaşmasına vesile olur.

Mevlânâ ağlamanın, yanıp yakılmanın ve gamlı bir gönüle sahip olmanın avantajlarını ise, şöyle dile getirmektedir:

*Gönül gamla peygamberleşti mi, gönle Cebrâil iner; düşünce yüzlerce İsâ'ya gebe kalır Meryem gibi.*⁶⁸⁰

*Yanıp yakılan mum, göze aydınlık verir. Kim yanıp erirse, o kişi sırra mahrem olur.*⁶⁸¹

*Gam, canını sıkar da seni senden alırsa şu mavi gök kubbeden nurlar yağdırır üstüne.*⁶⁸²

*Yandın mı gökyüzü güzel kokuyla dolar; gönül yandı yakıldı mı, kalplere vahiy gelir.*⁶⁸³

*Bilmiyorsan bile ağla; çünkü cennet senin ağlayışından düzülür, nehirler senin ağlayışınla coşar.*⁶⁸⁴

*Aşıklara bir ateş gerek, hem de gizli bir ateş. Sınamak için erlerin akçalarına ateş gerek, ateş.*⁶⁸⁵

*Tanrı, ağlama kabiliyeti verdiği kişiye, gönül açma yolunu öğretmiştir.*⁶⁸⁶

Zaten Allah'ın veli kulları, bu dünyada gerçek dost bulamadığı için hep gözü yaşlı, bağı yanık ve gariptir. Yani sürekli muztariptirler.

*Dostu Tanrı olan, nereden başka bir dost beğenecek*⁶⁸⁷

Bütün bunlardan sonra şöyle diyebiliriz. Tasavvufî eğitimde ağlamanın ayrı bir yeri vardır. Çünkü ağlayıp kederlenmeyen bir sâlik gerçek benliğine kavuşamaz. Gerçek benliği bulamayan bir kimse ise riyazatini tamamlamamış olur. Riyazatini yarıda bırakanda yolun nihâyetine varamaz. Bu nedenle Allah'ın ağlama kabiliyeti verdiği kimseler, diğerlerine oranla daha çabuk seyr ü sülûklerini tamamlarlar.

8. Mürşid/ Şeyh

Mürşid, arapça kökenli bir kelime olup, lügatta, doğru yolu gösteren, uyan, irşad eden, rehber olan⁶⁸⁸ gibi manalara gelmektedir. Şeyh de arapça kökenli bir

⁶⁷⁹ Mesnevî, c.V., 1603 vd.

⁶⁸⁰ Divân-ı Kebîr, c. V., 484.

⁶⁸¹ Divân-ı Kebîr, c. II., 40.

⁶⁸² Divân-ı Kebîr, c. I., 371.

⁶⁸³ Divân-ı Kebîr, c. IV., 153.

⁶⁸⁴ Divân-ı Kebîr, c. V., 280.

⁶⁸⁵ Divân-ı Kebîr, c. Divân-ı Kebîr, c.IV. 113.

⁶⁸⁶ Divân-ı Kebîr, c. Divân-ı Kebîr, c. VI., 467.

⁶⁸⁷ Divân-ı Kebîr, c. V., 344.

⁶⁸⁸ İbn Manzûr, Lisan, c.III., ss.175-176; Cevherî, es-Sihâh, c.I., s. 471; Münâvî, Te'ârîf, s. 340.

kelimedir. Lügate, önder, kabile başkanı, yaşlı adam⁶⁸⁹ gibi anlamlara gelmektedir. Tasavvuf litaratüründe her iki kelime de kullanılmakta ve mürşid yahut şeyh, Hakk'a ulaşan yola girip, o yolun tehlikeli ve korkulacak yerlerini bilen, müridi fayda ve zarar durumuna göre yönlendiren, uyarıcı; din ve şeriatı müridin kalbine yerleştiren, kullara Allah'ı, Allah'a da kulları sevdiren kişi⁶⁹⁰ olarak tanımlanmaktadır. Yine Kâşânî şeyhi; şeriat, tarikat ve hakikat ilimlerinde kemâlin son reddesine ulaşan insan-ı kamil, şeklinde tanımlanmaktadır.⁶⁹¹

Mürşid kelimesi Kur'ân-ı Keim'de "Mürşid" şeklinde sadece bir yerde geçmektedir.⁶⁹² Fakat türevleri ile birlikte ondokuz yerde geçmektedir.⁶⁹³ Şeyh kelimesi ise Kur'ân-ı Kerim'de dört yerde geçmekte dördü de sözlük manasının da yaşlı, ihtiyar gibi anlamlarda kullanılmıştır.⁶⁹⁴

Mevlânâ, Semûd kavminin Salih peygamberin devesine yaptıkları muameleyi anlatarak, deveyi mürşidi kâmillerin bedenine, Hz. Sâlih'i (a.) da ruha benzeterek sâlike şu nasihatta bulunmaktadır:

*Ey sâlik; bir velinin deve gibi olan cisminde kul ol ve hizmet et ki Sâlih peygamber misali bulunan ruhu ile kapı yoldaşı olasın.*⁶⁹⁵

Semud kavmi Salih peygamberin devesine saygı göstererek onun sevgi ve mahabbetini kazanıp azab-ı İlahiden kurtulmaları mümkün iken, bunun tam tersi harekette bulunarak toptan helaklerine sebep oldukları gibi insanlar da, mürşid-ı kâmillerin bedenlerine karşı gösterdikleri saygı ve sevgi sayesinde onların ruhlarına komşu ve aşına olma nimetini elde ederken, aksi davranışları da helaklerine sebep olabilir.

Mevlânâ bu mısralarla Kur'ân-ı Kerim'de ki şu âyetlere işarette bulunmaktadır.

a. " Semud kavmi azgınlığından dolayı (peygamberleri Salih'i) yalanladı. Hani onların en bedbaht olanı (mucize olarak verilen deveyi öldürmek için) ayaklanmıştı. Allah'ın peygamberi (Salih) onlara: 'Allah'ın devesini kendi haline bırakın ve onun su içme (nöbeti)ne engel olmayın, demişti. Fakat onlar onu tekzib ettiler, onu (deveyi) devirip kestiler. Bunun üzerine, günahları yüzünden Rableri onları kökünden kazıyıp helak etti ve orayı dümdüz etti. "⁶⁹⁶

Bu âyetlerin tefsirini diğer müfessirlerin eserlerinde araştırdığımızda, Mevlânâ'nın yorumuna benzer bir yorum ve yaklaşımı göremiyoruz.⁶⁹⁷

Mevlânâ bir başka yerde Mesnevî'nin yazılmasına sebep olan, onun, ilk on sekizi hariç diğer bütün beyitlerini yazan, halifesi Hüsâmeddin Çelebi'ye bir gün

⁶⁸⁹ İbn Manzûr, a.g.e., aynı yer; Cevherî, a.g.e., aynı yer;

⁶⁹⁰ el-Hafnî, Mu'cemu Mustalihâti's-Sûfiyye, s.143; Kaşânî, Istilâhâtü's-Sûfiyye, Kahire 1981, s.510;Cürçânî, Ta'rifât, s. 208;Eşrefoğlu Rûmî, Müzekkinnüfûs, İstanbul 1976, s.568; Tehânevî, Keşşâf, c. II., s. 736; Pakalın, Osmanlı Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, c.III., ss. 346-47.

⁶⁹¹ Kâşânî, a.g.e., s. 154.

⁶⁹² Bkz. Kehf, 17. "... Allah kime hidâyet ederse, işte o, Hakk'a ulaşmıştır, Kimi de hidâyetten mahrum ederse, artık onu doğruya yöneltecek bir dost (mürşid) bulamazsın."

⁶⁹³ Abdalbâkî, Mu'cem, s. 407.

⁶⁹⁴ Bkz. Kasas, 23; Hûd, 82; Yûsuf, 78; Ğâfir, 67.

⁶⁹⁵ Mesnevî, 2527.

⁶⁹⁶ Şems, 11-14.

⁶⁹⁷ Mesela bkz. Beydâvî, Tefsir, c. V., ss. 497-98; Kurtûbî, Ahkam, c. XIX., ss. 277-78; Taberî, Câmiu'l-Beyân, c. XXX., ss. 211-12; Beğavî, Tefsir, c. IV., ss. 493-94; Ebû Su'ûd, İrşâdu Aklü's-Selîm, c. IX., s.164-65 ; Şevkânî, Fethu'l-Kadîr, c. V., ss.450-51; Bursevî, Ruhü'l-Beyân, c. VII., ss. 358-60; Âlûsî, Ruhü'l-Me'ânî, c.XXX., ss.145-46

birkaç kağıt fazla almasını tavsiye ederek mürşid-i kâmilin vasıflarını yazdıracağını haber verir. Biz şimdi Mevlânâ'nın lisanından o vasıfları aktarmaya çalışalım.

Yol bilen pîrin, yani mürşidin ahvâlini yaz. Bir pîr intihab et ve onu ayn-ı tarîk bil.

Pîr yaz Mevsimidir, halk Haziran ayıdır. Halk gece gibidir; pîr ise aydır.

Ben talihin gençliğine, yani ezeli saadete pîr adını verdim. Benim bahsettiğim, günlerin geçişiyle ihtiyar olan değil, Allah'ın tevfiğiyle bir cemaatin muktedası olan pîrdir.

O öyle bir pîrdir ki, pırlığın başlangıcı yoktur. Tek bir incidir, şerik ve nazîri mevcut değildir.

Şarap ne kadar eski olursa o kadar tesirli olur. Özellikle o şarap ledün küpünden olursa.

Ey sâlik; bir pîr intihab et. Zira bu manevi sefer, kılavuz olmayınca çok afetli, korkulu ve muhataralıdır.

Sıkça geçtiğin bir yolda bile kılavuzsuz gidersen şaşırırsın.

Eşeğinin boynundan yakala, istikamet caddesini bilenlerin ve onun doğruluğuna gidenlerin yoluna çek.

.....

Onun gölgesi arz üzerinde kaf dağı, ruhu da çok yüksekte uçan bir Simurğdur.

Kıyamete kadar onun vasfını söyleyecek olsam sonunu ve bitmesini bekleme.

Hülasası: İnsân-ı kâmil; beşeriyet nikâbıyla örtülmüş bir güneştir. Artık anla, doğruyu en iyi bilen Allah'tır.

....

Ey sâlik; pîri bulunca aklını başına al da ona teslim ol. Musa peygamber gibi Hızır'ın hükmü altında yürü.⁶⁹⁸

Ey sâlik; Hızır'ın yaptığı işlere bilâ nifak sabret ki, sana: Artık ayrılma zamanın geldi, git demesin.

Mürşit gemiyi sakatlasa da sen ses çıkarma, çocuğu öldürse de, sen saçını başını yolma.

Allah onun elini kendi eli olarak adlandırdı da 'Yedullahi fevka eydîhim=Allah'ın eli onların ellerinin üstündedir.'⁶⁹⁹ âyetini inzâl etti.

Allah'ın eli o çocuğu öldürür ve diriltir. Diriltmek te ne demek? Onu ruh-i bâki haline getirir.

Her kim bu yolu nadiren de olsa kendi kendine geçmiş bile olsa, yine pırların himmeti yardımı ile menzil-i maksûda ermiştir.

⁶⁹⁸ Mûsâ (a.), nebiliği ile beraber, ilm-i ledün sahibi olan Hızır (a.)'ın peşine düşmüş, ondan bu ilmi öğrenmek için, onun hükmü altında yürümüşdür. Zahirin yanlış görünen üç işine itiraz etmiş, Hızır da Hz. Mûsâ'ya "Sen bânımın bilmediğin, yalnız zahirini gördüğün işlerden başkasına sabredemez ve benimle arkadaş olamazsın." demiş, sonra yaptığı zahiren yanlış olan işlerin hakikatini açıklamış ve " Ben bu işleri kendiliğimden yapmadım." diyerek, Hz. Mûsâ'dan ayrılmıştır. Bkz. Kehf, 60-82.

⁶⁹⁹ Fetih, 10.

Pîrin eli, gâiplere yetişemeyecek kadar kısa değildir. Onun eli Allah'ın kabzası mesabesinde.

Mademki gaiplere böyle bir hil'at veriyorlar, huzurda olanlara şüphesiz ki gâiplerden daha ziyade iltifata nail olurlar.

O kerim zevat, gâiplere yiyecek verince, acaba misafirlerinin önüne nasıl nimetler korlar?

Onların huzurlarında kemer bağlayıp hizmet edenler nerede, kapı dışarı durup da içerisi ile alakadar olmayanlar nerede?

Ey sâlik; bir pîr intihab edince gerek onun hizmetinde, gerek tavsiye edeceği evrad u ezkâr ve sâir ibadette tembellik ve çamur gibi uyuşukluk gösterme.⁷⁰⁰

Bu mısralarla Mevlânâ, mürşidi, Hızır'a, mürid ve sâlikleri de Musa' (a.)'a⁷⁰¹ benzetmekte ve mürşidin Hızır (a.) gibi ilm-i ledünne sahip olduğunu vurgulamaktadır. Bu nedenle mürşidin gemiyi yaralasa da yani sana göre doğru olmayan bir iş yapsa da sakın ona itiraz etme, çünkü onun eli Allah'ın kabzası altındadır, diyerek mürşide teslimiyetin önemine dikkat çekmektedir. Bu tasavvufî terbiyede, müridin, mürşidin elinde teneşirdeki cesed gibi olması istenir. Tabii ki bu nefse çok ağır gelen bir istektir. Fakat insan hakikat bilgisini kendisine öğretecek kişiyi ararken aklını ve iradesini kullanmalı ve çeşitli alternatifler arasında İslam'a en uygun olan kimseyi seçtikten sonra ona teslimiyette kusur etmemelidir.

Her ne kadar bu şeyh-mürid ilişkisi dıştan resmîliği çağırıyor ve davranış yönleriyle otoriteryanizmi gösteriyorsa da, tasavvufî hayatta bu hiçte böyle değildir. Çünkü iki ruh devamlı iletişim halindedir: biri vermekte ve yönlendirmekte, diğeri ise almakta ve ilerleme kaydetmektedir. Mürid emre itaat etmekle, gelişimle sonuçlanan değişimleri almaktadır. Mürid aşama kaydettikçe rehberden daha az rehberlik alma ihtiyacında olacaktır.⁷⁰²

Bu husus, yani müridin, manevi olgunlaşma süresince kendisini şeyhine kayıtsız şartsız teslim etmesi, aslında onun ileriki dönemde Allah'a teslimiyet ve tevekküle yönelmesi açısından, ön hazırlık gibi görülmektedir. Tevekkül veya Allah'a dayanmak, O'na teslim olmak, tasavvufî olgunluk açısından çok önemlidir. Çünkü mürşidine, bağlılık ve güvenme, yahut teslimiyet konusunda zayıflık gösteren bir sâlik kolay, kolay manevi eğitimini tamamlayamaz. Nitekim Hacı Bayram Veli'nin halifesi ve Fatih Sultan Mehmed'in Mürşidi, Akşemseddin'nin manevi eğitimini çok kısa sürede tamamlayıp halife olunca, ondan daha önce bu tekkeye gelip halifelik makamını kazanamayan müridlerin bunun sebebini sormaları üzerine, Hacı Bayram Veli'nin verdiği cevap, bu durumu yeterince açıklamaktadır: "Bu bir zeyrek (akıllı) köse imiş. Her ne ki, gördü ve işitti, inandı. Hikmetin sonra kendi bildi. Ama, kırk yıldan beri hizmet eden bu dervişler, gördüklerinin ve işittiklerinin hemen hikmetini ve aslını sorarlar."⁷⁰³

Bütün bu açıklamalardan sonra şunu söyleyebiliriz; Mevlânâ da diğer mutasavvıflar gibi mürşidi, mutlak itaat edilmesi ve teslim olunması gereken kişi olarak mütalaa etmektedir. Kısaca ifade edecek olursak; Hızır'ı (mürşidi) bulmak kolay, ama onunla yürümek zor bir iştir.

⁷⁰⁰ Mesnevî, c.I., 3037 vd.

⁷⁰¹ Hızır ve Musa kıssasının geçtiği âyetler ve yorumları hakkında daha detaylı bilgi için çalışmamızın "İlm-i ledün" kısmına bkz.

⁷⁰² A. Reza Arasteh, Aşkta ve Yaratıcılıkta Yeniden Doğuş, s. 93.

⁷⁰³ Cebecioğlu, Hacı Bayram Veli, s. 163

Mevlânâ, kendi başına yetişen üveysiler bile yine bir müşidın uzanan eliyle bu nimete ermişlerdir, diyor. O bu ifadesiyle, mânâ yolunda gidenlerin hiç bir şekilde müşidsiz kalamıyacağını anlatmak ister.

Anlaşılan odur ki; insanın varoluş gayesine ulaşması, Yaratıcı Kudret'in bir tezahürü olan insan-ı kâmilin eli ve rehberliği ile mümkündür. İnsana düşen bu kutsal yolda Ashab-ı Kehf'in köpeği Kıtımîr'in sadakatini göstererek geri kalmaması, eriyip gitmemesidir.⁷⁰⁴

Mevlânâ'nın deyişiyile;

*Yardan geri kalırsan bayatlarsın. Bağlı olduğun ağacın dalından koparsan çer çöp olursun. Bir Hakk erinin gözüne girmeye bak ki onun gözbebeği olasın!*⁷⁰⁵

Şâyet mürid bu sadakati gösterek müşidinden ayrılmaz ve onunla yürümenin zorluklarına katlanırsa, bunun sonucu neler elde edeceğini Mevlânâ'nın dilinden dinleyelim:

Bozuk düzen bir duyguysan sana Mustafa'nın nurunu veririm.

Bir zamancağız sana Fatıha okuturum; ondan sonrada dünyâyâ padişah ederim seni.

Derdimizle kocaldın, fakat korku yok; ey ihtiyar, gel de tazeleştireyim seni.

Can gitse bile hiç gam yeme; seni can ordugahına bey yaparım, kumandan tayin ederim ben.

Düşüncesini bile vermeme imkan olmayan şey yok mu? Onun olmayacak şeyini açarım, anlatırım sana.

Sana, temellerin temellerine yol veririm; hatta yol da nedirki..., Seni cennetlere döndürürüm ben.

*Şimdi Kelim'e (Hz. Mûsâ'ya) benziyorsun, boyuna itiraz ediyorsun, amma işleri açarım sana, Hızır eder giderim seni.*⁷⁰⁶

Görüldüğü gibi Mevlânâ, bu beyitleri ile müşid-i kâmile intisap edip ona kayıtsız ve şartsız teslim olan sâlikin mâneviyât aleminde elde edeceği nimetleri ve üstünlükleri dile getirmektedir. Bu sebeple bir mürid sabırsızlık göstermemelidir, yoksa müşidi ondan kendisini terk etmesini isteyebilir.

Gabriel Marcel (ö.1972) de itaat ve bağlanma konusunda şöyle demektedir: "İnsanın fiilleri içerisinde öyle bir tanesi vardır ki 'varoluş' onda kendi hürriyet ve aşkınlığını hisseder. Bu da söz vererek bağlanma ve akdine sadakattir."⁷⁰⁷ Jaspers ise bir başkasına bağlanmayı bir başkasını kendisine bağlama şeklinde düşünmez. O, "benim arkandan gelme, sen kendi yolunu bul ve izle" diyerek kişinin öz varlığına dömesini öğütler⁷⁰⁸, şeklinde anlamıştır.

Yine Mevlânâ,

b. "Allah'ın eli onların elleri üzerindedir."⁷⁰⁹

⁷⁰⁴ Şahinler, Necmeddîn, Hz. Mûsâ ile Yürümek, s. 130.

⁷⁰⁵ Rubâiler, 1641.

⁷⁰⁶ Divan-ı Kebîr, c. V. s. 70.

⁷⁰⁷ Gürsoy, Kenan, Ekzistans ve Felsefe Üzerine Görüşler, Akçağ Yay., Ankara 1998, ss. 51-52.

⁷⁰⁸ Foulguie, Varoluşunun Varoluşu, çev.: Yakup Şaban, Toplumsal Dönüşüm Yay. İstanbul 1995, s. 138.

⁷⁰⁹ Fetih,10

Âyetinde geçen “Yed” kelimesini Allah’ın kudreti ile tefsir etmiş ve şöyle demiştir: “ Allah, resûl ve evliyâsı ile beraberdir, onların elleri vasıtasıyla kudretini gösterir ve onlara yardım eder.” Yine o, bu âyeti mürşid-i kâmile intisap ve biat etmenin önem ve lüzumunu izah eden beyitleri içerisinde zikretmekte ve şöyle demektedir:

*Eğer Hafız-ı Hakiki olan Allah tarafına bizzat firâr ile onun hıfzına iltica edemezsen, Hakk’ın hıfzını bulmuş ve O’nun mahfûzu olmuş insan-ı kâmile kaç!*⁷¹⁰

Elini pîr-i kâmil ve mükemmilden başkasına verme.

Zira Allah, o elin dest-gir ve hâfızı olmuştur.

Kâmil bir aklı, aklına arkadaş et de, o aklın irşâdıyla kötü huyundan vazgeçsin.

Elini, o kâmil akıl sahibi mürşidin eline koyunca (biat edince), bütün yiyicilerin elinden kurtulursun.

Allah: “Hakk’ın eli onların elleri üstündedir.” Dedi ya, işte senin elin de o biat ehlinin eli olur.

Hâkim, alim ve habîr olan bir pîrin eline elini verirsen kurtuldun demektir.

Çünkü o pîr, peygamber vârisidir. Ey mürit, ondan zât-ı risaletin nuru aşikâr olur.

*O pîr-i kâmile biât etmekle sen de, Hudeybiye’de bulunmuş ve sahabe gibi biat etmiş olursun.*⁷¹¹

Bu beyitlerdeki açıklamalarda görüldüğü gibi “Yedullâh” ifadesi Allah’ın kudreti, inâyeti anlamında kullanıldığı gibi, Hz. Peygamberin (s.) ve onun gerçek vârisi olan insân-ı kâmilin elinin de “Allah’ın eli” yani “kudreti” ve “inâyeti” mesabesinde olduğu belirtilerek, işâri bir tefsir yoluna gidilmiş, ve yine mürşide teslimiyetin önemine dikkat çekilmiştir. Bu şekilde bir yorum, tasavvufî tefsirlerde görülen bir husus olup, tasavvufta bir pîre veya şeyhe biat etmenin Kur’ânî bir delili olarak da gösterilmektedir.⁷¹²

Bu âyetin sebep-i nüzûlü olarak Hudeybiye’de yapılan Rıdvan Biatı gösterilmektedir. Müfessirler “Allah’ın eli onların elleri üzerindedir” ifadesindeki “Yedullahi= Allah’ın eli” den maksadın, O’nun kuvveti ve yardımı, onların kuvvet ve yardımlarının üstündedir, şeklinde tefsir etmişler ve âyete şöyle mana vermişlerdir; Ey Muhammed! Allah’ın sana olan yardımına güven, ashabının sana yardım ve sebat konusundaki biatlarına değil.⁷¹³

Mürşid-i kamillerin özelliklerinden biri de insanın kalbindeki esrara vakıf olmaları ve gaybden haberdar olmalarıdır.⁷¹⁴ Mevlânâ bu hususu şu âyete işâret ederek açıklamaktadır:

⁷¹⁰ Burada Zâriyât, 50 âyetine işâret edilmektedir.: “ (Habibim de ki:) O halde hemen Allah’a sığınmın; şüphesiz ben size, onun tarafından apaçık uyarıcıyım.”

⁷¹¹ Mesnevî, c.V, 740 vd.

⁷¹² Bursavî, Rûhu’l-Beyân, c.IX., ss.20-21.

⁷¹³ Bkz. İbn-i Kesîr, Tefsir, c. IV., ss. 186-88; Beydâvî, Tefsir, c. V., s.201; Kurtûbî, Ahkam, c. XVI., ss. 267-8; Taberî, Câmiu’l-Beyân, c. XXVI., ss. 75-6; Beğavî, Tefsir, c. IV., ss.190-91; Ebû Su’ûd, İrşâdu Aklü’s-Selîm, c. VIII., s.106 ; Şevkânî, Fethu’l-Kadîr, c. V., ss.47-8; Âlûsî, Ruhü’l-Me’ânî, c.XXVI., ss.96-7.

⁷¹⁴ Gayb, lügatte, göz önünde olmayan, alamet ve emare ile bilinmeyen, hakkında delil bulunmayan, gizli olan, his ve aklın ötesinde kalan, insan tarafından kavranamıyan gibi anlamlara gelmektedir. “el-Gayb” şeklinde ise, gözle görülmeyen manevi âlem manasına gelmektedir. Bkz. İbn Manzûr, Lisân, c. XV., s. 233; er-Razî,

c. “ *Ey Âdem oğulları, şeytan, ana babanıza, çirkin yerlerini onlara göstermek için, elbiselerini soyarak cennetten çıkardığı gibi, sizi de (şaşırtıp) bir belaya düşürmesin! Çünkü o ve kabilesi, sizin onları göremeyeceğiniz yerden sizi görürler. Biz şeytanları inanmayanların dostları yaptık.*”⁷¹⁵

Kur’ân’dan okusana ... şeytan ve kavmi, insanın ahvâline vâkıftır.

Ey sahte akçe gibi olan! Hakikat mihengi olanlar ve hakikati görenler arasında riyakarlığa ve atıp tutmaya kalkışma!

Hakikat mihengi olan her erin, kalbe ve oradaki esrâra vukûf yolu vardır ki, Cenâb-ı Hakk, onları celb ve def emîri kılmıştır.

Ey dini ve mezhebi güzel olan kimse! Mademki şeytanlar bile, yaratılışındaki o kabalık ve kötülükleri ile bizim sırrımıza vakıftırlar.

...

Dünyada münevver ruhlu insanlar, bir takım gizli hallerden niçin haberdar olmasınlar.

*Felekler üstüne çadır kurmuş olan ruhlar, insan kalbine vakıf olma hususunda şeytanlardan aşığı mı olurlar?*⁷¹⁶

Şeyh-i kâmil, ümit ve korku gibi gönüllerde gezer. Dünyanın esrârı ona gizli değildir.

Ey maneviyattan nasibi olmayanlar; evliyaullah hazaratının huzurunda kalbinizi muhafaza ediniz, yani, onlara karşı inkar fikrinde bulunmayınız.

Ten ehline yani; ehl-i suret olanlara göre edep ve terbiye, zahiredir. Çünkü Allah gizliyi onlardan setr etmiştir.

*Kalp ehli indinde ise edep batınadır. Çünkü onların kalbi, esrâra vakıftır.*⁷¹⁷

Görüldüğü gibi Mevlânâ, bu âyet-i kerimede şeytanların ve cinlerin insanların onları göremeyeceği bir yönden onları gördükleri ve kalblerine nüfûz ettikleri esastan hareketle, insan-ı kâmillerin de insanların kalplerinden geçirdiklerini Allah’ın izniyle bilmelerinin niçin mümkün olamayacağını sorarak, onların da bilme imkanını ortaya koymaya çalışmıştır.

Halbuki tefsir kitaplarına baktığımız zaman bu âyet-i kerimeye böyle bir yorum getiren herhangi bir müfessir göremiyoruz.⁷¹⁸

Sihâh, s. 203; Münavî, Teârif, s. 744; İbn Faris, Mu’cem, c. IV., s. 403Ragıb, Müfredât, Kahire 1324, ss. 324 vd.; Cürçânî, Ta’rifât, s. 109, 177. “el-Ğayb”, müfessirler tarafından, hasseler ile erişilemeyen ve hads ile sezilemeyen alem şeklinde izah edilmiştir. Gayb kelimesi Kur’ân-ı Kerim’de çeşitli kalıplarda elli dokuz yerde geçmektedir. Bir çok âyette gaybın, Allah’ın mülkü olduğu ve sadece Onun bilgisi dahilinde olan bir alan olduğu, insanın yaratılan olarak ontolojik bakımdan bu alanın bilgisini elde edemeyeceği, ancak Allah’ın seçtiği bazı peygamberlerine vahiyle mesajını ileterek gaybla alakalı bilgi vereceği, bildirilmektedir. Bazı âyetlerde zamanın bir engel olması münasebetiyle insanların bu yönden bazı konuları bilemeyeceklerinden bahsedilir. Kur’ân, genel olarak bunların geçmişle ilgili olanlarını “gaybın haberleri” olarak nitelendirir. İnsanların bilemeyeceği bu konular geçmiş toplulukların ve insanların başından geçen olaylardır. Bu konu ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Halis Albayrak, Kur’ân’da Gayb İnsan İlişkisi, Şule Yayınları, İstanbul 19933, ss. 93-178.

⁷¹⁵ A’râf,27.

⁷¹⁶ Mesnevî, c. IV., 1801 vd.

⁷¹⁷ Mesnevî, c. II., 3248 vd.

⁷¹⁸ Bkz.Taberî, Câmiu’l-Beyân, c. VIII., s. 153; Beğavî, c. II., s. 315; Şevkânî, Fethu’l-Kadîr, c. II., s. 322; Beydâvî, Tefsir, c.III., s. 193; İbn-i Kesîr, Tefsir, c.I., s. 189; Âlûsî, Ruhû’l-Me’ânî, c.XVII., s. 186.

Bir başka yerde Mevlânâ, Allah dostlarının zahiren ateş gibi görünmekte, halbuki yanlarına yaklaşıp baktığın zaman bir nur olduğunu, Ku'ân-ı Kerimde anlatılan şu olaya teşbih etmektedir. Hani Hz.Musa (a.)'ın Medyen'den dönerken ateş gerekmişti de uzakta bir ağaçta ateş gördüğü zaman oraya vardığında, ilâhi tecelliye mazhar olmuş ve kendisine peygamberlik verilmişti. İşte insan-ı kâmilleri tanımayan onlara muhabbet beslemeyen ve sadece uzaktan seyredenler, onları bir kor parçası gibi görürler. Fakat ne zaman bir yakınlık kesb ederlerse onların bir nur olduğunu, Mevlânâ şu mısralarla dile getirmektedir.

Oğlum, sen Allah adamını görünce onda beşeriyet ateşi var sanırsın.

Sen kendin gibi biliyor ve onu nefesine kıyas ediyorsun. Halbuki o beşeriyet sıfatı sende. Batıl bir zannın ateşi ve dikenini bundan dolaydır.

O merd-i ilâhi, Musâ'nın şûle gördüğü ağaç gibi parlamaktadır. O parılıya nûr de, ateş deme.

Dünyayı terk etmek başlangıçta dervişlere ateş gibi yakıcı görünmedi mi? Sâlikler, o ateşe ehemmiyet vermediler ve yollarına devam ettiler. Ancak sonradan anladılar ki terk-i dünya nâr değil, nûr imiş.

Malumun olsun ki dinin şem'i olan insân-ı kâmil, daima terakki eder. O şem-'i din, yandıkça eksilip biten diğer şem'alara benzemez.

Bu zâhiri mum, aydınlık vermek suretiyle bir çok iş görür, fakat yakıcıdır. Dinin şem'i olan insân-ı kâmil ise vuslat zamanında gönlü aydınlatır.

O pâk ve ilâhi nûr ise, şule şeklinde olmakla beraber, ona ulaşanlar için nûr, uzakta kalanlar için nârdır.⁷¹⁹

Görüldüğü gibi Mevlânâ, insan-ı kâmilleri Allah'ın nuruna teşbih ederek, onların nûrunun uzaktan bakanlara ateş gibi görmekle birlikte, onların yanına varıldığında nâr değil nûr oldukları anlaşıldığını yukarıdaki âyeti zikrederek ispatlamaya çalışmıştır.

Yine mürşid-i kâmiller, sureten insan, fakat manen aslan gibidirler. Onlar sığır derisi içinde aslanlardır. Mevlânâ bu fikrini şu âyet-i kerimeye işaret ederek dile getirmektedir:

d. “ (Bir gün Mısır) Meliki dedi ki: Ben rüyamda yedi zayıf öküzün, yedi semiz öküzü, yedi yeşil başağın yedi kuru başağı yediğini görüyorum.... ”⁷²⁰

Mısır azizi gayb gözüne kapı açıldığından rüyada:

Yedi semiz ve çok besili öküzü, yedi tane zayıf öküzün yediğini gördü.

O zayıf öküzler manen aslan idiler. Yoksa besili öküzleri yiyemezlerdi.

Ef'al-i İlâhiyyenin zuhuruna vasıta olan bir kâmil de sûrette insan görünür, fakat, onun derununda insan yiyici bir aslan gizlidir..

O aslan, müsteid bir kimseyi hoşça yer ve ahlak-ı zemimeden pâk bir hale getirir. Derdi varsa tortusunu süzer, saf bir hale sokar.

O sâlik, muhabbet derdiyle bütün dertlerden şifa bulur ve ayağını Sühâ yıldızının üzerine kor.⁷²¹

⁷¹⁹ Mesnevî, c. III., 4413 vd.

⁷²⁰ Yusuf, 43.

Görüldüğü gibi Mevlânâ, Mısır azizinin rüyada gördüğü semiz sığırları, vücutlarını dünya nimetleri ile besleyen ehl-i dünyaya yani nefis terbiyesi yapmamış insanlara, zayıf öküzleri ise nefsi ile riyazat ve mücahede yapmış olan insan-kâmillere benzeterek tevîl etmekte ve şöyle demektedir: “ O zayıf sığırları Cenâb-ı Hakk, aç aslan sıfatında yaratmıştır ki besili öküzleri iştah ile yesinler. Her ne kadar onlar uyku esnasında sığır sûretinde gösterilse de sen onların maneviyatına bak.” Yani mürşid-i kâmiller de âyet-i kerimede bildirilen zayıf öküzlerin besili öküzleri yemesi gibi, ahlak-ı zemime sahibi olan sâliklerin ahlaklarını değiştirerek ahlak-ı hamideyle sıfatlanmalarına sebep olurlar.

Bizim bakabildiğimiz hiç bir tefsirde Mevlânâ'nın bu yorumuna benzer bir tevîl göremedik.⁷²² Bu da onun bu teşbih ve tevillerinin orjinal olduğunu ve âyete kendine has yorumlar getirdiğini göstermektedir.

Mevlânâ, mürşid-i kâmilin davetini Yusuf (a.)'ın gömleğine benzetmekte ve şöyle demektedir:

*Ey kalplerinde aşk derdi olmayanlar, kalkın ve aşık olun. İşte hakikat Yusuf'unun kokusu gelmekte... hemen koklayıp o kokuyu alın!*⁷²³

Böylece gözünüz ve gönlünüz açılsın.

Yine Yusuf (a.)'un kardeşlerinin onunla,- babalarından izin isteyerek- kırlarda beraber gezip oynama fikrini, müride kurulmuş bir tuzak olarak yorumlayarak şöyle nasihatte bulunmaktadır:

Yusuf gibi bazı kimseleri (Gezer oynarız) teklifi, Allah'ın gölgesi bulunan mürşid-i kâmil huzurundan uzaklaştırır.

O, oyun değil, belki canbazlıktır; yani, hayat ile oynamak derecesinde bir harekettir; hiledir, mekirdir ve hud'adır.

(Bundan dolayı)

Seni dostundan ayıracak olan bir sözü dinleme ki o söz sana zarar ve ziyan verir.

O söz sûretâ yüzde yüz menfaat olsa da kulak asma; birkaç altın için, hazine sahibinden ayrılma!

Şunu işit ki, Cenab-ı Hakk, Peygamberin ahabına iyi, kötü nice şeyler söyleyip kaç kere onları muaheze eylemişti.

Çünkü bir kıtlık yılında, davul sesi işitince, hemen mescidden çıkmışlar ve Cuma namazını terk edivermişlerdi.

Başkaları evvel gidip ucuz almasınlar; o alış verişte bizden ziyade faydalanmasınlar fikriyle idi.

*Hazreti Peygamber, mescitte dininde sabit birkaç kişiyle niyazda kaldı.*⁷²⁴

⁷²¹ Mesnevî, c. III., 4413 vd.

⁷²² Bkz. Beydâvî, Tefsir, c. III., ss. 290-92; Kurtûbî, Ahkam, c. IX., ss. 198-99; Taberî, Câmiu'l-Beyân, c. XII., ss. 225-30; İbn-i Kesir, Tefsir, c.IV., s. 276; Beğavî, Tefsir, c. II., ss. 428-32; Ebû Su'ûd, İrşâdu Aklü's-Selîm, c. IV., s.280-82 ; Şevkânî, Fethu'l-Kadir, c. III., ss.30-2; Bursevî, Ruhü'l-Beyân, c. IV., ss. 234-36; Âlûsî, Ruhü'l-Me'ânî, c.XII., ss. 248-54.

⁷²³ Mesnevî, c. IV.,869.

⁷²⁴ Krş.: Buhârî, Kitâbu't-Tefsîr, Süretü'l-Cum'a, 2; Müslim, Kitâbu't-Tefsîr, el-Cum'a, 863.

Cenab-ı Hakk hutbeyi bırakıp çıkanlara tevbihan: (Ticaret davulunun sesi) nasıl oldu da sizi Peygamberin huzurundan ayırdı.

Siz buğday almak için şaşkın bir halde dağıldınız, sonra Hz. Peygamberi minber üstünde, ayakta ve hutbe irat ederken bıraktınız.

Buğday almak için batıl tohumu ektiniz ve Rasulullah'ı dinlemeyerek onu mescidde bıraktınız.

Onun sohbet ve hutbesinin dinlenilmesi oyundan da, maldan da hayırlıdır. Dikkat et ki, kimi bıraktın, gözlerini ovuşturarak gaflet uykusundan uyan!

Benim Razzak= Rızık veren ve Hayru'l-Râzikîn=Rızık verenlerin en hayırlısı olduğumu hırsınız yüzünden yakinen bilemediniz mi?

O Allah ki buğdaya topraktan gıda verir ve yetiştirirken, senin tevekkülünü nasıl zayi eder.

Buğday için O Allah'ın ibadetinden ayrıldın. O Allah ki buğdayın yetişmesine sebep olan yağmuru gök yüzünden ve bulutlar vasıtasıyla göndermiştir.⁷²⁵

Bu mısralarla Mevlânâ, şu âyet-i kerimeye işarette bulunmaktadır: “ Bir ticaret veya eğlence gördükleri zaman hep dağılıp ona giderler ve seni ayakta bırakırlar. De ki; ‘Allah’ın yanında bulunan, eğlenceden de ticaretten de hayırlıdır. Allah rızık verenlerin en hayırlısıdır.”⁷²⁶

Bu âyetin nüzûl sebebi olarak tefsir kitaplarında şöyle bir olay zikredilir. “ Medine de açlık ve pahalılık olmuştu, Rasulullah (s.) Cuma günü hutbede iken bir kervan geliverdi, onun dünbeleşinin sesini işitince cemaatin bir çoğu Peygamberi ayakta bırakarak dışarıya fırlamışlardı. Hatta içeride Peygamberle birlikte sadece on iki kişi kalmıştı.”⁷²⁷

Görüldüğü gibi burada Mevlânâ, diğer tefsir kitaplarında verilen bilgileri verdiği gibi bir de, Hz. Peygamberi Mürşid-i kâmile benzetmekte, sahabeleri ise müridler konumunda göstererek şöyle demektedir: Nasıl ki sahâbeler, dünya metana olan hırslarından dolayı Rasulullahın sohbetini terk etmeleri, Allahu Teâlâ tarafından kınanmış ise aynen müridleri de mürşidlerinin emirlerine aykırı harekette bulunup dünyalık kazanç peşinde koşarak onların sohbetlerini terk etmeleri de bunun gibidir.

Mevlânâ, mürşid-i kâmillerin de insanların istitaat ve sosyal konumlarını göz önünde bulundurup ve onların anlayacağı bir dille irşad etmeleri gerektiğini belirtmekte, bunun sebebi olarak ta her insan farklı kabiliyet ve yetenekte yaratıldığını göstermekte, bunu da çeşitli kuşları temsil getirerek anlatmaya çalışmaktadır.

Ey mürşid-i kâmil; sen de gel Süleyman'a mensup olan kuş dilini söyle ve her kuşun ötüşü gibi öt!

Allah seni kuşlara gönderdiği için, her kuşun ötüşünü sana ders olarak vermiştir.

Cebrî olan kuşa cebir dilini söyle, kanadı kırılmış kuşa da sabırdan bahset.

⁷²⁵ Mesnevî, c.III.,420 vd.

⁷²⁶ Cuma, 11.

⁷²⁷ Bkz., et-Taberî, Câmiu'l-Beyân, c.XXVIII., s.103; İbn-I Kesîr, Tefsîru İbnu Kesîr, Beyrut, 1401, c.IV., s.368; Kurtubî, el-Câmiu'l-Ahkâmu'l-Kur'ân, Kahire, 1372, c.XXVIII., s.109; Beydâvî, Tefsîru'l-Beydâvî, Beyrut, 1416/1997, c.V., 339; Şevkânî, Muhammed bin Ali bin Muhammed, Fethu'l-Kadîru'l-Câmiu beyne fenni'r-rivâyeti ve'd-dirâyeti min ilmi't-tefsîr, Beyrut, trs., c.V., s.227; en-Neseffî, Tefsîru'n-Neseffî, Basım yeri ve Tarihi yok, c.IV., s.246; Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'ân Dili, c. VII., s.4992.

Sabreden kuşu hoş gör, affet... Anka kuşuna da Kaf dağının vasıflarını haber ver.

Güvercine Doğandan sakınmasını emret, Doğana da hilmi anlat ve zülümden kaçınma tavsiyesinde bulun.

Nûr ve ziyâdan nasipsiz kalmış olan Baykuşu nûr ile tanıştır ve ziyâ ile çift et.

*Döğüşken keklîğe sulh öğret, horoza da sabahın alametlerini göster.*⁷²⁸

Gazâlî de bu konuda şöyle demektedir; bedenî hastalıklarda, hastalığa göre tedavinin değiştiği gibi, müridlerin kalblerini tedavi edecek olan şeyhte herkesin nabzına, mizac ve bünyesine, hastalığının cinsine göre tedavi cihetine gitmelidir. Şâyet şeyh müridlerin hepsine aynı öğüt ve tavsiyede bulunursa, çoklarını helâk eder ve kalblerini öldürür. Meselâ; mürid şeriatın hududunu bilmeyen ve yeni bu yola sülûk eden cahil bir kimse ise, önce abdest, gusul ve namaz gibi zahiri ibadetler öğretilmeli...⁷²⁹

Tasavvuf tarihine baktığımızda çeşitli tarikatların mensuplarını ma'rifetullaha erdirmeyi hedef edinirken, irşad usûllerinde, insanların fitrî temâyül ve istidâtlarındaki farklılığa dikkat ettiklerini, "Allah'a götüren yollar mahlukatın nefesleri sayısındadır" gerçeğini göz önünde bulundurarak hareket etmeye büyük önem verdiklerini görürüz. Örneğin, yaratılış gereği, musikiye ve estetik zevke meyyâl olan insanları, Mevlevilik tarikatı, bu karakter ve yaratılıştaki olanları, bu yönlerinden yakalayarak, neyin sihirli sesi ve büyüleyici nağmesi ile, kendi saflarına çekmekte ve zamanla onların gönül dünyasını tezkiye ve tasfiye ederek, menfî temâyüllerini, Hakk'a tevcih etmektedir.⁷³⁰ İşte bu yüzden tarikatlar, prensiplerini vaz'ederken, herkesi değil, kabiliyet, karakter ve meşreb yapısı itibarı ile, asgari müşterekleri bulunan cemiyetin belli bir kesimini ve onların psikolojik yapı ve fitrî istidâtlarındaki farklılığı dikkate alarak, sistemlerini tesbite itina göstermişlerdir.⁷³¹ Mevlânâ da mürşid-i kâmillerin bu prensipleri gözardı etmeden sâliklerini irşad ve terbiye etmelerini istemektedir.

Mevlânâ, mürşid-i kâmillerin diğer bir ismi olan şeyhi ise şu beyitleri ile tarif etmektedir:

Ey genç; günah yükü taşımayan kimse şeyhtir. O kimse Allah'ın yed-i kabûlünde bir yay gibidir.

Şeyh kimdir? Lügatte: ihtiyar, yani; saç, sakalı ağarmış manasındır. Ey ümitsiz kimse; bu beyaz kılın manasını bil.

Siyah kıl onun mahiyeti, yani; varlığı ve benliği demektir. Varlığından tek bir kıl bile kalmamalı.

Nitekim, varlığı ve benliği kalmayınca, ister kara, ister kır sakallı olsun, o pirdir.

O siyah kıl, beşeriyet vasfıdır. Sakal ve saç kılı değildir.

⁷²⁸ Mesnevî, c. IV., 870 vd.

⁷²⁹ Gazâlî, İhyâ, c.III., ss. 140-41.

⁷³⁰ Mevleviye tarikatı ve âdâbı için bkz: Gölpınarlı, Mevlevilik Âdâb ve Erkânı, Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik adlı eserleri ile, aynı müellifin, "Mevlevilik", İA. C. VIII., ss. 164-71 Ayrıca bkz. Sezâi Küçük, "XIX. Yüzyılda Mevlevilik ve Mevleviler" Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2001, Basılmamış Doktora Tezi.

⁷³¹ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Gündüz, İrfan, Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebeti, Seha Neşriyat, İstanbul 1984, ss. 96-107.

*Hazret-i İsa, daha beşikte iken, genç yaşına gelmeden: Biz şeyhiz ve piriz, diye nidâ etti.*⁷³²

Oğul; eğer bir kimse bazı vasıflarından kurtulur da bazıları kalırsa, o kâmil bir şeyh olmaz, sadece yaşı büyüyen bir insan olur.

Ve eğer bir kimsede siyah bir kıl, yani; beşeri sıfatlardan biri dahi kalmamışsa, işte o kimse, Allah'ın makbûlü bir şeyhtir.

Fakat, bir kimse sadece yaşlansa saçı sakalı ağarsa, o ne şeyhtir, ne de Allah'ın has, makbul kuludur.

*Eğer bir kıl ucu kadar o kimsede beşeriyet vasfı kalmış ise Arş'a mensup değil, âfâkidir, havasdan değil, avamdandır.*⁷³³

Demek ki gerçek şeyh kelime manasının çağrıştırdığı gibi saçı sakalı beyazlamış pir-i fani olmuş yaşlılar değil, beşeri benliğini yok etmiş Allah'ın sıfatları ile sıfatlanmış kimselerdir. İşte mürit de böyle bir Allah dostunun hizmetine girer, ona yakınlık kesbederse neler kazanacağını Mevlânâ şöyle bir olay anlatarak izah etmeye çalışır:

“ Bir gün Enes b. Malik (r.)'e bir kaç kişi misafir olur. Enes b. Malik yemekten sonra ellerini sildikleri havluyu kirlenmiş görünce, hizmetçisine onu biraz ateşe atmasını söyler. O da götürüp havluyu yanan ateşe atar. Misafirler hayretle havluya baka kalırlar. Zira havludan duman falan çıkmamaktadır. Bir müddet sonra hizmetçi, havluyu temizlenmiş olarak getirir. Misafirler havlunun yanmamasının hikmetini sorunca, Enes b. Malik şöyle cevap verir; Çünkü bu havluya Hz. Muhammed Mustafa (s.) bir çok defa elini ve ağzını silmiştir.” Mevlânâ bu olayı hikaye ettikten sonra müride şu nasihatta bulunur:

Ey ateşten ve azaptan korkan gönül! Böyle bir el ile, böyle bir dudağa kurbiyet peyda et!

Cenâb-ı Hakk, havlu gibi bir eşyaya böyle bir şeref verirse, bir âşıkın ruhuna ne gibi fütûhat ve füyûzatta bulunacaktır (düşün!)

*Allah Kâbe'nin taşlarını namaz için kible yaptı. Ey can, sen de seyr u sülûkünde mânâ erlerinin ayağının toprağı ol!*⁷³⁴

diyerek sâlike, seyr ü sülûk yolunda şeyhe tabi olarak onun gözetimi altında

bu tehlikeli yolcuğu selametle tamamlamasını tavsiye etmektedir.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz; tasavvuf yoluna giren insan, mutlaka bir şeyhe bağlanmalıdır. Bu yolda şehysiz tek başına yol almak uygun karşılanmadığı hatta mümkün olmadığı kabul edilir. Nitekim Bâyezıd-i Bistâmî; “Şeyhi olmayanın şeyhi şeytandır”⁷³⁵ diyerek rehberin önemine dikkatleri çekmiştir. Kuşeyrî'nin hocası Ebû Ali Dekkâk da, Yetiştireni ve dikenini olmadan, kendi kendine hüdâi-nabit olarak

⁷³² Bu mısra ile şu âyet-i kerimelere işaret edilmektedir; “ Derken, O'nu yüklenerek kavmine getirdi. Dediler: Hey Meryem, andolsun sen acaib bir şey yapmışsın. Ey Harun'un kız kardeşi, senin baban kötü bir adam değildi. Anan da iffetsiz bir kadın değildi. Bunun üzerine (Meryem) O'na (İsâ'ya) işaret etti. Biz, henüz beşikte bulunan çocuk ile nasıl konuşuruz? Dediler. (İsâ dile gelip) dedi ki: Ben hakikat Allah'ın kuluyum. O bana kitap verdi, beni peygamber yaptı. Beni her nerede bulunursam mübarek yaptı. Bana, ben hayata olduğum müddetce namazı, zekatı emretti.” Bkz. Meryem, 27-31

⁷³³ Mesnevî, c. III., 1796 vd.

⁷³⁴ Mesnevî, c. III., 3132 vd.

⁷³⁵ Kuşeyrî, Risale, s. 592; Sühreverdi, Avârif, s. 127.

biten bir ağaç yaprak açar, fakat meyve vermez. Tedrici bir şekilde tarikatın kurallarını öğretecek bir üstada sahip olmayanın durumu da böyledir. Bu durumda olan mürid, heva ve hevesine tapar, başka bir kurtuluş yolu bulamaz.⁷³⁶ sözleri ile, kılavuzsuz, rehbersiz, mürşidsiz, tasavvufî tecrübenin çıkmazlarını bizlere haber vermektedir.

Mevlânın dediği gibi, tasavvufî eğitimde büyük bir saygınlığa ve otoriteye sahip olan şeyh, müridlerinin bütün özelliklerini ve kabiliyetlerini göz önünde bulundurarak, herkese ayrı ayrı yol göstererek, müridin mizacında ve karakterindeki sertliği yavaş yavaş izale etmeye çalışır.

9. Tevbe

Tevbe, Arapça kökenli bir kelime olup, dönme, pişman olma anlamlarına gelmektedir.⁷³⁷ Şeriatte tevbe ise müminin, kötü ve çirkin fiillerden, İslamın ruhuna aykırı davranışlardan samimiyetle övülen ve beğenilen güzel huylara rucu' etmesidir.⁷³⁸ Tevbe rûhî bir haidesedir. Kulun kusurunu Hakk'a götürmesi, günahlarını itirafla, pişmanlığını beyan edip, O'na sığınmasıdır.

Tevbe kelimesi, Kur'ân-ı Kerim'de türevleri ile birlikte seksen sekiz âyette geçmektedir.⁷³⁹ Bu âyetlerde, ya mutlak, ya da gerçek tam bir pişmanlıkla Allah'a dönen kimse ile ilgili olarak "ilâ" harfi ceri ile⁷⁴⁰, günahkâra affedici olarak yönelen Allah'a ait olan ise "alâ" harfi ceri ile birlikte sık sık kullanılmaktadır.⁷⁴¹

Kuşeyri hocası Ebû Ali Dekkak'tan rivâyetle tevbenin üç çeşit olduğunu, bunlar ise: tevbe, inabe ve evbedir.

- a) Tevbe: Ceza korkusundan dolayı yapılan tevbeye denilir.
- b) İnabe: Sevap tamahı ile yapılan tevbeye denir.
- c) Evbe: Sevap arzusu veya ceza korkusu ile alakalı olmaksızın, sırf emere riâyet ederek yapılan tevbeye denir.

Ayrıca bunların birincisinin halkın, ikincisinin veli ve mukerrebûnun üçüncüsünün ise nebi ve resüllerin tevbesi olduğunu ilave eder.⁷⁴²

Zunnun-i Mısrî; "Halkın tevbesi, günahtan, evliyanın tevbesi gafletten, nebilerin tevbesi başkalarının nail olduklarını görmekten olur," demiştir.⁷⁴³

⁷³⁶ Kuşeyrî, a.g.e., aynı yer; Sühreverdî, a.g.e. Aynı yer.

⁷³⁷ Cevherî, İsmâil b. Hammad, c.I., ss.91-99; İsfahânî, Müfredât, c.IV, s.308; İbn-i Manzûr, Lisânu'l-Arap, c.I, s.454; Tehânevî, Keşşâf, c.I, ss.161-62; Cürçânî, Ta'rifât, s.70.

⁷³⁸ Kaşânî, İstilahâtü's-Sûfiyye, s.117; Cürçânî, Ta'rifât, s. 70; Tehânevî, Keşşâf, c.I, ss.161-62.

⁷³⁹ Abdalbâkî, Mu'cem, ss. 199-201.

⁷⁴⁰ Örneğin bkz. Tevbe, 5; Furkân, 71, 80, 81; Tahrîm, 8.

⁷⁴¹ Bkz. Bakar, 37, 54, 187; Mâide, 39, 71; Tevbe, 117, 118.

⁷⁴² Kuşeyrî, Risale, Beyrut, trs., s. 94, ayrıca bkz. Gümüşhanevî, Câmiu'l-Usûl, s. 124./ Kelam ve Fıkıh alimleri tevbenin şartlarının üç olarak kabul etmişlerdir, onlar:

1. Şeriatte muhalif işleri yapmaktan pişmanlık duymak,
2. Hatalı ve günah işleri derhal terk etmek.
3. Eskiden işlenen günahların benzerini yapmamaya karar vermektir.

Fakat Kuşeyrî sufilerin, "hakiki tevbede nedametin kafi olduğunu" ileri sürdüklerini, çünkü diğer iki şartın "pişmanlığın" akebinden geldiğini ve ona tabi olduğunu savunmuşlardır, der. Ve şunu ilave eder; şüphesiz bir kimsenin ısrarla yapmakta olduğu veya ileride yapmağa karar verdiği bir işin benzerinden pişmanlık duymamasını tasavvur etmek mümkün değildir. Bkz. Kuşeyrî, Risale, s. 91./ Bazı alimler, yukarıda zikredilen şartlarla birlikte tövbenin şartlarını sekize çıkarmışlardır. Bu şartlar: İnsanların haklarını korumak, onlara revagörülen haksızlığı önlemek, geçmiş farzları kaza etmek, nefisle mücadeleye devam ederek, haram olan şeylerden kaçınmak, yiyecek ve giyecek v.s. helal yoldan temin etmek, kalbi tül-i emelden, haset ve hileden temizlemek. (Bkz. Gümüşhanevî, Ahmed Ziyâeddîn, Câmiu'l-Usûl, Mısır 1328, s.173.)

Tevbe bütün ibadet ve taatlardan evvel gerektir. İnsanın işlemiş olduğu taat, ibadet, hayır, hasenat ve mücahede Allah Teâlâ'ya tevbeden sonra arz olunup geri döndürülmez. Nitekim bu husus şu âyet-i kerimede: “Tevbe edenler, ibadet edenler...”⁷⁴⁴ ifade edilmiştir. Görüldüğü gibi tevbe edenler, ibadet edenlerden önce zikredilmiştir. Hal böyle olunca, sâlike düşen ilk defa tevbe etmek, sonra da gerekli şartları yerine getirmektir.

Mevlânâ bu konu ile ilgili şu âyet-i kerimeye işaret etmektedir:

a. “Ey iman edenler nasuh bir tevbe ile Allah’a tevbe edin”⁷⁴⁵

Müfessirler, bu âyet-i kerimede “nasûhan” kelimesi üzerinde durarak nasûh tevbenin ne demek olduğunu açıklamaya çalışmışlardır. Genelde nasuh tevbenin; insanın işlediği günaha bir daha dönmek üzere yapmış olduğu tevbe, yine insanın, işlemiş olduğu kötülüklerden, kötü oldukları için, pişmanlık duyarak, onları yapmaktan dolayı kederlenerek, kılıçla kesilse, ateşte yakılsa bile süt memeye dönmediği gibi, bir daha kötülüğe dönmeye azmederek nefsinin bu duygu üzerine, hiç kimsenin çeviremeyeceği bir şekilde tevbe etmesi, şeklinde tanımlanmıştır.⁷⁴⁶

Mevlânâ ise, hamamda tellallık yapan, sesi kadın sesine benzeyen bir adamın adını bu âyet-i kerimeden esinlenerek Nasûh diye adlandırır. Nasûh’un hamamda tellallık yaptığı zaman bu durum tam ortaya çıkmak üzere iken duyduğu pişmanlığı etraflıca açıklar. Nasûh kadın kıyafetine girerek kadınlara masaj yapar, bundan dolayı da sürekli tevbe eder, ama zalim nefsi her seferinde tevbesini bozar, yine aynı işi yaparmış, ta ki bir gün ani bir tehlike ile karşılaşır ve nasuh bir tevbe ile tevbe edip vazgeçinceye kadar.⁷⁴⁷ Fakat Mevlânâ bu tevbenin de devamlı yenilenmesi gerektiğini söyler; çünkü insan her an bir günahattan, kötü bir fikirden veya ibadetlerin ihmaliinden dolayı Allah’a tevbe etmelidir. Ancak tevbe kapısının güneş batıdan doğuncaya kadar açık olduğunu da insan unutmamalıdır.

Şimdi bu fikirleri daha detaylı olarak Mevlânâ’nın lisanından aktaralım:

Ey Firavun; aklını başına al da bundan sonra küfürden ve zulümden sakın! Allah’ın lütfü ve keremiyle tevbe kapısı açıktır.

Batı tarafında bir tevbe kapısı vardır ki Kıyâmete kadar açıktır.

Güneş batıdan doğuncaya kadar o kapı açık bulunacaktır. Ey günahkar kimse; ondan yüz çevirme.

Oğul; sekiz cennetin (Merhamet-i İlahiyye) eseri olarak sekiz kapısı vardır ki, (Bab-ı tevbe) de o kapılardan biridir.

Cennetin yedi kapısı bazen açık, bazen kapalı bulunur. Tevbe kapısı ise daima açık bulunur.

*Agah ol ve uyanık bulun da, hasetkâr olan şeytana rağmen, eşyanı hemen tevbe kapısına götür.*⁷⁴⁸

⁷⁴³ Kelebâzî, et-Ta’arruf, s.142.

⁷⁴⁴ Enbiyâ, 98.

⁷⁴⁵ Tahrim, 8.

⁷⁴⁶ Bkz. Taberî, Câmiu’l-Beyân, c. XXVIII., ss. 166-68; Beğavî, Tefsir, c. IV., s. 367; Şevkânî, Fethu’l-Kadîr, c. III., ss. 43-45; Beydâvî, Tefsir, c. V., ss. 357-59; İbn-i Kesîr, Tefsir, c.IV., ss. 392-93; Âlûsî, Ruhû’l-Me’ânî, c.XXVIII., ss. 157-158; Bursevî, Ruhû’l-Beyân, c. IX., ss. 170-71.

⁷⁴⁷ Mesnevî, c.V., 2236 vd.

⁷⁴⁸ Mesnevî, c. IV., 2524 vd.

Bu beyitleri ile Mevlânâ, tevbe kapısının kıyametin büyük alametlerinden olan güneşin batıdan doğması anına kadar sürekli açık olduğunu vurgulamakta ve insana ümit vererek günahları yüzünden şeytanın oyununa gelip de ümitsizliğe kapılarak Allah'ın yolunu bırakıp şeytanın yoluna uymamasını tavsiye etmektedir. O halde şunu söyleyebiliriz; insan, günahı ne kadar çok, yaşı ne ölçüde ilerlemiş olursa olsun tevbe edebilir. Yeterki âhiret âlemiyle yüz yüze gelmeden önce buna teşebbüs etsin.

Nitekim Mevlânâ, Mesnevî'nin bir başka yerinde şöyle demektedir:

Çocuklar oyundan hoşlanırlar, oynarlar ama onları, geceleyn evlerine çeke, çeke götürürler.

Küçük çocuk oynayacağı sıra soyunur. Hırsızda onun ayakkabısını, elbisesini çalıp gider.

Çocuk, o kadar şevkle oyuna dalar ki; külahı ve gömleği aklından çıkmıştır.

Akşam olup oyun bitince, o dertlinin eve dönmeye yüzü yoktur.

Muhakkak ki dünya bir oyundan ibarettir. Hadisini duymadın mı? Sen de bu oyuna dalıp elbiseni yele verdin, şimdi korkmadasın.

Akşam olmadan elbiseni ara. Gündüzünü dedikoduyla geçirme!

Halkı elbise hırsızı görünce ben de sahrada halveti tercih ettim. Ömrümün yarısı sevgili dileği ile geçti; diğer yarısı da düşmanların derdiyle yok olup gitti.

Cübbeyi bu aldı, külahı o kaptı gitti. Çocuklar gibi bizde oyuna dalıp kaldık.

Ecel akşamı gittikçe yaklaşmakta, bu oyun ne vakte kadar? Gel artık, onu terk et yeter!

Tevbe atına binip hırsıza yetiş, ondan elbiselerini geri al.

Tevbe atı acayip bir attır. Bir anda o yerden göklere sıçrayıverir.

Ama atını da hırsızdan sakın. Zira elbiselerini de o çalmıştı.

Hem atını da çalmaya kalkmasın. Onu her an iki misli gözet⁷⁴⁹

diyerek ölüm kapımızı çalmadan önce tevbe kapısına başvurmamızı, hayatımızı dedi kodu gibi mâlâyânî şeylerle geçirmememizi öğütlemektedir.

Mevlânâ, Mesnevî'nin bir başka yerinde deve ile katırın bir ahırda tevafuken bir arada bulduklarını, katırın deveye; ben tepede de, düz bir yerde de yürürken çoğu defa yüzükoyun düşüyorum. Sen ise düşmüyorsun, bunun sebebi nedir diye sorar. Mevlânâ katırın tepe takla düşüp kalmasını, sürekli tevbesini bozan akılsızlara benzeterek katır lisanından şöyle diyor:

Hani akılsız bir insan gibi... o da, akılsızlığından daima tevbesini bozar ve yeniden günaha girer.

O tevbe bozan gâfil, reyindeki ve azmindeki gevşeklik yüzünden şeytanın maskarası olur.

Ağır yük altında, özellikle taşlı bir yolda yuvarlanan topal beygir gibi tepesi üstüne düşer.

O ters yüzlü tevbesini bozduğu için kafasına gaybden tokatlar yer durur.

⁷⁴⁹ Mesnevî, c.VI., ss.39-40.

Sonra tekrar gevşek azmi ile tevbe eder... fakat şeytan; (tuh sana) der demez tevbesini bozar.

*O tevbe bozan gâfilin akli fevkâlâde zayıf iken, kibir ve azameti o kadar yüksektir ki, Allah'a vasil olmuşlara bile hakâretle bakar.*⁷⁵⁰

Halbuki Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır; “ Ey iman edenler nasuh bir tevbe ile Allah'a tevbe edin”⁷⁵¹ buradaki nasuh tevbeyi Muaz b. Cebel Rasûlullah'tan sorunca; Tevbe-i nasuh: tevbe eden kimsenin, işlemiş olduğu günahı bir daha yapmamak üzere Allah'a tevbe etmesidir, cevabını vermiştir.⁷⁵²

Mevlânâ, tövbesini bozanın Allah tarafından tokatlar yediğini yukarıdaki beyitte değinmişti. Bunu bir başka yerde daha detaylı olarak şöyle ifade etmektedir:

Uğradığın bir bela, nükteleri ve işaretleri anlamadığın için gelir.

Kötülükten kalbin kararır ve bulanırsa, onun bir azap başlangıcı olduğunu burada anla! Şaşkınlığın lüzumu yoktur.

İşlediğin günahı tevbe ve istiğfar et! Yoksa kalbindeki o bulanıklık ve karalık ok gibi olur da cüretkârlığın cezası olarak sana saplanır.

Eğer günah cezasının oku sana isabet etmediyse, Hakk Teâlâ'nın lütuf ve keremiyle müsamaha buyurmasındandır.

Eğer sana kalp lazımsa – yani kalbinin münevver olmasını istersen- dikkat et ve bekle! Zira, yaptığın her işin ardından senin için bir şey meydana gelir.

*Eğer dikkat ve murakabe hususunda himmetini yüksek tutarsan o murakabe feyzi ile işin yükselir ve ileri gider.*⁷⁵³

Sâlik için en büyük ceza, günahları yüzünden kalbinin kararması sonucunda ilâhî feyz ve lütûflardan mahrum kalmasıdır. Bu nedenle, böyle bir şeyle karşılaşan sâlik, hemen tevbe kapısına müracaat etmelidir. Çünkü Bütün ruhsal makamların, manevi yükselişlerin temeli tevbedir. Bina için yer, yaşamak için gıda neyse, melekût âlemine yükselmek için tevbe de odur. Melekût makamların ilkidir.yeri olmayan kimseninbinası olmayacağı gibi, tevbesi olmayan kişinin hâli de, makamı da olmaz.⁷⁵⁴ Tasavvufî vahdet hayatının kapısıdır. Tevbe, ruhun selameti için günahın zararlı olduğunu idrakten doğar. Zira günah mümini gayesinden, yani Allah'ından ayırır. Allah'la insan arasındaki hicapların kalkmasına vesile olan ilk makam tevbedir.

Mevlânâ, ahdini ve tevbesini bozanın lanete uğrayacağını şu âyet-i kerimelere işâret ederek açıklamaya çalışır:

***b. “Cumartesi günü içinizden (ibadet etmek yerine balık avlayarak) haddi aşanları elbette bilmektesiniz. İşte Biz onlara aşağılık maymunlar olun dedik.”*⁷⁵⁵
*“De ki: (Ey Yahûdiler!) Allah katında bundan daha kötü olanı size haber vereyim mi? Allah'ın kendilerine lanet ettiği, gazabına uğrattığı ve içlerinden maymunlar, domuzlar çıkardığı kimselerle, tâğûta (Allah'tan uzaklaştıran ve kendisini***

⁷⁵⁰ Mesnevî, c. IV., 3400 vd.

⁷⁵¹ Tahrir, 8.

⁷⁵² Mevlevî, Şerh-i Mesnevî, c. XIII., s. 877.

⁷⁵³ Mesnevî, c. IV., 2484 vd.

⁷⁵⁴ Sühreverdi, Avârif, s. 592.

⁷⁵⁵ Bakara, 65.

ilahlaştıran) kulluk edenlerdir ki işte onlar makamları en kötü ve (Hakk'a giden) doğru yoldan en çok sapmış olanlardır.⁷⁵⁶

Bu âyetlerin tefsirine baktığımızda geçmiş ümmetlerden Yahudilerin ve Hıristıyanların meshe uğradıklarını ve Yahudilerden meshe uğrayanların “ashâb-ı sebt=Cumertisi ashabı”, Hıristıyanlardan ise “Maide-i İsâ ashabı” olduğunu, ve bu “mesh=Şekil değiştirme” olayının maddî manada gerçekleştiği, onların nesillerinin olmadığı ve üç günden fazla yaşamadıkları şeklinde rivâyetleri görürüz. Fakat Mücâhid'den gelen bir rivâyete göre, mesh işinin misal olarak mecaz olduğu, maddî olmadığı, sadece onların kalplerinin maymun, domuz vb. şekline sokulduğu, yani huy ve davranış olarak manen değiştirilmiş olduğu belirtilmiş ve bu görüşün sadece Mücâhid tarafından söylendiği belirtilmiştir.⁷⁵⁷

Mevlânâ, bu âyet-i kerimeleri şöyle yorumlamaktadır:

Ahdi ve tevbeyi bozmak kötü bir şeydir. Sonunda lanete uğramaya sebep olur.

Cumartesi ehli (Yahudiler), ahd ve tevbelerini bozduklarından buğza uğrayıp bedenleri çarpıldı.

Hakk, ahdini bozmada ısrar ettiklerinden Cenâb-ı hakk, o kavmi maymun şekline soktu.

Gerçi bu ümmette beden çarpılması yoktur, ama bir bak, ona bedel, gönül çarpılması vardır.

Birinin gönlü, maymun gönlüne dönerse, onun bedeni de maymun gibi hor ve zelil olur.

O eşeğin de bir hünerden nasibi olsaydı o, sûreti dolayısı ile hakir olmazdı. Ashâb-ı Kehf'in köpeğinin manası, sûreti güzeldi. Bu yüzden sûreti, köpekliği ona bir noksanlık vermedi.

Yahudiler, halka bu bedeni noksanlık zâhir olsun diye zâhirî çarpılmaya düçar oldular.

*Gizli yoldan yüzbinlercesi tevbelerini bozdukları için domuz ve eşek oldular.*⁷⁵⁸

Görüldüğü gibi Mevlânâ bu beyitleri ile, Allah'a karşı, ahdi ve tevbeyi bozarak isyan edip günah işlemenin gadap ve lânete sebep olacağını ve bu lanet ve gadabın, cumertesi ashabında vaki olduğu gibi çarpılmak, şekillerin ve suretlerin maymun ve domuz şekline dömesi biçiminde vuku bulduğunu ve bu durumun ahdi ve tevbeyi bozmanın bir cezası olduğunu dile getirerek diğer müfessirlerin görüşlerine katılmış oluyor. Yine Hz. Muhammed (s.) hürmetine Allah Teâlâ bu ümmeti şekil ve suret yönünden mesh etmeyeceğini, buna karşı gönüller, ruhlar ve manaların meshe uğrayacağını ifade ederek, her zaman zahiren güzel olanın bâtinen de güzel olacağını veya zahiren çirkin olanın da bâtinen çirkin olacağı manasına gelmediğini Ashâb-ı Kehf'in köpeğini örnek vererek izah etmeye çalışmaktadır.

⁷⁵⁶ Mâide, 60.

⁷⁵⁷ Bkz. İbn-i Kesîr, Tefsir, c.I., ss.109-10; Mâverdi, Tefsîr, c.I., s.135; Zemahşerî, Keşşâf, c.I., s.286; Kurtûbî, Tefsîr, c. I., ss. 299-300; Râzî, Tefsîru'l-Kebîr, c.III., ss.102-4; Âlûsî, Ruhü'l-Meânî, c.I., ss.283-84; Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, c. III., ss.1724-25.

⁷⁵⁸ Mesnevî, c.V., 2600 vd.

10. Zikir

Zikir, nisyânın zıttı olan hatırlama manasına gelmektedir. Ayrıca, sözlüklerde, elde edilen bilgiyi ezberlemek anlamına geldiği gibi, mecaz olarak da şöret, şeref, şan, namaz, söz, açıklamak, itaat, dua ve ilahi kitaplar gibi manalara da gelmektedir.⁷⁵⁹ Tasavvufun en önemli özelliklerinden olan zikir, sâliki gafletten koruyan, ma'nevi bir zırttır. Zikre devam eden müridlerin kalbinde dünyaya karşı duyulan rağbet zayıflar ve yerini Allah sevgisine terk eder.⁷⁶⁰

Zikir kelimesi, Kur'ân-ı Kerim'de fiil şeklinde ikiyüz elli altı yerde geçmektedir.⁷⁶¹ Master halinde yani "ez-Zikir" şeklinde ise altmış sekiz yerde geçmektedir.⁷⁶² Bu âyetlerin bazılarında "zikir" bizzat "Kur'ân"⁷⁶³ bazılarında ise "namaz"⁷⁶⁴ manasında kullanılmışsa da bu kullanımlarda zikrin mutlak ve genel kapsamı içine girmektedir. Zira Kur'ân, kendisi bizzat Allah (c.) ile ilişkimizi hatırlatan ve O'nunla elest bezminde yaptığımız sözleşmeyi önümüze koyan bir uyarıcı misak ve zikirdir. Namaza gelince; insan onda zikrin en mükemmelini icra etmekte, kulluğa yakışan en uygun bir biçimde Rabb'i önünde arz-ı ubûdiyet etmektedir.

Hakiki zikir, zikir esnasında mezkûrdan başkasını unutmaktır. Nitekim "Unuttuğun zaman Rabb'ini zikret"⁷⁶⁵ buyurulmuştur. Bu âyeti ile ilgili Kelâbâzî; "Allah'tan başkasını unuttuğun zaman, O'nu zikretmiş olursun." Dedikten sonra zikir konusundaki açıklamalarını şöyle sürdürür; "Büyük sufilerden biri; zikir, gafleti tard etmektir, gafletleri ortadan kaldırdığın zaman sükut da etsen zikir halindesin, demiştir."⁷⁶⁶ Ankaravî, bu zikri, hakiki zikir olarak isimlendirmektedir.⁷⁶⁷ Zaten sûfilere göre zikirden maksat zikredileni, yani Allah Teâlâ'yı zikir içinde aramak ve bulmaktır.⁷⁶⁸

Mevlânâ'nın bu konu ile ilgili işârette bulunduğu âyetin Meâli şöyledir:

a. "Ey iman edenler! Allah'ı çok çok zikrediniz ve onu sabah-akşam tesbih ediniz, O (Allah)dır ki, sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için üzerinize rahmet eder, meleklerinde (size acıyıp mağfiret dilerler Allah) inananlara karşı çok esirgeyendir."⁷⁶⁹

Bu âyetin tefsirinde Taberi şöyle der: "Allah'ü Teâlâ, Allah ve Rasûlüne sadık olanlara, kendisini dilleri ve bütün organları ile çok zikretmelerini ve bedenlerini bu zikirden hali bırakmalarını emretmektedir."⁷⁷⁰ Beğavî ise bu âyetin tefsirinde İbn Abbas'dan naklen şunları kaydeder: "Allah (c.) farz kıldığı bütün emirlerde özür

⁷⁵⁹İsfehânî, Müfredât, ss. 179-180; İbn-i Manzûr, Lisan, c.IV, s.308; Firuzabâdî, Kamusu'l-Muhît, Kahire 1989, c.II, s.34; Tehânevî, Keşşâf, c.I, s.512; Asım Efendî, Kamus, İstanbul 1305, cII, s.346

⁷⁶⁰ Hafnî, Mu'cem, s. 103; Uludağ, Tasavvufî Terimler Sözlüğü, s. 539.

⁷⁶¹ Bkz. Bakara, 40,47,63 vb.

⁷⁶² Bkz. Âl-i İmrân, 36,58; En'am,68; Hicr, 6,9; Nahl 9; vb.

⁷⁶³ Bkz. Hicr, 9.

⁷⁶⁴ Bkz. Ankebût, 45; Cum'a, 9.

⁷⁶⁵ Kehf, 24.

⁷⁶⁶ Kelebâzî, Taarruf, s.154.

⁷⁶⁷ Ankaravî, Minhâcu'l-Fukara, s. 283.

⁷⁶⁸ Kelebâzî, Taaaruf, s. 122./ Necmeddin Kubrâ zikri şöyle tanımlar: "Zikir, kalb huzuru içinde, çok kuvvetli şekilde, sesi fazla yükseltmeden dili ile – damarlara ve atar damarlara tesir edecek şekilde- Allah Teâlâ'yı anmaktır. Bkz. Necmeddin Kübrâ, Tasavvufî Hayat, s. 78.

⁷⁶⁹ Ahzab,41-43.

⁷⁷⁰ Taberi, Câmiu'l-Beyân, c.XXII, s. 17

sahibini, özrüne göre muaf tutmuştur. Ancak zikir bundan müstesnadır. Çünkü bu ibadeti her halükarda yapılmasını emretmiştir.⁷⁷¹

Şimdi Mevlânâ'nın bu âyetle ilgili yorumuna bir göz atalım:

Şahımız ve yegâne Allah'ımız 'üzkürullah=Allah'ı zikrediniz' diye izin verdi ve ateş içerisinde gördüğü için bir nur ihsan etti.

Cenâb-ı Hakk buyurdu ki; 'Ben sizin zikrinizden pâk mütealim. Benim için tasavvurlar ve tasvirler layık değildir.

Cismani olan zikir, nâkıs bir hayalden ibarettir. Şahane vasıflar ise o nakıs hayallerden halistir.

Mesela birinin padişah için çulha değildir demesi nasıl medih olabilir? Bunu söyleyen ve Allah'ı böyle anlatmak isteyen kimse meğer ki âgâh değildir.⁷⁷²

Ben kullarım Beni tesbih etmelerinden pak olmam. Onların Beni tesbih ve takdis etmelerinden yine kendileri pak olur ve dilleri mânen inci saçar.

Biz Azimü'ş-şan dile ve söze bakmayız, ruha ve hale bakarız.

Bir kulun sözü hudusuz olmuş bile olsa, biz kalbine bakarız. Eğer kalbinde huşu ve hudu varsa sözü makbulümüzdür.

Çünkü kalp cevher, söz ise arazdır. Maksut olan cevherdir, araz ona tabidir.⁷⁷³

Zikir, tesbih ve dua ederken söylenen sözlerin zahiri bizi aldatmamalıdır. Çünkü nice sözler görünüş bakımından küfürdür. Fakat sahibinin niyeti belki de bu sözlerle yüce Allah'ı tesbih ve takdîs etmektir. Çobanın duasında olduğu gibi. Asıl olan kişinin o sözlerle neyi kastettiği ve ne amaçladığıdır. Mesela cezbeye tutulmuş fenafillah makamına ulaşmış bir kimsenin dilinden küfür kokan cümleler dökülmüş ve zahiren bu kimse kafir olmuş olabilir. Mevlânâ'nın dediği gibi "Ene'l-Hakk" sözü Hallac'ın dudaklarında nûr, Fravun'un ağzında ise nar oldu. Bu nedenle söylenen lafızlar kalbde hangi niyetle zikrediliyorsa, kıyamet günü insan ona göre hesaba çekilecektir. Nitekim Kuşeyrî de bu âyetin tefsirinde "Allah'ı zikredin" cümlesini "Allah'ı kalplerinizle zikrediniz"⁷⁷⁴ şeklinde açıklamıştır. Cüneyd de; "Müşahedeye dayanmadan Allah diyen iftiracıdır"⁷⁷⁵ demiştir. Başka bir sufi ise; kalb müşahede ve tasdik için, dil ise, müşahede edileni ifade ve ikrar içindir. İfadesi müşahedesine dayanmayan kişi yalancı şahittir⁷⁷⁶, demiştir.

Görüldüğü gibi Mevlânâ, zikri, kulları nârdan nûra götüren bir vasıta olarak kabul etmektedir. Yine âyette "Allah'ı çok çok zikredin" emrini, Allah Teâlâ'nın

⁷⁷¹el- Beğavî, el-Hüseyn bin Mes'ûd el-Ferrâî Ebû Muhammed, Meâlimü't-Tenzil, Beyrut 1987, c.III., s.534

⁷⁷² Aynı eser, c. II., 1732 vd. ; Mevlânâ, son zikrettiğimiz beytin şerhi mahiyetinde Hz. Musa ile çoban arasında geçen bir kıssayı aktarmakta; Şöyle ki; bir gün Musa (a.) yolda giderken şöyle dua eden bir çobana rastlar: 'Ey muhteşem ve muazzam olan Allahım, sen neredesin ki, hizmetinde bulunayım, çarığımı dikeyim, başımı tarayayım, elbiseni yıkayayım, bitlerini oldüreyim, önüne süt getireyim' Hz. Musa bunları kime söylediği sordu, çoban da bizi ve yeri göğü yaratan Allah'a, diye karşılık verince, Hz Musa çobanı azarladı ve küfre girebileceğini söyledi. Bunun üzerine çoban elbisesini yırttı ve hararetili bir ah çekti. Ondandır sonra çöle teveccüh ederek gitti. Bunun üzerine Allah (c.) Hz Musa'ya vahyederek şöyle buyurdu: ' Bizim kulumuzu bizden ayırdın. Sen, kullarımı Bana iletmek için mi geldin, yoksa Benden ayırmak için mi? Herkese bir sîret vaz ettim ve her kimseye bir istilah verdim. Söyleyen hakkında medih ve bal gibi, senin hakkında ise zem ve zehir gibi olur. (Aynı eser, c. II., 1737vd.)

⁷⁷³ Aynı eser, c. II., 1767vd.

⁷⁷⁴ Kuşeyrî., Letâif, c.III., s.164.

⁷⁷⁵ Kelebâzî, Taarruf, 156.

⁷⁷⁶ Kelebâzî, Aynı yer.

kulları dünyada ateş içerisinde gördüğü için onlara olan merhametinden dolayı bir nûr (zikir) ihsan etmiştir, diyerek, zikrin kullar için menfaati olduğunu, zikredilenin ondan bir çıkarımın söz konusu olmadığını beyan etmektedir.

Mevlânâ zikrin fonksiyonunu ve önemini ise şu mısraları ile açıklamaktadır.

Ey insan, topraktan yaratılmış olduğun için, sen de demir gibi kesif ve paslı bir vücudsun. Onun için kendini zikrullah nuruyla cilâlandır, cilâlandır, cilâlandır.

Kalbin ayna gibi münevver olsun da sana bir çok sûretler ve gümüş göğüslü güzeller göstereyim.

Demir kesif nursuz olmakla beraber (Zikr-i İlâhi) cilâsı, o kesâfeti ve o nursuzluğu ondan giderir.

Bir ayna demirden de olsa, cilâlanınca sathı parlar ve güzelleşir ve orada bütün sûretler görülebilir.

Toprağa mensup olan beden, kaba ve kesif ise de, sen onu cilâlamaya çalış. Zira cilâ kabul eder.

Tâ ki onda manevi sûretler görünsün; hûrilerin, meleklerin akisleri orada müşâhede edilsin.

Gönül yaprağı parlasın diye Allah sana, bil ki, akıl cilâsı vermişti.

Ey bînamaz kimse; sen ise akli bağlamış, hevâ ve hevesin iki elini de serbest bırakmışsın.

Eğer hevâ ve hevesin elleri bağlanmış, cilâcı olan kalbin elleri serbest bulunsaydı.

Demir gibi olan kalb, gayb aynası olur ve bütün sûretler orada görünürdü.

Ey fâsık; sen kalb aynasını bulandırdın, saf tabiatını paslandırdın. İşte, (Yes'avne fi'l-ardı'l-fesâd=Yer yüzünde fesat çıkarmaya çalışanlar) âyetini hakiki manası budur.⁷⁷⁷

Bu son mısra ile Mevlânâ şu âyet-i kerimeye işaret etmektedir:

b. " Allah ve Rasûlüne karşı savaşanların ve yeryüzünde (hak) düzeni bozmaya çalışanların cezası, ancak ya acımadan öldürülmeleri, ya asılmaları, yahut el ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi, yahutta buldukları yerden sürülmeleridir. Bu onların dünyadaki rüsvaylığıdır. Onlar için ahirette de büyük azap vardır. "⁷⁷⁸

Bu âyetin sebab-i nüzûlü olarak tefsir kitaplarında birkaç olay anlatılmaktadır. Onlardan birinde şöyle denir: "Bu âyet, Hilal el- Eslemî'nin kavmi hakkında nazil olmuştur. Şöyleki Hz. Peygamber (s.)'in bunlarla yaptığı barış antlaşmasına göre ne Peygamber'e yardım edecekler; ne de onun aleyhinde herhangi bir kimseye destek sağlayacaklardı. Onların yanına giden müslümanlar da güvencede olacaklardı. Bu arada Kinâne oğullarından bir grup, Hilal'in kavminden bir kısım insanları İslam'a davet etmek için gittiler. O sırada Hilal orada değildi. Onun kavmi, gelen müslümanların yollarını kesip, onları öldürüp, mallarını da yağmaladılar. Bu olay üzerine yukarıdaki âyet nâzil oldu." Ayrıca müfessirler bu âyette, Allah,

⁷⁷⁷ Mesnevî, c. IV., 2490 vd.

⁷⁷⁸ Maide, 33.

müslümanlara karşı savaşmayı Allah ve resûlüne karşı savaşanlar diye ifade etmesi, müslümanların değerini yüceltmek içindir, demektedirler.⁷⁷⁹

Kurtubî, “yeryüzünde fesat çıkarmaya çalışma”yı, İslam’ın hükümlerinin ortadan kalkmasına ve ibtal edilmesine çalışmak, şeklinde tefsir ederken⁷⁸⁰, Taberî ise, zina ve hırsızlık yapmak, adam öldürmek nesli helak etmek şeklinde tefsir etmiştir.⁷⁸¹

Mevlânâ, nefsin, heva ve hevesin, insanın bedeninde hâkim, kalp ve ruhun ise mahkum olmasını, yeryüzünde fesat çıkarmaya benzetmektedir. Kalbin insan bedeninde mahkum olması ise, ayna özelliğini kaybetmiş olmasıdır. Çünkü kalb, mir’ât-ı İlâhidir. Fakat onun yüzeyinde ilâhî tecellilerin yansıması ve görünmesi için o sathın cilalı olması gerekir. Paslı aynaların karşısındakini göstermediği gibi, dünya ve onun içindekilere meyl pası da, gönül aynasını görmez ve göstermez bir hale getirir. Bu nedenle, kalbin asıl fonksiyonunu icra edebilmesi için zikir cilası ile parlatılması gerekir. Konuyla ilgili olarak İbn Atâ’ya; “Zikir gönüllere nasıl bir tesir yapar?” diye sorulunca, şu karşılığı vermiştir: “Zikrullah bütün aydınlığı ile gönüllere girince, parıltılarıyla beşeriyet sıfatını izale eder.”⁷⁸²

Mevlânâ, zikrin insanı tertemiz yaptığını ve gönlündeki bütün pislikleri temizlediğini, söyleyerek Allah’ın ismi temiz olması bakımından, zıtların aynı mekânda barınamadıkları kuralıyla, kalbin pisliğiyle bir arada bulunamayacağını ileri sürer.

Allah’ın ismi temizdir. Temizlik gelince de pislik yükünü toplar ve dışarıya çıkarır.

Zıtlar zıtlardan kaçar. Nitekim güneş doğuş, ziya parlayınca, gece firar eder.

*Allah’ın ism-i pâki ağza gelince, yani zikredilince, ne pislik kalır, ne de gâm ve kasavet.*⁷⁸³

Mevlânâ bir başka yerde çıplak bir adama arılar hucum edince kendisini suya atmasını anlattıktan sonra şöyle der:

Zaman arı, su da Hakk’ın zikridir. O’ndan gayrisi derttir, tasadır.

Zikir suyunda nefsin tut, sabret de vesveselerini yok et.

Ondan sonra da tamamen baştan ayağa o saf suyun mizacında olursun.

Öyleki, o kötü arı o sudan nasıl kaçarsa, senden de öyle sakınır.

*Sonra istersen sudan uzaklaş, artık o suyun tabiatı senin içinde hasıl olmuştur.*⁷⁸⁴

Demek ki sâlik, kalbî zikre vasıl olduğu zaman dünyadaki hiç bir şey ona etki etmez. Bu, su ile dolu bir bardağa su ilave etmek isteyen kimseye benzer. İşte sâlikte kalbini Allah Teâlâ’nın zikri ile doldurursa, artık mâsiva onu meşgul edemez.

⁷⁷⁹ Bkz. Taberî, Câmiu’l-Beyân, c.VI., ss. 210-13; Beğavî, Tefsir, c. II., s. 80; Şevkânî, Fethu’l-Kadir, c. II., ss. 460-2; Beydâvî, Tefsir, c.IV., s. 404; İbn-i Kesîr, Tefsir, c.I., ss. 399-400; Kurtubî, Ahkam, c. VI., s. 241; Âlûsî, Ruhû’l-Me’ânî, c.VI., ss.119-20; Bursevî, Ruhû’l-Beyan, c. II., s. 414; Elmalî’lı, Hak Dini Kur’ân Dili, c. III., s.s., 1661-62.

⁷⁸⁰ Kurtubî, Câmiu’l-Ahkâm, c. VI., s.241.

⁷⁸¹ Taberî, a.g.e., c. VI., s. 211.

⁷⁸² Tûsî, Ebû Nasr Serrâc, el-Lüma’, s.222.

⁷⁸³ Mesnevî, c. III., 187 vd.

⁷⁸⁴ Mesnevî, c.IV.,445 vd.

Mevlânâ, zikrin anlamını, önemini ve fonksiyonunu bu şekilde izah ettikten sonra taklid-i zikre dikkatleri çekmekte ve şu âyet-i kerimeye işaret ederek;

c. “Kendilerine Tevrat yükletilen sonra onu, taşımayanların durumu, koca, koca kitaplar taşıyan merkebin durumu gibidir...”⁷⁸⁵ şu açıklamayı yapar:

Kâfir de mü'min de “Allah” der. Fakat ikisinin arasında mühim bir fark vardır.

Bir dilenci ekmek dilenmek için “Allah” der. Bir muttaki ise ta samimi ruhundan gelen bir ihlas ve coşkunlukla Allah'ı zikreder.

...

O, “Allah rızası için” diyerek ekmek isteyen, saman için mushaf taşıyan eşek gibi senelerce “Allah” der.

Eğer dudağın söylediği “Allah” lafz-ı şerifi onun kalbinde parlamış olsaydı, kalıbı zerre haline gelir ve mevhum varlığı mahvolurdu.

...

Cenâb-ı Hakk buyuruyor ki: “Ey kör budala, adımın zikredilmesinden Tur dağı parçalanmadı mı?”⁷⁸⁶

Eğer Biz dağa Kur'ân'ı indirseydik, dağ parça parça olur, her parçası ayrılıp giderdi.⁷⁸⁷

...

Allah'ın mübarek ismini anandan ve babandan işitmiş olduğun için şüphesiz gafil olarak ona sarılmışsın.⁷⁸⁸

Mevlânâ bu sözleri ile yaptığı zikrin ne manaya geldiğini bilmeyenleri veya dünyevî maksatlarla yapanları, sırtında koca koca kitapları taşıyan merkeplere benzetmektedir. Şâyet zikir çekenler zikrettikleri kelimelerin manalarını düşünerek kalblerinin derinliklerinden bu fiili yaptıklarında, zâkirin benliği kalmayıp aynen Tur dağı gibi paramparça olacağını, çünkü Allah Teâlâ Tur dağına tecelli edince paramparça olduğunu âyetlerden delil getirerek açıklamaya çalışmıştır. Yine Mevlânâ, ana babadan duyularak yapılan zikri taklidi olarak isimlendirmektedir. Bu nedenle aslolanın tahkiki zikir olduğunu vurgulamaktadır.

Bu konuyu Mevlânâ'nın şu sözleri ile bitirelim:

Senin Yunus gibi olan ruhun balık karnı gibi bulunan nefsinde pişti. Allah'ı tesbih etmekten başka onun kurtuluş çaresi yoktur.

Eğer Yunus (a.) balığın karnında tesbih etmemiş olsaydı, halkın kıyamet günü dirileceği zamana kadar orada mahpus kalırdı.⁷⁸⁹

Yunus (a.)'ın tesbihinin şu olduğu bildirilmektedir: “La ilâhe illa ente Sübhaneke innî küntü mine'z-zâlimîn= Senden başka ilah yoktur seni bütün noksan

⁷⁸⁵ Cuma, 5.

⁷⁸⁶ Bu beyitle şu âyet-i kerimeye işaret edilmektedir: “Musa'nın Rabb'i dağa tecelli edince onu paramparça etti, Musâ da bayılıp düştü.” A'raf, 143.

⁷⁸⁷ Bu mısra Haşr suresinin 21. âyetinden iktibas edilmiştir.

⁷⁸⁸ Mesnevî, c.II., 503 vd.

⁷⁸⁹ Mesnevî, c. II., 1116-17. Bu beyitte şu âyet-i kerimelere işaret edilmektedir: “(Yunus) Eğer Allah'ı tesbih edenlerden olmasaydı, tekrar dirilecekleri güne kadar onun karnında kalmıştı.” Sâffât, 143-44.

sıfatlardan tenzih eder ve kemal sıfatlarla muttasıf olduğunu tasdik ederim. Muhakkak ki ben zalimlerden oldum.”⁷⁹⁰

Bu âyet, Yunus (a.)’ın Allah’ı çok zikren bir kul olduğunu göstermektedir. Nitekim Bursevî bu âyete şöyle mana vermektedir; “Şâyet o Allah’ı tesbih ederek ömrü boyunca O’nu çokca zikredenlerden olmasaydı dirilme gününe kadar onun (balığın) karnında kalırdı.”⁷⁹¹ diyerek, Mevlânâ’nın görüşünü aynen ifade etmiştir.

Demekki insan, bedeninde mahpus olan ruhunu ancak Allah’ı tesbih ve zikirle oradan kurtarabilir. Şâyet zikir ehli olmazsa, ruhu, kıyamet günü dirileceği güne kadar beden hapisanesinde mahkum bir halde yaşar. Bu hal ise insanın gerçek yaratılış gayesinden uzak bir hayat yaşamasına sebep olur.

11. Havf ve Recâ

Havf, Arapça kökenli bir kelime olup, lügatta, birşeyden korkmak manasına gelmektedir. Bu kelimenin zıddı recâ ise, umma ümitli olma manalarını ifade eder.⁷⁹²

Havf kelimesi Kur’ân-ı Kerim’de dört yerde geçmektedir.⁷⁹³ Recâ kelimesi ise ne fiil halinde ne de mastar halinde geçmemektedir. Ancak biraz sonra aşağıda da değineceğimiz gibi “Kanata=Ümit kesmek” anlamındaki kelime menfi manada yani “ümit kesmeyiniz” şeklinde geçmektedir.⁷⁹⁴

Tasavvufi bir makam olan havf gelecekte vukubulacak kötü bir olaydan korkarak kalbin yanması, rahatsız olmasıdır. Çünkü insan ya başına hoşlanmadığı bir şeyin gelmesinden veya arzu ettiği bir şeyi elde edememekten korkar. Burada kastedilen korku, Allah’ın kendisinden uzak kalmaktan, O’nun gözünden düşürecek aykırı davranışlarda bulunmaktan korkmaktır.⁷⁹⁵ Tabi bu korkunun miktarı Allah’ı bilme ile orantılıdır. Nitekim Peygamber (s.): “Hikmetin başı Allah korkusudur.”⁷⁹⁶

Havfin karşıtı olan recâ da havf gibi gelecekte vukubulacak bir şeyi beklemek ve ummaktan kalbin duyduğu lezzettir. Umulan ve beklenen şeyin olması, bir takım sebeplere dayanır. Eğer bu sebepler yerine getirilmiş ise o güzel şeyin olmasını beklemeğe, recâ denir. Fakat bu sebepleri yerine getirmeden o şeyin olmasını beklemek reca değil temenni olur. Temenni ise insanı atalet ve tembelleğe sürükler, cehd ve gayret sarfetme yoluna sevk etmez. Recâ sahibinin dururmu ise tam bunun aksinedir. O halde recâ iyi ve güzeldir, fakat temenni fena ve çirkindir.⁷⁹⁷

Abdullah ibn Hubeyk Recânın (reca konusunda insanların) üç nevi olduğundan bahsetmiştir. Bir adam güzel bir amel işler ve bu amelinin kabulünü Allah’tan ümit eder. Yine bir adam da kötü amel işler, sonra tövbe eder, affa nail olacağını ümit eder. Üçüncüsü ise yalancı adamdır, günaha devam eder ve: ben affa

⁷⁹⁰ Bu dua Enbiyâ, 87. âyette zikredilmektedir. Söz konusu âyetin Meâli şöyledir; “Zünnûn’u (balık sahibini / Yunus’u) da hatırla, hani o (kavmine) kızarak gitmişti de kendisini sıkıştırmayacağımızı (kurtulacağını) zannetmişti. Nihâyet (balığın karnında) karanlıklar içinde (kalınca) “La ilâhe illa ente Sübhaneke innî küntü mine’z-zâlimîn= Senden başka ilah yoktur seni bütün noksan sıfatlardan tenzih eder ve kemal sıfatlarla muttasıf olduğunu tasdik ederim. Muhakkak ki ben zalimlerden oldum” diye yalvarmıştı.

⁷⁹¹ Bursevî, c. VII., s.154.

⁷⁹² er-Razî, Sihâh, s.81; İbn Manzûr, Lisan, c.XV, s.145; el-Münâvî, Teârif, s.314; el-Endülüsî, Abdullah b. Abdulaziz el-Bekrî Ebu Ubeyde, Mu’cem mâ Üstü’cime min Esmâi’l-Bilâd ve’l-Mevâdi’, thk.: Mustafa es-Sekâ, I-IV, Beyrut 1403, c. II, s. 588.

⁷⁹³ Bkz. Bakara, 155; Nisâ, 83; Nahl, 112; Ahzab, 19.

⁷⁹⁴ Zümer 53.

⁷⁹⁵ Kuşeyri, Risale, s. 125; Ateş, İslam Tasavvufu, s. 404.

⁷⁹⁶ Aclûnî, Keşfu’l-Hafâ, c.I., s.507.

⁷⁹⁷ Kuşeyri, a.g.e., s. 132; Ateş, a.g.e., s. 407.

nail olacağımdan ümitvarım der.⁷⁹⁸ Yukarıda da tarif edildiği gibi bu üçüncü gruptakilerin recâsına recâ değil, temenni denir.

O halde, mutasavvıfların sözünü ettiği korku ile eşkıyadan korkan kimsenin korkusunu bir tutmamak gerekir. Onların sözünü ettiği korku, kötülük yapmış olmaktan çok, daha iyi olamamaktan korkmaktır. Bu sonsuzluk yolunda hiç durmadan mesâfe alanların ürperişidir.

Sülemi şöyle der: “Havf ve recâ, kulu her halinde, fiilinde ve vaktinde doğrultan iki dizgindir. Ne zanmanki bunlardan biri diğerinden fazla olursa kul hareket edemez, ilerleyemez. Bunun için kul, havf halinde recâyaya, recâ halinde de havfe sarılmalıdır ki hali dengeli, ameli düzgün olsun. Çünkü havfin ağır basması umutsuzluğa; recanın ağır basması da aşırı güvenle gevşekliğe götürür.”⁷⁹⁹

Havf ve recâ, ince bir ip üzerinde dengemizi sağlayarak yürümemizi sağlayan vasıtalar. Şâyet büsbütün ümide veya korkuya meyledersek uçuruma yuvarlanmamız kaçınılmazdır. Bu nedenle çok dikkatli olmalıyız. Yani ümit tarafı ağır basınca, korkutarıfana, korkutarıfı ağır basınca da ümit tarafına meylederek ipin üzerinde yolculuğumuzu tamalamalıyız.

Ali Rûzbârî bu gerçeği şöyle dile getirmektedir: Korku ve ümit, kuşun iki kanadı gibidir. İkisi de sağlıklı olursa kuş salimen uçuşunu tamamlar.”⁸⁰⁰

Kierkegaard da, reca konusunda şöyle demektedir: “Umutsuzluk üç şekilde ortaya çıkar. Birincisi, bir benliği olduğunun farkında olmayan umutsuz kişidir ki bu gerçek umutsuzluk değildir. İkincisi, kendisi olmaya umutsuz kişidir. Üçüncüsü, kendisi olmak isteyen umutsuz kişidir.”⁸⁰¹ Umutsuz olan insan bu umutsuzluğu kendi başına yok etmek isterse, ondan çıkamayacağını ve çabasının kendisini daha derin bir umutsuzluğa sokacağını görecektir.⁸⁰² Umutsuzluğa düşen insan, kendi benliğinden kurtulmaya çalışır. Böylece kendine ideal olarak düşündüğü tipin şekline bürünmeye gayret eder.”⁸⁰³ diyerek, sanki tasavvufta mürşidin konumuna dikkat çekmektedir. Çünkü havf ve recâ makamında bulunan sâlik, ancak şeyhinin gözetiminde bir üst makama çıkabilir.

İslam korku ve ümid üzerine inşa edilmiş bir dindir. Kur’ân, hayatı ifarat ve tefritten arı bir görüşle değerlendirdiği için, denge prensibine önem verir. Bu nedenle insan hayatında korkunun ve ümidin rolünü birlikte zikreder.

O halde, recâ’nın alameti, gücü ölçüsünde taatlere yönelmek; havfin alameti ise, nefsin şer’i şerife aykırı hallerinden uzaklaşmaktır, diyebiliriz.

Şimdi bu konuda Mevlânâ’nın işaret ettiği âyetin Meâline nasıl yorumladığına bakalım:

a. “De ki: Ey kendi nefisleri aleyhinde haddi aşan kullarım! Allah’ın rahmetinden ümid kesmeyin! Çünkü Allah bütün günahları bağışlar. Şüphesiz ki O, çok bağışlayan, çok esirgeyendir.”⁸⁰⁴

⁷⁹⁸ Kuşeyri, Risale, s.132.

⁷⁹⁹ Ateş, İslam Tasavvufu, s.407.

⁸⁰⁰ Kuşeyrî, s. 133.

⁸⁰¹ Kiergaard, Sören, Ölümçül Hastalık Umutsuzluk, çev.: Mehmet Mukadder Yakupoğlu, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2001, s. 21.

⁸⁰² Kiergaard, Sören, Ölümçül Hastalık Umutsuzluk, s. 23.

⁸⁰³ Kiergaard, a.g.e., s. 29.

⁸⁰⁴ Zümer 53.

Rahmet-i İlâhiyyeden ümid kesmeyi Allah menetmiş, ba'zı yerde günah taat haline gelmiştir.

Allah vâsî, yani, gammad ve şeytanların körlüğüne, halkın seyyiatını hasenâta tebdîl eder.

Allah'ın afv ve mağfiretinden ve seyyiâtı hasenâta tebdîl etmesinden şeytan mercum ve mağmum olur.

Şeytan bizi günaha sokmaya ve günah dolayısıyla kuyuya düşürmeye, yani, cehenneme götürmeye çalışır.

Şeytan, bir insanın işlediği günahını taate, yani, seyyiatını hasenâta tebdîl ettiğini görünce, zaman ona uğursuz olur.⁸⁰⁵

Mevlânâ bu beyitlerle bir de şu âyete işâret etmektedir.

b. “Ancak tövbe ve iman ederek sâlih ameller işleyenler müstesnadır ki, Allah onların seyyiâtlarını hasenâta tebdîl eder. Allah çok bağışlayıcıdır engin merhamet sahibidir.”⁸⁰⁶

Bu âyetlerden anlaşılmaktadır ki; insan için en büyük günah, Allah'ın rahmetinden ümit kesmektir. Allah beni affetmez demek, benim günahım O'nun mağfiretinden büyük demek gibi olur ki buda en büyük bir hatadır.

Tefsir kitaplarında bu âyetin nüzül sebebi olarak bir kaç olay anlatılmaktadır. İbn-i Ömer'den rivâyet olunan bir habere göre demiştir ki; Ayyaş ibn Ebî Rebiâ, Velid ibn Velid ve onlarla birlikte bir kaç kişi müslüman oldular. Sonra kendilerine azap olununca fitneye düştüler. Bunu üzerine biz, bunlar hakkında Allah artık bunlardan ebediyyen hiç bir şey kabul etmez, çünkü önce müslüman oldular, azaba uğrayıncada dinlerini terk ettiler, demiştik. Bunu üzerine bu âyet nazil oldu”. Yine bu âyet-i kerime ile insanlar, günaha teşvik edilmediği, aksine en günahkar kimseleri bile bir an evvel tövbeyle teşvik edildiği söylenmiştir.⁸⁰⁷

Bursevî de Allah'ın rahmetinden mağfiretinden ümit kesmenin musibetlerin en büyüğü ve mahrumiyetin delili olduğunu vurgulamakta ve âyetin sonunana şöyle bir yorum getirmektedir; “ Bu âyet herkesin bütün günahlarının bağışlanacağına delalet etmez, tam tersine, âyet, Allah dilediği kimselerin bütün günahlarını bağışlar demektir.”⁸⁰⁸

Bir başka yerde Mevlânâ Şöyle demektedir.

Ey sâlik ! sen daima iki elinle talepte bulun ki talep, bir sâlik için iyi kılavuzdur.

Topallamak, dört ayak üstünde yürümek, uyurcasına ve terbiyesizcesine olsa da Allah'ın yolunda sürün ve O'nu ara.

Kâh sözle, kâh sükût ile Şah-ı Hakikât'ın, yani, Allah (c)'ın râyihâ-i fiyûzunu kokla.

⁸⁰⁵ Mesnevî, c. I., 3947 vd.

⁸⁰⁶ Furkan 70

⁸⁰⁷ Bkz. Taberî, Câmîu'l-Beyân, c. XXIV., ss.15-17; Beğavî, Tefsir, c. IV., ss. 83-84; Şevkânî, Fethu'l-Kadîr, c. IV., ss. 469-73; Beydâvî, Tefsir, c.V., ss.71-73; İbn-i Kesîr, Tefsir, c.IV., ss. 59-61; Kurtûbî, Ahkam, c. XV., ss. 267-9; Âlûsî, Ruhu'l-Me'ânî, c.XXIV., ss.13-15; Elmalî'lı, Hak Dini Kur'an Dili, c. VI., s.s., 4133-34.

⁸⁰⁸ Bursevî, Ruhu'l Beyân, cVII., ss271-73.

Yakup (a.) oğullarına dedi ki: Yusuf'u haddinden ziyade, yani; çok çok arayınız.

Sizde, bu talep ve arayışta her hissini,- yani, gözünüzü ve kulağınızı- müste'id bir şekilde kullanıp her tarafta onu arayınız.

Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Sende oğlunu kaybeden baba gibi her tarafa git.

Ağzınızla kardeşlerinizi soruşturunuz. Dört yana kulak verip onu araştırın.

Nereden güzel bir koku- yani, iyi bir haber- duyarsanız o tarafı koklayın. Ne taraftan o aşinanın kokusunu alırsanız o tarafa yürüyün.

*Nerede bir kimseden lütuf görürseniz, belki o lütfun aslına yol bulursunuz.*⁸⁰⁹

Mevlânâ, bu mısraları ile tarikata yeni girmiş dervişe seslenerek, şöyle demektedir: Ey sâlik, sakın itaat ve ibâdetlerimi adap ve erkânına riâyetle yerine getiremiyorum, kıldığım namazı huzuru kalple kılamıyorum, diye kulluk vazifelerini ifa etmekten ve daima Hakk'a vâsıl olmayı aramaktan geri kalma, bu yolda topallayarak ve sürünerek de olsa Şah-ı Hakikât'ı yani Allah'ı talepten vaz geçme. Çünkü arayanın aradığını bulacağına dair Kur'ân da Yakup (a.)'ın, oğlu Yusuf (a.)'ı araması zikredilmektedir, diyerek, bu beyitleri ile şu âyete işârette bulunmaktadır.

c. "Ey oğullarım gidin Yusuf'tan ve kardeşinden haber alın ve Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü kâfir kavimlerden başkaları Allah'ın rahmetinden ümit kesmezler."⁸¹⁰

Görüldüğü gibi Mevlânâ dervişlere ümitsizliğe kapılmamalarını tavsiye ederken Kur'ân-ı Kerim'den deliller getirerek fikrini âyetlere dayandırmaktadır.

Bir başka yerde Mevlânâ bizi yeis ve ümitsizliğe düşmekten alıkoymak için şöyle seslenmektedir:

Ey şerîf olan kimse! Kendinin hakîr, yahut zayıf olmasına bağlanma, ancak himmetine ve kalbindeki niyetine nazar et.

*Sen ne halde olursan ol, talepten vazgeçme! Ey susamış ve dudağı kurumuş kimse daima su ara!*⁸¹¹

Sehl Tüsterî: "Korku erkek, ümit ise dişidir" demiştir. Bu sözü Kelebâzî eserinde aktardıktan sonra şöyle der: "Bu ikisinin birleşmesinden imanın hakikatları doğar."⁸¹²

Mevlânâ bu konuyu Fihi mâ Fih'de ise şöyle dile getirmektedir:

"Vallahi ümitli olmak lazımdır. İşte korku ve ümit (havf ve recâ) de budur. Biri benden 'Ümit güzel, hoş bir şey; fakat korku da ne oluyor?' diye sordu. Ona cevap olarak dedim ki: bana korkusuz bir ümit, yahut ümitsiz bir korku göstereceğini! Bunlar birbirinden ayrı olmadığı halde, böyle bir şeyi nasıl soruyorsun? Mesela biri buğday ekerse, elbette buğday biteceğini ümit eder. Fakat yine de Allah esirgesin! Bir afet, bir engel çıkıp zarar vermesin diye, içinde bir korku vardır. Bununla anlaşılması oldu ki korkusuz ümit yoktur. Ümitsiz bir korku, yahut korkusuz bir ümit asla tasavvur olunamaz. İnsan ümitli olurda karşılık ve ihsan beklemezse, o işte mutlak

⁸⁰⁹ Mesnevî, c.III., 984 vd.

⁸¹⁰ Yûsuf, 87.

⁸¹¹ Mesnevî, c.III., 1443 -44.

⁸¹² Kelebâzî, Ta'arruf, s. 148.

surette, daha hararetli olur, daha ciddi davranır. Ümit beklemek onun kanadadır; kanatları ne kadar kuvvetli ve sağlam olursa, o kadar yükseklerle uçabilir. Eğer ümidi olmazsa tembelleşir, kendisinden bir hayır beklemediği gibi, kullukta da bulunamaz. Meselâ, hasta acı ilaçları içer ve bir çok tatlı şeyleri terkeder. Eğer onun sağlığa kavuşmak ümidi olmasaydı buna nasıl tahammül ederdi?”⁸¹³

Bu konuda Erich Fromm da şöyle demektedir: “Umutları güçlü olanlar, yeni yaşamın tüm belirtilerini görür ve bundan sevinç duyarlar ve doğmaya hazır olan şeyin varlık kazanmasına yardımcı olmaya her an hazır bulunurlar.”⁸¹⁴

Fakat Mevlânâ’ya göre böyle ümit ve korku sadece normal beşeri davranışın parçalarıdır; aşk zuhur edip her şeyi yaktığı zaman onlarda geçip giderler:

Denizci “korku” ve “ümit” tahtasının üzerindedir devamlı,

*Lakin adam ve tahta battığında, batmaktan başka ne kalır;*⁸¹⁵

Zira aşk denizinde, vahdette insanın ne kanada ve ne de tahtaya ihtiyacı vardır; hayatın devamını sağlayan zıtlar ise Allah’ın kemalinde çözümlenip yok olurlar.

12. Kabz ve Bast

Kabz, Arapça bir kelime olup, sözlükte, elle tutma, kavrama, daralma, kapanma ve ölüm gibi manalara gelmektedir.⁸¹⁶ Bast ise kabz (tutukluk) halinin zıddı olan, zihni açıklık, genişleme, rahatlama yayma ve yayılma⁸¹⁷ gibi manalara gelmektedir

Kabz kelimesi Kur’ân-ı Kerim’de altı yerde geçmektedir.⁸¹⁸ Bast kelimesi ise on yedi yerde geçmektedir.⁸¹⁹

Kabz ve bast, havf ve recâ durumlarını geçen sâlikin ulaştığı iki haldir. Kabz ve bast ârif için havf ve recâ ise tasavvufa yeni girmiş sâlik içindir. Kabz ile havf ve bast ile recâ arasındaki fark şudur: havf ve recâ geleceğe ait bir hususla ilgilidir. Kabz ve bast ise, gelecek zamanda değil, şimdiki zamanda, hâlde hasıl olan bir mana ile ilgilidirler.⁸²⁰

Ebu’l-Hasan eş-Şâzelî’ye göre, bast nur içinde nur, kabz ise nur altında zulmettir.⁸²¹

Şimdi Mevlânâ’nın bu konu ile ilgili işaret ettiği âyetlerin önce Meâlini daha sonrada yorumuna bir göz atalım:

a. “ Elbette sizi, biraz korku, biraz açlık, birazda mallardan, canlardan ve mahsüllerden yana eksiltmek ile imtihan edeceğiz. (Ey Habbim) sabredenlere (lutuf ve ihsanlarımı) müjdele.”⁸²²

⁸¹³ Fihi Mâ Fih, s.120.

⁸¹⁴ Erich Fromm, Umut Devrimi, çev.: Şemsa Yeğin, Payel Yay. İstanbul 1995, s. 23.

⁸¹⁵ Divân-ı Kebîr, c.I., 395.

⁸¹⁶ Er-Râzî, Muhammed b.Ebî Bekr b. Abdulkadir, Muhtârü’s-Sihâh, Beyrut 1415/1995, s.217; el-Münâvî, Muhammed Abdurraûf, et-Tevkîf alâ mühimmâti’t-Teârîf, Beyrut 1410; Cürçânî, et-Ta’rifât, s.220; İbn-i Manzûr, Lisan, c.VII., ss.213-14; Asım Efendi, Kâmûs, c. II., s. 1291;

⁸¹⁷ er-Râzî, a.g.e., s.21; Münâvî, a.g.e., ss.129-30; Cürçânî, a.g.e., s.221; İbn Manzûr, Lisani’l-Arab, c.VII., 260; Asım Efendi, a.g.e., c.II., s. 22.

⁸¹⁸ Bkz. Bakara, 245; Tövbe, 67; Tâhâ, 96; Furkân, 46; Zümer, 67; Mülk, 19.

⁸¹⁹ Bkz. Bakara, 245, 247; mâide, 11.

⁸²⁰ Kuşeyri, Risale, s. 58.

⁸²¹ Abdulhalim Mahmud, Ebu’l-Hasan eş-Şâzelî, s. 129.

⁸²² Bakara 155

Mevlânâ, bela ve musibetlerin sâlihi olgunlaştırıp gerçek maksûduna ulaşmasına sebep olduğunu açıklar ve şöyle bir misal verir; rüzgarların, şimşeklerin, bulutların yeryüzünde baş göstermesi hep toprağın içinde ekili bulunan tohumların yetişip meydana çıkması içindir. İşte insan oğlunun başına gelen çeşitli sıkıntıların gelmesi de onda var olan gerçek cevherin ortaya çıkması içindir. Mevlânâ bunları tasavvufî birer kavram olan inbisât ve kabz ile ifâde etmektedir.

Şimdi mücâhidin de bazen kalbinde inbisât ve ferahlık, bazen ise kabz, yani; sıkıntı, hastalık, karışıklık zuhura gelir, hatta boğazına lâle takılır.

Çünkü bu su çamurdan olan bedenlerimiz, ruhların ziyası hırsızlarıdır.

Ey arslan gibi adam! Hakk Teâlâ bizim bedenimize sıcağı, soğuğu, hastalığı yüklemiştir.

Açlığı, korkuyu, malların ve bedenlerin eksilmesini bizim cesedimize havale eder. Bunların hepsi can nakdinin meydana çıkması içindir.

Karışıklık olan iyilik ve kötülüklerin ayırt edilmesi için bu va'id ve va'dler peyda olmuştur.

Hakkı ve bâtılı birbirine karıştırdıkları için, sağlam para ile kalp akçeyi bu aleme döktüler.

O halde intihâp edilmiş hakikatleri tayin eylediği, tecrübelerle sabit olmuş bir mihenk lazımdır.⁸²³

Demek ki bütün belâ ve musibetlerin asıl amacı insan bedeninin de haps olan rûhun meydana çıkması ve bedene hakim olmasını sağlamaktır. Fakat buda kılavuzsuz çok zor olduğundan kendisini şer-i şerifi rehber edinmiş rabbânî bir ârife teslim edip onun rehberliğinde yürümelidir.

Martin Heidegger'e göre de sıkıntı "tam ayırddedici rûh hali"dir. Bu ruh hali insanı değişmez sınırlılığı ile yüz yüze getirerek, dünyanın korkunçluğunu açığa çıkarır. Yine sıkıntı, insanın sınırlılığı gibi, onun geçiciliğini de açığa çıkarır. Yani onun ölümlüğünü ortaya çıkarır.⁸²⁴

Bu ifadeler Mevlânâ'nın yukarıda bela ve sıkıntıların fonksiyonunu izah eden beyitleri ile paralellik arz etmektedir.

Mevlânâ bu konu ile ilgili değindiği değer bir âyet ise şudur.

b. " Her kim de benim zikrim (Kur'ân ve hükümlerin) den yüz çevirirse, ona dar bir geçim vardır ve onu, kıyamet günü, kör olarak haşrederiz."⁸²⁵

Tefsir kitaplarında "zikri" Kur'ân ve Allah'ın rasulü olarak tefsir etmektedirler. "Ma'îşeten dankâ" yı ise şartın cevabı olarak kabul edip şu manaları vermektedirler. Sıkıntılı hayat, haram kazanç, veya kabir azabı. Yani kim benim Kur'ân'ımdan ve gönderdiğim peygamberimden yüz çevirip kabul etmezse ona dünyada sıkıntılı bir hayat, haram kazanç, öldükten sonrada kabir azabı veririm, demektir.⁸²⁶ Elmalı'lı ise bu âyetin yalnız meâlini verip tefsir etmemiştir.⁸²⁷

⁸²³ Mesnevî, c. II., 2990vd.

⁸²⁴ Frank Magill, Ekzistansiyalist Felsefenin Beş Klasiği, Dergah Yayınları, İstanbul 1992, s. 57.

⁸²⁵ Tâhâ 124 / Mevlânâ'nın bu âyetle ilgili yorumları Kuşeyri'nin yorumuyla paralellik arz etmektedir. Bkz. Kuşeyri, Letâif, c.II., s.486.

⁸²⁶ Bkz. Taberî, Câmiu'l-Beyân, c. XVI., ss. 226-28; Beğavî, Tefsir, c. III., s. 235; Şevkânî, Fethu'l-Kadîr, c. III., ss. 391-92; Beydâvî, Tefsir, c.IV., s.75; İbn-i Kesir, Tefsir, c.III., s. 169; Kurtûbî, Ahkam, c. XI., ss. 258-7; Âlûsî, Ruhû'l-Me'ânî, c.XVI., ss.276-7; Bursevî, Ruhû'l Beyân, c.V., s. 284.

Mevlânâ ise bu âyet-i kerimeyi şöyle tefsir etmektedir:

Ey sâlik sen seyr ü sülûkünde bir virdi terk edersen hastalık ve mihnet gibi sana bir kabz gelir.

Eski ahdinde, yani; devam ede geldiğin virdinde hiçbir değişiklik yapma diye sana bir te'dîp ve ihtardır.

O kabz, zincir haline gelip de kalbini istilâ etmeden ve sana ayak bağı olmadan evvel, virdine devam et.

Mâkûl olan, yani; ancak akıl ile idrâk edilen kabz-ı derûnî gibi hastalığın meydana çıkar. Hakk'ın bu işaretlerini ehemmiyetsiz ve beleş tutmayasın.

Suç işlediğin zaman iç sıkıntıları kalbi istilâ eder. O kabzlar, ecelden sonra zincir haline gelir.

Burada bizim zikrimizden kaçınana dar bir maişet verir, geçinmesini güçleştiririz, onu körlükle cezalandırırız.

...

Hülâsa, gönül sıkıntısı, zabıta memurlarının sıkıştırması haline gelir. Onun hırsızlığı, mânâ halinde iken, yaprak açmış gibi meydana gelir.

Dert ve iç sıkıntısı suçlular için zindan ve çarmıh olur. İç sıkıntısı bir köktür ki kök, dal budak salı verir.

Kök gizli idi, meydana çıktı. Yani; bir ağacın kökü zeminde gizli olduğu halde, dalı ve budağı meydana çıktığı gibi; sende duyduğun iç sıkıntısı ve ferahlık hallerini bir kök bil ki onların âsârı zuhûr edecektir.

Sendeki kötü bir kök ise, onu çabuk çıkar ki çemende çirkin bir diken çıkmazın.

Kalbinde ki kabzı görünce, o kabzın çaresine bak; yani; sebebi ne ise o sebebi def et! Çünkü, dalların hepsi kökten biter.

Gönlündeki bastı görünce o bastı sula, yani; artmasına çalış, meyve yetiştirince de o meyvelerden ashabına ver.⁸²⁸

Görüldüğü gibi Mevlânâ, sâlikin sorumlu olduğu virdleri yerine getirmemesi sonucu kalbinde meydana gelen sıkıntıyı “da’îşeten dankâ” olarak tefsir etmektedir. Halbuki diğer müfessirler bu sıkıntının daha çok kafirler için olduğunu ileri sürmüşlerdi. Mevlânâ sâlike şu tavsiyede bulunmakta; kalbinde her hangi bir sıkıntı hissedersen onun sebebini araştır ki o mutlaka görevlerini ihmalden kaynaklanır. Hemen o sebebi defetmeye çalış. Şâyet gönlünde bir sürûr ve genişleme bulursan ki buda Allah'ın sana bir lütfudur ki onun artması için gayret göster.

c. “ O, içinde rahat edesiniz diye geceyi, çalışsınız diye gündüzü aydınlık olarak, sizin için yarattı. Elbette bunda, Kur’ân’ı dinleyecek olan kavim için bir çok ibretler vardır.”⁸²⁹

⁸²⁷ Elmalılı, Hak Dini Kur’ân Dili, c. V., s., 3335.

⁸²⁸ Mesnevî, c. III., 352vd.

⁸²⁹ Yûnus 67

Kuşeyri bu âyette geçen “el-leyle=gece” kelimesinin gaflet ehli için Allah’tan uzaklaşma, pişman olanlar için tevbe etme, Allah’a aşık olanlar için ise O’na yaklaşma zamanı olarak tefsir etmektedir.⁸³⁰

Mevlânâ ise âyette geçen “gece ve gündüz” ü sâlikin tasavvufî eğitiminde karşılaştığı manevi bir hal olan kabz ve bast kavramları ile tefsir etmekte, geceyi kabz, gündüzü ise bast olarak tevil etmektedir.

Böylece kalplerin kabza mübtela olması, maslahat bakımındandır. Kendilerinin biraz rahat etmesi ve kuvvet bulmaları içindir.

Eğer geceler olmasaydı bütün halk, hırs ve tamahla çalışıp yorulmaktan kendilerini yakarlardı.

O vakit herkes kazanç heves ve hırsı ile bedenlerini çok yormuş, âdetâ yakmış olurlardı.

İnsanlar hırs ve tamahtan bir müddet kurtulsun diye, gece rahmet hazinesi gibi zuhûr eder.

Ey sâlik; sana kabz gelince me’yûs olma ki o senin salahın içindir.

Çünkü, bast halinde sen harç ve masrafta bulunursun. Masraf içinde bir îrat lazımdır.

Eğer daima yaz faslı olsa idi ve güneşin harareti bağ ve bahçelere vursa idi.

Bağ ve bahçedeki nebâtâtı kökiünden öyle yakardı ki o kavrulan nebâtât bir daha tazelenemezdi.

Kışın yüzü ekşidir ama şefkatlidir. Yaz güler yüzlüdür ama yakıcıdır.

Sana kabz ârız olunca onda bast gör. Yaz ol ve alnını buruşturma.⁸³¹

Mevlânâ, bastı yaz mevsimine kabzı ise kış mevsimine benzetmektedir. Görünüşte insanlar hep yaz mevsimini arzu ederler halbuki sürekli yaz mevsimi olsa yer yüzünde bitkilerin kökiünden kavrulmasına sebep olur. İşte sâlik de sürekli bast halinde kalırsa nefsi ferahladığı için ondan haz alır. Kabz da ise bunun tam tersine nefsin daralması ve sıkılması söz konusu bu da nefse zor gelmektedir, nefse zor gelen her şey Mevlânâ’nın ifâdesiyle: “Sâliğin, salahına sebeptir.” Nitekim mevlamız bunu Kur’ân-ı Kerim’in de şöyle beyan etmektedir: “Muhakkak ki, güçlkle beraber kolaylık var. Muhakkak güçlkle beraber kolaylık var.”⁸³²

Mevlânâ kabz ve bastı kuşun iki kanadına benzetmekte ve müridin bu haller sayesinde çalışıp kazanacağını şöyle ifade etmektedir:

Kabz ve bast halleri ile, insanın iş görüp kazanması intizam kesb eder. Bu iki hal, ona kuşun iki kanadı gibidir.⁸³³

Herevî kabzı, te’dîb, tehzîb, cem ve tefrika kabzı olarak dört gurpta müteala etmektedir. Te’dîb kabzı, bir gafletin, kötü düşüncenin cazası, tehzîb kabzı, daha sonara gelecek değerli bir bastın öncüsüdür, kalbi ona hazırlar. Cem kabzı, kalbi sıkıp bu âlemden uzaklaştıran ve yalnız Allah’a tahsis eden bir hal, tefrika kabzı ise, kalbin Allah’tan ayrılıp dağda, bayırda dolaşmasından oluşan bir kabz, şeklinde

⁸³⁰ Kuşeyrî, Letâif., c.II., s.107.

⁸³¹ Aynı eser, c.III., 3753 vd.

⁸³² İnşirâh, 5-6.

⁸³³ Mesnevî, c. III., 3789.

tanımlamakta ve son kabzı, Allah'ın zikrinden ayrılmanın cezası olarak görmekte ve bunun ölümden de beter olduğunu ilave etmektedir.⁸³⁴

İşte Mevlânâ da yukarıdaki beyitleri ile kabzın bu çeşitlerine işaret edip açıklamaktadır. Bir farkla ki Mevlânâ bu anlatımını sembolik bir dil kullanarak izah etmeye çalışmıştır. Çünkü sembol ile sembolize edilen şey arasında içsel ve karşılıklı referanslar bağlamında salt akılla bilinmeyenin anlaşılabilir anlamına göndermeler, bu yolla, daha etkin olarak yapılmaktadır. Soyut ve mutlak olanı insan zihnine yaklaştırmada bazen bir sembol ve işaret, ibareden daha etkin ve güçlüdür.⁸³⁵

13. Mahv ve Sahv

Mahv, Arapça bir kelime olup lügatte, yok etmek, silmek, gidermek, mahv olamak gibi manalara gelir.⁸³⁶ Tasavvufi litaretürde ise, nefse ait sıfatların ve huyların imha ve izale edilmesi, bir şeyin izi kalmayacak şekilde kaybolmasıdır. Bir kimse kendi hal ve hareketlerinden, zemmedilen huyları uzaklaştırır, onun yerine övülen hal ve fiilleri koyarsa, o kimse mahv ve isbat sahibidir.⁸³⁷

Sahv da Arapça orjinli bir kelime olup, lügatte, ayılmak, ayıklık hali, şuur ve idrak haline dönme gibi manalara gelmektedir.⁸³⁸ Tasavvufî ıstılah olarak ise, sâlikin gaybet halinin sona ermesinden sonra his ve şuur haline dönmesidir. Yani müridin yeniden iş ve sözlerini düzene koymaya dönmesidir.⁸³⁹

Mahv kelimesi Kur'ân-ı Kerim'de üç yerde geçmekte ve üçü de yok etmek silmek gibi manalara gelmektedir.⁸⁴⁰ Sahv kelimesi ise Kur'ân-ı Kerim'de geçmemektedir.

Mevlânâ, bu iki tasavvufî kavramı, insanların ölüp de kıyamette ikinci sura üfürüldüğü zaman kabirlerinden kalkıp Allahın huzurunda toplanması hadisesine benzeterek şu âyet-i kerimeye işaretle bulunmaktadır.

“ Sura üflenince, birde ne görsün, onlar kabirlerinden kalkıp Rabb'lerine doğru koşuyorlar. İşte o zaman 'Eyvah, eyvah! Bizi kabrimizden kim çıkarıp diriltti? Bu Rahman'ın va'didir. Peygamberler gerçekten doğru söylemişler,' derler. Bu olay, bir tek sayhadan başka bir şey değildir. İşte ondan sonra hepsi toplanıp huzurumuza dizilirler.”⁸⁴¹

Müfessirler buradaka ki “sûr” un İsrâfil (a.)'ın ölümlerinin kabirlerinden dirilmesine ve Allah'ın huzurunda toplanmasına sebep olan ikinci sûr olduğunu

⁸³⁴ İbn Kayyim el-Cevziyye, Medâricu's-Sâlikîn, Kahire trs., c. III., ss. 295-96.

⁸³⁵ Attas, Nakıp, Modern Çağ ve İslâmî Düşünüşün Problemleri, çev.: M. Erol Kılıç, İstanbul 1989, s. 19; M. Watt, Günümüzde İslam ve Hıristyanlık, çev.: Turan Koç, İz Yayıncılık, İstanbul 1991, s. 57; Macit, Nadim, Kur'ân'ın İnsan Biçimci Dili, İstanbul 1996, ss. 31-2.

⁸³⁶ İbn-i Manzûr, Lisan, c. XV., s. 272; Zebidî, Tâcu'l-Arûs, c.XX., ss. 292-94; Asım Efendi, Kâmûs, c. V., s. 938; Cürçânî, Ta'rifât, s. 62.

⁸³⁷ Kuşeyrî, s. 73 ; Serrâc, el-Lümâ, s. 447; Sühreverdî, Avârifü'l-Me'ârif, s. 656; Tehânevî, Keşşâf, c. II., s. 1336; Kaşânî, Istilâhât, s. 79; Münâvî, Te'ârif, s. 641

⁸³⁸ İbn-i Manzûr, Lisan, c. XIV., s. 453; Zebidî, Tâcu'l-Arûs, c.XIX., ss.593-94; Asım Efendi, Kâmûs, c. IV., s. 1038.

⁸³⁹ Kuşeyrî, Risale, s. 71; Serrac, Lümâ, s. 331;Sühreverdî, Avârif, s. 656; Tehânevî, Keşşâf, s. 859; Cürçânî, Ta'rifât, s. 132.

⁸⁴⁰ İsrâ, 17; Şûrâ, 42; Ra'd, 13.

⁸⁴¹ Yasin, 50-53.

belirtmişlerdir. İşte bu sayhadan sonra hemen hepsi bir an bile durmadan sorguya çakilmek ve hesap vermek için Allah'ın huzuruna getirirler.⁸⁴²

Mevlânâ ise şöyle demektedir:

Şimdi Zeyd'i bulamazsın. Çünkü o kaçtı. Beşeriyet pabuçluğundan sıçrayıp yükseldi ve pabucunu düşürdü.

Sen kim oluyorsun? Zeyd bile kendini bulamaz haldedir. Üzerine güneş vurmuş yıldıza dönmüştür.

Ondan ne bir nakış bulabilirsin ne nişan. Hatta ne de saman uğrusu yolunda bir saman çöpü.

Bizim hislerimiz ve parlak nutkumuz, sultanımızın ilm-i nurunda mahv oldu.

Onları içlerindeki hisleri ve akılları "ledeynâ muhdarûn"⁸⁴³ denizinde dalgalanmaktadır.⁸⁴⁴

Meister Eckhart da şöyle demektedir: "Ruhsal zenginlik ve güçlülüğe erişmenin tek çaresi, hiçbir şeye sahip olmamak, kendini açık ve "boş" yapmak; yani gerçek benliğe giden yolun önünü kapatmamaktır."⁸⁴⁵

Mevlânâ, yukarıdaki beyitleri ile, sâlikin mahv haline işarete bulunmaktadır. Mahv derecesine ulaşan sâlik tamamen kendi beşeri benliğinden sıyrılıp Hakk'a yükselir. O tam bir istiğrak hali yaşar, İlâhî tecelli sâlikin zatında ve sıfatında ortaya çıkar. Mevlânâ, İlâhî tecelliyi güneşe, sâliki ise yıldızlara benzeterek şöyle demektedir; sâlikin benliği, o sırada güneşin ışıklarına maruz kalmış bir yıldız gibi görünmez olur. Hisleri, akli, ilmi hülasa her şeyi o tecelli harikası karşısında yok olur. Tabii bize göre veya bizim nazarıımızda yok gibi görünürler. Fakat Allah'ın yanında bâkidirler. İşte mutasavvıflar bu hali mahv olarak vasıflandırıyorlar. Bu halden sonra sâlikin kendine gelip beşeri benliğine kavuşması hali var ki buda tasavvuf ilminde sahv diye tabir edilir. Mevlânâ gelecek beyitlerde bu hali izah etmektedir:

Gece gelince izin vakti olur. Yıldızlar tekrar iş başına gelir.

Allah bîhuşlara yine şuur ihsan eder. Onlarda kulaklarında üst, üste hakayık ve maarif halkaları olduğu halde,

El çırparak ve ayak vurarak Hakk'a sena ederler, naz ve niyaz ile: ey Rabb'imiz bizi ihya ettin derler.

O çürümüş ve dökülmüş deriler ve kemikler, tozkoparan birer süvari olmuştur.

İnsanların şakir olanları da, küfran-ı nimette bulunanları da kıyamette ademden hamle ederek gelirler.⁸⁴⁶

İlahî tecelliye mazhar olup, beşerî vasfını kaybeden kimse baygın kimse hükümdedir. Bu nedenle onun bu hali devam ettiği sürece ahkam-ı şer'iyye ile

⁸⁴² Bu âyetlerin tefsiri ile ilgili geniş bilgi için bkz. Taberî, Câmiu'l-Beyân, c. XIII., ss. 15-17; Beğavî, Tefsir, c. IV., ss. 15-20; Şevkânî, Fethu'l-Kadîr, c. IV., ss. 374-5; Beydâvî, Tefsir, c.IV., ss. 404-37; İbn-i Kesîr, Tefsir, c.III., ss. 571-82; Âlûsî, Ruhü'l-Me'ânî, c.XIII., ss.32-33; Bursevî, c.VII., ss. 71-72

⁸⁴³ Yasîn, 53. Âyete işaret edilmektedir. Manası; "... İşte ondan sonra hepsi toplanıp huzurumuza dizilirler."

⁸⁴⁴ Mesnevî, c. I., 3776vd.

⁸⁴⁵ Fromm, Erich, Sahip Olmak Ya da Olmamak, çev.: Aydın Arıtan, Arıtan Yay., İstanbul 1997, s. 44./ Fromm, aynı eserde şöyle demektedir: "Endüstiri çağı başladığından beri insanlar, herkes, bolluk ve konfor içinde yaşarlarsa, bireylerin sıkıntısız bir mutluluk duygusuna kapılacaklarını sanıyorlardı. Ama bugün gelinen nokta bu bakış açısının doğru olmadığını ortaya koymaktadır. O halde insanın mutlu ve huzurlu olabilmesi bir çok düşününün de dile getirdiği gibi "Sahip olmak" değil "olmak" tadr. Bkz. Fromm, a.g.e., ss. 7-44.

⁸⁴⁶ Mesnevî, c. I., 3781 vd.

mükellef değildir. Fakat bu hal kaybolup da eski haline dönünce sâlikin şuuru, akli ilmi kendisine avdet eder. Sâlik bunun üzerine Rabb'ine hameder ve: “İlâhi, bana ikinci bir hayat verdin, sana şükürler olsun.” der. Bu ikinci dönüşte bir çok hakikat ve marifet kazanmış olarak döner ve mükellefiyet tekrar başlar. Mutasavvıfımız bunu gece gelince yıldızların ortaya çıkıp iş başına dönmesine benzetmektedir. Nasıl gündüz güneşin parlaklığından yıldızlar görünemez ve hiçbir fonksiyonları olamazsa, sâlikte İlâhi tecelli karşısında kendi benliğini kaybetmiş ve yok olmuştur. Fakat güneş gibi tecell-i ilahiden kurtulunca tekrar işbaşına döner. Fakat bu sefer, yıldız nasıl, güneşten ışık depolayarak geceleyin daha parlak olarak doğduğu gibi, sâlikte mazhar olmuş olduğu İlâhî tecelli sayesinde bir çok marifet ve hakikat kazanmış olarak beşeri özelliklerine geri döner. Bu avdet Mevlânâ'nın deyişi ile “Maneviyat yolunda at oynatacak ve toz koparacak bir süvarinin haline” benzer, diyerek bir çok sembol kullanıp soyut olan konuyu insan zihnine yaklaştırmaya çalışmıştır. Çünkü doğrudan iletişime dayanan, sembol ve imajlardan yoksun basit bir dil, öğretimi daha elverişli olmakla birlikte daha dayanıksız ve kısa ömürlüdür. Düşünce ve öğretisini tek ve yalın bir biçimde anlatan bir düşünce sistemi uzun süre yaşayamaz. Öyleyse şunu söyleyebiliriz; sembolik dil, söylemek istediğini aracısız ileten ve düz ve yalın dillerden çok daha derin ve edebi bir dildir.⁸⁴⁷

Görüldüğü gibi Mevlânâ âyetlerin zahiri manası olan kıyamet günü ölümlerin kabirlerinden kalkıp Allah'ın huzurunda toplanması olayını inkar etmiyor ve şöyle diyor; “İnsanların şakir olanları da, küfran-ı nimette bulunanları da kıyamette ademden (yokluktan) hamlederek gelirler.” Ama bunun yanında bir başka perspektiften âyete bakarak, sâlikin, mahv halinden sonra sahv haline dönmesini kıyamette yeni bir hayatla dirilme olarak işâri bir yorum getirmektedir.

14. Muhabbetullah

Muhabbet, lügatte, hoşlanılan şeye karşı duyulan meyil, sevgi, sevme, aşk, ilgi, alaka, dostluk, dostca konuşma, sohbet, yarenlik⁸⁴⁸ gibi manalara gelmektedir.

Sevmek anlamındaki ha-be-be ve türevleri Kur'ân-ı Kerîm'de seksenbeş yerde geçmektedir.⁸⁴⁹ Ancak “muhabbet” olarak sadece bir yerde yer alır⁸⁵⁰. Kaşanî, sevginin özünü tanımlarken şöyle der: “Tüm sevgi türlerinin aslı olması sebebiyle, zatın kendi aynını başka bir şey itibariyle olmaksızın (sırf) zatı sebebiyle sevmesidir⁸⁵¹. Yahya b. Muaz sevginin önemini şu sözü ile ne güzel dile getirmektedir: “hardal tanesi kadar muhabbet, muhabbetsiz yetmiş yıllık ibadetten daha çok hoşuma gider.”⁸⁵²

Kur'ân-ı Kerim'e baktığımız zaman Allah'ın cebbâr, Kahrâr, Mütekkibir, Muîz, Müzil, Seri'û'l-hisab gibi “Celâl sıfatları” diye isimlendirilen vasıflarının zikredildiğini, ama bunun yanında Allah'ın kullarına karşı sevgi, şefkat ve merhamet sahibi, günahlarının bağışlayan gibi “cemaî sıfatları” da vâsfedildiğini görürüz.

⁸⁴⁷ M. Watt, Günümüzde İslam ve Hıristiyanlık, s. 56; Elmalılı, Hak Dini Kur'ân Dili, c. I., s. 168; Macit, Kur'an'ın İnsan Biçimci Dili, s. 53./ Eliade bu konuda şöyle demektedir: “Simgecilik insan özünün bir parçasıdır. İmgeler, simgeler, efsaneler psikenin sorumsuz yaratıları değildir; bunlar bir gerekliliğe cevap vermekte ve bir işlevi yerine getirmektedirler; varlığın en gizli tarz değişikliklerini açığa çıkarmakta, buna bağlı olarak insanı anlamamıza olanak vermektedir.” Eliade, Mircea, İmgeler Simgeler, çev.: Mehmet Ali Kılıçbay, Gece yay. Ankara 1991, Önsöz, XV- XXXI.

⁸⁴⁸ İbn Faris, Mu'cem, c.II., ss. 26-28; İbn Manzûr, Lisan, c.I., ss.742-746.

⁸⁴⁹ Abdalbâki, el-Mu'cem, ss.243-245.

⁸⁵⁰ Tâhâ, 39.

⁸⁵¹ Kaşanî, Mu'cem, s. 98.

⁸⁵² Kuşeyrî, Risale, s. 504.

İşte bu her iki grup âyetinde, tasavvufun muhtelif gelişme merhalelerinde etkili olduğunu görürüz. Meselâ zühd döneminde ikinci grup âyetlerden ziyade birinci grupta olan âyetlerin daha etkili olduğunu, bu nedenle, bu dönemde, her çeşit günah mübalağa ile dile getirilmiş, Allah'ın azab ve korkusu ibadet ve taatlerin en önemli saiki olmuştur.

İkinci asrın sonlarından itibaren başlayan ikinci merhalede, müslüman muttakiler daha çok tebşir âyetlerine yönelmişlerdir. Yani Allah sevgisi kalblerindeki korkunun yerini alarak, ibadet ve taatlerinin en önemli saiki olmuştur.⁸⁵³

Muhyiddîn İbn-i Arabi (638/ 1240) de “Futuhât”ında aşk yerine “Hubb” kökünden türetilen kelimeleri kullanmıştır.⁸⁵⁴

Kelebâzî, muhabbeti akla alternatif teşkil eden bir kuvvet olarak görür ve Allah'a vâsıl olma konusunda akıldan bir şey beklemeyi, kuyuya daldırılan kalburdan su beklemeye benzetir.⁸⁵⁵

Gazâlî, tasavvufu Allah'a giden yol olarak görüp, bu yolun, ma'rifeti hedef aldığını ve ma'rifetin en yüksek noktasının da muhabbette bulunduğunu söyler⁸⁵⁶ ve muhabbetin önemini şöyle ifade eder: “ Muhabbet, makamların gaye-i kusvası, derecelerin zirvesidir. Muhabbetten sonra gelen, şevk, üns, rıza ve benzeri bütün makamlar onun semereleri ve tabileridir. Tevbe, sabır ve zühd gibi ondan önce gelen makamlar ise sevginin öncülleridir.”⁸⁵⁷ Ebu Abdullah Kureşî; “Sevginin hakikati bütün varlığını sevdiğine verip kendine bir şey bırakmamandır.” Ve Şiblî; “ Muhabbet, sevilenden başka her şeyi kalpten yok ettiği için muhabbet diye isimlendirilmiştir,”⁸⁵⁸ şeklinde yaklaşmışlardır.

Gerçekten mürid, Allah sevgisinden dolayı, dünya ve onun lezzet, mevki, makam ve metaini terk eder. Her şeyini hatta kendisi için en aziz nefsinin bile Allah için feda eder.

Şimdi bu konu ile ilgili önce Mevlânâ'nın işarette bulunduğu âyet-i kerimenin Meâlini verip daha sonra yorumuna bakalım:

a-“Ey imân edenler ! sizden kim dininden dönerse (bilsin ki) Allah, yakında öyle bir toplum getirecek ki, (O) onları sever, onlarda O'nu severler. Mü'minlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve şiddetlidirler. Allah yolunda cihad ederler, hiçbir kınayıcının kınamasından korkmazlar.Bu Allah'ın bir lütfudur, onu dilediğine verir. Allah'ın lütfu geniştir, (O) bilendir.”⁸⁵⁹

Ruhun meyli terakkiye ve şerefedir. Bedenin meyli refah esbabıyla yiyinti toplamayadır.

O terakki ve şerefin meyli ve aşkı da rûh tarafınadır. Bu hususta 'Yuhubbühüm ve yuhubbûnehû=O onları sever onlarda O'nu severler' âyetini okuyup anla.

Hülâsa: her kim Allah'a tâlip olursa matlûbu olan Cenâb-ı Hakk da ona rağbet eder.

⁸⁵³ Affî, Ebu'l-Alâ, Tasavvuf, ter.: Ekrem Demirli, Abdullah Kartal, İz Yay., İstanbul 1996, s. 173.

⁸⁵⁴ İbn Arabi, Fütühâtü'l-Mekkiyye, Mısır 1329, c.II., s. 54.

⁸⁵⁵ Kelebâzî, et-Ta'arruf, ss. 78-81.

⁸⁵⁶ Gazâlî, İhyâ, c.I., s.545.

⁸⁵⁷ Gazâlî, İhyâ, c.IV., s.280

⁸⁵⁸ Kuşeyrî, Risale, ss. 145-46

⁸⁵⁹ Mâide 54

Eğer bunu şerh ve izah edecek olsam, mesnevi seksen cild de olsa sonu gelmez.

Görüldüğü gibi Mevlânâ bu mısraları ile muhabbetin çok kapsamlı bir konu olduğunu onun şerh ve izahının kitaplara sığamayacağını dile getirmekte ve muhabbetin ruhun bir eylemi olduğu, onunda soyut olduğundan muhabbetinde gözle görülür ve elle tutulur bir tarafı olmadığından, ancak yaşanarak anlaşılabilen bir husus olduğunu belirtmektedir.

Bu âyetin tefsirine baktığımız zaman tefsir kitaplarında şu bilgilerin verildiğini görürüz; Allah bu âyet-i kerimesi ile Hz. Peygamberden sonra vuku bulacak olan irtidat hadisesini önceden haber vermektedir. Nitekim Hz. Peygamberin vefatını mütakip Arap yarım adasında bir takım kabileler dinlerinden döndüğünü bilmekteyiz. Dininden dönen kavmin yerine getirilecek olan kimselerinde Hz. Ebubekir (r.) ve arkadaşları veya ensar olduğu rivâyet edilmektedir.⁸⁶⁰ Görüldüğü gibi tefsirler de mahabbetin mahiyeti ile ilgili bilgilerden çok, Allah'ın onları onlarında Allah'ı" seven kimlerin olduğu hakkında bilgi verilmektedir. Halbuki Mevlânâ daha çok sevme eyleminin mahiyeti ve onun da ruhun bir eylemi olduğu gibi konular üzerinde durmuştur.

Mevlânâ'nın sohbet şeyhi Şems-i Tebrîzi ise bu âyete şöyle bir yorum getirmektedir; "Fakat buradaki eksiklik, onların Allah'a sevgi gözleriyle bakmamış olmalarındandır. Onlar Allah'a ilim irfan ve felsefe yönünden bakarlar. Ama sevgi yönünden bakmak, başka bir iştir."⁸⁶¹ Onun bu âyetle, Allah'a sırf ilimle, akılla bakmanın yanın sıra, sevgi ile bakışı yakalaması gerçekten ilginçtir.⁸⁶²

Jaspers, sevginin kökeni dünya değildir; deneysel realite olarak tanıtilamaz olduğundan, realist onun var olduğunu yadsır; o araştırmanın bir konusu olamaz, bir başka yerden gelmişcesine onun bilincine varıldığından, onu metâfiziki sevgi diye adlandırırız. Onun varolup olmadığını, zaman ve mekân içinde iki insan arasında bir real durum olup olmadığını hiç kimse bilemez,⁸⁶³ diyerek Mevlânâ gibi sevginin tanımlanamayacağını ama gücü ve önemi fark edilebileceğini dile getirir.

Allah Teâlâ ruhları yüce mertebelerinden dünya alemine indirmiş, imtihan ve deneme amacıyla beden elbiselerini giydirmiştir. Bazıları dünyevi şeylerle meşgul olarak aslını unutturken bir kısmı da bu asla dönmek arzusu ile Allah'ın kendisinden aldığı misaka vefa ve bu alemde yaratılmazdan evvel bulunduğu hale dönme gayreti içerisinde olmuştur. İşte ruhlar asla duydukları bu iştiyak sonucunda bedenlerinden fenâ olup Allah'la bakî mertebesine ulaşınca muhabbetullahın anlamı tahakkuk eder. Çünkü Allah'ın dışında bütün varlıklardan fânî olduğu için sufünün gözünde sadece o vardır ve bütün sevgiler O'na yönelmiştir.

İbn Abdüsselâm "Muhabbet, seni hem kör hem de sağır eder. Kör olursun, sevgiliden başkasını göremezsin. O'ndan başka bir maksat müşahede edemezsin"⁸⁶⁴ der. Nitekim Peygamber (s.); "Bir şeyi sevmen seni kör ve sağır eder."⁸⁶⁵ buyurmaktadır.

⁸⁶⁰ Taberî, Câmiu'l-Beyân, c. VI., ss.281-84; Kurtubî, Ahkâm, c. VI., ss. 220-21 Alûsî, Ruhü'l Meânî, c.XV., s.209; Beydâvî, Tefsir, c.II., s.337; Beğavî, Tefsir, c. II., s. 46; Bursevî, Ruhü'l-Beyân, c. II., s. 440.

⁸⁶¹ Şems-i Tebrîzi, Makâlât, c.I., s. 71.

⁸⁶² Cebecioglu, Şemseddîn Tebrizi'nin Bazı Kur'ân Âyetlerine Getirdiği İşârî yorumlar II, Ankara Ü. İFD, Ankara 2000, c. XLI, s. 53.

⁸⁶³ Jaspers, Felsefi Düşünüşün Küçük Okulu, s. 151.

⁸⁶⁴ Kelebâzî, Ta'arruf, s. 162.

⁸⁶⁵ Aclûnî, Keşfu'l-Hafâ, c.I, s. 343.

Kuşeyrî ise, kulun Allah hakkındaki muhabbetini şu şekilde izah eder: “ Muhabbet, kulun kalbinde bulunduğu ve duyduğu bir şey olup, ibare ile ifade edilemeyecek kadar latif (ve rakik bir his) tir. Bu hal ve his insanı Allah Te’âlâ’ya ta’zim etmeye, O’nun rızasını her şeye tercih etmeye, O’ndan ayrı kalınca sabırsızlanmaya, O’nsuz edememeye, o’nsuz kalınca da kararsız hale gelmeye; ünsiyet ve ülfetini, devamlı surette kalbi ile O’nu zikrederek bulmaya ve O’na karşı içinde bir heyecan duymaya sevk eder.⁸⁶⁶

Mevlânâ’nın, bu konu ile ilgili değindiği bir başka âyet ise şudur:

b- “Allah’ın dininden başkasını mı arıyorlar? Oysa göklerde ve yerde onların hepsi, ister istemez, O’na teslim olmuştur ve O’na döndürüleceklerdir.”⁸⁶⁷

“Kerhen=İstemeyerek gelin” emri mukallit olan içindir. “Tav’an=isteyerek gelin” emri ise kalbi her türlü gullüğüştan hali bulunanlar içindir.

Bu, Hakk’ı bir maksat uğrunda sevmektedir. Öbüründe ise garazsız ivazsız bir muhabbet vardır.

Bu, süt nineyi sever, lâkin sütü için. Öbürü ise o mestûreye gönül vermiştir, ondan başka emeli yoktur.

Süt emen çocuk, süt ninenin güzelliğine vâkıf değildir. Onda gönlünün arzu ettiği şey yalnız süttür.

Öbürü ise zaten süt nineye âşıktır. Aşkında muradı, maksadı ancak ona ulaşmaktır.

O halde hayf ve recâ, yâni; korku ve ümit ile Allah’ı seven taklid defterinden ders okuyor demektir.

Allah’ı Allah için seven ise garazlardan illetlerden kopmuştur.

Böyle de olsa, öylede olsa, mademki bir kimse Hakk’a tâliptir, Hakk’ın câzibesi de onu Hakk tarafına çeker.

Eğer muhibbin muhabbeti, Allah’ın hayır ve keremine nâil olmak gibi zâtın gayrı bir sebeble ise...

Yahut muhibbin muhabbeti, başka bir şey için değil, Allah’ın firâkından korkarak doğrudan doğruya Zât-ı Bârî’ye ise...

Bu muhabbetlerin ikisi de Cezbe-i İlâhiyye iledir. Bu gönül tutkunluğu O Ma’sûk-u Ezelî tarafındandır.⁸⁶⁸

Mevlânâ bu âyette geçen “kerhen=istemeyerek” kelimesini iman ve ibadetlerde taklit makamında olan mü’min olarak te’vil ediyor. “Tav’an= İsteyerek” kelimesini ise iman ve ibadetlerinde tahkîk derecesine vâsıl olmuş mü’min, şeklinde yorumlamaktadır. Yine birincisinin Allah’ı bir maksat uğruna sevdiğini ikincisinin ise O’nu garazsız ve ivazsız seven kişi olarak yorumlamaktadır. Bursevî ise, “İsteyerek”

⁸⁶⁶ Kuşeyrî, Risale, s. 319.

⁸⁶⁷ Âl-i İmrân 83

⁸⁶⁸ Mesnevî, c.III., 4634 vd./ Çağdaş düşünürlerden, Stirner ve Nietzsche, başkalarına karşı duyulan sevgiyi bir zayıflık ve kendini feda ediş olarak görmüşler ve suçlmuşlar, kendini- düşünmeyi, bencilliği ve kendini sevmeyi bir erdem olarak kabul etmişlerdir. Bkz. Fromm, Erich, Erdem ve Mutluluk, çev.: Aydan Yörükân, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 1999, s. 150.

boyun eğenleri Allah'ın birliğini kabul edenler, "istemeyerek" boyun eğenleri ise inkarcılar olarak tefsir etmektedir.⁸⁶⁹

Erich Fromm da, yaratıcı olmayan ya da akla uygun olmayan bir sevgi, karşılıklı saygı ve kişilik bütünlüğüne dayanmayan, iki insanın bağımsız yaşayamamaları yüzünden bir birlerine bağlandıkları bir sevgidir. Yaratıcı sevgi ise, iki insan arasındaki en yakın ilişkiyi dile getiren, aynı zamanda her birinin kişilik bütünlüğünün olduğu gibi korunduğu bir sevgidir. Böyle bir sevgiyi ancak olgunlaşmış bir gösterebilir, demektir.⁸⁷⁰

Buradan, Allah'ı sevenleri iki sınıfta müteala edebiliriz. Birinci grupta olanlar, garazsız ve ivazsız, yani hiçbir karşılık beklemezsizin doğrudan doğruya Zât-ı İlâhiyi sevenler. Zât'a olan bu muhabbet, muhabbet nevilerinin en yüksek derecesidir. İkincisi ise Cenâb-ı Hakk'ı, bir lütûf ve kereminden, mesela rızık verdiğinden, kendini yüksek bir mevkiye getirdiğinden dolayı sever ki, bu sevgi, Zât'a değil, sıfatadır. Bunda başka bir amaç mevcut olduğundan, derece bakımından birincisinin altında bulunmaktadır. Bu çeşit sevgi hakkında Cüneyd; "Maksada ve menfaate dayanan her sevgi, o maksadın ortadan kalması ile ortadan kalkar"⁸⁷¹ der. İbadet, takva, verâ gibi ahlaki ve dinî sıfatlar sevginin fer'i ve neticesidir. Cennet için Allah'a ibadet eden, sadece Allah'ın fiil ve yaratmasından olan cennet ile Allah'ın sıfatlarından olan muhabbet arasın da çok büyük fark vardır. Ebu'l-Kasım Cüneyd, buna işaret ederek şöyle demektir:

"Cennet Allah'ın ibkâsı ile bâkîdir. Allah'ın seni zikri, rahmeti ve sevgi ise, O'nunla bâkîdir. Kendi Bakâsı ile bâkî olan ile ibkâsıyla bâkî kıldığı şey arasında ne kadar büyük bir fark vardır!"⁸⁷² bu sözü ile Cüneyd, cennetin hâdis, Allah'ın yaratması ile bâkî olduğunu, istediği zaman da yok edebileceğini, zikir, rahmet ve muhabbet ise kadim ve ezelî olduğunu, çünkü onlarla muttasıf olan Zât-i İlâhiyyenin ebedî yani kâdim olduğunu dile getirmektedir. Fakat bu her iki muhabbette Mevlânâ'ya göre, İlâhi cezbe ile olduğundan sâlikin terakkisine sebep olurlar. Zaten bazı mutasavvıflar, sâlikin mahlukatı sevmesini, Allah sevgisinin bir ölçüsü kabul etmişlerdir. Hatta müridin öncelikle beşeri sevgi tecrübesi yaşamasını şart koşmuşlardır. Çünkü beşerî sevgi tecrübesi olmayan ilâhî sevgi de hiçbir dereceye yükselemez.

Mevlânâ bir başka yerde muhabbetin gücünü şöyle dile getirmektedir:

Acılar muhabbetten tatlılaşır. Bakırlar muhabbetten altın olur.

Tortular muhabbetten sâfileşir, dertler muhabbetten şifâ verici olur.

Muhabbetten ölüyü diriltirler. Muhabbetten şahı kul ederler.

*Bu muhabbette irfan neticesidir. İrfânsız bir kimse muhabbet tahtına nasıl oturabilir?*⁸⁷³

Marlo Morgan da bir çok duygumuz olduğunu ve bizlerin sonunda onları açan anahtarın çok basit olduğunu anlayacağımızı ileri sürer. Bu anahtarın ise yargısız ve koşulsuz sevgi olduğunu söyler.⁸⁷⁴

⁸⁶⁹ Bursevî, Ruhü'l-Beyan, c.II., s. 57

⁸⁷⁰ Fromm, Erich, Erdem ve Mutluluk, s. 219.

⁸⁷¹ Kuşeyrî, Risale, s.325.

⁸⁷² Kuşeyrî, Risale, s.5.

⁸⁷³ Mesnevî, c.II., 1545 vd.

⁸⁷⁴ Marlo Morgan, Sonsuzluğun Mesâjı, ter.: Türkan Gezgin, Dharma Yay. İstanbul 2000, s. 404.

Kısacası ifade edecek olursak mürid, dünyada acı tatlı her ne gibi bir olayla karşılaşsa muhabbetullah sayesinde onlar ona hoş ve tatlı gelir. Çünkü sâlik, “lütfun da hoş kahrında hoş” makamına vasil olmuştur. Fakat, Mevlânâ'nın da ifade ettiği gibi bu seviyeye ancak irfanla, yani ma'rifetullah'a sahip olanlar çıkabilirler.

14.1. Aşk

Aşk Arapça bir kelime olup, sarmaşık manasına gelen “İşk” kökünden alınmış olup, sevgi, aşırı derecedeki sevgi, iptila, tutkunluk gibi anlamlara gelmektedir.⁸⁷⁵ Sarmaşık, sarıldığı yeri nasıl kaplarsa, aşk da girdiği kalbi hatta insanın vücudunu ögle kaplar.

Aşk sevmenin ne olduğunu öğreten, feragat ve fedakarlığın yollarını gösteren, gönülleri odda yanmaya mutad eyleyen bir lütuftur.

Od ile korkutma vâiz bizi kim

Gönlümüz bizim odda yanmağa mutad eyledi.⁸⁷⁶

Aşk kelimesi Kur'ân-ı Kerim de zikredilmemiştir. Ancak İbn-i Arabi'ye göre bu kelime Kur'ân-ı Kerim'de kinaye yoluyla ifade edilmiştir. Çünkü o aşkı muhabbetin ifrat derecesi olarak tarif etmiştir.⁸⁷⁷ Kur'ân-ı Kerim'de şu âyet-kerime ile “... İman edenlere gelince onların Allah'a muhabbetleri herşeyden güçlüdür...”⁸⁷⁸ muhabbetin en şiddetlisinden söz edilmekte ve onu kâmil imanın belirtisi saymaktadır.

İslamî literatürde aşk, ilâhî ve beşerî olmak üzere başlıca iki anlamda kullanılmış, ilâhî aşka, genellikle “hakiki aşk”, beşerî aşka da “mecazî” veya “özürlü aşk” denilmiştir. İlâhî aşk, geniş ölçüde tasavvufta ele alınmış, kelama dair bazı kaynaklarda ise mutasavvıfların bu aşk anlayışı tenkit edilmiştir.⁸⁷⁹

Gazzâlî, İhyâ adlı eserinin “Kitâbu'l-mahabbe ve'ş-şevk ve'l-üns ve'r-rızâ” başlıklı bölümünde şöyle demektedir: Allah'ı tanıyan O'nu sever. Ma'rifet artkça sevgide gelişir ve güçlenir. İşte bu sevgiye aşk denir. Sevginin bu şekilde aşk halini alması, kulun ma'rifette yetkinleşerek ilahi güzelliği idrak etmesinden ileri gelir, bu idrak artkça aşkta güçlenir. Niteki Hz. Muhammed (s.)'in Hira'da ibadete kapandığını gören Mekke müşrikleri, “Muhammed Tanrı'sına âşık oldu” demişlerdi. Gerçek âşık kalbindeki Allah sevgisine hiçbir varlığın sevgisini ortak etmez. Bu yüzden başka şeylere karşı duyulan sevgiye ancak mecaz yoluyla aşk denebilir. Çünkü ortağı olmayan, dolayısıyla ortaksız sevilebilen tek varlık Allah'tır.⁸⁸⁰

Mevlânâ'ya göre ise, aşkın öyle bir gücü vardır ki, âşıkın topraktan olan cismini semalara yükseltir, cansız dağı da kımıldatıp oynatır, diyerek, şu âyet-i kerimeye işaret etmektedir:

“Musa tayin ettiğimiz vakitte (Tur-i Sina'ya) gelip de Rabb'i O'nunla konuşunca, ‘Rabb'im! Bana kendini göster; seni göreyim’ dedi. (Rabb'i); ‘sen beni

⁸⁷⁵ İbn Manzûr, Lisan, c.X., ss. 251-52; Mustafa b. Şemseddîn, Ahteri Kebîr, Derseâdet 1316, c. II., s. 679; Pakalın, Mehmet zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, c.I., s. 100.

⁸⁷⁶ Eraydın, Selçuk, Tasavvuf ve Tarikatlar, ss. 111-12.

⁸⁷⁷ İbn Arabi, Fütuhât, c. IV., s. 104.

⁸⁷⁸ Bakarai, 165.

⁸⁷⁹ Örneğin, Hanbelî alimlerden İbnü'l-Cevzî, İbn Teymiyye ve İbn Kayyim bu konuda en sert tepki ve eleştir getirenlerdendir. Geniş bilgi için bkz. Uludağ, Süleyman, “Aşk” DİA., c. IV., ss. 11-16; Ayrıca bkz. İbnü'l-cevzî, Zemmü'l-hevâ, Kahir 1962, ss. 458-465.

⁸⁸⁰ Gazzâlî, İhyâ, c. II., ss. 279-80.

asla göremezsin. Fakat şu dağa bak, eğer o yerinde durabilirse sende beni görecekisin!’ buyurdu. Rabb’i o dağa tecelli edince onu paramparça etti, Musa da baygın düştü. Ayılınca dedi ki: ‘Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana tövbe ettim ve ben inananların ilkiyim.’⁸⁸¹

Tefsir kitaplarında bu âyetin tefsirine baktığımızda daha çok Allah’ın dünyada görülemeyeceği fakat Mu’tezile’nin iddiasının aksine ahirette, cennette görülebileceği konusunun yer aldığını görürüz.⁸⁸²

Mevlânâ ise bu ayet-i kerimeyi şöyle yorumlamaktadır:

Ey kastı –yahut faydası- hoş olan ve bütün illetlerimizin hekimi bulunan aşk; şâd ol.

Ey kibr u azametimize ilaç ve bize Eflatun ve Calinus olan aşk, yaşa.⁸⁸³

Topraktan yaratılmış olan insan cesedi, aşk tesiri ile semalara çıktı, eflâki oldu. Dağ bile o tesir altında çeviklik bulup oynamaya başladı.

Ey âşık; aşk, Tur dağına ruh gibi tesir etti. Tur mest oldu. Musa da kendinden geçti ve düştü.⁸⁸⁴

Görüldüğü gibi Mevlânâ, bu beyitleri ile aşkın tesirini ve gücünü, insan bedeninin topraktan olmasına rağmen göklere, ulvî alemlere onun tesiri ile yükseldiğini, yine onun etksi ile tabiatı icabı çok sert ve haşin olan dağın dahi oynamaya başladığını, örnekleri ile izah etmeye çalışmıştır.

Demek ki, aşk, ahlakî ve ruhanî hastalıklar için bir uzman doktor konumundadır. Aşk, âşıkın kibir ve azamet hastalıklarının ilacı olur ve onu her türlü ayıp ve noksanlardan temizler. Ne mantık, ne de akıl insan ruhunu harekete getiren kudret olamamıştır. Bu özellik yalnız aşka özgüdür.

Mevlânâ Mesnevî’nin birinci cildinde yer alan padişah ve cariye hikayesini anlatırken, cariyeyi tedavi eden tabib-i ilahi yani mürşid-i kâmil, o cariyenin hastalığının gönül hastalığı, yani aşk olduğunu şöyle açıklamaktadır.

Âşıklık derdi, kalbin inlemesinden bellidir. Hiçbir hastalık, gönül hastalığı gibi değildir.

Aşkın derdi, diğer dertlerden ayrıdır. Aşk, Hüdâ’nın sırlarını belli eden bir usturlâb ve bir vasıta’dır.

Âşıklık; gerek bu baştan ve gerek öbür baştan olsun; âkibeti, bizi o tarafa götürecek olan kılavuzdur.⁸⁸⁵

İkbâl ise şöyle demektedir: “Aşk makamı minber değil, dar ağacıdır. İbrahimler, Nemrutlardan korkmazlar. Hem öd ağacının ayarı ateşle belli olur. İnsan

⁸⁸¹ A’raf, 143.

⁸⁸² Bkz. Taberî, Câmiu’l-Beyân, c. IX., ss. 49-54; Beğavî, Tefsir, c. II., s. 196; Şevkânî, Fethu’l-Kadir, c. II., ss. 243-45; Beydâvî, Tefsir, c.III., ss. 57-58; İbn-i Kesîr, Tefsir, c.II., s. 245-246; Âlûsî, Ruhû’l-Me’ânî, c.IX., ss. 45-54; Bursevî, Ruhû’l-Beyân, c. III., ss. 234-37.

⁸⁸³ Eflâtun; Yunan filozoflarından ve İsrakiyyûn mektebinin reislerindedir. Calinusise, Miaddan sonta 131 yılında Bergama da doğmuş, 200 yılında vefat etmiştir. Bu zat hekimliği ile ün yapmıştır. Eserlerinin çoğu Arapça’ya terceme edilmiştir. Bkz. Mevlevî, Şerh-i Mesnevî, c.I, ss. 78-79. Mevlânâ, aşkı, biri hakîm, diğeri hekîm olan iki zata benzetiyor.

⁸⁸⁴ Mesnevî, c. I., 23-26.

⁸⁸⁵ Mesnevî, c.I, 110 vd.

ancak kendi canı ile yaşmalıdır. Canını rehine koyup, teni ile yaşayan değersiz insandan çekin!”⁸⁸⁶

Mevlânâ, cariyenin, âşık olduğu kuyumcu ölünce, derdinin de aşkının da zail olduğunu bildirdikten sonra şöyle demektedir:

Çünkü ölülerin ve öleceklerin- yani; fânî olanların- aşkı bâki değildir. Zirâ ölü, bizim tarafımıza gelemez.

Hayy ü lâyezâl olan maşûku hakikinin, yani; Allah’ın aşkı ruhta olsun her an goncadan daha ter ü taze olarak durur.

O zât-ı ecell ü âlânın aşkını ihtiyar eyle ki, bütün enbiya ve evliya hazarâtı O’nun aşk-ı feyzi ile saadete ve şerefe nail olmuştur.

*Bizim için o Hakikat Sultanı’nı- yani; Allah (c.) nun- huzuruna çıkmaya izin yoktur, deme. Kerim olanlarla iş görmek zor değildir.*⁸⁸⁷

Mutasavvıfımız aşk derdinin hiçbir derde benzemediğini, bunun için o derdi ancak gönül sahiplerinin keşfedip tedâvi edebileceklerini beyan ettikten sonra, aşkın, Allah’ın sırlarını bize keşf edeceğini vurgulamaktadır. Son beyitlerde ise diğer mutasavıflar gibi aşkı, hakiki ve mecazi olmak üzere ikiye ayırdığını ve her ikisinin de bizi Hakk’a ve vahdet makamına ulaştıracağını ama yine de sâlikin aşk-ı hakikiyi yani; Allah aşkını tercih etmesini, çünkü birincisinin nesnesi fani, diğerinin Maşûku ise her an ter ü taze olduğunu beyan etmektedir. Mecazî aşkın insanı nasıl vahdet makamına ulaştırdığını Leylâ ile Mecnûn hikayesinden anlayabiliriz ki, Yunus Emre Mecnûn’nun sonunda Leylâ’ya olan aşkıdan kurtulup ve mecaz köprüsünü geçip hakikate vasıl olduğunu şöyle dile getirmektedir:

Yürü Leylâ ki ben, Mevlâyı buldum,

Leylâ, Leylâ derken, Allah’ı buldum.⁸⁸⁸

Bunu şu şekilde de izah edebiliriz; tasavvuf yolunda ilerlemek isteyen kimsenin, her şeyden önce kendisine ayak bağı olan veya olacak olanlardan kurtulması, kalbinde bağlılık adına zerre kadar bir şeyin bulunmaması gerekir. Şimdi zihnimizde iki kişi tasavvur edelim; bir kişi var ki onun dünyada mecazi aşka yakalanmamış. Diğerisi ise bu mecazi aşka tutulmuş bir sevgili var. Aslında birinci şahsın, dünyada canlı cansız sevmediği hiçbir şey yoktur. Kısacası dünyada mevcûd olan her şeye gönül vermiş. Diğerisi ise aşk-ı mecazi ile birini sevmiş, dünya ve içindekileri kalbinden çıkarmış, yalnız sevgilisine gönlünü bağlamıştır. Acaba bu iki kişiden hangisi daha kolay Rabb’ine vasıl olabilir. Hiç şüphesiz aşk-ı mecazi sahibi daha kolay Hakk’a ulaşır. Çünkü onun kalbi bir tek şeye oda sevgilisine bağlanmıştı, diğerisi ise yüzlerce sevgiliye gönül vermiştir. Bir tek sevgiliden mi? Yoksa yüzlercesinden kurtulmak mı daha kolay olacaktır. Bu nedenle mecazi aşk ilâhî aşka hazırlık devresi olarak kabul edilir. Çünkü, fânî, geçici gönül ilişkileri, sevgi denemeleri, fedakârlıklar, merhamet, hoşgörü bu hazırlık devresinde öğrenilir.

Mevlânâ aşkın mahiyetinin akılla kavranılamayacağını ve bu konuda onun kitap taşıyan bir eşek mesâbesinde olduğunu, hatta onun peygamberi Allah’ın huzuruna taşıyan Burak ile karşılaştırılamayacağından, topal eşek olduğunu beyan ederek sözlerine şöyle devam etmektedir:

⁸⁸⁶ İkbâl, Muhammed, Hicaz Armağanı, Ter., Ali Nihat Tarlan, İstanbul 1968, s. 59.

⁸⁸⁷ Mesnevî, c.I, 216 vd.

⁸⁸⁸ Mevlevî, Şerh-i Mesnevî, c.I, s. 134.

Aşkın şerhi için ne türlü beyanatta bulunsam, aşka gelince –yani aşkın tesirini hissedince- söylediklerimden mahcup olurum.

Kalem ki çarçabuk yazıp gidiyordu. Aşkın tefsiri bahsine gelince, tahammül edemiyerek yarıldı.

Akıl, aşkın şerhinden çamura batmış merkep gibi aciz kaldı. Aşkın da âşıklığında şerhini yine aşk söyledi.

Güneşin delili yine güneştir. Onun varlığına dair delil lazımsa ondan yüz çevirme.

Gölge, güneşten nişan verse de, güneş her an, can nurunu neşreder.

Aydın ikiye ayrılması mucizesi güneş gibi zuhura gelince, gölge sana masal gibi uyku getirir.

Hakikaten dünyada, güneş gibi acaib bir şey yoktur. Fakat can güneşi daha acaibdir ki, cihan güneşi fânî olduğu halde, can güneşi bâkîdir, onun için dün, yani geçmiş zamanın itibari olmaz.

Güneş hariçte tek olmakla beraber onun tasvirini yapmak mümkündür.

Can güneşi ki, alem-i esirin haricindedir. Onun zihinde de hariçte de benzeri yoktur.

Can güneşi tasavvur edilmez ki, onun misli tasavvur ve tahayyül edilebilsin.⁸⁸⁹

Görüldüğü gibi Mevlânâ bu mısraları ile şunu vurgulamaktadır; lisandeki tasvir kuvveti, kalemdeki yaş kudreti ne kadar fazla olursa olsun, aşkı hakkı ile tarifinden lisan yorulur, kalem kırılır. Hatta lisan ile kalemi harekete geçiren düşünce ve fikir de aşkın anlatılması şöyle dursun, anlaşılmasında bile aciz kalır. Çünkü akıl, Allah'ın isim ve sıfatlarının tecellilerinden ibaret olan varlıklar alemini, hatta varlık aleminin basit mertebesi olan halk alemini kavrayıp izah edebilir. Aşk, vahdete ermiş olduğundan Allah'ın zatıyla ilgili bir meseledir. Bundan ötürü aşkı anlatacak yine aşktır vesselam. Çünkü güneşin delili güneştir. Yine Mevlânâ yukarıdaki mısraları ile aşkı güneşe benzetmekte ve bizim alemimizde ondan daha parlak ve cazip bir şey olmadığını fakat canları parlatan aşk güneşinin ondan daha acaib olduğunu, çünkü onun sürekli bâkî olduğunu, dün-bugün gibi itibarî kayıtlara bağlı kalmadığını açıklamaktadır. Çünkü aşk, bu dünyaya ehemmiyet vermeden zaman ve mekânları olmıyan ruhanî âleme bir taarruz yapar ve onu fetheder. Zaman ve mekânı olmayan dünyayı elde ettikten sonra insan, bu dünyayı başka türlü görür, artık o manen ölmüştür, yine manen kıymetli olanı görmüştür, ve ilâhî huzurda ebedî hayata kavuşmuştur.

Mevlânâ bu konu da Hz. Süleyman (a.) ile Belkıs'ın kıssasına işarette bulunarak şöyle demektedir:

Belkıs, Süleyman'ın nezdinde, Kudüs'e gitmek için azmetti ve geçmiş zamanı için teessüf etti.

Âşıkların şöhret ve haysiyeti terk ettikleri gibi, o da malı ve mülkü bıraktı.

O nazlı köle ve cariyeleri, gözüne porsumuş, kokmuş çürümüş soğan gibi görünmeye başladı.

⁸⁸⁹ Mesnevî, c. I, 113 vd.

Bağlar, köşkler ve nehirler, Süleyman'a olan aşkı dolayısı ile külhan gibi görünüyordu.

Aşk kalbi istila ederek orayı işgal eylediği zaman, latif olan şeyler dahi âşkın gözüne çirkin gözükür.

Aşkın kıskançlığı, zümrüdü bile, insanın gözüne pırasa gibi değersiz gösterir. "Lailâhe illellâh" kelimesini manası da budur.

Ey sığınacak yer arayan tâlip; "Lâilahe illâ Hû" budur. Ay bile sana kara dipli çömlek gibi görünür.⁸⁹⁰

Nitekim Mevlânâ'nın manen müridi, takipçisi ve yirminci yüzyıl müslüman şairlerinden Muhammed İkbâl'da akıl ve aşk kavramlarını mukayese ederken hemen, hemen Mevlânâ'nın görüşlerinin bir benzerini ortaya koyarak şöyle demektedir: "Akıl renk ve kokuya bağlı kaldığı sürece, dostun yoluna doğru o, yavaşça yürür. Onun eseri de ancak art arda gelen merhalelerde şekillenir... Ama sevgi, bu yolda ne yıl tanır ne ay, ne erken bilir ne geç, ne yakın bilir ne uzak. Akıl dağı parçalar, yahut etrafında dönüp dolaşır. Ama aşkın karşındaysa dağ tıpkı bir saman çöpüdür... Aşkın Hayber'i bir parça arpa ekmeyle fetheder. Aşk ayı ikiye yarar... Ruhumdaki aşk, gözlerimdeki görme gibidir. Dışı gördüğü gibi, içi de görür. O aynı zamanda hem kül, hem de kıvılcımdır. Aşk bir hükümdar ve apaçık bir delildir. İki dünyada, ona bağımlı olarak bulunur. O zaman ötesinde olup bununla birlikte, dün, yarın ondan kaynaklanırlar."⁸⁹¹

Aşk, herşeyin içinde bulunan, onu harekete getiren kuvvettir. Herşeyi yakan kıvılcım olduğu gibi, bütün renk renk dünya olaylarını erittikten sonra husule gelen tek renk yine odur.

Aşkın lisanı yoktur. Aşk gelince lisanların hepsi şaşırır kalır diyor, Mevlânâ:

Arapça daha hoş olmakla beraber Farisî söyle. Zaten aşkın yüzlerce başka lisanı da vardır, ama,

O güzelin kokusu gelip, yayılınca, o lisanların hepsi şaşırır kalır.

...

Aşıkların müderrisi, yarin hüsnüdür. Onların defteri ve dersi de sevgilinin yüzüdür.

Onlar zahiren sessizdirler, lakin hakikatte naraları arşa ve Maşuk-i ezelinin tahtına kadar vasıl olur.

Onların dersi müncezibane hareket, sema ve ızdıraptır. Onlar ne "Ziyâdât" kitabını, ne de "Silsile" kitabını ders edinmişlerdir.

Bu aşıklar kavminin silsilesi, yarin misk kokulu ve kıvırcık zülfüdür. Onlarda devir meselesinden bahsederler, ama sevgilinin devrinden.⁸⁹²

Demek ki, aşk bütün dillerden anlar. Fakat âşık bunu nerede öğrenmiştir. İşte buna Mevlânâ şöyle cevap veriyor: aşıkların müderrisi maşukun güzelliği, onların defteri ve dersi de yine sevgilinin yüzüdür. Onlar kesinlikle bir takım kitapları okuyarak bu bilgileri elde etmemişlerdir. Zaten herkim basirete nail olursa bu zahiri ilimlere rağbeti azalır. Bunu Mevlânâ ne güzel dile getirmektedir:

⁸⁹⁰ Mesnevî, c.IV, 851 vd.

⁸⁹¹ İkbâl, Muhammed, Benlik ve toplum, çev.: A. Yüksel, Eksen yay., İstanbul 1990, ss.31-32.

⁸⁹² Mesnevî, c. III. 3865 vd.

Her kim halvette basîret⁸⁹³ ve görüşe nail olursa, o artık ilimlerle yücelmeyi dilemez.

Ruhun cemali ile hembezm ve mülâki olana, ağızdan duyulma haberlerden ilimlerden artık tasa gelir.⁸⁹⁴

Yani nefsi ile mücahede ederek basîrete ulaşan sâlik, olayların iç yüzünü keşfeder. Kalbi mûkaşefeye ulaştığından dış alemi geren bedendeki göze ve onun elde ettiği bilgiye ihtiç duymaz çünkü bedendeki göz maddi âlemdeki varlıkları, olayları, renkleri ve şekilleri görür. Halbuki gönül gözü dış alemdeki eşya ve olayların iç yüzünü ve manevî âlemdeki hakikatleri görür.

Her ne kadar aşk tüm dillerden anlasa ve bahsetse de Mevlânâ'ya göre aşk çok gizlidir, ama hayreti aşikardır. Şimdi Mevlânâ'ya kulak verelim:

İki alemde aşka yabancıdır. Aşkta yetmiş iki türlü divanelik vardır.

Aşk çok gizlidir ama hayreti aşikardır. Ruh sultanlarının, canları bile ona hasrettir.

Aşkın mezhebi, yetmiş iki milletten başkadır. Padişahların tahtı, onun indinde bir tahta parçasından ibarettir.

Aşk sazendesı terennüm esnasında şunu çalar; bendelik bir kayıttır, efendilikte baş ağrısından ibarettir.⁸⁹⁵

Aşk kolay, kolay elde edilecek bir şey değildir. Çünkü ruh sultanları bile onun hasretini çekmektedirler. O halde aşk nedir? Bunun cevabını yine mutasavvıfımızdan dinleyelim:

O halde aşk nedir? Yokluk deryasıdır ki orada aklın ayağı kırıktır.

Bendelik ve sultanlık malum oldu, aşıklık ise bu iki perde ardında gizli kaldı.

Keşke varlığın dili olsaydı da var olanların perdelerini kaldırsaydı.

Ey varlık nefesi! O'nun hakkında ne söylesen her sözünle bil ki, O'nun üzerine bir perde daha örtmüş olursun!..

Vücüt sırrını idrak etmenin afeti hal ve kâldir. Nitekim kanı kanla yıkamak muhaldir.

Ben, Hakk'ın aşıklarının esrarına mahrem olduğum için gece gündüz bu varlık kafesi içinde O'ndan bahsederim.⁸⁹⁶

Biraz yukarıdaki bir beytinde aşk çok gizlidir demişti, Mevlânâ. Acaba aşkı gizlemek nedir? Bu iş kolay mıdır?

Aşkı gizlemek nedir? Yün ve pamuk içinde ateş saklamak gibidir ki saklandıkça ve pamuğu artırıldıkça alev daha ziyade meydana çıkar.

⁸⁹³ Basîret, lügatte, “öngörü, gafelete düşmeden ve duygulara kapılmadan ileriye ve gerçekleri isabetli olarak görme yeteneği” gibi manalara gelmektedir. Tasavvufî litaretürde ise, kudsî nurla nurlanmış kalbin kuvveti olup Hakk'ın hidâyeti ile perdelerin kaldırılmasıdır. Varlıkların hakikati ve iç yüzünü gösteren vasıta olarak kabul edilir. Nefse göre nesnelere şekillerini ve dış yüzünü gören göz ne ise kalbe göre basîret de odur.” Kaşânî, İstîlâhât, ss. 292-93; Cürçânî, Ta'rifât, s. 71; Ankârâvî, Minhâc, s. 215; Hafnî, Mu'cem, s. 35. Geniş bilgi için bkz. Süleyman Uludağ, “Basîret” DİA., c. V., s. 103

⁸⁹⁴ Mesnevî, c. III., 3879-80

⁸⁹⁵ Mesnevî, c. III., 4766 vd.

⁸⁹⁶ Mesnevî, c. III., 4770 vd.

Aşkın sırrını gizlemek istedikçe o: ben buradayım, diyerek sancak gibi başını kaldırır ve kendini gösterir.

Bana inat olarak o, iki kulağımdan tutar da: hey sersem, beni nasıl örter ve gizlersin, ört bakalım der!

Bende ona derim ki: her ne kadar coşmuş isen de, haydi git; sen can gibisin, hem aşikar, hem de gizlisin.⁸⁹⁷

Bu mısraları ile Mevlânâ “Aşk anlatılmaz yaşanır” düşüncesinde olduğu halde niçin aşktan bahsetmektedir? şeklindeki mukadder bir soruya cevap vermektedir.

Demek ki aşkı gizlemek yün ve pamuk içinde ateşi saklamaya benzer ki bu onun imkansız olduğunu gösterir. Aşk aynen ruh gibi hem gizli hem de aşikardır. Ruh soyut bir varlık olduğu için gözle idrak edilmesi mümkün değil, ama onun varlığını gösteren binlerce delil şahitlik yapmaktadır. İşte aşkıta görülmez yani maddi olarak halbuki, âşıkın hal ve hareketleri, tavırları onun âşık olduğunun delilidir. O her ne kadar bunu gizlemeye çalışsa da mümkün değildir.

Buraya kadar aşktan bahsettik. Acaba bu aşkı her insan elde edebilir mi? Veya onu nasıl elde etmeliyiz? Bu soruların cevabını yine mutasavvıfımızdan dinleyelim:

Canların gıdası aşktır. Bu münasebetle ruhların gıdası açlıktır.

Yakup'ta Yusuf'un açlığı vardı. O'nun için ona ekmek kokusu, yani Yusuf'un gömleğinin kokusu Mısır gibi uzak bir yerden ulaştı.

Gömleği bizzat Hz. Yusuf'tan alıp babasına götürmek için acele eden yehûdâ, gömlek yanın da olduğu halde o kokuyu duymadı.

Gömleğin bulunduğu yerden-yani Mısır'da- yüzlerce fersah uzakta olan Hz. Yakub olduğu için, onu kokusunu duydu.

Çok alim vardır ki hakiki irfandan nasibi yoktur. O kimse ilim hafızıdır, Allah'ın habibi değildir.

Dinleyen, avamdan da olsa, işittiğinden bir koku alır ve bir feyz bulur.

Çünkü gömlek onun elinde iğretidir; yahuda, gömleği götürüp Hz. Yakub'a teslim ile mükelleftir. Yine o gömlek onun elinde, esirci elinde bulunan cariye gibidir ki, esircinin nefsi için değildir, satılıktır.

Esircinin eline düşen cariye müşteri içindir, onun esirciye faydası yoktur.⁸⁹⁸

Mevlânâ bu mısralarıyla, aşkı nasıl elde edebileceğimizi beyan etmektedir. Aşk ancak hasret duyulur yokluğu bizi üzüntüye sevk ederse, işte o zaman onu elde edebilir yüzlerce kilometreden onun kokusunu alabiliriz. Mutasavvıfımız buna Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Yakub (a.) ile Yusuf (a.) kıssasına atıfta bulunarak, Hz. Yakub, oğlu Hz Yusuf'un hasretini yıllardan beri içinde taşıdığından onun gömleğinin kokusunu kilometrelerce uzaktan hissedebilmiştir. Halbuki gömleği taşıyan kişi bu kokuyu hissedememişti. Çünkü onda Yusuf'un ayrılık ateşi yoktur. Onun görevi gömleği Yakub'a teslim etmektir. Bugünde bir çok ilim sahibi, ilmi sadece başkalarına ulaştırmakla görevli olduğunu düşündüğünden okuduğu ilimlerden feyz ve bereket alamamaktadır. Mevlânâ bunu esir satan kimsenin elinde bulunan cariye

⁸⁹⁷ Mesnevî, c. III., 4780 vd.

⁸⁹⁸ Mesnevî, c. III. 3056vd./ Roller May Şöyle demektedir: “ Psikolojik ve ruhsal açıdan insanlar yalnızca saatlere bağlı olarak yaşamazlar. İnsan zamanı aşabilen bir varlıktır.” Roller May, Kendini Arayan İnsan, Ter.: Ayşen Karpat, Kuraldışı Yay., İstanbul 1998, ss. 237-38.

benzetmektedir. Nasıl ki esir satıcısı elinde bulunan cariye onun nefsi için değildir. Çünkü o cariye satılıktır. İşte irfan sahibi olmayan bir çok ilim adamı kendisinde bulunan ilmi aynen satılık cariye gibi görmekte ve hiçbir zaman kendisi için saklamayı, yani o ilimle marifetullahı ulaşmayı düşünmemektedir.

Gerçek bir âşıkın özellikleri nelerdir? Nasıl hareket eder? Şimdi onları mutasavvıfımızın dilinden aktaralım:

Hakiki âşık, hale hakimdir, mahkum değil... Aylar ve yıllar onun bendesi olur.

Söyleyince hâle ferman eder, isteyince cisimleri can haline getirir.

Hale mahkum olansa, hal gelince derecesi artan, halsiz kalınca rütbesi düşen bir kimsedir.

Hâle hakim olan zatın eli, hal kimyasıdır ki elini oynatınca bakır, onun mesti olur, yani; altını tahavvül eder.

Yine o zat-ı şerif isterse ölüm tatlılaşır, diken ve neşter, nerkis ve beyaz gül gibi latif olur.⁸⁹⁹

Gerçek aşık tasavvufi bir kavram olan hâle, yani bir gelip bir kaybolan durumlara mahkum olan değil hâle hakim olan kimsedir. İşte hâle hâkim olan bir kimse Allah'ın izni ile cansız olan cisimleri canlandırır, bakırı altına çevirir. Bunun için hakiki âşıklar Allah'ın nimetlerini ve lütuflarını müşahede eden değil bizzat zatını temâşa eden kimselerdir. Bu fikrimizi destekler mahiyette Mevlânâ şöyle buyurmaktadır:

Mahsus olan, yani; görülen işitilen, tadılan ve tutulan her şeyi, öyle yüksek zevât reddeder ve görünmeyen, yani batın olan Allah'a istinad eyler.

Öyle kimselerin aşkı zahir, maşûku gizlidir. Onun için harici ve aşikar olan, sevgili, dünyada fitnedir.

Bunu, yani abdulbâtın olupta sırf yar-i nihaniye bağlanmayı bırak ki surete olan aşklar; ne o surete, ne de bir hanımın güzel yüzüne aiddir.⁹⁰⁰

Âşıkın kendisine ruhuyla bağlı olduğu sevgili yani ma'şûk, şuurundan hiçbir iz kalmayınca kadar âşıkı döver, zira aşkın hücresi inek ahırı değildir, aşk ziyafeti hamlar için değildir.

Birisi bir dostunun kapısına gelip kapıyı çaldı. Dostu "kapıyı çalan kim?" deyince,

"Benim" diye cevap verdi. Dostu "Git, şimdi zamanı değil. Böyle bir sofraya, ham kişinin makamı olamaz.

Hamı, ayrılık ateşinden başka ne pişirebilir, nifaktan ne kurtarabilir?" dedi. Adamcağız gitti, tam bir yıl dostunun ayrılığıyla yanıp yakıldı.

Yanıp pişerek tekrar döndü, geldi. Dostunun evinin etrafında dolaşmağa başladı.

Kapıya varıp ağızdan edepten başka bir söz çıkmasın diye yüzlerce korku ile edepli, edepli halkayı çaldı.

Sevgili "Kim o?" deyince "Gönlümü alan sevgili, sensin" diye cevap verdi.

⁸⁹⁹ Mesnevî, c. III. 1425 vd.

⁹⁰⁰ Mesnevî, c. II. 706 vd.

*Sevgili “Mademki bensin, ey ben, gel, içeri gir! Ev dar, iki kişi sığmıyor” dedi.*⁹⁰¹

Her şeyden önce Ahmed Gazâlî'nin (ö.1126) dediği gibi, âşık ve maşûk birbirine bakan iki ayna olurlar.⁹⁰² Ancak bu sır Mevlânâ'nın da ifade ettiği gibi rasyonel gayretlerle hiçbir zaman açıklanamaz. Zira âşıklar, Cebrâil'in bile yaklaşamayacağı ulvî bir vahdet hali yaşarlar. Sevgilinin cemâli tecelli etsin diye hiç yorulmadan gönül aynasını parlatan, yahut gizli define, ebedi sevgili bulmak için belaların darbeleri ile kalbi kırılan âşık, felsefî teorilerin bir ifadesi olarak değil, bilakis tamamen şahsi bir tecrübe olarak anlar ki:

Her şey ma'suktur, âşık bir perde, ma'sûk dâima diri ve âşık ölü.

*Her kim aşk ile yanıp tutuşmamış ise o, uçamayan kanatsız bir kuş gibidir.*⁹⁰³

Nitekim Batılı düşünür Lynn Wilcok da şöyle demektedir; “İnsanın üstün konumunu alçaltan şey, olgularına, sınırlı kapasiteleri oranında onları çarpıtan ve hüküm süren cehaletin örtüsünün gizlediği nihai gerçeklikten uzaklaşan duyu organlarına bağlanması ve güvenmesidir.”⁹⁰⁴

Kısaca ifade edecek olursak; Mevlânâ'ya göre aşk, tüm olumsuz duyguları, duygusal bozuklukları ve farklılıkları sağlıklı bir davranışa dönüştüren bir iksirdir. Yine ona göre düşünme ve akıl yürütme sınırlı iken, sadece aşka ait olan hayat ve ifade etme, sonsuz nitelikleri ihtivâ eder.⁹⁰⁵

16. İbadet

İbadet, lügatte, boyun eğmek, alçak gönüllülük, itaat, kulluk, tapınma gibi anlamlara gelir.⁹⁰⁶ Bir terim olarak ise, insanın Allah'a saygı, sevgi ve itaatını göstermek, O'nun hoşnutluğunu kazanmak niyetiyle ortaya koyduğu belirli tutum, gerçekleştirdiği davranış ve düşüncülerdir.⁹⁰⁷

Fahreddin-i Râzî, ibadeti “Saygının en ileri derecesi”⁹⁰⁸ diye tanımlarken, İbn-i Kayyım el-Cevziyye, ibadetin hem sevgi hem de itaat unsurlarını içerdiğini, böylece bu iki özelliğin ikisini birden taşımayan davranışların ibadet sayılmayacağını belirtir.⁹⁰⁹

İbadet, ruhun gıdası, canın safası, kalbin ziyası, gönlün cilasıdır. İbadet kulun Cenâb-ı Allah'a manevî rabitasıdır; bundan mahrum ve uzak kalan insanlarsa, Rabb'ına muhabbet ve kurbiyyet irtibatı olmayan kimselerdir. İbadetin zevki, mağrur sultanları bile Allah'a halis kul eder. Onun nuru ile kalbte bulunan bütün batini hastalıklar şifa bulur.

“Sana yakîn (ölüm) gelinceye dek Rabb'ine kulluk et”⁹¹⁰ âyet-i celile, Peygamber (s.)'e ve dolayısıyla her ferde, ölünceye dek Allah'a kulluğu emrettiği gibi: “ Ailene (ve ümmetine) namaz kılmayı emret ve sen de ona sabırla devam et. Biz

⁹⁰¹ Mesnevî, c.I.,3160 vd.

⁹⁰² Schimmel, Annemarie, Ben Rüzgar Sen ateş, çev.: Senail Özkan, Ötüken Yay., İstanbul 1999, s. 196.

⁹⁰³ Mesnevî, c.I., 30-31.

⁹⁰⁴ Lynn, Wilcok, Sûfizm ve Psikoloji, çev.: Orhan Düz, İnsan Yay., İstanbul 2001, ss. 65-6

⁹⁰⁵ A. Reza Aresteh, Aşkta ve Yaratıcılıkta yeniden Doğuş, s. 114.

⁹⁰⁶ İbn Manzûr, Lisan, c. X., s. 58; İbn Abdülkadir er-Râzî, Muhtaru's-Sihâh, c.I., s. 172; Ebû Yahya, el-Hudûdu'l-Enîka, s. 77.

⁹⁰⁷ Kâşânî, Istilâhât, s. 107; Münâvî, et-Te'ârîf, s. 498; Cürçânî, et-Ta'rifât, s. 146.

⁹⁰⁸ Râzî, Fahreddin, Mefâtihu'l-Gayb, c. XIV., s. 159.

⁹⁰⁹ El-Cevziyye, İbn Kayyım, Medâricü's-Sâlikin, c. I., s. 58.

⁹¹⁰ Hicr, 99.

senden rızık istemiyoruz.; seni besleyen Biziz. (Güzel) akibet takva sahiplerinin (Allah'ın emrine uygun yaşayanların/ karşı gelemekten sakınanların) dir.”⁹¹¹ Âyeti de aile bireylerini kulluğa alıştırmayı ve ibadetin rızık kazanmaktan daha önemli olduğunu vurgulamaktadır. Çünkü rızık, beden, ibadet ise ruhun gıdasıdır. Birincisinin ömrü geçici ve sınırlı, diğerinin ise sürekli. Bedenin ihtiyacı olan gıdayı alamayan kısacık ömrünü yetirir. Fakat ruhunun gıdasını vermeyen ebedi mutluluğunu kaybeder.

Mevlânâ da bu konu ile ilgili şu âyet-i kerimeye işâret etmektedir:

a- “ Ben cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.”⁹¹²

Müfessirler bu âyetle ilgili şu bilgileri vermektedirler; Âyetteki “Liya’büdûn” kelimesinin “Liya’rifûn” manasına geldiği cinlerin insanlardan önce zikredilmesi onların insanlardan daha önce yaratılmasından dolayı olduğu belirtilmiş, yine insan ve cinlerin çoğunun ibadet yapmadıkları halde, ibadet nasıl yaratılış sebebi olabilir? Şeklindeki bir soruya şöyle cevap vermişlerdir. “Burada söz konusu olan mü’minlerdir. Nitekim İbn Abbas’ın “Ben mü’min olan cinleri ve insanları, ancak ibadet etsinler diye yarattım” anlamına gelen kıraati, buna delildir. Ya da insanların ve cinlerin O’na ibadete tam anlamıyla yetenekli ve muktedir olarak yaratılmış olmalarıdır. Kısaca ifade edecek olursak; insanlar ve cinler, hilkaten ve zorlayarak değil, teklifi ve ihtiyarî olarak kulluk için yaratılmışlardır.”⁹¹³

Şimdi bu âyetle ilgili Mevlânâ’nın yorumuna kulak verelim:

Beşerin yaratılışından maksat ibâdet olduğu için, cehennem, dünyada kafa tutan mütekebbirlerin ibâdetgahı olmuştur.

Âdem evladının her işte kuvveti vardır. Lakin onun yaratılışından maksat, Allah’a ubudiyyet ve ibâdettir.

“Ben insanları ve cinleri ancak bana ibâdet etsinler diye yarattım.” âyetini oku ve anla ki, dünyadan maksûd olan ibadetten başka bir şey değildir.

(Mevlânâ bu konunun daha iyi anlaşılması için bir kaç misal veriyor.)

Kitaptan maksûd olan, bahsettiği fen olmakla birlikte, sen onu yastık yapsan da olur.

Lakin maksat, onun yastık yapılması değil; irfan ve irşâd idi.

Eğer sen kılıcı çivi yapacak olursan, olmam demez. Fakat böyle yapmakla hezimet, zafer ve nusrete tercih etmiş olursun.

İnsanların yaratılmasından maksat: onların Hakk’ı bilmesi ve O’na ibadet etmesidir. Fakat her insanın kabiliyetine göre, bir ibadet yeri vardır.

*Kerim olan kimsenin ibadet yeri ikramdır. Alçak olanın ibadet yeri de onu hasta etmektir.*⁹¹⁴

Mevlânâ bu beyitleri ile diğer müfessirler gibi, insanın hatta tüm mevcûdâtın Allah’a kulluk ve ibâdet için yaratıldığını vurgulamaktadır. İnsan kul olduğu için

⁹¹¹ Tâhâ, 132.

⁹¹² Zâriyat, 56.

⁹¹³ Bkz. Taberî, Câmiu’l-Beyân, c. XXVII., s. 11; Beğavî, Tefsir, c. III., s. 397; Şevkânî, Fethu’l-Kadir, c. IV., s. 90; Beydâvî, Tefsir, c. V., s. 440; İbn-i Kesîr, Tefsir, c.II., s. 439; Âlûsî, Ruhû’l-Me’ânî, c. XXVII., ss. 20-25; Bursevî, c. VIII., s. 282.

⁹¹⁴ Mesnevî, c. III., 3004vd.

vardır. Kulluk yapmak onun yaratılışında mevcuttur. Yani insan hayatta olduğu sürece kulluktan kurtuluş şansı yoktur. Ya Allah'a kuldur, ya da O'nun mahlukatına kuldur. Herşeyi yaratılış amacına uygun şekilde kullanmak gerekir. Meselâ; kılıç düşmanla savaşmak için yapılmıştır. Fakat onu kasap dükkanında et doğramak için de kullanabilirsin, ama bu yaratılışına uygun bir kullanma olmaz, yine bir insanı bir yere belli bir işi yapmak için gönderdiğinde o arzu edilen işi değil de başka işler yaparsa sizi memnun eder mi? Asıl yapması gereken şeyi yapmayan bir insanın, onun dışında hiç luzumsuz olan şeyleri yapmasının herhalde bir kıymeti olmasa gerek.

Kuşeyrî'nin hocası Ebu Ali ed-Dekkâk da şöyle demektedir; "Kulluktan daha şerefli bir şey yoktur. Mü'min için, kulluk isminden daha yüce bir isim bulunamaz. Bundan dolayı Allah, Peygamber (s.)'in, dünyada en şerefli vakti olan Mi'rac gecesindeki halini kullukla nitelendirerek; 'Şanı yücedir O Allah'ın ki geceleyin kulunu, Mescid-i Haram'dan, Mescid-i Aksâ'ya yürüttü.'⁹¹⁵ Yine Hakk Teâlâ, 'Kuluna vahyettiğini vahyetti'⁹¹⁶ buyurmuştur. Şâyet kulluktan daha büyük ve yüce bir isim olsaydı, Peygamberini onunla isimledirirdi."⁹¹⁷

Mevlânâ, devam eden mısralarında Allah'a secde etmekten kaçınan dünya ehlinin padişah ve beylerin önünde secdelere kapanma zilletine düçar olacaklarını şöyle dile getirmektedir:

Allah padişahları, etten ve kemikten küçük bir kapı olarak yarattı; haberin olsun.

Huzûr-ı Kibriyâ'da secde etmeye düşman olan ehl-i dünya, o padişahlara karşı secde etsinler ve tezelliül göstereyin diye...

Allah bir gübreliği onlara mihrap yaptı ki onun adı, bey ve padişaktır.

Ey dünyada, mevki sahipleri karşısında yerlere kapananlar! Siz, Sübbûh ve Kuddüs olan Cenâb-ı Hakk'ın secde-i pâkine layık değilsiniz; pâk olanlar, şeker kamışı gibidirler. Siz ise boş birer kamışsınız.

O çeşit köpeklere elbette bu çeşit bayağı kimseler, tazim ve tekrimde bulunurlar. Fakat arslan gibi olan evliyâullah hazerâtı onlara meyletmezler.

Fare tabiatlı olan insanların zâbit ve âmiri kedi gibi olur. Fare kim oluyor ki arslanlardan korksun?

Onların korkusu Allah'ın köpeklerindedir. Onlar Afîtâb-ı İlâhiyeden nasıl korkarlar?

Hakikat güneşi olan bu ekâbirin virdi: " Rabb'imiz yücelerin yücesidir" sözüdür. Dünya-perest ahmaklara layık olansa bayağılık rabdır.

Fare arslanlardan nasıl korkar? Belki onlardan korkan misk köpüklü ceylanlardır.

Ey tencere yalayıcı dalkavuk! Kendin gibi bir çanak yalayıcının karşısına git de onu veliyy-i nimet ve efendi ittihâz et.⁹¹⁸

Burada, Allah'ın veli kulları, aslanlara, padişah ve beyler yani mevki sahiplerini kedilere, onlara secde edenler ise farelere benzetilmekte ve şöyle

⁹¹⁵ İsrâ, 1.

⁹¹⁶ Necm, 10.

⁹¹⁷ Kuşeyrî, Riâle, s. 200.

⁹¹⁸ Mesnevî, c. III., 3016 vd.

denilmektedir; fareler tabiatları icabı, çok heybetli olan aslandan korkup kaçmazlar, ama onun yanında varlığından bile söz etmek mümkün olmayan kedileri gördükleri zaman kaçacak delik ararlar. İşte alçak tabiatlı dünya perest insanlarda evliyaullahı gördükleri zaman bırak onlara karşı ihtiram ve saygıyı, üstelik edepsizce tavırlar takınırlar, fakat bir mevki sahibi insanla karşılaşınca onların eteklerine kapanarak secde ederler. Bu da onlara, Allah'a ibadetten kaçındıkları için bir ceza olarak Rabb'leri tarafından verilmiştir. Kısacası insanoğlu hiç bir zaman kulluktan hâli olamaz. Bu ya Rabb'ine ya da O'nun mahlukuna kulluk şeklinde tezahür eder. Fakat aslolan, insanın Rabb'ine kul olmasıdır.

İnsanoğlu bu beşerî varlığından kurtulmadıkça, gerçek manada Allah'a yaklaşılamaz, o'na kulluk ve ibâdete koyulamaz. Bu fikri Mevlânâ, susamış bir kimsenin kendisi ile suyun arasında bulunan duvarın üzerine çıkıp duvardaki kerpiçleri koparıp suya atmasını misal verdikten sonra şöyle ifade etmektedir:

Duvarın alçalması, suya yakınlık hasıl eder. O kerpiçlerin ayrılması vuslat dermanı olur.

Allah'a secde etmek, o yapışık kerpiçleri koparmaktır ki Hakk'a kurbiyyeti mucib olur, nitekim Kur'an'da "secde et ve yaklaş"⁹¹⁹ buyurulmuştur.

Bu varlık duvarı yüksek buldukça, bu baş eğmeye, yani secde etmeye mani olur.

Bu toprak vücuttan kurtulmayınca eğilip ab-ı hayata secde etmek ve ondan doya, doya içmek imkânı yoktur.

Duvar üstünde her kim daha ziyade susamışsa duvarın taşını ve kerpiciyi o daha çabuk koparır.

Suyun sesine her kim daha ziyade aşık ise, ona hicâp ve mani olan varlık duvarından daha büyük parçalar koparır.

O kimse suyun sesinden boynuna kadar mest olur. Suyun çıkardığı sestten başka bir şey işitmez.

Ne mutlu o kimseye ki günlerini ganimet bilir de borcunu edâ eder.

Mevlânâ takip eden mısralarında gençlik çağında yapılan ibadetlerle ihtiyarlık devresinde yapılan ibadetleri misal vererek birinci dönemdeki ibadetin önemine şöyle vurgulamaktadır:

Bir kimsenin kudretli, sıhhatli, güçlü ve kuvvetli bulunduğu gençlik zamanında ibadet etmesi başka türlüdür.

O gençlik mevsimi, yeşil ve taze bir bağ gibi bol, bol yetiştirir.

O vakit vücutta kuvvet ve iştah çeşmeleri akar da ten zemini onunla yeşerir.

Gençlik, ma'mur, çatısı çok yüksek, köşe direkleri çok sağlam, tamir karışmamış ve payanda vurulmamış bir ev gibidir.

Ondan sonra ihtiyarlık günleri erişip de boynunu burma lifinden örülmüş, yahut kuvvetli ve sıkı bükülmüş bir iple bağlayınca,

O ihtiyar ceset, çorak toprak gibi gevşek olur ve dökülür. Çorak bir tarladan hiç bir vakit güzel bir nebat yetişmez.

⁹¹⁹ Alak, 19.

İhtiyarda kuvvet ve şehvet suyu kesilir. Kendisinden ve başkalarından faydalanamaz.

Kaşları paldum gibi aşığı düşmüş, gözleri rutubetlenmiş ve kararmış,

İhtiyarlıktan yüzü keler sırtı gibi buruşmuş, dişleri döküldüğü için söz söylemesi değişmiş ve bir şeyin tadını alması kalmamış

Gün gecikmiş lâşe haline gelen ceset topal, yol ise uzun ve uzak, tezgah harap olmuş, işin de düzeni bozulmuş

*Kötü huyların kökleri sağlamlaşmış, onları söküp atacak kuvvet kalmamış.*⁹²⁰

Gerçekten gençlikte yapılan ibadetin önem ve sevabını Peygamberimiz ne güzel dile getirmektedir: “ Yedi sınıf insan vardır ki Allah, Arşının gölgesinden başka gölge bulunmayacağı kıyamet gününde onları onun gölgesi altında gölgelendirecektir. Bunlar; adil devlet başkanı, Allah’a kulluk ile büyüyen genç, evinden çıkıp tekrar evine dönünceye kadar kalbi mescidlere bağlı kimse, Allah için bir birini severek, buluşmaları ve ayrılmaları O’nun sevgisi üzere olan kimseler, gizli gizli Allah’ı anarak göz yaşı akıtan, mevki makam sahibi güzel bir kadının kendisini zinaya çağırdığı zaman ‘Ben âlemlerin Rabbi Allah’tan korkarım’ diyen kimse ve sağ elinin verdiğinden sol elinin dahi haberi olmayacak şekilde gizli sadaka veren kimse!”⁹²¹

Mevlânâ bu dünyadaki hayatımızı, mahkemeye şahitlik için gelmiş ve mahkeme koridorunda bekleyenlerin haline benzetiyor. İşte insan da elest bezminde Rabb’ine karşı vermiş olduğu sözüne karşı sadık mı değil mi? Bu dünya hayatındaki fiil ve eylemleri kıyamet günü şahitlikte bulunacaklardır. Mevlânâ bunu şu âyet-i kerimeye işârette bulunarak açıklamaya çalışmıştır:

b- “Hani Rabb’in Âdem oğullarından, onların sırtlarından zürriyetlerini çıkarıp kendilerini nefislerine şahit tutmuş, ‘Ben sizin Rabb’iniz değil miyim? (demişti)’ Onlarda: ‘ Evet (Rabb’imizsin) şahit olduk’ demişlerdi. (İşte bu şahitlendirme) kıyamet günü ‘ Bizim bundan haberimiz yoktu’ dememeniz içindi.”⁹²²

Biz Kaza-yı İlâhî kadısının dehlizinde (elestübirabbiküm) ve (Belâ) davası için bulunuyoruz.

Elest âleminde (Belâ) demiştin. Buradaki sözümüz ve işimiz imtihan için şühûd ve beyandır.

Neden kâdı’nın koridorunda oturup kalmışız, biz buraya şehâdet için gelmedik mi?

Kâdı mahkemesinin koridorunda ey şâhit; ne vakte kadar hapis olup kalacaksın?

Seni buraya, bu hususta inkâr etmesin, şehâdette bulunsun diye çağırmışlardır.

Halbuki sen inadından şu daracık yerde oturmuş, elini bağlamış, dudağını yummuşsun.

Ey şâhit; senden beklenen şehâdeti ifâ etmeyince bu koridordan nasıl kurtulursun?

⁹²⁰ Mesnevî, c. II. 1229 vd.

⁹²¹ Buhârî, Ezân, 36; Müslim, Zekât, 91,92.

⁹²² A’raf, 172

Bir an evvel şehâdette bulunmak senin için kârdır. İnadı bırak da kurtul ve koşarak git, kısa bir işi kendi hakkında uzatma.

İster yüz yılda, ister bir anda, bu emâneti edâ ederek kendini halâs et.

(Mevlânâ devam eden mısralarında ibadetlerin ve güzel huyların nasıl şahitlik yaptıklarını izah etmektedir.)

Bu namaz, oruç, hac ve cihad; insanın itikat şahitleridir.

Bu zekât ve hediye ile hasedin terki, kendi sırrına şahit göstermektir.

Misafîr davet etmek, doyurmak ve ihsanda bulunmak: ey büyükler; bizde sizin gibi doğru dürüst Müslümanız, demeyi izhar içindir.

Hediyeler armağanlar ve sunulan şeyler, ben seninleyim, seni seviyorum diye şahitlikten ibarettir.

Bir kimse; mal ile, yahut başka türlü bir vasıta ile hayra çalışırsa; o çalışma, içerimde cömertlik ve hayır severlik cevheri vardır demektir.

(Yine o çalışma:)

Takva ile cömertlikten ibaret bir cevherim vardır ki bu zekât ve orucun ikisi de ona şahittir.

(Manasını taşır)

Oruç; bu kimse; helalden bile perhiz etti, harama meyli olmayacağını istidlâl et, der.

Verdiği zekât da; bu kimse kendi malını verdi, nasıl olurda kendisi ile aynı dinde ve yolda olanların malını çalar, der.

Fakat bu işleri riyâ ve tezvîrle yaparsa o iki şahit, Hakk'ın ilâhî adalet mahkemesinde kabul edilmez.⁹²³

Demek ki insanın bu dünyada yaptığı eylemler, yarın Hakk divanında şahitlikte bulunacaktır. Fakat tuttuğumuz oruçlar, verdiğimiz zekâtlar ve diğer tüm ibadetlerimiz Allah için değil de gösteriş ve başkalarını aldatmak için olursa, bunlar Hakk'ın ilâhî adalet mahkemesinde kabul edilmeyip red olunmasına sebep olur.

Bir gün Allah (c.), Hz. Musa'ya onu sevdiğini vahyetti. Hz. Musa ise bunun hangi amelinden dolayı olduğunu öğrenip o işi daha çok yapmak için Allah (c.)'a niyazda bulundu. Allah Teâla'da: ya Musa senin gölünde bizden başkası yok. Hatta bizden başkası senin gözünde taş ve kerpiç gibi değersiz, diye vahyetti. Bundan sonraki kısmı Mevlânâ'nın dilinden dinleyelim:

Öyle ki sen “İyyâke na'büdü ve iyyâke neste'in= Yalnız sana ibadet eder ve yalnız Senden yardım isteriz” dersin.

Bu “İyyâke na'büdü= ancak sana ibadet ederiz”⁹²⁴ cümlesinde hasır vardır ki bu, ibadeti yalnız Allah'a tahsis etmek ve riyakarlığı nefyetmek içindir.

“İyyâke neste'in=yalnız senden yardım isteriz”⁹²⁵ de hasır içindir; yardım dilemek ve muvaffakiyet beklemeyi ancak Hakk'a hasreder.

⁹²³ Mesnevî, c. V., 175 vd.

⁹²⁴ Fatihâ, 5

⁹²⁵ Fatihâ, 5.

*İlâhî; ancak ve yalnız sana ibadet ederiz; yardımı da ancak ve yalnız senden bekleriz.*⁹²⁶

Görüldüğü gibi Mevlânâ bu mısraları ile Fatiha suresinin beşinci âyetini tefsir etmekte ve ibadetin en üstününün, Allah'tan başka bütün düşünceleri gönülden silmek ve herşeyi O'ndan beklemek olduğunu, yine ibadeti yalnız Allah'a hasretmek ve böylece riyakârlıktan kurtulmak, yardımı Hakk'a hasretmekte muvaffakiyetin ancak Allah'a ait olduğunu ikrar etmektir, şeklinde yorumlamaktadır.

Bu âyetin tefsirine baktığımızda müfessirlerin de aşağı yukarı Mevlânâ'nın yorumuna yakın şeyler söylediklerini görürüz.⁹²⁷

Acaba niçin insan yaptığı ibadetlerden tat ve zevk almaz? Mevlânâ bu sorunun cevabını şu âyet-i kerimenin tefsirinde bize haber vermektedir. Söz konusu âyet-i kerimenin meâli şöyledir:

c- “Hayır! Bilakis onların işlemiş oldukları (kötülükler) kalblerini kirletmiştir.”⁹²⁸

Âyette geçen “rân” kelimesi lügatte, “kir, pas, örtü ve mühür” manalarına gelmektedir.⁹²⁹ Tefsir kitaplarında da lügat manası doğrultusunda tefsir edildiğini görüyoruz.⁹³⁰ Nitekim Bursevî ise şöyle demektedir: “Kalb, şer’î hitab yönünden ilâhî varlığı kabul etmez de başkasına yönelirse, bu hal pas, perde, örtü, ve benzeri başka şeyler olarak ifade edilir. Allah Teâlâ: ‘Bizi çağırdığın şeye karşı kalplerimiz kapalıdır.’⁹³¹ Âyetiyle buna işaret eder.⁹³²

Mevlânâ da bu âyet-i kerime ile ilgili şöyle demektedir:

Şuayb (a.) zamanında birisi, ben bunca günah işlememe rağmen Allah Teâlâ beni cezalandırmıyor, bana lütfediyor, derdi. Şuayb peygamber ise ona şöyle derdi: Aslında sana çok büyük cezalar veriliyor. Ama günahların yüzünden kalbin karardığından bunu farkedemiyorsun. Bu aynen temiz ve kirli tencerenin ateşin üstüne konulması gibidir. Temiz tencerede ateşin isisi hemen belli olduğu halde, diğer tencere kirli paslı olduğu için dumanın kirleri onun üzerinde hemen belli olmaz. İşte günahlar da, kalbleri pas tutmuş, kararış insanlara pek tesir etmez, onların vicdanlarını rahatsız etmez. Fakat henüz kalpleri paslanıp kararışmamış, vicdanları aslî safiyetini kaybetmemiş insanlara günahlar çok ağır gelir ve onları rahatsız eder. Şuayb (a.) bu delillerle o insanın aslında cezalandırıldığını anlatmaya çalıştı. Fakat o günahkâr, ondan daha açık bir nişan istedi. Bunun üzerine Şuayb (a.) Allah Teâlâ'ya bunu bildirince O da şöyle buyurdu:

“Muaheze edilmiş olduğunun bir âlâmeti ibadetinde, orucunda, duâsında görünmektedir.

Nitekim kıldığı namazdan, verdiği zekattan ruhu zerre kadar zevk duymamakta, safâ bulmamaktadır.

⁹²⁶ Mesnevî, c. IV., 2943vd.

⁹²⁷ Bkz. Taberî, Câmiu'l-Beyân, c. I., ss. 69-73; Beğavî, Tefsir, c. I., ss. 41-43; Şevkânî, Fethu'l-Kadîr, c. I., ss. 22-23; Beydâvî, Tefsir, c.I., ss. 63-69; İbn-i Kesîr, Tefsir, c.I., s. 26-27; Âlûsî, Ruhû'l-Me'ânî, c.I., ss. 36-47; Bursevî, c.I., ss. 42-43.

⁹²⁸ Mutaffîfîn, 14.

⁹²⁹ İbn Manzûr, Lisân, c. XIII., ss. 4117-19; İbn Fâris, Mücmelü'l-Lüğa, c. II., s. 411; Firuzâbâdî, Kamûsu'l-Muhît, c. IV., s. 518. Asım Efendi, Kamûs, c. IV., ss. 638-9.

⁹³⁰ Bkz. Taberî, Câmi'u'l-Beyân, c. XII., ss. 489-90; İbn Kesîr, Yefsir, c. IV., s. 518; Zemahşerî, Keşşâf, c., s. 232; Râzî, Mefâtiḥ, c. XXXI., s. 86; Alûsî, Ruhû'l-Me'ânî, c. XXX, ss. 72-3.

⁹³¹ Fussilet, 6

⁹³² Bursevî, Ruhû'l-Beyân, c. X., ss. 367-68.

Âdeti ibadet etmek, iyi işler yapmaktır amma, bunlardan hiç bir tad almıyor.

Onun cismi, sureti ibadet ediyor; manası ruhu harap olmuş. Cevizi çok ama hepsi içsiz, özsüz.

Kulun ibadetlerine güzellik katan, ondan alınan zevktir. Çekirdeğin ağaç olabilmesi için çekirdeğin içli olması gerektir.

*İçsiz çekirdeğin hiç fidan olur mu? Cansız suret bir vehimden, bir hayalden ibarettir.*⁹³³

Görüldüğü gibi Mevlânâ da diğer müfessirler gibi, günahların kalbleri kirleteceği üzerinde durmuş. Fakat diğer müfessirlerin değinmediği bir konuya değinmekte, oda günahların insanın ibadetlerinden zevk ve lezzet duymamasına sebep olacağını ileri sürmesidir. Gerçekten de bu konu tasavvufî düşüncede önemli bir yer işgal etmektedir. Çünkü günahlar, kalbin ilâhî sıfatları yansıtma özelliğini kaybettiren ve onu sadece fiziki anlamda bir kalb olma derekesine indiren fiillerdir. Bu nedenle tasavvuftaki seyr u sülûkün amacı sâlikin kalbini ağıyardan temizleyip, oraya Hakk'ı yerleştirmektir. Bu ameliye yapılmadığı sürece yapılan ibadet ve taatlardan gerçek manada zevk ve lezzet almak mümkün değildir.

16.1. Namaz

Namaz, Farsça bir kelime olup⁹³⁴ Arapçası “salat”tır. Salat ise sözlükte, duâ, Hz. Peygamber için yapılan dua, veya Hz. Muhammed (s.)’in adı anıldığı zaman söylenen söz gibi manalara gelmektedir.⁹³⁵

“Salat” kelimesi ve türevleri Kur’ân-ı Kerimde doksan dokuz yerde geçmekte ve hemen hemen hepside namaz manasına gelmektedir.⁹³⁶

Mevlânâ namaz kılarken huzur-u kalbe dikkatleri çekerek şu âyet-i- kerimeye işarette bulunmaktadır:

“Mü’minler muhakkak felah bulmuş (umduklarına ermişler) dir. Zira onlar namazlarında huşû içindedirler.”⁹³⁷

Müfessirler, sahabeyi kiramın daha önceleri namaz kılarken gözlerini semaya diktiklerini, bunun üzerine “Onlar namazlarında huşû içindedirler” âyetinin nazil olduğunu belirtmekte ve şu haberi aktarmaktadırlar; “Rivâyet edildiğine göre Allah’ın Rasulü (s.), namaz kılan birisini sakalıyla oynarken görmüş ve şöyle buyurmuştur; ‘Bunun kalbi huşû duysaydı, organları da huşû duyardı.’”⁹³⁸

“Namazda Huşûnun Fazileti” başlığı altında İmam Gazali “Sarhoş olduğunuz zaman, söylediğinizi bilip anlayıncaya kadar namaza yaklaşmayın.”⁹³⁹ Âyetini zikrederek şu işari yorumu yapar. “Bazıları bu âyetteki sarhoşluk kelimesine dünya meşgalesi veya dünya sevgisi ile sarhoş olduğunuz vakitte de namaza yaklaşmayın manasını vermişlerdir.”⁹⁴⁰ Nitekim Vehb ibn Münebbih buyuruyur ki; “Âyetten murad,

⁹³³ Mesnevî, c. II.,3400 vd.

⁹³⁴ Kanar, Mehmed, Büyük Farsça ve Türkçe sözlük, s. 661.

⁹³⁵ İbn Manzûr, Lisan, c.XI., s. 289; Razî, Muhtaru’s-Sihâh, s. 154.

⁹³⁶ Abdalbâkî, el-Mu’cem, ss. 524-25.

⁹³⁷ Müminûn 1-2.

⁹³⁸ Bkz. Taberî, Câmiu’l-Beyân, c. XVIII., ss. 1-3; Beğavî, Tefsir, c. III., ss. 301-2; Ebû Su’ûd, İrşâdu Aklü’s-Selîm, c. VI., s. 123; Şevkânî, Fethu’l-Kadîr, c. III., ss. 473-75; Bursevî, Ruhü’l-Beyân, c. V., ss. 430-31; Âlûsî, Ruhü’l-Me’ânî, c.XVIII., ss. 3-4; 73

⁹³⁹ Nisâ, 43.

⁹⁴⁰ Gazali, İhyâ, c.I., s. 410.

zâhir manasıdır. Bu âyette yalnız içki değil, dünya meşgalesinin sarhoşluğuna da tenbih vardır. Çünkü Allah Teâlâ âyetin sonunda illeti beyan sadedinde, ‘Ta ki dediğinizi bilinceğe kadar’ buyurmuştur. Nice namaz kılanlar var ki içki içmemişler, fakat namazda ne okuduğundan haberi yoktur.”⁹⁴¹ Çünkü dünya meşgalesi, içmeden kendisini sarhoş etmiştir.

İşte bu nedenlerden dolayı namazın sahih olması için huzur-u kalbi şart koşan ve huşusuz kılınan namazın fasid olacağını kaydeden İmamı Gazâli bu konuda şunları kaydeder: “ Bîşr İbn Haris, Ebû Talib Mekki’nin Kûtu’l-Kulûb’unda Sufyani Sevri’den naklettiği rivâyetinde, ‘Huşu ile kılmayan kimsenin namazı fasiddir.’ demiş ve Hasan Basri’den ‘Huzursuz kılınan namazın, sevaptan daha ziyade ukûbete sebep olduğu rivâyet edilmiştir. Yine Muaz b. Cebel: ‘ Kılarken sağında ve solunda olanları bilmeye çalışan kimsenin namazı namaz değildir.’ diye bir rivâyette bulunmuştur. Buna benzer ve bu kabilden vera sahibi olan fakihlerden, sayılmayacak kadar pek çok rivâyetler vardır. Hak olan bu hususta edille-i şeriyeye müracaat etmektedir. Halbuki huzurun şart olması konusundaki haber ve eserler meydandadır. Şu kadar var ki zahiri teklifte fetva, halkın kusurları nispetinde takdir edilir. Namazların tamamında huzur-ı kalbi şart koşmak fetva makamı için mümkün değildir. Çünkü tam bir huzur-ı kalpten insanların ekserisi acizdir. Buna ancak bazı kimselerin gücü yeter. Zarûret sebebiyle namazın tamamında huzur-ı kalbi şart koşmak mümkün olmazsa tamamen terk de edilmez. Hiç olmazsa cüzi bir miktarında huzur-ı kalbin bulunması zarureti vardır. Buna da en elverişli olan ilk tekbirdir. Bunun için zaruri olarak bu kadar ile iktifa edilmiştir. Bununla beraber gaflet ile kılan kimse ile hiç kılmayan müsavi olmamasını umarız. Çünkü gafletle de olsa namaz kılan hiç olmazsa zahiri fiile baş vurmuş, bir an olsun kalbini hazırlamıştır.”⁹⁴²

Şimdi Mevlânâ’nın bu konudaki yorumlarına geçelim:

Ali b. Ebi Talib (r.)’den “Müminler namazlarında huşua riâyet ederler” âyeti sorulduğu zaman o: “Huşû kalptedir. Huşu, müslümanın vakarına yakışır şekilde vücudunun sakin olması ve gözünü namaz kıldığı yerden ayırmamasıdır,”⁹⁴³ demiştir.

Mesnevî’de ise Mevlânâ huşusuz yapılan salih amelleri delik bir ambara buğday dökmeye benzeterek şöyle demektedir:

Biz, bu dünya ambarında buğday topluyor, bir yandan topladığımız buğdayı kaybediyoruz.

Buğdayın kayboluşunun farenin hilesinden olduğunu aklımızı kullanıp idrak etmiyoruz.

Fare ambarı deldi. Onun hilesinden mahsul dağıldı.

Ey can, önce farenin şerrini defet, sonra buğday ölçüğünü omuzla.

O büyükler büyüğü, (Hz. Muhammed (s.) bak bir sözünde ne der; “Gönül huzuru olmadıkça namaz tamam olmaz.”

Eğer ambar faresinin hilesi yoksa, bizim kırk yıllık amelimizin buğdayı nerede.

Bu kadar zamandır doğruluğumuzun, işimizin hasılı niçin ambarımızı doldurmadı?⁹⁴⁴

⁹⁴¹ Gazali, a.g.e., aynı yer.

⁹⁴² Gazâli, İhyâ, c.I., ss.439-440

⁹⁴³ el-Hakim Neysâbüri, Muhammed b. Abdullah, el-Müstedrek ale’s-Sahihayn, thk.: Mustafa Abdulkadir Ata, I-IV, Beyrut 1992, c.II., s.393; Gazâli, İhyâ, c.I, s.150; Fihî Mafih, s.221.

Demek ki huşu ile yapılan amel-i salihler insanın hayatında etkisini gösterir. Şâyet yapılan eylem ve fiiller riya ve gösterişle karışmışlarsa, tüm bunlar insanın hayatında müsbet yönde bir tesir icra edemezler. Mevlânâ'nın deyimi ile bu fare deliklerinin mevcut olduğu ambara üstten tahıl dökmeye benzer.

Cüneyd; “Namazda iken düşüncen sadece namazı eda etmek olmasın, kendisine ulaşmak için namazdan başka vesile bulunmayan varlığa (Allah’a) vasıl olma sevincini ve neşesini sakın ihmal etme,”⁹⁴⁵ demiştir. Yine aynı mana da olmak üzere, İbn-i Ata; “ Seni namazda iken gören varlığın huzurunda duyman gereken hürmet ve heybet hislerini bir tarafa bırakıp, sadece namazı eda etmeyi düşünme,”⁹⁴⁶ demiştir.

İşte bu manalar doğrultusunda namazını eda eden, Müslim İbn Yesar hakkında anlatılan bir olay; Rivâyet edilir ki bu zat, Basra’da camide namaz kılarken, caminin bir tarafı yıkıldı, insanlar gürültüden ne oldu diye camiye koştukları halde kendisinin, selam verinceye kadar bu halden haberi bile olmadı.⁹⁴⁷

Yine Mevlânâ namazda tadil-i erkâna riâyeti ve huşû ile kılmayı, bir benzetme ile şöyle anlatır:

*Namaz yumurtasından civcivi çıkara gör. Tane toplayan kuş gibi tazimsiz ve tadilsiz başını yere koyup kaldırma.*⁹⁴⁸

Mevlânâ namazı yumurtaya teşbih ile ondan civciv çıkarılmasını, huşû ile eda edilerek va’dedilen kurtuluşa benzetmektedir. Daha sonraki beyitlerde namazdaki iftitah tekbiri, kıyâm, rukû, secde ve namazın sonundaki selamı, çeşitli teşbihlerle yorumlamaktadır. Şimdi kendi ifadeleri ile bunları aktarmaya çalışalım.

Dekûkî namazda ileri geçti, yani, imam oldu. O yedi kişi atlas bir kumaş gibi idi ki, Dekûkî onların saçağı idi.

O şahlar katarı, saf olup o ünlü imama uydular.

Tekbir getirip namaza girince kurban gibi bu alemde çıktılar.

Ey imam iftitah tekbirinde (Allahu Ekber) demenin manası, İlâhî, biz senin huzurunda kurban olduk, demektir.

Kurban kestiğin vakit (Allahu Ekber) diyorsun. Namazda durmak ve iftitah tekbirini almak da, öldürülmeğe müstehak olan nefsi kesmek gibidir.

O esnada ten İsmâil, can da İbrahim Halil (a.) gibidir ki can, cismin heva hevesini kesmek için tekbir getirmişti.

Ten, şehvetlerden ve hırslardan ölüp kurtulmuş, namazda bismillah demekle boğazlanmıştı.

Mevlânâ; namaza başlarken Allahu Ekber demenin, hakikatte nefsi kesmek için tekbir getirmek olduğunu dile getiriyor. Gerçekten de namaz kılmak, nefis için bir ölümdür. Çünkü namaz, nefsin hoşlanmadığı kendisine çok ağır gelen işlerden birisi olduğunu Kur’ân-ı Kerim’de çeşitli âyetler dile getirmektedir. Onlardan bir kaçının meâli şöyledir: “ Sabır ve namazla (Hakk’dan) yardım isteyin. (Gerçi) bu, elbette büyük (ağır ve çetin) bir şeydir. Ancak (Allah’a karşı) yüksek saygı gösterenlere göre

⁹⁴⁴ Mesnevî, c.I., 390 vd.

⁹⁴⁵ Kelebâzî, Taarruf, s. 201.

⁹⁴⁶ Kelebâzî, a.g.e., aynı yer.

⁹⁴⁷ Gazâlî, İhyâ, c.I., s.414.

⁹⁴⁸ Mesnevî, 9805.

öyle değil.”⁹⁴⁹ ; “ (O münafıklar) namaza kalktıklarında üşene üşene ve istemeyerek kalkarlar.”⁹⁵⁰ Yine münafıklar hakkında şöyle buyrulmaktadır; “ Onlar Allah’ı ve peygamberi inkar ettiler; namaza da gelmezler, ancak tenbel, tenbel ve gösteriş için gelirler.”⁹⁵¹ İşte bu âyetler de göstermektedir ki namaz, tezkiye edilmemiş nefisler için gerçekten çok ağır bir ibadettir. Bunun için Mevlânâ iftitahtekbirini nefsi kurban etmek için alınan tekbire benzetmektedir.

Mutasavvıfımız, iftitahtekbirini açıkladıktan sonra kıyam, rükû, secde ve kâdenin esrarını şöyle beyan ediyor:

Namaz kılanlar, kıyamette olduğu gibi Huzur-ı İlâhi’de saflar teşkil ederek muhasebe ve münacata gelirler.

Namazdakiler, Huzur-u Hakk’ta göz yaşı dökerek ve kıyamet gününde kabirden kalkıp mahşer yerinde dikilir gibi dururlar.

Cenâb-ı Hakk diyecektir ki: Sana verdiğim bu kadar mühlet içinde ne kazandın ve bana ne getirdin.

Ömrünü nasıl bir amelde bitirdin, rızkını ve kuvvetini hangi işte tükeettin.

Gözünün cevherini nerede eskittin, beş duyunu nerelerde kullandın.

Gözünü, kulağını, aklını, hayat irade, ilim, kudret gibi arşa ait cevherleri harcadın, onlara mukâbil arzdan ne satın aldın.

Sana bel ve kazma gibi el, ayak verdim. Ben onları kendi lütfumla bağışlamıştım. Ne oldular.

Huzur-ı İlâhi’den, böyle yüz binlerce dertli haberler ve sualler gelir.

Kıyamda iken bu sözler cenâb-ı Hakk tarafından varid olur. Muhatab olan da utancından iki kat olup rükûa varır.

O kişi, utandığından ve ayakta duracak kuvveti kalmadığından rükûa gider ve (Sübhane Rabbiyelazîm) diye Hakk’ı tesbih eder.

Sonra; rükûdan başını kaldır da Hakk’ın suallerine cevab ver, diye ferman-ı İlâhi gelir.

Rükûdan başını mahcub olarak kaldırır, fakat tekrar yüzü üstüne düşer.

Tekrar ona; Secdeden başını kaldır, yapmış olduklarından haber ver, diye ferman gelir.

O mahcub bir halde başını kaldırır da tekrar yılan gibi yüzü üstüne kapanır.

Cenab-ı Hakk tekrar: başını kaldır ve izâhât ver! Yaptıklarını senden birer, birer soracağım, buyurur.

Allah’ın heybetli hitabı onun ruhuna tesir ettiği için ayakta duracak kuvveti kalmaz.

O ağır yükün tesirinden, dizleri üstüne çöker. Cenâb-ı Hakk ise: Söz söyle, halini beyan et! Der.

Sana nimet vermiştim, nasıl şükrettiğini söyle! Sana sermaye vermiştim, onunla ettiğin istifadeyi göster.

⁹⁴⁹ Bakara, 45.

⁹⁵⁰ Nisa, 142.

⁹⁵¹ Tevbe, 54.

O kimse selam verirken yüzünü sağ tarafına, ervah-ı enbiyâ ve melâike tarafına çevirir. Ve:

'Manevi padişahlar, şefaât ediniz ki, bu kötünün ayağı ve kilimi çamura batmış,' der.

Peygamberler derler ki; çare ve yardım günü geçti. Çare dünyada olabiliirdi. Orada salih amellerde bulunmadınız, o günler gitti.

Sen vakitsiz öten bir kuş gibisin, ey talihsiz git, bizim kanımıza girme!

Yüzünü sol tarafa, akraba ve taallukatının bulunduğu yöne çevirir. Onlar da ona; sus, yardım isteme...

Kendi cevabını Allah'a kendin ver. Efendi, biz kim oluyoruz ki sana yardım edelim? Bizden el çek, derler.

Ne bu taraftan ne o taraftan fayda görür, o zavallının ruhu çaresiz kalır, kalbi parça, parça olur.

O miskin adam herkesten me'yûs olunca duâ için iki elini kaldırır.

Ya Rabbî cümleden ümidimi kestim. Evvel ve ahir kuluna melce ve penâh sensin ve senin rahmet ve mağfiretine nihâyet yoktur.⁹⁵²

Duânın kabul şartlarından biri de duâ eden bir kimsenin herkesten ümidini kesmesi ve muradının meydana gelmesini yalnız Allah'tan beklemesidir. Allah'tan bir şey isterken, zihninde Ahmed veya Mehmed Efendiyi bulundurmamak mani olur. Nitekim bir âyette buna işaret etmektedir. "Allah (insanlar) ümitlerini kestikten sonra, yağmuru indirmekte, rahmetini yaymakta olandır. O hakiki yâr ve hamiddir, (hamd edilmeye layıktır.)"⁹⁵³

Kibâr-ı evliyâdan Ebu Said Harrâz'a: Namaza nasıl durulur? Diye sormuşlar. O da; Kıyamette Allah'ın huzuruna çıkıp duracağın gibi, öyle bir duruş ki, seninle O'nun arasında tercüman bulunmayacak, O sana bakacak ve soracak, sen O'na cevap vereceksin ve öyle bir Melik-i Azam'ın huzurunda bulunduğunu bileceksin, demiş.⁹⁵⁴ Başka bir sufi ise; "namazın manası, alaka ve bağların her çeşidinden sıyrılıp çıkmak ve sadece manevî hakikatlerle bulunmaktır,"⁹⁵⁵ demiştir. İşte Mevlânâ da bu beyitleri ile namazda ki kıyamı, rukuu, secdeleri ve selamı kıyamette vuku bulacak bu hadiselerle benzeterek insanın namaza dururken bu şuur ile durmasını bu olayları aklından çıkarmamasını, yani hesaba çekilmeden önce insanın kendisini hesaba çekmesi gerektiğini anlatmaya çalışmaktadır.

Görüldüğü gibi, Mevlânâ ve diğer mutasavvıflar, namazın iç yüzünü yorumlamakta ve ruhuna önem vermektedirler. Namaz, sırf dış şekliyle değil, içteki derin boyutuyla, yani huşû ile bir değer ifade eder. Bu nedenle sûfiler bu konuda alabildiğine derinleşmişler ve ona çok önem vermişlerdir. Çünkü ancak bu namaz, ruhun Allah'a miracı ve vuslatıdır.

⁹⁵² Mesnevî, c.III. 2149 vd.

⁹⁵³ Şurâ,28.

⁹⁵⁴ Serrâc, el-Luma', s. 159;Tahiru'l-Mevlevî, Şerh-i Mesnevî, c.X., s.567.

⁹⁵⁵ Kelebâzî, Taarruf, s.201.

16.2. Dua

Dua, sözlükte, yalvarma, yakarma, niyaz, çağrı, nidâ, davet, Allah'tan dilekte bulunma gibi manalara gelmektedir.⁹⁵⁶ Tasavvuf ıstılahında ise, kulun Allah'a sadece dille yalvarmayıp, bütün hâliyle niyâzda bulunmasıdır.⁹⁵⁷

Allah Teâlâ, insanla vahiy aracılığıyla konuşur.⁹⁵⁸ Fakat Allah ile insan arasındaki bu lisanî münasebet, tek taraflı değildir. Başka bir deyişle insan bu münasebette daima pasif kalmaz, bazen o da Allah ile sözlü ilişki başlatır ve onunla dilsel işaretler kullanmak suretiyle konuşmak ister. Normal olarak insan, doğrudan doğruya Allah'a hitap etme vasıtasına sahip değildir. Normal kelime alış verişini olabilmek için iki taraf arasında ontolojik eşitlik bulunmalıdır. Bu dilin temel prensibidir. Halbuki Allah ile insan arasında bu eşitlikten bahsetmemiz mümkün değildir. İşte bu prensibi bozacak bir hal vukubulduğu zaman insan Allah'a hitabedebilir. Bu, öyle olağan üstü bir haldir ki bu halde insan kafası gerilir, gerilir, kırılma derecesine varır. İşte bu noktaya gelen insan, Allah'la doğrudan doğruya söz söyleme noktasına varmış olur. Böyle bir durumda insan normal manada insan değildir; o anda o, kendi benliğinden üstün bir varlığa dönüşmüştür. İşte olağan üstü durum içinde geçen böyle bir konuşma olayına duâ denir.⁹⁵⁹

Bu ifedelerle İzutsu, duanın ancak fenâ halinde vukubulacağını ileri sürmektedir. Çünkü sâlik fenâ anında kendi benliğinden sıyrılmış bir üst benliğe sıçramıştır.

İnsanın, Rabb'i ile ilişkisi, ibadet vasıtası ile oluyor. İbadetin özü ve hedefi ise duadır. Nitekim bir hadis-i şerifte "Dua ibadetin özüdür."⁹⁶⁰ buyurulmaktadır.

Duâ kelimesi ve türevleri çeşitli kalıplarda, Kur'ân-i Kerim'de ikiyüz onbir yerde geçmektedir.⁹⁶¹ Bu âyetlerde dua ve türevleri, Allah'a yakarma, istek ve ihtiyaçlarını arz ederek O'nun lütfunu dileme, çağırma seslenme, davet etme, ibadet etme, yardıma çağırma, bir durumu arz etme, Allah'ın birliğini tanıma, isnad ve iddia etme anlamlarında kullanılmıştır.

Şimdi bu konuda Mevlânâ'nın işârette bulunduğu âyet-i kerimenin meâlini verelim.

a- "Rabbiniz buyurdu ki: 'Bana duâ edin, size karşılığını vereyim. Bana ibadet etmekten büyüklenip yüz çevirenler, muhakkak ki küçülmüş kimseler olarak cehenneme gireceklerdir.'"⁹⁶²

Müfessirler, "dua edin" cümlesini, "ibadet edin" şeklinde yorumlamışlar ve bu konuda şöyle demişlerdir: "Hiçbir mü'min yoktur ki Allah Teâlâ'ya dua etsin ve O'ndan herhangi bir şey istesin de Allah Teâlâ da ona, ya dünyada, ya da ahirette vermesin. Allah (c.) bazen duaların karşılığını ahirette verir. Yüce Allah, dua eden kuluna şöyle der: "Bu senin dünyada iken talep ettiğin şeydi ve Ben onu senin için

⁹⁵⁶ İbn Manzûr, Lisan, c. XIII. s. 550; Râzî, Sıhâh, c. I., s. 154; Cürçânî, Ta'rifât, s. 139; Asım Efendi, Kâmûs, c. IV., s.954.

⁹⁵⁷ Cahid, Baltacı, Tasavvuf İstılahları, İstanbul 1981, s. 53.

⁹⁵⁸ "Allah bir insanla ancak vahiy yoluyla veya perde arkasından konuşur. Yahut bir elçi gönderip izniyle ona dilediğini vahyeder." Şûrâ, 51.

⁹⁵⁹ İzutsu, Toshihiko, Kur'ân'da Allah ve İnsan, çev.: Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Neşriyat, trs., s.182.

⁹⁶⁰ Tirmizi, Duâ, 1.

⁹⁶¹ Abdülbâkî, el-Mu'cem, ss. 326-331.

⁹⁶² Mü'min 60.

muhafaza ettim.” Kul, karşılaşmış olduğu bu sevabı görünce, keşke Yüce Allah bana dünyada hiçbir şey vermeseydi, diye temenni eder.”⁹⁶³

Bu âyet-i kerime ile ilgili Abdulkadir Geylanî, şöyle der: “Allah Teâlâ: ‘ Bana dua edin ki, bende size icabet edeyim’ ve ‘Kulum san benden sorarsa (bilsin ki) ben yakınım. Bana dua edenin duasına icabet ederim. Öyle ise benim davetime uyun (Bana dua edin, benden isteyin)’⁹⁶⁴ âyetlerinde kulundan kendisine dua etmesini, kendisini dua ile hatırlamasını emretmektedir. O halde kul da Rabb’nin bu davetine uymalı, Rabb’ni anmalı, ihtiyaçlarında ondan yardım istemelidir.”⁹⁶⁵

Kuşeyri de tefsirinde, duanın kabulünün bir şartının dua eden kimsenin helal lokmailebeslenmesi gerektiği ve duanın bütün hacetlerin anahtarı olduğu üzerinde durur.⁹⁶⁶

Mevlânâ da Kuşeyri’nin dua tüm hacetlerin anahtarıdır, görüşüne paralel olarak, bu âyetle ilgili şöyle bir olay anlatır; adamın biri gurur ve kibrinden açlığını gizleyerek sürekli bıyıklarını yağlar, toplumun içine çıkar zenginlikten bahsedirdi. Karnı ve midesi ise onun bıyığından nefret ederek şöyle duâ ederlerdi; “İlâhî, onun gizlediği açlığı meydana çıkar; bizi yaktı, sen de onu rüsvay et.” Olayın devamını Mevlânâ’nın dilinden aktaralım:

O karnın düâsı Allah indinde müstecâb oldu. İhtiyaç ateşi, herifin içinden dışına vurdu.

Cenâb-ı Hakk buyurmuştur ki: fasık da olsan, putperes de olsan, bana duâ edince sana icabet eder ve hâcetini veririm.

Sen duâyâ sağlam sarıl ve feryâd eyle ki, o duâ seni gulyabani elinden kurtarsın.

Herifin karnı kendini Hakk’a teslim edince, bir kedi geldi, onun bıyıklarını yağladığı kuyruk parçasını kapıp kaçtı.

Kedinin arkasından koştularsa da o kaçtı. Herifin oğlunun, babasının tekdîri korkusundan yüzünün rengi değişti.

O küçük çocuk, babasının bulunduğu meclise geldi. O atıp tutan lafazan herifin şerefini bir paralık etti.

(Dedi ki: Her sabah dudaklarını ve bıyıklarını, kuyruk postekisi vardı ya...)

Ansızın bir kedi geldi, onu kaptı. Çok koştuk kovaladıksa da gayretimiz fayda vermedi.

Mecliste bulunanlar şaşılar ve güldüler, onun hakkında merhamet damarları harekete geldi.

*Onu yemeğe çağırdılar ve karnını doyurdular. Onun zeminine merhamet tohumu saçtılar.*⁹⁶⁷

⁹⁶³ Bkz. Beydâvî, Tefsir, c. I., ss. 83-4; Kurtûbî, Ahkam, c. II., ss. 309-10; Taberî, Câmiu’l-Beyân, c. IX., ss. 214-15; Beğavî, Tefsir, c. IV., ss. 103-4; Ebû’s- Su’ûd, İrşâdu Aklü’s-Selîm, c. VII., s. 282; Şevkânî, Fethu’l-Kadîr, c. I., ss. 185-86; Bursevî, Ruhü’l-Beyân, c. VII., ss. 372-73; Âlûsî, Ruhü’l-Me’ânî, c.XVII., ss. 150-51.

⁹⁶⁴ Bakara, 186.

⁹⁶⁵ Geylanî, Abdulkadir, el-Gunye li Tâlîbi Tarîki’l-Hakk, Dîmeşk, trs., c.I., s.118./ Sühreverdî ise bu konu da Halid er-Rabi’nin şu sözünü nakleder: “ ‘Dua ediniz icabet edeyim’ âyeti hoşuma gidiyor. Allah Teâlâ bu âyetle kullarına duayı emrediyor ve şartsız olarak icabet edeceğini vaad ediyir. Duanın kabulü, kulun duasının tesir göstermesi demektir. Nûr-i yakîn ile kime dua ettiğinin şuurunda olan sâdik bir kul, dua edince perdeler açılır ve dilediği yerine getirilmek üzere huzur-u ilâhiye ulaşır.” Sühreverdî, Avarif, s. 377.

⁹⁶⁶ Kuşeyrî, Letâif, c.III., s.313.

Demek ki insan canı gönülden Allah (c.)'a yönelip elini açar yalvarırsa, Allah duâ eden kimsenin mü'min, münafık veya kafir olmasına bakmaksızın- bu dünyada Rahman sıfatının bir tecellisi olarak- duasına icabet edip ihtiyacını gidermektedir.

Mevlânâ bu konu ile ilgili bir başka yerde şöyle demektedir.

Kulun, senden başka kimin huzurunda ellerini açıp talepte bulunur. Duâ da Senden, icâbet de Sendendir.

İlâhî; evvelâ duâya meyli sen verirsin ve kula duâ ettirirsin, sonrada duaları kabul eyleyip duâ edenlerin isteğini sen ihsan edersin.

*Evvelde Sensin, Ahirde Sensin. Biz arada tarif edilemeyecek derecede hiçiz.*⁹⁶⁸

Gerçekten de sûfî, vahdet makamına ulaştınca arada ikilik kalmaz, o makamda duâ edeninde duâyı kabul edip karşılık verenin de, Cenâb-ı Hakk olduğunu müşahede eder. İnsanın aklına şöyle bir soru gelebilir. Mademki dua eden de, duayı kabul edende Allah'tır. O halde kulun dua etmesinin hikmeti nedir? Mevlânâ bu mukadder soruya şöyle cevap vermektedir.

*“Sonra tekrar kendine geldi ve duâsının müstecâb olduğunu gördü. Çünkü insan için sa'y ettiği şeyden başkası mümkün değildir.”*⁹⁶⁹

Yine bu âyet ile ilgili Mevlânâ, annenin çocuğunun ağlamasını gözetleyip hemen ona süt vermeye çalışmasını, Allah'ın kullarını kendine muhtaç duruma getirip, onların kendisine duâ etmelerine benzetmektedir.

Dadı ve ana, çocuk ne vakit ağlayacak ki süt verelim diye bahane ararlar.

Allah sizin hacetleriniz çocuğunu yarattı ki siz inleyesiniz, O'nun merhamet sütü zahir ve sizin hacetleriniz hâsıl olsun.

*Cenâb-ı Hakk, bana duâ edin buyurdu. Ey müslüman duâsız ve tazarrusuz olma ki O'nun muhabbetleri sütü çoşsun.*⁹⁷⁰

Mevlânâ duâların kabul olunmamasının sebeplerini ise şöyle dile getirmektedir:

Ayının iniltisi merhamet cezbettiği halde, senin tazarruun rahmet cezbetmezse, bu hal hiçte hoş olmaz.

Bilmiş ol ki Yûsuf'a karşı kurtluk etmiş, yahut günahsız bir kimsenin haksız yere kanını içmişsindir.

*Tevbe ve istiğfar et! İçtiğin mazlum kanından istiğfar ile onlarla, yani, zulmettiklerinle helallaş.*⁹⁷¹

Demek ki duânın kabul olmasına mani olan günahların başında zulüm gelmektedir. Bir kimse duâsının kabul olmadığını düşünüyorsa hemen kendisini sorgulaması gerekir. Acaba ben kime zulmettim, haksız yere kimin malına canına el uzattım? Bunu tespit ettikten sonra en kısa zamanda o şahsı veya şahısları arayıp bulup onlarla helalleşmesi gerekir ki Allah'a karşı yapılan duâlar müstecab olsun.

⁹⁶⁷ Mesnevî, c. III., 752vd.

⁹⁶⁸ Mesnevî, c. IV., 3522 vd.

⁹⁶⁹ Aynı eser, c. IV., 3526.

⁹⁷⁰ Aynı eser, c. II., 1970 vd.

⁹⁷¹ Aynı eser, c. II., 2025 vd.

Yine haram lokma yiyenlerin, dedikodu, gıybet yapanların dualarının kabul olmayıp red olunacağını Mevlânâ şu mısraları ile dile getirmektedir:

O kötü kokular dolayısı ile ettiği dualar red olunur ve mustakim olmayan kalb ziyana uğramış olur.

Öyle duaların cevabı (sesinizi kesin!) hitabı olmuştur. Çünkü fasıkın layığı red sopasıdır.⁹⁷²

Duanın kabulüne en büyük engel, insanın damarlarında dolaşan haram lokmadan oluşmuş kandır. O halde, Allah (c.)'a açık alınlı kul olarak yönele bilmek için mal ve bedenimizden haram lokmaları temizlemek zorundayız. Çünkü Kur'ân-ı Kerim, iyi ve temiz amel yapabilmeyi helal ve temiz rızıkla gıdalanmaya bağlıyor. "Helâl ve temiz rızıklardan yiyip iyi ameller işleyin."⁹⁷³ Yine Kur'ân-ı Kerim kul hakkını cehennem ateşi olarak tanımlamaktadır. "Haksızlıkla yetimlerin mallarını yiyenler şüphesiz karınlarına ancak ateş tıkmış olurlar; zaten onlar alevlenmiş ateşe gireceklerdir."⁹⁷⁴ Bu nedenle cehennem ateşi ile dolu bir göğüsten yükselen dua ve niyazlar şüphesiz Allah'a ulaşmayacaktır. Bundan dolayı, ilk iş olarak bu sıkıntının ortadan kaldırılması gerekir. Kul hakkını, o hakkın sahibinden başka hiç kimse bizim omuzlarımızdan alamaz. Peygamber (s.) şöyle buyurmaktadır: "Kişi ellerini göğe kaldırır ve Rabb'im, Rabb'im diye yalvarır. Eğer yediği haram, giydiği haramsa onun duasına Allah nasıl olurda cevap verir?"⁹⁷⁵

Demek ki günahsız bir ağızla dua edersek kabul olunacağından şüphe etmemeliyiz. Fakat bu biraz imkansız gibi çünkü insan beşer olduğu için günah işleme ihtimali büyüktür. Ve ismet sıfatı da sadece peygamberlere verilmiştir. Bu nedenle Mevlânâ şöyle diyor: "Eğer sen iyi dua etmesini bilmezsen git de saf din kardeşlerinden dua iste." Bunun nasıl mümkün olacağını Mevlânâ şöyle bir olay anlatarak ispatlamaya çalışır: Cenâb- Hakk 'Musâ (a.)'ya, dua edeceğin zaman günahsız bir ağızla dua et', diye vahyetti. Hz. Musa: 'Benim öyle bir ağızım yoktur.' deyince, Allah (c.) buyurdu ki: Ey Musâ bize başkasının ağızından dua et. Çünkü sen onun ağızı ile günah işlemedin.' Yani sen başkalarına dua edersen, onlar da sana dua ederler. Mü'minin mü'min kardeşine yaptığı dua ise Allah katından geri çevrilmez.⁹⁷⁶

O halde dua, sırf nefsimiz için olmamalı! Yalnız kendimiz için dua, hem gayr-i İslami'dir, hem de Mevlânâ'nı da ifade ettiği gibi yapılan duanın kabulünü engeller. Bu nedenle nefsimizle birlikte başkaları için de dua ettiğimiz de hayırlı bir iş yapmış, makbul bir dua etmiş oluruz.

⁹⁷² Mesnevî, c. III., 169-170.

⁹⁷³ Müminûn, 51.

⁹⁷⁴ Nisâ, 10.

⁹⁷⁵ Dârimi, c.II., s.300.

⁹⁷⁶ Mesnevî, c.III., 179 vd./ Duanın adabı konusunda İmamı Gazali on edep sayar ki, onlarda şunlardır: 1- Şerefli vakitleri aramak. (Arefe, Cuma günleri, seher vakitleri, Ramazan ayı gibi) 2- Şerefli hallerden istifade etmek. (İslam orduları kafirlerle karşılaştığı zaman, yağmur yağarken, farz namaz kılınırken) 3- Kibleye yönelerek, koltuklarının altı görünecek şekilde elleri kaldırmak. 4- Duayı gizlice veya hafif sesle yapmak. 5- Duada yapmacık sözlerden kaçmak. 6- Huzu ve huşu içinde Allah'tan korkarak ve kabulünü umarak istediği şeyde ısrarla durmak. 7- Duasının kabulü hususunda hüsn-ü zann sahibi olmak. 8- Tekrar, takra duasında ısrar etmek. 9- Duaya besmele ile başlamak. 10- Duanın kabul olmasında asıl olan batını edebe riâyet etmek. Bu edepte tövbe etmek, helalleşmek ve bütün himmetini Allah'a bağlamaktır. Duanın kabul olmasında en kuvvetli amil budur." Bkz. Gazali, İhyâ, c.I., s.887.

Görüldüğü gibi Mevlânâ'nın buraya kadar aktardığımız görüşleri, Gazâlî'nin son madde de dile getirdiği ve duanın kabul olmasının en kuvvetli şartı ve edebi olarak nitelendirdiği fikri açıklar mahiyette olduğunu görüyoruz.

Mevlâna, bu konuda ayrıca şu hususa dikkatlerimizi çeker. İnsanların çoğunun, selamette ve sıhhatta oldukları zaman Allah hatırlarına gelmez. Fakat bir musibete uğradıkları vakit: aman ya Rabb! Demeye mecbur olurlar. Bu husus, şu âyette şöyle dile getirilmektedir:

b- “ Onlar gemiye bindikleri (ve kendilerini bir tehlike sardığı) zaman, artık dini yalnız Allah’a has kılarak (ve dinde samimi kimseler gibi) O’na duâ ederler. Cenâb-ı Hakk onları selamete karaya çıkarınca da hemen Allah’a şirk koşarlar.”⁹⁷⁷

Azrail gibi sert bir fırtına peyda olmuş, sağdan soldan dalgalar kabarmıştı.

Gemidekiler korkudan erimişler: “aman imdâd!” diye haykırmaya başlamışlardı.

Ağlaya ağlaya ellerini başlarına vuruyorlardı. Kafiri de, dinsizi de mü’min ve muhlis olmuşlardı.

O esnada Allah’a yüz türlü münâcâatta bulunuyorlar; candan, gönülden ahidler ve nezirler ediyorlardı.

Her tarafa dönüp dolaşan yüzleri hiç kibleye çevrilmemiş olanlar bile, başları açık secdeye kapanmışlardı.

Halbuki evvelce onlar, bu ibadetin faydası yok diyorlardı. Fakat o anda Allah’a kulluk ve ibadette yüzlerce hayat görüyorlardı.

Dostlarından, dayısından, amcasından, babasından, anasından hulasa, herkesten ümid kesmiş bir halde idiler.

Zâhidi de, fasıkı da, şâki bir herifin can çekişirken olduğu gibi, mü’min muttaki olmuştu.

*Gemideklere ne soldan fayda vardı, ne sağdan. Hileler öldü, bitti mi, duâ zamanı gelir.*⁹⁷⁸

Burada Mevlânâ, duânın ancak insanı normal düşünce tarzının dışına çıkararak olağan üstü hallerde olacağına vurgu yapmaktadır. Diğer bir deyişle, duanın vuku bulması için insanın kendisini bir üstün durum içinde bulması gerekir. Yani: duâ yapanın psikolojik durumu batmakta olan gemideki darda kalmışlar gibi olmalı. Daha açık deyişle samimi ve içten yapılmalı. Zira insan kalbi, yalnız bu üstün durumda alalade düşüncelerden, dünyevî gailelerden arınır, dolayısıyla konuştuğu dil, ruhsal olarak yüksek bir nitelik kazanır. Zaten duâ, kalbin Allah ile konuşmasıdır. Ancak insan kalbi duyarlı ve rakîk bir konuma geldiği zaman duâ yapılabilir. Zaten duânın, kişilik gelişimine paralel olarak bireyin ahlak ve karakteri üzerinde de oldukça müspet etkileri vardır. Nitekim W. James, duayı bireylerdeki ahlakî ve fiziksel sağlığın vazgeçilmez bir unsuru olarak görmektedir.⁹⁷⁹

Her ne kadar Kur’ân, insanların çoğunun sıkıntı anında Rabb’lerine iltica edip ve O’na sığınmalarını, rahata kavuşunca tekrar O’na ortak koştuklarını bize haber verse de, Mevlânâ dertli insanın daha gönülden ve samimi bir şekilde dua ettiğini, dertsiz insanın duasının ise soğuk olduğunu şöyle dile getirmektedir:

⁹⁷⁷ Ankebût 65

⁹⁷⁸ Mesnevî, c. III., 2191 vd.

⁹⁷⁹ Koç, Mustafa, “Erginlik Döneminde Dua ve İbadetin Psikolojisi Üzerine Teorik bir Yaklaşım” CÜİFD, Cilt: VII/ 1, Sivas 2003, ss. 373-97.

Dert, Cihan mülkünden daha iyi ve daha kıymetlidir ki, onun sevkiyle Allah'a gizlice dua eder ve (Aman ya Rabb'i) dersin!

Dertsiz dua soğuktur, bir işe yaramaz. Dertli dua ise gönül duygusuydur.

*O sesi dudak altına çekmek, yani; gizlice ve samimi ruhundan dua etmek, bir de mebdeini ve meadını düşünmektir.*⁹⁸⁰

Bu beyitlerle Mevlâna şu âyet-i kerimeye işâret etmektedir: “Rabbinize yalvara, yakara ve gizlice dua edin. Bilesiniz ki, O, haddi aşanları sevmez.”⁹⁸¹

Duâ, kulun bütün ümitleri kırıldıktan sonra, Allah'a iltica ederek, yalvarması ve O'nu tek yardımcı tanınması demek olduğundan, hakiki tevhid addedilerek, en iyi ibadet şekli sayılır.⁹⁸²

Mevlânâ'nın üzerinde durduğu diğer bir husu da duaya verilen cevap, Kur'ân-ı Kerim'in ifadesiyle isticâbedir. Kur'ân, isticabe fikrine o kadar büyük önem verir ki duaya cevap vermemeyi, sahte tanrıların en belirgin işareti sayar. Kafirlerin Allah'tan başka taptıkları tanrılar, onların dualarına cevap veremezler, kendilerine ne kadar yalvasalarda onlara karşılıklıta bulunamazlar. “Eğer onlara dua etseniz, sizin duanızı işitmezler, işitseler dahi size cevap veremezler.”⁹⁸³ “Gerçek duâ, O'nadır. O'ndan başka dua ettikleri tanrılar, hiçbir şekilde onlara cevap veremezler. (Onların durumu, tıpkı) su, ağzına ulaşsın diye avuçlarını suya uzatan kimse gibidir. Oysa su ona ulaşmaz. Kafirlerin duası, sadece boşa gider.”⁹⁸⁴

Dua sözlüdür, isticâbe ise fiilidir. Bu nedenle duanın kabul olduğunun alameti her zaman istenilen şeyin husule gelmesi şeklinde değildir. Bazen de onun gerçekleşmemesi de duanın kabul olduğunu veya cevap verildiğini gösterir. Fakat insan bunu ilk etapta anlayamaz. Bununla ilgili Mevlânâ şöyle bir olay anlatır: Günlerden bir gün hırsızın birisi yılan satıcısının birinden yılanını çalar, bu yılan da hırsız zehirler ve inlete, inlete öldürür. Yılanın sahibi, hırsızın yılan tarafından zehirlenip öldürüldüğünü görünce şöyle der:

Ruhum, Hakk'a dua ederek bu hırsız bulup yılanımı kendisinden almayı istiyordu.

Allah'a şükükler olsun ki o dua reddedildi. Yılanın çalınmasını ben ziyan sayıyordum, halbuki o, benim için fayda oldu.

*Dua edenin zararına, hatta helakine sebep olacak dualar vardır ki pâk ve kuddüs olan Allah, onu dinlemez ve dua edenin isteğini vermez.*⁹⁸⁵

Demek ki bazen duanın kabulü, onun gerçekleşmemesi şeklinde de zuhur edebilir. Fakat insan istediği şeyin gerçekleşmemesini hayatının ileriki dönemlerinde kendisi hakkında hayırlı olduğunu anlayarak duasının kabul olduğunu anlar. Halbuki dua ettiğinde duasının kabul olamadığını zannetmiş aceleci davranmıştı. Halbuki Peygamber (s.); “Sizin herbirinizin duasına cevap verilir. Yeter ki acele edip de ‘dua ettim kabul edilmedi’ demesin”⁹⁸⁶ buyurmaktadır.

⁹⁸⁰ Mesnevî, c. III., 206 vd.

⁹⁸¹ A'raf, 55.

⁹⁸² Geniş bilgi için bkz. Kufralı, Kasım, “Duâ” İA, c. III., ss. 650-52.

⁹⁸³ Fâtır, 14.

⁹⁸⁴ Ra'd, 14.

⁹⁸⁵ Mesnevî, c. II., 135 vd.

⁹⁸⁶ Tirmizi, Dâvet, 12.

Bu gün modern birey için dua, faydasız ve boş bir inanç olarak algılanabilir. Ancak gerçekte birey duanın etkilerini çoğu kez farkında olmadan yaşar.⁹⁸⁷

İslam alimlerinin bu konuda dikkat çektikleri bir husus da, bazı insanların, her şeyin, kaza ve kadere göre gerçekleşeceğini ileri sürerek duânın manasız ve faydasız bir şey olduğunu iddia etmeleridir. Bu iddiaya karşı şu cevap vermiştir, duadan maksat, Allah'ın bilmediği bir şeyi O'na hatırlatmak değil, kişinin kulluğunu göstermesi, aczini ve ihtiyacını Allah'a arz etmesidir; bundan dolayıdır ki dua, büyük bir kulluk makamıdır.⁹⁸⁸ Kısaca ifade edecek olursak; dua, insanın görünmez bir varlıkla, mevcudatın yaratıcısı ile, hepimizin kurtarıcısı ve hâmiyle fikren ve hissen münasebete geçmek için yapılan gayreti temsil eder.⁹⁸⁹

17. İnsan

İnsan nedir? Bu, ilim, felsefe, sanat ve dinin ayrı ayrı cevapladığı bir soru. İlim, insanı yalnız maddesi yönünden onu bir nesne gibi ele alıp tanıtır.

Sanat, insanı duygudan ibaret gördüğü için realitedeki insanı anlamak ve tanıtmaktan uzaktır. Oda konuya yalnız bir yönünden bakmakta, tatmin edici olamamaktadır.

Felsefecilerin ve özellikle varoluşçuların insana bakışı, elbette ki çok daha ileri, çok daha bütüne götürücü bir manzara arz etmektedir. Ancak özellikle rasyonalistler insanı anlamada, geçmişi geleceği kavramak noktasında yaya kalıyor. Bunun başlıca sebebi felsefenin kullandığı aracın, aklın, insandaki sevgi ve aşktan kaynaklanan esrarengiz yönü anlamakta yetersiz oluşudur.⁹⁹⁰ Dikkat edilirse, buraya kadar değindiğimiz disiplinlerin, insanın bir yönünü dikkate aldıklarını görürüz. İnsanı bir bütün olarak ele alan ve inceleyen İslam dini ve özellikle tasavvuf disiplindir.

Bu kısa değerlendirmeden sonra insanın, kelime manasını verip ve Kur'ân-ı Kerim'de hangi özellikleri üzerinde durulduğuna kısaca değindikten sonra Mevlânâ'nın işaret ettiği âyetler ve onlarla ilgili yorumlarına bakalım.

İnsan, Arapça kökenli bir kelime olup, gözbebeği anlamına gelmektedir. Unutma kelimesinden türediği de kaydedilmektedir.⁹⁹¹ Tasavvufî olarak insan, toplayıcı, câmi' varlık, cismani olmayan mevcuttur.

İnsan kelimesi Kur'ân-ı Kerim'de "insan, ins ve ünâs" şeklinde seksensekiz yerde geçmektedir.⁹⁹² Kur'ân-ı Kerim, mutlak ifedelerle insanı, daima zayıf ve Allah'a muhtaç⁹⁹³; topraktan yaratılmış⁹⁹⁴, bir ümmet iken ihtilifa düşüp dağılan⁹⁹⁵,

⁹⁸⁷ Carrel, Alexis, Dua, çev.: M. Alper Yüçetürk, Yağmur Yay., İstanbul 1961, s. 27.

⁹⁸⁸ Râzî, Mefâtiḥ, c. V., s. 97; Elmalî'lı, Hak Dini Ku'ân Dili, c.I., ss. 664-67.

⁹⁸⁹ Carrel, Alexis, Yarınları Doğru Duâ, s. 193.

⁹⁹⁰ Gürsoy, Kenan J. P. Sartre Ateizmin Doğurduğu Sorunlar, 2. baskı, Ankara 1991, s. 51; Topçu, Nurettin, İslam ve İnsan Mevlânâ ve Tasavvuf, Dergah Yay., İstanbul 1998, ss. 15-19; Öztürk, Yaşar Nuri, Kur'ân ve Sünnete Göre Tasavvuf, ss.67-68; Çiçek, Hasan, Karl Jaspers'in Siyaset Anlayışı, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2003, ss. 101-105.

⁹⁹¹ İbn-i Manzûr, Lisânu'l-Arap, c.VI, ss. 12-13; Tehânevî, Keşşâf, c.II, ss.1468-69; Asım Efendi, Kamus, c.II, ss.871-72.

⁹⁹² Bkz. Abdalbâki, Mu'cemu'l-Müfrehes, ss. 119-120.

⁹⁹³ Nisâ, 28.

⁹⁹⁴ En'am, 2.

⁹⁹⁵ Bakara, 213.

çok aceleci⁹⁹⁶, isyana mütemayil ve mağrur⁹⁹⁷, şımarık ve nankör⁹⁹⁸, bazen cahil ve zalim gibi sıfatlarla anmıştır.

Bu konuda Mevlânâ'nın işaret ettiği âyet-i kerimenin meâli şöyledir:

a-“Onun (insanın) yaratılışını tamamladığım ve içine ruhumdan üflediğim vakit, derhal onun için secdeye kapanın.”⁹⁹⁹

Bu âyetle ilgili Mevlânâ şöyle demektedir:

Ten sûreti yok olsa da ne gam! Ben baki oldukça bu hor sûret nedir ki?

Cenab-ı Hakk lütfundan, “ben insana ruhumdan üfürdüm”¹⁰⁰⁰ buyurdu. Ben Hakk'ın nefesiyim, varsın ten kamışı (ney)¹⁰⁰¹ ayrılsın.

Nefes sırrı bu bedenden gitsin de inci, inci şu dar sedeften kurtulsun.¹⁰⁰²

Bu âyette, Allah yarattığı varlıklardan hiçbirine “Ruhumdan üfledim” cümlesini yalnızca insan için kullandığını görüyoruz. Bu da insanın ne kadar yüce bir varlık olduğunu gösterir. İşte Mevlânâ da insanın bu yönüne dikkatleri çekmektedir. Bu âyetin tefsirine baktığımız zaman, “Meleklerin insana secdesinin tekrim, ta'zim, saygı ve imtisal için” olduğu beyan edilmiştir.¹⁰⁰³

Mevlânâ ise daha çok insanın ruh yönüne dikkatlerimizi çektiğini görürüz. İnsan, bedensel varlığının ötesindeki “ruhuyla” ölümsüzdür. Ve bu anlamda insan – keyfiyeti bizce meçhul olan- Allah'ın bir parçasıdır. Bu parça varlık, zamana mahkum olan bedenle onun besleyici unsurlarının tasallutundan tasavvufî bir eğitimle kurtarılırsa aslına, koptuğu bütüne, yani Allah'a ulaşır. Bunu Cüneyd-i Bağdâdî ne güzel dile getirmektedir: “İnsandaki ilâhi varlık varlığın en tamamı, en mükemmelidir... İğreti varlık, Allah'tan zuhur eden nurlarla eriyip yok olmaya hem uygun, hem de müstehaktır. İlahi nurlar beşeri izleri mahveder, beşeri vücudları kaldırır... Diri o kimsedir ki hayatı, yaratıcısının hayatıyladır. Yoksa hayatı, şeklinin varlığına bağlı olana diri denmez...”¹⁰⁰⁴

Mevlânâ'nın konu ile ilgili işaret ettiği bir diğer âyet-i kerimenin Meâli şöyledir.

b- “ Biz insanı hakikaten en güzel biçimde yarattık. Sonra onu aşağuların aşağısına gönderdik. Ancak iman edip, salih amel işleyenler için eksilmeyen devamlı bir ecir vardır.”¹⁰⁰⁵

Müfessirler, insanın en güzel biçimde yaratılmasını, boyunun dosdoğru olması, iki ayaklı, organları birbiriyle uyumlu ve suretinin güzel olarak yaratılması, gençliği ve bedeni kuvveti, şeklinde tefsir etmişlerdir. Hatta “takvîm” kelimesini güzel sûret olarak tefsir ettikten sonra şâhid olarak şöyle bir olay aktarırlar: Yahya b. Eksem'in zamanındaki hükümdar, dolanayın olduğu bir gecede hanımıyla halvete

⁹⁹⁶ İsrâ, 11.

⁹⁹⁷ Nahl, 4.

⁹⁹⁸ İsrâ, 67.

⁹⁹⁹ Hicr, 29; sad, 72.

¹⁰⁰⁰ Aynı âyetler.

¹⁰⁰¹ Bu beyitlerde Mesnevî'nin ilk beyitleri olan “Dinle neyden, duy, neler söyle sana,/ sızlanır hep ayrılıklardan...” beyitlerine işaret edilmektedir. Mesnevî, c.I, 1, vd./1vd.

¹⁰⁰² Mesnevî, c.III, 3957 vd.

¹⁰⁰³ Zemaşerî, Keşşâf, c.III, s.382; Kurtubî, c.XV, s.148; Râzî, Tefsîru'l-Kebîr, c.XXVI, s.199 vd. İbn-i Kesîr, Tefsîr, c.IV, ss.47-48; Alûsî, c.XXIII, s.224.

¹⁰⁰⁴ Öztürk, Tasavvuf, s.73.

¹⁰⁰⁵ Tîn, 4-5.

girer. Ona: “Eğer şu gökyüzündeki aydan daha güzel değilsen boş ol” der. Bunun üzerine bir çok müçtehid talakın vâki olduğuna fetvâ verirler. Başta Yahya b. Eksem olmak üzere bazı Hanefî müçtehidleri yukarıdaki âyeti delil getirerek talakın vaki olmadağı yönünde fetva vermişlerdir.¹⁰⁰⁶ Fakat bazı müfessirler, zahirî güzelliğın yanında insanın en güzel biçimde yaratılmasının, onun ilâhî sıfatlarla bezeli olarak yaratılması şeklinde tefsir etmişlerdir.¹⁰⁰⁷ Hamdi Yazır’ın yorumu şöyledir: “Hasılı insanın güzelliğı ahsen-i takvîmde olması duygusuz olan şeklü sûretinde değil, duygusunda ve bâhusus hüsn denilen manayı anlamasında ve o duygudan güzellerin güzeli olan Ahsenü’l-Hâlikîn’in sıfatlarını tanıyıp, O’nun ahlakıyla ahlaklanmasıdır. İnsanın fitratının kıvamı, namzed olduğü tekâmülü budur.”¹⁰⁰⁸

Şimdi Mevlânâ’nın yorumuna bakalım:

Ve’t-tîn sûresinde “Biz insanı en güzel kıvamda yarattık” buyurmuştur. Can cevheri, tekrîm ve ta’zime layıktır.

En güzel surette olan insan arşında düşüncenin de üstündedir.

*Bu elde edilmesi imkansız şeyin kıymetini söyleyecek olursam bende yanarım, duyanda yanar.*¹⁰⁰⁹

İnsanın güzelliğı ve ahsen-i takvim sırrına mazhar bulunuşu bu alemin özü mesabesinde oluşundandır. Yine insanın “ahsen-i takvim” üzere yaratılması, maddî ve manevî olarak en güzel kıvamda olması demektir. Maddî ve manevî güzellik, gerek fizikî ve cismanî bakımdan, gerek ahlak ve maneviyât itibariyle ruhanî bakımdan, insanın güzel bir kıvama erebilecek bir biçimde yaratılmasıdır. Görüldüğü gibi Mevlânâ, insanın “Ahsen-i takvîm” üzere yaratılmasını, maddî ve manevî olarak en güzel biçimde yaratılması, şeklinde tefsir ederek bazı müfessirlerin görüşüne paralel bir görüş belirtmiş olmaktadır.

*İnsan bir cevherdir, gökyüzü ise ona arazdır. Her şey, parça buçuktur, basamaktır maksatsa insandır.*¹⁰¹⁰

Mahiyet itibariyle böyle bir yüce değere sahip insan, şâyet kendi varlığının ve cevherinin farkında değilse Mevlânâ’ya göre kendisine yazık etmiştir. Şimdi Mevlânâ’yı dinleyelim:

Akıl da tedbirler de, fikir de sana kuldur- köledir; ama sen niçin böylesin; niçin kendini ucuza satarsın.

*Sana hizmet etmek, bütün varlığa vacibtir, böyle bir inci, böyle bir cevher, nasıl olurda arazdan bağış ister.*¹⁰¹¹

*Neliksiz-niteliksiz bir cansın; neliğ-e-niteliğ-e mahpus olmuşsun; bir güneşsin, tutulmuş-kalmışsın; yazık, yaraşmaz sana bu*¹⁰¹²

İnsan dağ gibidir. Öyle sebatı varken, bu insan nasıl fitneye düşer de yılan gibi olan mal ve mansıba hayran olur.

¹⁰⁰⁶ Bkz. Taberî, Câmiu’l-Beyân, c. XXX., ss.238-49; Beğavî, Tefsir, c. IV., s. 504; Şevkânî, Fethu’l-Kadir, c.V., ss. 465-66; Beydâvî, Tefsir, c.V., ss.507-8; İbn-i Kesîr, Tefsir, c.IV., s. 528; Kurtûbî, Ahkam, c. XX., ss. 114-16; Âlûsî, Ruhü’l-Me’ânî, c.XXX., ss. 175-77; Elmâlî’lî, Hak Dini, c. VIII., ss. 5935-38.

¹⁰⁰⁷ Kurtûbî, Ahkam, c. XX., ss. 114-16; Bursevî, Ruhü’l-Beyân, c. X., s. 96

¹⁰⁰⁸ Elmâlî’lî, a.g.e., c. VIII., s. 3937.

¹⁰⁰⁹ Mesnevî, c. VI, 1057 vd

¹⁰¹⁰ Mesnevî, c.V, 3600

¹⁰¹¹ Mesnevî, c.V, 3601-602

¹⁰¹² Mesnevî, c.V, 3608

Zavallı insan kendisini layıkıyla tanıyamadı. Fazilet aleminden geldi, lakin bu noksan alemine düştü.

İnsan kendini ucuza sattı. Atladı, nefsinin bir hırkaya yamadı gitti.

*Yüz binlerce yılan insanın hayranı iken; o insan niçin yılanın-yani mal ve mansıbın- hayranı ve dostu olmuştur.*¹⁰¹³

Bazı müfessirler yukarıdaki âyette zikredilen “Sonra onu (insanı) aşağıların aşağısına indirdik” ifadesini onu her çirkinden daha çirkin ve her aşağıdan daha aşağı olan cehennemliklerden kıldık. Çünkü kendisi yaratmış olduğumuz sıfatlara uygun hareket etmedi. Şâyet bu sıfatların gereğine göre amel etseydi yücelerin yücesinde olurdu.¹⁰¹⁴ Çoğu müfessir ise, insanın erzel-i ömre, yani gençlik çağının geçip gitmesinden sonra ihtiyarlayıp yaşlılık, kuvvetin ardından zayıflık dönemine cevirdik, şeklinde tefsir etmişlerdir.¹⁰¹⁵ Halbuki Mevlânâ insanın aşağıların aşağısına döndürülmesinin kendi elinde olduğunu, yani isterse o kendi irade ve isteği ile âlâ-yı illiyyîne yükselebileceğini veya esfel-i sâfileline düşebileceğini vurgulamaktadır. İnsan Allah’a kul olarak yaşarsa, yüceler yücesine yükselir. Şâyet nefsinin kul ve köle şeklinde hayatını sürdürürse aşağıların aşağısına düşeceği muhakkaktır. Jung da olgunlaşmamış insanı bireysel, kendini gerçekleştirmiş, yani insan-ı kâmil derecesine ulaşmış insanı ise, birey olarak adlandırmaktadır. Bireysel insan, nefs-i emmarenin emri altında olan insan, birey insanı ise, kendi özgün kişiliğinin farkında olmasıyla ve bilinç dışını kabullenmesiyle, tüm canlılarla, hatta inorganik madde ve evrenle kardeşliğini gerçekleştirmiş insan olarak tanımlayarak,¹⁰¹⁶ sanki tasavvıftaki insan-ı kâmilin özelleklerini bildirmektedir.

Gerçekten insan, üst kutupta bulunan iyi, güzel ve kâmil ile, alt kutupta bulunan kötü, çirkin ve noksanın çatışma ve didişmesine sahne olan komplike bir varlıktır. İşte insan, tekâmülünü bu zıdların çatışmasına borçlu olan bir varlıktır.

Mevlânâ böyle ideal bir mahiyete sahip insanı daha anlaşılır tarzda anlatabilmek için, masiva aleminden seçtiği bir takım teşbih ve metaforlara başvurarak, insan-ı kâmil olmayanları ham meyveye benzetir. Ve şöyle der: Nasıl ki meyveler tam olgunlaşmadıkça koparılıp evlere saraylara götürülmez, ağaç dallarında bırakılır. İşte insan da, olgunlaşmadığı sürece ağaç dallarına benzeyen dünyaya ve hayata sımsıkı yapışıp, onu bırakmaz.

Ey kerem sahibi dinleyiciler; malumunuz olsun ki; bu dünya bir ağaca benzer. Bizde onun üstünde tam olgunlaşmamış meyveler gibiyiz.

Ham meyveler ağacın dallarına iyice tutunurlar. Çünkü hamlik mertebesinde iken meyve köşke ve saraya layık değildir.

Meyve yetişişip, tatlılaşışip olgunlaşıncaya dalları gevşek tutar.

¹⁰¹³ Mesnevî, c. III., 1005 vd./ Batılı bilim adamlarından ünlü psikolog Erch Fromm da şöyle demektedir: Endüstri çağı başladığından beri insanlar, herkes bolluk ve konfor içinde yaşarsa, bireyin sıkıntısız bir mutluluk duygusuna kapılacaklarını sanıyorlardı. Ama gelinen nokta bu bakış açısının doğru olmadığını ortaya koymaktadır. O halde insanın mutlu ve huzurlu olabilmesi bir çok düşünüründe dile getirdiği gibi “sahip olmak” değil “olmak” tır. Bu konuda Meister Eckhart şöyle diyor; ‘Ruhsal zenginlik ve güçlülüğe erişmenin tek çaresi, hiç bir şeye sahip olmamak, kendini açık ve “boş” yapmak, yani gerçek benliğe giden yolun önünü kapatmamaktır.’ (bkz. Erch Fromm, Sahip olmak ya da Olmamak, çev.: Aydın Arıtan, Arıtan Yay. İstanbul 1997, ss. 7-44.)

¹⁰¹⁴ Kurtübî, Ahkam, c. XX., ss. 114-16; Bursevî, Ruhü'l-Beyân, c. X., s. 96.

¹⁰¹⁵ Bkz. Taberî, Câmiu'l-Beyân, c. XXX., ss.238-49; Beğavî, Tefsir, c. IV., s. 504; Şevkânî, Fethu'l-Kadîr, c.V., ss. 465-66; Beydâvî, Tefsir, c.V., ss.507-8; İbn-i Kesîr, Tefsir, c.IV., s. 528

¹⁰¹⁶ Frieda, Fordham, Jung Psikolojisinin Anahatları, Say Yay., İstanbul 2001, s. 97.

O ikbal ve saadetten ağız tatlanınca insana dünya mülkü soğuk gelir.

Dünya dalına sıkı sıkı sarılmak ve bir şeyde taassup göstermek hamlıktır.

*Ey sâlik; sen böyle oldukça, işin kan içmek- yani zahmet ve meşakkat çekmekten- ibarettir.*¹⁰¹⁷

Görüldüğü gibi Mevlânâ, ağacın dallarını dünyaya, meyvelerini ise insana benzetmektedir. Nasıl ki; olgunlaşmamış meyveler ağacın dallarına sıkı, sıkı yapışıp ayrılmazlar, işte insanda bu meyve gibi tam olmamış, yani insan-ı kâmil derecesine ulaşmamışsa dünyaya sıkı, sıkıya sarılıp onu hiç bırakmak istemez. Fakat ne zaman ki meyve gibi olgunlaşır, yani nefs-i mutmainne makamına yükselirse, artık o ağacın dalları mesabesinde olan dünyaya karşı ilgisiz davranır, bütün varlığıyla kendini maşukuna diker onun ateşi ile yanar tutuşur. İşte bu makamda kendisine şu hitap gelir. “Ey huzura eren nefis! Hoşnut etmiş ve hoşnut edilmiş olarak Rabb’ine dön. Seçkin kullarım arasına karış ve cennetime gir!”¹⁰¹⁸

Mevlânâ, bir başka yerde mahlukatın, melekler, hayvanlar ve insanlar olmak üzere üçe ayrıldığını, birincilerin tamamen ulvî, ikincilerin ise süflî alemlere ait olduklarını, birincilerin, ikincilerin makamından ikincilerin ise birincilerin durumundan haberdar olmadıklarını, insanların ise her iki âlemden haberdar olduklarını şöyle izah etmektedir:

Allah’ın mahlukatı üç türlü olmak üzere yarattığı hadiste varid olmuştur.

Mahlukattan bir takımı; akıl, ilim ve cömertlikten ibarettir. Bunlar melektir. Allah’a secde etmekten başka bir şey bilmez.

Onun unsurunda hırs, heva ve heves yoktur. O nur-ı mutlak ve Allah’ın aşkıyla yaşar.

Diğer bir takım, ilimsizdir... hayvan gibi ot yer ve semirirler.

Onlar, ahırdan ve ottan başka bir şey görmezler. Kötülükten de gafildirler, yücelikten ve iyilikten de...

Mahlukatın üçüncü kısmı ise Ademoğullarıdır, insanlardır. Bunlar yarı yaratılışları bakımından melektirler, yarı yaratılışları bakımından da eşektirler.

İnsan yarısı ile süfliyyete, yarısı ile de akıl ve ulviyyete maildir.

*İlk iki kısım- yani meleklerle hayvanlar- zıtlarla uğraşmaktan, savaştan uzak; rahat ve huzur içindedirler. Fakat üçüncü kısım- yani insanlar- ise, iki muhalif haslet- yani akıl ve şehvet- ile çarpışmaktan azap içindedirler.*¹⁰¹⁹

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşıldığı gibi Mevlânâ insanı fizik âlemlerle metafizik âlem arasına yerleştiriyor ve insanda her iki yönün bulunduğunu belirtiyor. İnsanın fizik âlemlerle irtibatlı yönü onun hayvanlık yönüdür. Gıdası şehveti ve arzuları bu yönü ile tatmin olur. İnsanın gerçek yönü, özü veya insanlık cephesi ise, onun manevi yönünü oluşturuyor ve onu metafizik âlemlerle irtibatlıyor, bu ise, onun meleklik yönünü oluşturuyor. Gıdası ise ilim, hikmet, Allah’ın cemâli ve aşktır.

Başta Darwin olmak üzere bazı Batılı bilim adamları insanı, hayvanın gelişmiş bir türü olarak kabul etmektedirler. Batılı olan Max Scheler ve Erich Fromm gibi

¹⁰¹⁷ Mesnevî, c. III., 1298 vd.

¹⁰¹⁸ Fecri, 27-30.

¹⁰¹⁹ Mesnevî, c. IV., 1518vd

düşünürler, bu görüşün temelinden sakat olduğunu ileri sürerek insanın mahiyet olarak farklı bir varlık olduğunu savunmuşlardır.¹⁰²⁰

Ünlü varoluşçu Karl Jaspers de bu konuda, insan psiko-fizik olarak, hayvan türlerinden biridir. Ama o hayvan gibi sorgusuz sualsiz, sadece biyolojik bir varlık olarak yaşayamaz. Hatta o melekler karşısında da seçkindir¹⁰²¹, diyerek Mevlânâ'nın görüşlerini paylaşmaktadır.

Gerçekten insan biyolojik yönüyle hayvanla ortaktır. Fakat insanı diğer hayvanlardan ayıran gerçek, onun benliğidir. Mutasavvıflar buna insânî ruh demektedirler. İnsan bu ruhuyla hayvanın hiç ayak atmadığı âlemler ve güçlerle irtibat halindedir.

Mevlânâ, ayrıca insanoğlunun bu imtihan dünyasında üç grupta toplanabileceğini şöyle dile getirmektedir:

Bu insan guruhu da imtihan için üç kısma ayrılmışlardır. İnsan şeklinde olmakla beraber ayrı, ayrı üç kısımdır.

İçlerinden bir grup daima istiğrak halindedir. Ve İsa gibi, meleklerle dahil olmuşlardır.

Onların sureti Adem, manası Cebrâil, yani melektir. Onlar; gazaptan, hevâ ve hevesten, ilim namına bir takım dedikodudan kurtulmuşlardır.

Riyazatten, zühdden, manevi mücâhededen de halas olmuşlar; sanki (Benî Adem) den vücûde gelmemişlerdir.

Diğer bir kısım eşeklere dahildir ki onlar, gazap ile şehvetten ibârettir.

Onlarda Cebrâil'ik- yani melekiyyet- vasfı vardı. Lakin o haslet büyük, onların ise havsalası dar olduğu için o haslet, o havsalaya sığmadı ve gitti.

Cansız olan bir şahıs ölüdür; canı ânsız olanda ancak eşek olur.

Bir canda o (ân) dediğin cevher bulunmazsa o can, bayağı ve aşağıdır. Bu sözü Süfî söylemiştir ve haktır.

O yoldaki insan, son deminde ziyade can çekişir. Çünkü dünyada ince işler yapmıştır.

Onun örüp, dokuduğu hile ve şeytanlık, diğer hayvanlardan zuhura gelmez.

Altın elbiseler dokur, denizin dibinden inciler çıkarır.

Hendese ilminin inceliklerini, nücûm ilmini, felsefe ilimlerini en ince tarafları ile bilir.

Çünkü onun, ancak bu dünya ile alakası vardır; yedinci kat göğe çıkmağa yolu yoktur.

Bütün bu bilgileri ve maharetin cümlesi ahır bina etmek- yani dünyayı imar etmek- vasıtasıdır ki, ahırda, sığır ve deve gibi hayvanların muhafazası içindir.

Hayvanların bir kaç günlük yaşayışını temine yarayan bu ilim ve hünere o budalalar (Rumûz) derler.

¹⁰²⁰ Erich Fromm, İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri, ss. 289-94; Öztürk, Kur'ân ve Sünnet Göre Tasavvuf, ss. 69-70.

¹⁰²¹ Jaspers, Kleine Schule des Philosophischen Denkens, Zürich 1985, s. 57; Çiçek, Hasan, Karl Jaspers'in Siyaset Anlayışı, s. 101.

Hakk yolu ve onun menzillerinin ilmini gönül sahibi olan arif ve onun münevver kalbi bilir.

Cenâb-ı Hakk, akıl ile şehvetten mürekkep latif bir canlı yarattı, onu (İlm-i nafi) ile ülfet ettirdi.

Sureti insan, fakat sîreti hayvan olanlar için 'Ke'l-en'âm= Hayvan gibi'¹⁰²² adını verdi. Çünkü uyanıklığın uyku ile, ne münasebeti vardır.

Hayvani ruh sahiplerinde ancak uyku bulunur. Bu nevi insanlarda aksine duygular vardır.

Uyanıklık geldi de hayvanî, uyku kalmadı mı, hislerinin evvelce aksi ve aykırı olduğunu levhten okur.

Uykuya dalan kişinin, uyandığı zaman, uykuda iken rüyada gördüklerinin aksini görmesi gibi...

Öyle hayvan sîretli insan, hayvanlardan daha aşağıdır. Onu terk et, ihtilât eyleme ve Hz. İbrâhim gibi 'Lâ ühibbû'l-âfilîn= Kaybolanları sevmem' de.

Çünkü, hayvanî ruha sahip olan kişinin, huylarını değiştirmeye ve nefsi ile cihad etmeye, adilikten kurtulmağa istidadı vardı ama, o istidadı fevt etti.

Halbuki, hayvanda mücahedeye ve huylarını değiştirmeye istidadı ve kabiliyeti olmadığı için, hayvanlıkta kalmasındaki mazereti aşıkardır.

Hayvanlıkta kalmış insanın, hakikat rehberi olan istidadı gittikten sonra, hangi gıdayı yese, o gıda eşek beyni olur ve onu sersemletir.

Zihin açıklığı ve uyanıklık verdiği söylenen 'Belâdür'- Hindistan'da bir yemiş, yahut onun ağacı imiş- yiyecek olsa afyon yerine geçer, onun kalb illeti ve akılsızlığı artar.

Üçüncü bir kısım kaldı ki o kısma dahil olanlar, yarı hayvan, yarı insandır.

Bu kısımdaki insanların evveli, yani insaniyeti, ahiri, yani hayvaniyeti ile gece gündüz çarpışmakta ve çekişmektedir.¹⁰²³

Görüldüğü gibi Mevlânâ mahlukatı melek, hayvan ve insan olmak üzere üç grupta toplamış. Üçüncü grubu meydana getiren insan türünü ise kendi arasında üç kategoride incelemiştir. Birinci grupta olan insanların, Hz. İsâ (a.) gibi meleklik vasfı ağır basan, sürekli istiğrak halinde yaşayanlar, onların sûreten insan, sîreten ise melekler alemine mensupturlar. Bunların ilme, riyazate ve mücahedeye ihtiyaçları kalmamıştır. Kanatimizce bu insanlar tasavvufta özel bir yer işgal eden insan-ı kâmillerdir. İkinci grubu oluşturan insanlar ise, eşekler gibi, gazap ve şehvet sıfatları kendilerine hakim olanlardır. Bunlarda ilk başta meleklik sıfatı vardı, fakat bu temiz haslet, onların pis havsalarında yer bulamayıp çekip girmiştir. Bunlar, her ne kadar zahiren insan gözükseler de, dünyevî işlerde başarılı hatta mücid olsalar da, bütün bilgi ve ilgileri bu süflî hayat ve dünyayla ilgili olduğu için değersiz ve hatta bu insanlar, Kur'ân'ın ifadesi ile " Hayvan gibi hatta onlardan bile aşağıdadırlar."¹⁰²⁴ Çünkü hayvanlarda mücahede etme kabiliyetleri olmadığı için o makamda kalmaları onlar için kınanacak bir durum değildir. Halbuki insan, bizzat o sıfatlarla mücahede

¹⁰²² Şu âyete işaret edilmektedir. "... İnkâr edenler ise (dünyada) zevklenirler, hayvanların yediği gibi yerler. Onların yeri ateştir." Muhammed, 12.

¹⁰²³ Mesnevî, c. IV., 1526 vd.

¹⁰²⁴ A'râf, 179.

etmek ve gerçek benliğini ortaya çıkarmakla emrolunmuştur. Fakat o sürekli ahıra benzeyen dünyanın, peşinde koşup durmuştur. Kanaatimizce Mevlânâ'nın bu grupta, özelliklerini sıraladığı insanlar, kafirleri oluşturmaktadır. Son ve üçüncü grupta ele aldığı ve fazla üzerinde durmadığı insanlar ise, hayvanlık sıfatı ile meleklik sıfatının sürekli çatışma halinde bulunanlardır. Bu da kanatimizce nefs-i levvame mertebesinde bulunan mü'min insanlardır. Mevlânâ ikinci grupta olanlarla dostluk kurmamamızı, - Hz. İbrâhim gibi- onlarla karşılaştığımızda "Ben kaybolanları sevmem"¹⁰²⁵ dememizi tavsiye etmektedir. Çünkü onlar ve bu dünyada sahip oldukları herşey fanidir.

Fîhi Mâ Fîh'de aynı fikri şu şekilde ele almaktadır: İnsanın üç hali vardır. Birincisi, insan Allah'ın etrafında dolaşmaz, kadın, erkek, mal, çocuk, taş, toprak çeşidinden her şeye hizmet eder, tapınır. Allah'a ibadet etmez. İkinci halde, o insanda bir bilgi marifet hasıl olunca Allah'tan başkasına hizmet etmez. Üçüncü halde ise, bu ikinci halden uzaklaşıp susar, ne "Allah'ın hizmetini yerine getiriyorum" der, ne de "getirmiyorum." Her iki mertebenin dışına çıkmış olur.¹⁰²⁶

Mevlânâ'nın konu ile ilgili işârette bulunduğu diğer bir âyetin manası şöyledir:

c-"Andolsun biz, Âdemoğullarına çok ikram ettik; onları karada ve denizde (hayvanlar ve taşıtlar üzerinde) taşıdık. Onları güzel rızıklarla besledik ve onları yarattıklarımızın bir çoğundan üstün kıldık."¹⁰²⁷

Bu âyette, insanı değerli bir mahlûk yapan sebeplerden bir diğerinin de Allah (c.)'in onu tekrim etmesi olduğuna dikkat çekilerek, en güzel bir biçimde kıvamlandırılmış olan insanın, aynı zamanda Allah (c.) tarafından üstün bir varlık olarak yaratılmış ve diğer varlıklardan üstün kılınmış olduğu haber verilmektedir.

Müfessirler bu âyet-i kerimenin tefsirinde, daha çok insanın maddi üstünlüğüne vurgu yapıp onu izah etmeye çalışmışlardır.¹⁰²⁸ Halbuki Mevlânâ, yine insanın manevî yönünü gözönüne almış ve bu âyeti de o açıdan tefsir ederek şöyle demiştir:

Seni tavuk, kanadı altında dadı gibi yetiştirmiş ise de, sen kaz yumurtasısın.

Senin anan hakikat deryasının kazıdır. Dadın toprağa mensup ve kuruluğa bağlıdır.

Kalbindeki denize olan meyil ve o tabiat sana anandan gelmiştir.

Kuruluğa meyil ise dadındandır. Dadiyi bırak ki onun reyî kötüdür.

Eğer dadı seni sudan korkutursa sen korkma ve deniz cihetine koş.

Sen kaz gibi hem kuruda, hem yaşta, yani; hem karada, hem de denizde yaşaya bilirsin. Tavuk gibi kokmuş kümesli değilsin.

Sen Hakk'ın 'Ve leked kerremnâ benî âdem= Biz, Âdemoğullarını mükerrerem kıldık.' Nimetinden nimetlenmiş bir şahıssın ki hem karada hem de denizde gezebilirsin.

¹⁰²⁵ En'âm, 76.

¹⁰²⁶ Fîhi Mâ Fîh, s.30.

¹⁰²⁷ İsrâ, 70

¹⁰²⁸ Bkz.; Taberî, Câmi'u'l-Beyân, c. VIII., s. 115; Râzî, Tefsîru'l-Kebîr, c.XXI., s.10 vd.; Kurtubî, Tefsîr-i Kurtubî, c.X., ss. 190-91.

Ki Kur'ân'da: 'Ve hamelnâhüm fi'l-berri ve'l-behri= Onları karada ve denizde (Hayvanlar ve taşıtlar üzerinde) taşıdık.' Buyurulmuştur. Sende kara gibi olan tabiat aleminden, deniz gibi olan ruh alemine koş.

Meleklerin kara tarafına, yani tabiat cihetine yolu yoktur. Hayvan cinsinde denizden, yani; ruh aleminden agah değildir.

Ey insan! Sen cisim itibariyle hayvan cinsindensin, ruh itibariyle de melektensin ki hem yer, hem de gökte yürüyebilirsin.¹⁰²⁹

Mevlânâ yine çeşitli benzetme ve metaforlarla insanı ele almakta, onun hem fizik hem de metafizik alemlerde bulunmaya kabiliyetli bir varlık olduğu için hem karada hem de denizde yaşaya bilen kaza teşbih etmektedir. İnsan tabiatını da tavuğa benzeterek şöyle demektedir: Ey insan tabiatın seni denize girmekten, yani hakikat deryasına dalmaktan korkutursa sakın onu dinleme, çünkü o karaya mensup olduğundan denizden bî haberdir, sen hakikat denizine doğru koş. Yine âyette geçen karayı süflî alem denizi ise ulvî alem olarak tefsir etmekte, meleklerin bu süflî alemle ilişkilerinin olmadığını, hayvanların ise ulvî alemde habersiz olduklarını, halbuki insanın ise bu iki alemini kendisinde cem ettiğini ve bu nedenle onların da sürekli insanda mücadele halinde bulduklarını, hangisi baskın gelirse o özelliğin ona hakim olduğunu dile getirmektedir.

Yine bu âyet-i kerimeye Mesnevî'nin bir başka yerinde işarette bulunarak insanın değer ve önemini şöyle açıklamaktadır:

Başında "Biz insanları keremlendirdik" tacı var. Boynuna "Biz sana kevser ırmağını verdik"¹⁰³⁰ gerdanlığı asılmış.

İnsan cevherdir, bu göklerle ona araz. Asıl olan insandır, gayrisi fer'dir.

Akıl, fikir ve tedbirler sana kul köle olmuş; öyle ise sende kendini ucuza harcama!

Sana hizmet bütün mevcudâta vaciptir. Sen bir cevhersin, araza minnetin olmamalı Sen kitaplardan ilim arıyorsun, eyvahlar olsun! Tadı helvadan umuyorsun, yazıklar olsun!

Halbuki sen, bir damlaya gizlenmiş bir ilim ummanısın. Teninde bütün bir alem gizli.

Şarap, semâ veya cimâ nedir ki, sen onlardan bir zevk, bir fayda bekliyorsun?

Güneş hiç zerreden borç ister mi? Zühre, hiç şarap küpünden bir kadeh şarap diler mi?

Sen keyfiyetsiz bir cansın, eyvahlar ki keyfiyete hapsolmuşsun. Yazıklar ki güneş bir ukde de mahpus kalmış!¹⁰³¹

Bu beyitlerle Mevlânâ, insanın böyle bir yüksek özelliği ve öneminin varlığından dolayı onu bütün mahlukatın efendisi ve baş tacı olarak nitelendirir.

¹⁰²⁹ Mesnevî, c. II., 3804 vd.

¹⁰³⁰ Bu cümle ile Kevser Sûresine işaret edilmektedir ki Meâli şöyledir: " (Ya Muhammed!) Biz sana kevseri verdik. Onun için Rabb'ine kullauk et ve kurban kes. Asıl sonu kesik olan, şüphesiz seni kötüyendir." Kevser, 1-3.

¹⁰³¹ Mesnevî, c.V., 3584 vd.

Nitekim Şeyh Galib de bu fikirleri çağrıştıran ünlü dizesinde şöyle demektedir: “Hoşça bak zâtına kim zübde-i âlemsin sen.”¹⁰³²

Çağdaş İslam düşünürlerinden Seyyid Hüseyin Nasr ise insanı yorumlarken benzer bir yorumla şöyle demektedir: “İslam’a göre, insanın bu dünyada görünmesindeki maksad, eşyanın bilgisini kazanmak, olgun insan (insan-ı kâmil); ilâhî isimlerin ve sıfatların yansıdığı ayna olmaktır. Kovuluşundan önce Cennettedir, kadîm insandır. Kovuluşuyla bu halini kaybetmiştir; ama kendini tümüyle bilebileceği bir kâinatın merkezinde bulunduğu için eski haline de dönebilir ve eskisi gibi olgun insan (insan-ı kâmil) olabilir. Bu yüzden hayatın kendisine sağladığı fırsatı değerlendirebilirse, kozmozun da yardımıyla onu terk edebilir... İnsanın tabiata hükmetme hakkına sahip olması, İlâhî Surette yaratılmış olmasından kaynaklanmaktadır. Gökyüzüne başkaldırmasından değil...”¹⁰³³Fakat Mevlânâ, o insanın da buna göre davranmasını ve bu üstün dereceye layık olmasını ister. Bu düşünceyi Divan-ı Kebir’inde şöyle dile getirmektedir:

*İslere bulanmış tencere gibi tutmaç peşindesin, nerede, “kerremnâ” sırrına mezhar oluşundan doğan ululuk, nerede padişahça himmet, gayret?*¹⁰³⁴

Mevlânâ’ya göre insanın “kerramnâ” sırrına mazhar olmasının sebebi onun irade sahibi olmasından dolayıdır. Bu düşünceyi şöyle ifade etmektedir:

Çünkü Âdemoğlu iradesinden dolayı “kerremnâ” sırrına erdi. Fakat insanların yarısı bal arısı, yarısı yılan oldu.

*Âdem evladının müminleri, bal arısı gibi, bal madeni oldular; kâfirleri ise, yılan gibi zehir menbaı.*¹⁰³⁵

Jaspers de Mevlânâ gibi insanın varoluşunun farkında olmasını, özgürlüğünün bilincine varması, iradeli olması, karar verebilmesi şeklinde açıklamaktadır.¹⁰³⁶

Mevlânâ, insanların ruhları ile Rabb’in ruhu arasında keyfiyeti bizce meçhûl olan bir birliktelik olduğunu, bunu ancak ruhun hakikatine vakıf olanların anlayacağını vurgulamakta ve delil olarak da şu âyet-i kerimeyi zikretmektedir:

“(Habibim) Attığın zaman sen atmadın, ancak Allah attı.”¹⁰³⁷

Nâsın Rabb’i ile nâsın ruhu arasında keyfiyetsiz ve kıyasa gelmez bir birleşme vardır.

Lakin ben nâs dedim, nesnâs¹⁰³⁸ demedim. Hatta nâs demekten maksadım: ruhun hakikatini bilenlerden başkası değildir.

¹⁰³² Tanpınar, Ahmed Hamdi, 19’uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul 1988, s. 25.

¹⁰³³ Seyyid Hüseyin Nasr, İnsan ve Tabiat, çev.: Nabi Avcı, Ağaç Yayıncılık, İstanbul 1991, s. 91.

¹⁰³⁴ Mevlânâ, Divân-ı Kebîr, c.II., s. 246.

¹⁰³⁵ Mesnevî, c.III.,3313 vd. Bu âyetle ilgili Mevlânâ’nın oğlu Sultan Veled Maarif’inde şöyle demektedir: “Kendisinde bir hazine gizli bulunan bu insan, bunu göremediğinden Allah’ın kendisine nasıl bir lutuf ve ihlanda bulunduğunu nereden bilebilir? İnsan Allah’ın bir usturlabıdır. Fakat bu usturlaptan anlayan bir müneccim (mürşid) lazımdır. Evet, bakkal ve bir manav dükkanın da usturlap bulunabilir, ama bakkal bundan ne anlar. Sebzecinin ne işine yarar? Bundan ancak bir müneccim faydalanabilir. İşte bir usturlap, feleşin (uzayın ve yıldızların) hallerini nasıl bir ayna gibi gösteriyorsa “Biz hakikaten Âdem oğullarını şereflendirdik” âyeti gereğince insanın vücudu da Hakk’ın bir usturlabıdır. Allah onu kendisi ile bilici ve görücü yapmıştır. İnsan bu pis ten usturlabıyla, benzersiz olan Allah’ın cemâlini ve tecelliyâtını her an görür. Bu ayna Allah’ın cemâlinden bir hâlî değildir. Bir insan annesinden doğar doğmaz gözünü bu dünyaya açar. Gece gündüz bu âlemin, yrin, göğün ve bütün yaratıkların durumunu görür. Bunun gibi bir veli de, (kalb) gözünü açtığı vakitte daima Allah’ı temâşâ eder. Ondan başka bir şey görmez. Allah herkesren iyi bilir.” Sultan Veled, Maârif, ss. 344-45.

¹⁰³⁶ Çiçek, Hasan, Karl jaspers’in Siyaset Anlayışı, s. 110.

¹⁰³⁷ Enfal,17./ Bu âyetin daha geniş tefsiri için çalışmamızın “vahdet- i vücûd” kısmına bkz.

Nâs: insan demektir. İnsan ise göz bebeğidir. Öyle göz bebeği gibi aziz bir mahluk nerede? Ey sâlik; sen, insanın başını bir an olsun görmemişsindir.

'O toprağı sen atmadın, ancak Allah attı.' âyetini okumuşsun ama, cisim ve cüzlerde kalmışsın.

*Ey budala herif; Süleyman peygamber için mülkünü feda eden Belkıs gibi, sen de cisim ülkeni terk et.*¹⁰³⁹

Bu son beyit ile şu âyet-i kerimeye işaret edilmektedir. “ona ‘Köşke gir!’ dendi. Melike onu görünce derin bir su sandı ve eteğini çekti. Süleyman: ‘Bu, billurdan yapılmış, şeffaf bir zemindir.’ dedi. Melike dedi ki: ‘Rabb’im! Ben gerçekten kendime yazık etmişim. Süleyman’ın maiyyetinde âlemlerin Rabb’i olan Allah’a teslim oldum.”¹⁰⁴⁰ Mevlânâ bu âyete işâret ederek sâlike, şu tavsiyede bulunmaktadır:

Şâyet, insanların ruhları ile Rabblarının ruhları arasında nasıl bir birliktelik olduğunu anlamak istersen sende Belkıs gibi zamanın Süleyman’ı olan mürşid-i kâmilin huzurunda, varlığını ve benliğini terk eyle, o zaman bu sırra vakıf olabilirsin. İşte o zaman gözbebeği vasfını kazanan bir varlık olursun. Yani insan-ı kâmil derecesine yükselirsin. Zaten insan-ı kâmil, Hakk’ın aynasıdır. Allah bütün isim ve sıfatlarını onda görür. İnsan Allah’ın emanet yeri olduğu halde kadrini bilmemekte, Hind atlası olduğu halde kendini çok ucuza satmaktadır.

Jasper de varoluşunun farkında olmayan insanları kitle ve yığın içerisinde amaçsız, inançsız dolaşan ve o kalabalığın içerisinde kendini yapa yalnız hisseden bir grup olarak nitlendirmektedir.¹⁰⁴¹ Bu nedenle insan, kendini tanımalı, özünü bilip değerini idrak etmesi gerekir.

Mevlânâ’nın bu konu ile ilgili işaret ettiği diğer bir âyetin Meâli de şöyledir:

d-“ Görmedin mi Allah nasıl bir misal getirdi? Güzel bir sözü: kökü (yerde) sabit, dalları gökte olan güzel bir ağaca (benzetti).”¹⁰⁴²

Müfessirler bu âyette zikredilen “Güzel sözü” kelime-i şehadet olarak tefsir etmekte. Ayrıca, Kur’ân okumak, tesbih etmek, Allah’a hamdetmek, bağışlanma talebinde bulunmak, tevbe etmek, İslam’a çağırarak ve bunlara benzer her türlü hak, adalet, iyilik ve güzellik ifade eden sözlerin de âyette geçen “Güzel söz” sınıfına gireceğini beyan etmişlerdir. “Güzel ağacı” ise hurma ağacı olarak tefsir etmişlerdir.¹⁰⁴³

Mevlânâ ise bu âyet-i kerimeyi şöyle yorumlamaktadır:

“İnsanın sırrı –yani İlm-i İlâhidedeki ayanı sabitesi”¹⁰⁴⁴ - ağacın kökü gibidir. Ağaç yaprakları o sert ve sağlam kökten sürer.

¹⁰³⁸ Nesnâs: Bazı vücut özellikleri itibarıyla insana benzeyen hayvanlara denir. Bunlar goril, şempaze, orangaton gibi bir kısım maymun cinslerini kapsamaktadır. Yarısı insan tipli ve tek ayaklı olup sıçrayarak yürüten, efsanevi hayvanlar da bu isimle anılmıştır. Bkz. Fetih Develioğlu, Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat, 17.Bs., Aydın Kitabevi Yay., Ankara 2000, s.824.

¹⁰³⁹ Mesnevî, c. IV., 777 vd.

¹⁰⁴⁰ Neml, 44.

¹⁰⁴¹ Çiçek, Hasan, ag.e., s. 106.

¹⁰⁴² İbrâhim, 24.

¹⁰⁴³ Bkz. Taberî, Câmiu’l-Beyân, c. XIII., ss.211-13; Beğavî, Tefsir, c. III., ss. 32-3; Şevkânî, Fethu’l-Kadir, c. III., ss. 106-7; Beydâvî, Tefsir, c.III., ss.346-47; İbn-i Kesîr, Tefsir, c.II., ss. 531-32; Kurtûbî, Ahkam, c. IX., ss. 359-62; Âlûsî, Ruhû’l-Me’ânî, c.XXIII., ss. 214-15

¹⁰⁴⁴ A’yân-ı Sabite: İsim ve sıfatların ilahi ilimdeki suretlerine denir. Yine görülen alemdeki şeyler, müşahhas varlık alemine gelmeden önce, Allah’ın ilahi Zâtında kuvve halinde ve gelecekteki oluşunun ideleri olarak

Yapraklar, köke layık bir sûrette yetişir. Yani; kök, ne ağacı ise yaprakları da o ağacın olur.- Nefisler ve akıllarda böyledir. Onlarda ayan-ı sabitelerine tabidirler.

*Vefa ağaçlarının felekte öyle meyveleri vardır ki onların kökü sabit, dalları semâdadır.*¹⁰⁴⁵

Bu âyette geçen “güzel kelime” yi Mevlânâ, ahdine vefa, yani elest bezminde vermiş olduğu söze sadık olan insanların zikir ve tesbihatları olarak yorumluyor. İşte insanlar da ağaçlara benzerler ki hiçbir ağaç, tohumunun aksine bir dal budak bitirmediği gibi, insanda Allah (c.) nın ilm-i ezeli ile levh-i mahfuzda kaydetmiş olduğu kader-i ilâhiye aykırı bir şekilde hareket edemez. Yani ayan-i sabitesi ne ise dünyada o şekilde hareket eder. “Toprağa ne zaman gül tohumu ektinde diken bitti.” Sözü ile bu inceliğe işaret edilmiştir.

17.1. Misâk

Misâk, Arapça orjinli bir kelime olup, sözleşme, andlaşma, yemin, peyman, ahid¹⁰⁴⁶ gibi manalara gelmektedir. Tasavvufî literatürde ise, şeyhin huzurunda orada bulunanların şهادetiyle sâlikin söz vermesidir.¹⁰⁴⁷

Cüneyd-i Bağdadî’ye göre tevhidin en yüksek mertebesine, Misâk ve Fenâ üzerine basılarak çıkılabilir. İnsan başlangıçta tanrısal varlığa sahipti. Bedensel varlık halinde görüldüğü bu alemde, eğer tevhidi tam gerçekleştirebilirse o, yine eski halini elde edebilir. Yani sonu evveline döner, bedensel varlığa bürünmeden önceki hayatını tekrar elde eder.¹⁰⁴⁸

Mevlânâ’nın konu ile ilgili işarete bulunduğu ve çok detaylı olarak yorumladığı âyetin Meâli şöyledir:

“Hani Rabb’in, Âdem oğullarından, bellerindeki zürriyetlerini alıp da, onları kendi nefislerine şahit tutarak: ‘Ben sizin Rabb’iniz değil miyim? (dedi), Onlar da, Belâ (evet) Rabb’imizsin, şahid olduk.’ Dediler. (Bu) kıyamet günü; ‘Bizim bundan haberimiz yoktu’, dememeniz içindi.”¹⁰⁴⁹

Müfessirler bu âyetin tefsiri hakkında muhtelif görüşler ileri sürmüşlerdir. Bazıları misâk alma olayının gerçek değil, mecâzen olduğunu, aslında Allah Teâlâ’nın âfâki ve enfûsî deliller ortaya koyarak, kendilerinde yarattığı kabiliyet dolayısıyla Rubûbiyetini tanımaya muktedir kılınmaları, bir bakıma şahit tutulmaları olarak değerlendirmiştir.¹⁰⁵⁰ Ehl-i sünnet müfessirlerinin çoğunluğu ise mecâzen değil, hakikaten vuku bulduğunu ileri sürmüşler, fakat onlar da bu misâk olayının ne zaman ve nerede olduğu hususunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Genel görüşe göre, bu misâk ve mukavelenin başlangıcı, yani icap kısmı, zürriyetin baba sulbünden çıkıp ana rahmine düşmesi anı, yani tamamlanması, kabul kısmı da ruhun üfürülmesi zamanı olarak kabul etmiş ve buluşu da bu mukavelenin icrası zamanı olarak kabul etmişlerdir. Her ferdin insanî kişiliği, hukukî ehliyeti bu misâk ile, bu taahhüt

kendisi ile ilgili bilgisiyle aynı olan ezeli bilgisinin muhtevasında bulunmasına denir. Bkz. Cürcânî, Ta’rifât, s. 30; Suâd el-Hakîm, el-Mu’cemu’s-Sûfî, ss. 831-839; Cebecioğlu, a.g.e., s. 125.

¹⁰⁴⁵ Mesnevî, c. .III., 4430 vd.

¹⁰⁴⁶ İbn Menzûr, Lisan, c.X., s. 379.

¹⁰⁴⁷ Safer Baba, s. 187.

¹⁰⁴⁸ Ateş, Süleyman, Cüneyd-i Bağdâdî ve Mektupları, İstanbul 1970, s. 88.

¹⁰⁴⁹ A’raf, 172.

¹⁰⁵⁰ Zemahşerî, Keşşâf, c.II., s.129; Bursevî, Ruhû’l-Beyân, c.III., s. 266.

zamanında başlar ve bülûğuna kadar devam eder. Bülûğundan sonra da vazife ve mükellefiyet teveccüh eder.¹⁰⁵¹

Şimdi Mevlânâ'nın görüşlerini aktaralım:

Her an, Allah'tan, 'Elestü birabbiküm', yani; 'Ben sizin Rabb'iniz değil miyim?' hitabı gelir de, cevherler ve arzlar var olur.

Eğer o cevherlerden, o arzlardan (zahiren) 'Belâ= Evet' cevabı zuhur etmiyorsa da, onların yokluktan vücuda gelmeleri, hakikatte belâ demeleridir.¹⁰⁵²

Bu mısralarla Mevlânâ şu görüşü dile getirmektedir; Hakk Teâlâ, bedenlerimizi yaratmadan çok zaman önce ruhlarımızı yaratmış ve onlara “Ben sizin Rabb'iniz değil miyim?” diye sormuş, onlarda “Belâ” yani, “Evet Rabb'imizsin, şahit olduk” demişlerdir. Ve bu söz alma işi de âyette de belirtildiği gibi insanların ahirette, “Senin bizim Rabb'imiz olduğundan haberimiz yoktu” dememeleri için olmuştur. Mevlânâ'nın da ifade ettiği gibi şâyet dünyaya gelen cevher ve arzlardan “Belâ” cevabı zuhur etmese de, hakikatte onların yokluktan vücuda gelmeyi kabul etmeleri “Belâ” manasına gelmektedir. Bu şuna benzer; Efendinin hizmetkârına bana bir su verir misin? Demesi, onunda suyu getirmesi, efendinin efendiliğine, hizmetkârında hizmetkârlığına delalet eder. Çünkü su istemek emir, su getirmek ise emre itaattir. Emre fiilen itaat ettikten sonra efendinin efendiliğini dille itiraf etmeye gerek kalmaz. O halde Alla Teâlâ'nın “Kün= Ol” emri ile vücuda gelenler, “Elestü birabbiküm= Ben sizin Rabb'niz değil miyim?” hitabına ma'nen “Belâ= Evet” cevabını vermiş olmaktadır. Bu ilâhi hitap, sadece mazide vuku bulup bitmemiş, bilakis hâlâ devam edip durmaktadır. Bu yüzdendir ki, cevher olsun araz olsun, hep bu sayede meydana gelmektedir.

Onun gibi, "Elestü birabbiküm" hitabını zevki, kıyamete kadar her mü'minin kalbinde vardır.

Ruhlara böyle hitap edilmesi ve mü'minlerin kalbinde o hitabın zevklerinin devam etmesi, onların belâlara, Hakk'ın emir ve nehiyelerine itiraz etmemeleri içindir.¹⁰⁵³

Yine Mevlânâ'ya göre bizlerin bu dünya koridorunda bulunuşumuz, “Elestü birabbiküm” ve “Belâ” davalarına şahitlik etmek içindir:

Biz kaza-i ilâhî kadısının dehlizin de, Elestü birabbiküm ve Belâ davası için bulunuyoruz.

'Elest' âleminde 'Belâ' demiştin. Buradaki sözümüz ve işimiz imtihan için, şuhûd ve beyandır.

(...)

Ey şahid!. Senden beklenen şهادeti ifa etmeyince bu koridordan nasıl kurtulursun?

Bir an evvel şهادette bulunmak senin için kârdır. İnadı bırak da kurtul ve koşarak git. Kısa bir işi kendi hakkında uzatma.

İster yüzyılda, ister bir anda, bu emaneti eda ederek, kendini halâs et.¹⁰⁵⁴

¹⁰⁵¹ Bkz. İbn Kesîr, Tefsir, c. II., s. 263-65; Kurtubî, Câmiu'l-Ahkâmu'l-Kur'ân, c. III., s. 316-19; Beydâvî, Tefsir, c. III., ss. 71-3; Alûsî, Ruhû'l-Meânî, c. IX., ss. 185 -95; Elmalî'lı, Hak Dini Kur'ân Dili, c. III., ss. 2323-34.

¹⁰⁵² Mesnevî, c. I, 2193-94.

¹⁰⁵³ Mesnevî, c. III, 2354- 55.

Hasılı elest ikliminin kadrini bilesin diye dünya hayatı ahiretin önüne geçmiştir.

Fakat, buradan kurtulup oraya vardın mı ebediyet şükürhanesinde, yani sermediyetin tatlı aleminde şükreder durursun.

Orada dersin ki, dünyada iken toprak elemiş, faydasız şeylerle meşgul olmuş ve bu pâk mukaddes alemden kaçıp durmuşum.

Keşke, ecelim bundan evvel olsaydı da, orada iken çektiğim ölüm korkusu, daha az olsaydı.¹⁰⁵⁵

Demek ki insan oğlunun dünyaya gönderiliş amaçlarından birisi de “Kâlû Belâ” da vermiş olduğu sözün gerçek olup olmadığının belgelenmesidir. Diğer bir sebep ise insanların “Elest meclisinin kıymetini bilmek ve oraya vuslatın hasretini kalbinin derinliklerinde hissetmeleridir.

Şimdi bu âyetle ilgili Mevlânâ'nın diğer eserlerinde nasıl değerlendirildiğine bir göz atalım:

Mevlânâ, ruhların “Kâlû Belâ” da verdikleri sözleri bu dünyada hatırlamalarını şöyle bir örnek vererek izah etmeye çalışır:

Kafirlerin ülkelerinden müslüman vilâyetlere köleler getirip satarlar. Bu kölelerin bazıları beş, bazıları on veya onbeş yaşlarındadır. Küçük bir çocukken getirilip satılır ve müslümanların arasında uzun bir süre kalınca artık kendi ülkelerini ve oraya ait bilgiler kafalarında kalmaz. Getirilen kölelerden yaşı biraz daha büyük olanlar ise az bir şey hatırlarlar. Fakat yaşını başını almış büyüklerden ise, ülkesi ve oranın bilgileri hiç kafasından silinmez hepsini hatırlar. İşte ruhlar da o alemde Allah'ın huzurunda böyle idiler. Kafirlerin ruhları örnekte geçen köle çocuklar gibi hiçbir şey hatırlamazlar. Mü'minler ise, biraz daha büyük gelen köleler gibi o mîsâk ile ilgili biraz bir şeyler hatırlarlar. Nebiler ve velilerin ruhları ise aynen yaşlı köleler gibi o an gözünün önünden kaybolmaz misak sürekli hatırlarındadır.”¹⁰⁵⁶

Ey devlet (rûh), o tahtı, görkemli hayatı hatırlıyor musun? Ruhlar aleminde müşerref olduğun o eşsiz padişahı yad ediyor musun? Ey kanatları çırpınan otağ ve ey saltanat çadırı! Seni hırpalayıp duran, seni halden hale sokan rüzgarı hatırlıyor musun?¹⁰⁵⁷

Elest aleminden gönülleri mest olarak getirilenlerin canları, yokluktan aşk perest olarak gelmiştir. Onlar canlarının başına, gönüllerinden ayak bastılar da dertlerle dolu bir an elde ettiler.¹⁰⁵⁸

Bizi ezel harabâtına getirdiler. Kötü huylu inatçı olanlarıysa, savaşıp cedelleşmeye getirdiler. Bizim savaşıp cedelleşmemiz yok. Bizi sütle bal gibi kardılar da getirdiler.¹⁰⁵⁹

Bizim hırkamız, O'nun “elest” kumaşındandır. Gönlümüzü saz gibi, O'nun eline vermişiz...¹⁰⁶⁰

¹⁰⁵⁴ Mesnevî, c. V, 175 vd.

¹⁰⁵⁵ Mesnevî, c.V, 605 vd.

¹⁰⁵⁶ Fîhi Mâ Fîh, ss.109-10.

¹⁰⁵⁷ Mevlânâ, Rubâiler, c.I, 678

¹⁰⁵⁸ Mevlânâ, a.g.e., c.I, 727.

¹⁰⁵⁹ Mevlânâ, a.g.e., c.I, 728

¹⁰⁶⁰ Mevlânâ, a.g.e., II., 1449.

Ahmet er-Rufâî de, benzer şekilde musiki ve raksın, semavî, melekî, kudsî ve ulvî bir menşee sahip olduğunu ve sûfinin zikir esnasında “elest” bezmini hatırlaması sonucu raks ettiğini söyler.¹⁰⁶¹

“Elest bezminde” “Belâ” yı cân u gönülden diyenler aynı cevherden olduklarını Mevlânâ şu rubâisinde Şöyle dile getirmektedir:

Gönül her kimin yanında ise, o bizim dilberimizdir. O şimşek nereden parlar, hangi yönden çıkarsa, o bizim cevherimizdir. Üstünde Allah’ın “Ben sizin Rabb’iniz değil miyim?” sorusuna karşı “Evet” diyen her ruhun sevgi ve heyecanını taşıyan her mana altını hangi madende olursa olsun, o bizim altınımızdandır.¹⁰⁶²

Mevlânâ Divan’ının’da ise, bu misaktan sonra dünyaya gelişimizin sebeplerinden birisinin de orada verdiğimiz sözde durup durmayacağımızın anlaşılması için olduğunu vurgulamaktadır:

*“Allah Rabb’iniz değil miyim?” dedi de, canlar “Belâ= Evet” dediler. O belâ demenin doğruluğunu belirtmek için Allah bir bela (imtihan) yoludur açtı işte.*¹⁰⁶³

*Gözsüzlerin (nasipsizlerin) yanlışlarla dolu sözlerini duydun mu? Hiç unutmadığın “Elest” demindeki sözlere dal, kulağın o sözleri duysun (hatırlasın), onlarla neşelensin.*¹⁰⁶⁴

Bir kimse ben “Elest bezminde” verdiğim “Belâ=Evet” cevabını hatırlamıyorum, derse. Mevlânâ bu soruya şöyle cevap vermektedir:

*Gönlünde senin “Rabb’iniz değil miyim?” sorusuna, “evet” yazısı var; o yazıyı inkar etme; işte yazın, işte ikrarın.*¹⁰⁶⁵

*“Elest” dalgası geldi, beden gemisi düzüldü-koşuldu, derken gemi kırıldı mı buluşma görüşme çağıdır artık.*¹⁰⁶⁶

Mevlânâ Arapça da olumsuz sorulara “evet” anlamında kullanılan “Belâ” kelimesini Türkçe’de kullanılan “Bela ve musibet” anlamında kullanarak, kâlû belânın cevâbı olan “Belâ=Evet” demenin, belaya sabr etmek olacağını şu mısrası ile şöyle dile getirmektedir:

Rabbiniz, “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” dedi. “Belâ=Evet” dedin. Sen: Belâ demenin şükrü nedir, bilir misin? Belâ çekmektir.

Evet demenin sırrı nedir? Yani yokluk, mekânsızlık âleminin kapı halkasını çalıp duruyorum, demektir.

Ter temiz ol, tamamıyla toprak kesil de toprağında otlar bitsin.

Ot gibi kupkuru bir hale geldin mi güzelce yan, yan da yanışından ışıklar belirsin.

*Yana yana küle döndün mü, külün kimya kesilir.*¹⁰⁶⁷

¹⁰⁶¹ Bkz. er-Rufâî, Ahmed, Bürhanu’l-Müeyyed Tercemesi, İstanbul 1303, ss. 51-52/ Ayrıca Semâ ve Musikî, konusunda detaylı bilgi için bkz. Yazıcı, Tahsin, “Mevlânâ3a Devrinde Semâ” Şarkiyât Mecmuası, Sayı V., 1964, ss. 135—159; Uludağ, Süleyman, İslam Açısından Mûsikî ve Semâ, Uludağ Yay. Bursa 1992. Mevlânâ ise bu konuda şöyle demektedir: İşte bu yüzden semâ (mûsikî), âşıkların gıdasıdır. Onda vuslatı tahayyül imkanı vardır. Bkz. Mesnevî, c. IV., 747 / 755.

¹⁰⁶² Mevlânâ, Rubâiler, c.I, 174.

¹⁰⁶³ Mevlânâ, Divân-ı Kebîr, c.IV, 144.

¹⁰⁶⁴ Mevlânâ, ag, e., 1V, 124.

¹⁰⁶⁵ Mevlânâ, a.g.e., c.IV, 405.

¹⁰⁶⁶ Mevlânâ, a.g.e., c.IV,316.

İnsanın bu misâkı hatırlaya bilmesi ancak seyr ü sülûk denen bir eğitimle mümkündür. Ancak bu sayede gerçek hürriyete kavuşabilir. Kısaca ifade edecek olursak bu ayrılık, ancak insanın cehtiyle sona erer. Ceht olmadan ne dünya, ne de âhiret, tek başına bu ayrılığa son vermez. Çünkü kendini gerçekleştiremeyen ruhlar ahirette dahi bu vuslattan mahrum bırakılırlar. O halde biz, bu ayrılığımızı ancak dünyada seyr ü sülûk denen eğitimle buluşmaya dönüştürebiliriz. Bu eğitim, bizi bir damla gibi tekrar ummana kavuşturur.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz; fert ve toplumlar Allah'a yaklaştıracı tasavvufî bir eğitimle gerçek saadeti bulacak, nefis ve şeytana esir oldukları sürece de huzur ve sukunlarını yitireceklerdir. Bu bir yaradılış kanunudur. Kur'ân'ın ifadesi ile "sünnetullah" dır. Ve bu sünnetullahı Allah'ın dışında hiç bir güç değiştiremez.

17.2. Firâr

Firâr, arapça bir kelime olup kaçmak manasına gelen mastar bir kelimedir.¹⁰⁶⁸ Firâr tasavvufta bir mertebedir. Tasavvufî manası, halktan Hakk'a kaçmaktır. Bunun üç mertebesi vardır. Birincisi avamın firarı; cehaletten ilme, tenbellikten say ve amele kaçmak, ikincisi Havâssın firârı; haberden şuhuda, yani, işitmekten görmeye kaçmak, üçüncüsü ise Ehassu'l-Havâssın firârı; Hakk'tan başka her şeyden hatta şuhuddan da kaçmaktır.¹⁰⁶⁹ Bunun için atalarımız: "Ağaca dayanma kurur, duvara dayanma yıkılır, insana dayanma ölür, dayan kul Allah'a dayan"¹⁰⁷⁰ demişlerdir.

Firâr kelimesi Kur'ân-ı Kerim'de iştikâkları ile birlikte onbir yerde geçmektedir. Hemen hemen hepsi de sözlük manası olan "kaçmak" manasında kullanılmıştır.¹⁰⁷¹

Mevlânâ bu konuda işaret ettiği âyet-i kerimenin Meâli şöyledir:

" (Rasûlüm! De ki:) O halde Allah'a kaçın. Çünkü ben, size O'nun tarafından (gönderilmiş) apaçık bir uyarıcıyım. "¹⁰⁷²

Müfessirler bu âyetteki "Allah'a kaçın" emrini, günahlardan tevbe ederek O'na itaata kaçın, şeytana itaattan Rahman'a itaata kaçın, cehaletten ilme, veya masivadan Allah'a kaçın gibi çeşitli şekillerde tefsir etmişlerdir. Yine "firâr" kelimesinin seçilmesinin hikmeti kaynaklarda şöyle yorumlanır. İnsanların arkalarında, kaçmaları gereken bir cezanın varlığına dikkat çekmek içindir.¹⁰⁷³

Mevlânâ, dünyada her şeyin, hem yiyen hem de yenilen olduğunu, yalnız Allah'ın, doyuran ama kendisinin yemeye ihtiyacı olmadığını, çeşitli metaforlarla izah ettikten sonra, O'na firâr etmenin öneminden bahsetmektedir.

Bir kuşçağız, bir kurdu avlamakta iken kedi fırsat buldu ve kuşu kaptı.

¹⁰⁶⁷ Divân-ı Kebîr, c.V,3.

¹⁰⁶⁸ İbn Manzûr, Lisan, c. V., ss. 51-52; İbn er-Râzî, Sihâh, s. 208; İbn Asâkîr, Ebu'l-Kasım Ali b. Huseyin, Mu'cemü'l-Büldân, s. 94.

¹⁰⁶⁹ Herevî, Ebû İsmâil Abdullah bin Muhammed bin Ali el- Ensârî, Menâzilü's-Sâirîn ilâ Rabbi'l-Alemîn, Kahire 1962, s. 15 ; Ankaravî, Minhâcu'l-Fukara, s. 228; Yetik, Erhan, İsmâil Ankaravî, s.188; Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri sözlüğü, s. 276.

¹⁰⁷⁰ Cebecioğlu, a.g.e., aynı yer.

¹⁰⁷¹ Abdalbâki, Mu'cem, s. 653.

¹⁰⁷² Zâriyât, 50.

¹⁰⁷³ Bkz.Taberî, Câmiu'l-Beyân, c. XXVII., s. 9; Beğavî, Tefsir, c. IV., s.234; Şevkânî, Fethu'l-Kadîr, c. V., s.91; Beydâvî, Tefsir, c.V., s.241; İbn-i Kesîr, Tefsir, c.IV., s. 283; Âlûsî, Ruhü'l-Me'ânî, c.XXVII., s.18; Bursevî, c.VIII., ss. 279-80.

Kurdu avlarken kendisini avlayacak olan kediden habersiz bulunduğu için kurdu yedi ve fakat kediye yenildi.

Hırsız, kumaş avlamak, yani çalmaktadır, lakin onun hasımları- yani çaldığı şeyin sahipleri- zabıta memuru ile onun peşindedir.

Hırsızın akli evdeki eşya ve kapının kilidiyle meşgul olmakta, zabıta memuruyla, seher çağında ah edeceğinden gafil bulunmaktadır.

O kendi sevdasına, o kadar dalmıştır ki kendisini takip edeni unutmuştur.

Eğer ot, tatlı su içer, yani sulanırsa bir hayvanın midesi de onu otlar, yer.

O, ot hem yiyen hem yenilendir. Allah'tan başka bütün varlık da böyledir.

Allah "sizi doyurur fakat kendi yemez"¹⁰⁷⁴. O ne yenir ve ne de yer. O, et ve deri değildir.

Yiyen ve yenilen bir mahluk, pusuda oturan bir yiyiciden nasıl emin olabilir?

Yenen şeylerin emin olması, matemi cezbeder. Ey sâlik; sen git de yemeyen ve yenilmeyen Allah'ın kapısına sığın.

(Yemek ve yenilmek sadece maddi varlıklara münhasır değildir. Nitekim Mevlânâ bunu Şöyle dile getirir:)

Her hayali başka bir hayal, her fikri başka bir fikir otlar ve yer.

Sen hayal ve fikirden kurtulamazsın, meğer uyumuş olası da düşünce haricine çıkabilesin.

Düşünce arı, senin uyuman ise su gibidir. Uyanınca sinekler tekrar başına üşüşür.

Ne kadar hayal arısı, kafasında uçuşur da onu kah bu tarafa, kah o tarafa çeker.

Bu hayal, yiyicilerin en hafifidir. Diğerlerini ise Zülcelâl ve 'l-ikram olan Allah bilir.

Aklını başına al da bu haşin yiyiciler cemaatinden, " Biz seni hıfz ederiz" demiş olan Allah tarafına kaç.

Eğer Hâfiz-ı Hakiki olan Allah tarafına bizzat firâr ve O'nun hıfzına iltica edemezsen Hakk'ın hıfzını bulmuş ve onun mahfûzu olmuş insan-ı kâmile kaç.

Elini pîr-i kâmil ve mükemmilden başkasına verme. Zira, Allah o elin destigir ve hafızı olmuştur. Kâmil bir akli, aklına arkadaş et de o aklın irşadıyla kötü huyundan vaz geç.

Elini, o kâmil akıl sahibi mürşidin eline koyunca- yani ona biat edince – bütün yiyicilerin elinden kurtulursun.

Allah: "Hakk'ın eli onların ellerinin üstündedir."¹⁰⁷⁵ Dedi ya, işte senin elin de o biat ehlinin eli olur.

Hakim, alim ve habir olan bir pîrin eline elini verirsen kurtuldun demektir.¹⁰⁷⁶

¹⁰⁷⁴ Mevlânâ bu mısra ile şu âyet-i kerimeye işarette bulunmaktadır: "De ki: Göklere ve yeri yoktan var eden, yedirdiği halde yedirilmeyen Allah'tan başkasını mı dost edineyim? De ki ben Müslüman olanların ilki olmam emrolundu. Ve sakın Allah'a ortak koşanlardan olma! (denildi.)" En'âm, 14.

¹⁰⁷⁵ Fetih 10.

Bu beyitleri ile Mevlânâ, tasavvufî bir mertebe olan firarın üçüncü mertebesine işarette bulunarak, Allah'a firâr etmenin önemine dikkatleri çekmekte ve şöyle demektedir; sâlik dünyada yenilmekten ve yemekten kurtulmak ve emin olmak istiyorsa yemeyen ve yenilmeyen Allah'a iltica edip sığınması gerekir. Eğer bizzat kendisi gerçek koruyucu olan Allah'a firar ve iltica edemezse Hakk'ın hıfzını bulmuş ve onun mahfuzu olmuş bir insân-ı kâmile firar edip onun terbiyesi altına girerek dünyanın debdebesinden kurtulması mümkündür.

Firârın önemini Şeyh Ebu'l-Hasan eş-Şazeli ve Şazeli tarikatı meşâyihinden Ebu Muhammed Abdü's-Selâm'ın şu dualarında daha iyi anlaşılmaktadır. “ Ya Rabbî, sûfiyyeden bazıları Senden, kendilerine mahlukatını tâbî ve musahhar kılmanı istediler. Sen de mahlukatını onlara tabi ve musahhar kıldın. Bunu yaptığından dolayı senden razı oldular. Ya Rabbî, ben Senden halkı benden nefret ettirmeni ve kalplerinin benden çevrilmesini istiyorum. Tâ ki Senden başka bir melceim ve mutemedim bulunmasın.”¹⁰⁷⁷

Şeyhü'l-Ekber Muhyiddîn Arabi, şu âyet-i kerimeyi “Sizden korkunca da hemen aranızdan kaçtım. Sonra Rabbim bana hikmet bahşetti ve beni peygamberlerden kıldı.”¹⁰⁷⁸ aktardıktan sonra “ Halktan kaçış, Musa (a.) için risalet, hüküm ve hikmet neticesini verdi. Bu halkın şerrinden kaçan âşıklara da Hakk Teâlâ hilâfet ve zevk-i vuslat verir”¹⁰⁷⁹ demiştir.

Bunun için demişlerdir ki; firar, vücudu olmayandan yani halktan, vücudu bâkî olana yani Hakk'a kaçmaktır. Bir kul safa-yı kalb ile Allah'a firar etmezse ve buna mukabil Hakk Teâlâ onu kendi katına cezbetmek isterse, bunun alametleri halkın o kimseye buğz ve düşmanlık göstermeleri şeklinde tezahür eder. Böylece o kimsenin kalbi halktan soğur ve Hakk'a yönelir. Zira halkla yetinmek ve onların arasında tatmin bulmak Hakk'tan yüz çevirmeye vesiledir.¹⁰⁸⁰ Bu sözler yukarıda geçen, Hz. Musa (a.)'dan bahseden âyet-i kerimnin manasını daha iyi anlamamızı sağlamaktadır.

Kısaca ifade edecek olursak, firârın en üst seviyesi, kulun, düşüncesi de dahil olmak üzere Allah'tan başka herşeyin kalbinden silinmesidir. Böylece sâlik, masivâdan kaçıp kurtulunca, kendi varlığını Allah'ın varlığında kaybeder. Böylece ilk yaratıldığı andaki safiyetini kazanmış olur. ve böylece gerçek tevhidi gerçekleştirmiş olur. Tabii bu ancak tasavvufî bir eğitimle gerçekleşebilir.

18. Enbiyâ ve Evliyânın özellikleri

Evliyâ, velî kelimesinin çoğuludur. Velî, lügatta, dost, yardım eden, çok samimi ve sadık, seven, birinin işini üstlenen, himaye eden, yakın malik ve mutasarrıf gibi manalara gelir.¹⁰⁸¹

“Ve-le-ye” ve türevleri Kur'ân-ı Kerim'de ikiyüz otuzüç yerde geçmektedir.¹⁰⁸²

Terim olarak veli, Allah'ın bütün işlerini üstlendiği kimse, veya Allah'ın taat ve ibadetini üstlenen kişi.¹⁰⁸³ Diğer bir tanımı ise; Allah'ı ve O'nun ahkâmını çok iyi

¹⁰⁷⁶ Mesnevî, c.V., 724vd.

¹⁰⁷⁷ Ankaravî, Minhâcu'l-Fukara, ss. 227-228; Mevlevî, Şerh-i Mesnevî, c. XIV., s. 211.

¹⁰⁷⁸ Şuarâ, 21.

¹⁰⁷⁹ Ankaravî, a.g.e., s.228

¹⁰⁸⁰ Ankaravî, Minhâcu'l-Fukara, s. 228.

¹⁰⁸¹ Firuzabadî, Kâmûsu'l-Muhît, Beyrut 1991, c.IV., s.583; Ragıb, el-Müfredât, s. 823; İbn Manzûr, Lisânu'l-Arab, c.XI., s.406 vd.;Tehânevî, Keşşâfu Istilâhâti'l- Funûn, c.II., s.1528; Hakim suât, Mu'cem, s.1231.

¹⁰⁸² Muhammed Fuâd, el-Mu'cemu'l- Müfehres, ss.764-8.

bilen, öğrendiği ile amel eden, Allah'ın kendilerini mükellef kıldığı işlerde tahkike ulaşan ve bundan sonra elde ettiklerinden de fânî olup yokluğa bürünen kimseler.¹⁰⁸⁴ Veli, mümkün olduğu ölçüde Allah'ı ve sıfatlarını bilen, taatlere devam eden, günahlardan kaçınan, şehvet ve lezzetlere dalmaktan yüz çeviren kimseye” de dnir.¹⁰⁸⁵

Şüphesiz Allah'ın en seçkin kulları nebilerdir. İmâm-ı Rabbânî Hakk'ı tanımada nebinin yerine şöyle işaret etmektedir: “Nübüvvet nurlarının teyidi olmadan bu yüce gayeye ulaşmaktan bizim aklımız uzaktır. Peygamberlerin varlığı vasıta olmadan bu üstün muameleyi anlamaktan yana fehimlerimiz ne kadar acizdir.”¹⁰⁸⁶ Yine Müceddid-i Elfi Sâni'nin ifadesiyle; velâyet nübüvvetten bir parça olup nübüvvetin içine derc edilmiştir. Nübüvvet ise her manada velâyeti içine alır.¹⁰⁸⁷

Nübüvvet ve velâyet konusunda fikirleri ve düşünceleri çok farklı anlaşılıp, yanlış yorumlanan ve bu yüzden küfürle dahi itham edilen mutasavvıfların başında İbn Arabî gelmektedir. Bu nedenle bu konu ile ilgili görüşlerini onun dilinden aktarmamız daha isabetli olur kanaatindeyiz.

“Allah erlerinden birisinin ‘Velilik nebilikten üstündür. Dediğini veyahut böyle bir rivâyetin nakledildiğini duyarsan bil ki o, ancak bizim söylediğimiz bu hakikati amaçlamıştır. Hatta onlardan birinin ‘Veli, nebi ile rasûlden üstündür’ dediğini işitsen de o bu sözülle tek bir şahsı murat etmiştir. Çünkü o şahsın nebi ve rasûl olması dolayısıyla işgal ettiği makamdan veli olması yönünden ele geçirdiği merteye daha tam ve kâmilidir. Yoksa nebiye bağlı olan veli, hiç bir zaman nebiden yüksek değildir. Çünkü tâbi olan kimse tâbi bulunduğu şeyde uyduğu kimseyi geçemez. Eğer tabi olan, tâbi olduğu kimseyi geçseydi tâbi olamazdı.”¹⁰⁸⁸

Görüldüğü gibi bu ifadeleri ile İbn Arabî, nebilerin şahsında mündemiç bulunan velilik makamının yine o peygamberin nebilik makamından üstünlüğü söz konusu etmektedir. Yoksa o nebiye tâbi olan bir velinin üstünlüğü mevzubahis değildir. Bu konuda İbn Arabî'nin de fikri alt yapısını oluşturan Hakim Tirmizi de, Nübüvvet- velâyet karşılaştırması yaparak nübüvvetin velâyetten üstünlüğünü şöyle dile getirmektedir:

“Nübüvvet, vahiy olarak Allah'tan ayrılan kelamdır. Allah'ın nuru nübüvvetle beraberdir. Dolayısıyla nübüvveti reddeden küfre girer. Çünkü nübüvveti reddetmekle kişi Allah'ın kelâmını reddetmiş olur. Velâyet ise, Allah'ın kelâmını, başka bir yolla, bir kimseye tevdi etmesidir. Velâyet de Allah'tan gelir. Fakat bunu reddeden kâfir olmaz. Çünkü bu Allah'ın sevgisinden dolayı velinin kalbinde doğan bir makamdır.”¹⁰⁸⁹

¹⁰⁸³ Kuşeyri, Risale, s.359.

¹⁰⁸⁴ Serrac, el-Lumâ, s.47.

¹⁰⁸⁵ Tehânevî, Keşşâf, III., s. 1528.

¹⁰⁸⁶ İmâm-ı Rabbânî, Mektûbât, c. I., 259. mektub.

¹⁰⁸⁷ İmâm-ı Rabbânî, a.g.e., c.I., 95. mektub.

¹⁰⁸⁸ İbn Arabî, Fusûs, c. I., s. 135.

¹⁰⁸⁹ Hakim Tirmizi, Ebû Abdillâh Muhammed, Kitâbu Hatmi'l-Evliyâ, thk.: Osman İsmail Yahya, Beyrut 1965, s. 166.

Fatih Sultan'ın hocası ve İstanbul'un manevî fatihi Akşemseddîn ise şöyle demektedir: velâyet ve nübüvvetin ikisinde bir nurdur. O nura, velinin vücûdunda tulu' ederse velyet, nebide tulu' ederse nübüvvet denir. Ancak nebiler bu nuru (nübüvveti) açığa çıkarması farz, velinin ise o nuru açığa çıkarması yasaklanmıştır.” Bkz. Cebecioğlu, Ethem, “Akşemseddîn'de bazı Tasavvufî Kavramlar I” AÜİFD, Cilt, XLII, Ankara 2001, s. 93-4. İmâm Rabbânî, “Velâyet nübüvvetten üstündür” anlayışında olanların sekr halinde olduklarını ifade ederek şöyle der; Hatta bazıların bu velâyetle nebinin velâyetini kastetmişlerdir ki velinin nebiden üstün olacağı

Nübüvvet ve velâyet konusunda mutasavvıfların farklı düşündüklerini, bununda her sūfinin içinde bulunduğu makamın farklı olmasından kaynaklandığını söylememiz herhalde yanlış olmasa gerek.

Allah'ın terbiye ve siyasetini üslendiği velinin üzerine sürekli nurlar akar, o da bu durumda kendini unuttur, sadece Allah'la karar ve sükûn halinde olur.¹⁰⁹⁰

Yapılan bütün bu tanımların ortak noktası, velinin, her çeşit arzusuna sırt çevirmiş, her yönüyle Allah'a teveccüh etmiş biri olduğudur.

Mevlânâ'nın bu konuda işarette bulunduğu âyetin me'âli şöyledir:

a- “ (Habibim) Biz, seni âlemlere ancak rahmet için gönderdik.”¹⁰⁹¹

Müfessirler âyette ifade edilen, Peygamber (s.)'in âlemlere rahmet olarak gönderilmesi konusunda iki görüşün olduğunu belirtmişlerdir. Birinci görüşe göre, Hz. Peygamber (s.)'in sadece mü'minler için rahmet olduğu, diğeri ise mü'min, kâfir ayırmaksızın bütün varlıklar için rahmet olduğu şeklindedir. Ancak bu ikinci görüşe göre, mü'minler için iki cihanda rahmet olacağı, kafirler için ise sadece bu dünyadadır. Bu şekilde diğer ümmetlerin başına gelen cezalar ertelenmiş ve onunla yer yüzünden tamamen yok edilme azabından, yere batmak, şekillerinin çirkin şekilde değiştirilmesi cezasından kurtulup emin olmaları şeklinde tezahür edecektir.¹⁰⁹²

Mevlânâ bu âyeti şöyle tefsir etmektedir:

Cenâb-ı Hakk Enbiyâ ve Evliyâyı âlemlere rahmet olmak üzere dünyaya getirmiştir.

Allah'ın velileri, halkı Hakk'ın has dergâhına çağırırlar, Allah'a da: “Yâ Rabbî bunları Sen kurtar”, diye duâ ederler.

Evliyâ hazaratu bir taraftan halka nasihat da bulunmaya cehd ederler. Nasihatın tesiri olmayınca da: İlâhî! Rahmet kapını kapama, diye tazarru da bulunurlar.

Halkın avamında cüz'i merhamet bulunur,. Himmət sahibi olan havas da ise Rahmet-i külliye vardır.

Allah'ın cüz'i rahmetine mazhar olan, Küll-i Rahmet'e ulaştı mı, rahmet denizi kesilir ve yol gösterici olur.¹⁰⁹³

düşüncesi ortadan kalksın. Lakin iş, hakikatte anlatılanın aksinedir. Çünkü nebînin nübüvveti velâyetinden daha üstündür.” Bkz. İmam Rabbânî, Mektûbât, c.I., 108. Mektub.

Bâyezîd –i Bistâmî'ye enbiya hakkında ne dersin sorusuna, “Biz onlar hakkında hiç tasarrufta bulunamayız. Onlar hakkında ne tasavvur edersek edelim, bu tümüyle bize ait tasavvurdur” diyerek, cevap vermiştir. Bkz. Hucvûrî, Keşfü'l-mahcûb, s. 358.

¹⁰⁹⁰ Hucvirî, Keşfü'l-Mahcûb, s.260; Feridüddîn Attar, Tezkirâtü'l-Evliyâ, ter.: Süleyman Uludağ, İlim Kültür yay., İstanbul 1985, s.574./ İbrâhîm b. Ethem adamın birine; “Allah dostu bir veli olmayı arzu eder misin? diye sordu. Adam: “Evet” deyince İbrâhîm, “o halde dünya ve ahiretle ilgili hiçbir şeye rağbet etme, kendini sadece Allah Teâlâ'ya vakfet, sana teveccüh etmesi ve nimetine garketmesi için sen yüzünü O'na tevcih et” dedi. Bkz. Kuşeyrî, Risâle, s. 428.

Ma'rûf kerhi de velilerin alameti nedir? şeklindeki bir soruya: “ üçtür; düşünceleri Allah içindir; meşguliyetleri O'nun iledir; kaçışları ve ilticaları O'nadır” şeklinde cevap vermişti. Bkz. Sülemî, Tabakâtu's-sûfiyye, s. 90; Ebû Nuaym, el İsfahânî, Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ I- X, Kahire 1407/ 1987, c. VIII., s. 367.

¹⁰⁹¹ Enbiyâ, 107.

¹⁰⁹² Bu âyetin tefsiri ile ilgili geniş bilgi için bkz.; Taberî, Câmiu'l-Beyân, c. XVII., ss. 105-6; Râzî, Tefsîru'l-Kebîr, c. XXI., ss. 85-87; Kurtubî, Câmiu'l-Ahkâm, c. XI., s. 350; İbn Kesîr, Tefsîr, c. III., s. 477; Beydâvî, Tefsîr, c. IV., s. 111; Beğavî, Tefsîr, c. III., ss. 271-72; Bursevî, Ruhü'l-Beyân, c. V., s. 366; Alûsî, Ruhü'l-Me'ânî, c.XVII., ss. 104-6.

¹⁰⁹³ Mesnevî, c.III., 1811 vd.

Demek ki, enbiya ve evliyanın birinci özelliği Allah'ın bütün kullarına karşı merhamet sahibi olmalarıdır. Çünkü onlar Allah'ın merhametinde kendi mevhum varlıkları yok olmuş sadece O'nun merhameti kalmıştır. Bunun için Mevlânâ bu makama ulaşamayan kimsenin kılavuzluk yapamayacağını, şâyet yapacak olursa bu sadece taklitten ibaret olacağını beyan etmektedir. Nitekim Mevlânâ'nın yakın dostu Salahaddîn Zerkûbî de şöyle demektedir: “Allah'ın velisi merhamet madenidir; kimde bu sıfat yoksa o, Allah'ın velisi olmaz.¹⁰⁹⁴ Kur'ân'ın tanıttığı Allah'ın belirgin özelliği rahmet olduğu gibi, O'nun peygamber ve evliyasının da belirgin niteliği rahmettir. Hayat ve oluş bir rahmet eseridir. İlm-i ledün'de ileri derecede olanlar, merhamette de en ileri olanlardır. Çünkü Kur'ân-ı Kerim Hızır (a.)'a Allah tarafından hem bir rahmet hem de ilm-i ledün verildiğini bildirmektedir.¹⁰⁹⁵ Buda ilm-i ledünle rahmet arasında yakın bir irtibat olduğunu göstermektedir.

Mevlânâ, evliyânın iki guruba ayrıldığını, birinin ehl-i duâ diğèrinin ise ehl-i teslim olduğunu beyan etmektedir. Birinci grupta olanlar musibetlerin def'i için Allah'a dua ederler. Diğèrleri ise kaza ve kadere tamamıyla teslimiyet gösterip, başlarına gelen bela ve musibetin gitmesi için dua etmezler.

Evliyâdan ehli-i dua olanlar başkadır ki, onlar bazen dikerler, bazen de yırtarlar.

Evliyâullahtan başka bir cemaati tanırım ki, ağızları duadan kapalıdır.

O büyük zevât Allah'ın hükümlerine razı olmuşlardır. Kazanın def'ini aramak onlara haram olmuştur.

Allah'ın has kulları kazada bir zevk görürler, hükmi kaza'dan kurtulmaya talep ve dua etmek onlara âdetâ küfür gelir.

Cenâb-ı Hakk, onların kalbine bir hüsn-i zan vermiştir ki bir musibet dolayısı ile matem elbisesi giymezler.¹⁰⁹⁶

Acaba niçin bir kısım evliya dua etmeyi terkeder? Bu gelmesi muhtemel böyle bir soruyu mutasavvımız daha sonraki beyitlerde şöyle izah etmektedir:

O insan-ı kâmil, ma'budunun rızasını görünce güler. Kazanın hükmü ona şeker helvası gibi gelir.

Cihan, ahlaki ve yaratılışı böyle olan bir kulun emr ve fermanına göre hareket etmez mi?

O halde: İlâhî bu kazayı değiştir diye niçin duâ niyâz etsin.

Kendi ölümü de ona göre helvanın ağza verdiği lezzeti verir. Çünkü Allah rızası içindir.

Çocuklarının vefatı, o vefalı zat için, fakir bir ihtiyara kadayıf gibi tatlı gelir.

Öyle ise, Allah'ın rızasını duada görmedikçe neden duâ etsin?¹⁰⁹⁷

Dua etmeyen evliya “Lütfun da hoş kahrın da hoş” makamına ulaştıklarından, dua etmeyi bilhassa kaza ve kader konularının değişmesi ile ilgili olanı, Allah'ın

¹⁰⁹⁴ Şahinleri Necmeddin, Hazret-i Musa ile Yürüme, s. 67

¹⁰⁹⁵ bkz. Kehf, 65.

¹⁰⁹⁶ Mesnevî, c.III., 1886 vd./ Tasavvuf kitaplarında velâyeti genel olarak Velâyet-i âmme ve velâyet-i hâsse” şeklinde ikiye ayırdıklarını görmekteyiz. Bkz. Hâkim Tirmizi, Hatmu'l-evliyâ, s. 117; Abdurrahman Câmî, Nefâhât, ss. 67-68; Gümüşhanevî, Câmîu'l-Usûl, ss. 215-16; Selvi, dilâver, Kur'ân ve Tasavvuf, Şüle yay., İstanbul 1997, ss. 69-82; Aynı Yazar, Velâyet ve Kerâmet, ss. 42-43.

¹⁰⁹⁷ Mesnevî, c. III., 1921 vd.

rızasına aykırı buldukları için terketmişlerdir. Şâyet O'nun rızasının dua etmede olduğunu anlarsa hemen duaya sarılırlar. Çünkü onların tek maksadı, Allah'ın rızasına nail olmaktır. Yani her şey onların iç âleminde Allah'ın rızasına endekslenmiştir. İç âlemleri o mihver etrafında şekillenir.

Mevlânâ, peygamberleri Cenâb-ı Hakk'ın manevi doktorları olarak vasıflandırmakta ve onlarla tıp doktorlarını mukayese ederek şöyle demektedir:

Peygamberler, Sebe ehline demişlerdi ki; biz Cenâb-ı Hakk'ın hekimleri ve sakirtleriyiz. Şab denizi bizi görünce yarıldı ve yol buldu.

O zahir hekimler başkadır. Onlar kalbe nabız yolundan bakarlar.

Biz ise vasıtasız olarak, nabız tutmaksızın bakarız. Allah'ın vermiş olduğu firaset¹⁰⁹⁸ dolayısıyla bizim görüşümüz yüksektir.

O hekimler, gıda ve meyve tabibidir ki, ruh-i hayvani onların tedavisiyle kuvvet bulur, yaşar.

Biz ise iş ve söz hekimleriyiz. Bize ilham eden, Allah'ın celâl ve azamet nurunun aksidir.

Hastaya deriz ki; şöyle bir iş sana faydalıdır. Böyle bir iş de zararlıdır ki senin Allah'a giden yolunu keser.

Bizim sözlerimiz gibi bir söz, seni ileri götürür, onların sözü gibi bir söz de seni yaralar.

O hekimlerin delili hastanın çişini yaptığı kabtdır. Bizim delilimiz ise vahy-i ilâhidir.

Biz peygamberler cemaati, hiç kimseden tedavi ücreti istemeyiz. Bizim ücretimiz, noksanlardan âri olan Allah'tan gelir.¹⁰⁹⁹

Burada Mevlânâ, peygamberlerin ruh doktoru olduklarını, onların bilgilerinin Allah'ın celal ve azamet sıfatının nurundan ilham olduğunu, bu nedenle bilgilerinde, teşhis ve tedavilerinde yanılmayacaklarını vurgulamaktadır.

Tıp doktoru ile gönül doktoru arasındaki farklar şunlardır:

a. Tıp doktoru hastanın idrarını inceleyerek teşhis kor, gönül doktoru ise Allah'ın kendisine verdiği firasetle,

b. Tıp doktoru maddi gıda ile tedavi eder, gönül doktoru manevî gıda ile,

c. Tıp doktoru bedenî hastalıkları tedavi eder, gönül doktoru ruhî hastalıkları,

d. Tıp doktoru ücretini hastasından alır, gönül doktoru ise hastasından hiç bir ücret almaz. Çünkü o ücretinin Allah tarafından ahirette eksiksiz ödeneceğine inanır.

Mevlânâ, velinin diğer bir özelliğini de, incitmeleri sonucunda bir topluma gazap ederlerse oranın harap olacağını, Kur'ân-ı Kerim'de anlatılan geçmiş ümmetlerin başına gelen felâketleri örnek göstererek izah etmeye çalışır.

Ey kötü sapıklar! Padişahların gazabı, yüz binlerce şehri, alt üst etmiştir.

¹⁰⁹⁸ **Firâset lugatta;** “bakmak, nazar etmek, sezmek, istidlâl etmek ve içe doğmak” gibi manalara gelir. Tasavvuf ıstılahı olarak ise, “Allah'ın kalbe verdiği ilham sonucu bir bilgiye ulaşma, yakîni keşfetme ve gaybı görmedir.” Bkz. Kâşânî, İstılâhât, s. 135; Cürçânî, Ta'rifât, s. 213. Nitekim Peygamber (s.) de şöyle buyurmaktadır: “Müminin firasetinden sakının. Çünkü o Allah'ın nuru ile bakar.” Bkz. Tirmizî, Tefsir, 16.

¹⁰⁹⁹ Mesnevî, c. III., 2712vd.

O gazap dolayısıyla dağlarda yüzlerce yarık peyda olur, güneş te değirmen eşeği gibi döner durur.

Ricâullahın gazabı, bulutu kurutur; gönül sahiplerinin hiddeti, âlemi harap eder.

Ey kefensiz ve yıkanmamış ölümler! Lût kavminin şehir ve kasabalarını görün ki, nasıl yere geçmiş ve yerlerinde Bahr-ı Lût zuhur etmiştir.

Kuşların en zayıfı ebâbil iken, Habeşlerin filini, yama kabul etmeyecek şekilde yırttı.¹¹⁰⁰

Görüldüğü gibi, Mevlânâ bu beyitleri ile enbiya ve evliyanın gönüllerini kırarak davetlerine karşı gelmenin büyük felaketlere sebep olacağını çeşitli âyetlere işaret ederek beyan etmektedir. Zira onlar kalbi kırık ve mahzunlardır. Allah (c.) bir kudî hadiste “Ben kalbi kırıkların yanındayım” buyurur. Onların yanındayım demek, onların dualarını çabuk kabul ederim, demektir.

Enbiyâ ve onlara tabi olan evliyânın bir özelliği de emirleri halka tebliğ etmeleridir. Bunu da yalnız Allah için yaparlar, başka bir gaye ve amaç gütmazler. Nitekim Kur’ân-ı Kerim’de peygamberlerin görevleri şöyle ifade edilmektedir:

b- “Peygamberin üzerinde tebliğden başka (hiçbir vazife) yoktur.”¹¹⁰¹

Bizim, halkın kabulü ve reddi ile işimiz yoktur. Bizim işimiz Hakk’a teslim ile onun fermanına teslim olmaktır.

Bize bu kulluğu, - yani tebliğ vazifesini- O emreylemiştir. Söylediklerimiz O’nun emridir, kendiliğimizden değildir.

Bizim hayatımız O’nun emrini yerine getirmek içindir. Eğer “Kumluğa ekin ek!” dese tereddütsüz onu ekeriz.¹¹⁰²

İmam-ı Rabbânî de şeriata bağlılığın önemini şöyle dile getirmektedir; “Ramazan bayramında yemek yemek yani oruç tutmamak şeriata bir emridir. Ömür boyu oruç tutmaktan daha faziletlidir. Çünkü şeriat böyle bir şey emretmemiştir. Yine şeriata emrine uyarak bir parça ip ihsan etmek, insanın kendi nefsinin hesabına göre, dağlar kadar altın harcamaktan daha üstündür.”¹¹⁰³

Demek ki, bu durumda enbiya ve evliyanın en belirgin özelliklerinden biri de Allah’ın emirlerini eksiksiz olarak insanlara tebliğ etmektir. Onlar bunu yaparken halkın ne diyeceği veya kabul edip etmeyeceklerini düşünmezler. Çünkü onlara bu görevi Allah Teâlâ vermiştir. Bu yüzden onların bütün gayret ve çabası, O’nun emrini yerine getirmektir. Zaten Peygamberlerin ve evliyânın ruhuna Allah’tan başka dost yoktur.

Peygamberlerin yaptıkları tebliğin ücreti Allah’a aittir. Biz peygamberler, dost uğruna, halk içinde çirkin ve düşman yüzlü oluruz.

Biz Cenâb-ı Hakk’ın dergâhından usanmışlardan değiliz ki yolun uzaklığından her yerde durup oturalım.

¹¹⁰⁰ Mesnevî, c. III., 2829 vd.

¹¹⁰¹ Maide, 99.

¹¹⁰² Bu beyitle şu âyete işaret edilmektedir: “(Habibim) de ki; namazım ibadetim, hayatım ve ölümüm, âlemlerin Rabbi olan Allah içindir ki O’nun şeriki ve nazîri yoktur. Ve ben böyle emrolundum ve müslümanların ilkiyim.” Bkz. En’am, 162-163.

¹¹⁰³ Rabbânî, Mektûbât, 114. Mektub.

Yârdan ayrılan ve ayrılık zindanına düşen adamın gönlü soğur, böylesi biri adam usanır, bıkar.

Halbuki bizim Yâr'imiz, dilediğimiz canân her an bizimle beraber, rahmetini saçıp durmakta; canımız da O'na şükretmektedir.¹¹⁰⁴

Enbiya ve Evliya'dan hiç bir şey gizli değildir. Çünkü onlar Hakk'a mensuplardır. İşte bu nedenle Mevlânâ şöyle demektedir.

Oğul, evliyâullah Hakk'ın çocukları gibidir. Gerek hâzır ve gerek gâip olsunlar onlar Hakk'tan haberdardırlar.¹¹⁰⁵

Enbiyanın tebliğ görevlerini yerine getirirken karşılaşmış oldukları sıkıntılar, belâ ve musibetler onları tembelleğe sevk etmez. Çünkü onlar her an Rabb'leri ile birliktedirler. Tasavvufî bir ifade ile söyleyecek olursak “halvet der encümen” hayatı yaşamaktadırlar. Yani onlar halk için Hakk'la birliktedirler.

Onlar görünüşte hakir ve yetim halde bulunurlar. Fakat onlar Allah'ın koruması altındadırlar. Yine onlar görünüşte muhtelif gibi görünürler, hakikatte onlar sürekli tevhibi yaşayan bir kişi gibidirler. Mevlânâ bu özellikleri şu mısraları ile dile getirmektedir:

Cenâb-ı Hakk; Veliler benim çocuklarım gibidir; gariptirler, iş ve güçten ayrılmışlardır. Binaenaleyh benim terbiyeme ve tevliyetime muhtaçtırlar, buyurmuştur.¹¹⁰⁶

Veliler, imtihan ve tecrübe için, hakir ve yetim halde görünür ve bulunurlar. Lakin sırran ben onların yarı ve nedimiyim.

Hepsi de benim koruma ve siyanetime arka vermişlerdir. Sanki onlar benim cüzlerimdir.

Sakın, sakın ey insan! Bu aba giyenler benim velilerimdir. Onları zinhar incitme! Sûretâ yüz binlerce olsalar da hakikatte, bir kişi gibidirler.¹¹⁰⁷

Mevlânâ'nın, enbiyâ ve evliyânın Allah'ın cüzleridir. Düşüncesi insanın aklına hulul fikrini getirmektedir. Acaba Mevlânâ hulûl fikrine inanır mıydı? İşte Mevlânâ, bu mukadder soruyu bir başka yerde velilerin dilinden şöyle izah etmektedir:

Ben padişahın cinsi değilim. Böyle bir fikir benden uzak olsun. Lakin onun tecellisi nuruna haizim.

Evet onunla şekil ve zât cihetinden cinsiyetimiz yoktur. Fakat esmasına ve sıfatlarına mazhariyetimiz itibariyle manen bir münasebetimiz vardır mesela, su, nebat yetiştirmekte, toprağın bir cihetten cinsidir.

Rüzgar ateşi üfleyip yakmakta ateşin cinsi, şarap da insana neşe vermekte tabiatın cinsi olmuştur.

Bizim cinsimiz, şahımızın cinsi gibi değildir. Onun için bizim bizliğimiz (varlığımız) O'nun bizliğinde (varlığında) fani olmuştur.¹¹⁰⁸

¹¹⁰⁴ Mesnevî, c. III., 2944 vd.

¹¹⁰⁵ Mesnevî, c. III., 79.

¹¹⁰⁶ Bu beyitle şu âyete işaret olunmaktadır. “Allah mü'minlerin velisi, hamisi ve muhafızıdır. Onları karanlıktan (dalaletten), nura (hidâyete) çıkarır. Kafirlerin ise velileri putlar ve şeytanlardır ki onları nûrdan zulmete götürürler.” Bkz. Bakara, 257.

¹¹⁰⁷ Mesnevî, c. III. 81 vd.

¹¹⁰⁸ Mesnevî, c. II., 1183vd.

Demek ki Allah'ın enbiyâ ve evliyâsı zât itibariyle Allah değildirler. Fakat vuslata erip Onun sıfatlarına mazhar oldukları için, O'nun özelliklerini kazanmışlardır. Bu şuna benzer su ile toprak zat itibariyle bir değildirler. Fakat ikisi de bitkilerin yetişmesine katkıda buldukları için aralarında manen bir birliktelik mevcuttur. İşte bu şekilde insan da Allah'ın sıfatlarına mazhar olursa, yeryüzünde O'nun halifesi olma özelliğine kavuşabilir. Allah'ın nebi ve velileri onun sıfatları ile sıfatlandıkları için Onun bütün özelliklerini sınırlı olarak yansıtabilen kimselerdir. Bu nedenle hilafet sırrı gereği Allah'ın yer yüzünde vekilleri O'nun nebi ve veli kullarıdır.

Allah'ın veli kulları Kabe'den üstündür. Mevlânâ bu fikrini izah etmek için Bâyezid-i Bistami ile ilgili bir hikaye anlatır: Bâyezid hazretleri adeti olduğu veçhile her sefere çıktığında zamanının Hızır'ını arayıp bulurdu. Yine bir seferinde, hilal gibi zayıf boylu bir ihtiyar gördü. Onun sözleri Allah adamlarının yani ricalullahın sözlerindeki nuraniyet vardı. gözleri a'ma, kalbi güneş gibi parlaktı. Rüyasında Hindistan'ı görmüş fil gibi coşkulu bir haldeydi. Bâyezid Hazretleri o zatın karşısına oturdu, halinden sordu. Çok fakir ve evlad-ı iyal sahibi biri olduğunu anladı. O zat ; Bâyezid'e seferinin nereye olduğunu sordu, O'da Ka'be'yi ziyaret amacı ile yola çıktığını söyledi. O zat tekrar; yol azığı olarak yanında ne bulundurduğunu sordu, Bâyezid de ikiyüz dirhem gümüşü olduğunu haber verince, a zat şöyle karşılık verdi. Etrafımda yedi defa tavaf et ve onu Hac tavafından daha ziyade iyi bil ve o ikiyüz dirhemi de benim önüme bırak. Böyle yapmakla kendini Hac etmiş ve muradı hasıl olmuş bil. Hikayenin bundan sonra ki kısmı Mevlânâ'nın dilinden şöyle devam eder:

Ruhunun müşahede etmiş olduğu Hakk Teâlâ'ya yemin ederim ki Zât-ı Bârî, beni Beyt-i Mükerrer'i üzerine tafdil ve intihab etmiştir.

Ka'be, Allah'ın hane-i birri, yani ziyareti sevabı mûcib olan bir beyittir, lakin benim yaratılışım da Hakk'ın sır hanesidir.

O (Allah), Ka'be-yi Muazzama'yı İbrahim ve İsmâil Aleyhisselama yaptırdığından beri, onun içine girmedi. Ancak, benim bu gönül evime O'ndan başkası girmedi.

Ka'be, Âzer oğlu İbrahim'in binasıdır. Gönül ise Celil ve Ekber olan Allah'ın nazargahıdır.

Mademki beni gördün, Allah'ı görmüş oldun, sıdk ve ihlas Ka'besini tavaf ettin.

Bana hizmet, Allah'a taat ve hamd etmektir. Sakın zan etmeyesin ki Hakk benden ayrıdır.

Hakk'ın nurunu insanda görmüş olmak için gözünü aç ta bana iyice bak.

(Mevlânâ bu hikmetli sözleri o insan-ı kamilin dilinden aktardıktan sonra şöyle devam eder):

Bâyezid, bu nükteleri kavradı. O sözleri altın küpe gibi kulağına taktı.

Bâyezid, o pirin huzurundan, ziyade bir kemal ile memleketine döndü ki sülûkünde müntehi iken, intihanın da nihâyetine varmış oldu.¹¹⁰⁹

Enbiya ve evliya hazaratının Ka'be'den daha üstün ve Allah'a daha sevgili olduğu hususunda mutasavvıflar ittifak halindedirler. Çünkü Ka'be mahluk tarafından

¹¹⁰⁹ Mesnevî, c. II., 2252vd.

inşa edilmiş, Nazargah-ı ilâhi olan enbiya ve evliyanın kalbi ise Hakk Teâlâ tarafında yaratılmıştır. Mevlânâ'nın da ifade ettiği gibi, Ka'be'ye "Beytullah=Allah'ın evi" denilmekle beraber orası Hakk'ın oturduğu bir ev değildir. Çünkü Allah her yerde hâzır ve nâzır olmakla beraber, bizim anladığımız manada Ka'be'nin içinde oturmaz. Halbuki "Yerler gökler beni kuşatmadı; fakat mümin, muttaki, temiz ve günahlardan çekinen kulunun kalbi beni kuşattı."¹¹¹⁰ hadis-i kudsisi ve "Mümin, Allah indinde, Kâbe'den daha üstündür." Hadis-i Şerifi¹¹¹¹ muktezasınca böyle kulların kalpleri Allah'ın nazargahı ve tecelligahıdır. Aynı şekilde Derviş Yunus der ki:

*Ararsan Mevlâyı kalbinde ara,
Kudüste, Mekkede, Hacca değildir.*¹¹¹²

Zaten Mevlânâ da "Ey müminler, nerede bulunursanız bulunun, yüzlerinizi o (Kâbe) tarafa çeviriniz..."¹¹¹³ âyetinde bildirilen "Ka'be"yi "evliyâ" olarak yorumlamakta ve şöyle demektedir:

*Eğer uzak kalmışsan hazerât-ı evliyâyâ uzakta bile olsan kuyruk salla, yani tevazu ve hürmet göster ki, Allah, " Ey müminler! Yüzlerinizi o tarafa çeviriniz" buyurmuştur.*¹¹¹⁴

Halbuki âyetin zahir manası, namaz kılariken yönümüzü Mescid-i harama tarafına çevirmemizi emretmektedir.¹¹¹⁵

Mevlânâ'nın bu konu ile ilgili işâret ettiği diğer âyetler ve yorumları ise şöyledir:

c- "Bir de gökten, bereketli bir su indirip de onunla, bağlar bahçeler ve biçilecek taneler bitirmekteyiz."¹¹¹⁶

Bu âyet manası doğrultusunda zahiri olarak tefsir edilmiştir.¹¹¹⁷ Halbuki Mevlânâ bu âyetteki, gökten inen mübarek suyu, peygamberlere gelen vahiy ve evliyâyâ ihsan olunan ilham ile işârî olarak tefsir ederek, bu ilham ve vahiyle insanların kalblerinde manevî yeşillik, bağ ve bahçelerin bitirildiğini şöyle ifade eder:

O halde malumun olsun ki, gökten gelen mübarek su, kalblere olan vahiy ve dillere gelen doğru ilhamdır.

Biz de bahsi geçen tay gibi dere suyundan içelim, bizi kınayan vesveseciye bakmayalım ve sözlerine aldırış etmeyelim.

Peygamberin izinde yürümek istiyorsan, bu yolda ilerle. Halkın bütün kınamalarını rüzgar farzeyle.

*Yol katetmiş olan enbiyâ ve evliyâ hazerâtı, köpeklerin ulumasına kulak vermemişlerdir.*¹¹¹⁸

¹¹¹⁰ Aclûnî, Keşfu'l-Hafâ, c.II., ss.255-56.

¹¹¹¹ Tirmizi, birr,85; İbn Mâce, Fiten,2

¹¹¹² Tahiru'l-Mevlevî, Şerh-i Mesnevî, c. VII., s.700.

¹¹¹³ Bakara, 144.

¹¹¹⁴ Mesnevî, c.II., 3388.

¹¹¹⁵ Bkz. Râzî, Tefsiru'l-Kebîr, c.IV., ss. 100-13; Kurtubî, Câmiu'l-Ahkâm, c.II., ss. 107-8; İbn-i Kesîr, Tefsir, c.I., ss. 198-9.

¹¹¹⁶ Kaf, 9.

¹¹¹⁷ Bkz. Taberî, Câmiu'l-Beyân, c.XI., s.410; Râzî, Tefsiru'l-Kebîr, c.XXVIII., ss.135 vd.; Bursevî, Ruhü'l-Beyân, c.IX., s.108.

¹¹¹⁸ Mesnevî, c.III., 4361 vd

Menâkıp'ta aynı âyetin tefsiriyle ilgili şu açıklamayı bulmaktayız: “Kur’ân’daki ‘Biz gökten bereketli suyu indirdik’âyetindeki sudan maksat, velilerin ruhlarıdır. Çünkü o, velilerin canı, sizdeki (manevi) pisliklerin en iyi yıkayıcısıdır.”¹¹¹⁹

Görüldüğü gibi Mevlânâ, âyette geçen gökten inen bereketli suyu, peygamberlere ve velilere inen vahiy, ilham ve onların ruhları olarak yorumlamakta ve sâliklere, halkın kınamasına aldırış etmeksizin onların yollarına tabi olmalarını tavsiye etmektedir. Çünkü tasavvuf yolunda mesafe alanlar, köpeklerin ulumasına aldırış etmeden yollarına devam eden kimselerdir.

d- Bir de onları uyanık zannedersin. Halbuki uykudadırlar. Ve biz onları sağa sola çeviririz..¹¹²⁰

Mevlânâ, evliyâullahın enbiyâ gibi yüce Allah’ın hıfz ve himayesi altında, ve fenâfillah makamında olduklarını Ashâb-ı Kehf’ten bahseden bu âyetin tefsirinde işâri olarak şöyle açıklamaktadır:

Ey inatçı kimse, evliyâ hazarâtı ayakta iken de, dönüp dolaşırken de Ashâb-ı Kehf gibi uykudadırlar.

Cenâb-ı Hakk onları, tekellüfsüz ve zahmetsiz, hatta habersiz olarak sağa sola çevirir.

O “Zâte’l-yemîn= sağ yan” nedir? Taat ve ibâdâtta ef’al-i hasenedir. O “Zâte’ş-şimâl= sol yan” nedir? Yemek içmek, gezip dolaşmak gibi bedenî meşguliyettir.

Bu iki iş, yani cismânî ve ruhânî hareket, enbiyada da vâki olur. Fakat onların bu hareketinden haberleri yoktur. Onlar sükût ve hareketlerinde, aks-ı sadaya benzerler.

*Aks-i sadâ, sana hayır ve şerre dair ses işittirse de, dağın ikisinden de haberi yoktur.*¹¹²¹

Görüldüğü gibi Mevlânâ bu mısraları ile, enbiyâ ve evliyânın kendi cüzi iradelerini Allah’ın küllî iradesinde yok ederek fenâfillah makamına yükselmeleri sebebiyle, bu mertebenin bir gereği olarak, onların bütün işlerinin Allah’ın hıfz ve himayesi altında bulunduğunu açıklamaktadır.

Müfessirler ise şu bilgileri aktarmaktadırlar: “Biz onları sağa sola çeviririz”¹¹²² bunun hikmetini ashâb-ı kehf’in bedenlerinin uzun zaman kalmak suretiyle aşınmalarını sağlamak içindir. Ebû Hureyre bu çevirmenin “senede iki defa” olduğunu söylerken, İbn Abbas da, “Toprağa değen bedenleri aşınmasın diye, senede bir tek defa döndürülürler. Bu da “Aşûre günü olur” demektir. Bu sözlere bazıları şaşar ve: “Allah Teâlâ onları sağa sola çevirmeden de bedenlerinin

¹¹¹⁹ Eflâkî, Menâkıp, c.I., s. 230.

¹¹²⁰ Kehf, 18.

¹¹²¹ Mesnevî, c.I., 3292 vd. / Bu âyetle ilgili açıklamayı Ankârâvî’nin eserinde daha detaylı olarak görmekteyiz:

‘Tahsebühüm eykâzen ve hüm rukûd= Sen onları uyanık zannedersin, halbuki onlar uykudadırlar’ sen o arifleri gözlerinin açık oluşlarından ve dünyevî işlerle, iradî his ve hareketleriyle meşgul olmalarından, uyanık zannedersin. Halbuki onların, hakikatte mâsivâllahtan haberleri yoktur. Dolayısı uykudadırlar. ‘Ve nukallibühüm zâte’l-yemini ve zâte’ş-şimâl= Biz onları sağa sola çeviririz.’ Duruma göre, biz onları bazen hayırlı ve salih işler yönüne, bazen de dünya ve cismânî ihtiyaçlar yönüne çeviririz. ‘Ve kelbühüm= Köpekleri’ yani onların nefisleri, ‘Bâsitün zira’ayhi= Ön ayaklarını uzatmış’ yani kalıplarını uzatmış, ‘Bi’l-vasit’ bedenlerini ifnâ etmişlerdir.’ Bkz. Ankaravî, Câmiu’l-âyât, s.12.

¹¹²² Kehf, 18.

korunmasına güç yetirir” derler. Müftü Sa’dî şu sözleri ile cevap verir: “Allah Teâlâ’nın mutlaka buna da gücü yeter. Fakat çoğu kez O, her şeye bir sebep yaratmıştır.”¹¹²³

Görüldüğü gibi, Mevlânâ, “Biz onları sağa sola çeviririz”¹¹²⁴ âyetinde bildirilen kimseleri enbiya ve evliya olarak tefsir etmektedir. Enbiya ve evliya benliklerini Hakk’ın benliğinde yok ettiklerinden, Allah onları, aynen Ashab-ı Kehf gibi sağa sola çevirir. Sağa cevrilmeleri ibadet ve itaata yani ruh yönüne, sola cevrilmeleri ise bedenî ihtiyaçlar yönüne yönlendirilmesidir. Mevlânâ’nın yapmış olduğu bu işârî tefsir diğer zâhir ehli müfessirlerin yorumundan farklı ve orjinaldir.

e-“ Ey Yûsuf, ey doğru sözlü kişi! (Şu rüyanın tabirini bize yap), yedi semiz ineği, yedi ciltz inek yiyor, ve yedi yeşil başağı da diğer yedi kuru başak sarmalayıp onlara galip gelmiş. Ümit ederim ki, (uygun bir yorumunla) insanlara dönerim de, belki kıymetini bilirler.”¹¹²⁵

Tefsir kitaplarına baktığımızda bu âyetle ilgili şu bilgileri görmekteyiz; Yûsuf (a.) Mısır Azizi tarafından zindana atılmış ve zindanda iken, Mısır Kralının gördüğü (yukarıdaki âyette bahsedilen) bu rüyayı, Kralın arzusu üzerine ona iletirler. Yûsuf (a.) da bu rüyayı şöyle tabir eder; Yedi bolluk ve bereketli yıldan sonra, yedi kurak ve kıtlık yılın geleceğini göstermektedir.¹¹²⁶ Mevlânâ ise bu âyeti şöyle yorumlamaktadır:

Mısır Azîzi ğayb gözüne kapı açıldığından rüyada:

Yedi semiz ve çok besili öküzü, yedi tane zayıf öküzün yediğini gördü.

O zayıf öküzler manen aslan idiler. Yoksa besili öküzleri yiyemezlerdi.

Ef’âl-i ilâhiyyenin zuhuruna vâsıtâ olan bir kâmil de sûrette insan görünür, fakat onun derununda insan yiyici bir aslan gizlidir.

O arsalan, müste’id bir kimseyi hoşça yer ve ahlak-ı zemîmeden pâk bir hale getirir. Derdi varsa tortusunu süzer, saf bir hale sokar.

O sâlik muhabbet derdiyle bütün dertlerden şifâ bulur ve ayağını Sühâ yıldızının¹¹²⁷ üzerine kor.¹¹²⁸

Görüldüğü gibi Mevlânâ âyetteki “zayıf öküzler” i manen arslan (İnsan-ı kâmil) olarak yorumlamakta besili öküzleri yemesini ise, bu insan-ı kâmillerin insanlardaki kötü huyları yiyip yok ederek onları kötülüklerden temizlemelerine benzetmektedir.

f- “Rabb’inin kudretine bakmaksızın (fecirle güneşin doğuşu arasında) gölgeyi nasıl uzatmaktadır? Dileseydi, O gölgeyi devamlı ve sabit yapardı. (yani onu

¹¹²³ Bu âyetin tefsiri ile ilgili geniş bilgi için bkz.; Taberî, Câmiu’l-Beyân, c. VIII., ss. 194-6; Râzî, Tefsîru’l-Kebîr, c. XXI., ss. 85-87; Kurtubî, Câmiu’l-Ahkâm, c. X., ss. 240-42; İbn Kesîr, Tefsir, c. III., ss. 88-89; Bursevî, Ruhü’l-Beyân, c. V., ss.87-88.

¹¹²⁴ Kehf, 18.

¹¹²⁵ Yûsuf, 46.

¹¹²⁶ Bkz. İbn-i Kesîr, Tefsir, c. II., ss. 497-498; Râzî, Tefsîru’l-Kebîr, c. XVIII., ss.117-119; Tâberî, Câmiu’l-Beyân, c. VII., ss.233-235.

¹¹²⁷ Sühâ: Benâtü’n-Na’ş-ı suğra denilen küme yıldızlarının en küçük görünen bir yıldızının adıdır. Eskiden hiddet-i basar (Gözün keskinliği) bununla anlaşılırdı. Bkz. Pakalın, Osmanlı Tarih Deyim ve Terimleri Sözlüğü, c. III., s. 262.

¹¹²⁸ Mesnevî, c.V., 937 vd./ Mesnevî’nin bir başka yerinde ise şöyle demektedir: Yedi zayıf öküz, yedi seniz öküzü yiyip bitirdi./ yedi kuru ve işe yaramaz başak, yedi taze başağı yedi./ Ey Aziz, (bu) gönül Mısır’ındaki kıtlığa işarettir, Ey padişah, tedbiri terketmek câiz değildir. Bkz. A.g.e., c.VI., 2818 vd.

güneşle gidermezdi.) sonra biz güneşi de o gölge üzerine bir delil yaptık. (yani güneşin varlığından gölge bilinir.)”¹¹²⁹

Âyette geçen gölgeden maksat, gece veye gündüz vakti cisimlerden meydana gelen gölgedir. Güneş ise, dünyamızın uydusu olduğu bilinen yıldızdır.¹¹³⁰

Mevlânâ ise bu âyeti işârî olarak şöyle tefsir etmektedir:

Bir kimsenin rehberi Hakk’ın gölgesi olursa Allah, onu, hayal ve gölgeden kurtarır.

Hakk’a gerçekten kul olan, O’nun gölgesidir. O, Allah ile diri, bu âlemde ölüdür.

Onun eteğini bir şüpheye düşmeden yakala ki, ahir zamanın afetinden kurtulasın.

“Rabb’in gölgeyi nasıl uzatmıştır” âyetinden velileri tanı. Onlar Hakk yolunun ışığı oldular.

O vadiye dostsuz, delilsiz gitme. İbrâhim gibi, “Ben batan şeyleri sevmem”¹¹³¹ de.¹¹³²

Mevlânâ, âyete geçen “zıll= gölge” yi “evliya” olarak tefsir etmekte ve Hakk’a gerçekten kul olanların O’nun gölgesi olduğunu, ahir zamanın afetlerinden ancak onun rehberliğini seçenlerin kurtulabileceklerini vurgulamaktadır.

g- “...Evlere kapılarından girin ve Allah’ın emirlerine uygun yaşayın/ aykırı davranmaktan sakının ki kurtulasınız.”¹¹³³

Mevlânâ bu âyeti işârî olarak şöyle tefsir etmektedir:

Yani deniliyor ki; Orada (dünyada) bir rasul vardır, her ne diliyorsanız ondan elde edebilirsiniz

Ey çok kıymetli inciler isteyenler, öyleyse, “Evlere kapılarından girin.”

Halkayı vurun (zili çalın), kapıda durun, gökyüzü (gerçekler) damına ulaşmanız için size (başka) yol yok!

Sizin için, ihtiyacınızı, bu yoldan (başkasından) gidermek mümkün değil, biz (sizin) torağınızdan olanı (bir rasülü) bu sırra vakıf etmişiz.

Hain değilseniz onun huzurunda eğilin (itaat edin), kuru bir kamışken o sizi şeker kamışı eder.

(Sadece) o rehber, senin toprağını yeşillendirir. Cebrîl’in atının turnağının feyzi gibi...

Cebraîl’in atının ayağı altına, toprak olursan daha yeşillenir, güzelleşirsin!

¹¹²⁹ Furkan, 45.

¹¹³⁰ Bkz. Râzî, Tefsîru’l-Kebîr, c. XXIV., ss.76-78; İbn-i Kesîr Tefsîr, c. II., s.332; Tâberî, câmiu’l-Beyân, c. IX., ss.393-395.

¹¹³¹ En’am, 76.

¹¹³² Mesnevî, c.I.,438 vd./ Ankaravî ise bu âyeti şu şekilde açıklamaktadır:

“Zıll= gölge” den maksat kâinatıdır. Bu kâinat ise, evliyanın nakışlarıdır. Çünkü evliya Allah’ın nurunun delilidir.. Bu kâinatın evliyânın nakışı olması ise şu husustandır ki, bütün mevcudât ‘hakikât-i Muhammediye’ nin sureti ve nakışındır. Gölgeyi uzatmaktan maksat ise, bu mevcudâtın tenezzülât halinde var olmasıdır. Öyle ise esrâr-ı Muhammediye’ye mazhar olan her insan-ı kâmil, bütün bu âlemin nakışı mesâbesinde olur ve Yüce Allah bu nakışlarda dilediği gibi tasarrufta bulunur.” Bkz. Ankaravî, Câmiu’l-Ayât, s. 13.

¹¹³³ Bakara, 189.

Can bağışlayan yeşillikle, o Samiri, buzağı suretini yaptı.

*Buzağı o yeşillikten canlanıp ses çıkarttı ve o ses, düşmanlara bir fitne vesilesi oldu.*¹¹³⁴

Mevlânâ âyette geçen “evlere kapılarından girin” kısmını peygamberlerin kapıları” olarak işârî bir yorum yaptığını görüyoruz. Yani insanlar, dünyada gerçek hakikatleri ancak Hz. Peygamberin yoluna tabi olup ve izini takip etmek suretiyle öğrene bilirler. Kısaca ifade edecek olursak, Mevlânâ, bu beyitleri ile şu işârî tefsiri yapmaktadır: Ey insanlar! Allah’ı bulmak için onun kapısı mesabesinde bulunan peygamberlerine “Ehlullah” müracaat ederek onların yollarına tabi olunuz.

İmam- Rabbânî de 114. mektubunda Allah Rasulü’nün sünnetine ittiba etmenin önemi üzerinde durarak şöyle der: “Fazilet, Rasulü Allah (s.)’in sünneti ile uyuşmaya dayalı; meziyet, onun şeriat emirlerini yerine getirmeye bağlıdır... Meselâ; sünnete bu bağlılık üzere gerçekleşen bir kaylule (gündüz ortasında uyumak), böyle bir bağlılık bulunmamak üzere binlerce geceyi ihya etmekten daha faziletlidir.”¹¹³⁵

Tefsir kitaplarında bu âyetin sebab-i nüzülü olarak şöyle denilmektedir: Cahiliye devrinde Arap müşrikler, hac veya umre için ihrama girdikten sonra evlerine veya çadırlarına giremezlerdi. Şâyet girmek zorunda kalırlarsa, evin arka duvarını, yahud çadırın arka eteğini delerek girerler ve bu hareketlerinde hayır/ iyilik olduğunu zannederlerdi. Hatta böyle davranmayanlara fâsık ve fâcir gibi sıfatlar takarlardı.¹¹³⁶ Halbuki yukarıdaki beyitleri ile Mevlânâ, âyette “evlere kapılarından girin” emrini peygamberlerin yollarına tâbi olun şeklinde işârî olarak tefsir etmiştir.

h- “Ey iman edenler! (İşlerinizde, söz ve hükümlerinizde) Allah’ın ve Rasûlü’nün önüne geçmeyin. Allah’a saygılı olun, emirlerine uygun yaşayın. Çünkü Allah (her şeyi) hakkıyla işitendir, bilendir.”¹¹³⁷

Müfessirler, “Allah ve Rasulü’nün önüne geçmeyin” emrini, Allah ve Rasulü hükmetmeden, izin vermeden önce hükmetmeyiniz veya onların hilafına konuşmayınız, şeklinde tefsir etmişlerdir.¹¹³⁸

Mevlânâ bu âyetle ilgili şöyle demektedir:

Madem ki peygamber değilsin, ümmet ol! Madem ki padişah değilsin, teba cümlesinden ol.

Âriflerin izinde yürü ve sükût et. Kendinden bir ihdas edip de zahmet çekme!

Bir mürşid ve muallimin emrine uyarak izinde yürü ve sükût et!

Yoksa istidat ve kabiliyetli bile olsan, kamillikten laf etmenin sana zararı olur.

*Sırta vâkıf bir üstada karşı gelirsen istidat feyzinden uzaklaşır, mahrum kalırsın.*¹¹³⁹

¹¹³⁴ Mesnevî, c.III., 3349 vd.

¹¹³⁵ Mektûbât, 114. Mektub.

¹¹³⁶ Bkz. Râzî, Tefsîru’l-Kebîr, c. V. ss. 106-8; Kurtubî, Câmiu’l-Ahkâm, c. II., ss. 230-31; İbn Kesîr, Tefsir, c. I., ss. 232-33; Alûsî, Ruhû’l-Meânî, c. II., ss. 73-74.

¹¹³⁷ Hucurât, 1.

¹¹³⁸ Bu âyetin tefsiri ile ilgili geniş bilgi için bkz.; Taberî, Câmiu’l-Beyân, c. XXVI., ss. 116-7; Râzî, Tefsîru’l-Kebîr, c. XXVI., ss. 85-87; Kurtubî, Câmiu’l-Ahkâm, c. XVI., s. 301-2; İbn Kesîr, Tefsir, c. IV., ss. 206-7; Beydâvî, Tefsir, c. V., s. 211; Beğavî, Tefsir, c. IV., ss. 208-9; Bursevî, Ruhû’l-Beyân, c. VIII., ss. 189-90; Alûsî, Ruhû’l-Me’ânî, c.XXVI., ss.133-34, 170.

¹¹³⁹ Mesnevî, c. IV., 3371 vd.

Görüldüğü gibi Mevlânâ bu âyeti, peygamberlere ve mürşid-i kâmillere uymanın gerekliliğine delil getirerek tefsir etmektedir. Mevlânâ, peygamberlere ve mürşid-i kâmillere uymayı önemli görmektedir. Çünkü onların rehberleri Allah Teâlâ'dır. Dolayısıyla onlara ittibâ edenler Allah'a ittibâ etmiş olurlar. Mevlânâ bu yorumu ile, diğer müfessirlerin yapmış olduğu tefsire ilaveten bir de evliyaullaha ittiba etmenin önemini vurgulamıştır.

Sonuç olarak şunu söyleye biliriz. Mevlânâ diğer mutasavvıflar arasında tartışma konusu olan “Velâyet mi nübüvvetten yoksa nübüvvet mi velâyetten üstündür” şeklinde bir mevzudan bahsetmemektedir. O daha çok bütün mutasavvıflar arasında ittifakla kabul edilen özelliklerine dikkatleri çekmektedir. Ve bu önemli bir duruştur.

18.1. Vahiy ve İlham

Bilindiği gibi Kur'ân-ı Kerim, Hz. Peygamber'e (s) Allah tarafından Cebrâil aracılığı ve vahiy yolu ile indirilmiştir.¹¹⁴⁰ “Vahy” kelimesi, gizli konuşmak, emretmek, ilham etmek, işaret etmek gibi anlamlara gelmektedir.¹¹⁴¹ İlham ise, bir işin yapılması veya terki için, Allah tarafından feyz yolu ile kalbe doğan düşünce ve kararlardır ki, Allah seçtiği kullarına bunu nasip eder.¹¹⁴² İlham delil olarak kullanılmaz, ancak sûfi, ferdi planda delil olarak kabul eder.

Vahiy kelimesi ve türevleri Kur'ân-ı Kerim'de yetmiş sekiz yerde geçmektedir.¹¹⁴³ İlham kelimesi ise Kur'ân-ı Kerim'de sadece bir yerde¹¹⁴⁴ geçmektedir.

Mevlânâ vahiy konusunda:

Eğer can idrakinin tereddüde düşmesini istemezsen, gaflet ve ma'siyet pamuğunu kulağına tıkama.

Tâ ki, Allah'ın muammalarını anlayasın ve gerek işârî, gerek sarîhi olan ihtarlarını kavrayasın.

*Neticede kulağın mahall-i vahy olsun. Vahy nedir? Hisse gizli kalan sözdür.*¹¹⁴⁵

diyerek, vahyi lügat manasına göre tarifleyip, ilhama mazhar olmayı, Allah'a kulluk yaparak insanın kendini temizleyip uyanık olmasına bağlamaktadır.

Daha sonra ise, vahyin, sessiz sadasız ve harfsiz olduğunu, fakat söz halindeki durumunun insan zihnine yakınlaştırmak için olduğunu şu beyitleri ile belirtir:

Sözün ağza gelip söylenilmesi ta'lim ve irşâd içindir. Yoksa o sözün (vahiy ve ilham) kalb ve ruh gibi ayrı bir mecrası vardır.

O söz, kalplerde ve rûhlarda sadasız ve tekrarsız bir halde hakikat gülşenlerine akıp gider.

¹¹⁴⁰ es- Suyûtî, el- İtkân, c.I, s. 138; Muhsin Demirci, Vahiy Gerçeği, İstanbul 1996, s. 149.

¹¹⁴¹ İbn Manzûr, c. XV, s.379; Hakim suât, Mu'cem, s.916; ez- Zemahşerî, Esâsü'l-Belâğa, s. 668; ez- Zerkânî, Menâhil, c.I, s.64; Subhî es-Sâlih, Mebâhis, s.22; Cerrahoğlu, Tefsir Usûlü, s.37; Ali Bulaç, Din-Felsefe/Vahiy-Akıl ilişkisi, İstanbul 1994, s.42

¹¹⁴² İbn Manzûr, a.g.e., c.XII, s.555; Cürçânî, Ta'rîfât, s. 34; Tehânevî, c. III., s. 1308; Hafnî, Mu'cem, s. 23.

¹¹⁴³ Muhammed Fuâd, Mu'cem, ss. 914-15.

¹¹⁴⁴ Şems 8 “ (Allah) Nefse fücürünü ve takvasını ilham etmiştir.”; Rasûlüllah (s.) de bir duasında: “ Allah'ım senin nezdinden bir rahmet istiyorum ki onunla bana rüşdümü ilham edesin” buyurmuştur. Bkz. Tirmizi, Duâ 30.

¹¹⁴⁵ Mesnevî, c.I, 1519-1521

*İlahî! Kelâmın harf ve savt olmaksızın sâdır olduğu makamı rûha göster.*¹¹⁴⁶

Yani vahiy ve ilham'ın sözlere dökülmesi, onaları kalbi ile idrak edemeyenlerin irşad edilmesi içindir. Kendi varoluşunun farkında olan insanlar, diğer bir, ifade ile insan-ı kâmiller bu harflere ve seslere ihtiyaç duymadan da anlayabilirler. Çünkü onlar ruh makamında yaşamaktadırlar. Ruhun da harf ve savta ihtiyacı yoktur.

Mevlânâ'ya göre, vahiy, bütün ilim elde etme yollarından üstün ve mutlak gerçeklerin kendisiyle bilindiği bir bilgi kaynağıdır. O'na göre vahiy, kâinatta aklın eremeyeceği şeyleri bildiren, zahiri hislerden gizli kalan, ilâhi sözdür.

Bu nedenle:

Vahiyden olmayan söz, hevâ ve hevesten ibarettir. Toza toprağa benzer, havada yok olur gider.

Eğer bu (söylediğimiz) söz hoşuna gitmediyse, doğru bulmadıysan 'Ve'n-necm' sûresinin başlarından oku da vaziyeti anla.

*Hz. Muhammed (s)'in konuşması hevâ ve hevesten değildi, Hakk'ın hikmet vahyini*¹¹⁴⁷ *ihtivâ ediyordu.*

Ey Ahmed, madem sende vahiy esas oldu, bu araştırma ve kıyası cisim ehline bırak.

*Haram zarûret halinde helal olur. Vuslat Ka'be'sindeyken kible aranmaz.*¹¹⁴⁸

diyerek, fıkhıdaki bir kaideyi “ez-Zarûrât tubîhu'l-mahzûrât=Zaruret halleri, haramları helal yapar.”¹¹⁴⁹ Hatırlatarak, vahiy varken, kıyas ve felsefe ile hareket etmenin, zaruret hali olmadan, haramı irtikâb etmek şeklinde nitelendirir. Çünkü vahye veya ilhama mazhar olan, ilmi, kaynağından yani Allah Teâlâ'dan alır. Felsefeci ve fakih ise kendi istidlal ve kıyasına istinad eder.

Mevlânâ'ya göre vahyin karşısında hiçbir söz ve görüşün kıymeti yoktur. O bu kanaatini, “Kur'ân okunduğu zaman hemen onu dinleyin ve susun! Umulur ki merhamet edirsiniz.”¹¹⁵⁰ âyetinde ki “susun” emrinden hareketle elde etmekte ve şöyle demektedir:

Kınayanlar da senin dolunayının nûruna karşı köpekler gibidirler. Ulumaları hiçbir şeyi menetmez.

*Bu köpekler, “susunuz!” emrine karşı sağırdırlar. Kıskançlıklarından dolunaya havlarlar.*¹¹⁵¹

Bu beyitleri ile Mevlânâ, vahye karşı akıl ve fikir yürütenleri dolunaya karşı havlayan köpeklere benzetmekte ve onların karşı gelmesiyle, Kur'ân'a ve Hz. Peygamber'in dolunayına hiçbir zarar ve eksikliğin gelmeyeceğini vurgulayarak, âyetteki susun ve dinleyin emrini Allah'ın kelâmını can u gönülden kabul edin manasına geldiğini kabul etmektedir. Halbuki diğer müfessirler, bu âyetin mü'minlerin namaz esnasında veya hutbede Kur'ân okunurken konuşmayıp dinlemelerini emrettiğini beyan etmekte ve imam namazda Kur'ân okurken cemaatin

¹¹⁴⁶ Mesnevî, c.I, 31955 vd.

¹¹⁴⁷ Şu auet-i kerimeye işâret edilmektedir. “ O (Muhammed (s.)), arzusuna göre konuşmaz. O (nun sözleri, ilhamdam ve) vahiyle bildirilenden başkası değildir. Necm, 3-4.

¹¹⁴⁸ Mesnevî, c.VI, 4702 vd.

¹¹⁴⁹ Mes'ûd Efendi, Mirât-ı Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye, İstanbul, 1302, s.17.

¹¹⁵⁰ A'râf 204

¹¹⁵¹ Mesnevî, c.IV,1486 vd

susup dinlemeleri gerektiğine Ebu Hanife ve arkadaşlarının bu âyeti delil gösterdiklerini bildirmektedirler.¹¹⁵²

Kendisine vahiy gelen bir Peygamberin ümmiliği yani okuma yazma bilmemesi konusunda ise, farklı bir pencereden bakarak, Fîhi Mâ Fîh’de şunları söyler:

“Mustafa (s)’ya ‘ümmî’ derlerdi. O’nun ümmiliği yazı yazmaya ve ulûma muktedir olmamasından değildi. Onun yazısı, bilgisi ve hikmeti anadan doğma olup, sonradan kazanılmış olmadığı için ona ümmi derlerdi. Kamer (ay) üzerine yazı yazan,¹¹⁵³ kağıt üzerine yazı yazmasını nasıl bilmez? Dünyada O’nun bilmediği ne olabilir?! Çünkü herkes ondan öğreniyor. Akl-ı cüz’inin¹¹⁵⁴ ne vukûfu olur ki, akl-ı küllî’nin ona vukûfu olmasın. Sonra dünyada ilk bilgi ve icâdların akl-ı küllî’nin eseri olduğunu, insanların icad ve fikirlerinin ise bilinen ve görülenlerin geliştirilmesidir. Nitekim Habil’i öldüren Kâbil’in onun cesedini gömme işini Allah’ın gönderdiği kargadan öğrenmişti.¹¹⁵⁵

Görüldüğü gibi Mevlânâ, Hz. Peygamber’in okuma yazma bilmemesini sonradan çalışarak elde edilmemesi olarak kabul etmekte, yoksa bizim anladığımız manada hiç okuma yazması yoktu demek aklen ve mantîken mümkün olmadığını çünkü her şeyin aslının vahye dayanmakta olduğunu belirtmektedir.

Mevlânâ, tasavvufta yer alan ilhamı da lügat manası bakımından vahiy olduğunu, ancak ıstilahî bakımdan vahiy olmadığını ifade ederek şöyle der:

“Mustafa (s) dan sonra vahiy nazil olmaz derler. Niçin olmasın? Olur, ancak ona vahiy demezler. ‘Mü’min Allah’ın nuruyla bakar’¹¹⁵⁶ dediklerinin manası budur. O Allah’ın nuru ile baktığı için, her şeyi, evveli ve ahiri, gâib ve zâhiri görür. Çünkü bir şey Allah’ın nurundan gizli kalabilir mi? Esasen böyle olursa, o Allah’ın nuru değildir. Şu halde ona her ne kadar “Vahiy” demezlerse de, bu vahiy manasıdır.¹¹⁵⁷

Yukarıda zikredilen hadisın tamamı şöyledir: “Mü’minin firasetinden sakınınız.çünkü o Allah’ın nuru ile bakar.”¹¹⁵⁸ Firaset lügatte, bakmak, nazar etmek, sezme, istidlâl etmek ve içe doğmak gibi manalara gelmektedir. Tasavvufi bir ıstilah olarak da Allah’ın kalbe verdiği ilham sonucu bir bilgiye ulaşma, yakîni keşfetme ve gaybı görmedir.¹¹⁵⁹

¹¹⁵² Bkz. Beğavî, Tefsir, c. II., ss.225-6; Şevkânî, Fethu’l-Kadîr, c. II., ss. 280-82; ; İbn-i Kesîr, Tefsir, c.II., ss. 281-82; Bursevî, Ruhü’l-Beyân, c.III., ss. 292-93/ Elmâlî’li ise bu âyetin yorumunda mikrofondan veya radyodan okunan Kur’ân’ın kıraat hükmü taşıyıp taşımadığı konusunu gündeme getirmekte ve kıraat olamayacağı görüşünü tercih etmektedir. Bkz. Elmalî’li, Hak Dini Kur’ân Dili, c. IV., ss. 2360-62.

¹¹⁵³ Mevlânâ bu sözü ile Hz. Peygamber’in ayı ikiye bölmesi mucizesine işâret etmektedir ki, oda Kamer sûresi birinci âyette bildirilmektedir. “ kıyâmet yaklaştı ve ay yarıldı.”

¹¹⁵⁴ **Akl-ı cüzî:** insan aklı; Allah’a ibadet ve cennete girmeye vasıta olan düşünce, kulluk yapmaya âlet olan fikir, ibadetin yolunu gösteren ışık. Bu akla mutasavvıflar akl-ı me’âş da derler.yani ancak alet ve vasıta ile idrak eden akıl manasıdır.

Akl-ı küllî: akl- evvelden sonra gelen bir mertebedir. Akl-ı evvel ise, vahdet mertebesi, Nûr-i Muhammedî, Cebrâil, insanın hakikati arş gibi isimlerde verilir. Akl-ı evvel Allah’tan ilk zuhûr eden şeydir. İşte akl-ı küllde, akl-ı evvelle tevdi edilen bilgilerin sûretleri zuhur eden akıldır. Akl-ı küll akl-ı evvelin mazharıdır. Hz. Âdem küllî aklın hz. Havva ise küllî nefsin sûretidir. Geiş Bilgi için bkz. Tehânevî, Keşşâf, c. II., s. 1028; Konuk Avnî, Fusûsu Hikme Terceme ve Şerhi c.I., ss. 35-6; Uludağ, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, s. 36.

¹¹⁵⁵ Mevlânâ, Fîhi Mâ Fîh, ss.219-220/ Mevlânâ şu âyete işâret etmektedir; “Derken Allah, kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini ona göstermek için yeri eşeleyeyen bir karga gönderdi. (Katil kardeş) ‘yazık bana! Şu karga gibi olup da kardeşimin cesedini gömmekten âciz mi oldum’ dedi ve ettiğine pişman olanlardan oldu.” (Mâide 31)

¹¹⁵⁶ et-Tirmizî, tefsir, 16.

¹¹⁵⁷ Mevlânâ, Fîhi Mâ Fîh, ss.201-202.

¹¹⁵⁸ Tirmizî, Aynı hadis.

¹¹⁵⁹ Kaşânî, Istilâhât, s. 294; Cürçânî, Ta’rifât, s. 213; Ankaravî, Minhâc, s. 216.

Ayrıca Mevlânâ bu konu ile ilgili şu âyete işâret etmektedir. **“Allah bir insanla ancak vahiy yolu ile veya perde arkasından konuşur. Yahut bir elçi gönderip izniyle ona dilediğini vahy eder. O yücedir, hakimdir.”**¹¹⁶⁰

Allah’ın sesi, verây-i hicâbdan olsun, bilâ hicâb ve bilâ vasıta olsun, bir kalbe, Hazret-i Meryem’in yakasından üfleme suretiyle verdiği feyzi, ihsan eder.

O ilhâm-i Rabbânî der ki: ‘Ey fânilikleri, kendilerini deri altında yok etmiş olanlar, dostun sesi ile ademden (yokluktan) vücûda avdet ediniz.

*O ilâhi ses, mutlaka Mâlikü’l-mülk Hazretlerindedir. Bir Abdullah’ın, yani mahlukattan birinin boğazından ve ağzından zuhur etse bile.*¹¹⁶¹

Görüldüğü gibi Mevlânâ, ilhamı da vahyin bir çeşidi olduğunu, onun da vahiy gibi bilvasıta veya bilâvasıta olacağını hatta bunun hiçte önemli olmadığını, çünkü vasıtayı vasıta kılan Allah olduğunu açıklamaktadır. Fakat bir insanın ilham-i İlâhiye layık olabilmesi için kendi benliğini Hakk’ın huzurunda fani kılması gerekir, aksi takdirde bunun mümkün olamayacağını vurgular. Mutasavıflar da ilham sonucu müminde oluşan keskin kavrayışın, yani firasetin isabetli olması için, gözü haramdan korumak, nefsin arzularına uymamak, murakabe yapıp kalbini korumak sünnete ittibâ ederek dışını mamur hale getirmek ve helal lokma yemek¹¹⁶² gerektiği üzerinde durmuşlardır.

Mevlânâ bir de vesveseye dikkat çekmekte, ilhamla vesvesenin, gönül pazarının dalları olduğunu dile getirerek, ilhamın melekten, vesvesenin ise şeytandan olduğunu şöyle ifade etmektedir:

Nitekim vesvese ile Elest deminin vahyi... Her ikisi de duyguyla değil, akılla anlaşılır; fakat aralarında fark var...

*Şeytanın vesvesesiyle*¹¹⁶³, *melek ilhamının ikisi de gönül pazarının dallarıdır, her ikisi de kendi metalarını medh ederler.*

Eğer sen gönül sarrafı isen fikrine geleni anla. İki fikrin hangisi şeytanî, hangisi melekî olduğunu bir esirci gibi ayırt et.

Eğer şüpheye düşer de bu iki fikri ayırt edemezsen: (Aldatmaca yok) de; icrasında acele edip ileri gitme.

*Yakînen bil ki bir işte teenni ile davranıp acele etmemek Rahman’dandır. Senin acele edişin ise mel’ûn şeytandandır.*¹¹⁶⁴

Bu durumda sâlik gönlüne gelen şeyin ilham mı yoksa vesvesemi olduğunu bir anda fark edemiyorsa acele edip hemen hüküm vermemeli teenni ile hareket etmelidir. Çünkü acele şeytandan teenni ise Rahman’dandır. Zaten başta İmam-ı

¹¹⁶⁰ Şûrâ 51.

¹¹⁶¹ Mesnevî, c. I., 2006 vd.

¹¹⁶² Kuşeyrî, Risâle, s. 396; Mekki, Ebû Tâlib, İlmü’l-Kulûb, thk.: Abdulkadir Ahmed Atâ, Kahire trs., s. 21.

¹¹⁶³ **Vesvese:** Kuruntu, işkil gibi manalara gelir. Tasavvufta ise, kötü bir işin yapılması, iyi işin terk edilmesi veya geciktirilmesi, eksik yapılması için şeytanın insanı kıskırtması aklını çelmesi, nefsin aşağı arzularına uymaya teşvik etmesi. İnsanın içine dört türlü düşünce doğar Allah’tan olana Hatır-ı Hakk, melekten olan ilhâm, nefsten olana hads-i nefis, hevâcis, şeytandan olana ise vesvese denir. Vesveseyi ilhamdan ayırt etmenin ve bu ikisini bir birine karıştırmamanın yolu helal lokmadır. Geniş bilgi için bkz. Kuşeyrî Risale, s. 43; Uludağ, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, ss. 522-23.

¹¹⁶⁴ Mesnevî, c.III., 3512 vd.; Mevlânâ tenni ile ilgili delil olarak şu âyet-i kerimeye işarette bulunmaktadır: “Allah gökleri ve yeri altı gün içinde yarattı ve sonra Arş’ı istivâ etti.” (Hadid, 4) “Bu arz ve semâlar, Cenâb-ı Hakk’tan, teenni ile altı günde vücûda geldi./ Yoksa O, yüzlerce arz ve semayı bir anda vücûda getirmeye kâdirdir. Bir şey için “Kün=Ol” demekle o şey derhal mevcûd olurdu./ Hakk’ın bu teennisi, dilediğin bir şeyi yavaş, fakat devamlı ve sağlam bir şekilde yapmayı sana öğretmek içindir.” (Aynı eser, c. III., 3522 vd.)

Rabbanî ve Abdulvahhâb eş-Şa'ranî olmak üzere bir çok mutasavvıf, ilhamın hiçbir şekilde helal, haram, farz, vacib gibi dinî bir hükme mesned teşkil edemeyeceğini belirtmişlerdir.¹¹⁶⁵

19. Dünya

Dünya, Arapça bir kelime olup, “yakın olmak” manasına gelen “dünüv” kökünden türemiştir. “En yakın” anlamındaki “ednâ” kelimesinin müennesidir. Yine dünya kelimesinin “alçak, kötülük” manasındaki “denâet” kökünden geldiği de ileri sürülmüştür.¹¹⁶⁶ Tasavvufta dünya, Allah'tan alıkoyan herşey, imtihan yeri, ahiretin tarlası, geçici, fani yer gibi manalara gelmektedir.

Dünya kelimesi, Kur'ân-ı Kerim'de yüz ondör âyette geçmekte, ahiret ve ahiret hayatının karşılığı olmak üzere çok defa “yakın hayat” anlamındaki “el-hayatü'd-dünyâ” tamlamasındaki hayat kelimesinin sıfatı olarak, bazen de ma'rife şeklinde isim olarak kullanılmıştır.¹¹⁶⁷

İbn Arabi dünyayı, ilâhi güzelliği yansıtan bir ayna olması itibariyle fevkalâde güzeldir¹¹⁶⁸, şeklinde tanımlamaktadır.

Jaspers, nesnelere barındıran bir alan olarak gördüğü dünya için, “bir kuşatan varlıktır”¹¹⁶⁹ der. Kuşatan varlık olarak şüpesiz bizi de kuşatır.

Kuşeyri, mutasavvıfların dünyaya karşı farklı tavırlar alıp leh ve aleyhindeki sözlerini şöyle yorumlamaktadır. İşin başında dünyayı kötüleyen mutasavvıflar, ma'rifet makamına ulaşıp ârif oldukları zaman, artık dünyanın leh ve aleyhinde konuşmazlar. Çünkü bu makamda ârifler, dünya gibi, ahireti de Hakk'a vuslata engel sayarlar. Zâhid dünyaya bakışıyla sirke, ârif ise, misk koklatır. Zahid dünyayı çirkinleştirir. Ârif ise onunla hiç ilgilenmez.¹¹⁷⁰ Mutasavvıfların dünya ile ilgili çizdikleri genel tabloyu Mevlânâ'da da görürüz.

Mevlânâ, bu konuda şu âyet-i kerimeye işâret etmektedir:

“Muhakkak senin Rabb'in benim. Haydi papuçlarını çıkar. Çünkü sen mukaddes Tuvâ vâdisindesin.”¹¹⁷¹

Mutasavvımız bu âyeti şöyle tefsir etmektedir:

Allah, a Mûsâ, dedi; yolculuğu bırak, sopayı at elinden.

O anda Mûsâ akrabayı da gönlünden çıkardı attı, konu komşuyu da, bildiği tanıdığı da.

Ayakkabıları çıkar emri buydu, bu; yani: a gönül bezeyen, iki dünyayı da bırak.

¹¹⁶⁵ Bkz. Alûsî, Ruhü'l-Meânî, c. XVI., ss. 17-8.

¹¹⁶⁶ Râzî, Sihâh, s. 89; İbn Manzûr, c. XII., s. 454.

¹¹⁶⁷ Fuâd, Mu'cem, ss.332-35./ Ebû Tâlib Mekkî'ye göre dünya, süflî arzularından aldığı paydan ibarettir. Kötü arzularından uzaklaşmak anlamında dünyayı terk etmek farz, ihtiyaç fazlası olan mübah ve meşru arzularından yüz çevirmek suretiyle dünyayı terk etmek ise fazilettir. Bkz. Mekkî, Kûtu'l-Kulûb, Kahire 1961, c.I., s. 537.

Gazâlî dünyayı, mevcut maddi varlıklarla insanın bu maddi varlıklara yönelttiği ilgilerinden, onları kendi hesabına faydalı kılmak için sarfettiği çabalardan ibaret sayar. Bkz. Gazâlî, İhyâ, c.III., s. 194-95.

¹¹⁶⁸ İbn Arabî, Fütuhât, c.II., s. 714.

¹¹⁶⁹ Çiçek, Hasan, Karl Jaspers'in siyaset Anlayışı, s. 95.

¹¹⁷⁰ Kuşeyri, Risâle, ss. 296-97.

¹¹⁷¹ Tâhâ, 12.

*Gönül evine ondan başkası sığmaz peygamberlerin kıskançlığını gönül bilir ancak.*¹¹⁷²

Bu âyetin sebebi nüzülü olarak şu olay anlatılmaktadır. Hz. Mûsâ (a.), Medyen'den ailesi ile birlikte Mısır'a gitmek üzere yola çıktı. Karanlık bir gecede yolunu kaybedip giderken uzakta bir ışık görür. Hem ailesinin ısınması hemde yolunu ışığın yardımı ile bulabilmesi için ona doğru gider. Ateşe yaklaşıncaya onun yeşil ağaçtan çıkan beyaz bir nur olduğunu görür ve şöyle bir ses işitir: "seninle konuşan ben Rabb'inim, ayaklarındaki nalınlarını çıkar. Çünkü sen mukaddes Tûvâ vadisinde..." âyetteki "ayakkabıların çıkarılması" emrini müfessirler şu sebeplere dayandırmaktadırlar: 1-Ayakkabıları eşek derisinden olduğundan temiz değildir. 2- Çıplak ayaklarının mübarek ve mukaddes yerlere temas etmesi için. 3- Mukaddes yerde ve Allah'ın huzurunda saygı için çıkarılması.¹¹⁷³ Halbuki Mevlânâ "ayakkabıların çıkarılması" emrini gönülden dünya ve içindekileri hatta iki dünyayı çıkarmak olarak tefsir etmektedir. Bunun sebebi olarakta gönül evine O'ndan (Allah) başkasının sığmayacağını göstermektedir. Benzer yorumları diğer işârî tefsirlerde de görmekteyiz.¹¹⁷⁴ Bu yorumu ile mutasavvıfımızın ma'rifet makamına ulaşan âriflerden olduğunu söyleyebiliriz.

Mevlânâ dünyayı yaşlı bir kadına benzetmekte ve onunla ilgili şöyle bir hikaye anlatmaktadır:

Bir padişahın batını ve zahiri m'arifet ve hünerle müzeyyen bir oğlu varmış, bir gün rüyasında oğlunu ölmüş görür. Rüya tabircileri, rüyada gülmeyi kederlenme ve hüznün olarak; ağlamayı ise sürur ve ferahlık şeklinde yorumlasalar da, padişah kötü bir zanna kapılarak oğlunun ölebileceği hiç aklından gitmez. Şâyet oğlum ölürse bana bir yadigar bırakmalı ve neslim devam etmeli, diye düşündü ve oğlunu evlendirmeye karar verdi. Oğlunun çok güzel ve salih bir zatın sülalesinden bir kızla evlenmesini arzu ediyordu. Bu nedenle de zahid bir kimse ile akrabalık tesis etmek istiyordu. Her ne kadar şehzadenin annesi buna karşı çıksa da sonunda padişahın reyî tercih edildi. O aslı temiz ve salih kimsenin soyundan, güzellikte benzeri olmayan, yüzü kuşluk güneşinden daha parlak ve ahlakı da beyan edilmez derecede güzel olan kızla oğlunun nikahını kıydı. O esnada şehzâdeye aşık olan sihirbaz bir kocakarı yollarına çıktı. Şehzâdeye bir büyü yaptı. Şehzâde o kara şeytana, tavuk folluğu gibi olan kocakarıya aşık oldu. Bir sene müddetle şehzâde o kocakarının esiri oldu. Öyle bir hale geldiki, o kokmuş koca karının papucundaki nalçayı öpüyordu. Dünya padişaha zindan olmuştu. Şehzade ise akrabalarının üzülmüne kıs, kıs gülüyordu. Padişah bu hususta çaresiz kaldı. Gece gündüz kurban kestirip fakir ve fukaraya dağıtıyordu. Babası her çareye başvurmuştu. Fakat şehzâdenin kocakarıya olan aşkı gittikçe artıyordu. En sonunda Allah'a yalvarmaktan başka çarenin olmadığını yakînen anlayan padişah; Ya Rabb, ya Rabb diye dua etmeye başlayınca yoldan üstad bir sihirbaz çıkageldi. Bu üstadın sihri bir sihirbazın yanında çiraklık ederek elde edilmiş bir sihir değil, taraf-ı ilâhiden kendisine lütfedilmiş bir sihirdi. Bu üstad padişaha, kocakarının sihrini bozmak ve şehzadenin benzinin sarılığını gidermek için geldiğini, bunun için sahur vakti mezarlığa gidip duvarın yanındaki beyaz kabri kazmasını bildirdi. Mevlânâ diyor ki, bu hikaye çok uzundur, sen ise dinlemekten usanmışsın. Onun için fazlasını terk ediyorum. Nihâyet üstad kabirden çıkardığı o sıkı

¹¹⁷² Divân-ı Kebîr, c.V., s. 215.

¹¹⁷³ Bkz. Râzî, Tefsîru'l-Kebîr, c. XXII., ss. 13-15; Zemahşerî, Keşşâf, c. II., s. 531; İbn-i Kesîr, Tefsir, c. III., ss. 151-153; Âlûsî, Ruhû'l-Meânî, c.XVI., ss. 155; Sâbûnî, Muhammed Ali, Safvetü't-Tefâsîr, I-III, Dâru'l-Ensâr, İstanbul 1987, c.II., s. 231.

¹¹⁷⁴ Bkz. Âlûsî, Ruhû'l-Meânî, c.XVI., ss. 155-69; Bursevî, Ruhû'l-Beyân, c.V., 370.

düğümleri çözdü ve şehzâdeyi mihnet ve meşakkatten kurtardı. Padişah ta şenlikler yapılmasını emretti. Şehzade gerdeğe girince, güzelleri gölgede bırakacak ay parçası gibi bir gelin göründü ve şöyle dedi; o kocakarı benim aklımı nasıl oldu da çeldi? Mevlânâ hikayenin sonunda şöyle diyor: “İşte bir mü’min de, Nûr-ı İlâhî tarafına yol bulup da zulmetten yüz çevirince aynen şehzâde gibi olur.”

Şimdi Mevlânâ’nın hikayede yer alan kahramanlardan padişah, kocakarı, şehzade ve üstad sihirbaz gerçekte neyi temsil etmekte olduklarını onun lisanından aktaralım:

Ey kardeş bil ki, o şehzâde sensin. Bu eski dünyada yeniden doğmuşsun!

Kâbilli cadı, bu Dünyadır ki nice erkeği, renk ve boya, yâni nakış ve sûrete esir etmiştir.

Dünya seni bu bulaşık şehvet nehrine düşürünce dâimâ (Kûl eûzü) sûrelerini oku ve üfle.¹¹⁷⁵

Bu dünya sihirden ve onun verdiği ızdıraptan kurtulmak için sabahın Hâlıkı bulunan Cenab-ı Hak’ a sığın.

Dünya insanı sihir ve efsûnu ile kuyuya düşürdüğü için Nebiyy-i Aleyhisselâm ona (Büyücü) tâbir etmiştir.

Dikkat et, dünya denilen kokmuş kocakarının kuvvetli efsûnu vardır ki onunla şahları esir etmiştir.

Gönülde, onun tükürüklü üfürükler salan büyücü karıları vardır... büyü düğümlerini düğümlüyen odur.

Dünya sihirbazı, sağlam bilekli bir karıdır ki onun sihir düğümlerini çözmek avam-ı nâsın elinden gelmez.

Eğer akıllılar onun düğümünü çözebilse – yâni insanlar akıl ile dünyanın mekrinden kurtulabilselerdi – Cenâb-ı hak, peygamberleri gönderir miydi?

Ey sâlik; aklını başına topla da, (Yef‘alüllâhû mâyeşâû=Allah dilediğini yapar)¹¹⁷⁶ Nazm-ı Celilinin sırrını bilen ve sihir düğümlerini çözecek olan, rey ve sözü hoş bir ârif-i kâmil ara!

Dünyanın sihri ve iğfali seni oltaya tutulmuş balık gibi yakalamıştır. Hikaye edilen şehzâde, o oltada bir sene bulunduğu halde, sen altmış yıldır, tutulup kalmışsın.

Altmış yıldır o oltanın zahmetini çekiyorsun. Ne hoş bir halin, ne de sünnete uygun bir yaşayışın var.

Ey ehl-i dünya; sen bedbaht bir fasıksın. Zira, ne dünyada hoş yaşayabiliyorsun, ne de günahlardan kurtulabilmişsin.

¹¹⁷⁵ Mevlânâ Mesnevî’nin bir başka yerinde Bu surelerin nasıl okunması gerektiğini şöyle dile getirmektedir. “Lakin azizim, Muavezeteyni yalnız söz ile değil; işinin, gücünün diliyle de okumalısın. Söz dili gevşektir.” Bkz. Mesnevî, c. V., 1049 Demek ki okunan surelerden bir faydanın hasıl olması için sıdk ile ve can u gönülden okunması gerektir.

¹¹⁷⁶ Burada Mevlânâ şu âyet-i kerimenin sonundan aynen iktibas yapmıştır. “Zekeriya dedi ki: ‘Ya Rabbi! Bana ihtiyarlık gelip çattığı ve karımda ihtiyar olduğu halde benim nasıl bir oğlum olur? (Allah) buyurdu ki: ‘Öylede olsa Allah dilediğini yapar.’” Âl-i İmrân, 40

Dünyanın üfürmesi, sihir düğümlerini sertleştirdi. Artık o tek olan kainat Halıkının nefhasını- yani, “venefhtü fihî min rûhî= Ona ruhumdan üfürdüm” iltifatının mazharı bulunan insan-ı kâmilî- ara!

Tâ ki “venefhtü” mazharı bulunan o insan-ı kâmilin himaye nazarı seni dünyanın sihrinden kurtarsın ve sana yüksel desin.

Büyü üfürüğü, Hakk’ın nefhasından başka bir şeyle sönmez. Çünkü biri kahr üfürüğüdür, diğeri lutuf üfürüğüdür...

Allah’ın rahmeti kahrından artıktır. Sihirde sâbıklık istersen yürü ve sâbıkı- yani rahmet-i ilahiyenin mazharı bulunan insan-ı kâmilî- ara!

Ta ki, hurilerle evlendirilmiş kişilerin mertebesine eriş... Ey kendisine sihir yapılmış şah! Senin için kurtuluş işte budur.

Pencerede ve senin kucığında o nazlı dünya kocakarısı buldukça, onun sana karşı yapmış olduğu büyü düğümleri çözülmez.

Ümmetlerin hidâyet kandili bulunan Cenâb-ı Peygamber; dünya ve âhiret için: “iki ortak” buyurmamış mıdır?

O halde dünyanın vuslatı, âhiretin firakkı, bedenin sıhhati, ruhun hastalığı demektir.

Bir geçit olan dünyadan ayrılmak zor gelir. Karargâh olan âhiretten ayrılmayı bundan daha güç bil.

Bir nakış ve suretten ayrılmak bile sana güç gelince, düşün ki, onun ressamı ve nakkaşından ayrılmak ne kadar zor olacaktır.

Ey, sefil dünyanın ayrılığına sabredemeyen dost! Allah ayrılığına karşı nasıl sabredebilirsin?

Mademki bu çamur sulu çeşmeyi- yani dünyayı- terk etmeye sabredemiyorsun. Âb-ı hayat olan feyz-i ilahi çeşmesine nasıl sabredebilirsin?

Mademki bu kara çamurlu sudan vazgeçemiyorsun, “İnne’l-ibrâra yeşrabûne min ke’sin...= Şüphe yok ki iyiler kâfur katılmış dolu bir kadehten içerler”¹¹⁷⁷ nazm-ı celilinin muktezasından ayrılmaya nasıl tahammül edeceksin?

Eğer “Vedûd” olan Allah’ın hüsnünün bir an görebilsen, ruhunu da vücûdunu da aşk ateşine atarsın.

Allah yakınlığının ihtişam ve azametini görseydin, bu dünyadaki yiyip içmeyi, cifeye kıyas ederdin.

Şehzâde gibi sen de yârîne vâsıl olur ve ayağından ayrılık dikenini çıkarırsın.

Çalış çabala da çarçabuk kendinden geçmek suretiyle kendini bul. Allah, doğruyu daha iyi bilir.¹¹⁷⁸

Görüldüğü gibi Mevlânâ hikayede geçen kocakarıyı dünyaya, ona aşık olan şehzâdeyi ise gaflet uykusunda bulunan ve dünyaya dört elle sarılan insanlara benzetmektedir. Halbuki dünya kocakarı gibi çok çirkin olmasına rağmen bir takım iğreti cazibeleri ile insana, kocakarı gibi büyü yapmakta ve kendisine bağlamaktadır. Bu büyü sayesinde nice şahları mat etmiştir. Mevlânâ dünyanın bu sihrinden

¹¹⁷⁷ İnsan, 5.

¹¹⁷⁸ Mesnevî, c. IV., 3211 vd.

kurtulmak için önce Muavezeteyn surelerini samimiyet ve ihlasla okuyup üflememizi tavsiye etmektedir. Çünkü Yahudi kadınlar peygamberimize büyü yaptıklarında, o büyü Felâk ve Nâs sûreleri nâzil olarak çözülmüştü.¹¹⁷⁹ Fakat üzerinde çokça durduğu hararetle tavsiyede bulunduğu ikinci reçete ise, “Venefahtü min rûhî” âyet-i kerimesinin mazharı olan yani; bedeninde tamamen ruh hakim, nefis ise mahkum konumunda olan bir insan-ı kâmilî kendisine rehber edinmesi ve onun tavsiyeleri doğrultusunda dünyanın mekr ve hilesinden kurtulabileceğini vurgulamaktadır. Daha sonraki mısralarda, ahiretteki nimetleri anlatarak şu tavsiyede bulunmaktadır. Ey sâlik, bu geçit yeri olan sefil dünyadan vazgeçmek o kadar zor geliyorsa, karargah olan ahiretten ayrılmak bundan daha güçtür. Çünkü, ahirette Allah’ın ayrılığına karşı sabretmek daha zor bir iştir. Şâyet vedûd olan Allah’ın hüsnünü bir an görebilsen, ruhunu da vücûdunu da aşk ateşine atarsın ve bu dünyadaki yiyip içmeyi cife olarak görürsün. Bu nedenle, ey insan çalış, çabala da çarçabuk behîmi benliğini yitirerek kendini bulmaya çalış.

Mevlânâ bir başka yerde dünyayı Allah’tan gafil olmak olarak tanımlamaktadır:

Dünya nedir bil! Hüdâ’dan gafletin. Servetini, evlâd ü iyâlini ve haşmetini dünya sanma.

Din yolunda harcanan mal için Rasûl (s.): “Salih kimse için helal mal nimettir” dedi.

Su geminin içine girerse batar, geminin altındaki su ise her tarafta nimettir.

Malı, mülkü gönülden çıkardığı, için Süleyman’ın yoksulluk övüncü O’nun şöhretini sağladı.

Ağzı kapalı testi, içinde hava olduğundan su üstünde her yana gider.

Dervişlik rüzgarı gönülde olursa o, su yüzünde seni sâkin eyler.¹¹⁸⁰

Görüldüğü gibi Mevlânâ dünyayı, Allah’tan gafil olarak yaşamak şeklinde yorumlamakta, kesinlikle dünyanın içindeki mal, mülk, makam veya evlad ü iyâl tek başına insana zarar verecek konumda değildir demektir. Ona göre bunlar, ancak, Rabb’inden gafil olan insanları aldatıp onun cehennemini hazırlarlar. Bunu Mevlânâ, gemi-su benzetmesi ile ne güzel izah etmektedir. Demek ki, dünyanın içindeki zinetlerin sevgisi ağzı kapalı tasta gibi insanın kalbine girmezse, zarar görmediği gibi, onları Hakk yolda harcarsa, dünya ve ahirette pek çok fayda göreceği olduğu muhakkaktır.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz; Mevlânâ, dünyayı, “Hüdâ’dan gafil olmak” şeklinde tanımlamaktadır. Eğer insan, Allah’tan gafil olursa, sahip olduğu mal-mülk, evlad, kadın, altın ve gümüş ona zarar verir. Fakat uyanık bir gönle sahip olan kimseye dünya ve içindekiler hiç bir zaman zarar vermez. Çünkü bu kimsenin sahip olduğu para pul, cebindedir, gönlünde değil. Bu şuna benzer, su geminin altında olduğu sürece büyük bir nimet, ama içine girmeye başlayınca felakettir. Çünkü onu batırır. Bu bakımdan gönlümüz dünya sevgisine ve muhabbetine kapalı olmakla birlikte, ona hâkim olmamız gerekir. Yani, dünya bize sahip olmamalı. Biz mala sahip olmalıyız, mal bize değil. Tasavvufta, masivâdan alakayı kesmek önemli bir husustur. Mevlânâ masivâdan kopmayı değil, gönül rabitasını koparmayı, mâsivayı, elimize ve cebimize koyup, gönlümüze koymamayı tavsiye etmektedir.

¹¹⁷⁹ Geniş bilgi için bkz. Hamdi Yazır, Hak Dini Kur’ân Dili, c.IX., ss. 6351-66.

¹¹⁸⁰ Mesnevî, c. I, 1024 vd.

20. Kadının önemi

İslam dini, gerek İslam öncesi Arap toplumundaki dini anlayış gerekse yerleşmiş örf adetlere nisbetle, kadının sosyal, ekonomik ve hukukî konumunda önemli değişiklikler yapmıştır. Kur'ân-ı Kerim insan olması bakımında kadını erkekle eşit bir varlık olarak kabul eder. Allah, insanları mutlu bir hayat sürmeleri için çift yaratmıştır.¹¹⁸¹ İslam'da Hıristiyanlıktaki gibi ilk kadın tarafından işlenen ve erkeğin de işlemesine sebep olunan aslî günah anlayışı yoktur. Kur'ân-ı Kerim, Hz. Âdem'le Havva'nın şeytan tarafından kandırılıp ayaklarının kaydırıldığından bahseder.¹¹⁸²

Mevlânâ, bu konu ile ilgili işarete bulunduğu âyet-i kerimenin meâli şöyledir. ***“Kadınlardan, oğullardan, yığın, yığın biriktirilmiş altın ve gümüşten, salma atlardan, sağmal hayvanlardan ve ekinlerden gelen zevklere düşkünlük ve bağlılık insanlar için bezenip süslendi. Bunlar, dünya hayatının metaıdır. En sonunda varılacak güzel yer, Allah'ın huzurudur.”***¹¹⁸³

Müfessirler, bu âyetin tefsirinde süslü gösterenin kim olduğu üzerinde farklı görüşler olduğunu bildirmekte ve şunları aktarmaktadırlar. Kur'ân-ı Kerimde süslü gösterenin hem, Allah Teâlâ hem de şeytan olduğu bildirilmektedir. Fakat bu âyette insanları imtihan etmek için zikredilen şeyleri, Allah Teâlâ süslü göstermiştir. Niçin birinci olarak kadınlar zikredilmiştir, sorusuna ise şöyle cevap vermektedirler: Bunun nedeni, kadınların şehvetler konusunda asaletlerinin olduğuna işaret etmek içindir. Yine kadınların şeytanların tuzakları olduğunu bildirmek içindir. Çünkü peygamber (s.): “Benden sonra erkekler için en tehlikeli fitne olarak, kadınları bıraktım” buyurmaktadır.¹¹⁸⁴

Mevlânâ bu âyetin yorumu ile ilgili olarak şöyle demektedir:

“Kadınları, çocukları... ihtirasla sevmek insanlara süslü gösterildi” diye Hakk söyledi. Bu Allah sözüdür. Bunda tereddüt yoktur.

Kadın, erkeğin (sükûnü) için yaratıldı. Âdem, Havva'dan nasıl uzaklaşabilir?

Kişi, Hz. Hamza ve Rüstem'den daha kahraman da olsa, o karısının esiridir.

Sözlerine âlemin kul köle olduğu Hz. Peygamber bile, “Konuş yâ genç kadın (Aişe!)”¹¹⁸⁵ dedi.

Su şiddetle saldırıp ateşe galip gelir. Lakin (su kaba konunca) ateş te onu kaynatır.

Su ile ateşin karışmasına bir tencere mani olursa, ateş o suyu buharlaştırır, yok eder.

Görünüşte erkekler, suyun ateşe olduğu gibi, kadına galipse de gerçekte şüphesiz kadının mağlubudurlar.

*Bu hususiyet, insanda kemale erdi. Hayvanda sevgi eksiktir ve bu onların noksanlığındandır.*¹¹⁸⁶

¹¹⁸¹ Bkz. Nisâ, 1; Rûm, 21.

¹¹⁸² Geniş bilgi için bkz. Aydın, M. Akif, “Kadın”, DİA, c.XXIV., ss. 86-94.

¹¹⁸³ Al-i İmrân, 14.

¹¹⁸⁴ Bkz. Taberî, Câmiu'l-Beyân, c. III., ss. 198-99; Beğavî, Tefsir, c. I., ss.283-4; Şevkânî, Fethu'l-Kadîr, c. I., ss. 323-24; Beydâvî, Tefsir, c.I., ss.14-5; İbn-i Kesîr, Tefsir, c.I., s. 352-53; Âlûsî, Ruhü'l-Me'ânî, c. III., ss.98-9; Bursevî, c.I., ss. 506-7.

¹¹⁸⁵ Aliyyü'l-Kâri, Ali b. Muhammed el-Kârî, el-Masnû' fî Ma'rifeti'l-Hadisi'l-Mevdû, thk.: Abdulfettah Ebû Gudde, Beyrut trs., s.41; Gazâlî, İhyâ, c.III., s. 101.

¹¹⁸⁶ Mesnevî, c.I., 2523 vd.

Mevlânâ bu mısraları ile kadının Allah tarafından erkekler için süslü bir zinet olarak yaratıldığını, bunun için de bütün erkeklerin onlara karşı bir arzu ve meyil içinde bulunduğunu, ve bu duygularından dolayı kahrmanlığın sembolü olan Hz. Hamza ve Rüstem'in bile kadınların esiri olduğunu beyan etmektedir. Mevlânâ görünüşte her ne kadar erkekler kadınlara sahip ve emri altına alabilme kudretinde olsalar bile, gerçekte öyle olmadığını ateş, su benzetmesi ile şöyle açıklamaktadır: görünüşte su ateşe şiddetle saldırınca ona galip gelir. Fakat bir tencereye konup da, ateşin üzerine konunca o, onu buharlaştırır. İşte kadında gönül okşayıcı sözleri ile çok celalli olan erkeği, ateşin suyu buharlaştırdığı gibi emri altına alıp ona istediğini yaptırma gücüne sahiptir. Tabii bu, insanî özellikleri kaybolmamış olan erkekler için söz konusudur. Çünkü hayvanî özellikleri galip olan erkeklerde sevgi gelişmediği için, onlar kadınlara galiptirler. Bunu Mevlânâ şöyle dile getirmektedir:

Hz. Peygamber demiştir ki, "Kadınlar, ârif olan kimselere galiptir." ¹¹⁸⁷

Cahile ise kadın mağluptur. Çünkü onlar haşin tavırlı olurlar.

Cahilin lütfu ve merhameti azdır. Onların hayvanlıkları akıllarından üstündür.

Sevgi ve merhamet insanlığın, hiddet ve şehvetse hayvanlığın vasıflarıdır. ¹¹⁸⁸

Tabîî burada sözü edilen cehalet, gönül ilminden mahrum olan kimsenin cehaletidir. Çünkü nice ilim sahiplerinin ilmi kendilerini ıslah edemediği için, onlara yine gurur, kibir gibi mezmûm sıfatlar hakimdir. Bu nedenle onlar, başta kendi ailesi olmak üzere hiç kimseyle sağlıklı bir iletişim kuramamaktadırlar.

Mevlânâ, erkeklerin nefislerindeki kötü huyları temizlemek için, kadınların sıkıntılarına katlanılması gerektiğini Fî hi Mâ Fîh'te şöyle ifade etmektedir:

Buyurdu ki: Gece gündüz kavga edip bir kadının huyunu güzelleştirmek ve düzeltmek istiyorsun. Onun pisliğini kendinle temizliyorsun. Kendini onunla temizlemen, onu kendinle temizlemenden daha iyidir. Sen onun vasıtasıyla iyileş, güzelleş, ona doğru git. İmkansız olsa bile, onun dediği şeyi kabul et. Kıskançlık her ne kadar erkeklerin vasıflarından ise de, bu huyu bırak! O, başka erkeklerin sıfatlarını sana söylese de kıskanma! Çünkü sendeki iyi vasıflarla, sonradan kötü vasıflar meydana gelir. Bu bakımdan Peygamber (s.) "Müslümanlıkta ruhbanlık yoktur." ¹¹⁸⁹ buyurdu. Rahipler yalnız oturur ve dağlarda yaşarlar. Evlenmezler ve dünyayı terk ederler. Aziz ve celil olan Allah (c.) Peygamber (s.)'e çok ince bir yol gösterdi. O yol nedir? Kadınların kaprislerine, kötülüklerine tahammül etmek ve onların söyledikleri imkanı olmayan şeyleri, dinlemek; ve ona karşı sert davranmamak suretiyle, kendini iyileştirmek ve düzeltmek için evlenmektir. (Allah) O'na (Hz. peygamber'e): "Sen en yüksek ahlak üzeresin" ¹¹⁹⁰ buyurmuştur.

İnsanların kötülüklerine katlanmak, tıpkı kendi pisliğini onlara sürmek suretiyle kendini temizlemek gibidir. Senin huyun tahammülle iyi olur, onlarınki ise zulüm ve kötü muameleden dolayı bozulur, kötüleşir. Şimdi mademki bunu öğrendin, artık kendini temizle ve onları pisliklerini temizlediğin bir bez parçası olarak bil. Nefsinle başa çıkamazsan da kendi aklına şu dersi ver ve de ki: Farzedelim o

¹¹⁸⁷ Müslim, İman, 132.

¹¹⁸⁸ Mesnevî, c.I., 2531 vd.

¹¹⁸⁹ Ebû Dâvûd, Süleyman b. El-Eş'âs Sünenü Ebû Dâvûd, haz.: Kemal Yusuf el-Hût, I-II, Beyrut 1988, c.II., s. 192; Hakim, Müstedrek, c.II., s. 159; Suyûti, Celâluddîn Abdurrahman b. Ebîbekr, Câmi'u's-Sağîr fî Ehâdîsi'l-Beşîri'n-Nezîr, I-II, Beyrut 1981, c.II., s.203; Dârimî, Abdullah b. Abdurrahman es-Semerkandî, Sünenü'd-Dârmî, thk.: Fevzâ Ahmed Zenrelî, Halid es-Seb' el-Alemî, I-II, Beyrut 1987, c.II., s. 58.

¹¹⁹⁰ Kalem, 4.

aramızda nikahı olmayan serseri bir sevgilidir. Şehvetime yenilince onun yanına giderim. İşte bu suretle hamiyeti ve kıskançlığı içinden çıkar at. Nefsini terbiye edip, sende mücahede ve tahammül zevki meydana gelinceye ve böyle onların imkansız bulunan şeylerden, sende türlü, türlü haller hasıl oluncaya kadar, bunu bu şekilde kabul etmeye çalış. Sonrada kendi kendine verdiğin bu ders olmadan da kendi mücahedenin ve eski haline esef etmenin müridi olursun. Çünkü artık kendi faydalarını onda görürsün.¹¹⁹¹

Gerçekten insanların dert ve sıkıntılarına tahammül etmek büyük bir meziyettir. Mevlânâ da buna dikkatleri çekerek insanın eşininin çok imkasız gibi görünen arzu ve isteklerine karşı sabırlı olmasını ve böylece kendini bu sayede günahlardan temizlemesini tavsiye etmektedir. Şâyet sabretmez de kaba davranırsa kaybedenin kendisi olacağını beyan eder. Yuakrıdaki ifedelerden sanki Mevlânâ eşlerin diğer erkeklerden kıskanılmaması gerektiği fikrini savunuyor gibi bir durum anlaşılmalıdır. Çünkü burada kastedilen kıskançlık, yersiz şüphe ve teccüs haline dönüşenidir. İnsanların suçsuz olmaları asıldır. Eşler bir birlerine karşı itimatlarını kaybeder, vehim ve zanlarla hareket ederlerse aile hayatlarını sürdürmeleri imkansızdır. İşte Mevlânâ bu gibi şeylerden kaçınılmasını istemektedir. Halbuki, insanların titizlikle korumaları gereken bir takım maddi ve manevî değerler vardır. Kişi ancak bu değerleri sayesinde insandır. İnanç, düşünce, şahsiyet, şeref ve iffet gibi değerlerin korunması için titizlik göstermek, bu değerleri kaybetme endişesi taşımak insan olmanın gereğidir. Maalesef günümüzde bazı kimseler, namusu koruma konusunda titizlik gösteren kimseleri çağdışı göstermektedirler. Bazı istisnalar hariç, hayvanlarda bile var olan eşini kıskanma duygusunu sanki bir hastalık ve kusurmuş gibi takdim etmektedirler. Kıskançlık, sevginin ifadesidir. Kişi sevdiği şeyin kusursuz olmasını ve daima kusursuz kalmasını ister.

21. Cennet ve Cehennem

21.1. Cennet

Cennet, “örtmek, gizlemek” anlamındaki “cenne” kökünden isim olup, lügatte, bitki ve ağaçları ile örten bağ, bahçe, ferah yer gibi manalara gelmektedir.¹¹⁹² Ahiret hayatında müminlerin ebedi saadet yurdu olan yerin bu şekilde adlandırılmasının sebebi, genel görünümüyle dünya bahçelerine benzemesi veya eşsiz nimetlerini insan idrakinden gizlemiş olması şeklinde açıklanmıştır.

Cennet, Kur’ân-ı Kerim’de müfred, tesniye, ve cemi şekilleriyle yüz kırk yedi yerde geçmektedir. Bunların yermi beş yerdekiler dünyadaki bağ bahçe, altı yerde Hz. Âdem ve Havvâ’nın iskan edildiği mekân, bir yerde Hz. Peygamberin, yanında Cebrâil’i gördüğü sidretü’l-müntehânın civarında bulunan me’vâ cenneti¹¹⁹³, diğer yerlerde ise ahirette mü’minlerin gireceği cennet anlamında kullanılmıştır.¹¹⁹⁴

Mevlânâ cenneti şöyle tasvir etmektedir:

Keyfiyete sığmayan nimete cennet dedim, bağ bahçe dedim. Çünkü orası nimetlerinde aslıdır; bağ ve bahçelerinde toplandığı yerdir.

Yoksa göz görmedik nimetler için bağ demek doğru değildir. Cenâb-ı Hakk da, gayb nuruna çerâğ tabir etmiştir.

¹¹⁹¹ Fîhi Mâ Fih, ss. 135-36.

¹¹⁹² İbn Manzûr, Lisan, c.XIII., ss. 94-6; Razî, Muhtârü’s-Sihâh, s. 48.

¹¹⁹³ Necm, 13-15.

¹¹⁹⁴ Bkz. Abdalbaki, Mu’cem, ss. 229-232.

*Cennete bağ, gayb nuruna çerağ denilmesi misl değil, ancak, misâldir. Ve bu misâl, anlamaktan aciz olan, ondan bir koku alsın diye getirilir.*¹¹⁹⁵

Bu mısralar ile şu âyet-i kerimeye işâret edilmektedir; “ Allah göklerin ve yerin nurudur. Onun nuru, içinde lamba bulunan bir kandile benzer. Lamba cam içerisindedir. Cam, sanki inciden bir yıldız. Yakıtı, ne doğuda ne batıda bulunmayan, yağı neredeyse ateş değmese de ışık veren bereketli bir zeytin ağacından sağlanır. Işığı parıl, parıldır. Allah dilediği kimseyi nuruna iletir. Allah insanlara misaller verir. Allah her şeyi bilir.”¹¹⁹⁶

Misl; bir şeyin tıpkısı, misâl ise; ancak bir yönden benzeri demektir. Mevlânâ da burada cennetin bağ ve bahçe olarak, Allah’ın nûrunun ise, içinde lamba bulunan kandille nitelenmesinin onları gerçek mahiyeti ile kavrayıp anlamayanlara bir misal vermek için olduğunu açıklamaktadır.

Müfessirler bu âyetteki “nûr” kelimesini, bütün açıklığı ile ortaya çıkan şey olarak tanımlamakta sebebi olarakta, kendi başına açığa çıkan şey kendi dışındaki şeyleri de açığa çıkarır, demektirler. Bu nedenle “Allah, göklerin ve yerin nûrudur” demek, onları ve içindekileri sonsuz kudretiyle yokluktan var eden ve ortaya çıkaran demektir. Veya İbn Abbas’tan rivâyet edilen tefsire göre “Göklerin ve yerin nûru demek, göklerde ve yerde bulunanları doğru yola ileten demektir.” Şeklinde bilgiler vermektedirler.¹¹⁹⁷

Mevlânâ daha sonraki beyitlerinde Müslümanların dünya hayatında yapmış olduğu amel-i salihlerin ahiret hayatında cennete ve içindeki nimetlere dönüştüğünü şöyle dile getirmektedir:

Bir Müslüman secde yahut rükû edince onun secdesi ve rükûu, ahiret aleminde Cennet olur.

Senin ağzından Allah’ın hamdi zuhûr edince, Cenâb-ı Hakk, o hamdi Cennette bir kuş yapar.

Kuşun nutfesi hevâdan ibaret olmakla beraber, senin hamdin ve tesbihin kuşa benzemez.

Senin elinden sadaka ve zekât verilince o sadaka, o zekât, Cennette bağ ve bahçe olacaktır.

Senin sabır suyun, cennetteki nehirler.. cennetteki süt ırmağı da yine senin Allah’a olan aşk ve muhabbetindir.

*İbadetten aldığın zevk bal ırmağı, senin mest ve şevkin de şarap ırmağıdır.*¹¹⁹⁸

Demek ki insanın dünyada yapmış olduğu her bir amel-i salih, ahirette bir nimete dönüşerek karşısına çıkacaktır. Bu da cennet ve içindeki nimetler olarak vasıflandırılmaktadır ki Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle anlatılmaktadır:

“ (Günahlardan) korunanlara söz verilen cennetin durumu şudur: içinde rengi, kokusu, hiçbir vasfı bozulmayan su ırmakları, tadı değişmeyen süt ırmakları, içenlere

¹¹⁹⁵ Mesnevî, c. III., 3427vd.

¹¹⁹⁶ Nûr, 35.

¹¹⁹⁷ Taberî, Câmiu’l-Beyân, c. XVIII., ss.134-140; Beğavî, Tefsir, c. III., s. 345; Şevkânî, Fethu’l-Kadîr, c. IV., ss. 32-6; Beydâvî, Tefsir, c.IV., s. 35; İbn-i Kesîr, Tefsir, c.III., s. 291; Âlûsî, Ruhû’l-Me’ânî, c.XVIII., ss.166-67; Bursevî, ruhu’l-Beyân, c.V., ss. 518-20

¹¹⁹⁸ Mesnevî, c. III., 3479 vd.

lezzet veren şarap ırmakları ve süzme bal ırmakları vardır ve onlar için orada her çeşit meyve ve Rablerinden de bağışlama vardır...”¹¹⁹⁹

İşte insan, nasıl ki dünyada kendi iradesi ile bu amelleri tercih edip yaptığı gibi bu amellerin karşılığı olan cennet ve içindekiler de insanın emrine verilecek ve onu istediği gibi kullanabilecektir. Bunu Mevlânâ şöyle ifade etmektedir:

Bu sebepler dünyada iken nasıl senin fermanın ve iraden altında ise, cennetteki dört nehirde senin iradene tabi olacaktır.

Menin, akması ve durması bakımından nasıl sana tabi ise, ondan vücûda gelecek nesiller de derhal senin emrine tabi olurlar.

Senin oğlun: ben senin emanet bıraktığın bir cüz’ünüm, diyerek senin emrinle hareket eder.

Dünyada ki güzel sıfatlar senin emrinde olduğu gibi, cennetteki nehirlerde senin emrindedir.

Cennetteki ağaçlarda sana muti ve bağlıdır. Çünkü o ağaçlar senin sıfatlarından ve ahlakından yeşerdi ve meyve verdi.

*Bu güzel sıfatlar dünyada senin elinde olduğu için, onların ukbadaki mükâfâtı da senin elinde demektir.*¹²⁰⁰

Mevlânâ ahirette yani cennette her şeyin canlı ve diri olduğunu ve içindekiler ile sohbet edeceklerini şu âyete dayanarak; **“ Bu dünya hayatı eğlence ve oyundan başka bir şey değildir. Ahiret yurdu, işte asıl hayat odur (asıl yaşanacak yer orasıdır), keşke bilselerdi!”**¹²⁰¹ dile getirmektedir.

Bur da “ Lehiyelhayavan” kısmını Mevlânâ, orası hayat mahallidir, orada her şey diridir. Cennette ahirette olduğuna göre orada var olan herşeyin canlı ve diri olduğunu şu satırları ile izah etmektedir:

Cenâb-ı Hakk buyuruyor ki: cennetin duvarı, dünya binalarının duvarları gibi cansız ve çirkin değildir.

Bedenin duvarı ve kapısı canlı ve haberdar olunca ev de diri olur; çünkü o hâne Mâlikü’l-Mülk olan Allah’a mensuptur.

Ahiret ve cennetteki her meyve ağacı ve her su, cennet ehli olanla konuşur.

Çünkü cenneti sebepler ve aletlerle yapmamışlardır. Orası amellerden ve niyetlerden yapılmadır.

Bu yapı, ölü olan su ve çamurla yapılmıştır. Ahiret binası ise diri ibadetlerle bina edilmiştir.

Bu, aslına benzer, dağınıklarla doludur... O, ahiret binası da aslı olan ilme ve amele benzer.

Oradaki sedirler, köşkler, taçlar ve libaslar; cennet ehli ile konuşur; sual ve cevapta bulunur.

Cennetin döşemesi, döşemeci olmaksızın döşenmiştir. Cennet evi süpürücü olmaksızın süpürülür.

¹¹⁹⁹ Muhammed, 15.

¹²⁰⁰ Mesnevî, c. III., 3486 vd.

¹²⁰¹ Ankebût, 64.

Gönül hanesi gibidir ki o gam ve kederden perişan olunca, başka süpürücü olmaksızın tevbe ile süpürülmüş ve temizlenmiş olur.

Cennetteki tahtlar, hammalsız hareket ederler. Oradaki kapılar ve kapı halkaları hanende ve sazendelerdir.

Gönüldeki zindelik, orasını ebediyet mahalli olan cennet haline getirmiştir. Lâkin ne yapayım ki onun keyfiyeti ve zevki lisana gelmiyor.¹²⁰²

Görüldüğü gibi, Mevlânâ bu mısraları ile âyette geçen “lehiyelhayavân” cümlesine dayanarak, cennette var olan her şeyin canlı ve diri olduğunu, bunu sebebinin de, mü’minlerin dünya hayatında yapmış olduğu amel-i salihlerle inşa edilmiş olmasından kaynaklandığını beyan etmektedir.. Fakat bu anlatılanlar devde kulak misalidir. Çünkü Mevlânâ’nın deyimi ile cennetin keyfiyet ve zevkini lisan anlatmaktan acizdir.

Müfessirler gerçek hayatın ahirette olduğunu bu âyete dayanarak ileri sürmüşlerdir. Fakat müfessirlerin çoğu ahiretteki hayatın canlı ve diri olmasını bu dünya hayatında bizce canlı ve diri olanların orada ebedi olarak canlı ve diri olacağını ileri sürmüşlerdir.¹²⁰³ Halbuki yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Mevlânâ, ahiret ashabının yanında cennette var olan nimetlerin hatta onun duvarlarının da canlı ve diri olduğunu ileri sürmüştür. Bu da Mevlânâ’nın tefsirinin orjinal olduğunu göstermektedir.

21.2. Cehennem

Cehennem, kur’ân-ı kerimde yetmiş yedi yerde geçmektedir. Bu âyetlerde geçen cehennem, herhangi bir sözlük anlamı taşımaktan çok kafirlerin, münafıkların, zalimlerin, gerçeğe boyun eğmeyenlerin azap görecekleri yer olarak tasvir edilmektedir.¹²⁰⁴

Mevlânâ’nın konu ile ilgili işarete bulunduğu âyet-i kerimenin meâli şöyledir:

“ (Ey insanlar sizden hiçbir kimse yoktur ki Cehenneme uğramasın. Bu uğrayış Rabb’in için verilmiş bir hükümdür. Sonra takvâ sahiplerini kurtarıp zalimleri dizleri üzerine çökmüş bir vaziyette orada bırakacağız. ”¹²⁰⁵

Bu âyetin tefsirine baktığımızda müfessirler genelde şu bilgileri verdiğini görürüz: Âyette herkesin mutlaka cehenneme gireceği haber veriliyor. Bu girişten maksat şunlardır:

a- Mümin kâfir herkes kasedilmiştir. Ancak cehennem müminlere, ateşin Hz İbrâhim’e olduğu gibi serin ve selâmet olacaktır. Kafirleri ise yakacaktır.

¹²⁰² Mesnevî, 12928 vd./ Mevlânâ bu mısraları ile, panbioizm (tümcanlılık) doktrinini çağrıştırmaktadır. Panbioizm; kainatta varolan her şeyin, her zerrenin, canlı, yaşayan ve hayat sahibi olduğunu kabul eden bir doktrindir. Mevlânâ’dan önce Gazâlî ve İbn Arabî gibi mutasavvıflar tarafından dile getirilmiş bir düşüncedir. Fakat gündün güne gelişen bilim, tarihen eski olan bir takım fikirleri, gelişmenin kazandırdığı fırsatlar ile ispatlamış durumdadır. Son elli-yüz sene içindeki kimya, biyoloji ve astro- fizikteki gelişmeler, tümcanlılık görüşünün doğruluğunu ispatlar mahiyettedir. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Bayraktar, Mehmet, Kayserili Davud, K.B.Yay. Ankara 1988, ss. 29-30; Aynı yazar, Tasavvuf ve Modern Bilim, Sehâ Neşriyat, Ankara 1988, s. 69; Kırdar, Hülya, Tasavvufta Panbioizm, AÜSBE, (Basılmamış Y.Lisans Tezi), Ankara 2002.

¹²⁰³ Bkz. Taberî, Câmîu’l-Beyân, c. XIV., ss.172-74; Beğavî, Tefsir, c. III., s. 474; Şevkânî, Fethu’l-Kadir, c. IV., ss. 211-13; Beydâvî, Tefsir, c.IV., s.323; İbn-i Kesîr, Tefsir, c.III., s. 422; Âlûsî, Ruhu’l-Me’ânî, c.XXI., ss.12-13; Bursevî, ruhu’l-Beyân, c.VI., s. 290.

¹²⁰⁴ Abdalbaki, Mu’cem, ss. 234-35.

¹²⁰⁵ Meryem, 71-72.

b- Cehenneme giriş, onun üzerinde kurulacak olan “sırat köprüsünden geçmektir. Müminler amellerine göre geçerken, kafirle geçemeyip, düşeceklerdir.

c-Giriş umumi olmakla beraber müminlerin oraya girişi, teşrif ve yakından tanımak için bir ziyaret girişi olacaktır.

d-Müminlerin oraya girmesi, dünyada iken sıtma veya ateşli bir hastalık geçirmesidir. Nitekim hadiste “ sıtma müminin cehennemdeki nasibidir”¹²⁰⁶ buyurulmuştur.

e-Herkesten kasıt kafirlerdir, âyetin sıbâkıda bunu gösterir. Neticede, cehenneme girmek olan “vurûd” bu şekillerde yorumlanmakla beraber, genel de hitabın umumi olduğu, fakat cehennemün müminlere serin ve selamet olacağı, hatta oraya girdiklerinin farkına bile varamayacakları bildirilmektedir. Nitekim bir rivâyette, “cennet ehli cennete girdiklerinde, ‘Rabb’imiz bize, cehenneme gireceğimizi söylemedi mi, diyecekler, onlara cevaben de, girdiniz fakat onu sönmüş olarak bulduğunuzdan farkedemediniz, denilecektir.” Buyurulması da bunu desteklemektedir.¹²⁰⁷

Mevlânâ ise şu beyitleri bu âyetleri tefsir etmektedir:

Mü'minler mahşerde diyeceklerdir ki: Ey melekler, Cehennem, herkesin müşterek bir yolu değil miydi?

Mü'min de, kâfir de o cehennemden geçecekti. Halbuki biz bu yolda duman ve ateş görmedik.

İşte cennet ve emniyet makamı. O korkunç geçit nerede kaldı?

Melek, onlara diyecektir ki: filan yerden geçtiğiniz vakit gördüğünüz yeşil bahçe yok mu idi?

Cehennem ve şiddetli siyaset mahalli orası idi. Fakat size bağ bostan ve ağaç oldu.

Siz, bu cehennem tabiatlı nefsi ve onun fitne çıkarıcı Mecûsi ateşini,

Mücâhedeler ettiniz de temizlediniz. Allah rızası için onun ateşini söndürdünüz.

Alev, alev yanan şehvet ateşinizi takvâ yeşilliği ve hidâyet nuru oldu.

Gazap ateşiniz hilim, cehâlet zulmetiniz ilim haline girdi.

Hırs ve tama ateşiniz i'tâ ve isâra, diken gibi olan hasediniz gülzâra dönüştü.

Siz, nefsinizdeki bu bütün ateşleri dünyada iken Allah rızası için söndürdünüz.

Cehennemlik nefsi bir bağ haline getirdiniz ve oraya vefâ tohumunu ekdiniz.

Zikir ve tespih bülbülleri orada akan nehir kenârındaki çimenlerin üstünde güzel, güzel terennüm etmektedir.

Hak davetçisi olan peygamberlere icâbet ettiniz ve nefis cehennemine su döküp ateşini söndürdünüz.

Bizim cehennemiz de sizin hakkınızda yemyeşil ve türlü nimetleri hâvî bir gül şen oldu.

¹²⁰⁶ Aclûnî, Keşfu'l-Hafâ, c.I., s.441.

¹²⁰⁷ Bkz. Taberî, Câmi'u'l-Beyân, c.VIII., ss. 364-70; Zemahşerî, Keşşâf, c.II., s.520; İbnu'l-Cevzî, Zâdu'l-Mesîr, c.V., ss.177-180; Râzî, Tefsîru'l-Kebîr, c. XXI., ss.207-213.

*Oğul; iyilik mükâfâtı nedir? Lütûftur, iyiliktir ve fazlası ile sevaptır.*¹²⁰⁸

Demek ki her insan cehennemini kendi içinde taşımaktadır ki, o da nefsidir. Şâyet insan ölmeye önce ölürse, yani dünyada iken seyr ü sülûkünü tamamlayıp nefs-i râdiyye ve nefsi mardiyeye makamına yükselirse, içinde taşımış olduğu cehennemi ahirette ona bağ ve behçe şeklinde gösterilecektir. Görüldüğü gibi Mevlânâ da müminlerin cehenneme uğramalarını, dünyada iken cehennemî bir azabı andıran nefisle mücadele ve bu mücadele esnasında karşılaşılan zorluklar olarak tefsir etmektedir.

Mevlânâ başka beyitlerinde, bu dünyada sıkıntılara katlanarak nefsinin terbiye etmediğinden yaratılış gayesi olan Allah'a ibadeti terk eden insanlar için, ahirette cehennem onlara bir ibâdethane olacağını şu âyet-i kerimeye işaret ederek; "Bana ibadet etmekten kibirlenenler, hor ve hakir bir halde cehenneme gireceklerdir"¹²⁰⁹ şöyle izah etmektedir:

Denî olanlar; cefâyâ müptelâ olunca safvet peydâ ederler, vefâ görünce cefâkâr olurlar.

Onun için cehennem onların mecburi taat ve ibadette bulunup (aman ya Rabb'î) diyecekleri mescit hükmündedir. Nitekim yabancı kuşun ayak bağı faktür, tuzaktır.

Zindan, alçak hırsızın ibadethanesidir ki, orada iken daima Hakk'ı zikreder.

*Beşerin yaratılışından maksat ibadet olduğu için, cehennem, dünyada kafa tutan mütekebbirlerin ibadetgâhı olmuştur.*¹²¹⁰

Adem evladının her işte kuvveti vardır. Lakin onun yaratılışından maksat, Allah'a ubudiyet ve ibadettir.

"Ben insanları ve cinleri ancak bana ibadet etsinler diye yarattım"¹²¹¹ âyetini oku ve anla ki, dünyadan maksûd olan ibadetten başka bir şey değildir.

Kitaptan maksûd olan, bahsettiği fen olmakla beraber, sen onu yastık yapsanda olur.

Lakin maksat, onun yastık yapılması değil, ilim, irfan ve irşâd idi.

Eğer sen kılıcı çivi yapacak olursan, olmam demez. Lakin böyle yapmakla hezimet, zafer ve nusrete tercih etmiş olursun.

İnsanların yaratılmasından maksat: onların Hakk'ı bilmesi ve O'na ibadet etmesidir. Fakat her insanın, kabiliyetine göre, bir ibadet yeri vardır.

Kerim olan kimsenin ibadet yeri ikramdır. Alçak olanın ibadet yeri de onu hasta etmektir.

O halde alçaklara vur ki itaat etsinler; kerimlere de ver ki, ihsana mazhar oldukça şükretsınler.

Şüphesiz Cenâb-ı Hakk, cehennemi leîm olanlar, cenneti de kerim olanlar için mescid olmak üzere yarattı.

¹²⁰⁸ Mesnevî, c. II., 2579 vd.

¹²⁰⁹ Mü'min 60

¹²¹⁰ Bu mısra ile, yukarıda Meâlini zikrettiğimiz âyete işaret edilmektedir.

¹²¹¹ Zâriyât, 56

*Hazreti Musâ (a.), iç ağrısı gibi müz'îç olan Benî İsrâil'in, başları eğilsin diye Kudüs'te ufak bir kapı yapmıştı.*¹²¹²

*Çünkü onlar cebbar ve kafa tutan kimselerdi. İşte onlar cehennemde o küçük ve niyaz kapısı gibi olacaktır.*¹²¹³

Mevlânâ, insanın dünyada yapmış olduğu kötü ve mezmûm olan işlerin ahirette cehennemde karşısına çıkacağını, hatta insanın bizzat kendisinin kendi cehennemini meydana getireceğini şu âyet-i kerimeye işârette bulunarak açıklamaktadır:

*“Şüphesiz o zakkum ağacı, günaha düşkün olanın yemeğidir. (O), sıcak suyun kaynadığı gibi karınlar içinde kaynayacak erimiş madenler gibidir.”*¹²¹⁴

Elinden bir mazluma zülüm erişince, o zülüm, cehennemde bir ağaç olur ve ondan zakkûm meyvesi meydana gelir.

Sen hiddetlenip de başkalarının kalbini kıracak ve yakacak olursan, cehennem ateşinin mayası olmuş olursun.

Senin o gazap ateşin burada insanı yaktığı için, ondan doğan cehennem ateşi de, orada gene insanı-yani, sen- yakacaktır.

Senin o gazap ateşin insanlara kast eylediğinden, ondan parlayan cehennem ateşi de gene insana- yani, sana saldıracaktır.

Dünyada yılan ve akrep gibi insan sokan sözlerin, orada yılan ve akrep olup senin kuyruğundan yakalayacak, yahut nefesini kesecektir.

Evliyâullahın davetine icabeti geciktirdiğin ve onları beklettiğin için, kıyamette de beklemek sana yâr olacaktır.

Seni Hakk yoluna çağırın velilere yarın yahut o bir gün diye va'd edişlerin senin için mahşerde bekleyiş olacak. O vakit vay senin haline!

*Mahşerin o uzun gününde ve can eriten güneşi altında hesaba müntazır olarak bekleyeceksin.*¹²¹⁵

Çünkü sen semâyı bekletiyor, yarın tövbe eder, yola gelirim tohumunu ekiyorsun.

Senin gazabın, cehennem ateşinin tohumudur, mayasıdır. Aklını başına al da, o gazap ateşini söndür. Çünkü o senin için bir fak ve tuzaktır.

*Bu gazap ateşinin söndürülmesi, din nurundan başka bir şeyle mümkün değildir. Cehennem: Ey mü'min! senin nurun, bizim ateşimizi söndürdü. Mamafih biz sana karşı müteşekkiriz, diyecektir.*¹²¹⁶

Görüldüğü gibi Mevlânâ, bu beyitleri ile insanların dünyada kazanmış oldukları günahların ve sahip oldukları ahlak-ı zemimenin ahirette varacakları yer olan cehennemde yiyecekleri yiyeceği, âyettede belirtildiği gibi zakkum ağacının

¹²¹² Bu mısra ile şu âyet-i kerimeye işaret edilmektedir; “Hani: şu kasabaya girip, dilediğiniz yerde istediğinizi bol, bol yiyin, kapısından secde ederek girin ve (dileğimiz) hıta (dır, günahlarımızın dökülüp düşmesidir) deyin, (tövbe edin de o sayede) günahlarınızı bağışlayalım, iyilik edenlerin ecrini artıracacağız.” Bakara, 58.

¹²¹³ Mesnevî, c. III. 3001 vd.

¹²¹⁴ Duhan, 43-46

¹²¹⁵ Bumısra ile şu âyet-i kerimeye işaret edilmektedir; “Allah gökten yere kadar her işi düzenleyip yönetir. Sonra (bütün bu işler) sizin saydığımız hesap ile bin yıl tutan bir günde onun nezdine çıkar.” Secde,5. görüldüğü gibi dünyadaki zamanla ahiretteki zaman kavramı farklılık arz etmektedir.

¹²¹⁶ Mesnevî, 10656 vd.

oluşmasına sebep olacağını, bir takım sembollerle insan zihnine yaklaştırarak izah etmektedir.

Tefsir kitaplarında “Zakkum”, cehennemde biten bir ağaç ve cehennemliklerin yiyeceği olarak tanımlanmaktadır. Yine zakkum ağacının dünya ağaçlarına benzediğini, ancak ateşten olduğunu, zakkumun da onun, çok tiksiniyerek yenilen meyvesi olduğu, şeklinde yorumlar yapılmaktadır.¹²¹⁷ Ancak bizim baktığımız tefsirlerde Zakkum ağacının günahkarların günahlarından meydana gelmiştir şeklin tefsir eden bir müfessire rastlamadık. Bu da bize Mevlânâ'nın bu yorumunun orjinal olduğunu göstermektedir.

22. Kaza ve Kader

Kaza sözlükte, hükmetmek, muhkem ve sağlam yapmak, emretmek, yerine getirmek anlamlarına gelmektedir.¹²¹⁸ Istilahta ise; Allah'ın nesne ve olaylara ilişkin ezeli planını gerçekleştirme şeklinde tanımlanır.¹²¹⁹

Kader, sözlükte gücü yetmek, planlamak, ölçü ile yapmak, bir şeyin şeklini ve niteliğini belirlemek, kıymetini bilmek; rızkını daraltmak, gibi anlamlara gelmektedir.¹²²⁰ Terim olarak ise, Allah'ın bütün nesne ve olayları ezeli, ilmi ile bilip belirlemesi şeklinde tarif edilebilir.¹²²¹

Nitekim Tahâvî'de şöyle demektedir: insanların yapacakları fiilleri Allah, ezelde toptan bilmektedir. Herkese, kendi için yaratılan işleri yapmaya imkân verilir. Ameller ise son işlenen amele göre değerlendirilir. Kaderin sırrı; Allah Teâlâ'nın, mahlukatı hakkındaki sırrından ibarettir. Bu sırta ne bir melek-i mukarreb ve ne de nebiyy-i mürsel muttali olmuş değildir. Bu konuda derinleşmek ve düşünceye dalmak, başarısızlığın sebebi, sapıklığa götüren merdiven ve azgınlığa giden bir yoldur. Çünkü Allah Teâlâ, kader ilmini insanlardan gizlemiş ve kader hakkında bilgi edinme isteğinden de onları menetmiştir. Nitekim Allah Teâlâ şerefli kitabında şöyle buyurur: “Allah yaptığından sorumlu tutulmaz, insanlar ise yaptıklarından dolayı sorguya çekileceklerdir.”¹²²² Öyleyse Allah, bir şeyi neden böyle yaptı, diye soran kimse kitabın hükmünü reddetmiş olur. Kitabın hükmünü reddeden ise artık kafirlerden sayılır.¹²²³

Gerçekten kaza ve kader konusu, insan aklının aciz kaldığı, tamamen kavrayıp halledemediği çok zor bir meseledir. Bu sebeple akıl seviyesinde kalıp ruh ve gönül boyutuna ulaşamayan kimseler için ilâhî bir sır olarak kıyamete kadar kalacaktır. Çünkü gönül boyutunu yakalayanlar, ilm-i ledünne diğer bir ifade ile vehbî ilme sahip olduklarından onlar için kaza ve kader konusu bir sır olmaktan çıkmıştır. İşte bu sebepten Tahavî'nin yukarıda verdiğimiz düşüncelerine mutasavvıflar böyle bir yaklaşım getirerek katılmazlar. Ariflerin kaza ve kaderi vehbi ilme dayanarak bildiklerini Mevlânâ çeşitli mısraları ile aşağıda izah edecektir.

¹²¹⁷ Bkz. Taberî, Câmîu'l-Beyân, c. XXV., ss.130-33; Beğavî, Tefsir, c. IV., s. 154; Şevkânî, Fethu'l-Kadîr, c. IV., ss.398-99; Beydâvî, Tefsir, c.IV., s. 146-47; İbn-i Kesîr, Tefsir, c.IV., ss.146-147; Âlûsî, Ruhu'l-Me'ânî, c.XXV., ss.132-37; Bursevî, ruhu'l-Beyân, c.VII., s. 606.

¹²¹⁸ İbn Manzûr, Lisan, c. XIV., s.139; Mu'cemu'l-Buldân, c.IV., 368.

¹²¹⁹ Ragıb, Müfredât, ss. 251-282; Tehânevî, Keşşâf, c.I., ss. 695-96.

¹²²⁰ İbn Manzûr, a.g.e., c. XI., ss.148-162; er-Razî, Muhtaru's-Sihâh, c.I., s.207; Mucemu'l-Buldan, c.V., s.359.

¹²²¹ Ragıb, a.g.e., Aynı yer; Tehânevî, a.g.e., c.II., ss.1324-1325; Cürçânî, Ta'rîfât, c. 174.

¹²²² Enbiyâ, 23.

¹²²³ Tahâvî, Akîdetü't-Tahâvî, Tahkik ve Terceme, Arif Yetkin, istanbul 1985, s.49.

Yine mutasavvıflar ittifakla şöyle derler: şüphesiz insanların bedenlerini yaratan Allah olduğu gibi, onların bütün fiillerini yaratanda Hakk'tır. Hayır olsun şer olsun insanların yaptıkları fiillerin hepsi Allah'ın kaderi, kazası, meşiyeti ve iradesi ileler. Böyle olmasaydı, insanların Allah'ın kulu, kölesi ve mahluku olmamaları gerekirdi.¹²²⁴

Mevlânâ da bu görüşleri şu âyet-i kerimeye işaret ederek açıklamaya çalışmaktadır:

“İşte O, her şeyin yaratıcısı olan Rabbinizdir. O'ndan başka ilah yoktur. O halde nasıl olup ta döndürülüyorsunuz.”¹²²⁵

Tefsir kitaplarında bu âyet ile ilgili şöyle denilmekte; kainatta mevcut olan her şeyi daha önce bir benzeri olmaksızın yoktan var eden Allah Teâlâ'dır. O halde O'na ibadeti bırakıp putlara ibadete nasıl ve neden dolayı döndürülüyorsunuz.¹²²⁶

Mevlânâ ise şöyle tefsir etmektedir:

Eğer kötülüklerde Allah'tandır diyecek olursan öyle olması, onun fazl ve kemâline nasıl noksanlık getirir?

O kötülüğü yaratıp vermesi de O'nun kemâlidir. Bunu ispat için sana bir misal söyletelim.

Meselâ bir nakkâş; saf, parlak, güzel nakışlar yapmakla beraber, donuk ve çirkin nakışlarda yapar.

Yûsuf'un yaratılışı güzel hurilerin, sonra ifritlerin ve çirkin şeytanların resmini yapar.

İki türlü nakışta onun üstatlığı nişanesidir. Yaptığı çirkin resim, onun çirkinliği değil, üstatlığını ve kerimliğini gösterir.

....

Eğer çirkin resim yapmasını bilmezse o nakkâş sanatında nâkıstır, temâm usta değildir. İşte bundan dolayı cenâb-ı Hakk, mecûsi ile muhlis mü'mini yaratmıştır.

Bu cihetten küfür ile iman O'nun kemâl-i kudretine şahit ve Rubûbiyeti karşısında ikisi de sâciddir.

Lakin bilmiş ol ki, mü'minin huzur-i İlâhide secde etmesi isteyerek, emr-i İlâhiye itaat etmiş olmak içindir.

Çünkü mü'min, Allah'ın rızasını aramakta ve secde ile o rızayı kastetmektedir.

Mecûsi de Yezdân dediği mabûda secde eder. Fakar onun secdesi istemeyektir, çünkü maksadı ve muradı başkadır.

Mecûsi ve kâfir, sultanın kalesini tamir eder, bunu yapmakla beraber o kalede beylik davasında bulunur.

O beden kalesi kendi mülkü olsun diye asıl sahibine karşı bağı ve âsî olur. Fakat nihâyet ecel gelir, o kale, onun elinden cebren ve kerhen alınır ve asıl sahibine ait olur.

*Mü'min ise beden kalesini, mansıb ve rütbe için değil, mahza sahibi olan padişah için tamir eder.*¹²²⁷

¹²²⁴ Kelebâzî, Ta'arruf, s.73.

¹²²⁵ Mü'min, 62.

¹²²⁶ Bkz. Taberî, Câmiu'l-Beyân, c.XXIV., s. 80; Kurtubî, Câmiu'l-Ahkâm, c. XV., s.328; Beydâvî, Tefsir, c.II., ss. 438-41; İbn-i Kesîr, Tefsir, c. IV., s. 87; Şevkânî, Fethu'l-Kadîr, c. IV., s. 553; Beğavî, Tefsir, c. IV., s. 104; Âlûsî, Ruhu'l-Me'anî, c. XXIV., s. 83; Bursevî, Ruhu'l-Beyân, c. VII., s. 374.

Görüldüğü gibi Mevlânâ da diğer müfessirler gibi kâinatta her şeyi yaratmanın Allah olduğunu beyan etmektedir. Fakat kelâmî bir mesele olan “hayrın ve şerrin diğer bir ifade ile güzelin ve çirkinin yaratılması” konusunu, Ehl-i sünnetin de görüşü olan, âyette de belirtildiği gibi her şeyin yaratıcısının Allah Teâlâ olduğu üzerinde detaylı olarak durmuştur. Halbuki yukarıda işaret ettiğimiz tefsir kitaplarında daha çok Allah (c.)’a kulluğu bırakıp putlara tapmamaları hususu detaylı olarak işlenmiştir.

Demek ki mü’min, Allah’a karşı yapacağı ibadetler için vücûdunun sağlıklı olmasına ve dengeli beslenmeye dikkat eder. Halbuki kafir bunu Allah’a isyan ve tuğyan için kullanır. Meselâ sağlıklı bir müslüman Allah’a karşı vazifelerini daha iyi yerine getirir. Bunun için bedenini sağlıklı olması için bir çok gayret sarf eder. Kafir de aynı gayreti gösterir. Fakat onun amacı, nefsin arzu ve isteklerini daha iyi yerine getirip Allah’a isyan etmektir. Allah’ın her ikisine de fırsat vermesi yani hayrı da şerri de yaratması, Onun yücelik ve kerâmetine bir noksanlık getirmez. Mevlânâ bunu bir ressamın hem güzel ve hem de çirkin resimleri tasvir etmesinin, onun sanatının noksanlığına değil bilakis onun mükemmelliğine işaret ettiğini vurgulayarak açıklamaya çalışır.

Mevlânâ, iyiliği ve kötülüğü yaratmanın ve irade edenin Allah olduğunu, fakat O’nun yalnız iyiliğe razı olduğunu çeşitli örnekler vererek izah etmeye çalışmaktadır. Meselâ; bir doktor, doktorluğunu icra etmek için herkesin hasta olmasını ister. Çünkü onun doktorluğu, halkın hastalığı ile vucut bulabilir. Fakat halkın hastalığına da razı olmaz. Eğer bunlara razı olsaydı onları tedavi etmezdi. Aynı şekilde fırıncı da para kazanmak için halkın aç olmasını ister. Fakat onların aç olmasına gönlü razı olmaz. Yoksa ekmek satmazdı.¹²²⁸ Bu nedenle Allah’ın hayrın da şerrin de yaratıcısı olduğunu, kazaya rıza göstermenin ise, esas olduğunu şöyle dile getirmektedir:

Dün biri bana bir sual sordu. Çünkü o maceraya ve mübaheseye meraklı idi.

Dedi ki: (Küfre razı olmak küfürdür.) nüktesini Peygamber söylemiştir ve onun buyruğu senettir.

Tekrar Resûlullah buyurmuştur ki: “Her kazaya müslümanın rıza göstermesi lazımdır.”¹²²⁹

Küfür ve nifak da Allah’ın kazası değil midir? Lakin ben bu kazaya razı olursam, günaha girmiş olurum.

Eğer kazaya rıza göstermezsem o da bana zarar verir, o halde ikisinin arasında bana çare nedir?

O sual sorana dedim ki, kaza değil makzidir.¹²³⁰ Doğruca kazanın eseridir.

Efendi; kaza ile makziyi bil ki derhal müşkilin hal olsun.

Ben, Allah’ın hüküm ve kazası olmak itibariyle küfre razıyım, bizim nizamımız ve habasetimiz cihetiyle olan küfre razı değilim.

Kaza cihetinden küfür, küfür değildir. Allah’a kafir deme, burada durma!

Küfür cehalettir, küfre hükmetmek, yani onu var etmek ilimdir. Meselâ (hilm) ve (hilm) kelimeleri şeklen bir olmakla beraber manaları ayrılır.

¹²²⁷ Mesnevî, c. II., 2560 vd.

¹²²⁸ Fîhi Mâ Fih, s.274.

¹²²⁹ Beyhakî, Ebûbekr Ahmed b. El-Huseyn, Şuabu’l-İman, thk.: Muhammed es-Said b. Besyonî Zağlol, I-IX, Beyrut 1990, s.24; Deylemi, Müsned, s.273; Suyûti, el-Camiu’s-Sağır, c.II., s.181; Gazâlî, İhyâ, c.IV., s345.

¹²³⁰ **Kaza**; hüküm, **Makzî**, mahkum manasınadır.

Bir resmin çirkin olması ressamın acemiliğine delalet etmez. Belki onun maksadı çirkinliği göstermektir.

Bir ressamın çirkin resim, karikatür yapması onun sanatındaki maharetini gösterir ki hem güzeli hem çirkin resim yapa biliyor demek olur.

Eğer bu bahsi layıkı ile tafsil edecek olsam uzun uzadıya sualler ve cevaplar varit olur.

Aşk nüktesinin zevki de benden zail olur. Hakikatleri anlatmak sûretiyle yapmak istediğin hizmet başka bir kalıba girer; söz tasavvuftan kelimahislerine intikal eder.¹²³¹

Mevlânâ şunu dile getirmektedir. Allah ilim sıfatının bir sonucu olarak kafirin küfrü kazanmadan önce onun o küfrü seçip işleyeceğini bilip takdir etmesi ve onu yaratması bir kazadır. Bu şuna benzer, biz bir kaysı çekirdeğini daha önceden hiç görmemiş isek onu elimize alıp, toprağa ektiğimizde nasıl bir meyvenin biteceğini bilemeyiz. Halbuki Allah o kaysı ağacını daha çekirdek halinde iken de bilir. İşte insan da ruhlar aleminde iken Allah onun ruhunun imanı mı yoksa küfrü mü seçeceğini o daha dünyaya gelip seçmeden önce bilip takdir etmesidir. İşte mümin Allah'ın bu hükmüne rıza göstermesi küfür değildir. Fakat kulun o küfrü kazanmasına rıza göstermek küfürdür. Mevlânâ bu konuyu bir başka yerde Hz. Süleyman (a.)'ın kuşları huzurunda toplayıp herbirinin hünerini dinlemek isteyince hüdhüd kuşu ile karga arasında geçen şu konuşmada daha teferruatlı olarak ele almakta ve şöyle demektedir:

(Hüdhüd kuşu Süleyman (a.)'a şöyle der): Ben havadan bakınca yerin altındaki suyu, miktarını ve rengini görürüm.

....

(Kargada hasedinden); sende toprağın altındaki suyu görecek göz olsaydı, tuzağında görür yakalanmazdın der.

...

(Hüdhüd şöyle cevap verir): kaza/kaderin hükmünü inkar eden karganın yüzbin akli olsa da kafirdir.

Sende kafirden bir kaf, yani küfür itikad buldukça kafirler gibi kokmuş bir şehvet yerisin.

Kaza/ kader zuhur edince ilim, gaflete uğrar. Yine kaza/kaderin etkisi ile ay ve güneş tutulup yüzleri kararır.

Her şeyin ismi, o şeyin olduğu gibi, yani mahiyeti ve ilm-i ilâhideki adı vechile sonuna kadar, yani tamamıyla, yahut akıbeti itibariyle onun ruhuna mülhem oldu.

Ademin vermiş olduğu lakap değişmedi. Onun çevik ve atik dediği tembel olmadı.

¹²³¹ Mesnevî, c. III., 337 vd./ Mevlânâ buradaki son beyti ile, itikad mezheplerinin aralarında bazen çok manasız konular tartışılır, çoğu zaman da insanlar şüphe içerisinde bırakılırdı. Halbuki tasavvuf erbabı böyle konuları yani kalb ve gönül boyutunu ilgilendiren konuları "Tadmayan bilmez" ilkesi ile erbabı olmayan insanları için içine çekerek şüpheye düşürmezlerdi. Bununla ilgili Mevlânâ iki tane hikaye anlatır; "Kır saçlı bir adam acele ile berber dükkanına gider. Berbere; a yiğidim sakalım ağarmış, şu ağarmış kılları ayıkla çünkü düğünüm olacak. Bunu üzerine berber adamın sakalını traş ederek önüne kor ve şöyle der; benim bir işin çıktı, buyur sen kendin ayıkla." Diğer bir fıkra şöyle; Adamın biri diğer bir adamın ensesine bir sille vurur. O da ona vurmak için elini kaldırıncaya vuran adam; sana bir soru soracağım, cevabını ver ondan sonra sende benim enseme vur. Sual şu; senin ensene silleyi vurunca bir ses çıktı ya, bu ses benim elimden mi yoksa senin ensenden mi meydana geldi. Bunun üzerine adam şöyle dedi; ensemin açısından o şakırtının nereden çıktığını düşünemedim. Dertli olmadığın için onu sen düşün. Haberin olsun ki dertli olanda bu düşünce yoktur." Bkz. Mesnevî, c. III., 350 vd.

Sonunda mü'min olacağı evvelden gördü. Nihâyet kafir olacak da ona münkeşif oldu.

Sen her şeyin ismini âlim ve ârif olan zattan işit ve 'Allemel esmâ= İsimleri ona öğretti'¹²³² remzindeki sırra dikkat et.

Bizim indimizde her şeyin ismi, zahirine nazarandır. İnd-i İlâhîde ise onun sırrına ve hakikatine göredir.

Musa'nın indinde değneğinin adı asâ idi. İnd-i İlâhîde ise onun namı ejderha bulunuyordu.

Ömer'in önceki namı putperest idi. Lakin (elest) alemindeki ismi mü'min idi.¹²³³

...

Hülasa: bizim Hazret-i Hakk'daki ismimiz, akibet-i ahvalimizden ibârettir. Yani hatimede mü'min isek adımız mü'min, maazallah kafir isek kafirdir.¹²³⁴

Demek ki bizler insanları şu an ki durumlarına göre değerlendiriyoruz. Çünkü biz işin hakikatine muttali değiliz. Halbuki Allah ve onun arif kulları insanların elest bezmindeki konumlarına göre onlara değer verirler. Yine Allah'ın kâmil kulları hiçbir zaman Hakk'ın sır ve kazasını ehli olmayana açıklamazlar. Çünkü bunu Allah onlara helal kılmamıştır. Bu fikirleri Mevlânâ, Leheb sûresine işaret ederek şöyle dile getirmektedir:

O gizli kaza bendini ve boğazına bağlanmış hurma lifi ipini görmek Hz. Ahmet (s.)'e ve onun kâmil varislerine yakışır.

Ümmü Cemile'nin boynundaki ipi ve sırtındaki odunu Hz. Peygamberden başka bir göz görmedi. Çünkü O'na, başkalarına görünmeyen şeyler göründü.

Cenâb-ı peygamberden başkası, bu âyetin manasını tevil ederler ki o tevil bihoşluktan ileri gelmiştir. Zât-ı risalet ile verese-i Muhammediye ise âkil ve hoşmendirler.

...

Kaza ve kaderin bu gizli alametlerini görüp duran bir ârif-i kâmil, (şakî) yi (saîd) den nasıl tefrik etmez?

Şakîyi ve saîdi bilen bir ârif, bildiği halde onun hakikatini meydana koymaz. Çünkü; Hakk'ın sır ve kazasını faş etmek helal değildir.¹²³⁵

İşâret edilen âyetlerin Meâli şöyledir: “ Ebû Leheb'in iki eli kurusun! Kurudu da. Malı ve kazandıkları onu kurtaramadı. O, alevli bir ateşe girecek. Odun taşıyıcı olarak ve boynunda hurma lifinden bükülmüş bir ip olduğu halde karısı da ateşe girecek.”¹²³⁶

Peygamberler ve arifler insanların ayan-i sabitelerine göre onların saîd mi yoksa şakî mi olduklarını bilirler. Fakat bu Allah'ın bir sırrı olduğu için diğer insanlara açıklamazlar. Zaten bunu faş etmelerini Allah onlara yasaklamıştır.

Mevlânâ kaza ve kadere sığınarak çalışmayıp, suçu Allah'a yüklemenin doğru bir hareket olmadığını Hz. Âdem (a.) ile Şeytanın durumunu açıklayan şu âyet-i kerimelere işaret ederek açıklamaktadır.

¹²³² Bakara,31.

¹²³³ Bu beyit ile şu âyet-i kerimeye işaret edilmektedir; “ Kıyâmet gününde, ‘ Biz bundan haberdar değildik’ demeyiniz diye Rabb'in Âdem oğullarından, onların bellerinden zürriyetlerini aldı ve onları kendilerine şahit tuttu ve dedi ki; ‘Ben sizin Rabb'iniz değil miyim?’ (onlarda), ‘Evet (Rabbimiz olduğuna) şahit olduk’, dediler.” A'ra, 172. / Bu âyetin tefsiri ve daha detaylı yorumu için çalışmamızın “Misak” kısmına bkz.

¹²³⁴ Mesnevî, c.I., 1270 vd.

¹²³⁵ Mesnevî, c. III. 1669 vd.

¹²³⁶ Tebbet, 1-5.

“ (Âdem’le eşi) dediler ki: Ey Rabb’imiz! Biz kendimize zulmettik, eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz.”¹²³⁷

“İblis: öğle ise beni azdırmana karşılık, and içerim ki, bende onları (insanları) saptırmak için senin doğru yolunun üstünde tuzak kuracağım.”¹²³⁸

Padişah dedi ki, belki insanın kendi için aslolan şey, zararsa kusurundan, kârsa gayretindedir.

Yoksa Âdem (a.) “Ey Rabb’imiz muhakkak ki biz nefsimize zulmettik” diye nasıl dua ederdi?

Belki “bu bahtımdandır, kader bu olduktan sonra çekinmemizin ne faydası var” derdi.

“Beni sen azdırdın. Bu kınamayla bana hükmeden sensin” diyen iblis gibi.

Kaza haktır ama kulun çalışması da haktır. Asi kör şeytan gibi olma, iki iş arasında tereddüde düşeriz. İhtiyar olmasaydı bu tereddüt nasıl olurdu?

İki eli ve ayağı bağlı olan kimse, “Bu işi veya o işi mi yapmam”

“Denize mi dalsam veya göklere mi uçsam” diye hiç bu tereddüt olur mu?

...

Öğle ise tereddüt için iktidar gerektir. Yoksa o mütereddit ile alay ederler.

Sen kaderi yok yere sebep gösterme. Kendi suçunu, başkalarına yükleme!

Zeyd kan döksün, Amr’a kisas olsun; Amr şarap için Ahmed dövülsün olur mu?

Kendi suçunu kendi etrafında gör. Hareketi gölgeden zannetme, sendendir.¹²³⁹

Diyerek kaderin hak olduğu gibi kulun çalışmasının da hak olduğunu, yalnız kaderi görenin, âyet-i kerimede de belirtildiği şekilde, iblis gibi tek gözlü olacağını bildirir. Yine Mevlânâ, bir insanın iki iş arasında tereddüde düşmesi onun iradesinin varlığına delil olacağını, çünkü iki iş arasında tereddüde düşebilmek için insanın gücünün olması gerekir. Bir insanın suç işleyip, cezanın ona değil bir başkasına verilmesinin Allah’ın adaletine uygun olmayacağını, çünkü bir bey bile yanlış ceza vermediğini her şeyi bilgisi ile kuşatan Allah nasıl yanlış iş görür? Akşam olunca yevmiyeyi çalışanın alacağını bu nedenle insan dünyada ne ekerse ahirette onu biçeceğini beyan etmektedir.

Kaderi inkar edenler şâyet “...Hepsi (İyi ve kötüyü yaratmak) Allah’tandır...”¹²⁴⁰ derlerse, Mevlânâ şöyle cevap veririz, kendi nefsinin azarlamak ve âlemi ondan kurtarmak da Allah tarafındandır, der. Sonra bu konuyu izah etmek için şöyle bir misal verir; Bir adam zerdali ağacının meyvesini silkip yiyordu. Bağ sahibi ona: “Allah’tan korkmuyor musun?” deyince adam: “Neden korkayım? Ağaç Allah’ın bende Allah’ın kuluyum. Allah’ın kulu Allah’ın malından yiyor.” dedi. Bağ sahibi, durda cevabını vereyim dedi. Sonra gidip bir ip getirdi ve adamı güzelce ağaca bağladı. (Adam) Allah’tan korkmuyor musun, diye feryat edip, cevabını verinceye kadar güzelce dövdü. Bunu üzerine: “Niçin korkayım, sen Allah’ın kulusun, bu da Allah’ın sopası: Allah’ın sopasını Allah’ın kuluna vuruyorum!” dedi.

Netice şudur ki âlem bir dağa benzer. İyi ve kötü olarak ne dersin aynını dağdan işitirsin. Ben iyi söyledim dağ kötü cevap verdi, der ve zannedersen bu imkansızdır. Çünkü

¹²³⁷ A’raf, 23.

¹²³⁸ A’raf, 16.

¹²³⁹ Mesnevî, c.VI., 408 vd.

¹²⁴⁰ Nisâ, 78.

bülbül dağda öttüğü zaman, oradan karga veya insan yahut eşek sesi gelmesi mümkün olmaz. Bu durumda kesin olarak eşek sesi çıkardığını bilmelisin.”¹²⁴¹

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz. Mevlânâ'nın kader inancı, ne kişinin sorumluluğunu ve özgürlüğünü ortadan kaldıran, ne de insanı, yaratıcının yerine koyan bir kader anlayışıdır. Yani Mevlânâ, ne Cebriyeci ne deterministtir, ne de Mu'tezile ve ateist varoluşcular gibi düşünmektedir. Mevlânâ'ya göre, her şeyi ve her fiili prensip olarak Allah yaratmaktadır ve bu anlamda O her şeyi önceden bilmektedir. Fakat Allah'ın her şeyi önceden bilmesi demek, onun belirli kimseler için belirli şeyleri önceden tayin etmesi demek değildir. Bunu daha açık bir ifade ile söylersek, şöyle diyebiliriz; Allah bir kimsenin hangi fiili ve davranışta bulunacağını önceden bilir; fakat bu, Allah'ın o kimseyi, o fiili ve davranışı yapmasına zorunlu olarak sürüklemesi değildir. Allah o kimsenin o fiili yapacağını ilim sıfatına dayanarak önceden bilir. Mevlânâ, insanı seçme hürriyetine sahip bir varlık olarak kabul ettiğinden eylem ve fiillerinden dolayı ya mükafat veya cezaya çarptırılacağını kabul etmektedir.

Cebriye, Allah'ın kâdir-i mutlak oluşunu anlamış, ancak insanın hakiki bir fail oluşunu kabul etmemekte yanılmıştır. Hür iradenin destekçileri de (Mu'tezile) insanın eylemlerinden sorumlu olduğunu ve eylemlerinin onun irade, güç ve seçimine göre gerçekleştiğini kabul etmekte isabet etmişler, ancak insanı fâil kılanın gerçekte Allah oluşunu anlamamışlardır. Ehl-i sünnet temsilcileri ise bu aşırılıkların hiç birisini kabul etmeyerek, aksine Cebriye ve Mu'tezilenin görüşlerinin bir bileşimini savunmuşlardır.¹²⁴² Bu görüşler ışığında Mevlânâ'nın da ehl-i sünnet düşüncesini savunduğunu söyleyebiliriz.

22.1. Cebir

Cebr, Arapça bir kelime olup, kahraman, yiğit, kırığı düzeltme, kibirlilik, melik, kul, kahr, zorlama, bozuk olan bir şeyi ıslah edip düzeltmek, birine zor kullanarak iş yaptırmak, v.b. anlamlara gelmektedir..¹²⁴³

Tasavvufi olarak cebir, ceberût alemine denir. Sâlikin iradesi, mülk ve melekût aleminde geçerli iken, bu durum ceberût aleminde söz konusu değildir. Ceberût âleminde, tam bir cebir hali hüküm sürer. Burada Hak, halk için neyi irade ve takdir etmişse o olur. Bu alemde insan iradesinden eser yoktur. Bütün eşyanın ceberut alemindeki külli suretleri ve a'yân-i sabiteleri, daha aşağı alemlerdeki cüz'î suretlerini varlık sahasına çıkmaya zorladığı için buna ceberût alemi denildiği de söylenir.¹²⁴⁴

Kur'ân-ı Kerim'de cebr, cebriye veya ceberût kelimeleri yer almamakla birlikte cebr kökünden türeyen cebbâr kelimesi geçmektedir ki bir yerde Allah Teâlâ'ya, dokuz yerde de zorba insanlara verilen bir isim veya sıfat olarak kullanılmıştır.¹²⁴⁵ Bunun dışında ilahi iradenin herşeyi kuşattığını ve Allah'ın mutlak irade sahibi olduğunu belirten bir çok âyetin yanında, müşriklerin Allah'a ortak koşmalarına ilahi iradenin sebep olduğu iddialarını naklederek, cebir görüşüne dolaylı yoldan temas eden âyetlerde mevcuttur.¹²⁴⁶ Hadislerde de Esmâ-i Hüsnâ arasında zikredilen el-Cebbâr isminden ayrı olarak kadere imanı ve ilahi iradenin mahlukat

¹²⁴¹ Fîhi Mâ Fîh, ss. 233-34.

¹²⁴² el- Cevziyye, İbn Kayyım, Şifâu'l-Alîl fi Mesâilî'l-Kada ve'l-Kader ve'l-Hikme ve't-Ta'lîl, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1987, s.94. (İrmeli Perho, “İnsan Kendi Kaderini Kendi Seçer: İbn Kayyım el-Cevziyye'nin Kader Alayı” DÜİFD, Sayı: XIV, İzmir 2001, s. 299'den naklen)

¹²⁴³ İbn-i Manzûr, Lisân, c. I., ss.112-113; Cürçânî, Ta'rîfât, s. 74; Cebr veya Cebbâr, Allah'ın isimlerindedir.

¹²⁴⁴ Bkz. Gazâlî, İhyâ, c. IV., s.250; İmam-ı Rabbânî, Mektûbât, İstanbul 1366, ss. 47-50; İbrahim Hakkı Erzurumî, Ma'rîfetnâme, İstanbul 1310, s.5; eş-Şarkavî, Hasan Muhammed, Elfâzu's-sûfiyye, İskenderiye trs., s.122; Cebecioğlu, a.g.e., s.172

¹²⁴⁵ Bkz. Abdülbâkî, Muhammed Fuad, Mu'cem, s.207.

¹²⁴⁶ Bkz. En'âm, 148; nahl, 35.

üzerindeki tesirini ifade eden açıklamalar vardır. Bununla birlikte hem Kur'ân-ı Kerim'de hem de hadis literatüründe insanın kendisine has irade, kudret ve fiillerinin bulunduğunu bildiren naslar da mevcuttur.

Bu konuda Mevlânâ'nın işaret ettiği âyet-i kerimenin meâli şöyledir.

a) “İblis: ‘ Öyle ise beni azdırmana karşılık, and içerim ki, bende onları (insanları) saptırmak için senin doğru yolunun üstüne tuzak kuracağım.”¹²⁴⁷

Kuşeyrî bu âyet ile ilgili şöyle demektedir: “ Şeytanın, daha önceki hayatında yapmış olduğu amellerini ihlas ve sıdk ile yapmadığından, gerçek ortaya çıktı.”¹²⁴⁸ Yani daha önce şeytan yüksek bir makamda, meleklerin arasında bulunurken yapmış olduğu amellerini ihlas ile yapmadığı ortaya çıktı. Bu da demektir ki, yapılan işler Allah rızası için olmadığı zaman, insanı ileriki hayatında yoldan saptırabileceğini göstermektedir. Şimdi bu âyetle ilgili Mevlânâ'nın yorumunu verelim:

Kulun işi (fili) Hakk'ın yaratmasıyla olur. Bizim filimiz Allah'a isnad eder.

Eğer halkın fiili ortada değilse, insanlarda kudret yoksa kimseye niçin böyle ettin? deme .

Bizim filimizi vücûda getiren Allah'tır. Bizim filimiz Hakk'ın halkı (Yaratması) eseridir.

Alçak şeytan 'bimâ ağveytenî= beni azgınlığa uğratmana karşılık'¹²⁴⁹ diyerek kendi filini gizledi.

Âdem ise, 'zalemnâ enfüsenâ= biz nefsimize zulmettik'¹²⁵⁰ diyerek, zelleyi nefesine isnad etmişti.

Fakat o, Hakk'ın fiilinden ve yaratmasından bizim gibi gafil değildi. O günahın meydana gelmesinde ve yaratılmasında kendisine kudret verenin Allah olduğunu edebi yüzünden gizledi ve zellesini nefesine izafe eyledi.¹²⁵¹

Yukarıdaki beyitlerde, Hz. Âdem'in de Şeytan'ın da bir davranış biçimi mevzu bahistir. Şeytan filini Allah'a isnad etmiş, kendi kusurunu görmemiş, edebi gözetmemiştir. Hz. Âdem ise her ne kadar fiilinin gerçek yaratıcısının Allah olduğunu bilmiş olsa da; kusurunu bilmiş, edebe riâyet etmiş ve özür dilemiştir. Bu sebeple Hz. Âdem affa uğramış, özrü kabul edilmiş, fakat şeytanın küstahlığı yüzünden o azarlanmış ve azaba müstehak olmuştur.

Bu konu ile ilgili Mevlânâ açıklamalarını bir başka yerde şöyle sürdürmektedir:

Ey sâlik; (Rabbi bimâ ağveytenî) âyetini oku da cebri ve küstah olma!

Ne vakte kadar cebir ağacına turmanacak ve kendi ihtiyarını bir tarafa bırakacaksın

¹²⁴⁷ A'raf 16

¹²⁴⁸ Kuşeyrî, letâif, c.I, s.522

¹²⁴⁹ A'raf, 16

¹²⁵⁰ A'raf, 23/ Bu âyet ile ilgili Mevlânâ, başka bir yerde şunları aktarmakta: Bir Yahûdi'nin, Hz. Ali (r.)'a: “Eğer Allah'ın seni koruyacağına güveniyorsan, kendini şu yüksek yapının üzerinden aşağı at.” Demesi üzerine Hz. Ali de ona şöyle cevap verir: “Bir kulun belâya uğrayarak, kendini tehlikeye atarak Allah'ı imtihana kalkışması kuluna yakışır mı? O imtihan Hakk'a yakışır, çünkü O her an kullarını imtihana çekmektedir. Hz. Adem (a.): Ya Rabbi işlediğim suç ile seni imtihan ettim, dedi mi? Veya ; Allah'ım senin hükmünün derecesini anlamak istedim, gibi bir söz ettim mi? Böyle bir cüret kimde var? Bkz. Mesnevî, c. IV., 353 vd.

¹²⁵¹ Mesnevî, c. I, 1541vd.

O şeytan ve onun zürriyyâtı gibi ne zamana kadar Allah ile mübâhase ve mücâdelede bulunacaksın

Bu kadar hoşluk ve lezzetle yaptığı menhiyyatta nasıl cebir olur? Sen onları eteklerini toplar ve şevkle işlersin.

Bir kimse kötü amallere, cebirle ve hem de bu kadar hoşlukla, oynaya, oynaya gider mi?

Sana başkaları öğüt verdikçe, o işin iyiliğini söyler, belki, bu hususda yirmi savaştıya karşı ayak direrdin.

Doğru yol ancak budur. Bu hususta nâkeslerden (alçaklardan) başkası bana ta'n etmez.

Cebir altında ve mecbûr olan kimse nasıl böyle söyler? Yolsuz bir şahıs nasıl böyle uğraşır?

Nefsinin istediği şeylerde ihtiyarın ve irâden var, aklının dilediği şeylerde ise muztar ve mecbûr görünürsün.¹²⁵²

Görüldüğü gibi Mevlânâ, şeytanın burada kusuru kendinde aramayıp, “Beni azdırmama karşı” diyerek suçu Rabb’ine atfetmekte ve böylece cebri bir fikre sahip olduğunu beyan etmektedir. İşte insanların çoğu da şeytan gibi, Allah’ın emir ve yasakları konusunda cebrî olduklarını, yani irade ve ihtiyarlarının olmadığını iddia ederler. Halbuki insanın, Allah’ın yasak kıldığı şeyleri büyük bir şevk ve iştiyakla yapması onun irade ve ihtiyarının varlığını gösterir. Kısacası insan, nefsinin arzu ve istekleri karşısında irade ve ihtiyarının olduğunu, Allah’ın emirlerine karşı ise aciz ve iradesiz olduğunu iddia eder.

“ (Habibim) attığın vakit sen atmadın; fakat Allah attı. ”¹²⁵³

Mevlânâ bu âyete işâret ettikten sonra yanlış anlaşılmamak için mukadder bir soruya şöyle cevap verir:

Bu söylenilen sözler cebir değil, Cebbâr ism-i ilâhisinin manasıdır. Cebbârlığın zikri, ona tazarru ve niyâz içindir.

Bizim ağlayıp inleyişimiz ızdırar, yani mecbûriyet delilidir. Yaptığımız yahut yapamadığımız bir şeyden utanışımız da ihtiyar alâmetidir.

Eğer insanda ihtiyar ve irâde yoksa bu sıkılma nedir? Bu teessüf, bu utanç, bu hayâ neden ileri gelir?

Ustalarının çıraklarını men’etmesi, akıllarının bazı kimselere tedbir değiştirmesi nedendir.

Eğer; o üstâd Allah’ın cebrinden gafildir de hakikat kameri onun vehim bulutuyla örtülmüş ve gizlenmiştir, diyecek olursan.

Buna karşı hoş bir cevap vardır. Onu dinlersen küfürden geçer ve dini tasdik edersin.¹²⁵⁴

Mevlânâ, insan kuvvet ve kudretinin üstünde olan bir şeyle karşılaştığı zaman ağlar, inler, yalvarır, yakarır. İşte bu hal, onun o işte mecbur olduğunu gösterir. Fakat gücü dahilinde olan bir işi yapamayan kimsenin üzülp sıkılması ve utanıp kızarması

¹²⁵² Mesnevî, c. IV., 1424 vd.

¹²⁵³ Enfâl, 17.

¹²⁵⁴ Aynı eser, 615vd.

kendisinde bir irade ve ihtiyarın bulunduğuna işarettir. Eğer insanda irade ve ihtiyar bulunmasaydı beceriksizliği sonucunda sıkılmaması ve hayıflanmaması gerekirdi. Aynı şekilde bir öğretmenin öğrencisini; ustanın çırağını bazı uygun olmayan hallerinde onları uyardıkları onların irade ve ihtiyarlarına delâlet eder. Öyle olmamış olsaydı ustanın ve öğretmenin onların bu hallerine ses çıkarmamaları, kendilerini mazur ve mecbur görmeleri icab ederdi, diyerek cebriyenin görüşünü reddediyor. Zaten ehl-i sünnet alimlerinden Ebu Hanife ve Ahmedb. Hanbel, insanların fiillerini icbar altında yapmadıklarını, bununla birlikte ihtiyarî fiiller de dahil olmak üzere her şeyin ilâhî irade ve kudret çerçevesinde vuku bulduğunu söylemek suretiyle Mu'tezile'nin insanı tamamen hür kabul eden tutumu ile Cebriye'nin hiçbir noktada insana hürriyet tanımayan aşırı tutumu arasında nasslara daha uygun makul bir görüş savunmuşlardır.¹²⁵⁵ Mevlânâ da yukarıdaki fikirleri ile bu orta yolu savunarak seleflerinin yolunu takip etmiştir.

Eğer Allah'ın cebrine vâkıf isen enin ve tazarrun hani? Cebbâriyyet zincirini görüşün nerede?

Zincirde bağlı olan nasıl sevinir, habs esiri olan nasıl azade olabilir?

Eğer ayaklarının bağlı olduğun, sana işkence yapmak için yanı başına padişahın çavuşlarının oturduğunu görüyorsan.

Acizlere karşı çavuşluk taslamaya kalkışma ki, o hal, acizlerin huyu ve tabiatı değildir.

Eğer Allah'ın cebrini görmüyorsan, görüyorum deme. Görüyorsan gördüğünün alameti nerede?

Meylin olan her işte kendi kudretini ayan beyan görüyorsun.

Meylin ve isteğin olmayan işlerde de, bu Allah'tandır diyerek, cebrî oluyorsun.

Peygamberler dünya işlerinde, kafirlerde ahiret işinde cebridirler.

Bil'akis peygamberler ahiret işini, cahillerde dünya işini ihtiyar eylemişlerdir.

Çünkü her kuş kendi cinsine doğru ve onun arkasından uçar. Bunun gibi canda ileri, ileri uçar.

Kâfirler siccîn cinsinden oldukları için dünya sicninden, yani zindanından hoşlandılar ve ona yaklaştılar.

Peygamberler ise illiyîn cinsinden oldukları için can ve gönül illiyînine gitdiler.¹²⁵⁶

Bu son iki mıra ile Mevlânâ şu âyetlere işâret etmektedir.

“Gerçek şu ki, kötülük edenlerin yazıtı, kaderi muhakkak siccîn denen yerdedir.”¹²⁵⁷

“Hayır andolsun iyilerin kitâbı illiyûn'dedir.”¹²⁵⁸

¹²⁵⁵ Matürîdi, Kitâbu't-Tevhîd, ss. 319-22. Ayrıca geniş bilgi için bkz. Abdulhamid, İrfan, “Cebriyye”, DİA, c. VII., ss. 205-8.

¹²⁵⁶ Aynı eser, 628 vd.

¹²⁵⁷ Mutaffîfin 7

¹²⁵⁸ Mutaffîfin 18

Siccîn ve illiyyûn kelimelerinin manasını Allah (c) hemen akebinde gelen âyetlerde açıklamaktadır.

“ Siccîn ne olduğu sana anlatıldı mı? O amellerin sayılıp yazıldığı bir kitaptır.”¹²⁵⁹

“ İlliyyûn ’nun ne olduğunu sana söyleyen oldu mu? O, amellerin sayılıp yazıldığı bir kitaptır.”¹²⁶⁰

Açıklamalara göre siccîn günahkarların; illiyyûn da iyilerin amel defterlerinin muhafaza edildiği yerdir ki, buradan birisinin süflî bir yer, diğerinin ise ulvî bir makam olduğu anlaşılmaktadır.

Bütün bu izahlardan anlaşılıyor ki, Mevlânâ, bütün fiillerimizin yaratıcısının “Halbuki sizi de, yaptıklarınızı da Allah yaratmıştır.”¹²⁶¹ Âyetinde buyurulduğu gibi Allah olduğunu, ancak bu durumda Cebriye mezhebinin savunduğu gibi bir cebrin söz konusu olmadığını örneklerle açıklamıştır. Yine o, burada Mu’tezile’nin “Kul fiillerini kendi yaratır” görüşünü de reddedip, Ehl-i Sünnetin görüşünü, yani kulun fiillerinin yaratıcısının Allah olduğunu benimsemiş ve savunmuştur.

Mevlânâ Mesnevî’nin bir başka yerinde insanda ihtiyarın varlığını şu mısraları ile izah etmeye çalışmaktadır:

Şüphesiz biz de bir ihtiyar vardır. Hisse bakma çünkü nişanı aşikârdır.

Kimse taşa “ Gel bana!” demez. Bir toprak parçasından kimse vefa beklemez.

Kimse bir insana uç demez. Â mâya da “bana bak beni öğle bil!” denmez.

Cenâb-ı Hakk, “Köre teklif yoktur”¹²⁶² buyurmuştur. Darlıktan kurtarıcı O, kimseyi darlığa, sıkıntıya salmaz.

Kimse, taşa “ Hani niye geldin?” veya değneğe “Bana niçin vurdun? “ der mi?

Zaten mecbur olanlar için böyle teklifler yoktur. Mazur olan içinse teklif hükmü kalkar.

Emir, nehiy, hışım, lütuf ve azarlama, ihtiyarı olandan başkası için değildir.

...

Üstadlar, talebelerini terbiye için döverler. Ama taşı hiç te’ dibe kalkmazlar.

Taşa, “yarın bana gel! Gelmezsen eğer seni cezalandırırım” der misin?¹²⁶³

Bu mısralar ile Mevlânâ, Allah’ın kullarına bazı hususlar emretmesi ve bazı konuları da nehyetmesi, onların iradelerinin varlığına bir delil olduğunu çeşitli misaller getirerek isbatlamaya çalışmakta ve şöyle demektedir; hiçbir kimse taşa niçin geldin? Veya sopaya bana niçin vurdun? Gibi sorular sormaz. Çünkü onların bu sorulara cevap verebilecek irade ve kudretleri olmadığını yakinen bilir. O halde insan

¹²⁵⁹ Mutaffifin 8-9

¹²⁶⁰ Mutaffifin 19-20.

¹²⁶¹ Sâffât 96.

¹²⁶² Mevlânâ Şu âyet-i kerimenin baş tarafını aynen iktibas etmiştir. “Köre vebâl yoktur, topala da vebâl yoktur, hastaya da vebâl yoktur. (Bunlar savaşa katılmak zorunda değildir.) kim Allah’a ve peygamberine itaat ederse, Allah onu altından ırmaklar akan cennetlere sokar. Kimde geri kalırsa, onu acı bir azaba uğratar.” Fetih, 17. Yine beytin sonunda şu âyete işarette bulunmaktadır. “Allah kimseye gücü yeteceğinden fazla bir şey teklif etmez.” Bakara, 286.

¹²⁶³ Mesnevî, c. V., 2976 vd.

da şâyet taş ve toprak gibi iradesiz ve kudretsiz Allah'ın emir ve yasaklarının hiç bir anlamının olmaması gerekirdi. Şâyet Allah'ın emir ve yasaklarını yerine getiremeyecek derecede aciz ve mazur ise o kimsenin zaten İslam dininde sorumlu olmadığını çeşitli âyet-i kerimelere işaretle bulunarak izah etmeye çalışmaktadır.

Mevlânâ iradenin ispatını yaptıktan sonra cebrî düşüncenin kaderi inkar eden düşünceden daha kötü olduğunu ve cebriyecilerin sofistik düşünceye kapıldıklarını şöyle dile getirmektedir:

Cebir, kaderi inkardan daha beterdir. Çünkü cebrîler, kendi hislerini inkar ederler.

Kaderi inkar eden hissi inkar etmez. A oğul Hakk'ın işi hissi değildir ki.

Yüce Cenâb-ı Hakk'ın işini inkar edense delilin delalet ettiğini inkar etmiş olur.

Öbürüyse, “ Duman vardır ama ateş yok; nur var ama onu vermek için mum mevcud değil!” der.

Cebrî ise, bizzat ateşi görür de yine inkar edip “yoktur!” der.

Elbisesi yanar da yine “Ateş yok!” der. Elbisesini dikmektedir ama “İplik yok!” diye söyler.

Öyle ki bu cebr davası sofistiktir.¹²⁶⁴ Şüphesiz bu yüzden mecûsinin hali pek çirkindir.¹²⁶⁵

Mecûsi, “Âlem vardır, Rab yoktur!” der. Gerçi “Ya Rabb'i” der ama duası makbul olmaz.

Bu cihan için “Hiç yoktur!” der. sofist, endişe ve tereddütler içinde kıvrırır.

(İşte cebrî de)

Bütün alem, ihtiyarı ikrar ederken, “Şunu yap, şunu yapma,” emir ve nehiyleri mevcutken, durmaksızın, “emir ve nehiy yoktur. Bütün hatalarda bir ihtiyar mevcud değildir” der.

A arkadaş, hissi, hayvan bile ikrar eder. Lakin onun delilini anlamak pek incedir.

Çünkü biz ihtiyarımızı hissederiz. İhtiyar sahibi içinse iş teklifi münasiptir.¹²⁶⁶

¹²⁶⁴ Sofistler, eski Yunan filozoflarından septik düşüncenin temsilcilerine verilen addır. Septisizm ise; hiçbir bilginin yakîni olamayacağını, aksine daima şüpheli olduğunu, aklın asla tereddütten kurtulamayacağını, bu yüzden de asla kesin bilgiye ulaşamayacağını, hiçbir araştırmanın müsbet veya menfi bir neticeye bağlanamayacağını ileri sürer. Kesin bilgiye ulaşılmasını sebebiyle hiçbir hakikate, hele eşyanın özüne ve mutlaka erişilemeyeceğini iddia eder. Bkz. Bolay, Süleyman Hayri, Felsefî Doktrinler Sözlüğü, Ankara 1987, ss.251-52.

¹²⁶⁵ Bu mısra ile şu hadise telmihte bulunulmuştur. “Cebriyeciler ümmetimin mecûsileridir.” Bkz. İbn-i Mâce, Mukaddime, 92.

¹²⁶⁶ Mesnevî, c.V., 3019 vd./ Bu beyitleri ile mutasavvıfımızın sanki Mu'tezilenin fikrini savunduğu ve onu benimsediği anlaşılabilir. Fakat Mesnevî'nin bir başka yerinde Mu'tezile ile Ehl-i sünneti şu şekilde mukayase etmektedir:

Zahir hissini gözü zahir mezhebindedir. Akıl gözünün visalde mezhebi ise sünniliktir./ İt'tizal mezhebinde bulunanlar, his zebunu olmuşlardır. Öyle oldukları halde sapıklıklarından kendilerini sünni gösterirler. / Hise kalan kimse mu'tezilidir. Ben sünniyim demesi cahilliğindedir. / Herkim hisden dışarı çıkarsa sünni odur. Basiret sahibi olanlar hoş gidişli olan aklın görür gözü olurlar. / Ey insan hayvanatta da mevcut olan zahiri hislerden başka hevâ vü hevesten hariç sende bir his bulunmasaydı. / Âdem'in evlâdı nasıl mükerrer olurdu? Hayvanat ile müşterek hislerle “Velekad keremânâ” derecesini nasıl bulurdu?/ Ey sâlik; sen suretten ayrılmayınca, Cenâb-ı Hakk'a suret tasavvur olunur yahut olunmaz demen batıldır. Ne vakit suretten

Mevlânâ bu düşünceleri ile Mu'tezile mezhebinin düşüncelerinin Ceberiyeye fırkasının düşüncelerinden daha tutarlı olduğunu vurgulamakta, sebep olarak ta Cebriyye'cilerin Sofistler gibi hissi inkar sûretiyle, herşeyden şüphe edip kesin bir bilginin varlığını inkar etmelerini, göstermektedir.

Mevlânâ, cebri olanlara şu tavsiyelerde bulunur:

Senin cebriliğin yolda uyumaktır. Bâbullahı ve dergah-ı ilâhiyi görmedikçe uyuma.

Ey ibret almayan cebri; sakın ha o meyveli ağacın gölgesinden başka bir yerde uyuma.

*Ârifin sâyesinde bulun ki rüzgar, her lahza dalları oynatsın da altında yatmış olanın başına yemiş ve rızık dökülsün.*¹²⁶⁷

Görüldüğü gibi Mevlânâ cebrîliği gerçek manada anlayabilmek için bir ârifin sohbetine katılıp istifâde etmeye ve O'nun manevi ve ruhânî gıdalarından yani kelimandan feyz almaya bağlıyor ve sonra şu uyarıda bulunuyor:

*Cebir, hırsızlar yatağında uyumak ve kanad tüyleri çıkmamış kuş yavrusunun uçmaya kalkışması gibidir. Vakitsiz uçmaya çabalayan yavru bir kuş, kedilerden nasıl aman bulur?*¹²⁶⁸

Gerçekten; fâil-i mutlak Cenâb-ı Hakk'tır. Fakat bu hakikati, Hakke'l-yakîn bilmek kolay bir şey değildir. Şu da bir gerçektir ki; bilmekle tatmak arasında büyük fark vardır. İşte o ma'rifet zevki hasıl olmadıkça, bir insanın irâde-i cüz'iyeyi inkâr etmesi ve "Yapan da odur, yaptıran da" gibi cebir kokan laflar söylemesi doğru değildir. Bu gibi sözler sarf etmek, adeta terörist barınağında yatmak, yani nefsi ile şeytanın hakimiyeti altında bulunmayı gösterir. Vakti gelmeden, yani ma'rifet ehli olmadan bu gibi davalara kalkışmak, tüyleri çıkmamış bir kuş yavrusunun uçmaya çabalamasına, sonra düşüp kedilere yem olmasına benzer. Her şeyde, özellikle bu konu da insanın edebi muhafaza etmiş olması çok önem arz etmektedir. Çünkü iblis edepsizlik yaparak azgınlığını Allah'a isnad ettiği için lanete uğradı, Hz. Âdem ise, zulumü nefesine isnâd ederek edebe riâyetinden ötürü bağışlandı. Bunun için vuslata ermeyen bir kimseni ve diğer bir ifadeyle söyleyecek olursak, fenâ mertebesine ulaşmadan "Yapanda odur, yaptıran da" gibi sözler söylemek, Hallac-ı Mansur ile Firavun'nun aynı cümleyi yani "Ben Rabbinizim!"¹²⁶⁹ demesine benzer ki, Hallac bunu fenâ makamında söylediğinde onun için rahmet, Firavun ise kibir ve gururundan ötürü bunu ifade ettiğinden bu söz onun için lanete sebep olmuştur. İşte mutasavvıfların cebir anlayışını bu zaviyeden değerlendirmek gerekir.

Netice olarak şunu söyleyebiliriz: Cebir, mutlak olamaz. Aynı şekilde, ihtiyarında mutlak olması mümkün değildir. Gerçek olan cebir ile ihtiyarın arasında bir orta yol bulmaktır. Bu da insan fiilerinin ne tam manasıyla ihtiyarî olduğu ve ne de tam manasıyla ıztırarî olduğu görüşüyle tahakkuk eder.¹²⁷⁰

ayrılacaksınız? / Allah tasavvur olunur, veya olunmaz bahislerinin hakikati; kabuktan, yani suretten çıkıp tamamiyle iç, yani ma'an olan kimsenin indinde ve ilmindedir./ Eğer sen körsen a'ma için günah yoktur. Değilsen sülûkteki mücahedeye sabret ki sabır, sürûr ve inşirahın anahtarıdır. Bkz. Mesnevî, c.II., 61 vd.

¹²⁶⁷ Mesnevî, c. I., 976vd.

¹²⁶⁸ Mesnevî, c. I., 980.

¹²⁶⁹ Hallac ile Fravun'nun bu sözlerinin kaynağı ve daha detaylı yorumu için, çalışmamızın "Fenâ Bakâ" bölümüne bakınız.

¹²⁷⁰ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. İrfan Abdulhamid, İslam'da İ'tikâdî Mezhepler ve Akâid Esasları, çev.: Sâim Yeprem, Marifet Yay., İstanbul 1994, s. 302.

22.3. Şefâat

Şefaât, Arapça kökenli bir kelime olup, araya girme, tavassut etme, aracı, ricacı olma gibi manalara gelmektedir. Terim olarak, ahirette Hz. Peygamber (s.)'in ve diğer Allah'ın veli kullarının mü'minlerden bazılarına şefaât etmeleridir.¹²⁷¹

Şefâat, masdar ve fiil şeklinde Kur'ân-ı Kerim'de otuz yerde geçmektedir.¹²⁷²

Şefaât, ehl-i sünnette göre vardır. Mu'tezile ise varlığını inkâr eder. Ehl-i sünnet peygamberlerin ve Allah'ın veli kullarının şefaati ile Allah'ın günahkâr kullarını affedeceğini şu delillere dayanarak izah ederler. "Artık şefaât edicilerin hiçbir şefaati onlara faide temin etmeyecektir."¹²⁷³ Eğer şefaât mü'minlere fayda vermeyecek olsaydı kafirleri tahsis etmenin bir manası olmazdı. Hadisten ise şunu delil getirirler: Peygamber efendimiz (s.): "Benim şefaatum ümmetimden büyük günah işleyenler içindir."¹²⁷⁴ buyurmaktadır. Şefaât konusundaki hadisler tevatüre yakındır, en azından şöhret derecesindedir. Haber-i meşhuru inkar etmek ise bid'attır.¹²⁷⁵

Kelebâzi ise "Şefaât konusunda, Allah Teâlâ'nın kitabında bahsi geçen ve Rasulullah (s.)'den rivâyet edilen hadislerde anlatılan hususların hepsini kabul etmenin vacip olduğu mevzuunda sufiler ittifak etmişlerdir,"¹²⁷⁶ der.

Şimdi bu konuda Mevlânâ'nın işarette bulunduğu âyetleri ve yorumlarını aktaralım:

"Allah'ın izni olmayınca O'nun indinde kim şefâat edebilir."¹²⁷⁷

Bu âyetle ilgili tefsir kitaplarında şöyle denilmektedir: "Müşrikler, putlarının, Allah'ın ortakları olduğunu, Allah katında kendilerine şefaât edeceklerine inanıyorlardı. Allah zatını birledi ve zatından şirki, ortaklığı reddetti. O'nun katında, O izin vermedikçe hiçbir kimsenin şefaât etme yetkisi yoktur. Yine bu âyet, kafirler için şefaatin olmadığını bildiriyor. Bu aynı zamanda Mu'tezile'yi de reddeden bir delildir. Çünkü onlar şefaati temelden kabul etmemektedirler. Halbuki 'O'nun izni olmadıkça" sözüyle Rabb'imiz, bazı kimselerin şefaât edebileceklerini, bunların başında da Hz. Peygamber ve diğer peygamberler, şehidler, salih kullar ve melekler geldiğini bildirmiş olmaktadır."¹²⁷⁸

Mevlânâ, her konuda olduğu gibi bu konuda da birilerinin ağzından konuyu açıklamaya çalışıyor. Bu konuda müridlerin şeyhlerine şöyle hitap ettiklerini, onların dilinden aktarmaktadır.

Mahşer gününde, Allah'ın hüküm-i tahtı kurulup tezyin edilince o meşakkatli günde bizim şefâatçimiz sensin.

Kabir gecesinin gündüzü olan amansız kıyamet gününde biz, senin ikramını ummaktayız.

¹²⁷¹ İbn Manzûr, Lisan, c. XI., s. 177; İbn Abdulkadir er-Râzi, Sihâh, s. 144; Münavî, Te'ârîf, s. 432; Cürçânî, Ta'rifât, 127.

¹²⁷² Bkz Abdulkakî, Muhammed Fuâd, Mu'cemu'l-Müfehres, ss.487-88.

¹²⁷³ Müddessir, 48.

¹²⁷⁴ Ebû Dâvûd, Sünen, c.II., s. 537; Tirmizi, hadis no: 2435-36; Aclûnî, Keşfu'l-Hafâ, c.II., s.10.

¹²⁷⁵ Taftazanî, Şerhü akîdetü'd- Tahavî, Beyrut 1391, ss. 252-60; Süleyman b. Abdullah, Şerhü Kitâbu't-Tevhîd, Riyad 1233, ss. 238-57; es-Sabûnî, Nureddîn, el-Bidâye fî usûli'd-Dîn, s.83.

¹²⁷⁶ Kelbâzî, Ta'arruf, s. 73.

¹²⁷⁷ Bakara 255

¹²⁷⁸ Taberî, Câmiu'l-Beyân, c. III., ss.8-9; Beğavî, Tefsir, c. I., s. 239-40; Şevkânî, Fethu'l-Kadîr, c. I., s. 272; Beydâvî, Tefsir, c.I., ss.352-54; İbn-i Kesîr, Tefsir, c.I., s. 310; Kurtûbî, Ahkam, c.III., ss. 273-74; Âlûsî, Ruhu'l-Me'ânî, c. III., ss. 9-12; Bursevî, Ruhu'l-Beyân, c.I., s.442.

Hiçbir mücrimin aman bulamayacağı o günde bizim elimiz, senin eteğindedir.

Hazreti Peygamber buyurmuştur ki: Kıyamet gününde mücrimleri nasıl ağlar bir halde bırakayım?

Âsileri ağır işkence ve azaptan kurtarmak için, ben candan ve gönülden onları şefî'i olacağım.

Suçluları, büyük günah işleyenleri ne yapıp, yapıp azab-ı İlâhi'den kurtaracağım.

Ümmetimin salihleri zaten kurtulurlar o azap günü benim şefaata ihtiyaçları olmaz.

Hatta, onlar bile suçlulara şefaate ederler, onların bile sözleri geçer, hükümleri yürür.¹²⁷⁹

Mevlânâ, bu konuda ehl-i sünnet ekolünün görüşlerini benimsediğini bu beyitleri ile ortaya koymaktadır. Yani, kıyamet gününde Allah'ın izin verdiği peygamberler, veliler ve Allah'ın salih kulları müminlerden, büyük günah sahiplerine şefâat edeceklerini açıklamakta ve bir konuya dikkat çekmekte, bu şefaatin onların günahlarının yüklenmek manasına gelmeyeceğini, yükleri alanın ve hafifletenin Allah olduğunu şu sözleri ile vurgulamaktadır.

Hiç kimse başkasının suçunu almaz, yükünü yüklenmez. Yüklenen ben değilim ki, onların yüklerini alan, hafifleten Allah'tır.

Ey genç; günah yükü taşımayan kimse şeyhtir. O kimse Allah'ın yed-i kabûlünde bir yay gibidir.¹²⁸⁰

Bu mısralarla şu âyete işaret etmekte; “Hiçbir günahkar başkasının günahını yüklenemez.”¹²⁸¹ Ve şefaatchilerin arada birer vasıta ve yay olduğunu gerçek affedenin, Allah olduğunu beyan etmektedir. Bir başka yerde gerçek şâfi'in Allah olduğunu şöyle dile getirir.

Senin şefâatini hiçbir sûretle reddetmem. Çünkü hakikatte senin şefâatin, benim şefâatim demektir.

...

Sen bu işte âmil değil, kullanılan bir vâsıtasın. Çünkü; emirlerimin hâmilisi değil, mahmûlüsün, yani, yüklenmiş değil, yüklenilmişsin.

Sen (Vemâ rameyte iz rameyte= Attığın zaman sen atmadın)¹²⁸² sırrının mazharısın, kendini köpük gibi dalgaların arasına bırakmışsın.¹²⁸³

Görüldüğü gibi Mevlânâ bu konuya da vahdet-i vücûd perspektifinden yaklaşmış, şefâat edenin dahi, bunda bir dahlinin söz konusu olmadığını, çünkü onun ilâhi irâde karşısında dalgalar arasında çalkalanan köpük gibi olduğunu açıklamaktadır.

Allah acaba neden ahirette şefaate hakkını peygamberlere ve diğer salih kullarına lütfetmiştir? Mevlânâ bu konu ile ilgili şöyle demektedir:

¹²⁷⁹ Aynı eser, c. III. 1787 vd.

¹²⁸⁰ Mesnevî, c. III., 1795 vd.

¹²⁸¹ İsrâ, 15.

¹²⁸² Enfâl, 17 “ (Habibim) o taşları attığın vakit sen atmadın, fakat Allah attı.” Bu âyetin tefsiri ve yorumları hakkında detaylı bilgi için çalışmamızın “Vahdet-i vücûd” bölümüne bakınız.

¹²⁸³ Aynı eser, 15328 vd.

*Padişah dedi ki, ister affetmek ister etmemek bana ait değil, bu Eyâz'ın işidir.*¹²⁸⁴

Bu kötülük onun namusuna racidir. Bu töhmet yarası onun kalbini yaralamıştır.

Can bakımından gerçi bir nefisiz ama, zahirde bu ziyan bedenden uzaktır.

Kul bir suç işlese bu şaha ar olmaz. Onun affi ve hilmi himmetinin kemalini gösterir.

Padişah suçluya lütfederse artık, suçsuzla gör nice, nazar eder.

Sanma ki Padişah suçlardan gafildir. Ancak Onun hilmi bunun ortaya çıkmasına mani olur.

Onun ilmi yanında kim şefaathçi olabilir? Ancak pervasızca Onun hilmi şefaathçi olabilir.

*O günah ta, önce onun hilminden hasıl olur. Yoksa Onun heybeti, suç işlemeye bir güç bırakmaz.*¹²⁸⁵

Görüldüğü gibi, ahirette, şefaath hakkının peygamberlere verilmiş sebebinin dünyada iken toplumları tarafından yalanlanıp bir çok iftiraya maruz kalmaları, ırzlarının rencide edilmesi ve en önemlisi Allah'ın kullarına karşı hilim sahibi olmasından dolayı onlara havale

¹²⁸⁴ Eyâz: Gazneli Sultan Mahmud'un en gözde vezirlerindedir. Mevlânâ, bu vezirle ilgili şöyle bir hikaye anlatır. Gazneli Sultan Mahmud, bir av esnasında yorulup bir Türkmen köyüne gider. Çok susamıştır. Bir kapıyı çalar. Çıkan delikanlıdan su ister. Delikanlı Sultanı tanımış, terli olduğunu görmüş, soğuk su içip hasta olmasından korktuğundan, Sultan'a "Evde su olmadığını, babasının, yakındaki, suyu çok güzel olan pınardan, su getirmeye gittiğini ve gelmek üzere olduğunu" söyler. Bir müddet geçtikten sonra, delikanlı eve girip suyu getirir. Bunu gören Sultan " " Hani baban su getirecekti halbuki sen suyu evden getirdin" dedi. O da sultanımız çok terli olduğundan terinin soğuması için böyle yaptığını söyler. Bu köy delikanlısının aklına ve tedbirine hayran olan Sultan annesini razı ederek, delikanlıyı alıp saraya götürür. Eyâz'ın üzerinde bir posttan ibaret elbisesi birde ayağındaki bir çift çarıktan başka bir şeyi yoktur. Sultan bu küçük delikanlıya çok güzel elbiseler giydirerek onu kendine nedim ve dost yapar. Eyâz, aslını unutup gururlanmamak için, üzerinden çıkardığı eski deri abasını ve çarıklarını atmayıp kendisine verilen odalardan birine koyar ve kapısına da büyük bir kilit asar. Her gün o odaya girer ve onlara bakıp, "Ey Eyâz bunlar senin postun ve çarıklarındır. Eski halini unutup da Sultan'ın verdiği elbiselere ve geldiğin makama bakarak gururlanma!" der. O'nun bu odayı kilitlemesi ve kimseyi oraya sokmaması zaten kendisini kıskanan Sultan'ın diğer vezirlerini şüphelendirir. Vezirlerden birisi Sultan'a giderek, Eyâz'ın, kilitli bir odada hazine sakladığını haber verir. Sultan da şüphelenmemekle beraber Eyâz'ın masumluğunu ve vezirlerin haksızlıklarını ortaya çıkarmak için o vezire, "gidin o kilidi kırın ve hazineyi bana getirin. O nankör nasıl bizden gizli iş yapar, bizim verdiğimiz altın, gümüş ve mücevherleri, nasıl bizden saklar?" diyerek emir verir. Vezir, yanına epeyce adam alarak odaya gider ve kilidini kırıp içeri girerler. Odada eski bir post ve bir çift çarıktan başka bir şey bulamayınca çok şaşırırlar. Nihâyet hazine, ondanın altında gizlidir diye odayı kazımlarla delik deşik ederler. Hiçbir şey bulamayan müfteriler mahcup ve rezil bir şekilde Sultan'ın yanına çıkarlar. Sultan onlara " Hani altınlar, nerede mücevher torbaları? Diye sorunca, onlar, "Ey cihan padişahı kanımızı döksen sana helaldir. Canımızı bağışlarsan buda bir nimetin olur. Ne layık görürsen onu yap." diye feryad ettiler. Sultan da, "Bu kötülük bana değil Eyâz'adır. O kendi hakkını ister alsın, ister bağışlasın" dedi. Eyâz çağırılıp bu durum kendisine anlatılır ve kararın kendisine ait olduğu bildirilir. Sultan Eyâz'a, kendisine güvendiğini fakat vezirlerin küstahlık edip onu hırsız saydıklarını, şimdi de onların ister cezalandırılmalarını isterse affedilmelerini isteyebileceğini söyler. Eyâz da, "sultanım ferman senindir, güneş varken yıldızlar görünmez. Ben kimim ki senin yanında emir vereyim." der. bu sözden sonra Eyâz'ı ve diğer vezirleri ikinci kez imtihana tabi tutar. Eyâz'ın imtihanı kazanıp diğer vezirlerin imtihanı kaybetmesi üzerine Sultan celladı çağırıp bu vezirlerin boynunun vurulmasını emreder. Bunun üzerine yerinden fırlayarak tahtın önüne gelen Eyâz, Sultan'a saygı ile selam verip şöyle yalvarır: "Sultanım senin gibi yüce bir Sultan'a gökyüzü bile hayrandır. Ey kerem sahibi, bütün cihanın lütf ve ihsanları senin keremin karşısında mahvolur. Sen onların canlarını bağışla, huzurundan da kovma. Yüzünü görene acı ayrılık acısını onlardan uzaklaştır." Diyerek kendisine haksızlık edenlerin affını ister. Bu hikaye Mesnevî'nin beşinci ciltte geçmektedir. Krş.: Feridüddin Attar, Mantıku't-Tayr, çev. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul 1990-91, c.I, ss.92-93, c.II, ss. 27,44-5,86-87,112-13,150.

¹²⁸⁵ Mesnevî, c.V, 2101 vd.

etmiştir. Fakat şunu da aklımızdan çıkarmamalıyız ki, bu şefaath, âyet-i kerimede de belirtildiği gibi ancak Allah'ın izni ile gerçekleşecektir.

Şefaath, hadd-i zatında Allah Teâlâ'nın dilediği kullarına, o günde rahmet tezâhürlerinden birisi olarak ortaya çıkar. Bu şefaath küfür ve şirk ehlinde olmayan günahkar kullardan Allah'ın dilediği kadarını bağışlamasıdır. Bu rahmet tezâhürü, Allah'ın Rasûllerine, Nebilerine ve bazı salih kullarına ikramda bulunmasından dolaydır.¹²⁸⁶

23. Şeytan

Şeytan, kelimesinin türediği kök hakkında müslüman dil bilginleri farklı iki görüşe sahiptirler:

a. Nûn harfinin kelimenin aslından sayarak “şatana=uzak oldu” kökünden gelmesi. Bu görüşe göre, önceleri iblis olarak anılan Şeytan'a “Şeytan” denilmesi ve yine kelimenin lügat mânâsında bulunan, “azgınlık ve isyankarlık” mânâsına dayanılarak Allah'a karşı gelmesinden dolaydır. Çünkü Araplar, her azgın, isyankâr ve inatçı olan insan, cin ve hayvana “Şeytan” derler, serkeş ve azgın atada “şeytan” denildiği gibi.

b. Nûn'un zayıf sayıldığı ve “şeta= bätül oldu” fiilinden gelmesi.¹²⁸⁷ Mevlânâ, bu kelimenin manasını birinci görüştekine uygun bir mana vererek, kötü huylardan olan hırs ve kibrin karşılaştırılması esnasında, kibir ve gururun, şehvet hırsından daha kötü olduğunu açıklamak için zikreder ve şöyle der:

“Araplar; mer'ada otlayan hayvana değil, azgın ata şeytan der.

Şeytanlık lügatte baş çekme baş olma hırsı manasındadır ki, bu sıfat la'nete müstehak olmuştur.”¹²⁸⁸

Şeytan kelimesi Kur'ân-ı Kerim'de seksensekiz yerde gemekte¹²⁸⁹ ve insanı aldatan¹²⁹⁰, doğru yoldan uzaklaştıran¹²⁹¹, aralarını bozan¹²⁹², ona Allah'ı bile unutturan, kötü amelleri süsleyip iyi gösteren¹²⁹³, bir varlık olarak gösterilmekte ve onun izinden gidilmemesi¹²⁹⁴, ondan Allah'a sığınılması gerektiği¹²⁹⁵ emrolunmaktadır.

Mevlânâ da, şeytanı müflis olarak vasıflandırmakta ve bununla ilgili şöyle bir örnek vermekte; insanlar arasında iflas etmiş bir kimsenin, mahkeme tarafından iflas ettiği tescillendikten sonra, her kim onunla alış-verişde bulunur da malını ona kaptırırsa o kimsenin onu mahkemeye şikâyet etme hakkı yoktur. Çünkü daha önceden onunla alış-veriş yapılmaması bildirilmişti. İşte şeytanın da insanoğlunun amansız düşmanı olduğunu Kur'ân-ı Kerim bir çok yerde bildirdiği halde, hala onun tuzağına düşenlerin kıyamet günü özür beyan edip ondan şikâyette bulunmaya hakları yoktur.

¹²⁸⁶ el-Bütî, Said Ramazan, İslam Akaidi, Ter.: Mehmed Yolcu, Hüseyin Altınalan, Madve Yay. İstanbul 1986, ss. 366-68.

¹²⁸⁷ İbn Fâris, Mücmelü'l-Lüğa, c.II, s. 502; ibn Manzûr, Lisânu'l- Arap, c.XIII, s.238; Fîrûzâbâdî, c.IV, s.240; Asım Efendi, Kâmûs i Türkî, c.IV, s.665; el-İsfehânî, müfredât, s.261, ez-Zemahşerî, Esâsu'l- Belâğa, Beyrut 1385/ 1965, s.329

¹²⁸⁸ Mesnevî, c.V,529vd.

¹²⁸⁹ Bkz. Abdalbâki, Mu'cem, ss. 485-86.

¹²⁹⁰ Nisâ, 120; İsrâ, 64.

¹²⁹¹ Nisâ, 60; Neml, 24.

¹²⁹² Mâide, 91, 12, 100; İsrâ, 53.

¹²⁹³ En'am, 43; Enfâl, 48; Nahl, 63; Neml, 24; Ankebût, 38.

¹²⁹⁴ Bakara, 169, 208; En'am, 142; İbrahim, 21.

¹²⁹⁵ A'raf, 200; Nahl, 142; İbrahim, 98.

Şimdi Mevlânâ'nın bu konu ile ilgili hangi âyetleri nasıl yorumladığına bir göz atalım.

a) “Şeytan, Cenâb-ı Hakk’a dedi ki: Ey Rabbim, bana insanların ba’s olunacakları kıyâmete kadar mühlet ver. Allah ta buyurdu ki: Vakt-i ma’luma, yani, kıyâmet gününe kadar sana mühlet verilmiştir.”¹²⁹⁶

Müfessirler bu âyetlerin tefsirinde, Allah’ın şeytanın isteğine olumlu cevap verdiğini belirttiikten sonra “Vakt-i ma’lûmun” üzerinde farklı görüşler serdederek, kimisi birinci sûrâ üfürülen zaman, bütün mahlukatın öldüğü an, Allah’ın bileceği bir zaman veya Deccal’in çıkacağı zaman gibi, fikirler ileri sürmüşlerdir.¹²⁹⁷

Mevlânâ müflis lisanından şöyle demektedir:

Müflis cevap verdi ki: Benim hân ü mânım senin lütf u ihsanıdır. Zindanın ise, dünyanın kâfirlere cennet olduğu gibi benim cennetimdir.

Ben şeytan gibiyim ki ey selâmet veren Rabb’im, bana kıyâmete kadar mühlet ver, demişti.

Ben bu dünya zindanında hoşum, yani dünya zindanı bana hoş gelmiştir. Mühlet ver de orada düşmanımın, yani, Âdem’in oğullarını helâk edeyim.

Her kim de iman rızkı ve ahiret yolunun azığı olmak üzere bir ekmek varsa

Kâh mekr ile, kâh hile ile ellerinden alayımda pişmanlıklarından feryât etsinler.

İnsanları ba’zan fakr u zarurete düşersin diye korkutayım, bazen de güzellerin zülfü ve beni ile gözlerini bağlayayım¹²⁹⁸

Görüldüğü gibi Mevlânâ, bu âyete sadece işaret edip zahiri olarak tefsir ederek ademoğlunun iman ehline kuracağı hile ve tuzakları anlatmakta ve son mısra ile mutasavvıfımız şu âyete işaret etmektedir.

“Şeytan sizi fakr u zarûretle korkutur, sadaka, zekât vermeyin fakir düşersiniz diye vesvese verir ve size kötü söylemeyi ve kötü fiillerde bulunmayı emreder.”¹²⁹⁹

Mevlânâ şeytanın bir tane olduğunu fakat kime hulul ederse onun da şeytanlaştığını ve ona yardım ettiğini şu mısraları ile izah etmektedir.

Şeytan bir köpektir amma binlerce kişinin dahiline girer ve her kime girerse, girdiği kimse de onun gibi olur.

Her kim seni Allah’a taat ü ibâdetten soğutursa, bilki şeytan ondadır ve onun derisi altına gizlenmiştir.

Asıl şeytan; böyle bir sûret, yani, kendisine yardımcı insan şeytanı bulamazsa seni vebâle sokmak için hayaline gelir.

Seni kâh gezip eğlenmek, kâh dükkân açmak, kâh ilim tahsil etmek, kâh ev bark kurup çoluk çocuk sahibi olma hayallerine düşürür.

¹²⁹⁶ Hicr 36-38

¹²⁹⁷ Taberî, Câmiu’l-Beyân, c. XIV., ss. 32-3; Beydâvî, Tefsir, c. III., s.9-10; Beğavî, Tefsir, c. III., s.50; Şevkânî, Fethu’l-Kadîr, c.III., ss. 131-32; İbn-i Kesîr, Tefsir, c. II., s. 196; Alûsî, Ruhû’l-Meân, c. XIV., ss. 48-9.

¹²⁹⁸ Mevlânâ, Mesnevi, c. II., 636 vd.

¹²⁹⁹ Bakara268

*O zaman çok- çok (lâ havle ve lâ kuvvete illâ billahilaliyyil'azîm) de! Lâkin yalnız dilinle değil, kalbinle ve ayn-ı rûhunla söyle.*¹³⁰⁰

Mevlânâ bu beyitleri ile şeytanın insana çeşitli yollardan sokulup onu Hakk yoldan uzaklaştıra bileceğini, hatta bir çok insanı kendi saflarına çekerek onları da şeytanlaştırıp, kendi istek ve arzularını onlar vasıtasıyla diğer insanlara yaptırmaya çalıştığını dile getirmektedir. Şöyle bir soru aklımıza gelebilir. Hangi insanın şeytanlaştığını ve onun yardımcısı olduğunu nasıl anlayacağız. Mevlâna bu mukadder soruya şöyle cevap vermektedir. “ Her kim seni Allah yolundan alıkoyuyorsa bilmiş ol ki şeytan onun derisi altına gizlenmiştir.” Bu sözleri ile Mevlânâ Nâs sûresine işaret etmektedir ki bu sûrede Allah (c.) şeytanın insanlardan ve cinlerden olacağını ve her ikisinin şerrinden de Kendisine sığınmamızı emretmektedir ki Mevlânâ da yukarıda zikir ettiğimiz son beyti ile bizi her türlü şeytanın şerrinden korunabilmek için “la havle ve lâ kuvvete illâ billâhil’aliyyil’azîm” cümlesini sadece dille değil, can-ı gönülden çok-çok zikretmemizi tavsiye etmektedir. Buda yine nâs suresinin ilk âyetine işaret etmektedir.

b) “Âdem oğulları şeytana ibadet etmeyin, onun sözünü dinlemeyin diye sizinle ahitleşmedim mi? O, hakikaten sizin düşmanınızdır.”¹³⁰¹

Şeytanın müflisliğini Allah’ımız Kur’ân’ımızda dellâl çağırır gibi nidâ ettirdi.

Şöyle diye ki: “ Şeytan hilekârdır, müflistir, kötü sözlüdür. Onunla hiç ortaklık etme ve ticarete kalkışma.

*Eğer şeytanla ortaklık edersen sonra bahane bulmaya kalkarsın. O, müflistir, ondan nasıl istifade eder, yahut uğradığın zararı nasıl tazmin ettirirsin.*¹³⁰²

Allah (c) nun bu kadar beyanına rağmen insanoğlu dünyaya olan tamahından dolayı bunları ne işitir ne de görür çünkü tama’ insanı sağır ve kör eder. Ve hala müflis olan şeytandan bir şeyler alacağını ümit eden insana Mevlânâ şeytan lisanından şöyle demektedir:

Benim müflis olduğumu ilân için çalınan davulun sesi yedi kat göğe vardı. Sen bu kötü vakıyı duymadın mı?

Hey delikanlı! Senin kulağın ham bir tamahla dolmuş ki yapılan ilânı duymadın. Evet, tama’, insanı sağır ve kör eder.

Bu kerata müflistir! Diye edilen ilânı kerpiçler, taşlar bile duydu.

Mevlânâ diğer bir yerde şeytanın atamız Hz. Adem’e yaptığı hile ve tuzakları anlatarak ademoğlunun uyanık olup bu tuzağa düşmemesini çeşitli örnekler vererek anlatmaktadır.

c)“Şeytan onların ayaklarını kaydırıp haddi tecâvüz ettirdi ve içinde buldukları (cennetten) onları çıkardı. Bunun üzerine ‘bir kısmınız diğerine düşman olarak ininiz, sizin için yeryüzünde barınak ve belli bir zamana dek yaşamak vardır’ dedik.”¹³⁰³

O düşman yok mu, o düşman... Atanıza da kin güttü de O’nu, memnû ağacın meyvesinden yemeye teşvik ederek, bulunduğu yüksek makamından zindana çekti.”

¹³⁰⁰ Mesnevî, c. II., 644 vd.

¹³⁰¹ Yasin, 60.

¹³⁰² Mesnevî, c. II., 660 vd.

¹³⁰³ Bakara 36

O gönül satrancının şahı olan Hz. Âdem'i mat etti, cennetten çıkarıp bir çok âfete maruz bıraktı.

*Birkaç yerde, Âdem ile savaşa girip, oyunlar yaptı, nihâyet onu yüzü sararmış bir halde güreşte yendi.*¹³⁰⁴

Görüldüğü gibi Mevlânâ bu mısralarla şeytanın Hz.Âdem (a)'e kurduğu tuzakla onu yüksek makamından nasıl aşağılara düşürdüğünü anlatmakta ve dünyayı ise zindan olarak yorumlamaktadır.

Bu âyetin tefsirine baktığımızda müfessirler daha çok “İhbitû= İnin” hitabı üzerinde durduklarını görürüz. Buradaki hitabın, Hz. Âdem ile Havva'ya olduğu, ancak fiilin tesniye değil de çoğul sıygasıyla gelmesi, o ikisinin insan cinsini temsil etmelerinden kaynaklandığını ileri sürmüşlerdir. Bir başka yoruma göre de, “İhbitû= İnin” hitabı, Hz. Âdem, Havva ve İblîs'e yapılmıştır.¹³⁰⁵

d) “Ey Âdem oğulları! Şeytan, ana-babanızı (Âdem ile Havvayı), çirkin yerlerini kendilerine göstermek için elbiselerini soyarak cennetten çıkardığı gibi sizi de şaşırıp bir belaya düşürmesin. Çünkü O ve kabilesi sizin onları göremeyeceğiniz yerden sizi görürler. Şüphesiz biz şeytanları, inanmayanların dostları yaptık.”¹³⁰⁶

Bursevî, şeytanların görülememesi konusuna şöyle bir yorum getirir. “Bazı zamanlar onların bizi görmesi, bizim onları görmemizin imkansız olduğunu göstermez. İnsan biçimine girdiklerinde onları görürüz. Ayrıca Allah, onların cisimlerini katılaştırıp, bizim de göz ışınlarımızı güçlendirmiş olsaydı elbette onları görürdük.”¹³⁰⁷ Mevlânâ da şöyle der.

Şeytan Âdem gibi bir pehlivana böyle yaptı. Ey başkaları, yani, Âdem evladı! Şeytanı gevşek ve kuvvetsiz bir şey sanmayın.

O hasedci şeytan; babamızın ve anamızın başlarındaki tâcı ve üstlerindeki elbiseyi el çabukluğuyla, yani; hile ile kaptı.

Onları çıplak ve hor, hakir bir hale getirdi de, Âdem Aleyhisselâm yıllarca hıçkır- hıçkır ağladı.

Hz. Âdem, asiler defterine kaydedildim diye o kadar ağladı ki, akan göz yaşlarının tesiriyle bir takım nebâtat bitti.

Sen şeytanın yan kesiciliğini ve el çabukluğunu şundan kıyas et ki, Hz. Âdem gibi bir ulu bile, onun hilesi yüzünden saçını, sakalını yoldu.

Ey çamura tapanlar- yani, ey cesede bağlı olanlar !- şeytanın şerrinden sakınınız ve onun kafasına (Lâ havle) kılıcını vurunuz.

*O sizi kurduğu pusudan görür. Siz ise onu göremezsiniz.*¹³⁰⁸

Mevlânâ yukarıya aldığımız âyetin Meâlini bu mısralarla zahiri bir mana vermektedir. Sonraki mısralarda şeytanın insanoğluna nasıl tuzak kurduğunu, avcının

¹³⁰⁴ Mesnevî, 10522 vd. / Bursevî de bu âyete şöyle bir yorum getirerek; “Aslında iblis, Hz. Âdem'i cennetten çıkarmayı amaçlamıyordu. Onun amacı, Hz. Âdem'i eriştiği yüksek mertebeden düşürmekti. Kendisinin uzaklaştırıldığı gibi, onu da Allah'ın huzurundan uzaklaştırmak istiyordu. Ancak amacına erişemedi.” Bkz. Bursevî, Ruhu'l Beyan, c.I., s 124. Mevlânâ'nın görüşüne katılmış oluyor.

¹³⁰⁵ Taberî, Câmiu'l-Beyân, c. I., ss. 234-40; Beydâvî, Tefsir, c. I., s.298; Beğavî, Tefsir, c. I., ss. 64-5; Şevkânî, Fethu'l-Kadir, c.I., ss. 68-9; İbn-i Kesîr, Tefsir, c. I., s. 81; Alûsî, Ruhu'l-Meân, c. VIII., ss. 90-1.

¹³⁰⁶ A'raf 27

¹³⁰⁷ Bursevî, Ruhu'l-Beyân

¹³⁰⁸ Mesnevî, c. III., 2866vd.

kuşları yakalamak için tuzağı gizleyip, üzerine taneleri dökmesine benzetiyor. Nasıl ki kuşlar tuzaktan habersiz taneleri yemeğe geldiğinde tuzak onu yakalıyorsa, işte insanoğlu da şeytanın tuzağına çeşitli yaldızlı söz ve fillerle düşer . Bundan ancak Allah'a sığınarak ve O'nu çok-çok zikrederek kurtulabiliriz. Bunun için Mevlânâ Şeytanın şerrinden ancak onun kafasına la havle kılıcını vurarak kurtulabileceğimizi belirtmektedir. Yani asıl güç ve kudret sahibinin Allah olduğunu Şeytanın tuzağının ise çok zayıf olduğunu kalbimize yerleştirirsek, onun hile ve desiselerine karşı koyabilir ve mücadele ederiz.

e) “Onlardan gücünün yettiğini sesinle yerinden oynat; atlılarınla yayalarınla onların üzerine yaygarayı bas; mallarda ve evlatlarda onlara ortak ol; onlara çeşitli vaatler yap (vaatlerinle onları oyala) ; şeytan, onlara aldatmadan başka bir şey va’detmez. Benim gerçek kullarıma gelince senin onları kandırmağa gücün yetmez.”¹³⁰⁹

Mevlânâ bu âyetin tefsiri ile ilgili şöyle demektedir:

Ey sâlik; sen din yolunda mücâhedeye azmedince şeytan içinden seslenir.

Ey sapık adam; düşünde mücâhede yoluna gitme. Zirâ, hastalık ve fakirliğe esir olursun.

Dostlarından ayrı düşer, hor ve hakir bir hale gelir, pişman olursun.

Sende o melun şeytanın sesinden korkar, yakînden kaçır, sapıklığa düşersin.

Dersin ki: yarın var, yarın benim içindir. Önümüzde mühlet var. O mühlet içinde din yoluna sülûk ederim.

Sağdan soldan ölümün gelip çattığını görürsün... komşuların ölür, evlerinden feryatlar yükselir.

Tekrar can korkusundan, din yoluna azimet eder, bir zaman kendini Allah adamı yaparsın.

İlimden ve hikmetlerden silah kuşanırsın; ben, korkudan din yolundan ayağımı eksik atmam, dersin.

Şeytan, sana tekrar: fakr ve zaruret kılıcından kork ve geri dön, diye kandırıcı hitaplarda bulunur.

Yine aydınlık yoldan kaçır, ilim ve fen silahını atar, şeytana tabi olursun.

Yıllarca Şeytana bir sayhasıyla bende olur, böylece dalalet karanlıkları içinde (seyr ve sülûk) keçe ve abasını atarsın.

Şeytan seslerinin heybeti halkı boğazından yakalamış ve bağlamıştır.

Halkın canı, nurdan o kadar ümidini kesmiştir ki ölmüş ve gömülmüş kafirlerin ruhu da o kadar ümitsizdir.

O melunun sesinde bu kadar heybet bulunursa, Nidâ-yı İlâhinin heybeti nasıl olur?

Doğandan aslı nesli belli olan keklik korkar. Sineğe o korkudan pay yoktur.

Çünkü doğan sinek avcısı olmaz. Sineği ancak örümcekler yakalar.

¹³⁰⁹ İsrâ, 64-65

Şeytanların sayhası eşkıya çobanıdır. Padişahın sadası ise evliyanın bekçisidir.

*Tâ ki birbirinden uzak olan bu iki ses sebebi ile, tatlı denizden tuzlu denize bir damla karışmasın.*¹³¹⁰

Görüldüğü gibi şeytan, çeşitli yollarla insanların üzerinde etkili olmakta, ancak Allah'ın muttaki kullarına hiçbir surette tesir edememektedir. Bu da Allah'ın o kullarına dünyada bir lütfü olarak bilinmelidir. Peygamberimiz şu hadis-i şerifinde şeytanın insanı saptırmak için hangi yollara başvurduğunu ne güzel anlatmaktadır: “Şüphesiz şeytan, insanoğlunu saptırmak için onun yollarında oturur. Önce İslam yolunu üzerinde oturur ve on: ‘ sen dinini ve babalarının dinini terk edip Müslüman mı oluyorsun? Sakın İslam’a girme!’ der. Müslüman olacak kimse, şeytana isyan ederek İslam’a girer. Sonra hicret yolunda karşısına çıkar ve kendisine: ‘ Yerini yurduunu terk edip hicret mi ediyorsun?’ der. O da şeytanı dinlemeyerek hicret eder. Sonra, cihada giderken yine yoluna çıkar ve: ‘ Cihada mı gidiyorsun; o, bir meşakkat ve malın zayi olması demektir. Hem savaşacaksın, hem öldürülebilirsin; hanımını başkası nikahlar, malını paylaşırlar, vazgeç bu işten’ der. O da şeytanı dinlemeyerek cihada gider. Kim şeytana karşı bu şekilde davranır ve o halde ölürse, Allah Teâlâ’ya, onu cennete koymasına hak olur.”¹³¹¹ Nitekim şu âyeti kerimede de şeytanın insanların önlerinde arkalarından gelip saptıracağını Mevla’mız şöyle dile getirmektedir. “ Yemin ederim ki, onları saptırmak için Senin dosdoğru yolunun üzerine oturacağım. Sonra muhakkak ki; onların önlerinden, arkalarından geleceğim. (onları saptıracağım)”¹³¹² Demek ki şeytan, insanı Allah yolunda çevirmek için çeşitli hile ve tuzaklara baş vuruyor. Denemiş olduğu tuzaklardan biriyle başarılı olamadığı zaman o insanı terk etmeyip başka bir yola baş vuruyor. Bu mücadele kıyamet gününe kadar devam edecektir. Bunun için peygamberimiz bu mücadelede başarılı olan kimseyi Allah Teâlâ’nın cennete koymasının hak olduğunu müjdelemektedir. Ne mutlu bu mücadeleyi kazanan kimseye!

24. Arkadaş

Mevlânâ bu konu ile ilgili önce kötü arkadaş edinilmemesini bir âyete işaret ederek açıklamakta ki, âyetin Meâlî şöyledir:

a. “Ey iman edenler, benim de düşmanım sizin de düşmanınız (olanlar) ı dostlar edinmeyin. (Kendileri ile aranızdaki) sevgi yüzünden onlara (Peygamberin maksadını) ulaştırırsınız (değil mi)? Halbuki onlar Hakk’dan size gelene küfretmişlerdir.”¹³¹³

Müfessirler bu âyetin sebab-i nüzûlü olarak şu olayı aktarırlar; Hatib b. Beltea adlı sahâbi, Hz. Peygamber (s.)’in gizli tuttuğu Mekke fethi teşebüsünü Sâre adındaki bir cariyyeye verdiği mektupları Mekke’deki müşriklere bildirmek istemişti. Cenâb-ı Hakk bu durumu Hz .peygambere bildirdi. Rasulullah (s.) de o kadını takip edip mektubu almaları için atlı beş kişiyi arkasından gönderdi. Bu sahabiler kadına yolda yetişip mektubu istediler. Kadın her ne kadar inkar etti ise de sıkıştırılınca, sakladığı mektubu, saçlarının arasında çıkarıp teslim etti. Mektup Hz. Peygambere teslim edilince, Hâtib çağrılıp bu hareketinin sebebi soruldu, o da Mekke’de kalan evlat ve

¹³¹⁰ Mesnevî, c. III., 4370 vd.

¹³¹¹ Nesâî, Ahmed b. Şuayb, Sunenu’n-Nesâî, I-VIII, Beyrut 1992, Cihad, 19; Ahmet b. Hanbel, Müsned, c.III, s. 483.

¹³¹² A’raf, 16-17.

¹³¹³ Mümtetine 1.

ailesine tehlikeyi haber vermek için böyle bir işe giriştiğini söyledi. Hz. Ömer'in hiddet gösterip öldürmek istemesine rağmen, Hz. Peygamber (s.) Hatib'i affetti. Bu âyet, Hatib'in şahsında bütün müslümanlar, düşmanlarına karşı uarılmış oldu.¹³¹⁴

Mevlânâ ise şöyle demektedir:

Bedenin secdegahı olan mescid, gönüldür. Nerede mescid – yani böyle bir gönül- varsa kötü bir arkadaşı onun harrubu, yani harab oluş sebebidir.

Sen de kötü arkadaşın muhabbeti hasıl oldu mu, bil ki bu, kalbinin harap olmasına sebeptir. Onun için ondan kaç ve onunla ülfet etme. Öyle kötü bir dostun muhabbetini kalbinden çıkar ve kökünden sök. Zira, yetişip büyüyecek olursa seni de, mescidini (gönlünü) de yıkar.¹³¹⁵

Görüldüğü gibi Mevlânâ, bu mısraları ile kötü arkaşa karşı duyulan muhabbet ve sevginin, insanın kalbî hayatının yıkılıp virane olacağını mescid metaforuyla anlatmaya çalışmıştır. Mutasavvıfımız, kötü arkadaşın zararlarını anlatmaya devamla şöyle der:

Her kim doğru olmayanlarla tartışır, eksikliğe düşer ve aklı şaşırıp kalır.

Git, kafirlere karşı şiddetli bulunan ashab-ı kiram meşrebinde ol.¹³¹⁶ Yabancıların dostluğuna karşı toprak saç, yani onlardan yüz çevir.

Din düşmanı olanların başına kılıç ol. Sakın tilki oyununa ve onun gibi yaltaklanmaya kalkışma. Arslan ol ve aslan gibi heybetli ve cesaretli bulun.

Tâ ki ehl-i takva ve sülaha olan dostlar, gayretlerinden senden ayrılmasınlar. Çünkü o dikenler bu gülün, yani o din ve tarikat yabancıları, hakikat bahçesinin gülü bulunan ehl-i Hakk'ın düşmanlarıdır.

O kurtlara ateş saç ve yüzerlik tohumu gibi yak. Çünkü o kurtlar, Yûsuf düşmanlarıdır.¹³¹⁷

Bu mısraları ile Mevlânâ, yukarıdaki âyet-i kerimenin nüzül sebebine imada bulunmaktadır. Çünkü Mü'min bir kimsenin, kafirlere karşı şahsiyetli, onurlu ve sert olması, kesinlikle bukelemün gibi hareket ederek onlara yaltaklanmaması gerekir. Eğer böyle hareket etmezse salih ve takva ehli arkadaşlarının dostluğunu kaybederek helakına sebep olabilir.

Mevlânâ, bir başka yerde hayırlı insanlarla dost olmayan kimsenin, muhakkak kötülerin yanın da yer alabileceğini, zaten dünyada her şey kendi cins ve meşrebinde olanı cezbedip, kendi tarafına çeker, diyerek şu âyet-i kerimeye işarette bulunmaktadır.

¹³¹⁴ Taberî, Câmiu'l-Beyân, c.XXVIII., ss. 60-6; Beydâvî, Tefsir, c. V., ss. 325-6; Beğavî, Tefsir, c. IV., ss. 329-30; Şevkânî, Fethu'l-Kadîr, c. V., ss. 213-14; İbn-i Kesîr, Tefsir, c. IV., ss. 333-5; Alûsî, Ruhü'l-Meân, c. XXVIII., ss. 65-9; Bursevî, Ruhü'l-Beyân, c. IX., ss. 10-11; Elmalî'lı, Hak Dini Kur'an Dili, c. VII., ss. 4890-98.

¹³¹⁵ Mesnevî, c. IV., 1405 vd. Mevlânâ bu beyitleri şöyle bir kıssa anlattıktan sonra söylüyor ki o da şöyle; bir gün Süleyman (a.) Mescid-i Aksa'nın bir köşesinde çok yeşil bir bitki görür ve adını sorar, o da adının "Harrub" olduğunu ve nerede çıkarsa oranın harab olmasına sebep olduğunu söyler. Gerçekten imparator Titüs Kudüs'ü MS. 50 senesinde alınca Süleyman mabedini yıktırılmıştır. Bu gün sadece ağlama duvarı ayakta. Bkz. Mesnevî, c. IV., 1393vd. işte Mevlânâ da burada ki harrubu kötü arkadaş olarak mescidi ise insanın kalbi olarak yorumlamaktadır.

¹³¹⁶ Mutasavvıfımız burada şu âyet-i kerimeye işaret etmektedir: " Muhammed, Allah'ın rasulüdür ve iman edip de onunla beraber bulunanlar (ashab), kafirlere karşı şiddetli, kendi aralarında ise merhametlidirler..." Fetih, 29.

¹³¹⁷ Mesnevî, c. II., 123 vd.

b. “Kötü kadınlar, kötü erkeklere, kötü erkekler de kötü kadınlara, iyi kadınlar, iyi erkeklere, iyi erkekler de iyi kadınlara mahsustur. Bunlar onların söyledikleri (çirkin şeyler)den uzaktırlar. Bunlara (Allah tarafından) bağışlama ve cömertçe rızık vardır.” ¹³¹⁸

Bu âyetin, münafıkların Hz. Aişe’ye zina iftirası atmaları üzerine indiği, tefsir kitaplarında zikredilmektedir. Bilindiği gibi İslâm tarihinde bu olaya “ifk” hadisesi denilmektedir. Yine bu âyette geçen “el-Habisât”, kelimesini, kötü ve çirkin sözler “el-Habisîne” kelimesini ise kötü insanlar, aynı şekilde “et-Tayyibâtü” iyi ve güzel sözler, “lidayyibîne” ise iyi ve güzel insanlar şeklinde mana verilmiştir. ¹³¹⁹ Bu âyetle Hz. Aişe kadınların en iyisi ve hayırlısı olduğu tescillenmiş oluyordu. Çünkü Hz. Peygamber insanların en iyi ve en şerefliisidir. Dolayısıyla onun eşi de aynı sıfatlara sahip ki Allah Teâlâ onu insanların en hayırlısı olarak vasıflandırdığı bir peygambere arkadaş olma şerefine nail etmiştir. İşte bu hususu Mevlânâ şöyle dile getirmektedir:

Dünyada her şey bir şeyi çekmektedir. Nitekim küfür, kâfiri, irşad mürşidi çeker.

Dünyada kehrüba da vardır, mıknaş da... sen saman çöpü veya demir olursan mıknaşın tesirine, cezbisine tutulursun.

Demir isen seni mıknaş çeker, saman isen kehrüba etrafında dolaşırsın.

Hayırlı kimselerle dost olmayan, şüphesiz kötülerin yanında yer alır, onların komşusu olur.

Musâ (a.), Kıpti kavmi yanında çok kötü idi. Firavun’un veziri Haman da Benî İsrâil’in yanın da çok mel’ûn idi.

Haman’ın canı Kıpti’leri cezb ediyordu. Musa’nın ruhu ise İsrailoğullarının talibi bulunuyordu.

Eşegin midesi samanı, insanın midesi de buğday çorbasını cezb eder.

Eğer sen, gaflet ve cehalet karanlığı yüzünden bir kimseyi tanıyamazsan, dikkat et o kimse, kendisine kimi imam edinmiş, kime uymuş... bak, ne olduğunu anlarsın...

Çünkü her yavru, anasının ardınca gider, bu gidişle de cinsiyeti anlaşılır.

O halde sâlike düşen bir arkadaş seçerken mutlaka İslam ahlakı üzere olanları tercih etmeli ve onlarla dostluk tesis ederek kötü arkadaşların şerrinden bu sayede kurtulmaya çalışmalıdır. Ayrıca seyr ü sülûkte iyi arkadaş sâliki daha çabuk başarıya ulaştıracağı bir gerçektir. Eğer sâlik gafil ve cehaleti yüzünden kimin iyi ve kimin kötü olduğunu bilemeyecek durumda ise arkadaş olarak seçtiği insanın kimi kendisine rehber seçtiğini ve kimin peşinden gittiğine baksın diyor, Mevlânâ. Çünkü her yavru kendi anasının peşinden gider. Hiçbir zaman aslanın peşinden kurt yavrusunun veya kurtun ardından aslan yavrusunun gittiği vaki olmuş mudur?

¹³¹⁸ Nûr, 26.

¹³¹⁹ Taberî, Câmiu’l-Beyân, c. XVIII., ss. 106-8; Beydâvî, c. IV., s.181; Beğavî, c. III., s. 335; Şevkânî, Fethu’l-Kadir, c.IV., ss. 18-19; Alûsî, Ruhû’l-Meân, c. XVIII., s. 115./ Muhâsibî de bu konuda şöyle bir misal vermektedir; “arkadaş ve din kardeşlerinle her karşılaştığından sakalından bir kıl veya elbisenden bir iplik koparsalar, onlarla buluşman ne kadar azalı! Onlardan da onlarla buluşmadan da nefret edersin. Çünkü böyle devam ederse sakalından olacağını ve böylece bir köseye dönüşeceğini gâyet iyi bilmektesin. O zamanda halk sana aşağılayıcı gözlerle bakar. Aynı şekilde elbiseden olursun.

İşte bunun gibi, nefsin ve dinine acıyan ve onlarla karşılaşmanın dinine verdiği eksikliğin özünü anlayan kimse onlarla buluşmaktan nefret eder.” bkz. Muhâsibî, er-Ri’aye, s. 302.

Bu hususu yani cinsin cinsi cezb etmesine Mevlânâ bir kaç misal daha vermektedir. Hz. Musâ (a.)'ın Firavun'u imana davet etmesi üzerine, onun da veziri Haman'a danışıp iman etmekten vazgeçmesi hususuyla ilgili Mevlânâ, şöyle demektedir:

*Haman'la görüşmeye karar verdi. Memleketin dayanağı, ve ulusu odur. dedi*¹³²⁰

Mustafa (s.)'in müsteşarı Hakk'ın Sıddık-ı Ebû Bekir'di. Ebû Cehl'in mahremi ise, Ebû Leheb'di.

Cinsiyet damarı onu öyle çekti ki, o aşağılığın gönlü, nasihatlere karşı kaskatı kaldı!

*Bir cins kendi cinsinin semtine yüzlerce kanat açar; bağlasan bile kavuşma hayali onları çözer.*¹³²¹

Bu mısraları ile Mevlânâ şunu dile getirmektedir; kötülerin mayaları hep böyledir. Onalar da cehenneme mensupturlar. Cehennemin onları çekmesi ve onların da cehenneme girmek için çalışmaları hep bundandır.

Mevlânâ, iyi ve salih insanlarla arkadaş olmanın faydalarını ise şu âyet-i kerimeye işaret ederek izah etmektedir:

c. “Bunun üzerine ikisi (Hz. Musa ve arkadaşı) de iki deniz kavşağına varınca balıklarını unuttular. (Allah'ın va'di ve izniyle canlanmış ve) denizde bir deliğe doğru yolunu tutmuştu.”¹³²²

Hızır'ın yakınlığı, arkadaşlığı, pişmiş balığı bile diriltti. O denizi yurt edindi.

Dost, dost ile beraber ülfet edince, yüzbinlerce gönül sırrı bilinir.

Dostun alnı levh-i mahfûzdur. Orada iki alemin sırrı aşikâr olur.

*Dost gelse o, yol kılavuzu olur. Bu sebeple Hz. Peygamber, benim sahabem yıldızlara benzer*¹³²³ *buyurmuştur.*

Yıldız denizde de karada da kılavuzdur. Onu gözet rehber odur.

Gözünü onun yüzüne tut, gönlünü ona yönelt. Beyhûde dedikodu yolunun tozunu kaldırma!

Zira o tozlarla yıldızlar görünmez olur. Göz sürçen dilden daha iyidir.

*Ancak vahiyle konuşan dildir ki o, toz koparmaz, bilakis toz giderir.*¹³²⁴

Demek ki salih insanlarla akadaş olan kimse, ilhama dahi mazhar olabilir. Mevlânâ, sahabenin yıldızlar gibi yol gösterici olmasının, onların vahye mazhar olan Hz. Peygamber (s.)'e arkadaş ve dost olmalarından dolayı olduğunu söyleyerek, bizleri, dedikoduyu terk ederek, vahye ve ilhama mazhar olmuş yani İnsan-ı kâmil olan kimselerle arkadaş olmaya ve ve onların sohbetine katılmaya davet etmektedir. Nitekim Hz. Peygamber (s.) de iyi arkadaşı güzel koku satan kimseye, kötü arkadaşı ise demirciye benzetmektedir. Attarcının yanında

¹³²⁰ Bu husus şu âyetlerde belirtilmektedir: “ Firavun (vezirine) dedi ki: ‘Ey Haman! Benim için yüksek bir kule yap. Olur ki ben o yollara (yani), göklerin yollarına erişirim de, çıkıp Musâ'nın İlahını görürüm. Çünkü ben onu mutlaka yalancı sanıyorum.’ İşte böylece Firavun'un kötü işi kendisine cazip gösterildi ve yoldan alıkonuldu. Firavun'un tuzağı elbette yok olacaktı.” Mü'min, 36-37.

¹³²¹ Mesnevî, c. VI., 2674 vd.

¹³²² Kehf, 61.

¹³²³ Bkz. Aclûnî, Keşfü'l-Hafâ, c. I., s.147.

¹³²⁴ Mesnevî, c. VI., /2665 vd.

bulunan kimsenin üzerine güzel kokular sirâyet ettiği gibi, demirci dükkanında bulunana da oranın is ve pası sirâyet eder, buyurarak¹³²⁵, iyi ve kötü arkadaşın insan üzerindeki etkisini dile getirmiştir.

25. Akıl

Akıl, sözlükte mastar olarak, menetmek, engellemek alıkoymak, bağlamak gibi anlamlara gelmektedir. Akıl, insanı diğer canlıdan ayıran ve onu sorumlu kılan temyiz gücü, düşünme ve anlama melekesidir.¹³²⁶ Terim olarak varlığın hakikatini idrak eden, maddi olmayan, fakat maddeye tesir eden basit bir cevher; maddeden şekilleri soyutlayarak kavram haline getiren ve kavramlar arasında ilişki kurarak önermelerde bulunan, kıyas yapabilen güç demektir.¹³²⁷

Akıl kelimesi, Kur'ân-ı Kerim'de biri geçmiş, diğerleri geniş zaman kipinde olmak üzere kırk dokuz yerde fiil şeklinde geçmektedir.¹³²⁸ Bu âyetlerde akletmenin yani akılı kullanarak doğru düşünmenin önemi üzerinde durulmuştur.

İslam tefekkür tarihine baktığımızda hemen hemen çoğu İslam düşünürleri, aklın vazgeçilmesi imkansız bir epistemolojik fonksiyonunun bulunduğunu kabul etmişlerdir. Ancak bazı mezhepler ki, başta mutezile olmak üzere akılı, sınırsız bir güvenme ve mutlak bir bilginin kaynağı olarak değerlendirirken, ehl-i sünnet ve bazı mezhep mensupları aklın önemini inkar etmemekle beraber bütün bilgileri, mesela, gayb alemi ve ahiret halleri ile ilgili hususları anlamakta aklın, tek başına yetersiz olduğu üzerinde durmuşlardır.¹³²⁹

Mevlânâ da eserlerinde aklın öneminden ve lüzumundan bahsetmekte ve aklın Allah tarafından herşeyden önce yaratılan bir güç olduğunu vurgulanmaktadır;

*O yüceler yücesi, iki dünyadan da önce akılı yaratmadı mı?*¹³³⁰

Akıl, Allah'ın yarattığı en yüce şeydir; Allah akılla tanınır ve ona kulluk ancak akıl ile yapılabilir.

Canlıların bütün hareketlerini akıl idare eder. Aklın görünmeyen gücü bütün organlarımızın görevlerini tam olarak yapmalarını sağlar; eğer bu güç olmazsa organlar çalışmaz, canlı canlılığını sürdüremez bir hale gelir. Mesela el, akıl sayesinde işini yapar; akıl komut vermezse ayak yürümez, göz doğru göremez, kulak yanlış işitir. Hakikatte bütün işler akıldan hâsıl olur; organlar aklın emrinde çalışan aletlerdir.¹³³¹

Akıl, insanın kolu-kanadıdır; nasıl bir kuş kolsuz-kanatsız uçamıyorsa, akıl olmadan da insan birşey yapamaz.

Akıl anahtarı olmayan kişilerin, akıllı bir kişiye uymaları, onun görüşünü takip etmeleri gerekir.

¹³²⁵ Bkz. Buhârî, Zebâih, 31; Ahmed b. Hanbel, Müsned, c. IV., s. 408.

¹³²⁶ Er-Râzî, es-Sihâh, s.187; İbn Manzûr, Lisan, c. XI, s. 458; el-Münâvî, Te'arîf, s.407; Cürçânî, Ta'rifât, 197.

¹³²⁷ Cürçânî, a.g.e., Aynı yer.; Bolay, Süleyman Hayri, DİA., c.I, s.238.

¹³²⁸ Abdalbâkî, Mu'cem, ss. 594-95.

¹³²⁹ Bkz. Kadî, Abdulcebbâr, Şerhu'l- Usûli'l-Hamse, s.121; İbn-i Teymiye, Takıyyuddîn Ahmed, Mecmeu'l-Fetevâ, Tertib, Abdurrahman b. Muhammed el-Asımî I-XXXVII, Riyâd 1991, c. VII, s. 24, 539; Taftazânî, Şerhu'l-Akâid, s.12.

¹³³⁰ Mesnevî, c.VI, 1940.

¹³³¹ Fihi Mâfih, s.166.

*Eğer kendi hevalarına uyarlarsa, nefis peşinde koşarlarsa “zaman timsahı”nın ağzında yem olurlar.*¹³³²

Mevlânâ, aklın insanı belli bir noktaya kadar götürmesinin yeterli olduğunu, oradan sonrasının daha üstün bir akıla bırakılması gerektiğini şu misallerle anlatmaya çalışır. Mesela, elbise diktirmek istiyorsak aklın bizi terziye kadar götürmesi yeterlidir. Ondan sonra en iyisini terzi bilir. Yine tıraş olacaksan berbere kadar, hasta isen doktora kadar gideceksin; ondan sonrasını uzmanlara bırakmalısın, çünkü, eğer o alanların uzmanı değilsen, akıl orada sana yardım etmeyecektir.¹³³³

Akıl, hadiseler dünyasını bile bir dereceye kadar idare edebiliyorsa, hadiselerin ötesindeki dünyayı belirlemesi ve ona kendisini kabul ettirmesi zor görünmektedir. Akıl yalnız rasyonalist bilgiyi elde edebilir. Ama mutlak bilgi söz konusu olduğunda, bunu devşirebilecek kaynak, bu salt akıl olmaz. İşte Kant'ta “akılla metafizik kurulamaz” görüşünü savunarak bu probleme işaret etmektedir.¹³³⁴ O halde salt akıl sadece görünüşler âleminde bilgi üretebilmektedir. Metâfizik âlemde, salt akılla bilgi elde etmek imkansızdır.

Senelerdir akılı putlaştıran Batı toplumları hakkında, onların içerisinde yaşayan İran'lı düşünür A. Reza Aresteh şöyle demektedir: “Şu anda Batı, aklın toplumsal hayattaki uygulamalarının sonuna yaklaşmış ve aklın tek başına güvenliği ve içbarışı sağlamak için yeterli olmadığını anlama aşamasına gelmiştir.”¹³³⁵

Buraya kadar aklın önemi ve bazı alanlarda yetersiz olduğunu dile getirdik. Şimdi ise Mevlânâ'nın işarette bulunduğu âyetleri vererek onları nasıl yorumladığına bakalım.

“...İnsanlardan bazıları ‘Rabbimiz bize (vereceğini) dünyada ver!’ der. Artık (böyle diyen) o kimseye ahirette hiçbir nasib yoktur. Onların kimi de: ‘ Ey Rabbimiz bize dünyada da güzellik, ahirette de güzellik ver ve bizi cehennem azabından koru!’ der. İşte onlara, kazandıklarından bir pay vardır. Allah hesabı çok çabuk görür.”¹³³⁶

Akıllar arasındaki farklılık, bil ki mertebe bakımından yerden göğe kadardır.

Akıl vardır ki güneş kadar parlaktır. Akıl vardır ki, zühre yıldızından da aşığıdadır, yıldız akmasından da.

Akıl vardır ki bir sarhoş kandili gibidir. Yine akıl vardır ki ateşten sıçrayan kıvılcıma benzer.

Zira gaflet bulutu, önünden sıyrılınca Allah'ı gören- yani onun vahdet ve kudretini idrak eyleyen- akıllar meyve verirler.

Akl-ı cüz'î aklın adını kötüye çıkarmıştır. Dünya muradı da böyle, insanı ahiret muradından mahrum bırakır.

O -yani tam akıllı olanlar- av oldukları için avcının cemâlini görmüşler, cüz'î akıllı olanlar ise, avcılığa kalkıştıklarından av yakalama gamını çekmişlerdir.

O -yani akl-ı kül sahibi- hizmetle hizmet edilme nazına erişmiştir; öbürü ise, kendisine hizmet edilmeyi dilemiş, yüce yolundan geri dönmüştür.

¹³³² Mesnevî, c.VI, 4085 vd.

¹³³³ Fîhi Mâfih, ss. 174-75.

¹³³⁴ Filiz, Şahin, İslam Felsefesinde Mistik Bilginin Yeri, İnsan yayınları, İstanbul 1995, s. 138.

¹³³⁵ A. Reza Aresteh, Aşkta ve Yaratıcılıkta Yeniden Doğuş, s. 117.

¹³³⁶ Bakara, 200-202.

Cüz'î akıl sahibi Firavunluğundan suyun esiri olmuş,-yani suda boğulmuş-Benî İsrâîl ise, esirlikten yüz Sührâb¹³³⁷ kadar kuvvet ve kudret bulmuştur.

Dünya işleri tersine ve ustaca bir oyundur, yaman bir ferzin-benttir¹³³⁸. Hileye kalkışma ki, devlet ve baht işidir.

Hayal ve hile ile harekete kalkışma! Zirâ, ganî olan Allah, hileciyi muvaffak etmez.¹³³⁹

Mevlânâ bu beyitleri ile şunu anlatmaktadır; akıllar çok farklı yaratılmış olmalarına rağmen genelde iki grupta müteala edebiliriz. Birincisi tam akıllılar diğer bir ifade ile Akl-ı küll; bunların özelliği Allah'a av olmak yani ; O'nun emir ve yasaklarını sırf O'nun rızasını kazanmak ve cemâlini müşâhede etmek amacı ile ifa ederler. Yine bu akıl sahiplerinin özelliğinin yukarıdaki âyette de ifade edildiği gibi dünya ve ahirette iyilik ve güzellik taleb edip cehennem azabından Rabb'lerine sığınmalarıdır. İkinci grupta olanlar ise cüz'î akıl sahipleridir. Bunların özellikleri de, sürekli av yakalama peşinde olduklarından gamlı ve kederlidirler. Yani; dünyada mal, mülk avcılığına çıkıp, o avları elde etmek için her türlü hile ve tuzağa tevessül edip yakalamaya çalışırlar. Fakat istediklerini elde edemeyince de hayatları zehir olur. Onun için onlar Rabb'lerinde sadece bu dünyanın iyilik ve güzelliklerini isterler. Halbuki Allah Teâlâ "Her kim Rabb'ine kavuşmayı ümit ve arzu ediyorsa, güzel bir amel işlesin ve ibadette Rabb'ine hiçbir kimseyi ve hiçbir şeyi ortak koşmasın"¹³⁴⁰ buyurmaktadır.

Görüldüğü gibi Mevlânâ, âyette sadece dünyanda iyilik isteyen kimseleri cüz'î akıl sahipleri olarak, hem dünyada hem de ahirette iyilik arzu edenleri ise külli akıl sahipleri olarak tefsir etmektedir.

Yine Mevlânâ bir başka yerde tam akıl (akl-ı küll) ile parça-buçuk akıl (cüz-i akıl) karşılaştırdığında şunları söylüyor: tam akıl özdür, içtir; parça-buçuk akıl ise deridir, kabuktur. Tam akıl, aklın aklıdır.¹³⁴¹ Parça-buçuk akıl, çoğu zaman deliller peşinde koşar, gene çoğu zaman kendini değiştireceğine, gerçekleri kendi görüşüne göre değiştirir. Bu nedenle insan tam akıl ile bağlantı kurmaya çalışmalıdır. Parça-buçuk akıl çeşitli şekiller, renkler ve olaylar arasında şaşırıp kalmışken, tam akıl olayların, şekillerin ve renklerin üstündedir.¹³⁴² Mevlânâ'nın "akl-ı küll" dediği akıl, Allah'ın vahyi ve ilhamı ile nurlanmış ve her an O'nun ışığını alan üstün akıldır. Diğer bir ifade ile peygamberler ve Allah'ın veli kullarının aklıdır. Tam akıl, herkesin, her şeyin iç yüzünü görür. Renksiz, şekilsiz akıl çeşitli elbiseler giyerek, farklı varlıklar şekline girerek evrene dağılmış, dış özelliklerine göre birer ad almıştır. Fakat çıplak olarak insanlara gözükse idi; güneş onu ışığı karşısında kapkaranlık kalırdı.¹³⁴³

Mevlânâ, şu âyet-i kerimeye işâret ederek: "**Sidreyi kaplayan kaplamıştı. Muhammed'in gözü kaymadı ve kamaşmadı. Andolsun O, Rabb'inin en büyük âyetlerinden bir kısmını gördü.**"¹³⁴⁴ Buradaki "Mazâğa'l-basaru= Gözü kaymadı ve kamaşmadı." Cümlesini akl-ı küll olarak yorumladığından, Hz. Peygamber akl-ı küll

¹³³⁷ Sührâb: Meşhur Zâl oğlu Rütüm'in oğlu olduğu rivâyet edilir. (Bkz. Tâhiru'l-Mevlevî, Şerh-i Mesnevî, c.XIV., s.135.

¹³³⁸ Ferzin-bent: Satranç oyununda veziri temsil eden taşın alınması. (Bkz. Mevlevî, a.g.e., a.yer.)

¹³³⁹ Mesnevî, c. V., 461 vd.

¹³⁴⁰ Kehf, 110.

¹³⁴¹ Mesnevî, c.I, 3756

¹³⁴² Mesnevî, c.III, 1151 vd.

¹³⁴³ Mesnevî, c.IV, 2178 vd.

¹³⁴⁴ Necm, 16-18.

sıfatı ile sıfatlandırarak bu aklın Peygamberler ve velilerin akli olduğunu daha açık bir ifade ile ortaya koymuş oluyor.

Cenâb-ı Hakk Akl-ı küll için “Mazâğa ’l-basaru” dedi. akl-ı cüz ise her tarafa bakar durur.

Has kişilerin nuru, “Mazağa ’l-basaru” aklıdır... Karga akli ise, ölümlere mezar kazma üstadıdır.¹³⁴⁵

Karga arkasında uçan ruhu, nihâyet kabristana götürür!¹³⁴⁶

İşte Akl-ı Küll olan Hz. Peygamber Mirac gecesinde Sidre-i Müntehaya vardığında gözünü Hakk’a dikmiş onu temâşa etmiş ve hiçbir yere çevirmemiştir. Halbuki akl-ı cüz’i ise Hakk’ı bulup müşahede edemediğinden gözünü her tarafa çevirip bakar. Yani Allah (c.) dışında her şeyle meşgul olur durur. Diğer bir ifade ile Akl-ı küll sahibi Mutlak Ben’de kendi beşeri benliğini yok ettiği için O’nun özelliklerini kazanmıştır. Halbuki akl-ı cüz sahibi fizik alemde kaldığından metafizik alemden ve olaylarından habersiz bir şekilde yaşar.

Mutasavvıfımız Mesnevî’nin bir başka yerinde insanın cesedindeki ruhu padişaha, akli ise vezire benzeterek Firavun ve Süleyman (a.)’ı örnek verir. Firavunun veziri Haman fesatçı akli, Süleyman (a.)’ın veziri Asaf ise akl-ı küllü temsil etmektedir. Her kim Hâmân gibi bir kimseyi kendisine vezir ve yardımcı seçerse her ikisi de bedpahlıktan kurtulamaz. Onların amelleri bir biri üstüne yığılmış karanlıklar gibidir. Halbuki Âsaf gibi birini kendisine vezir tayin ederse, nur üstüne nur, anber üstüne anber olur, demektedir. Şimdi Mevlâna’nın lisanından dinleyelim;

Ceset de ki ruh, hayat padişahı, akıl da veziri gibidir. Fesatçı akıl ruhu kötülöklere götürür.

...

Ey ruh Sultanı, cüz’i akli değil, kendine küllî akli vezir yap.

Heva ve hevesi kendine vezir tayin etme ki mübarek ruhun namazdan kalmasın.

Zira bu heva ve heves haristir ve yalnız içinde bulunduğu hali görür. Akl-ı maad ise din gününü, kıyamet gününü düşünür.

Aklın iki gözü de işin sonuna bakar. Ahiret gülünü elde etmek için dünya dikenlerine tahammül eder.

Aklın dikenlerine tahammül ederek beklediği gül, öyle bir güldür ki ne solar, ne de dökülür. Koku almayan her burun o gülden uzak olsun.¹³⁴⁷

¹³⁴⁵ Mevlânâ bu beyti ile Habil İle Kabil kıssasından bahseden şu âyet-i kerimeye işaret etmektedir: “ Derken Allah, kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini ona göstermek için yeri eşeleyeni bir karga gönderdi. (Katil kardeş): “ Yazık bana! Şu karga gibi olup da kardeşimin cesedini gömmekten aciz mi oldum? “ dedi. Artık o yaptığına pişman olanlardan oldu.” Maide, 31./ Bu konuyu FihîMâ Fih’te daha detaylı bir şekilde şöyle anlatmaktadır: “ İlk önce var olan şeyleri inceleyecek olursana aslı ve başlangıcının vahiy olduğunu ve peygamberlerden öğrenildiğini görürsün. Nebiler akl-ı Külldür. Meselâ karga hikayesinde Kabil Habil’i öldürmüş ve ne yapacağını şaşırmişti. Bu arada bir karga başka bir kargayı öldürmüştü; Kabil karganın toprağı eşerek, ölü kargayı oraya gömdüğünü ve üzerine toprak örttüğünü görmek suretiyle mezar yapmayı ve ölüyü gömmeyi ondan öğrendi. Akl-ı Küll her şeyi ortaya koyan, bulan, meydana getirendir. Akl-ı Küll’ü Akl-ı cüz’iye bağlayan veliler ve nebilerdir. Bkz. A.g.e. s. 220.

¹³⁴⁶ Mesnevî, c. IV., 1329 vd.

¹³⁴⁷ Mesnevî, c. IV., 1276 vd.

Demek ki, hevâ heves içinde bulunan akl- meaş sadece üzerinde bulunduğu durumu düşünür. Akl-ı meâd ise din gününü yani kıyamette elde edeceği mükafat veya cezayı düşünür ve oradaki gülü elde etmek için dünyada ki dikenlere, yani Allah yolunda başına gelen belâ ve musibetlere tahammül eder.

Mevlânâ bir başka yerde Mecnûn ile devesinin hikayesini, akıl ile nefsin bedendeki mücadelelerine benzetir. Mecnûn akı, yani ahireti düşünen akl-ı meâdî temsil eder. Deve ise, nefsi temsil etmektedir. Mecnûn Leylâ'nın yönüne doğru gitmek, deve ise geride bıraktığı yavrusuna doğru koşmak ister. Bu hal yol boyu devam eder. En sonunda Mecnûn, deveye maksuduna ulaşamayacağını anlayınca kendisini devenin sırtından aşağı atar. Çünkü çok yakın olan yolu onun yüzünden uzamıştı. İşte insanda nefsin arzu ve isteklerinden uzaklaşmaz, onlara herhangi bir sınır koymazsa Allah'a vasil olması uzar da uzar.

Ey deve: visale kadar giden yol iki adımdan ibaretti. Fakat senin mekrinden yani; ben ileri gitmek isterken senin geri dönmenden, altmış yıldır vuslattan mahrum kaldım.

Yol yakındı. Ben ise çok geç kaldım. Bu süvarilikten, yani senin sırtında gitmekten usandım.

...

Beden merkebinden inmeyen bir süvariden, güzel sözlü olan hakîm nefret eder.

*Ey sâlik; sen top ol da aşk çevganının darbesi ile yuvarlan.*¹³⁴⁸

Yani ey sâlik; ne halde bulunursan bulun, nasıl olursan ol, şâyet iki kalçan üstünde sürünecek derecede sakatta olsan seyr ü sülûkünden ve Hakk'ı talep etmekten bir an dahi geri kalmamalısın.

Yine gerçek akıl, kişiyi hakiki dosta götüren ve gerçek akıllı da dünya ve ahirette daima kendisinin yanında olacak dostu bulan veya en azından onu arayandır. Mevlânâ bu düşünceyi çeşitli örneklerle şöyle izah etmektedir:

Aklı başında olan bilir ki, akıllılık taslamak şeytandan, aşk ise Âdem'dendir.

Zekilik taslamak, denizlerdeki yüzücü gibidir; ekseriyâ sonunda o, boğulur gider!

Yüzücülükten vaz geç, kin tutma! Bunu ırmak veya ceyhun nehri sanma, deryadır bu!

Hem böyle uçsuz bucaksız ve derin bir derya ki, yedi deniz ona nisbetle saman çöpüdür!

Aşk, has erlerin gemisidir; onun afete uğraması nâdirdir, kurtuluş ihtimali fazladır.

Akıllılığı bırakta hayrete itibar et; akıllılık zan, hayranlık ise nazardır.

Aklı, Mustafa (s.)'nin yolunda kurban edip "Allah bana yeter" le iktifa et.

Kenan gibi gemiden ayrılma; onu da kuvvetli zannı mağrur edip aldatmıştı!

Dağa çıkar sığınırım; ne diye Nuh'un minnetini çekecekmişim?¹³⁴⁹ demişti.

¹³⁴⁸ Mesnevî, c.I., 1570 vd.

¹³⁴⁹ Mevlânâ bu son beyitleri ile şu âyet-i kerimelere işarette bulunmaktadır: "Nuh dedi ki: gemiye binin, onun yüzüp gitmesi de, durmasında Allah'ın adıyla. Şüphesiz ki Rabb'in çok bağışlayan, pek esirgeyendir. Gemi,

...

*Keşke (Kenan), yüzmesini bilmeseydin de Nuh'a ve gemisine sığınsaydın!
Keşke hile, düzen bilmeyen bir çocuk olup annenin kucağına yerleşseydin!
Veya naklî ilme gönlün kânî olmayıp bir veliden vahyî ilim elde etseydin.*

...

Aklı, yâr yolunda kurban et! Zaten her yerde akla yardım ondandır.

Akıllılar, akıllarını o yana salmışlardır; bu tarafta ancak ahmak ve fodullar kalmıştır!

Akılın, hayretle bu baştan çıkıp gitse saçının herbir teli akıl ve baş kesilir!¹³⁵⁰

Mevlânâ insanın maneviyat yolculuğunu dipsiz ve bucaksız denizlerde yüzmeye benzetmektedir. İşte bu nedenle sâlik bu yolda aklını Muhammed Mustafa (s.) ve onun gerçek varisleri olan mürşid-i kâmillerin yolunda kurban etmelidir. Onların huzurunda kendi akılı ile hareket eden mürit, Nuh (a.)'un gemisine binmeyen Kenan gibi bu manevyat yolculuğunda boğulup helak olur. İşte zahiri ilim sahipleri de Kenân gibi mürşid-i kamillere teslim olmakta zorlandıklarından bu yolda mesafe katetmeleri bir hayli zordur.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: Mevlânâ, bir küllî akıl, bir de cüz'î akıldan bahsetmektedir. Böylece genelde akılı ikiye ayırmış olmaktadır. Ona göre, küllî akıl, Allah'ın ahlakıyla ahlaklanıp, O'nun sıfatlarına mazhar olan peygamberler ve insan-ı kâmillerin akıllarıdır. Cüz'î akıl ise, heva ve hevesine kul ve köle olan insanların akıllarıdır. Bu nedenle küllî akıl sahipleri daima Rabblerinden dünya ve ahirette kendilerine iyilik ve güzellik ihsan etmesini isterler. Cüz'î akıllılar ise sadece dünyada iyilik ve güzellik talebinde bulunurlar. Çünkü o akıl sahipleri fizik alemden başka alemlerden habersizdirler. İslam felsefesinde de Farabi ve İbn Sina akılı çeşitli kategorilere ayırmış Mevlânâ'nın akılı küllî diye isimlendirdiği akılı onlar müstefâd akıl olarak isimlendirmişlerdir. Onlara göre müstefâ akıl, bu mertebede bilfiil akıl tarafından maddeden tecrit edilen ma'kulleri, gayr-i maddî olması sıfatıyla kendini kavradığı gibi doğrudan kavrar.¹³⁵¹

26. Mü'min Münâfık-Kâfir

Mevlânâ'nın bu konu da işaret ettiği ve işâri olarak yorumladığı âyetin Meâli şöyledir:

***a- "İki denizi saltıvermiştir. Birbiri ile neredeyse kavuşacaklardır. Aralarında engel vardır, bir an bile birbirlerine kavuşamazlar. Şimdi Rabb'inizin hangi nimetlerini yalanlayabilirsiniz."*¹³⁵²**

Âyette geçen "iki deniz" tefsir kitaplarında, "gök suyu (yağmur), yer suyu (kaynak), İran, Anadolu suları ve inci mercan suları veya denizleri, veya sadece deniz

dağlar gibi dalgalar arasında onlarla birlikte yüzüp gidiyordu. Nuh, gemiden uzakta bulunan oğluna, "Yavrucuğum! Sende bizimle beraber bin, kafirlerle beraber olma" diye seslendi. Oğlu, "Beni sudan koruyacak birdağa sığınacağım" dedi. (Nuh), "Bugün Allah'ın emrinden (azabından), merhamet sahibi Allah'tan başka koruyucu yoktur" dedi. Aralarına dağ girdi, böylece o da boğulanlardan oldu." Hûd, 41-43.

¹³⁵⁰ Mesnevî, c.IV., 1423 vd.

¹³⁵¹ Geniş bilgi için bkz. Macit, Fahri, İslam Felsefesi, çev.: Kasım Turhan, İklim Yay. İstanbul 1992, ss. 113-30

¹³⁵² Rahmân, 19-21.

veya su” olarak ele alınıp yorumlanmıştır.¹³⁵³ Mevlânâ ise zahiri manasının yanında işârî olarak, iki denizden birini kafir, diğerini ise mü'min olarak yorumlamaktadır. Şimdi Mevlânâ'nın yorumuna bir göz atalım:

Nâr ve nûr ehli olanlar, yani cehennemliklerle cennetlikleri bir dükkanda çalışan esnaf gibi gör. Bir dükkanda çalıştıkları, -dünyada beraber yaşadıkları- halde aralarında manevî bir berzah, bir mania vardır ki birbirlerine karışmazlar.

Nâr ve nûr ehli olanlar, sûretâ karışmışlardır. Lakin aralarında Kâf dağı kadar bir mâni vardır.

Meselâ ma'den içinde altın ile toprak karışıktır. Fakat ikisinin mahiyyeti arasında yüzlerce fark vardır.

Kezâ inci ile boncuktan müteşekkil bir gerdanlıkta bu iki cevherin bulunması, bir handa bir gece kalacak iki misafirin ihtilafı gibidir.

O denizin yarısı şeker gibi tatlı, rengi de ay gibi parlaktır.

Diğer yarısı yılan zehri gibi acıdır. Lezzeti acı olmakla berâber rengi de zift ve katran misilli karadır.

Her iki deniz, yânî hîdâyet ve delâlet erbâbı, deniz suyu gibi dalgalanır ve çarpışır.

Dar ve tahammülsüz cisimlerin çarpışması, ruhların sulh ve ceng hususundaki ihtilafındandır.¹³⁵⁴

Mevlânâ bu beyitlerle, birbirine karışmayan, fakat yan yana duran iki denizin; bir dükkanda, bir toplumda hatta bir evde beraber bulunup da birbirine karışmayan mü'min ve kafirlere işaret ettiğine çeşitli metaforlarla beyan etmektedir.

b- “Güzel olan ülkenin bitkisi Rabb'inin izniyle çıkar (ve yetişir). Fena ve verimsiz olan bir yerin nebatı ise çıkmaz; çıkanda bir şeye yaramaz. İşte âyetleri, şükredek bir kavim için böyle açıklarız.”¹³⁵⁵

Kuşeyrî bu âyetin yorumunda şöyle demektedir: “Kim aslını, yani batınını temizlerse, onun zahiri fiilleri de aslına uygun olarak ortaya çıkar.” Kısacası cevherinde ne varsa insanın zahirinde o ortaya çıkar.¹³⁵⁶

Mevlânâ ise güzel olan ülkenin bitkisini mü'min, fena ve verimsiz olan nebatı ise kafir ve münafik olarak yorumlamaktadır. Şimdi Mevlânâ'nın lisanından dinleyelim:

İmanlı kişi feyizli bereketli, ekime müsait, tertemiz bir tarlaya benzer. İmansız kişi ise çorak, hiçbir şey bitirmeyen kötü bir arazidir. İmanlı, melek gibi ma'sumdur. İmansız ise şeytan ve canavar misalidir.

Bir birine zıt olan her iki taraf sûretinin ve şeklinin birbirine benzemesi câizdir. Acı suyun da, tatlı suyun da berraklığı ve duruluğu vardır.

¹³⁵³ Bkz. Taberî, Câmiu'l-Beyân, c.XI, ss. 586-87; Maverdi, c. V, ss. 429-30; Zemahşerî, Keşşâf, c.IV, s. 45; Razî, Tefsîru'l-Kebîr, c.XXIX, ss.88-89; Kurtubî, c.XVII, s.106; Bursevî, Ruhü'l-Beyân, c.IX, s.295; Âlûsî, c.XXVII, s.105.

¹³⁵⁴ Mesnevî, c.I, 2671 vd.; yine bu âyet-i kerimeyi bir başka yerde denizin birisini ten denizi, diğerini ise gönül denizi olarak yorumlamaktadır. Bkz. Mesnevî, c.II.,1374 vd.; benzeri yorumları tasavvufî tefsirlerde de görmekteyiz. Bkz. Kuşeyrî, Letâif, c.III., s. 507; Kâşânî, Te'vilât, c.II., s.142; Bursevî, Ruhü'l-Beyân, c. IX., ss.296-97.

¹³⁵⁵ A'raf 58

¹³⁵⁶ Kuşeyrî, Letâif, c.II., ss.542-543.

Şunu iyi bil ki, tatlı suyu acı sudan ayırt edecek kişi, ancak zevk sahibi olan, onları tadabilen kişidir.

İnanan kişi, işlerini Allah emretti diye yapar. İnanmayan ise, mücadele ve gösteriş olsun diye yapar. Böyle inatçı kişilerin başlarına toprak saç.

O münafık, gerçek mü'minle beraber namaza gelirse de, onun gelişi ibâdet için değil gösteriş içindir.

İnanan kişi ile münafık, her ikisi bir oyun başında iseler de kendi inançlarına göre aynı işi yapıyorlarsa da, onlar birbirlerinden çok uzaktadırlar. Birisi Merv şehrinde öteki Rey şehrinde.

Onların her biri kendi makamına gider. Her biri kendi adına yaşar, kendi adına uygun olarak yürür.

Dünyada acı ve tatlı denizler bulunmaktadır. Aralarında bir berzah vardır, onların karışmalarına engel olmaktadır.

Şunu iyi bil ki, bu iki denizde bir asıldan, bir kaynaktan meydana gelir. Sen ikisinden de vazgeç. Onların kaynağına git.

Şu da bir gerçektir ki, kötü kişinin övülmesinden arş titrer. Allah'tan korkan muttaki kişi de, kötü methedilince, metheden kişi hakkında fena bir zanna kapılır.

Kalp altını da, halis altını da mihenk taşına vurmuyunca ayarını anlayamazsın.

Allah, her kimin ruhuna, iyiyi kötüden ayırma kabiliyeti vermişse, o kimse gerçek imanı, şüpheden ayıra bilir.¹³⁵⁷

Bu beyitlerde Mevlânâ, verimli toprağı mü'min olarak, verimsiz ve çorak toprağı ise kafir olarak tevil etmektedir.¹³⁵⁸ Yine mü'mini tatlı suya münafığı ise acı suya benzetmekte, berraklık ve saflığı bakımından her ikisinin de aynı görünümde olduğunu ancak tadan kimsenin aralarındaki farkı anlaya bileceğini vurgular. İşte mü'minle münafıkta şeklen aynı gözükürler, fakat zevk ehli olan kimse o ikisi arasındaki farkı anlayabilir. Ayrıca Mevlânâ bu benzetmesiyle yukarıda değindiğimiz şu âyet-i kerimeye işarette bulunmaktadır. “ (Suları acı ve tatlı olan) iki denizi Salı vermiş, birbirlerine kavuşuyorlar. (Fakat) bir birlerine karışmağa engel bir perde vardır.”¹³⁵⁹ Yine Mevlânâ'nın dikkat çektiği bir husus mü'minlerin özelliklerinden birisi ise zalim ve fasıkların övmemeleri, çünkü onun medh edilmesinden arşın titreyeceği gibi, birde öven kimse hakkında insanların fena düşünmesine neden olur. Bu nedenle bu gibi eylemlerden kaçınılması ve uzak durulması gerekir. Şu da bir gerçektir ki tasavufta asıl olan herşeyin kaynağına ulaşmaktır. Yani acı suyuda tatlı suyu da yaratan kaynağa yani Allah'a vasil olmaktır. Buda ancak sâlikin, gerçek benliğinin üzerindeki örtüleri kaldırarak varoluşunu gerçekleştirmekle mümkündür.

Mevlânâ başka bir yerde deveyi, mü'mine, katırı da inanmayan kişiye benzetmekte ve aralarında geçen şu diyalogu bize aktarmaktadır:

Katır, deveye dedi ki: Ey iyi arkadaşı; yokuşlarda, inişlerde ve sarp yollarda,

Sen düşmüyorsun, güzelce gidiyorsun. Ben ise yolunu şaşırılmış kimse gibi, tepe taklak oluyorum.

¹³⁵⁷ Mesnevî, c. I., 283 vd.

¹³⁵⁸ A'raf, 58.

¹³⁵⁹ Rahman, 19-20

Ben ister kuru bir yol olsun, ister çamur bulunsun he an yüzü koyun düşüyorum.

Bunun sebebinin ne olduğunu bana anlat ki, ben de nasıl yaşamak lazım geldiğini öğrenmiş olayım.

(Deve) dedi ki: benim gözüm, seninkinden daha parlaktır; bundan başka, bir de yüksekte bakmaktadır.

Yüksek bir dağa çıkınca oradaki patikanın sonunu dikkatlice görürüm

Cenâb-ı Hakk, gözüme bütün yolların iniş ve çıkışını gösterir.

Ben her adımı görerek atarım, onun, için sürçmekten ve düşmekten kurtulurum.

Sen ise üç adımdan ötesini görmezsin. Tâneyi görür, onun altındaki tuzağı fark etmezsin.

*Oturmakta, inmekte ve yürümekte kör ile gören eşit olur mu?*¹³⁶⁰

Bu beyitlerle şu âyet-i kerimeye işaret edilmektedir; “ İki fırkanın (inanana ile inanmayanların) misali, kör ve sağır, gören ve işiten kimsenin misâli gibidir. Bu iki zümre hiç eşit olur mu? Artık düşünmez misiniz.”¹³⁶¹ Yani Mevlânâ burada, varoluşunu gerçekleştirerek yalın benliğini kazanan ve herşeyin kaynağına ulaşmış olan kimseyi mü’min olarak değerlendirirken, akli, zihni toplumsal değer ve yargılarla pırangalanmış ve böylece sağlıklı düşünemeyen kimseye de kâfir demiştir.

Yine Mevlânâ, dünyayı hamama benzetir. Bilindiği gibi hamamın bir yıkanılan yeri bir de küllüğü vardır. Mevlânâ, mü’minleri temizlenenlere, kafirleri, şehvetperestleri ve servet peşinde koşanları ise, hamamın küllüğüne kömür, tezek, çerçöp taşıyanlara benzeterek şu âyet-i kerimeye işaret ederek; “Onların nişanı, yüzlerindeki secde izlerinden belli olur,”¹³⁶² diyerek, hamamda yıkananlarla pislik taşıyanların yüzlerinden belli olacağına dikkatleri çekmektedir.¹³⁶³

Mevlânâ münafıklarla ilgili şu âyetlere işaretle bulunmaktadır:

c. “Onlar müstahkem kasabalarda, yahut duvarlar (siperler) arkasında bulunmaksızın sizinle toplu bir halde vuruşamazlar. Kendi aralarındaki savaşlar ise çetindir. Sen onları derli toplu sanırsın. Halbuki kalpleri darmadağındır. Bunun sebebi, akıllarını kullanmaz bir kavim olmalarındandır.”¹³⁶⁴

Müfessirler, âyette belirtilen kimselerin Yahidiler ve münafıklar olduğunu, “Kendi aralarında savaşları çetindir” kısmına ise üç şekilde mana verdiklerini görürüz. Birincisi; onların kuvvetleri, harb ve darbları kendi aralarında şiddetlidir. Size karşı bu şecaatı gösteremezler. Mücâhid’den aktarılan ikinci manası ise, onlar toplandıklarında kendi aralarında savaş lakırtısı yaparak, şöyle asarız, şöyle keseriz gibi şecaat ve kuvvet taslayarak laf ederler, tehdit savururlar. Fakat duvarlar ve

¹³⁶⁰ Mesnevî, c. III., 1753 vd.

¹³⁶¹ Hûd 24

¹³⁶² Fetih, 29.

¹³⁶³ Bkz. Mesnevî, c. IV., 243 vd.

¹³⁶⁴ Haşr, 14

siperler arkasından çıkmazlar. İbn Abbas'tan rivâyet edilen üçüncü tefsiri ise; onlar birbirlerine karşı sevgi beslemezler, boğuşur dururlar, bâtinleri perişandır.¹³⁶⁵

Cenâb-ı Hakk, doğru yolu bulamamış münafıklar hakkında: (Onların savaşmaları kendi aralarında şiddetlenir.) dedi.

Kendi aralarında kahramandırlar, fakat gazada evde oturan kadınlar gibidirler.

Gaybler âleminin kumandanı bulunan Hz. Peygamber: 'Ey yiğit, harpten evvel şecaat yoktur,' buyurmuştur.

Muharebe lakırdısı ederken, atıp tutarak, ağızları köpürür. Fakat harp kızışınca da, köpük gibi işe yaramazlar.

Gazâ lafı edilirken kılıçları uzundur, fakat müsâdeme esnasında o kılıçlar, soğan gibi kat kat kınlar içindedir.

Düşünce esnasında onların kalbi yaraları arar, saflara dalar, erlikler gösterir. Lakin onun tulumu bir iğne batırmakla boşalır.

Ben, cefaya uğrayıp cilalanacağı zaman kaçan, sonra da safa dileyen kişiye şaşarım doğrusu.¹³⁶⁶

Bu beyitlerle Mevlânâ, âyette de bildirildiği gibi, münafıkların, savaştan önceki dedi- kodularını ve gerçeğe uygun olmayan sözlerini açıklayarak, müfessirlerin aktarmış olduğu ikinci tefsiri kabul ettiğini ortaya koymaktadır. Ve münafıkların, Müslümanların safında savaşa çıkmalarının hiçbir faydasını olmadığını hatta fitne çıkaracaklarını şu âyete işarette bulunarak açıklamaktadır. Âyetin Meâlî şöyledir:

"Eğer onlar sizin içinizde onlarda (savaşa) çıksalardı, sizde şer ve fesadı arttırmaktan başka bir şey yapmazlar, aranıza muhakkak ki fitne sokmak isteyerek (bozgunculuğa) koşarlardı. İçinizde onlara iyice kulak vereceklerde vardır. Allah o zalimleri çok güzel bilendir."¹³⁶⁷

Edep ve terbiyeden kaçan kimseler, mertliğinde, mertlerinde yüz suyunu dökmüşlerdir.

Nasihât verenler, onları harpten alıkoydular da, böyle korkak ve hayasız kaldılar.

Herzevekillerin herzelerini, manasız sözlerini dinleme. Öyleleri ile muharebe safına girme.

Çünkü Cenâb-ı Hakk: "Mâ zâdüküm illâ habâlâ= (Eğer içinizde onlarda savaşa çıksalardı)¹³⁶⁸, size bozgunculuktan başka bir katkıları olmazdı." buyurmuştur. Sen de tenbel arkadaşlardan vaz geç.

Eğer onlar muharebede size yoldaş olurlarsa, gaziler de saman gibi içsiz kalır.

¹³⁶⁵ Taberî, Câmiu'l-Beyân, c.XXVIII., ss. 47-8; Beydâvî, Tefsir, c. V., ss. 322-3; Beğavî, Tefsir, c. IV., ss. 322-3; Şevkânî, Fethu'l-Kadîr, c. V., ss. 204-5; İbn-i Kesîr, Tefsir, c. IV., ss. 341-2; Alûsî, Ruhü'l-Meân, c. XXVIII., ss. 58-59; Bursevî, Ruhü'l-Beyân, c. VIII., ss. 586-87; Elmalî'lı, Hak Dini Kur'an Dili, c. VII., ss. 4858-59

¹³⁶⁶ Mesnevî, 11655 vd.

¹³⁶⁷ Tevbe,47.

¹³⁶⁸ Tevbe, aynı âyet.

Kendilerini sizinle bir safta bulundururlar, sonrada kaçarlar; safın kalbini, yani; cesaretini kırarlar.

Bunların içinde bulunmadığı az bir asker, münafıkların çoklukla bulunduğu bir ordudan daha iyidir.

Güzelce dövülmüş ve elenmiş olan az miktardaki bir badem, acı karışmış çok miktardaki bademden hoştur.

Bademin acısı ve tatlısı sureta birdir. Acı bademin nakıs oluşu, tatlı bademle aynı lezzette olmadığındandır.¹³⁶⁹

Mevlânâ bu mısraları ile münafığı acı bademe, mümini ise tatlı bademe benzetmekte, suretâ her ikisinin de insan cinsinden olduğunu ancak bir imtihanla karşılaşınca gerçek yüzünün ortaya çıktığını vurgulamaktadır. İşte münafık ta, muharebeden bahsedildiğinde, çok istekli ve taraftar olduğunu ballandıra-ballandıra anlatır ve onun gerçekten mücahid birisi olduğunu zannedersin. Fakat ne zamanki gerçekle yüz-yüze gelindiğinde, onun gerçek benliği ve kişiliği ortaya çıktığını görürsün. O halde müslüman münafıklarla aynı safta bulunmamalı, aksi takdirde onların sıfatları ile sıfatlanma gibi bir tehlikeye maruzkalabilir.

27. Ölüm

Mevlânâ'da ölüm, ruhun ölümsüzlüğü ve Allah'a vuslatın yolu olarak kabul edilmekte, Mutlak ve ölümsüz varlığa veya asla rucû' hareketi şeklinde değerlendirilmektedir. Mevlânâ'nın, eserlerinde genel olarak ölümü iradî ve tabîî ölüm olarak ele aldığını görmekteyiz. İradî ölümle tasavvuftaki riyâzet eğitimine dikkatleri çekmekte, tabîî ölümlerde ruhun, habishane kabul ettiği bedenden kurtuluşunu kastetmektedir. İradî ölümü şu mısraları ile ne güzel dile getirmektedir.

Riyazatle beden ölmesi, diriliktir; şu bedene zahmet vermek, canı ölümsüzlüğe ulaştırmaktır.¹³⁷⁰

Ne mutlu o kişiye ki, ölmeden önce öldü; yani bu bağın, bu üzümün aslından bir koku aldı.¹³⁷¹

Ben âşıkım, lâ kılıcıyla öldürülmüşüm; benim canım, belâ davulunun nöbet vurulduğu yer.

...

Benim de İsmâil peygambere mensup olanlar gibi ölümden bir korkum yok. Belki İsmâil gibi başımdan geçmişim.¹³⁷²

Mevlânâ bu beyitleri ile tasavvufî riyazat ve mücahede yolu ile nefsin her türlü şehvetin etkinliğini azaltmak anlamındaki ölümden bahsetmektedir. Zaten "ölmeden evvel ölünez" prensibi tasavvufun odak noktasını teşkil eden prensiplerden biridir. Diğer mutasavvıflar gibi Mevlânâ'da bu prensibi şiar edinen düşünürlerdendir. Ruhun cesetten ayrılması şeklinde tezahür eden tabîî ölümü ise şu beyitleri ile ifade etmektedir:

Ölüm tatlı geliyor bana; bu yurttan göçüşüm kuşun kafesi bırakıp uçuşması sanki.

¹³⁶⁹ Mesnevî, c.III., 4043 vd.

¹³⁷⁰ Mesnevî, c.III.,3387.

¹³⁷¹ Mesnevî, c.IV., 1393.

¹³⁷² Mesnevî, c.III., 4129 vd.

Bahçeye konan kafesteki kuş, gül bahçesini, ağaçları görür.

Kafesin dışındaki kuşlar, bir hoşça hürriyet hikayeleri söylerler.

Kafesin içindeki kuş, o yeşilliği görür de, ne bir şeyi yiyebilir, ne sabrı, ne kararı kalır.

Belki ayağındaki bağ çözülür diye her delikten başını çıkarır durur.

Gönlü de dışarıdadır, canı da; o kafesi bir açıversen ne yapar?¹³⁷³

diyerek, insan bedenini kafese, ruhunu ise o beden kafesinde mahpus olan

kuşa benzetmektedir. İşte insan, tabii ölümle öldüğü zaman ruhunu hürriyetine

kavuşturmuş olur.

Mevlânâ ahirete iştiyakın, ölüme pervasız gitmenin bir misalini de Bilâl-i Habeşi ile karısını konuşurarak verir;

Bilâl'in vücudu zayıflıktan hilale dönmüş, ölümün rengi yüzünü soldurmuştu.

Karısı görüp, "Ah, bu ne gam, bu ne dert" deyince Bilâl de, "Hayır bu ne zevk u safa" der.

Karısı, "Ey güzel yaradılışlı, ah ayrılık" deyince Bilâl, "Hayır visaldir, visal" dedi.

Karısı, "Bu gece sen gurbete gideceksin, akrabandan ayrılacaksın" dedi.

Bilâl, "Hayır, hayır... Belki canım gurbet yurdundan vatanına dönecek" dedi.

Karısı, "Artık biz senin yüzünü nerede göreceğiz? Dedi. Bilâl, "Yüce Rabb'in has kulları yanında dedi."¹³⁷⁴

Bir başka yerde:

Dünya arslanı av arar; azık arar. Tanrı arslanı ise hürriyet arar.

Çünkü ölümden yüzlerce varlık görür; pervane gibi varlığını yakar- gider o.

Ölüm sevgisi, gerçeklerin boyunlarında bir gerdanlıktır.¹³⁷⁵

Ruhun hürriyetini kazanma aşkından doğan bu ölüm sevgisi, Mevlânâ'nın ölüm karşısındaki tavrını ortaya koymaktadır. Gerçi insanı ölüm özlemi intihara sürükler ama, Mevlânâ bu tarz bir ölümü doğru bulmaz. Çünkü Allah'ın verdiği canı ancak Allah alır. Bunda kulun tasarrufu söz konusu değildir. Diğer taraftan ölmek istememek te sonucu değiştirmez.¹³⁷⁶ Mevlânâ'nın ölüm arzusu ruhun koptuğu asla rucû etmesinden başka birşey değildir.

Jaspers'e göre, insan ile hayvan arasındaki farklardan biri de ölüm hakkındaki bilgidir. Çünkü hayvan tarafından ölümün bilinmesi mümkün değildir. Halbuki insan, en sevdiği insanların ve kendisinin bir gün öleceğini bilir. Bu bilgi de onu varoluşuna biraz daha yaklaştırır.¹³⁷⁷ Anlamaya çalışanlar için ölüm, oldukça yaratıcı bir güçtür.

¹³⁷³ Mesnevî, c.III., 3974 vd.

¹³⁷⁴ Mesnevî, III., 3540 vd.

¹³⁷⁵ Mesnevî, c.I., 4075 vd.

¹³⁷⁶ Anbarcıoğlu, Meliha, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin Hayat ve Ölüm Hakkında Düşünceleri, ank. ÜDTCF., Doğu Dili ve Edebiyatları Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Ankara 1977, c.II., s.22.

¹³⁷⁷ Jaspers, Felsefi Düşünüşün Küçük Okulu, s. 161.

Hayatın en yüce ruhsal değerleri, ölümün düşünülmesinden ve araştırılmasından doğar. Ayrıca ölüm, bir büyüme sorunu ve hayatta erişilen aydınlanma düzeyidir.¹³⁷⁸ bir Demek ki insandaki ölüm düşüncesi insanın insanlığını anlamasına bir vesiledir.

Mevlânâ bu konu ile ilgili işarette bulunduğu âyet-i kerimenin manası ise şöyledir:

a. “Allah yolunda mallarınızı harcayınız. Kendinizi tehlikeye atmayınız. (Daima da) iyilik ediniz. Muhakkak ki Allah iyilik edenleri sever.”¹³⁷⁹

Bu âyetle ilgili olarak Mevlânâ şöyle bir olay anlatır; Hz. Hamza ömrünün sonlarına doğru savaşa giderken zırh giymez savaş meydanının da kendinden geçercesine ileri atılır ve çarpışır. Bunu gören arkadaşları, ona şöyle derlerdi: ‘Ey Resulullahın amcası, sen Allah’ın “kendinizi tehlikeye atmayınız” buyruğunu okumadın mı? Halbuki sen genç ve kuvvetli iken düşman safına zırhsız atılmazdın, bunun sebebi nedir.

Şimdi Hz. Hamza’nın cevabını Mevlânâ’nın lisanından dinleyelim.

Hamza cevaben dedi ki: ben genç iken, ölümü cihana veda olarak görürdüm.

Ölüme doğru kim isteyerek gider? Ejderha karşısında kim çıplak durur?

Lakin, Muhammed’in nuru sayesinde ben, şimdi, bu fani memlekete, (dünyaya) zebun ve bağlı değilim.

Zahiri hislerin ötesinde, Hakikat Şah’ının ordugahını, Hak Nur’u askerleri ile dolu görüyorum.

O ordugahta çadırlar, çadırlara geçmiş; çadır ipleri, iplere sarılmış... Beni gaflet uykusundan uyandıran Allah’a şükür ve hamt olsun.

Ölüm, kimin nazarında tehlike ise (tehlikeye atılmayın) emri de onadır.

Nazarında ölüm, hakikat kapısının açılmasına sebep olan kimseye ise hitap olarak (sâri’û=koşunuz) emri varid olmuştur.

Ey Allah’ın lütfunu görmüş olanlar, ferahlanın; ey ilâhi Kahr’a mazhar olanlar sizde esef edin...

Her kim ölümü Yusuf gördü ise, ona canını feda etti; herkim ölümü kurd gördü ise hidâyetten ayrıldı.

Oğul; herkesin ölümü, kendi rengindedir. Düşman olanlara düşman, dost olanlara dosttur.

Ayna beyaz yüzlü Türkün karşısında hoş renklidir. Siyah bir zencinin önünde ise siyahtır.

Ey can ölümden korkup kaçarsın ya... doğrusunu istersen, sen kendinden korkmaktasın.

Ölüm aynasında görüp de hoşlanmadığını, ölümün çehresi değil, senin çirkin yüzündür. Senin ruhun bir ağaç, ölüm de onun yaprağı mesabesindedir ki yaprak, ağacın cinsine göre olur.

O yaprak iyi ise de kötü ise de senden hasıl olmuştur. Nasıl ki, hoş ve nahoş, gönlüne gelen her şey, senden, senin varlığından gelir.

¹³⁷⁸ Elisabeth Kübler-Ross, Büyümenin Son Aşaması Ölüm, Ruh ve Madde Dergisi yay. Byy. Ve trs., s. 20.

¹³⁷⁹ Bakara, 195.

*Eğer sana bir diken batmışsa o diken sen dikmişindir. Eğer ipekli elbise içinde isen kumaşını kendin dokumuştundur.*¹³⁸⁰

Demek ki, ölüm insan-ı kamiller nazarında Yusuf kadar güzel, kafirler için ise çok korkunç bir olaydır. Mevlânâ'nın benzetmesi ile, ölüm, ayna gibi beyaz yüzlü Türk'ün karşısında hoş renkli, siyah bir zencinin karşısında ise siyahtır. Yani ölüm, insan-ı kamiller için çok aydınlık, kafirler için ise kapkaranlık bir gündür. Kısacası Mevlânâ ölüm olayını, kişiye göre değişebilir yorumu getirerek asırlar önce rölativist bir değerlendirme altında konuyu incelemiştir. Yine ölümün ayna teşbihi ile açıklanması, tasavvuf düşüncesindeki “ruhun bir ayna olduğu” metaforuna ters düşmez. Çünkü, ahlâkî kötülüklerin ve şer fiillerin insanın ruhunu kararttığı ve onu çirkinleştirdiği, tasavvufî riyazat ve amel-i salihlerle bu is ve pasların giderilebileceği düşüncesi tasavvufta eskiden beri savunula gelen bir tezdır. Ölüm anında insan kendi ruh aynası ile başbaşa kalır, ruhunun parlak ve paslı kısımlarını bizzat bir aynada görür gibi görür.

Yukarıda Meâlîni zikrettiğimiz âyet ile ilgili Mevlânâ bir başka yerde Hz. Ali (r.)'in dilinden şöyle yorumlamaktadır;

Benim, ecel tarafına aşkım ve muhabbetim bulunduğu için, “Velâ tülğû bi eydiküm ilettehlükeh= Kendinizi tehlikeye atmayınız” nehyi benim hakkımdadır.

Çünkü nehy, tatlı bir şeyden olur. Acı bir şeyden nehyetmeye hâcet var mıdır?

Kabuğu ve içi acı olan bir tanenin acılığı ve mekruhluğu zaten onun nehyidir.

*Ölüm tanesi benim için tatlı olmuş, “Bel ehyâün ‘inde Rabbihim= Bilakis Rabbleri katında diridirler”¹³⁸¹ âyeti benim gibi şehitler hakkında gelmiştir.*¹³⁸²

Görüldüğü gibi Mevlânâ “Kendinizi ellerinizle tehlikeye atmayınız” emrini Hz. Hamza ve Hz. Ali'nin ölümüne olan iştiyakları şeklinde işârî olarak tefsir etmekte ve ölümün âşıklar için çok tatlı olduğunu bunu için Allah (c.) onları kendi elleri ile öldürmelerinden nehyetmektedir.

Menâkıp ta ise, bu âyetin Mevlânâ tarafından, şu şekilde tefsir edildiğini kaydetmektedir:

“Elinizle kendinizi tehlikeye atmayınız” âyetindeki tehlikeyi, yüksek bir yerdendüşmek manasına alırlar. Halbuki bu böyle değil, belki, imamınız olmayan kimsenin sözünü dinlemekle nefsinizi tehlikeye atmayınız. Demektir.¹³⁸³

Halbuki tefsir kitaplarında bu âyet genellikle şu manalar verilmektedir; Allah yolunda cihad için infak etmeyi terk ederek günaha girme sonucunda helak olmak, günahların bağışlanacağından ümit keserek, tevbe etmeme yüzünden helak olmak, Allah yolunda cihadı terk ederek, helak olamak, düşmana galip gelemeyecek durumlarda şavaşa girişerek helak olmak, bütün bu manaların umumi olup, yukarıda saydığımız manaların hepsine şâmil olması şeklinde tefsir etmişlerdir.¹³⁸⁴

Mevlâna ölümü vuslat gecesi, diğer bir ifade ile gerdek gecesi (Şeb-i arus) olarak adlandırıyor. Bunu için şöyle buyuruyor:

¹³⁸⁰ Mesnevî, c. III., 3451 vd. Ayrıca bkz. Mecâlis, s.28

¹³⁸¹ Âl-i İmrân, 169. âyetin sonundan lafzen iktibas edilmiştir.

¹³⁸² Mesnevî, c. IV., 1702 vd.

¹³⁸³ Eflâkî, Menâkıp, c.I., s. 297.

¹³⁸⁴ Râzî, Tefsiru'l-Kebîr, c. V., ss. 115-17; Kurtübî, c. II., ss. 241-42; İbn-i Kesîr, Tefsir, c.I., ss. 235-36; Alûsî, Ruhu'l-Meânî, c.II., ss. 77-8.

*Cesedin ölümü, sır ehli için, Allah tarafından bir hediyedir. Halis altına makasın ne zararı olur.*¹³⁸⁵

*İmanla gittin mi dirisin; imanla öldün mü, ölümsüzsün.*¹³⁸⁶

Çünkü ölümüm kudret helvası gibi hoş geliyor bana; ölümüm dirilmemle el ele vermiş.

Ölümsüzlük ölümü, helaldir bize; azıksızlık azığı, azıktır bize.

*Bu ölüm, görünüşte ölümdür, iç yüzüyle yaşayış.*¹³⁸⁷

A güvendiğim kişiler! Beni kınayıp yererek öldürün; çünkü ölümsüz yaşayışım, ölümümde dir.

Gerçekten de yaşayışım ölümümde dir a yiğit; yerimden yurdumdan ne vakte dek ayrı kalacağım?

Bu dünyada duruşum benim için bir ayrılık olmasaydı, “İnnâ ileyhi râciûn=Biz gene dönüp O’na varanlarız”¹³⁸⁸ denilmezdi.

*“Raci” dönüp gelen, tekrar o şehre varana derler; zamanın ayrılışından kurtulup, vahdete ulaşana derler.*¹³⁸⁹

Gerçekten, dönme veya döndürülme ifadesi Kur’ân’da bir çok yerde geçmektedir. Allah’tan gelmek ve tekrar O’na dönmek meselesi, mümkün varlıkların ve özellikle insanın ontolojisi açısından önemli hususları içermektedir. Kullanılan “Rece’a” fiili geriye dönüşü belirttiği gibi, ayrı olanın kavuşmasını da belirtir. Zaten Mevlânâ’nın vurgulamak istediği de budur. Kişinin ilâhî bir mâhiyeteti hâiz olduğu ve ölümle tekrar ona kavuşacağı temasıdır. Ölüm ruhun aslına dönmesi ve Rabbine kavuşması için bir geriye dön çağrısından başka bir şey değildir.¹³⁹⁰

Görüldüğü gibi Mevlânâ ölümü insanın aslına dönüşü veya menşenin ilâhî bir cevher olması hasebiyle Allah’a dönüşü olarak telakki etmektedir. Diğer bir ifade ile ölüm, cismin ortadan kalması değil, Allah’a doğru yolculuk yapmasıdır. Varoluşçu düşünürlerden Jaspers de, sevdiğimiz, çevremizdekilerin ölümü, bize ölüm gerçeğini empoze eder, bizi sarsar; bu da bizi varoluşumuza yaklaştırır. Sanki ölüm bize, bizi kazandırır¹³⁹¹, diyerek Mevlânâ’nın fikirlerini çağırır.

Bu konu ile ilgili Mevlânâ’nın işaret ettiği bir başka âyet-i kerimenin meâli ise şöyledir:

b. “De ki: ‘Ey Yahudiler! Bütün insanları bir yana bırakarak yalnız kendinizin Allah’ın dostları olduğunuzu sanıyorsanız, bu iddianızda samimi iseniz haydi ölümü temenni ediniz. Ama onlar, yaptıklarından dolayı ölümü asla temenni etmezler. Allah zalimleri çok iyi bilir.”¹³⁹²

Tefsir kitaplarında bu âyetle ilgili olarak şöyle denilmektedir: Yahudiler, kendilerinin hidâyet üzere olduklarını, Hz. Muhammed (s.) ve ashabının ise dalalette bulduklarını iddia ediyorlardı. Bunun üzerine Allah Teâlâ: “Bu fikrinizde samimi

¹³⁸⁵ Mesnevî, 14108.

¹³⁸⁶ Mesnevî, c.III., 3378.

¹³⁸⁷ Mesnevî, c. I., 3940 vd.

¹³⁸⁸ Bakra, 156. âyetin sonu lafzen iktibas edilmiştir.

¹³⁸⁹ Mesnevî, c.I., 3948 vd.

¹³⁹⁰ Yakıt, Batı Düşüncesi ve Mevlânâ, ss. 100-1.

¹³⁹¹ Çiçek, Hasan, Carl Jaspers’in Siyaset Anlayışı, s. 117.

¹³⁹² Cum’a, 6-7.

iseniz ölümü temenni ediniz” buyurdu. Fakat –âyetin sonunda da belirtildiği gibi-yaptıklarından dolayı ölümü temenni etmediler.¹³⁹³

Şimdi, Mevlânâ'nın, bu âyetleri nasıl yorumladığını aktaralım:

“Ölüm muhabbeti” sâdıkların gerdanlığı olmuş, Yahudiler için de muhabbet davasında bir imtihan teşkil etmiştir.

Cenâb-ı Hakk Kur'ân'da “Ey Yahudiler, doğrulara ölüm fayda ve menfaattır. Faydalanmak arzusu var ya, onu ölüm için sarfedin bu daha iyidir.

Ey Yahudiler (İnatçılar), namus ve şerefınız için sözünüzde bari alamet (ölüm meyli) bulunsun, buyurdu.

Muhammed aleyhisselâm bu sancağı kaldırıncı, yani kendilerine ölüm temennisi teklifinde bulununca, hiç bir Yahudi o temennide bulunmaya cesaret edemedi.

Yahudiler, mal ve haraç getirdiler de ey sirâc-ı âlem, ey kandil gibi etrafı aydınlatan zât, bizi rüsvây etme dediler.

Bu sözün sonu yoktur. Madem ki, gözün dostu gördü, elini bana ver, yani samimi müslüman ol.¹³⁹⁴

Görüldüğü gibi Mevlânâ bu mısraları ile âyeti rivâyet ve dirâyet tefsirlerindeki gibi tefsir etmekte, ölümün sadıklar için gerdanlık konumunda olduğunu, ama günahkar ve fasıklar için ise korkunç bir vakıa olduğunu vurgulamaktadır.

Cenâb-ı Hakk, Azrâil'i ruhları kabzetmekle görevlendirince, Azrâil “Ya Rabb'i bütün halk bana düşman olur” der. Bunun üzerine Allah Teâlâ buyurdu ki; “Baş ağrısı, ateşli hastalık v.b. gibi zahiri ölüm sebepleri yaratırım. O zaman onlar senden gözlerini çevirip hastalıklara, yani sebeplere bakarlar.” Azrâil; “ Ya Rabb'i, Senin öyle kulların vardır ki sebepler onların gözlerinden düşürülmüş ve bütün perdeler yırtılmıştır,” der. Cenâb-ı Hakk “ Asla bakan kimse, şüphesiz seni görmez, çünkü onun için sen de bir perdesin,” buyurur. Mevlânâ, bu anekdotu anlattıktan sonra, asla bakan, aradaki vasıtaları görmeyen bu kulların nazarında ölümün nasıl bir şey olduğunu şu beyitleri ile izah eder:

Onlara ecel, şeker gibi gelirken artık onlarda korku niçin olsun?

Ten ölümünü, onlara acı gelir sanma. Onlar, kuyudan ve zindandan çimenliklere gitmedeler.

Bu ızdırap dolu âlemden kurtulmadalar. Hiçin kaybolmuşundan hiç kimse ağlamaz.

Zindanın bir burcunu yıksan bundan zindandakilerin gönlü incinmez. Onlar hiç;

“Yazık, mahpustan kurtulsun diye o mermer kırıldı.

O güzel mermer, o kıymetli taş zindanın burcunu süslemedeydi.

Onu parçalamakla zindandakiler kurtuldu. Onu kıranın elini keserek kısas lazımdır,” derler mi?

¹³⁹³ Bkz. Taberî, Câmiu'l-Beyân, c. XII., s.93; Kurtubî, Câmiu'l-Ahkâm, c. XVIII., s.63; İbn-i Kesîr, Tefsîr, c.IV., ss.389-90; Yazır, Hak Dini Kur'ân Dili, c.VII., ss.4958-59.

¹³⁹⁴ Mesnevî, c.I./ 4079 vd.

Hapisten çıkarılıp dar ağacına götürülenden başka kimse zindanı tercih etmez.

O kimseye, zehir içinden şekerden tarafa geçmek acı gelir mi?

*O can, ten kavgasından kurtulunca ten ayağı olmaksızın gönül kanadı ile uçar.*¹³⁹⁵

Demek ki her şeyin Allah'tan olduğunu bilen ve yakînen inanan kimselerin nazarında ölüm, ruhun beden zindanından kurtularak hürriyetine kavuşmasıdır. Mevlânâ bunu hapistekilerin hapishanenin duvarlarının yıkılmasına üzülmelerini düşünmek kadar anlamsız olduğuna vurgu yaparak izah etmeye çalışmaktadır. Bu nedenle tenin ölümü insan-ı kamillere hiçbir şekilde acı vermez, bilakis bu ızdırab dolu alemden kurtuldukları için onlara göre ölüm, düğün gecesidir. Çünkü seven ile sevilenin bir diğer ifade ile âşık ile Mâ'sûkun kavuşma anıdır. İnsan bu âlemde Rabbiyle beraber olduğu sürece, ölüm asıl sevgili olan Allah ile arada bir perdedir. Sevgiliye kavuşma iştiağı, bu perdenin bir an önce kalkmasını ister.

Zaten insanı kâmler bu dünyadan göçenlerin mutlak manada yok olmadığını, fakat Allah'ın sıfatlarında fânî olduklarını kabul ederler. Mevlânâ bu fikrini şu âyet-i kerimeye işarette bulanarak izah etmektedir:

c. “Bu olay, tek bir sayhadan başka birşey değildir. İşte ondan sonra hepsi toplanıp huzurumuza dizilirler”¹³⁹⁶

Binanaleyh dünyadan göçmüş olanlar da yok olmamışlar, fakat, Allah'ın sıfatlarında fânî olmuşlardır.

Onların bütün sıfatları, sıfat-ı ilâhiye karşısında, güneşin karşısındaki yıldızlara dönmüşlerdir.

*Ey inatçı muteriz! Buna dair Ku'ân'dan delil istersen “Feizâhüm cemî'un ledeynâ muhdarûn= Onların hepsi huzurumuzdadır”*¹³⁹⁷ *âyetini oku.*

Haklarında, “Huzurumuzdadır” denenler yok olamazlar. İyi dikkat et ki, ruhların Bakâsını yakînen bilmiş olasin.

*Hakk'ın likasından mahcûb ve memnu' kalmış olan ruhlar azabta, Bakâ-yı ilâhiye vâsıl olan ruhlar ise hicabtan kurtulmuş bir haldedir.*¹³⁹⁸

Mevlânâ'ya göre ruhlar aslına rucu etsede her ruh aslına kavuşmaya bilir. Yani diğer bir ifade ile her ruh vuslatı gerçekleştirip ölümsüzlüğe kavuşamayabilir. Kavuşabilmesi için ölümsüzlüğü araması gerektiğini, bunuda ancak tevhidin sırrına vakıf olup gerçek sevgili olan Allah'ı, arayan ve ona âşık olanların gerçekleştirebileceğini dile getirmektedir.

Mevlânâ ruhun bir gurbet olan bu âleme gelerek bedende hapsedildiğini ve geldiği yerin hasretiyle yanıp tutuştuğunu, bedeninin ruhun bir bineği olduğu ve ölümlerle bu binekten kurtulacağını ve geldiği ulvî aleme yeniden döneceğini kabul eder.

28. Vuslat

Vuslat, Arapça bir kelime olup, ulaşmak, varmak, bir şeyin bir şeye ulaşması, bir şeye irtibat kurmak, sonra onda yğunlaşmak gibi manalara gelmektedir.¹³⁹⁹

¹³⁹⁵ Mesnevî, c.V., 1702 vd.

¹³⁹⁶ Yasin, 53.

¹³⁹⁷ Yasin, Aynı âyet.

¹³⁹⁸ Mesnevî, c. IV., 452 vd.

Kur'ân-ı Kerim'de vuslat şeklinde geçmemektedir. Fakat va-sa-le ve türevleri şeklinde on bir yerde geçmektedir.¹⁴⁰⁰

Bu konu ile ilgili Mevlânâ şöyle bir hikaye anlatır: Adamın birinin evine hırsız girer. Hırsız yakalamak için koşar, tam yakalayacağı zaman, diğer bir hırsız arkadan adama çabuk buraya gel de acıklı hali gör diye acı acı bağırmaya başlar. Ev sahibi de galiba diğer bir hırsız eşimin veya çocuklarımın canına kastediyor. Öyle bir şey varsa benim bu hırsız yakalayıp bağlamamın ne faydası olacak diyerek, seslenen kişinin yanına gider ve şöyle der: Ey dost! Hayırola bu feryad ve seslenişinin sebebi nedir? Adam şöyle cevap verir; işte hırsızın ayak izleri, çalacağını çalmış, bu tarafa kaçmıştır. Bu nişan üzerine onun izini takip et. Ev sahibi; hey budala ne söylüyorsun? Ben hırsız yakalamışken senin gibi eşeği adam sandım da senin bağırman üzerine bıraktım. Ey fülân; bu nasıl saçma sapan sözdür. Ben hakikati bulmuştum, nişan ne demek oluyor? der. Bu hikayeyi anlattıktan sonra Mevlânâ şöyle diyor:

Mahcûb olan (yani, gaflet ve hicabından kurtulamayan) Allah'ın sıfatından yaratılanları görür. Sıfatta kalan ise, Zât'ı kaybetmiştir.

*Oğul! Hakk'a vâsıl olanlar, Zât'ın tecellisine müstağrak olduklarından O'nun sıfatına nasıl nazar ederler.*¹⁴⁰¹

Mevlânâ devam eden beyitlerde, Hakk'da boğulanların O'nun sıfatlarını göremeyeceğini, suyun içine ğark olmuş bir adamın suyun rengini göremediğine benzediğini vurgulamaktadır. Şâyet suyun rengini görmek isteyen kişi başını suyun içinden çıkaracak olursa, bu, yeni bir halıyı verip, eski bir halı almaya benzer ki, bunu da hiçbir akıllı kimse yapmaz. Bu sözleri ile fenâ makamına ulaşan ve kendi beşerî benliğini Mutlak Benlik'te eritip kaybeden kimseye işaret ederek vuslatın ancak bu sayede gerçekleşebileceğini dile getirmektedir.

Mevlânâ bu konu ile ilgili Duhâ suresine işaret ederek şöyle demektedir:

*Eğer sen şu vuslat ve muhabbetin şerhini istersen "Vedduhâ" suresini düşünerek ve tedebbür ve teemmül ederek oku.*¹⁴⁰²

Mesnevî'nin bir başka yerinde bu sûreyi işârî olarak tefsir ettiğini görmekteyiz. Şimdi bu yoruma kulak verelim:

Duhâ vakti, yani güneşin doğup yükselmesi ile etrafı aydınlattığı zaman, Hz. Muhammed (s.)'in kalbî nurunu temsil eylediği için Cenâb-ı Hakk "Ve'd-duhâ=Kuşluk vaktine yemin olsun"¹⁴⁰³ buyurmuştur.

Diğer bir kavle göre ki, ehl-i zâhirin tefsiridir. Evet dost, bu duha vaktine kasem etti. Çünkü duha vaktinin parlaklığı da enver-i mevcûdât aleyhi ekmelüttehiyât Efendimizin nuraniyetinin yansımasıdır.

*Yoksa fani bir şeye kasem etmek, yani şunun bunun hakkı için demek şeriatte hatadır.*¹⁴⁰⁴ *Hakikatte fânî ve zâil olan şey, Allah kelamına ve kasemine nasıl layık olur.*

¹³⁹⁹ İbn Manzûr, Lisan, c.XV., ss. 394-5; Râzî, Sihâh, s. 302.

¹⁴⁰⁰ Abdalbâkî, el-Mu'cem, s. 919.

¹⁴⁰¹ Mesnevî, c. II., 2822vd.

¹⁴⁰² Mesnevî, c. II., 2559.

¹⁴⁰³ Duhâ, 1.

¹⁴⁰⁴ İslam dininde Allah'ın yüce isminden başka bir şeye yemin etmek yasaklanmış, hatta böyle bir yemin şirk sayılmıştır. Bkz. Bilmen, Hukuk-i İslamiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kamusu, c.VIII., s.179.

(Fanî olan şeylere Allah'ın yemin etmeyeceğini Mevlânâ yine Kur'ân'dan başka bir âyetle şöyle izah etmektedir):

Halil İbrahim (a.) "Ben kaybolup giden, (yıldızları, ay ve güneşi, alel umum fani ve zail olan) şeyleri sevmem"¹⁴⁰⁵ derken Rabbü'l-Âlemîn olan Allah Teâlâ, fani olan duhâ vaktine nasıl kasem etmek ister?

Halilullah Hazretleri "La uhibbü'l-âfilîn" demişken Cenâb-ı Rabb-ı Celîl, bu kasemi ile nasıl fani bir şeyi murat eder?

Yine Hakk'ın "Ve'l-Leyli izâ secâ"¹⁴⁰⁶ diye yemin ettiği gece, Peygamber efendimizin settarlığıdır ve karanlık topraktan yaratılmış olan mübarek bedenidir.

Resûl-i Ekrem (s.) Hazretlerinin ruh güneşi, feleklerin üstüne yükselince, o gece gibi olan cesed-i mukaddesine "Mâ ve'd-De'ake Rabbuke=Rabb'in seni terk etmedi." buyurdu.

Belânın ta kendisinden vuslat peyda oldu ki "Ve mâ kalâ= Ve sana darılmadı" Nazm-ı celîli, o vuslatın tatlılığından ibarettir.¹⁴⁰⁷

Mevlânâ bu beyitleri ile, şeriatta fani olan şeylere yemin etmenin yasaklandığı halde, Allah (c.)'ın bunun hilafına kendisinin fani olan şeylere yemin etmesinin doğru olamayacağını, dolayısı ile "Ve'd-duhâ" ile yapılan yeminin, fani olan kuşluk vaktine değil, Hz. Muhammed (s.)'in ruhaniyetine yapıldığını beyan etmektedir. "leyl= gece" yi de, onun cismaniyeti olarak tefsir etmektedir. Burada insanın aklına şöyle bir soru gelebilir: Hz. Peygamberin cismi de diğer insanların cisimleri gibi fani değil mi? Buna da Mevlânâ; "Madem ki o cisim, o ruha elbise ve makam olmuştur, o da böylece şereflenmiş ve yemine layık görülmüştür" şeklinde cevap vermektedir. Gerçekten de bu sureyi bir bütün olarak düşündüğümüzde ve akabinde gelen diğer âyetlerin Hz. Peygamber (s.) den bahsetmesi, bu görüşleri kuvvetlendirdiği kanaatindeyiz. Nitekim Mesnevî'nin bir başka yerinde "Allah'ın Kur'ân-ı Kerim'de "şafak"la Hz. Muhammed (s.) 'in kastedildiğini şöyle dile getirmektedir.

Cüzler küllerin haline şahittirler. Şafakta gökteki güneşin varlığına delildir.

Cenâb-ı Hakk şafağa yemin ettiği zaman,¹⁴⁰⁸ Ahmed-i Muhtâr'ı kastetmiştir.¹⁴⁰⁹

Bu beyitlerle şafak olan peygamberin, güneş olan Allah'ın varlığına delil olduğu vurgulanmakta ve ayrıca "şafak"ın Hz. Peygamber olduğu dile getirilmektedir.

Mutasavvıfımız, "Duhâ" süresindeki yeminlere yaptığı bu işari tefsiri, Divân-ı Kebîr'inde de bulmaktayız.

Bu örneklerin her biri bir anlatış. Allah ancak kıskançlığından, habibinin yüzünü, "Andolsun kuşluk güneşine" diye andı.¹⁴¹⁰

"Andolsun kuşluğa" sûresini okudun mu güneşi gör, "Hiç kimsecik ona eş olmaz" âyetini okuyunca da, altın madenini gör!¹⁴¹¹

¹⁴⁰⁵ En'am, 76.

¹⁴⁰⁶ Duhâ, 2.

¹⁴⁰⁷ Mesnevî, c. II., 297vd.

¹⁴⁰⁸ İnşikâk, 16.

¹⁴⁰⁹ Mesnevî, c.VI., 1520 vd.

¹⁴¹⁰ Mevlânâ, Divân-ı Kebîr, c.II., 328.

¹⁴¹¹ Divan-ı Kebîr, cIV., 242.

*Güneşine zerre kesileyim de öğreneyim, “Andolsun kuşluk çağına” âyetinin manasını.*¹⁴¹²

Müfessirler bu surenin sebab-i nüzûlü ile ilgili bir çok haber aktarırlar. Hepsisi de Hz. Peygamber (s.)’e bir müddet vahyin gelmediğini bidiren haberlerdir. “Duhâ=kuşluk” ve “leyl=gece” kelimelerini ise, zâhirî manalarında alıp tefsir etmişlerdir. Sonra, Allah (c.)’in kuşluk vaktine yemin etmesini, o vaktin Allah’ın Hz. Musâ (a.) ile konuştuğu ve sihirbazların secdeye kapandığı zaman olmasından kaynaklandığını şu âyet-i kerimeyi zikrederek izah etmeye çalışmışlardır. “Musâ: ‘Buluşma zamanımız, bayram günü, kuşluk vaktinde insanların toplanma zamanı olsun,’ dedi”¹⁴¹³ İşte böylece kuşluk vakti, şeref kazanmakta ve yeminin yapılmış olduğu amaçla uygunluk eldetmektedir.¹⁴¹⁴

Mevlânâ’nın yine bu konu ile ilgili değindiği diğer bir âyetin Meâli şöyledir:

“Yahut şu kimse gibisini (görmedin mi) ki, duvarları, çatıları üstüne yığılmış (alt üst olmuş) bir kasabaya uğramıştı: ‘Allah, ölümünden sonra bunları nasıl diriltir, acaba!’ dedi. Hemen Allah onu öldürdü ve yüz sene sonra tekrar diriltti. ‘Ne kadar kaldın burada?’ dedi. ‘Bir gün yahut birkaç saat’ dedi. Allah ona: ‘Bilakis yüz sene kaldın. Yiyeceğine ve içeceğine bak, henüz bozulmamıştır. Bir de eşeğine bak. Seni insanlar için bir âyet (ibret ve işaret) kılalım diye, (Yüz sene ölü tuttuk sonra dirilttik.) Şimdi sen kemiklere bak onları nasıl birbiri üstüne koyuyor, sonra ona nasıl et giydiriyoruz.’ dedi. Durum kendisince anlaşılınca ‘Şüphesiz Allah’ın her şeye kadir olduğunu bildim.’ dedi.”¹⁴¹⁵

Mevlâna, bu âyette geçen şahsın çoğu müfessirin de kabul ettiği gibi Hz. Üzeyir olduğu kanaatindedir. Bu nedenle şöyle bir olay anlatır. Hz. Üzeyir o kasabada yüz yıl ölü olarak yattıktan sonra dirilitir. Tabi Hz. Üzeyir’in oğulları ve onlardan sonra da torunları sürekli onu ararlar. Bir gün Hz. Üzeyir’in öldüğü kasabadan geçerken, Hz. Üzeyir’e (tabi onu tanımadan) onu sorarlar. Hz. Üzeyir; “Evet, benden sonra gelecektir,” der. Çocuklardan biri bu müjdeyi işitince sevinir; “Ey müjdecî şâd ol,” diyerek haykırır. Diğer çocuk ise Hz. Üzeyir’i tanıdığı için kendinden geçerek “Ah sersem, müjdenin yeri değil, haberimiz olmadan biz madene vâsıl olmuşuz,” der ve düşer.

Mevlânâ, şu ve emsali haller vehim için müjde, ama akıl için vuslattır. Çünkü vehmin gözü perdelidir hakikati görmez, der ve vuslatın nasıl bir şey olduğunu şöyle şerh eder.

¹⁴¹² Divân-ı Kebîr, c. V., 164.; Ayrıca “Duhâ” suresinin tefsiri ile ilgili Eflâkî şunları aktarmaktadır: “Mevlânâ sonra, ‘Ve’d-duhâ’ suresini tefsir etmeye ve incelemeye başladı. O kadar mana ve ince şeyler etti ki anlatılamaz. Bu toplantı akşam namazına yakın bir zamana kadar sürdü. Mevlânâ ise hala ‘ve’d-duhâ’ nın yemin vavı hakkında garip ve nadir şeyler anlatıyordu. Toplantıda bulunanların hepsi mest oldular. O sırada Mevlânâ’yı beğenmeyen bir fakih ayağı kalktı, ağlaya sızlaya gelip minberin basamağını öptü. Tam bir itikad ve doğrulukla Mevlânâ’ya mürit oldu. O gün bir çokları mürit oldular. Bunun Mevlânâ’nın son vaazı olduğunu söylediler. Bundan sonra vaaz etmediler. Başka bir şekilde vaaz ve takrirle meşgul oldular.” Bkz. Eflâkî, Menâkib, c.I., s.185.

¹⁴¹³ Tâhâ, 59.

¹⁴¹⁴ Bkz. Taberî, Câmiu’l-Beyân, c. XXX., ss.229-31; Beğavî, Tefsir, c. IV., ss. 497-98; Şevkânî, Fethu’l-Kadîr, c. V., ss. 456-57; Beydâvî, Tefsir, c.V., ss.501-2; İbn-i Kesîr, Tefsir, c.IV., ss. 522-23; Kurtûbî, Ahkam, c. XI., ss. 129-30; Âlûsî, Ruhû’l-Me’ânî, c.XXX., ss. 153-57; Bursevî, Ruhû’l-Beyân, c. X., ss. 73-76; Yazır, Hak Dini Kur’an Dili, c. VIII., ss. 5883-89./ Alusî ise bu tefsirlere ilaveten “Duhâ” yı; Hz. Peygamberin peygamber gönderildiği zaman, “Leyl”i ise, nüzül sebebi olarak bildirilen, Hz. Peygambere vahyin gelmesi zamanı olarak tefsir etmiştir. Bkz. Âlûsî, a.g.e., c. XXX., s. 154.

¹⁴¹⁵ Bakara, 259.

Böyle haberler kafirler için derd, mü'minler için müjde olur. Fakat basiret sahibi göz için vuslatın tâ kendisidir.

Çünkü basiret sahibi âşık, daima Hakk'ın mestidir, şüphesiz ki küfürden de imandan da yücelerdedir o!...

Küfür ve imanın ikisi de onun kapıcısı gibidir. Çünkü o içtir, küfürle iman ikisi de kabuktur.

Küfür, kurumuş ve içinden ayrılmış kabuk gibidir. İman ise kabuğun lezzetlisidir.

Bir meyvenin içi, lezzetli olan kabuktan daha hoştur. Hatta hoşluk mertebesinden de yüksektir ve lezzetlidir.¹⁴¹⁶

Vuslata ulaşan bir kimsenin Allah'tan başka gerçek bir varlığın olmadığını, her şeyde ve her şeyle O'nu birlemesi, yani tevhide ulaşması sonucunda, imanın ve küfrün birer kabuk olduğunu, fakat küfrün kurumuş içinden ayrılmış bir kabuk mesabesinde, imanın ise kabuğun lezzetlisi olduğunun farkına varır. Ve meyvenin içi tohumu durumunda olan Allah (c.)'a vasıl olunca imandan da küfürden de geçip, menzil-i maksuda ulaşmış olur. Nitekim bu babda Yunus Emre şu şiirini terennüm etmektedir;

“Küfr ile iman dahi hicabmış bu yolda

Safâlaşduk küfr ile imânı yağmaya verdük”¹⁴¹⁷

Neticede imanda Küfürde, Allah'ı insandan gizleyen bir perde oluyor. Bu nedenle vuslat erbabı, imandan da küfürden de geçip, gerçek tevhide ererek bu ikisinin yaratıcısı olan Allah'a vasıl olmuşlardır. Yani insan-ı kâmil iyi ve kötünün ötesine geçerek hayatın hepsini bağrına basar. O her yaşam biçiminin niteliklerini, alelade insan varlığını ve fikrî hayatı tecrübe ederek yaşamıştır. Yani o, bütün insanların varlık düzeyini tecrübe ile yaşadığı için, onların düşünce ve duygularını anlayıp kabul eder. İşte böyle bir insan vuslata erdiğinden onun nazarında hiçbir şey kötü değildir. Her şey, farklı varlık düzeylerinde faydalıdır.¹⁴¹⁸ Sözüümüzü yine Mevlânâ'nı şu mısrası ile bitirelim:

Haram zaruret halinde helal olur, vuslat Ka'besinde iken kible aranmaz.¹⁴¹⁹

Fıkhî bir hüküm olarak Ka'be'den uzakta olanların ona doğru yönelerek namaz kılmaları farzdır. Ama Ka'be'nin yanında veya içinde bulunanların buna ihtiyacı kalmaz. Çünkü onlar onunla vuslat hali yaşamaktadırlar.

29. İslam

İslam, sözlükte, kurtuluşa ermek, boyun eğmek, teslim olmak, teslim etmek, vermek, barış yapmak, anlamlarına gelen “silm” veya “selm” kökünden türemiştir.¹⁴²⁰ İstılahta ise Hz. Peygamberin getirip haber verdiklerini samimiyetle benimseyip

¹⁴¹⁶ Mesnevî, c. IV., 3294 vd.

¹⁴¹⁷ Yunus Emre, Divan, Faruk K. Timurtaş neşri, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 1986, s. 75.

¹⁴¹⁸ A. Reza Arasteh, Aşkta ve Yaratıcılıkta Yeniden Doğuş, s. 109.

¹⁴¹⁹ Mesnevî, c.VI., 4707.

¹⁴²⁰ İzutsu, İslam kelimesinin semantik tahlilini yaparken şöyle demektedir: “Kur'ân'nın bir çok anahtar terimleri gibi İslam veya hiç değilse onun fiili “esleme”, İslâm'dan önceki bir maziye sahiptir. Cahiliyyede bu kelime ‘teslim etmek, vermek’ anlamına gelirdi. Daha açık konuşalım: Esleme fiili, bir kimsenin kendisi için çok değerli olan, vazgeçmesi çok güç olan bir şeyi isteyen kimseye vermesi demektir. Bu değerli şey, bazen insan için en değerli olan kendi varlığı da olabilirdi. Hasılı kelimenin esas manası, birinin değerli bir şeyini başkasına vermesidir. (İzutsu, Kur'ân'da Allah ve İnsan, s. 188.)

onlara uymaktır. Diğer bir ifade ile, İslam, her ferдин bilerek, içtenlikle kendisini Allah ve Rasûlü'nün iradesine teslim etmesidir.¹⁴²¹

Kur'ân-ı Kerim'de İslam kelimesi, sekiz yerde geçmektedir. Kur'ân-ı Kerim'de İslam, Allah katındaki hakk dinin karşılığı ve özel adı olarak belirlenmiş, ondan başka hiçbir dinin Allah Tarafından kabul edilmeyeceği vurgulanmıştır.¹⁴²²

Eş'ari, İslam'ı; Allah'a teslimiyet, hükümlerine boyun eğme ve emirlerine uyma¹⁴²³ şeklinde tanımlarken; Mâtûrîdî; kişinin kendini bütünüyle Allah'a teslim etmesi, sadece ve tamamıyla O'na kulluk edip ortak koşmaması¹⁴²⁴ şeklinde tanımlamıştır.

Bütün bu tanımlarda İslam'ın Allah'ın tevhid ilkesinin yanı sıra O'na bütün şüphelerden arındırılmış bir teslimiyetle bağlanma vurgusu önemli bir yer işgal etmektedir.

Mevlânâ, Medine de yaşayan Evs ve Hazrec kabilelerinin aralarında bulunan düşmanlıkların İslam'ın nuru ile feyz-i Muhammedî arasında mahvolup ve kalplerinin safvet kazandığını şu âyet-i kerimeye işaret ederek açıklamaktadır.

a. “ Hep birlikte Allah'ın ipine (İslam'a, Kur'ân'a) sımsıkı yapışın; parçalanmayın. Allah'ın size olan büyük nimetlerini hatırlayın: hani siz (Müslüman olmadan evvel) birbirinize düşman kişiler idiniz de Allah sizin kalblerinizi birleştirmiş ve O'nun nimeti sayesinde ile kardeş kimseler olmuştunuz. Yine siz, bir ateş çukurunun tam kenarında ikenoradan da sizi o kurtarmıştı. İşte Allah size âyetlerini böyle açıklar ki doğru yolu bulasınız. ”¹⁴²⁵

Müfessirler âyette belirtilen “Allah'ın ipi”ni istiare yoluyla İslam dini veya Kur'ân olarak tefsir etmişlerdir. Bunlar niçin ipe benzetilmiştir? Bu soruyu ise şöyle izah etmektedirle; meselâ kaygan bir yola giren kimse, her an ayaklarının kaymasından korkar. Ama bu yolun her iki tarafında bağlı bulunan iplere tutunursa, korktuğundan emin olur. İşte müslüman da hayatında Kur'ân ve sünnete sımsıkı yapışırsa ayağının kaymasından emin olur. Yine bu âyette bidirilen kimselerin, Medine'deki Evs ve Hazrec kabileleri olduğu, çünkü bunlar müslüman olmadan önce aralarında düşmanlık olduğundan sürekli savaş halindeydiler. Allah, İslam'ın nuru ile bu düşmanlık ateşini söndürdü ve onları kardeş yaptı, derler.¹⁴²⁶

Mevlânâ ise şöyle tefsir etmektedir:

İnsanların nefsi vahid gibi müttehid ve müttefik olması peygamberin feyz te'lifyeleridir. Yoksa her biri diğerine karşı düşman-ı mutlak halinde idiler.

Medine de Evs ve Hazrec namında iki kabile vardı ki yekdiğerinin kanını içmek isteyen bir ruh taşıyorlardı.

Onların eski kinleri, feyz-i Muhammedî ile İslâm nuru arasında mahvoldu ve kalpleri safvet peyda etti.

¹⁴²¹ Tehanevî, Keşşâf, c. I., ss. 696-97; Cürçânî, Ta'rifât, s. 23; İzutsu, Kur'ân'da Allah ve İnsan, s. 188.

¹⁴²² Âl-i İmrân, 19, 85.

¹⁴²³ Bakillânî, et-Temhîd, s. 392.

¹⁴²⁴ Mâtûrîdî, Kitâbu't-Tevhîd, s. 394.

¹⁴²⁵ Âl-i İmrân, 103.

¹⁴²⁶ Bkz. Taberî, Câmiu'l-Beyân, c.IV., ss.30-2; Beğavî, Tefsir, c. III., ss. 222-23; Şevkânî, Fethu'l-Kadîr, c. IV., ss. 242-43; Beydâvî, Tefsir, c.II., ss. 73-4; İbn-i Kesir, Tefsir, c.II., ss. 352-53; Kurtûbî, Ahkam, c. IV., ss. 158-59 ; Âlûsî, Ruhû'l-Me'ânî, c. IV., ss. 18-20; Bursevî, Ruhû'l-Beyân, c. II., ss. 51-2.

O düşmanlar, bağdaki üzüm salkımlarını teşkil eden taneler gibi kardeş oldular.

(el- Mü'minûne ihveh) nasihatinden, sıkılmış üzüm taneleri gibi cism-i vahid oldular¹⁴²⁷

Koruk ile üzüm birbirine zıddır. Çünkü biri ekşi, diğeri tatlıdır. Lakin koruk pişip de üzüm halini alınca, aradaki zıddiyet kalkar, o da üzümün iyi bir dostu olur.

Bir koruk ki ham kalmıştır ve taş kesilmiştir. Onun hakkın da Cenâb-ı Hakk ezelde kâfir-i aslidir buyurmuştur.

Ne kardeş, ne de nefis-i vahid olur. Şekâvet içinde uğursuz bir mülhit, yani; münkir ve kâfir olarak kalır.¹⁴²⁸

Göürüldüğü gibi Mevlânâ da bu âyeti zahiri manasında yorumlamış ve diğer müfessirlerin aktardığı bilgileri sembolik bir dille aktarmaya çalışmıştır. Müslüman olmadan önce Medineli Evs ve Hazreç kabileleri bir bağda bulunan olmuş üzümle, olmamış üzüme benzetilerek, İslam nurunun onları olgunlaştırarak tek bir vücut haline getirdiğini ifade etmiştir. Yine burada üzümünden maksat, elest bezminde iman nurunu kabul eden mü'minlere, ham kalmış koruklardan murat ise kendisinde imanın halâveti bulunmayan kafirlere teşbih edilmiştir.

Mutasavvıfımız Mesnevî'nin bir başka yerinde, tevhidi, sınırsız bir denize, yalnız akıl ve duyularla hareketi o coşkun denizde yüzmeye çabalamaya, İslâm'ı ise emniyet ve selâmet yeri bulunan bir gemiye benzeterek şu âyet-i kerimeye işârette bulunmaktadır:

b. “ (Habibim) de ki: ‘İşte benim yolum budur: Ben (İnsanları) Allah’a (körü körüne değil) bir basiret üzere davet ederim. Ben de bana tabi olanlar da (böyleyiz). Allah’ı (ortak koşanlardan) tenzih ederim. Ben müşriklerden değilim.”¹⁴²⁹

Mevlânâ bu âyeti şöyle yorumlar:

Ruh denizinde yüzmeye çalışmak hiçtir. O denizde Nûh'un gemisine binmekten başka çare yoktur.

O Sultanu'l-Enbiyâ (s.) şöyle buyurmuştur: ‘Bu deryâ-yı Külde- yani; umman-ı tevhidde- gemi benim.’

Biz Muhammediler, o denizde Nûh'un gemisi gibiyiz. Ey yiğit sakın o gemiden yüz çevirip ayrılma!

Hız. Nûh'un müşrik olarak boğulan oğlu Kenan gibi, dağa çıkar da kurtulurum deme. Kur'an'dan (Lâ 'âsime'l-yevm= Bugün (Allah'tan başka) hiçbir koruyucu yoktur' âyetini işit.

Gözündeki gaflet bağından dolayı, bu gemi sana alçak, fikir dağı ise çok yüksek görünüyor.

Sakın ha, bu alçak gördüğün gemiye hor bakma da ona beşik olan fazl-ı İlâhiye nazar et.!

¹⁴²⁷ Bu mısra ile şu âyete işaret edilmektedir. “ Mü'minler (dinde) ancak kardeşlerdir. Onun için (ihtilaf ettikleri zaman) iki kardeşinizin aralarını düzeltin ve (Allah'ın emrine muhalefetten) sakının ki, merhamet olunasınız.” Bkz. Hucurât, 10.

¹⁴²⁸ Mesnevî, c. II., 3750vd.

¹⁴²⁹ Yûsuf, 108.

*Fikir dağının yüksekliğine bakma ki bir dalga onu altüst eder.*¹⁴³⁰

Mevlânâ, burada şu âyet-i kerimeye işâret etmektedir: “Gemi onları dağlar gibi dalgalar arasından geçirirken Nûh, bir kenarda duran oğluna: ‘Yavrum, bizimle beraber gemiye bin, kafirlerle beraber olma!’ diye seslendi. (Oğlu): ‘Beni sudan koruyacak bir dağa sığınırım o beni korur,’ dedi. (Nuh): ‘Bugün Allah’ın emrinden koruyacak hiçbir şey yoktur, ancak O’nun acıdığı (kurtulur)’, dedi. Ve aralarına dalga girdi, oda boğulanlardan oldu.”¹⁴³¹

İşte bugün de her meseleyi salt akılla çözmeye çalışanlar, Hz.Nuh’un oğlu misali sorunlar içerisinde boğulup kalmışlardır. Bu nedenle Mevlânâ şu uyarıda bulunuyor; ey insan! sakın gözündeki gaflet perdesinden dolayı gemi mesabesinde olan İslam’ı alçak, yalnız aklın ürünü olan fikirleri ise, yüksek görerek gemiye (İslam’a) hor gözle bakma. Asıl o geminin yani İslam’ı gönderen Allah’ın lütfu ve fazlına nazar et. Çünkü aklın ürünü olan fikirler, ne kadar yüce görünseler de bir gün hiç bir işe yaramadığını ayan beyan göreceksin. Bunu, Mevlânâ, kendi zamanındaki bir filozofun hayatının son anlarında itiraf ettiğini şu mısraları ile şöyle ifade etmektedir:

O filozof taslağı gibi hani... Ölüm günü akli, çok aciz ve faidesiz gördü de,

Garazsız olarak itiraf edip dedi ki: zekâ ile, akıl atımızı saçma ve asılsız yerlere sürdük.

*Gururumuz dolayısı ile, Hak erlerine baş eğmedik; ancak hayal ve kıl ü kâl deryasında yüzdük.*¹⁴³²

Bu zatın Fahrettin-i Râzî olması muhtemeldir. Çünkü ömrünün sonunda O’nun: “ Akılların ileri atılmasının sonu ayak bağı olmaktan başka bir işe yaramamıştır. Yine alimlerden yalnız akılları ile hareket edenlerin mesaisi dalalettir. Biz müddet-i ömrümüzde araştırdık durduk, fakat o araştırmalarımızla bir takım kıl ü kâlî toplamaktan başka istifade etmedik.” demiş olduğu bildirilmektedir.¹⁴³³

Görüldüğü gibi Mevlânâ, rasyonalist bir yaklaşımla herşeyi çözmeye kalkışmanın mümkün olmadığını, çünkü akıl sadece fizik alemde söz sahibidir. Halbuki metâfizik alemde at koşturması mümkün değildir. O halde insan, İslamsız ve Kur’ânsız, karşılaşmış olduğu problemleri çözüme kavuşturup ruhen itminan bulması imkansızdır.

Mevlânâ’nın bu konu ile ilgili deyindiği diğer bir âyet-i kerimenin meâlide şöyledir;

c. “Kur’ân’ı biz indirdik ve O’nu muhakkak koruyacak olanda biziz.”¹⁴³⁴

Allah’ın lutfu Muhammed Mustafa Aleyhisselama va’detmişti ki; sen ölsen de Kur’ân ve onun kanunu bulunduğu İslâm dini ölmez.

¹⁴³⁰ Mesnevî, c. IV.,3380 vd.

¹⁴³¹ Hüd, 42-43.

¹⁴³² Mesnevî, c. IV., 3377 vd.

¹⁴³³ Mevlevî, Şerh-i Mesnevî, c. XIII., s.869.

¹⁴³⁴ Hicr: 9; Mevlânâ, Fihî Mâ Fih de bu âyetle ilgili şöyle bir yorum yapmaktadır: “Müfessirler bu âyet Kur’ân hakkındadır, derler. Buda güzeldir. Fakat hakiki manası şudur: ‘Sende bir cevher, bir talep ve bir şevk meydana getirdik. Onun koruyucusu biziz. Onu zayi etmeyiz ve yerine ulaştırırız. Sen bir kere, ey Rabb’im korumanı devamlı ve sabit kıl, de ki, bütün belalar senden uzak olsun.’ Bkz. Fihî Mâ fih, s.105. Yine bu âyet-i kerimenin tefsiri ile ilgili Ömer Rıza Doğrul özetle şu bilgileri aktarmaktadır: “Kur’ân-ı Kerîm’in mütercimi Dr. Morice şöyle demektedir: Bugün ellerde tedâvül eden Kur’ân Hz. Muhammed (s.)’e vahyolunan kitabın aynısıdır.” Bkz. Doğrul, Ömer Rızâ, Kur’ân Nedir?, İstanbul 1345/ 1927, s.99.

Habibim; Ben seni iki alemde de korurum. Sözüni kınayanları terk eder, onları hor ve hakir bir hale koyarım.

Kimse Kur'ân'a bir harf ilave etmeye ve bir harf eksiltmeye muktedir olamayacaktır. Sen, Benden iyi bir muhafız arama!¹⁴³⁵

Senin şeref ve şanını günden güne artıracığım, senin adını altın ve gümüş üstüne bastıracağım.

Senin için mescitler, minberler ve mihraplar yaptıracağım; muhabbette senin kahrın Benim kahrımdır.

Şimdi,-yani İslam'ın ibtidalarında- müslüman olanlar, müşriklerden korktukları için senin adını gizli söylüyorlar ve namaz kılacakları vakit gizleniyorlardı.

Mel'un müşriklerin, dinin yer altlarında gizleniyor.

Ben ufukları minarelerle dolduracağım; onların üstünde senin nâm-ı şerifini halka duyuracağım. Sana asî ve düşman olanların iki gözünü kör edeceğim.

Senin bendelerin şehirler alıp ve mevki sahibi olacaklardır. Senin dinin balıktan aya kadar dünyayı tutacaktır.

Ey Mustafa! Sen dinin hükmünü kaybedip, ortadan kalkacağından korkma! Biz onu kıyamete kadar bâkî kılacağız.

Ey bizim Peygamberi-i Ekberimiz! Sen sihirbaz değilsin, sâdık bir Rasûlüllahsın, Musâ Kelîmullah ile hem-hırkasın.¹⁴³⁶

Kur'ân senin için Musâ'nun asâsı gibidir ki, ip ve değnek gibi olan küfriyyâtı ejderha gibi yutar.

Sen eğer toprak altında yatmışsan, söylediklerini, - yani Kur'ân ve hadisi-Musâ'nın asâsı gibi bil.

Senin dinine kastedenler, senin asâna, yani Kur'ân ile hadise el uzatamayacaklardır. Ey Şah-ı risâlet; müsterih olarak mübârek bir uyku ile uyu.

Sen uykudasın, fakat nurun gökyüzünde düşmanlarına yayını kurmuş, müdâfâya hazırdır.

Senin yay gibi olan nurun, filozofu ve ağzının gevelediği din aleyhindeki felsefeyi okla susturur.

Cenâb-ı Hakk va'dettiğini, hatta daha fazlasını yaptı. Hz. Peygamber, hücre-i mutahharasında uyudu, fakat baht ve ikbâli uyumadı.¹⁴³⁷

Mevlânâ'nın bu âyetle ilgili verdiği bilgiler bir çok müfessirin tefsiri ile paralellik arzettiği görülmektedir.¹⁴³⁸ Mevlânâ bu mısraları ile İslâm dininin kıyamet gününe kadar bozulmadan korunacağını Habib-i edibine, İslam'ın tebliğ edilmeye başladığı ilk yıllarda haber veriyordu. Yani Mekke dönemindeki; Müslümanlar

¹⁴³⁵ Bu mısra ile şu âyet-i kerimeye işaret edilmektedir: “ Ey Rasûl, sana Rabb'inden her indirilene, tebliğ et. Etmezsen Allah'ın verdiği elçilik görevini yerine getirmemiş olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır. Şüpheli yok ki Allah, kafir kavmi hidâyete erdirmeyecektir.” Mâide, 67.

¹⁴³⁶ Şu âyet-i kerimeye telmihte bulunmaktadır: “ içlerinden kendilerine uyardırıcı bir peygamber geldiğinde şaşılar da; kâfirler dediler ki: ‘Bu bir sihirbaz, bir yalancıdır.’” Sa'd, 4.

¹⁴³⁷ Mesnevî, c.III., 1196 vd./ 1202vd.

¹⁴³⁸ Krş.; Taberî, Câmiu'l-Beyân, c. VII., s. 493; Zemahşerî, Keşşâf, c. III., s. 387; Râzî, Tefsîru'l-Kebîr, c. XIX., s. 127; Âlûsî, Ruhu'l-Meânî, c. XIV., s. 16; Bursevî, Ruhu'l-Beyân, c.IV., s.445.

dinlerini gizli gizli yaşamaya çalışıyorlardı, bu kadar olumsuz şartlar altında, Allah (c.) Rasûlüne dinini kıyamet gününe kadar koruyacağını, hatta bu dinin mensuplarının ileride yer yüzüne hakim olup devletler kurarak oralarda mevki ve makam sahibi olacaklarını müjdeliyordu. Mevlânâ yine bu beyitleri ile Kur'ân ve Hadislerin, Hz. Peygamberin kıyamet gününe kadar etkisini sürdürecektir mucizeleri olduğunu ve onların da Hz. Musa'nın asası gibi, ortaya çıkacak küfür rüzgarlarını yutacağını, Onun için ey Habib-i zîşânım sen rahat uyu, diyerek, Hz. Peygamberin en büyük mucizesinin Kur'ân ve sünnet olduğunu ortaya koymaktadır. Mevlânâ son beytinde Allah'ın Habibine va'dettiğini hatta daha fazlasını yaptığını bildirmektedir.

30. İstişâre

İstişâre, Arapça bir kelime olup, kelime olarak, birinin veya bir heyetin fikrine müracaat etme; fikrini görüşünü alma, danışma gibi manalara gelmektedir.¹⁴³⁹

İstişâre kelimesi “istişare” şeklinde Kur'ân-ı Kerim'de geçmemektedir. Ancak kelimenin kökü olan şâ-ve-râ fiili üç yerde geçmektedir.¹⁴⁴⁰

Bu konuda Mevlânâ'nın işarete bulunduğu âyet-i kerimenin meâli Şöyledir:

a-“Onlar ki, Rableri için daveti kabul etmekte ve namazı kılmaktadırlar. (Onların) işleri aralarında danışma iledir. Kendilerine verdiğimiz rızıktan (Allah yolunda) harcarlar.”¹⁴⁴¹

Müfessirler, bu âyet-i kerimenin Ensar hakkında ve onları övmek için nazil olduğunu bildirmektedirler. Çünkü Ensar, Rasulü Allah (s.) onları imana davet ettiği zaman, aralarında istişare yaparak, samimi bir kalble onun davetine icabet etmişlerdi. Bazı alimlere göre bu âyette ifade edilen hüküm geneldir. Yani mü'minler, hakkında vahiy olmayan konularda kendi görüşleri ile hareket etmezler, tam tersine fıkıh bilginleriyle müşavere ederler, veya karşılaştıkları her meselede birbirlerine danışır, demektir.¹⁴⁴²

Bu âyetin tefsiri ile ilgili Mevlânâ şöyle demektedir:

Sâlih kişilerle meşveret etmek gerektir. Meşveret, Hazret-i Peygamberin sünnetidir.

Meşveretle yanılmak daha az olduğu için “Onların işi meşveret iledir.” denilmiştir.

Bu aydın akıllılar, kandiller gibidirler. Elbette yirmi tanesi, bir tanesinden daha aydınlık verir.

*Belki bir kandil, o kandillerin arasına gök nûrundan yanmış olarak düşüverir.*¹⁴⁴³

Başka bir yerde ise:

“Onları işlerini meşveret ederek yaparlar” âyetini oku. Dosta dost ol. Of deyip nazlanma.

¹⁴³⁹ İbn Manzûr, Lisân, c.IV., ss. 434-35;

¹⁴⁴⁰ Bkz. Bakara, 233; Âl-i İmrân,19; Şûrâ,38.

¹⁴⁴¹ Şûrâ, 38.

¹⁴⁴² Taberî, Câmiu'l-Beyân, c. XXV., ss.36-7; Beğavî, Tefsir, c. IV., s. 129; Şevkânî, Fethu'l-Kadir, c. IV., s. 540; Beydâvî, Tefsir, c.V., ss.133-34; İbn-i Kesîr, Tefsir, c.IV., ss. 119; Kurtûbî, Ahkam, c. XVI., ss. 36-7; Âlûsî, Ruhü'l-Me'ânî, c.XXV., ss. 46-7; Bursevî, Ruhü'l-Beyân, c. VII., ss. 513-14; Yazır, Hak Dini Kur'ân Dili, c. VI., ss. 4248-49.

¹⁴⁴³ Mesnevî, c.VI, 2636

Zira yolda (hayatta) dost, arka ve sığınaktır. İyice düşünürsen yol, sadece dost demektir.

Dostlarla buluşunca sus, ortaya çıkma kendini o halkada yüzük taşı etmeye kalkışma.

Cuma namazı kılanlara dikkat et. Hepsi toplanmış, tek bir düşüncede ve susmuşlardır.¹⁴⁴⁴

diyerek istişare etmenin toplum hayatındaki önemini vurgulamaktadır. Toplum olmanın, insanların bir biri ile dost olmak demek olduğunu belirtir ve bu dostluğun devam edebilmesi için kişi, istişârede kendi görüşünden çok dostlarının görüşünü dinleyip istifade etme yollarını aramalıdır. Bulunduğu toplumda, illa da benim dediğim olacak diye ısrar etmek, dostlukların kaybolmasına sebep olur. Cemiyet olmanın ve cemiyette yaşamının kurallarından biriside insanların birbirine güvenip ve itimat etmesidir. Böyle hareket edilmediği zaman cemiyette ve fertlerde huzur ve refah olmaz, başlarına büyük bela ve sıkıntı gelebilir. Bunun la ilgili Mevlânâ şöyle bir kıssa anlatır:

Bahçivanın birisi bahçesinde üç kişi gördü. Bu adamların birisi fâkih, birisi seyyid, diğeri ise sûfi idi. Mevlânâ bunların birbirlerine karşı vefasız ve hak tanımaz kimseler olduğunu bildiriyor. Bahçivan bunları hırsız zannederek kendi kendine dedi ki bunlar şimdi cemaat halinde. Benim bunları alt edebilmem için birbirlerinden ayırmam gerekir. Bahçeye girince onlarla hoş beş ettikten sonra sûfiyi eve gönderip bir kilim getirmesini istedi. Sufi gidince diğeri iki arkadaşına sen fâkih bir adamsın, senin ilmin kanadı ile uçuyoruz. Bu da maruf bir seyyidir. O adi obur sufi kim oluyor ki sizin gibi sultanların arasında bulunuyor, şâyet o gelince hemen aranızdan atarsanız. Bir hafta bahçemde misafirim olursunuz, diyerek onlara bu vesvesyi verdi ve arkadaşlarını yanlarından kovdurdu. Sûfi yola çıkınca, bahçe sahibi peşinden gidip onu evire çevire dövdü ve yarı ölmüş bir hale getirdi. Sûfi, kendi kendine şöyle dedi: Benim cezam geçti. Hey arkadaşlar kendinizi iyi muhafaza ediniz. Benim yediğim bu dayağı siz de yiyeceksiniz. Çünkü böyle bir şerbet, her alçak kimsenin cezasıdır. Bahçe sahibi, sufünün işini bitirdikten sonra bahçeye dönünce, seyyide; eve git öğle yemeği için yufka ekmeği pişirtmişim, hanıma söyle o yufkalarla pişmiş kazı getirsin. Seyyidi eve gönderince, fâkihe; ey keskin görüşlü sen fakihsin, bu zahirdir ve yakinen bilinir. Ama arkadaşın ise ben şerifim, seyyidim diye kuru bir iddiada bulunuyor. Anasının ne yapmış olduğunu kim bilir? Bahçe sahibi fakihe arkadaşını kötiledikten sonra, hemen şerifin arkasından giderek yol da onu da halletti ve işini bitirdi. Şerif, bahçivanın dayağından harap olunca fakihin hayaline hitaben dedi ki, ben nöbetimi savdım, ayağını denk al ve dayan ki şimdi tek ve kimsesiz kaldın, artık davul gibi karnına tokmak ye. Bahçe sahibi şerifi dövdükten sonra bahçeye gelerek tek başına kalan fakih de evire çevire dövdü. Fakih ise şöyle diyordu. Hakkın var, vur. O dayak arkadaşlarından ayrılan için layıktır.¹⁴⁴⁵ Bunun için büyüklerimiz ne güzel demişledir; “Sürüden ayrılan koyunu kurt kapar.”

Yine bu konu ile ilgili bir başka âyet ise şudur.

c. “... (Dünyaya müteallık işlerde) onlarla müşâverede bulun...”¹⁴⁴⁶

Bu âyetin tefsiri ile ilgili Mevlânâ şöyle demektedir:

¹⁴⁴⁴ Aynı eser, c.VI, 1612 vd.

¹⁴⁴⁵ Mesnevî, c. II., 2187 vd.

¹⁴⁴⁶ Âl-i İmrân 159.

Peygamber reyî gibi hiçbir kimsede rey olmamakla beraber, Rasûl-i Ekrem (s.a.v) den onlarla (ashâb ile) müşâvere etme emri, vârit olmuştur.

Terâzide arpanın, altına arkadaşı olması, yâni dirhem kefesine konulması, arpanın da altın gibi kıymetli bir cevher olmasından değildir.¹⁴⁴⁷

Bazı müfessirlerinde dediği gibi aslında bu âyette hedef Hz. Peygambere ashabıyla mutlak istişareyi emretmemekte, belki istişarenin önemini vurgulamak suretiyle mü'minlerin kendi aralarında bu kuralı uygulamaları gerektiğini açıklamaktır.¹⁴⁴⁸ İşte Mevlânâ da yukarıdaki mısraları ile aynı terazide bulunan arpa ve altın metaforuyla bunu vurgulamaktadır.

Mevlânâ istişarenin vacip olduğunu ve kimlerle yapılması, kimlerle yapılmaması gerektiğini şu beyitleri ile ifade etmektedir.

Sonunda pişman olmamak, hiç olmazsa az bir zarar ile kurtulmak için görülecek işlerde meşveret vaciptir.

Peygamberler bir çok çare bildirdiler de bu değirmen taşı döndü.

Nefs, bu intizâm-ı ictimâîyi virân ve halkı sapıtıp sergerdân etmek ister.

Ümmetler: "Kimlerle meşveret edelim?" diye sordular, peygamberler de "İmam ve muktedâ olacak akıl sahipleri ile cevabını verdiler.

Ümmet: Eğer müşâveremiz âkil ve parlak bir re'y sahibi olmayan çocuk yahud kadın olursa ne yapalım? dediler.

Peygamberler cevap verdiler ki "Onunla müşâverede bulun, fakat görüşünün aksine hareket et."¹⁴⁴⁹

Kendi nefisini kadın, hatta ondan beter bil. Çünkü kadın, şerden bir cüzdür, nefsin ise şerrin küllüdür.

Kendi nefsinle meşveret edersen, o alçağın tavsiye ettiklerinin hilafını yap.

Sana namaz, oruç emretse bile, nefis mekkâr ve hilekâr olduğu için o emrinden sana bir mekr ve hile çıkar.

İşlerde, nefis ile edilen müşâverede, onun söylediklerinin aksi kemâldir.¹⁴⁵⁰

Bütün ilâhî dinlerde dini ve dünyevî faideler vardır. O fâideler de peygamberler aracılığı ile insanlara tebliğ edilmiştir. İşte toplum hayatında önemli bir yer işgal eden istişârede peygamberlerin bizlere ulaştırdığı önemli kaidelerden biridir. Fakat bu istişarenin sağlıklı olabilmesi için ehline müracaatın unutulmaması gerekir. Hele nefisle istişare edilir ise onun tavsiye ettiği şer-i şerife mutabık bile olsa onun hilafına hareket etmelidir. Çünkü "Muhakkak ki nefis kötülükle emreder."¹⁴⁵¹ Âyeti hükmünce o iyilik gibi gösterip bize kötülüğü emretmiş olabilir. Ama bizim basar-ı basiretimiz olmadığı için ilk anda onu fark edemeyebiliriz. Mevlânâ da bu hususu şu beyti ile ne güzel ifade etmektedir:

¹⁴⁴⁷ Aynı eser, c. I, 3123vd.

¹⁴⁴⁸ Taberî, Câmiu'l-Beyân, c. XIX., ss.183-84; Beğavî, Tefsir, c. II., s. 198; İbn-i Kesîr, Tefsir, c.II., s.288; Kurtûbî, Ahkam, c. IV., ss. 250-51; Âlûsî, Ruhû'l-Me'ânî, c.XXIII., ss.129-30; Bursevî, Ruhû'l-Beyân, c. X., ss. 167-9.

¹⁴⁴⁹ Aclûnî, Keşfu'l-Hafâ, No. 1529, c. II., s. 3.

¹⁴⁵⁰ Mesnevî, c.II., 2273vd.

¹⁴⁵¹ Yusuf, 52.

*Eğer o alçak nefis, senden, şerif, mübarek, yani, manevi bir kazanç, salih ameller isterse sakın aldanma ki o talebin arkasında, o düşman nefsin bir hilesi vardır.*¹⁴⁵²

II. AHLÂKÎ KONULAR

Ahlak arapça kökenli bir kelime olup, “seciye, tabiat, huy gibi manalara gelen “hulk” veya “huluk” kelimesinin çoğuludur. Sözlüklerde çoğunlukla insanın fizik yapısı için halk, manevî yapısı için hulk kelimelerinin kullanıldığı kaydedilir.¹⁴⁵³ İslamî kaynaklarda hulk ve ahlak terimleri genellikle insanın fitratında kuvve halinde bulunan iyi ve kötü huyları, fazilet ve reziletleri ifade etmek üzere kullanılmıştır.¹⁴⁵⁴ Mutasavvıfımız da insanın bedenini ormana benzeterek, onda doğuştan varolan huy ve mizaçları şöyle dile getirmektedir:

İnsanın varlığı bir ormandır; o soluğu duymuşsan çekin şu varlıktan.

Varlığımızda binlerce kurt, binlerce domuz; temiz, pis; güzel, çirkin binlerce huy var.

Hangi huy üstünse buyruk, onundur; madende altın, bakırdan fazlaysa o maden, altın madenidir.

*Varlığında hangi huy üstünse; o huya sahip olan hayvanın şeklinde konuşman gerek*¹⁴⁵⁵

Erich Fromm’a göre, insanın tabiatı bir anlamda ne iyidir ne de kötüdür; yalnız bir takım imkanlarla donatılmıştır.¹⁴⁵⁶

Sartre’a göre ahlaka uygun yaşamak, tamamiyle anlam dolu bir varoluş biçimine erişmektir.¹⁴⁵⁷ O böylece, ahlakın insan kalite farkı getirdiğini ifade ederek, Mevlânâ ile paralel bir görüş sergiler.

İşte İslam tasavvufunun gayesi de insanda doğuştan varolan bu huy ve karakterlerin, kötü ve mezmûm olanını iyi yöne kanalize ederek, insanın kâmil olmasını sağlamaktır. Biz de burada Mevlânâ’nın Mesnevî’sinde ele aldığı, âyetleri referans alarak, işlemiş olduğu ahlakî konuları “seyyie” ve “hasene” başlıkları altında incelemeye çalışacağız.

¹⁴⁵² Mesnevî, c.II., 2629.

¹⁴⁵³ İbn Manzûr, Lisân, c. X., s. 85-8; Râzî, Muhtârü’s-Sihâh, s. 78; Münâvî, et-Te’ârîf, s. 324; Cürçânî, et-Ta’rifât, s. 101.

¹⁴⁵⁴ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Akseki, Ahmet Hamdi, Ahlak İlmî ve İslam Ahlakı, sa.: A. Arslan Aydın, Ankara trs., s. 28; Mustafa Çağırıcı, “Ahlak”, DİA, c. II., ss. 1-9; Süleyman Ateş, İslam Tasavvufu, ss. 331-45; Erdem, Hüsameddin, Son Devir Osmanlı Düşüncesinde Ahlak, Konya 1996, s. 53; Yalçın, Miktâd, İman ve Ahlakın Hayatî Değerleri, İstanbul 1981, s. 173; Akarsu, Bedia, Ahlak Öğretileri, Remzi Kitabevi, İstanbul 1982, ss. 8-21; Oliver Leaman, Ortaçağ İslam felsefesine Giriş, ter.: Turan Koç, Rey Yay., Kayseri 1992, ss. 1169-228.

¹⁴⁵⁵ Mesnevî, c. II., 1419vd.

¹⁴⁵⁶ Fromm, Erdem ve Mutluluk, çev.: Aydan Yörükân, Türkiye İş Bankası Yay. İstanbul 1999, s. XXXIV.

¹⁴⁵⁷ Simone de Beauvoir, Koşulların Gücü, çev.: Betül Onursal, Payel Yay. İstanbul 1995, s. 18.

1. Ahlak-ı Seyyie

1.1. Gurur- Kibir

Kibir, Arapça kökenli bir kelime olup, sözlükte, büyüklük, ululuk, azamet, kendini beğenme, büyüklük taslama, gurur gibi manalara gelmektedir.¹⁴⁵⁸ Ahlak-ı zemimeden olan kibir, sahibinin, kendisini herkesten üstün görmesine sebep olur. Bunun karşıtı ve ahlak-ı hamideden olan tevazudur.

Kibr ve türevleri Ku'ân-ı Kerim'de ikiyüz altmış âyette geçmektedir.¹⁴⁵⁹

Kibrin kötülüğü âyet ve hadislerde çok detaylı olarak işlenmiştir. Bir hadis-i kudsîde Allah şöyle buyurur: “Büyüklük ridâm, ululuk izârımdır. Kim bunlardan birinde benimle ortak olmağa kalkarsa, onu cehennemime atarım ve hiç kayırmam”¹⁴⁶⁰

Bir hadîs-i şerifte ise; “Gönlünde hardal tanesi ağırlığınca kibir bulunan cennete giremez. Gönlünde hardal tanesi ağırlığınca iman bulunan da cehenneme girmez.”¹⁴⁶¹ “Allah entarisinin eteğini böbürlenerek yerde sürterek gezen kimseye bakmaz,”¹⁴⁶² buyurularak, gurur ve kibirin zararları anlatılmaktadır.

Mevlânâ'nın bu konu ile ilgili işarette bulunduğu âyet-i kerimenin Meâli şöyledir:

a. “Yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Çünkü sen (ağırlık ve azametle) ne yeri yarabilir, ne de dağlarla ululuk yarışına girebilirsin.”¹⁴⁶³

Bu âyetle ilgili yorumunda Kuşeyrî, gurur ve kibrin, Hakk'ı müşahede etmeyen ve onun zikrinden gafil olan kimsenin sıfatı olabileceğini, çünkü Allah bir şeye tecellî ettiği zaman o şey O'na boyun eğeceğini ileri sürmektedir.¹⁴⁶⁴

Kuşeyri bu ifadesi ile, tasavvufî terbiye ile fenâ makamına ulaşan ve insân-i kâmil derecesine vasıl olan kimselerde gurur ve kibirin bulunmayacağını, çünkü Hakk'ı müşâhedeye erişen bir kimse, O'ndan başka yüce bir varlık olduğunu düşünemez ki diğer insanlara karşı böbürlensin.

Şimdi Mevlânâ'nın yorumuna kulak verelim:

Nefsini zelil ve mutî kılan kimseye ne mutlu! Dağ gibi kafa tutup azamet satan kimsenin de vay haline!

Kibir ve azametın öldürücü zehir olduğunu bil. O zehirli şarapla aptal ve ahmak kişi sarhoş olur.

Biraz sonra zehir, canına tesir eder; can alıp vermeye başlar'...

Eğer kibir ve azametın zehir olduğuna inanmazsan Âd kavmine bak da gör. Onlara zehir neler etti.

(Mevlânâ konunun daha iyi anlaşılması için çeşitli teşbihlerle izah etmeye şöyle devam etmektedir.)

¹⁴⁵⁸ Râzî, Sihâh, s. 234; İbn Manzûr, Lisan, c. XII., s. 215.

¹⁴⁵⁹ Fuâd, Mu'cem, ss. 747-50.

¹⁴⁶⁰ Müslim, Birr, 136; Ebû Dâvûd, Libâs, 25; İbn Mace, Zühd, 16.

¹⁴⁶¹ Müslim, İman, 148; Ebû Dâvûd, ibas, 26; İbn Mace, Zühd, 16.

¹⁴⁶² Buhari, Libas, 5, 20; Ebû Dâvûd, ibas, 27 ; İbn Mace, ibas, 6,7

¹⁴⁶³ İsrâ, 37.

¹⁴⁶⁴ Kuşeyrî, Letâif, c.II., s.348.

Bir padişah diğer bir padişaha galip gelince, onu ya öldürür, ya da bir zindana atar.

Fakat bir düşkün dertliyi görse, derdine merhem olur ve ona ihsanlarda bulunur!

Eğer bu kibir zehir değilse, o galip padişah, mağlup ve esir olmuş şahı, kabahatı yokken niçin öldürür?

O düşkün dertliye, kendisine bir kullukta bulunmadığı halde neden iltifat ediyor? İşte bu iki hareketten kibrin nasıl bir zehir olduğunu anlamalıdır.

Yol kesen, asla bir yoksulu soymaz. Bir kurt ölü bir kurdu katiyen ısırmaz.

Bir takım kötü kişilerin elinden kurtarabilmek için Hızır, gemiyi sakatlamıştı.

Mademki kırık olan kurtuluyor, sen de kırıl da aczini bil. Emniyet yokluktadır; sen de kibir ve gurura değil, yokluğa meylet!

İçindeki madende bir parça altın, yahut gümüş bulunan bir dağ, kazma ve külünk darbesi ile parça, parça olur.

Kılıç boynu olan insanı keser. Gölge ise yerlere döşenmiştir; boynu ve bedeni olmadığı için onun yaralanması kesilmesi de yoktur.

Ey sapık kimse; büyüklük ve gurur, nefi ile ateş gibidir. Böyle bir ateş üzerine nasıl gidiyorsun?

Zemin ile müsavi olan şey, oklara hedef olur mu, dikkat et!

Yerden başını kaldırıp, varlık gösteren ve büyüklenen kimse ise, tedavi olunmaz bir surette yaralanır.

Bu “biz” ve “ben”lik, yani kibir ve azamet vehmi, halkın merdivenidir ki, sonunda o merdivenden yuvarlanmak mukadderdir.

Kim merdivenin uyarısına çıkarsa o daha ahmaktır. Çünkü düştüğü vakit kemikleri daha beter kırılır.

Bu merdivenden yuvarlanmak ve kemikleri kırılmak, kibir ve azamet cezasının feridir. Asılları ise şudur: yücelmek, Allah’a şirk koşmak demektir.

Sen ölmeden evvel ölüp, ilahi lutfuyla tekrar dirilmedikçe Hükümdara karşı memleket istilasına ve ortaklık davasına kalkışmış bir düşman olursun.

Onun lutfu ile dirilince, ancak o kalır ve tam birlik zuhûra gelir ve şirk ortadan kalkar.

Hakk ile dirilişi amel aynasında gör. Zira bunu sözle ve dedi kodu ile anlayamazsın.¹⁴⁶⁵

Nefs-i emmarenin sıfatlarından birisi de insanı sürekli gurur ve kibir tarafına sevk etmesidir. Kendinde Allah tarafından verilmiş bir güç yokken büyüklenen aşağılanır. İnsanın en büyük düşmanı kendisidir. Eğer içindeki nefis güçlerini kontrol altına almazsa başına büyük zararlar gelebilir. Yukarıda zikrettiğimiz mısralarla Mevlânâ, kibri öldürücü zehre benzetmekte ve onu içeni öldüreceğini, buna delil olarak Kur’ân’da kıssası anlatılan Âd kavmi¹⁴⁶⁶ -ki, peygamberleri Hud (a.)’a kafa tutup karşı gelmeleri sonucu helak olmuşlardır – zikredilmektedir. Nitekim insan

¹⁴⁶⁵ Mesnevî, c. IV., 2767 vd.

¹⁴⁶⁶ Geniş bilgi için Bkz. A’raf, 65-72; Hud, 50-60; Kamer, 18-21.

psikolojisinde megalomania¹⁴⁶⁷ hastalığı önemli bir yer tutar. Yine gurur ve kibrin insanı nasıl helaka sürüklediğini Mevlânâ, iki padişahı misal verir; bir padişah diğer bir padişaha üstünlük sağlayınca, galip olan, mağlup olanı ya hapsedirir veya kafasını vurdurur. Halbuki aynı padişah yolda bir yoksul ve düşkün bir kimse ile karşılaşsa onun derdi ile dertlenir ve ona ihsanda bulunur. O düşkün dertliye, kendisine bir kullukta bulunmadığı halde neden iltifatta bulundu da, mağlup ve esir olan padişahı kabahati yokken öldürdü? Bunu sebebi, mağlup padişahın galip olana karşı kibir ve azamet göstermesidir. Demek ki kibir, insanın helak olmasına sebep olan ahlak-ı zemimedendir. O halde insan bu kınanmış kötü sıfattan kendisini nasıl kurtarabilir, bu mümkün müdür? Mevlânâ bunu Kur’ân-ı Kerim’de anlatılan Hızır ve Musa (a.) kıssasında geçen gemiye işarette bulunarak; “Nasıl Hızır (a.) gemiyi bir takım kötü kişilerin elinden kurtarabilmek için onu sakatlamıştı ya, ey sâlik bunu gibi mademki kırık olan kurtuluyor, sende emniyet istiyorsan yokluğa bürün, yani benliğini Hakk’ın benliğinde yok et ki kurtuluşa eresin.” Bu şuna benzer; bir asker, savaş esnasında cephede gururlanarak sipere yatmaz kendisini gizlemezse düşman kurşunları onu hedef alır ve belki de tedavisi imkansız bir şekilde yaralanmasına ve hatta o yaradan ölmesine sebep olabilir. En büyük kibir ve gurur ise Allah’a şirk koşturmadır. Bu da Firavun’un yaptığı gibi ilahlık davasında bulunmaktır. Mevlânâ son mısra ile şuna dikkatimizi çekmekte; sâlik “ölmeden evvel ölüp” yani fena makamına erip tekrar Bakâyâ ulaşırsa, işte o kimsenin fenâ makamında söylemiş olduğu –ki Hallaç’ın meşhur, “Enel Hakk=Ben Hakk’ım”- sözü, şirk olmaz. Çünkü fenadan sonra O’nun lutfu ile dirilince sadece O kalır ve tam birlik zuhûra gelir. İşte, o zaman şirk ortadan kalkar. Fakat bu Hakk ile diriliş, sözle veya bir takım dedi kodu ile anlaşılması çok zordur. Bu ancak amel aynasında görülür. Yani bunu Hakka’l-yakîn, yaşamadıkça bu olayı çözmek mümkün değildir. Bunu mutasavvıflar “El-hâl lâ yu’rafü bi’l-kâl= Hal sözle bilinemez.” diyerek ne güzel ifade etmişlerdir.

Görüldüğü gibi mutasavvıfımız gurur ve kibrin zararları soyut ve manevî olduğundan onu insan zihnine yaklaştırmak ve anlaşılır bir şekle büründürmek için sembolik bir dil kullanarak çeşitli metaforlarla izah etmeye çalışmıştır.

Bu konu ile ilgili mutasavvıfımızın işarette bulunduğu diğer bir âyetin Meâli ise şöyledir:

b. “ (Habibim) onlara şu adamın haberini de oku: Kendisine âyetlerimizi verdik de onlardan sıyrıldı, çıktı, şeytan onu peşine taktı, böylece azınlardan oldu. ”¹⁴⁶⁸

Müfessirler burada; “Kendisine âyetler verilen kimsenin” İsrailoğullarından Bel’am b. Bâûrâ olduğunu belirtmektedirler. Bu zat kavmi arasında âbid olarak bilinmekte ve yöneticisi kafir olan bir ülkede yaşamaktaydı. Hz. Musâ da bu şehri almak istiyordu. Bu ülkenin kiral, Bel’am’a gelerek Hz. Musâ’nın ülkesine girememesi için dua etmesini ister. O ise kendisinin Hz. Musâ ile aynı dinden olduğunu, şâyet böyle bir şey yaparsa dünyasını da ahiretini de kaybedeceğini ileri sürerek bunu yapamayacağını bildirir. Fakat daha sonra kiral, kendisini bir çok mal ve hediyelerle kandırmaya çalışır sonunda büyük bir alim ve abid olan Bel’am’ı kendi saflarına çeker.¹⁴⁶⁹

¹⁴⁶⁷ **Megalomania:** İnsanın kendine abartılı bir önem, değer, güç, v.b., atfetmesi. Görkemlilik, kuruntu. Bkz. Budak, Selçuk, Psikoloji Sözlüğü, Bilim ve Sanal Yay. Ankara 2000, s. 501.

¹⁴⁶⁸ A’raf, 175.

¹⁴⁶⁹ Bkz. Taberî, Câmiu’l-Beyân, c. IX., ss. 119-126; Beğavî, Tefsir, c. II., ss. 215-16; Şevkânî, Fethu’l-Kadir, c. III., s. 132; Bursevî, Ruhû’l-Beyân, c. III., s. 269; Âlûsî, Ruhû’l-Me’ânî, c. IX., s. 111.

Şimdi Mevlânâ'nın bu âyetle ilgili görüşlerini verelim:

Cihan halkı, Bel'am bin Bâûra'ya adeta İsa zamanındaki etbâi gibi musahhar olmuşlardı.

Ondan başkasının karşısında tazim ile eğilmezlerdi. Çünkü onun okuyup üflemesi hastalar için sıhhatti.

Kibrinden ve kemaline gururundan Musa (a.) ile pençeleşmeye kalktı. Sonra öyle bir hale düştü ki, onu sen de işitmişsinizdir.

Dünyada yüz binlerce İblis ve Bel'am gibileri vardır ki, onların halleri de gerek gizli gerek aşîkar böyle olmuştur.

Bu ikisi diğerlerine şahid olsun diye Allah bunları meşhur kıldı.

Allah bu iki hırsız yüksek ve manevi bir dar ağacına astı ve teşhir etti. Yoksak kahr-ı İlahiye uğramış, lakin cezaları tecil edilmiş pek çok hırsız vardır.

Bu ikisinin perçemini şehre götürdü, yani onların ceza görmüş olduklarını halka gösterdi. Yoksa kahr-ı İlahi maktüllerinin sayısı sayılamaz.¹⁴⁷⁰

Görüldüğü gibi Mevlânâ da diğer müfessirler gibi âyette bahsedilen kimsenin İsrailoğullarından, Bel'am bin Bâûrâ olduğu kanaatindedir.

Mutasavvıfımız, Allah'a ve O'nun sevgili kullarına karşı kendini beğenip büyüklük taslamanın maddi ve manevi helake sebep olduğunu ileri sürmekte ve buna delil olarak da Hz. Adem'e secde etmeyen şeytani ve birde Hz. Musâ (a.) zamanında ona beddua ettiği rivâyet edilen Bel'am bin Bâûra, gösterilmektedir. Kur'ân-ı Kerim'de bu ikisinin zikredilmesi başkalarına ibret olsun diyedir. Yoksa, böyle kibir ve gururlarından dolayı Allah'ın kahrına ve azabına uğramış olanların isimlerini saymak mümkün değildir. Çünkü, bu Kur'ân-ı Kerim'in hem gayesine, hem de hacmine uygun değildir.

Mevlânâ, bu mısraları ile, kibir çeşitlerinden, Allah'a ve peygamberlerine karşı gösterilen kibire değinmektedir. Gerçekten Allah'a karşı gösterilen kibir, kibrin en aşırı derecesinde olanıdır. Bunun misali Kur'ân-ı Kerim'de anlatılan, Nemrud, Firavun ve benzeri despotların kibridir. Kendilerini tanrı yerine koyan bu bahtsız insanlar, Allah'a kulluğa tenezzül etmemiş ve kendilerine uyanlara; "ben sizin en yüce Rabb'inizim"¹⁴⁷¹ bu kimseler hakkında Allah (c.) şöyle buyurmuştur: "Bana kulluk etmeye tenezzül etmeyenler, aşağılık olarak cehenneme gireceklerdir."¹⁴⁷²

Kibrin ikinci şekli ise peygamberlere karşı gösterilen kibirdir. Çok kimse, peygamberleri kendileri gibi bir insan sayarak onlara itaata tenezzül etmez. Kur'ân-ı Kerim, bunun geçmişteki örneklerini şöyle haber vermektedir; "Siz de bizim gibi birer insansınız"¹⁴⁷³ "Bizim gibi bir insana inanır mıyız hiç?"¹⁴⁷⁴ O halde şunu söyleyebiliriz. Kibrin her çeşidi Allah tarafından yasaklanmış, insanın maddi ve manevi bir takım zararlarına sebep olmuştur. Kibirden kurtulmanın bir tek yolu insanın "ölmeden önce ölünüz" kuralını uygulayarak beşerî benliğini, Mutlak Ben'de fânî kılıp O'nun özelliklerini kazanıp, varoluşunu gerçekleştirmesidir.

¹⁴⁷⁰ Mesnevî, 3293 vd.

¹⁴⁷¹ Nâziât, 24.

¹⁴⁷² Mü'min, 60.

¹⁴⁷³ İbrâhîm, 10.

¹⁴⁷⁴ Mü'minûn, 47.

1.2. Hased

Hased, Arapça bir kelime olup, lügatta, kıskanma, kıskançlık, çekememezlik gibi manalara gelmektedir. Buna göre hased, kendisine nimet verilen kişiden, o nimetin gitmesini arzu etmektir. Çekemeyen kişinin en belirgin özelliği, bir kişiyi yüzüne karşı övmesi arkasından ise gıybetini yapmasıdır.¹⁴⁷⁵

Hased, Kur'ân-ı Kerim'de beş yerde geçmektedir. Hepsi de çekememezlik, kıskanma gibi manalarda kullanılmıştır.¹⁴⁷⁶

“De ki: Fuhşun gizlisini de açığını da haram kıldı.”¹⁴⁷⁷ Kuşeyrî, buradaki “Gizli fuhşu” hased olarak tefsir etmekte, ve sûfilerden birinin şöyle dediğini nakletmektedir: Hasetçi inkarcıdır. Zira tek olan Mevlâ'nın takdirine rıza göstermemektedir,” Kuşeyrî, hasedcinin alametlerini ve belirtilerini ise şöyle sıralar:

- a) Hasedci, insanların yanında onlara karşı yaltaklanır.
- b) Onların yanından ayrıldığı zaman gıybetlerini eder.
- c) Felakete uğradıkları zaman sevinç gösterisinde bulunur.¹⁴⁷⁸

Demek ki hasedcide munafıklığın alametleri vardır ki, bu da çok tehlikeli bir sıfattır.

Mevlânâ bu konu ile ilgili değindiği âyet-i kerimelerde, şeytanın Hz. Adem'e secde etmemesinden bahsetmektedir. Âyetlerin meâli şöyledir.

“ Onu hatırla ki, meleklere: ‘Adem’e (hürmet olarak) secde edin’ demiştik de bütün melekler secde etmişlerdi. Ancak iblis secde etmekten yüz çevirip kibirlendi de kafirlerden oldu.”¹⁴⁷⁹ “Allah İblis’e ‘Ben, sana secde ile emretmişken, seni, secde etmekten alıkoyan neydi?’, buyurdu. İblis şöyle dedi: ‘ Ben Adem den hayırlıyım, çünkü beni ateşten yarattın; onu ise çamurdan yarattın.’”¹⁴⁸⁰

Tefsir kitaplarında bu âyetlerle ilgili, şeytanın secde etmemesinin sebebini kendini Hz. Âdem'den üstün görmesi, üstünlüğüne ise, ateş toprak mukayesesi sonucunda varmış olduğunu belirtirler. Böylece şeytan, üstünlüğü fazilet açısından değil, madde ve unsur açısından değerlendirir. Halbuki Âdem (a.)'in secde edilme şerefi ve meleklere üstünlüğü, yalnızca topraktan olma özelliğinden kaynaklanmıyordu. Onun şereflenmesi, Allah'ın onu kendi elleri ile yaratıp, ruhundan ona üflemesindedir.¹⁴⁸¹ İşte şeytan bu sırdan gafil olduğu için büyükenip Allah'ın emrine karşı geldi.¹⁴⁸²

Mevlânâ, şeytanın bu davranışının hasedinden kaynaklandığını şöyle açıklamaktadır:

Sen hasedkâr olduğun için ben fülandan aşağı mıyım, taliimde bu gerileme, bu aşağılık neden artıyor, diyorsun.

¹⁴⁷⁵ İbn Manzûr, Lisan, c. III., ss. 148-49; Tehânevî, Keşşâf, c. I., s. 287.

¹⁴⁷⁶ Bkz. Felâk, 5; Fetih, 15; İnsan, 54; Bakara, 109.

¹⁴⁷⁷ A'raf 33.

¹⁴⁷⁸ Kuşeyrî, Risâle, ss. 154-55.

¹⁴⁷⁹ Bakara, 34.

¹⁴⁸⁰ A'raf. 12.

¹⁴⁸¹ Bu hususlar Sa'd Suresi 71-75. âyetlerde anlatılmaktadır.

¹⁴⁸² Bkz. Taberî, Câmiu'l-Beyân, c.VIII., ss. 128-31; Kurtubî, el-Câmiu'l-Ahkâmu'l-Kur'ân, c.I., s. 296; İbn-i Kesîr, c.III., s. 89; Beğavî, Tefsîru Beğavî, c.II., s. 150; Şevkânî, Fethu'l-Kadîr, c.II., ss. 191-93; Ebû Suûd, İrşâdu'l-Akli's-Selîm, c.V., s.76;Bursevî, c. III., ss. 138-39; Âlûsî, Ruhû'l Me'ânî, c. VIII., ss. 88-90

Hakikaten hased ayrıca bir noksan ve başkaca bir ayıptır, hatta bütün eksikliklerin en bayağısıdır.

Şeytan aşağılıktan utandığı, yani, Adem'e secde etmek ve tazimde bulunmakla küçük düşeceğini sandığı için, Allah'ın o husustaki emrine itaat etmedi. İtaatsizliği dolayısıyla da kendisini heder etti, gitti.

Adem (a.)'in Halife-i İlâhiyye olmasına hased ederek ona tazimde bulunmamakla, kendisini a'lâ bâlâ göstermek istedi. Lakin yücelik nerede kaldı? Gözlerinden kanlı yaşlar süzüldü.

(Hasede diğer bir örnek)

Ma'hud Ebû Cehil de asil, lakin yetim ve servetsiz bulunan Muhammed bin Abdullah'ın (Muhammediün Rasûlullah) olmasına hased etti de hasedi yüzünden kendisini yüksek tutmaya kalkıştı.

Künyesi (Ebu'l-Hikem) iken (Ebû Cehil)'e tahvil edildi. Nice ehliyetli şahıslar vardır ki hased sevkiyle nâehl olmuşlardır.

*Ben taleb ve taharrî olan şu cihanda hüsn-i ahlaktan daha iyi bir ehliyet görmedim.*¹⁴⁸³

*Görüldüğü gibi Mevlânâ da bazı müfessirler gibi şeytanın Hz. Âdem'e secde etmemesini, ona karşı duyduğu hasedden dolayı olduğunu kabul eder.*¹⁴⁸⁴

Bu konu ile ilgili Mevlânâ, Yusuf (a.)'a kardeşlerinin kurmuş olduğu tuzağı anlatan âyetleri tefsir ettiğini görüyoruz. "Hani Yusuf babasına demiştiki (Yakub'a) 'Babacığım! Gerçekten ben (rüyada) onbir yıldız, güneş ve ayı bana secde ederlerken gördüm! demişti. (Babası da;) 'Yavrucuğum! Rüyanı sakın kardeşlerine anlatma, sonra sana bir tuzak kurarlar! Çünkü şeytan insana apaçık bir düşmandır' diye karşılık verdi."¹⁴⁸⁵ " (Yusuf'un kardeşleri onu kıra götürüp kuyuya attıktan sonra) Akşamleyin ağlayarak babalarına geldiler. 'Ey babamız! Biz (atışta) yarışmak için (sahraya) gittik, Yusuf'u da eşyamızın yanında bırakmıştık, (ne yazık ki) onu kurt yemiş! Ancak, biz doğru söyleyenlerdenn olsak da sen bize inanmazsın' dediler."¹⁴⁸⁶

Bu âyetlere Mevlânâ'nın getirdiği yorum şöyledir:

Mısırlı Yusuf'un başına, kardeşlerinin hasedinden dolayı neler geldi. Hased, insanların kalbinde pusuya girmiş iri bir kurt gibidir.

İşte halim olan Ya'kûb (a.) bu hased kurdundan dolayı daima Yusuf için korkardı.

Zâhiri kurd, Yusuf'un etrafında dolaşmamış, kardeşlerinin hasedi, vahşet eseri göstermekte kurtları geçmişti.

Bu hased kurdunun gadri ve yarası, tatlı söz ile gelmiştir ki "İnnâ zehebnâ nestebiku"¹⁴⁸⁷ âyetinde hikaye edilmiştir.

¹⁴⁸³ Mesnevî, c. II., 812 vd.

¹⁴⁸⁴ Meselâ, Katade, İblis'in Hz. Âdem'e verilen kerametlere hasedinden dolayı secde etmemiştir, demektir. Bkz. Kurtubî, a.g.e., c. I., s. 296.

¹⁴⁸⁵ Yusuf, 4-5.

¹⁴⁸⁶ Aynı süre, 16-17.

¹⁴⁸⁷ Bu âyet yukarıda meâlini verdiğimiz 17. Âyete işaret etmektedir.

Yüz binlerce kurtta bu hile ve mekir yoktu. Bu kurt, yani, hased canavarı, nihâyet rüsvay olacaktır, sen sabret!

*Zira hasedkârlar kıyamet gününde kurt sûretinde haşır edileceklerdir.*¹⁴⁸⁸

Görüldüğü gibi, Mevlânâ, âyette geçen “kurt” kelimesini insanın içinde gizli olarak bulunan “hased” illetine benzetmekte ve hasedcilerin kıyamette kurt suretinde haşır olunacaklarını bildirmektedir. Halbuki diğer tefsir kitaplarına baktığımız zaman her ne kadar Yusuf’un kardeşlerinin hasedinden bahsedilmiş olsada, “kurtun” insanın kötü huylarından “hased”e teşbih edildiğini göremiyoruz.¹⁴⁸⁹

Hased, çekememezlik ve kıskançlık duygularından kaynaklanan ruhî bir hastalıktır. Mevlânâ, yukarıda ki mısralarda, şeytânın Hz. Âdem’e secde etmemesi, Ebû Cehil’in Hz. Peygamber’in peygamberliğini kabul etmemesi ve yine kardeşlerinin Hz. Yusuf’u kuyuya atmaları¹⁴⁹⁰ vb. olayların hepsinin hasedden kaynaklanmakta olduğunu ifade etmekte ve bu müzmin sîfata sahip olan sâliklere şu tavsiyelerde bulunmaktadır:

Ey hasedci herif! Sen bir kemâl yücelik elde et ki, başkalarının kemâlinden, gam ve kedere düşmeysin.

Allah’tan bu hasedin giderilmesini iste de Rabb’in seni bu cesetten (yani bu hased varlığından) kurtarsın.

Temenni et, sana derûnî bir meşguliyet versin de, hariçle iştiğal etmekten ve herkesin ayıbını görmekten seni çekip kurtarsın.

*Cenâb-ı Hak, bir yudumcuk şaraba öyle bir hassa vermiştir ki, onu içip sarhoş olan iki alemin de endişesinden kurtulur.*¹⁴⁹¹

Gerçekten insan bir şeyle meşgul olursa başka işlerle ilgilenmeye fırsat bulamaz. Şâyet kap boş olursa dışarıdan akıtacağımız suyu içine alır. Fakat kap dolu olursa ne kadar uğraşsak oraya ilave olarak bir damla su dökemeyiz. İşte insan da kalbini Allah aşkı ile yanıp tutuşturduğu zaman, onu âfâkta olan olaylar meşgul edemez.

Mevlânâ sülûk yolunda hasedden daha zor ve tehlikeli bir geçidin olmadığını, bunun için kalb evinin bu hased kirinden temizlenmesi gerektiğini, şu âyet-i kerimeye telmihte bulunarak açıklamaktadır.

“...İbrahim ve İsmail’e şöyle ahid verdik: Evi (Kâbe)mi hem tavaf edenler, hem ibadete kapanalar, hem de rukû ve secde edenler için tertemiz bulundurun.”¹⁴⁹²

Bu âyeti, müfessirlerin çoğu şu şekilde tefsir etmişlerdir: Allahu Teâlâ, Hz. İbrahim ve Hz. İsmâil (a.)’e, evi olan Kabe’yi tavaf edenler, itikâfa girenler ve namaz

¹⁴⁸⁸ Mesnevî, c.II., 1420 vd.

¹⁴⁸⁹ Taberî, Câmiu’l-Beyân, c.XII., ss. 162-65; Kurtubî, el-Câmiu’l-Ahkâmu’l-Kur’ân, c.IX., ss. 144-52; İbn-i Kesîr, c.II., s. 472; Beğavî, Tefsîru Beğavî, c.II., ss. 413-14; Şevkânî, Fethu’l-Kadîr, c.III., ss. 10-12; Ebû Su’ûd, İrşâdu’l-Akli’s-Selîm, c.IV., ss.258-59; Beydâvî, Tefsîr, c. III., ss. 277-78; Âlûsî, Ruhu’l-Me’ânî, c.XII., ss. 193-99.

¹⁴⁹⁰ Muhasibi de Hz Yusuf (a.)’a kardeşlerinin yapmış olduğu hasedi şöyle nakletmektedir: “Hz Yakub (a.)’ın Hz. Yusuf (a.)’a olan özel sevgisini kendi aralarında hoş karşılamadılar, onu gözden uzaklaştırarak babalarının ona olan sevgisini, iyiliğini ve kendilerine üstün tutmasını bertaraf etmek istediler ki, babalarının sevgisi ve iyiliği kendilerine yönelsin ve bu özel ilgi Yusuf’tan alınsın.” Diyerek yukarıda Meâlini zikrettiğimiz âyet-i kerimeye işaret etmektedir. Bkz. er-Riaye, s. 490. bu örnek gösteriyor ki, mevlânâ’nın bu konuda işaret ettiği bir çok âyet daha önceki mutasavvıflar tarafından da işaret edilmiştir.

Mesnevî, c.IV., 2701 vd.

¹⁴⁹² Bakara, 125.

kılıp, rüku, sücûd yapanlar için, put, kâfir ve pisliklerden temizlenmesini emr veya ilham etmiştir.¹⁴⁹³ Mevlânâ ise bu âyette, Kâbe'nin temizlenme emrini, kalbin kötü huylardan arındırılması olarak tefsir etmekte ve şöyle demektedir:

Sülûk yolunda hasedden daha zor ve daha tehlikeli bir geçit yoktur. Hasûd olmayan kimseye ne mutlu.

Bu cesed hasedhanedir. Malumun olsun ki hasedden, bütün bir hanedan bulaşmış olur.

İnsanın cismi, hasedhane olmakla beraber, Cenâb-ı Hakk, o cisimlerden bazılarını iyice temizlemiştir.

“Tahhira Beytî=Evimi temizleyin” âyet-i kerimesi, temizlik nişanıdır. Aslı toprak olmakla beraber, insan cesedi nur hazinesidir.

Eğer, hasud olmayan bir zata hile ve hased etmeye kalkarsan, o hased dolayısı ile kalbine zulmetler hasıl olur.

*Allah adamlarının altında toprak gibi ol.- yani; onlara karşı hased etmek değil, fevkalade tevazu göster- hasedini de, bizim yaptığımız gibi, başına torak saç ve ayaklarının altına alıp onu zelil et.*¹⁴⁹⁴

Mevlânâ, yukarıda Meâlini zikrettiğimiz âyet-i kerimede geçen “Evimiz” yani Ka’be’yi insanın “kalb”i olarak tevil etmektedir. Nasıl Allah (c.) Hz. İbrahim ile oğlu İsmâil’e “Evim’i temizle!” buyurmuşsa, işte insan da kalbini bu şekilde hased hastalığından temizlemelidir. Aksi takdirde tasavvuf yolunda ilerleme kaydetmesi mümkün olmaz. Hele bilhassa insan-ı kâmillere hased etmemeli, çünkü bu hasedle kalbi zulmet perdelerinin kaplaması sonucu yapmış olduğu ibadet ve amellerden feyz ve bereket bulamaz. Belki de bu hareketi, helakine bile sebep olabilir.

Ankaravî ise, bu âyetin böyle tefsir edilmesini şu şekilde yorumlamaktadır: “Mevlânâ Hüdâvendigâr, bu âyetin manasını, kalbleri temizlemenin gerektiği şeklinde anlamış ve şunu demek istemiştir: Hz. İbrahim ve İsmâil (a.)’e Kabe’yi temizlemelerinin emredilmesi, kalblerin kötü düşünce ve kötü huylardan temiz tutulmasına işarettir. Zira şer’î delillerden biriside kıyastır. Mademki Kâbe’nin temizliği emrediliyor, öyleyse kalblerin temizlenmesi de öncelikle Allah’ın emri gereğidir. Çünkü ‘Mümin, Allah indinde Kâbe’den daha üstündür.’¹⁴⁹⁵ Hadis-i Şerifi gereği Kabe’den daha üstün olan kalbin temizliği, Kâbe’nin temizliğinden de önce gelir.”¹⁴⁹⁶

Hasedin musibeti, insana iki koldan zarar verir. Birincisi, hased illetine tutulmak, diğeri ise, bu illete tutulanların olumsuz tavırlarına maruz kalmak şeklinde tezahür eder. Bunlardan birincisi, insanın iç dünyasının yıkılmasına, diğeri ise dışının yıkılmasına sebep olur. Mevlânâ’nın hasedin iki musibetine yukarıdaki mısraları ile değindiğini görüyoruz. Hasedin ilk musibetinden, insan ancak tasavvufî eğitimle kurtulabilir. İkinci musibetinden ise, ancak insan-ı kâmil derecesine ulaştığı zaman hasedçinin hasedinden ona karşılık vermemekle kurtulur. Çünkü Rûmî, karşılık vermeyi, “ısıran köpeği ısırma” olarak vasıflandırmakta ve salığın bundan uzak durmasını tavsiye etmektedir.

¹⁴⁹³ Bkz.el-Maverdi, Ebu’l-Hasan Ali b. Muhammed el-Basrî, I-VI, Tefsiru’l-Mavedi, Beyrut 1412/1992, c.I., ss.187-188; er-Râzî, et-Tefsiru’l-Kebîr, c.IV., s.42; el-Âlûsî, Ruhû’l-Meânî, c.I., s.380; İbn-i Kesîr, Tefsir, c.I., s.176; Bursevî, Ruhû’l-Beyân, c.I., s.226.

¹⁴⁹⁴ Mesnevî, c.I, 430 vd.

¹⁴⁹⁵ Tirmizi, birr,85; İbn Mâce, Fiten,2

¹⁴⁹⁶ Ankaravî, Câmiu’l-Ayât, s.14.

Düşmanın hezeyanını gönlümden duydum; hakkındaki düşüncesini gördüm, bildim.

*Köpeği ayağımı ısırды, canımı iyice yaktı; fakat köpek gibi onu ısıramam ben, kendi dudağımı ısırдым.*¹⁴⁹⁷

1.3. Nazar

Nazar, arapça kökenli bir kelime olup, lügatte, bakma, bakış, göz atma, gözetme, nezaret, fikir, düşünme, dikkat, iltifat, teveccüh, huzûr, kat, yan, ön, nezd, göz değmesi, gibi manalara gelmektedir. Tasavvufî bir terim olarak müridin müridine manevî yolla bakması ki, bu bakış onların ruhlarının feyzle dolmasına ve olgunlaşmasına sebep olur.¹⁴⁹⁸ Şeyhin bu bakışı müridin çok kısa zamanda yetişmesine sebep olur. Bu nedenle mürid-i kamiller, müridlerini kablumbağanın yavrularını yetiştirmeleri gibi nazarla yetiştirirler.

Nazar kelimesi ve türevleri Kur'ân-ı Kerimde yüzyirmi dokuz yerde geçmektedir. Hemen hemen hepside lügat manasında kullanılmaktadır.¹⁴⁹⁹

Mevlânâ, bu kelimeyi psikolojik bir hastalık olan ve kötü ahlaktan sayılan hasedin bir neticesi olarak insanın, başkalarının elinde olan varlıklara, veya bizzat kendisine hased nazarı ile bakarak zarar vermesi, anlamında kullanmaktadır. Şimdi mutasavvıfımızın bu konu ile ilgili işâret ettiği âyetin meâline bir göz atalım:

“ O inkar edenler Zikri (Kur'ân)'ı işittikleri zaman, neredeyse seni gözleri ile devireceklerdi. ‘ O mecnundur’ diyorlardı. Halbuki O (Kur'ân), âlemler için uyarıdan başka bir şey değildir.!”¹⁵⁰⁰

Bu âyetin tefsirinde, Kuşeyrî şöyle bir haber aktarıyor; kafirler gözleri ile bir şeye zarar vermek istedikleri zaman, üç gün aç kalırlardı. Sonra gelip, bu ne güzel şeydir diyerek o şeye nazar ederlerdi. O nazar edilen şey hemen yere yıkılırdı. İşte Hz. Peygamber (s.)'e de aynı metodu uyguladılar. Fakat Allah Teâlâ onu koruduğu için zarar veremediler.¹⁵⁰¹

Şimdi Mevlânâ'nın bu âyetle ilgili yorumlarına bakalım:

Ey muhatap olan mağrur kimse, kendindeki tavus kanadına değil ayaklarına bak ki kötü göz sana pusu kurmasın.

Kötü gözlerin tesiriyle koca bir dağ yerinden oynar. Kur'ân-ı Kerim'deki “Yüzlüküneke= seni devirecekler” âyetini oku da bunu anla.

Dağ gibi kuvvetli olan Hz. Peygamber (s.) yağmursuz ve çamursuz bir yolda o nazarın tesiriyle kaydı.

Rasûlullah: “Bu kayma nedendir, ben bu hali sebepsiz sanmıyorum”, buyurdu.

Nihâyet âyet geldi de: o hal sana müşriklerin kötü gözünden erişti diye peygamber efendimize hikmetini bildirdi.

¹⁴⁹⁷ Divân-ı Kebîr, c.VII., 242-43.

¹⁴⁹⁸ İbn Manzûr, Lisân, c. XIII. ss. 301-302; Razî, Muhtaru's-Sihâh, s. 278; Uludağ, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, s. 402; Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, ss. 541-42; Safer Baba, Tasavvuf Terimleri, Keten Yay. İstanbul trs., s. 209.

¹⁴⁹⁹ Bkz. Muhammed Fuâd, Mu'cem, ss. 877-878.

¹⁵⁰⁰ Kalem, 51.

¹⁵⁰¹ Kuşeyrî, letâif, c.III., s.623; Ayrıca bkz. Kurtûbî, Tefsir, c.XVIII., ss. 254-55.

*Eğer o nazar değen kimse senden başkası olsaydı o anda ölür, o nazara avlanır, erir giderdi.*¹⁵⁰²

Mevlânâ bu mısraları ile âyet-i kerimenin sebab-i nüzülünü beyan etmekte ve son beyitte ise şu âyet-i kerimeye işarette bulunmaktadır: “Allah seni insanlardan koruyacaktır. muhakkak ki Allah kafirler topluluğunu hidâyete erdirmez.”¹⁵⁰³ Böylece nazarın ne kadar büyük tesiri olduğunu, şâyet Hz. Peygamberde Allah’ın hıfzı bulunmasaydı müşriklerin nazarından dolayı belki de ölebileceğini beyan ederek, nazarın menfî yönüne dikkatleri çekmiş tasavvufî manadaki şeyhin müridine eğitim amacıyla nazar etmesine değinmemiştir. İnsanların belli koşullarda ilgiyle baktıkları canlılara karşı etkili oldukları kesindir. Bu etki bazen yalnız tesir altında bırakma şeklindedir. parapsikoloji bilim adamları bu tarz bakışları bazen ciddi şekilde tehlikeli olabileceğini bildirmişlerdir.

Bir çok bilim adamı, insanların dikkatli ve özentili bakışları sırasında bazı ışınlar çıkarabileceğini savunmuşlardır. Bir çok insanın iç dünyasında kıskançlık doğuran gösterişli olaylarından iç dünyalarında doğan fırtınaların büyük etkileri olduğu kesindir. Bunlar ister ışın olsun, ister bilemediğimiz manyetik etkiler olsun biyolojik sonuçlar doğuracak güçtedir. Modern parapsikolojide teleknezi denilen olay; bu tarz iç dünya güçlerinin bir çatalı dahi eğdiğini göstermiştir.¹⁵⁰⁴ İşte mutasavvıfımız da, nazarın bu olumsuz yönünü diğer bir ifade ile “kem nazar”ı ileriki beyitlerinde şu şekilde dile getirmektedir;

Yâ Resûlallah; müşriklerin meclisinde bazı kimseler var ki akbaba kuşuna bakıp yere düşürürler. Onların bakışından kükremiş aslanın kellesi yarılırdı o aslan inler.

Deveye ölüm gibi bir nazar eder, arksından da kölesini gönderir.

Git, o devenin iç yağından satın al, der. Köle deveyi yolda düşmüş görür.

Koşmakta atla yarış eden o deve hastalanmış ve başı kesilmiş olarak yatmaktadır.

Hased ve nazar değmesi feleğe vaki olsaydı, şüphesiz seyr ve devrini değiştirirdi.

Mevlânâ bundan sonraki mısraları ile “kem nazar”ın tesirinin kaza ve kaderin bir hükmü olduğunu ve Allah’ın gazab sıfatının bir tecellisi olduğunu vurgulamaktadır;

Bir nehir kenarına kurulmuş dolap meydandadır. Onu çeviren suyun tesiri ise gizlidir. Fakat dolabın dönmesinde asıl müessir sudur.

Kötü gözün ilacı iyi gözdür ki nazarı değen gözün tesirini ezer ve mahveder.

İleri gidiş rahmet içindir. Hüsn-i nazarda rahmettedir. Kötü göz ise kahır ve lânet mahsülüdür.

Allah’ın rahmeti gazabından üstündür. Onun için her peygamber, zıddı bulunan kâfirlere galip gelmiştir.

¹⁵⁰² Mesnevî, c. V., 503 vd.

¹⁵⁰³ Maide,67.

¹⁵⁰⁴ Nûrbâki, Halûk, Nazar ve Büyünün Etkileri, takdim yazısı, yazar, Bayram Altan, Sahhaflar Yay. İstanbul 1995, ss. 9-10.

*Zira peygamberler, rahmet neticesidir, onların zıddı ise kötü yüzlüdür, kahır neticesidir.*¹⁵⁰⁵

Demek ki her şey zıddı ile ortaya çıkar. Bu nedenle kendine nazar değen kimse hüsn-i nazar erbabından dua almalıdır. Çünkü hüsn-i nazar İlahi rahmet ürünüdür, su-i nazar ise gazab-ı ilahi mahsulüdür. Allah'ın rahmeti gazabını geçtiği için nazar erbabı daima malub olmaya mahkumdur. Bu sebeple tarih boyu peygamberler kafirlere galip gelmişlerdir.

Görüldüğü gibi Mevlânâ bu mısraları ile nazarı iki kısma ayırmaktadır. Birincisi, Allah'ın gazab sıfatının bir tecellisi olan “kem nazar” diğeri ise yine Allah Teâlâ'nın rahmet sıfatının bir tecellisi olan “hüsn-ü nazar”dır. Birincisinin sahibi Allah'ın gazabına uğradığı için bakışları ile karşısındaki insana zarar vermekte, diğerrinin sahibi ise Allah'ın rahmetine mazhar olduğu için onun bakışları karşısındakini ihya etmektedir.

Tefsir kitaplarına baktığımızda müfessirler, bu âyetin tefsiri ile ilgili yorumlarında daha çok nazarın hak olduğunu, hasedden kaynaklandığını ve bununla ilgili peygamber (s.)'in çeşitli hadislerini aktardıklarını görürüz. Yine orada nazar değmesinin sebebi olarak ta şöyle demektedirler: “Bir şeye bakan kişi, onu güzel bulduğu beğendiği zaman Allah'a dönmez ve onun sanatına bakmazsa, Allah, kullarını sınamak için gaflet içinde bakanın cinâyeti sebebiyle bakılan şeyde bir hastalık meydana getirir. Sebep olduğu için de, bakanı cezalandırır.” Nazarının değdiği bilinen birisinin, zararını defetmek için insanların arasına girmesi, devlet tarafından engellenir. Şâyet fakirse kendisine yetecek nafakayı, beytü'l-maldan karşılayarak onun zararını insanlardan uzaklaştırır.¹⁵⁰⁶

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz; Mevlânâ da diğer müfessirler gibi âyeti zahiri manasıyla tefsir etmiştir. Ancak mutasavvıfımız, tefsir kitaplarında üzerinde durulmayan bir hususa; o da “nazar”ın Allah'ın gazab sıfatının bir tecellisi vuku bulduğuna ve onun panzehirinin ise yine Allah'ın rahmet sıfatının olacağına işaret etmesidir. Allah'ın rahmetinin gazabına galip geldiği gibi, kötü ahlaktan olan nazar ehlinin de sürekli yenilmeye mahkûm olacağı sonucuna varmaktadır.

1.4. Hırs

İnsanın fiilleri, beden-zihin- ruh yapısıyla doğrudan ilişkilidir. İnsan nefsi, hem iyi hem de kötü sayılan fiillerin nüvesini kuvve halinde bulundurur. Bir diğer ifade ile insan, fitraten hem iyilik hem de kötülük yapma istidatıyla mücehhez olarak yaratılmış bir varlıktır. Eğitim veya eğitimsizlik veya yanlış eğitim, bu kuvve halindeki istidatları fiile dönüştürür. Mevlânâ, insandaki kötü fiillerin ortaya çıkışını veya diğer bir ifade ile bütün kötü dediğimiz ve dinen sakıncalı görülen fiiller, insan tabiatının temelinde fitraten bulunan ve hemen-hemen her insanın mizacında yatan kuvve halinde dört tabii huy veya dört istidâttan bahseder. Allah'ın Hz. İbrahim'e hitaben:

“Hani İbrâhim: ‘ Ey Rabbim ölüleri nasıl dirilteceğini bana göster demiş (Allah da) yoksa buna inanmadın mı? demiş, O da inandım, fakat kalbimin (gözümle de görerek) mutmain olması için (istedim.), (Allah) Şöyle buyurdu; Dört kuş al. Onları kendine alıştır, sonra (kesip parçalarını birbirine karıştırıp) her

¹⁵⁰⁵ Mesnevî, c. V., 517 vd.

¹⁵⁰⁶ Bkz. Taberî, Câmiu'l-Beyân, c. XXIX., ss.45-6; Beğavî, Tefsir, c. IV., s. 384; Şevkânî, Fethu'l-Kadir, c. V., ss.277-78; Beydâvî, Tefsir, c.V., ss.376-77; İbn-i Kesir, Tefsir, c.IV., s. 410; Âlûsî, Ruhü'l-Me'ânî, c.XXIX., ss.38-39; Bursevî, ruhu'l-Beyân, c.IX., ss. 239-41.

parçasını bir dağın üzerine bırak, sonra da onları çağır. Koşarak sana geleceklerdir. Allah'ın Aziz ve Hâkim olduğunu bil.”¹⁵⁰⁷ âyetini tefsir ederken bunları detaylı olarak izah etmektedir.

Aslında bu âyet-i kerimde, Hz. İbrahim (a.)’e kesmesi emredilen dört kuşun insan da mevcut olan dört kötü huyu temsil ettiği, bunların ise şehvet, tûl-i emel, kibir ve hırs olduğu çeşitli tasavvufî tefsirlerde izâh edilmiştir.¹⁵⁰⁸ Biz şimdi bu âyetle ilgili Mevlânâ’nın yorumunu, daha sonra ise kazın temsil ettiği hırs ile ilgi yorumlarını vermeye çalışacağız:

İnsan da dört vasıf vardır ki o vasıflar, aklın çarmıhı olmuştur.

Ey idrâki güneşe benzeyen, sen vaktin Halil’isin, yol vuran bu dört kuşu öldür.

Çünkü bunların her biri de, karga gibi, akıllıların akıl gözlerini oyar çıkarır.

Bedene ait dört sıfat Halil (a.)’in kestiği kuşlar gibidir. Onların boğazlanması, ruhun yolunu açar.

.....

Çünkü bu beden, dört huyun durağı olmuştur ki bunların adı, fitne çıkaran dört kuştur.

Eğer halkın ebedi olarak diriliğini istersen bu uğursuz dört kuşun başlarını kes.

Sonra da onları başka bir sûretle dirilt ki artık onlardan sana bir zarar gelmesin.

Manen yol kesen dört kuş, halkın gönlünü yurt edinmiştir.

(Bu kuşlar)

Kaz, tavus, karga ve horoz idi ki, insanlarda ki, dört huyu temsil ediyorlardı.

Kaz hırstır, horoz şehvet... Makam tavusa benzer, karga ise tûl-i emele.

Karganın emeli ebedi olmak, yahut uzun bir ömre kavuşmaktır. Bunu umar durur.¹⁵⁰⁹

Bu âyette, zâhirî manasından da anlaşılacağı gibi, Hz. İbrahim’in, Allah Teâlâ’dan kalbinin mutmain olması için, ölüleri nasıl dirilteceğini sorması üzerine, Allah’ın da ona dört kuş alıp, onları kesip her birini bir dağın başına bırakması ve sonra kuşları çağırmasıyla, onların nasıl dirilip kendisine doğru geldiğinden bahsetmek suretiyle, maddî dirilmeye dikkat çekmiştir.¹⁵¹⁰ Mevlânâ ise, cesetlerin kıyamette dirilmesi hakkında olan bu âyeti, ruhların mânen dirilmesi olarak anlar ve şöyle tefsir eder; “ Allah’ın kurbiyetinden uzaklaşarak, bu maddi ve süflî aleme inen ruhlara maddî ve süflî vasıflar arız olmuş, ruhlar önceki saflık ve özelliklerini kaybetmişlerdir. Ruhların önceden olduğu gibi saf ve manen diri olmaları için, kendilerine galebe gelmeye çalışan bu süflî arızalardan kurtulmaları, yani onları yok etmeleri gerekir. Bu arız olan vasıfların en zararlıları ise âyette kesilmesi bildirilen ve

¹⁵⁰⁷ Bakara, 260.

¹⁵⁰⁸ Bkz. Kuşeyrî, Letâif, c. I., ss.241-45; Kaşânî, Tevilât, c.I., s. 45; Bursevî, Ruhû'l-Beyân, c.I., s.415; Âlûsî, Ruhû'l-Meânî, c.III., ss.31-32.

¹⁵⁰⁹ Mesnevî, c. V., 30 vd / 30 vd.

¹⁵¹⁰ Bkz. Taberî, Câmi’u'l-Beyân, c.III., ss.49-52; Râzî, Tefsiru'l-Kebîr, c. VII, ss.415-18; İbn-i Kesir, Tefsir, c.I., ss.332-35.

horoz, karga, tavus ve kazın temsil ettiği¹⁵¹¹, şehvet, çok yaşamak arzusu, hırs ve makam-mevki düşkünlüğüne delalet eden kötü huylardır.

İşte Mevlânâ, yukarıda Meâlîni zikrettiğimiz âyeti, bu kötü huyları terk ederek, ruhların kurtuluşuna delil saymaktadır. Biz şimdi bu kuşlardan kazın temsil ettiği hırs ile ilgili beyitleri vermeye çalışarak hırsın ne demek olduğunu ve zararlarını açıklamaya çalışalım.

Kaz hırsı temsil eder ki kuru yaş ne bulursa yere gömer.

Onun boğazı bir an için durup dinlenmez, “Külû veşrabû=Yiyiniz içiniz.”¹⁵¹² emrinden başka emr-i İlâhiyye kulak vermez.

Bir yağmacı gibidir. Bulunduğu evi kazar, çabuk çabuk dağarcığını –Yani kursağını- dolurur.

İnci veya nohut tanesi, ne bulursa iyi, kötü demeden dağarcığına tıkar.

Başka bir yağmacı gelip de ortak olmasın diye yaş kuru her ne bulursa çuvalına doldurur.

Karşısına başka bir yağmacını çıkmayacağı hususunda Sultan’ına itimadı yoktur.¹⁵¹³

Görüldüğü gibi Mevlânâ bu beyitleri ile şunu anlatmaya çalışıyor; İnsan da bulunan kötü huylardan şehvet, hırs, tûl-i emel ve makam, mevki düşkünlüğü ki tavus, kaz, karga ve horoz bu sıfatları temsil ederler. İşte Hz. İbrâhim (a.), bu kuşların temsil ettiği ve insanda bulunan dört kötü huyu öldürmeye memur olmuştur. Şâyet bu huylar insanın bedenine hakim olurlarsa onu çarmıha germiş olurlar. Eğer onları ıslah edip, yerlerine güzel huyları ikame ederlerse ruhun yolunu açmış olurlar. Kuşeyri’nin ifâdesiyle; şâyet insan -yukarıda ki âyette belirtilen kuşların öldürülmesine benzer tarzda- nefsinin kötü arzu ve isteklerden riyazatle temizlemezse kalbî dirliği elde etmesi imkansızdır.

Acaba niçin kaz hırsı temsil etmektedir. Kanaatimizce bunun sebebi, onun daima başı yerde, uzunca gagasını toprağa gömerek, kurt, solucan v.b. hayvanları hırsıyla yemesinden olsa gerek. İşte hırslı insanda, kaz misali, helal haram demeden ne bulursa yer bir türlü doymak bilmez. Bu insanın işi gücü dünyalık şeyleri elde etmek olduğu için ahireti unutup ihmal ederek ebedi saadeti kaybeder. Öyleyse sâlike düşen görev kazın temsil ettiği hırsı kalbinden söküp atmak, daima Allah’ın emrettiği güzel huylardan, kanaat, az yeme, az içme, az uyuma gibi huylarla huylanmaya çalışmasıdır.

Mevlânâ ileri ki beyitlerde kazın hırsının boğaz ve cima hırsı olduğunu, tavusun hırsının ise makam ve riyaset hırsı olduğunu bildirerek bu iki hırsın karşılaştırmasını şöyle yapar:

Kazın hırsı birdir, bununsa kat kat! Şehvet hırsı yılan, mevki hırsı ise ejderhadır.

¹⁵¹¹ Hüseyin Güllüce; hemen, hemen bütün tefsirlerde bu kuşların Mevlânâ’nın da zikrettiği gibi, horoz, karga, tavus ve kaz olduğunu, ancak, Neseî, Kâdî Beydavî, ve Hazin tefsirlerinde bu kuşların üçünün aynı kuşlar olduğunu, dördüncüsünün ise yani kaz yerine güvercin olarak zikredildiğini bildirmektedir. Bkz. Güllüce, Kur’ân Tefsiri Açısından Mesnevî, 831 nolu dipnot.

¹⁵¹² Bu emir Kur’ân-ı Kerim’de yirmisekiz yerde geçmektedir. Meselâ, bkz. Bakara, 57, 60, 168, 187; A’raf, 31, 160.

¹⁵¹³ Mesnevî, c.V., 30 vd.

Kaz hırsı, boğaz ve cima hırsından olur. Fakat riyâset hırsında bunlardan kat kat fazla hırs vardır.

Mevki sahibi tanrılıktan laf eder.¹⁵¹⁴ Hakk'a şirk koşmaya tamahlanan nasıl affolunabilir?¹⁵¹⁵

Âdem'in sürçmesi, mide ve cimâ nedeniyle oldu; ama İblis'in ki ise kibir ve mevki hırsından!¹⁵¹⁶

Âdem istiğfar ile lütfa nail oldu.¹⁵¹⁷ Mel'un şeytansa kibrinden tövbe etmedi.

Gerçi boğaz ve ferç hırsı da aşağılıktır, ama mevki hırsı olmadıkça eli kırıktır.

Bu riyâset hırsı ağacının, köklerini, dallarını anlatacak olsam başka kitap olur, söz uzar!

Arab, serkeş ata şeytan der. Fakat her ata değil!

Lügat ehli, serkeşliğe şeytanet der. Bu sıfat, la'nete müstehaktır.

Bir sofrada yüzlerce yemek yiyen toplanabilir de, riyaset davasında olan iki kişi aleme sığamaz!

Biri diğerinin yeryüzünde bulunmasını istemez. Hatta saltanatına ortaklık korkusu, padişaha, babasını bile öldürttürür.

"Saltanat kısırdır," dediğini duymuşsundur. O davanın korkusu, akrabayla alakayı kestirir!

Çünkü o hırs kısırdır, oğlu yoktur. Ateş gibi kimseyle alakası bulunmaz!

Her neyi bulursa yakar, kimseyi bulamazsa kendi nefsinin yakıp bitirir!

Hiç olup, onun yaralamasından emin ol. Demir gibi katı kalpten merhamet bekleme.

Hiç olunca o katı yürekliden ne korku! Her sabah mutlak fakırdan ders al.

Ululuk,, celâl sahibi Hakk'ın örtüsüdür. Onunla örtünmeye çalışan vebal altına girer.

Taç onundur, hizmet kemeri ise bizim. Vay ona ki haddini aşar!

Bu tavûsî kanat, senin için bir fitne, bir imtihandır. Onunla tanrılık davasına kalkışsın.¹⁵¹⁸

Bu açıklamaları ile Mevlânâ, mevki, makam ve baş olma hırsının diğer bütün hırslardan kötü olduğunu Hz. Adem (a.) ile Şeytan'ı misal getirerek ortaya koymuştur. Çünkü Hz. Adem'in hırsı mide ve cima, şeytan'ın ki ise kibir ve mevki hırsından olduğu için, Hz. Adem Allah'a tövbeye muvaffak olabildi. Fakat şeytana tövbe nasip olmadı. Yine mevki sahibi olmayan kişi, nefsin diğer istek ve arzularına kolay kolay boyun eğmez. Mevlânâ riyaset hırsını çeşitli metaforlarla izah etmeye çalışmıştır. Mesela; riyaset hırsını, ateşe benzeterek, onun da ateş gibi kendisine yaklaşan herkesi yakıp kül ettiğini, hatta bu yaklaşan kimsenin babası dahi olsa, onu bile gözünü kırpmadan öldürebileceğini ifade etmiştir ki, bunun örnekleri tarihte görülmektedir. İşte bu nedenle, mevki sahibi o kadar ileri gider ki ilahlık iddiasında dahi bulunur.

¹⁵¹⁴ Burada Naziat, 24. Âyetine işaret etmektedir.

¹⁵¹⁵ Nisa, 48, 16

¹⁵¹⁶ Bakara, 36; A'raf, 20.

¹⁵¹⁷ Bakara, 37; A'raf, 23

¹⁵¹⁸ Mesnevî, c. V., 522 vd.

Riyâset hırsından veya onun kötülüklerinden nasıl kurtulabiliriz? Mevlânâ fakr ve fenâ makamına ulaşarak onun kötülüklerinden emin olunabileceği kanaatindedir. Çünkü fakr ve fenâ mertebesinde bulunan bir kimse, ne bir şeye mâlik, ne de kimseye memlûk olur. Yani onun ne malı vardır, ne de benliği kalmıştır. Hatta malı olsa bile, o malın, kalbinde ve nazarında değeri yoktur. İşte böyle bir kimsenin çalınacak veya alınacak bir şeyi olmadığı için, ne hırsızdan ne de zalimden korkusu bulunmaz.

Mevlânâ, bir başka yerde hırsın kötülüklerini şöyle ifade etmektedir:

Ey haris olan kimse; senin kötülüklerdeki hırsın ateş gibidir. Hatta kor haline gelmiştir ki korun rengi ateşin renginden hoştur.

Kömürün karalığı ateşte gizlidir. Ateş sönünce o karalık meydana çıkar.

Kömür, senin hırsından ateş halinde göründü. Hırs geçince o kömürün karalığı kalır.

Hırs ve tama zamanında kömür, kor gibi görünür. Fakat o görüntüş, işin güzelliğinden değil hırs ateşindedir.

Hırs, tama ve şehvet, senin işini süslemiş ve sana kömürü, kor gibi göstermişti. Hırsın geçince işin çirkin olduğu ve kor gibi parlak görünenin, kömür gibi kapkara bulunduğu meydana çıkar.

Şeytanın bezediği ekşi otu, ahmak bir şahıs, pişmiş ve tatlı sanır.

O ahmağın ruhu o ekşi otu çiğneyerek tecrübe ederse dişleri kamaşır.

Gülyabani gibi hırsın aksi tuzaktan ibaretti; hırs ve hevesi, o tuzağı yem gibi gösterdi.

Hayır olan işler, başka bir şeyin aksiyle güzel görünmüş değil, kendiliğinden latiftir. Hırsın harareti geçmiş olsa bile onların parlaklığı ve letâfeti kalır.

Halbuki, dünya işinden hırsın parlaklığı gidince, korun soğuyup kömür kaldığı gibi kapkara kalır.¹⁵¹⁹

Şâyet eşyayı olduğu gibi görmek istersen, kalbinden hırs ve tamaa perdelerini söküp atman gerekir. Aksi takdirde Mevlânâ'nın deyimi ile kapkara kömür gibi olan bir şeye olan tama ve hırsın, onu sana çok cazip kor gibi gösterir. İşte bu nedenle:

Eğer gözünün, kulağının ve aklının saf ve tortusuz olmasını istersen, gözünü kaplayan ve aklını örten tama' perdelerini yırt.

...

Eğer aynada tama' zuhûr etseydi nifak hususunda o da bizim gibi olurdu.

Eğer terazide mala tama' olsaydı, tarttığı şeyin vaf-ı halini nasıl doğru söylerdi.¹⁵²⁰

Yani aynada, tama' ve hırs olmadığı ve kimseden de bir şey ummadığı için, karşısına geçen herkesi oldukları gibi, -çirkin çirkin, güzeli güzel- gösterir. Aynı şekilde terazide de hırs ve tama' bulunmadığı için kefesine konulan cismin ağır mı, hafif mi, tamam mı, eksik mi olduğunu doğru bir şekilde bildirir. Halbuki hırslı ve tamahkar olan insanlar böyle değillerdir. Onlar çıkarları için hakikati daima gizler.

¹⁵¹⁹ Mesnevî, c. IV., 1142 vd.

¹⁵²⁰ Mesnevî, c.I 4546 vd..

Hatta yalan bile söylerler. İşte bu nedenle, kalbten bu hırs ve tama'ı nasıl söküp atabiliriz ? Şimdi Mevlânâ'ya kulak verelim:

Allah muhabbetiyle kalbi dolmuş, kendisi de aşkullah ile mest olmuş kimseler müstesnadır ki onlara hazine dolusu altın versen hürriyetlerini satmazlar.

*Her kim Hakk'ın cemâlini müşahede ile berhurdâr olursa bu dünya onun nazarında cîfe görünür.*¹⁵²¹

diyerek tasavvufî terbiyeden geçerek, kendi gerçekliğinin farkına varıp Allah'ı müşâhede makamına vasıl olan insanın ancak tama ve hırsın pençesinden kurtulup, olgu ve olayları bihakkın değerlendirebileceğini dile getirmektedir.

Mevlânâ, hırsın afetlerini ve ondan kurtulmanın çaresini anlattıktan sonra, bir başka yerde hırs-ı memdûh yani övülen hırstan bahsetmektedir:

İlâhî, senin aşkındaki hırs, iftihârı mucip ve manevi bir mertebedir, senden gayrisine olan hırs ise ayıptır ve nâkıstır.

....

*Âh burada avamdan çok gizli bir sır vardır ki onu anlamak için Hz. Musâ, Hızır (a.)'in nezdine gider.*¹⁵²²

Bahsedilen bu zevât-ı kirâmın bu hırs-ı memdûhu suya doymayan bir susuzun harareti gibidir. Sende ey sâlik; maneviyâttan her ne bulursan ona kanaat edip durma, daima fazlasını iste!

*Allah'ın dergâhı, nihâyeti olmayan bir bârigâhtır. Sende bulunduğun makamı baş sedir ittihaz ederek ona bağlanıp kalma. Senin sadrın sülûk ve terakki yoludur.*¹⁵²³

Buraya kadar aktardığımız bilgilerden Mevlânâ'nın hırsı, iyi ve kötü olmak üzere ikiye ayırdığını görüyoruz. Hırs-ı memdûha örnek olarak Kur'an-ı Kerim'de Hz. Peygamberin ümmetine karşı beslediği hırsı verebiliriz: "Peygamber sizin imâna gelmenize ve hidâyet yolunu bulmanıza harisdir."¹⁵²⁴ Peygamberimiz (s.) ise şöyle buyurmaktadır: " İki haris kimse vardır ki doymazlar: onlar ilim tâlibi ve dünya tâlibidir ki eşit değillerdir. İlim tâlibi daima ilâhi rızayı artırır; dünya talibine gelince o da azgınlığını artırır." Rasûlü Ekrem bundan sonra şu âyetleri okur; "...Allah'tan kulları içinde ancak alimler korkar."¹⁵²⁵ " Hakikaten insan, gına ve servet sahibi olunca azar."¹⁵²⁶ Demek ki ilme tâlib olmak, onu elde etmek için gösterilen hırs

¹⁵²¹ Mesnevî, c.I, 4558 vd.

¹⁵²² Burada Mevlânâ Kur'an-ı Kerim'de bahsedilen Hz. Mûsâ ve Hızır kıssasına değinmektedir ki şöyle anlatılmaktadır: " Bir vakit Mûsâ hizmetinde bulunan gence şöyle demişti; ' İki denizin birleştiği yere varıncaya kadar gideceğim, yahut senelerce gideceğim.' Bunun üzerine ikisi de iki deniz kavşağına varınca balıkların unuttular. (Allah'ın izniyle balık canlanmış ve) denizde bir deliğe doğru yolunu tutmuştu. İki deniz kavşağını geçtikleri zaman, Mûsâ genç arkadaşına: ' Kuşluk yemeğimizi getir, gerçekten biz bu yolculuğumuzdan yorgun düştük.' dedi. Genç arkadaşı, Mûsâ'ya şöyle dedi; ' Gördün mü, kayaya sığındığımızda doğrusu ben balığı unutmuşum. Onu hatırlamamı, muhakkak şeytan bana unutturdu. O tuhaf bir şekilde denizdeki yolunu tutmuştu.' Mûsâ, 'İşte aradığımız bu idi' dedi. Bunu üzerine izlerine dönüp gerisin geri gittiler. Nihâyet kullarımızdan bir kul (olan Hızır'ı) buldular ki, biz O'na, katımızdan bir rahmet vermiş ve ona tarafımızdan (gayblara dair özel) bir ilim öğretmiştik." Bkz. Kehf, 60-65. bu âyetlerin detaylı yorum ve değerlendirilmesi için çalışmamızın "İlm-i ledün" bölümüne bakınız.

¹⁵²³ Mesnevî, c. III., 1963 vd.

¹⁵²⁴ Tevbe, 128.

¹⁵²⁵ Fâtır, 28.

¹⁵²⁶ Alak, 6-7.

övülmüş, fakat dünya ve içindekileri elde etmek için gösterilen hırs ise kınanmıştır. Bu nedenle, Mevlânâ da sâlikin maneviyat yolunda elde ettikleri ile kanaat edip beklememesini, sürekli bir üst makam için hırslı olmasını tavsiye etmekte ve önermektedir. Çünkü Allah'ın dergahı sonu olmayan bir umman gibidir.

1.5. Makam ve Mevki Düşkünlüğü

Mevlânâ, bu konuyu da yukarıda hırs konusunda değindiğimiz, Hz. İbrâhim (a.)'ın kesmesi emredilen kuşlardan tavus kuşunun nefsin kötü sıfatlarından makam ve mevki düşkünlüğünü sembolize ettiğini söyleyerek “Tavus Kuşunun Tabiatı ve Hz İbrâhim (a.)'ın Onu Kesmesindeki Sebep” başlığı altında şöyle izah etmektedir:

Şimdi nam ve şöhret için cilveler döken iki renkli tâvusun beyanına geldik.

Onun gayreti, neticesinden ve faydasından habersiz bir halde halkı, hayırla, şerle avlamaktır.

Tuzak gibi farkında olmaksızın av tutar. Tuzak, av tutmaktan maksadın ne olduğunu bilir mi?

Tuzağın av yakalamaktan ne faydası ve ne de zararı vardır. Onun bu beyhude yakalayışına şaşarım.

Birader! Sen de dostları artırdın, ikiyüz güzelle dost oldun, sonra yine onları terk ettin.

Doğduğun gündün beri muhabbet tuzağı ile halkı avlamak için, gücün olmuştu.

Bu avlamaktan, bu kalabalıktan, bu baş olma sevdasından vazgeç. Hiç bunlarla birşey örebildin, bir şey elde ettin mi?!

Ömrünün çoğu geçmiş ve gün akşama yaklaşmış olduğu halde sen hâlâ halkı avlamakla uğraşıyorsun.

Birini tuzağa düşür, diğerini tuzaktan salıver. Başka birini de alçaklar gibi avla.

Derken tekrar birini salıver de başka birini ara. İşte sana, hiçbir şeyden habersiz çocukların oyunu!

Gece gelip çatar, senin tuzağında bir av bile yok. Tuzak senin için bir bağ ve baş ağrısından başka birşey değil.

Şu halde sen, kendini tuzağa düşürdün, demektir. Çünkü hapse düştün, maksada erişmeden, mahrum kaldın.

Hiç alemde bizim gibi, kendi kendini avlayan tuzak sahibi birisi olur mu?

Halkı avlamak domuz avlamaya benzer ki, zahmeti ve tehlikesi çoktur, etinden bir lokma bile yemek haramdır.¹⁵²⁷

Avlamaya değer tek şey, ancak aşktır. Fakat o herkesin tuzağına nasıl düşer?

Meğer ki, sen gidip onun avı olasın, kendi tuzağını bırakıp onun tuzağına düşesin.

Aşk hafifce kulağıma diyor ki: Av olmak, avcılıktan iyidir.

¹⁵²⁷ Mevlânâ bu mısrası ile Kur'an-ı Kerim'de ki şu âyet-i kerimelere işarette bulunmaktadır. Bkz. Bakara 173; Nahl 115.

Benim kapımda otur, evsiz barksız ol.- yani şunun kapısına baş vurmaktan kurtul- mumluk davasına kalkışma, pervane ol...

Bu suretle dirilik sultanlığını bulur, kulluk içinde gizli bir saltanat görürsün.

Dünyada tersine çakılmış nallar- yani aksine verilmiş ünvanlar- vardır. Meselâ tahtına, tâcına esir olan kişiye “padişah” adı verildiğini duyarsın.

Boğazına ipler takılmış, kendi darağacının tâcı olmuştur da, böyle iken: “İşte tâcdârınız ve padişahımız” diye başına bir gurûh toplanmıştır.

Dışı gavur mezarı gibi ziynetlidir. İçerisinde ise Aziz ve Celîl olan Allah’ın kahrı ve azabı vardır.

(Ey şeyh-i mürâî ve müşid-i müzevvir): senin de yoksul tabiatın hünerden kireçle sıvanmış; lakin mumdan yapılmış ağaç gibi yaprağın ve yemişin yok.¹⁵²⁸

Mevlânâ bu beyitleri ile, tavus kuşunun kuyruğunu yelpaze gibi açıp mağrur ve gururlu bir şekilde yürümesini nam ve şöhret için, diğeri bir ifade ile mevki ve makam hırsı uğruna çeşitli cilveler gösteren kimseye benzetmektedir. Halbuki halkı avlamak, onların dikkatlerini toplamak maksadı ile çeşitli hünerler göstermek, beyhude bir gayrettir. Çünkü dünyalık, yani mevki ve makam hırsı geçici bir hevestir. Bunların yerine insanı gerçek güzelliğe ulaştıran ve kulluk içinde gizli saltanatı gösteren aşk kapısına koşmak gerektir. Tasavvuf yolunda da bu mevki makam ve şöhret düşkünlüğü, bir çok sahte şeyhlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Mevlânâ son beyti ile buna dikkatleri çekerek onları bal mumundan yapılmış ağaçlara benzetip, dışlarının gâyet ma’mur ama içlerinin ise harab olduğundan topluma fayda yerine zararlarının dukunduğuna, bu nedenle benliğini bu anılan hırslardan temizlemeyen bir kimsenin, ister maddî, ister manevî hiç bir önderliğe layık olmadığını, İbrâhim (a.)’in tavus kuşunu kurban etmesinin sebebinin de bu olduğunu açıklamaktadır. O halde sâlik kendini beğenme, kibirlenme, dış süse önem verme gibi kalbi hastalıklardan kendini temizlemeye önem vermelidir.

1.6. Tûl-i emel

Mevlânâ, bu konuyu da yine yukarıda Meâlîni verdiğimiz İbrâhîm (a.)’in ölüleri nasıl diriltileceğini merak etmesi ve kalbinin tatmin olması için bunu istediğini söyleyince, Allah Teâlâ’nın da dört kuşu boğazlamasını emretmesini bildiren âyette bu kuşlardan birinde karga olduğunu açıklamakta, bunun hikmetini ise şöyle bir başlık altında izah etmektedir: “Halil İbrahim (a.)’in Kargayı Kesmesinin, Müriddeki Onu Helak Edici Kötü Sıfatlardan Hangisinin Giderilmesine İşaret olduğu”

Bu sözün sonu ve bitip tükeneyeği yok. Ey Hakk’ın Halil’i kargayı niçin boğazladın?

Onda Hakk’ın fermanının hikmeti nedir? Bu sırra biz de vakıf olalım.

Kara karganın gak, gak diye bağırması, kendi için daima uzun bir ömür dilemesindedir.

Cenâb-ı Hakk’tan, İblis gibi onun da muradı, kıyamete kadar yaşayabilmektir.

İblis “Kıyamet gününe kadar beni yaşat”¹⁵²⁹ demişti. Keşke “Rabbimiz, tövbe ettik” deseydi.

¹⁵²⁸ Mesnevî, c.V., 397 vd.

¹⁵²⁹ A’raf, 14; Hicr, 36; Sâd, 79. âyetlerde geçmektedir. Bu âyetlerden lafzî iktibas yapılmıştır.

Tövbésiz ömür, tamamen bir can çekişmedir. Mevcut olan ölüm, Hakk'tan gafil olmaktır.

Ömür de ölüm de Hakk'la olunca güzeldir. Hakk'tan ayrı iken âb-ı hayat bile ateştir.

Şeytanında ömür talep etmesi, lanetlenmesinin, Hakk'la olmayışının tesiriyleydi.

Hakk'tan başka şey isteyen, isteğinde bir artış umarsa da bu aslında eksilidir.

Bilhassa bîganelikle geçen ömür, aslan huzurunda ki tilki gibidir!

Uzun ömür ister ki daha gerilere gitsin. Daha fazla mühlet diler ki daha da münkir olsun.

Sonun da o lanetin nişanı olur. Kötü kimse odur ki lanet ister.

Gerçek ömür, Hakk'a yakın olmakla can bulan ömürdür. Karganın ömrü ise, pislik yemek içindir.

Uzun ömür ister ki o, pislik yemeye devam etsin. Onun tiyneti, her ân için kötüdür.

Eğer o ağzı kokan karga, pislik yemeseydi, karga mizacını terkedebilmeyi dilerdi.¹⁵³⁰

Demek ki müridi helak eden kötü huylardan birisi de şüphesiz karganın temsil ettiği uzun ömür temennisidir. Hz. İbrâhim (a.)'ın kargayı kesmesinin sebebi, onun uzun ömürlü olmasına rağmen, dünyada yaşamaktan bir türlü bıkmaması, bununla beraber ebedî olan ahiret yurduna ise hazırlanmaması ve bu hareketi ile şeytana benzemesidir. Halbuki tûl-i emel düşüncesi Hakk'tan gafil olmanın bir göstergesidir. Çünkü gerçek, ömür Hakk'a kurbiyet kesbeden kimsenin ömrüdür. Allah'tan gafil yaşayan kimsenin ömrü ne kadar uzun olursa olsun, gerçekte o yaşayan bir ölüdür. Hakk'a vuslat kesbeden kimseye ise ölüm de güzeldir. Fakat Hakk'la olmaksızın ona âb-ı hayat bile ateştir.

O halde bu kötü huy, her insanın tabiatında var olan bir durumdur. Dolayısı ile sâlik, bu huyun varlığından haberdâr olmalı, dünyanın geçici olduğunu bilmeli, daha dünyada iken Hakk'a kurbiyet kesbederek, onun hoşnutluğunu kazanmalıdır.

1.7. Şehvet

Şehvet, Arapça bir kelime olup, şiddetli arzu anlamına gelir. Yani, nefsin bir şeyi şiddetle arzulanması ve ona meyletmesidir.¹⁵³¹

Şehvet konusunda da Mevlânâ, onu, insanın pek çok kötü addedilen fiillerinin menşei olarak sayar. Horoz'u, şehvetine düşkün kimselerin sembolü olarak kullanarak "Halil İbrâhîm'in (a.) Horozu Kesmesinin Müriddeki Kötü ve Öldürücü Sıfatlardan Hangisinin Kahredilip Giderilmesine İşâret Olduğu" başlığı altında şöyle izah eder:

Horozun öldürülmesindeki hikmeti söyle de, tâ can u gönülden Hakk'ı tesbih edelim.

Horoz, şehvetlidir, şehvete pek düşkündür. O zehirli, o kötü şarapla sarhoştur.

¹⁵³⁰ Mesnevî, c.V., 752 vd. / 770 vd.

¹⁵³¹ Cürçânî, Ta'rifât., s. 129.; Cebecioğlu, a.g.e., ss.667-68.

Eğer şehvet neslin devamı için olmasaydı, Hz. Âdem ondan utandığı için kendini hadım ederdi.

Lanetlenmiş iblis, Cenâb-ı Hakk'a " Halkı avlayabilmek için kuvvetli bir tuzak isterim!" dedi.¹⁵³²

Hakk da ona altın gümüş ve at (araba) gösterip, "halkı bunlarla cezbedebilirsin" deyince,

İblis zahiren teşekkür etti, fakat suratını ekşitti, sıkılmış turunç gibi dudaklarını sarkıttı.

Sonra Cenâb-ı Hakk, o geberesiceye, hoş madenlerden altın ve mücevheratı armağan etti.

Ve buyurdu ki: "Ey Mel'ûn, şu tuzakları da al." Şeytan dedi ki: "Ey güzel yardımcı, bundan fazlasını ver."

Yağlı ve tatlı yemeklerle kıymetli meşrubatı ve türlü, türlü ipekli elbiseleri de verdi.

Şeytan dedi ki: "Ya Rabbi, Âdem evlâdını liften örülmüş ipe bağlamam- yani, iyice sapıtımam- için bundan daha fazlasını isterim.

Senin muhabbetinle mest olmuş cesur erkekler, benim o bağlarımı erkekcesine kırar ve koparırlar.¹⁵³³

Bana öyle bir vasıta ver ki, o tuzak ve iplerle mertler namertlerden ayrılınsın.

Ey ululuk tahtının hakiki sultanı! Bunlardan başka kuvvetli hileler yapacak ve insanları aldatıp düşürecek başka bir tuzak isterim.

Cenâb-ı Hakk, şarabı ve çeng çalgısını onun önüne koydu. Şeytan gülümsedi ve yarı memnun oldu.

Allah'ın ezeli sapıklığı tarafına iltica etti ve: "Fitne denizinin dibinden toz kaldır," diye yalvardı.

...

Allah, erkeklerin aklını ve sabrını alan kadın güzelliğini şeytana gösterince memnun oldu.

Ellerini şıkırdatarak oynamaya başladı. "onu ver onu!" dedi. Şimdi muradıma eriştim.

Şeytan, akli, fikri baştan alan, insanı bî-karâr bırakan mahmur gözleri görünce,

O dilberlerin yanaklarındaki aşıkların kalbini çörekotu gibi yakan güzelliği...

Onların yüzünü, benini, kaşını, akik gibi kırmızı dudakları seyredince ince bir perde arkasından Hakk'ın cemali parladı sandı.

¹⁵³²Bu ve devamındaki beyitlerle, şu âyet-i kerimelere işâret edilmektedir: " Allah onu (şeytanı) lanetledi; o da: 'yemin ederim ki kullarından bir pay edineceğim' dedi. Onları mutlaka saptıracağım, muhakkak ki onları boş kuruntulara boğacağım..." Nisâ, 118-119; "Kadınlardan, oğullardan, yığın, yığın biriktirilmiş altın ve gümüşten, salma atlardan, sağmal hayvanlardan ve ekinlerden gelen zevklere düşkünlük ve bağıllık insanlar için bezenip süslendi. Bunlar dünya hayatının metaıdır. Nihâyet varılacak güzel yer, Allah'ın huzurudur." Âl-i İmrân, 14.

¹⁵³³ "İblis, ' Senin mutlak kudretine andolsun ki, onlardan ihlâsa erdirilmiş kulların bir yana, hepsini mutlaka azdıracığım,' dedi." Sâd, 82-83; Benzer ifadeler için Bkz. Nahl, 99; İsrâ, 65.

*Şeytan, kadınlardaki o cilve ve edayı görünce ince bir perdeden Hakk tecelli ediyormuş zannetti ve yerinden sıçradı.*¹⁵³⁴

Mevlânâ, yukarıdaki beyitleri ile şehvetleri -ki bunlar, mal mülk şehveti içki çalgı şehveti ve kadın şehveti- karşılaştırarak, bunlardan kadınlara karşı duyulan şehvetin diğer şehvetlerden çok daha korkunç ve tehlikeli olduğunu dile getirmektedir. Dolayısı ile şehvet, bilhassa kadınlara karşı duyulan şehvet, şeytanın sâliklere karşı, en büyük tuzağı kabul edilir. Şeytan onunla sâliklere karşı en gizli tuzaklarını kurar. Mevlânâ'ya göre şehvetin sembolü horozdur ve onun boğazlanması, yani ıslah edilmesi gerekir. Çünkü şehvetin insanın hem kendi nefesine hem de topluma büyük zararları vardır. Mevlânâ bunu şöyle dile getirmektedir:

Şehvet meyli, kalbi kör ve sağır eder. Eşek bile nazarında en güzel bir sevgili görünür.

Nice ateşten mest olmuşlar vardır ki ateş ararlar. Kendilerini nur içinde nur sanırlar!

Yalnız Hakk'ın (kâmil) kulu ve onun lûtfuyla hidâyet yoluna çekilenler başka.

Onlar, bu hayali ve ateş suretini anlar ve bu yolda, onların ancak eğreti olduğunu bilirler.

Hırs ve şehvet, her çirkini güzel gösterir. Şehvet, yol (tarikât) afetlerinin en büyüğüdür.

O, nice binlerce güzel adı kötüye çevirmiş, nice binlerce akıllıya tuzak kurmuştur.

*O, (erkek) eşeği bile (kadınlara), güzel bir yiğit göstermişken ya bir civan görseydi hali ne olurdu?*¹⁵³⁵

Şehvet düşkününün basireti kapalıdır. Sonucunu düşünmez. Bu yüzden başına her türlü belâ ve musibet gelebilir. Mürid, nefsini ve şeytanın tuzaklarını iyi tanımalı, onlara düşmemelidir. Bu tuzakların en gizlileri ise, şehvetten kaynaklanandır. Şehvet-perestlik insanın kalbini kör ve sağır eder.

Mevlânâ, böylece şehvetin insanı hangi derekeye indirdiğini yukardaki mısralarla ortaya koyduktan sonra; şehvetin sebebini ise şöyle açıklamaktadır:

Şehvet çok yemekten olur. Ya çok yemekten sakın, yada evlen de şerri gider.

Çok yemek seni harama sevk eder. Haliyle kazanılanı (enerjiyi) harcamak gerekir.

Öyle ise nikah, “La havle ve lâ kuvvete illa billah” okumak gibidir. Nikahlan da şeytan seni belaya sevk etmesin.

Madem ki yemek yiyip içmeye harıssın öyle ise evlen. Yoksa kedi, kuyruğu kapıp gider.

Kötü huylu eşeği, o huysuzluk etmeden, sıçramadan önce, taşla yükle.

Ateşin içinden sakınamazsan, bilgisizlikle ondan yana gitme!

Sence tencere ve ateş meçhul ise, ateş, ne kabı bırakır ne de içindeki aşı!

¹⁵³⁴ Mesnevî, c. V., 944 vd.

¹⁵³⁵ Mesnevî, c. V., 1373 vd.

Pişirmesini bilmekle beraber, suyun hazır olması gerekir ki, tenceredeki yemek ziyan olmasın.

*Demircinin sanatını bilmiyorsan, yanına varıp da saçını sakalını yakma.*¹⁵³⁶

Diyerek, çok yemek yemenin şehveti artıracığını, bundan korunmanın engüzel yolunun da evlenmek olduğunu dile getirmektedir.

Bir başka yerde şehvet ateşini söndürmenin yolunu Mevlânâ şöyle açıklamaktadır:

Bundan sonra- yani ateşin, şeytan demek olduğu anlaşılınca- bu ateş, birde şehvet ateşidir ki, günahın ve zelle'nin aslı ve sebebi, budur.

Dışardaki ateş su ile söner. Fakat içerdeki şehvet ateşi, sahibini cehenneme kadar götürür.

Şehvet ateşi su ile sönmez. Çünkü azab hususunda cehennem tabiatlidir.

Şehvet ateşinin çaresi nedir? Din nurudur. Nasıl ki, cehennem, mü'minlere: "Ey mü'min; çabuk geç. Senin nurun benim ateşimi söndürüyor diyecektir."

Bu ateşi ne söndürür? Allah'ın nuru. İbrahim peygamber (a.)'in nurunu kendine usta ittihaz et.

Nemrud gibi olan nefsinin ateşinden ağaç misali bulunan cismin kurtulsun.

Şehvet ateşi, yanıp durdukça eksilmez., ona dilediğini vermemekle eksilir.

Ateşe odun attıkça o ateş nasıl söner?

Odunu ateşin içinden çeker çıkarırsan ateş söner. Allah'tan korkmak ve muttakiyane hareket etmek de, o ateşe su götürmek ve dökmek olur.

Güzel bir yüz, ateşten nasıl siyahlanır. O yüz ki, sahibi ona "Tekve'l-kulûb"¹⁵³⁷ yani kalblerin gınahtan sakınması yüzü penbeleştirir.¹⁵³⁸

Şehvete kul ve köle olan Allah'ın indinde, savaşta esir düşmüş kişilerden de beterdur. Çünkü köle bir sözle efendisinin kulluğundan çıkar, hür olur; fakat şehvetine kul olansa tatlı yaşar, acı ölür. Şehvetine kul olan, Allah'ın lütfundan ve O'nun hususi nimetine erişmekten başka bir şeyle tutsaklıktan, kulluktan kurtulamaz. Tabii Allah'ın lütfuna mazhar olabilmek için de, O'nun emir ve yasaklarına hürmet göstermek gerekir. Sâlike düşen bu yolda Hz.İbrahim gibi, şehvet ateşinin esaretinden kurtulup hürriyetini kazanan bir mürşid-i kâmilin rehberliğinde bu tehlikeyi ber taraf etmeye çalışmasıdır. İslam tasavufunda, şehvetin terbiye edilmesi, bu dünyadan ahirete çevrilmesi, ağaç budar gibi budanması, kontrol altına alınması; üzerinde önemle durulan konulardandır. Öfkenin ve şehvetin kontrol altına alınması, insanın kendine tam hakim olmasını sağlar. Şehveti bir bakır olarak niteleyen Mevlânâ, onu değerli bir altın haline getirecek şeyin sevgi ve aşk olduğunu; herşeyin aslı olan sevginin, nefsin bu parçasını da terbiye edeceğini söyler.¹⁵³⁹

¹⁵³⁶ Mesnevî, c.V., 1381 vd.

¹⁵³⁷ Şu âyet-i kerimeye işaret edilmektedir. "Her kim Allah'ın âlâmetlerini, yani emir ve hükümlerini büyük bilir ta'zim ve tatbik ederse, o ta'zim ve tatbirk, kalblerin ittikasındadır." Hac, 32.

¹⁵³⁸ Mesnevî, c.I., 3802 vd.

¹⁵³⁹ Divân-ı Kebîr, c. II., 2773.

2. Ahlak-ı Hasene

2.1. Edep

Edeb, arapça müfret bir kelime olup, çoğulu âdâb şeklinde gelir. Lügate, haya, utanma, zerafet, iyi ahlak, güzel terbiye¹⁵⁴⁰ gibi manalara gelmektedir. Tasavvuf terminolojisinde, her türlü hatadan korunma sebebinin bilme¹⁵⁴¹, anlamına gelmektedir. Dörttür edeb vardır. a) Tarikat edebi, b) Şeriat edebi, c) Hizmet edebi, d) Hakk'ın edebi¹⁵⁴²

Edep kelimesi Kur'ân-ı Kerim'de geçmemekle birlikte hadis-i şeriflerde geçmektedir.

Edep, güzel ahlakı kullanmaktır. Diğer bir ifade ile, insanın tabiatında bil kuvve halinde bulunan olgunluğu, eyleme dönüştürmektir. Mutasavvıflara göre edep, her ahlakın başıdır. Said ibn Müsseyyib: “Allah'ın kendi üzerindeki hakkını bilmeyen, O'nun emir ve yasaklarına uyma edebiyile edeplenmeyen kimse, edepten tamamen uzaktır.”¹⁵⁴³

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî ise, edepli olmak ve Allah'ın bu işte muvaffak kılması için dua etmemizi tavsiye etmektedir. Şâyet edepsiz olursak, O'nun lutfundan mahrum kalacağımız uyarısında bulunduktan sonra, edepsizin zararının sadece kendine dokunmayıp, belki bütün alemi kaplayacak şekilde olabileceği uyarısında bulunup, Kur'ân-ı Kerim'den şu âyetlere telmihte bulunarak düşüncesini ispat etmektedir.

*a-“... Sonra üzerlerine bulutla gölge yaptık, onlara kudret helvası ve bildircin eti indirdik. (Onlara dedik ki): ‘Size verdiğimiz rızıkların temizlerinden yiyiniz’ ama onlar (emirlerimizi dinlememekle) bize değil kendilerine zulmediyorlardı.”*¹⁵⁴⁴

*“Hatırlayın (ey İsrail oğulları!) verilen nimetlere karşılık, ‘Ey Musâ! Bir tek yemekle dayanamayız, bizim için Rabb'ine dua et de, yerin bitirdiği şeylerden; sebzesinden, kabağından, soğanından bize çıkarırsın’ dediniz. Musâ ise (onlara); ‘daha iyiyi daha kötü ile değiştiriyor musunuz? O halde Mısır'a (şehre) inin. Herhalde istedikleriniz sizin için orada vardır,’ dedi. İşte (bu hadiseden sonra), üzerlerine zillet (alçaklık) ve yoksulluk damgası vuruldu. Allah'ın gazabına uğradılar...”*¹⁵⁴⁵

Müfessirler bu âyetle ilgili şu bilgileri vermektedirler: Bu âyette İsrailoğullarının nankörlükleri anlatılmaktadır. Burada kudret helvası ve bildircin etinden “bir çeşit yiyecek” diye söz edilmesi, sürekli aynı çeşit yemekleri yemelerinden dolayıdır. Meselâ bir kişi sofrasında çeşitli türden yemekler olsa ama hep aynı yemekleri yese, bu durumda “Falan kimse hep aynı yemekleri yiyor” denir. İşte israiloğullarının ifadesi de buna benzer bir ifadedir. “yerin bitirdiği şeylerden...”

¹⁵⁴⁰ Cevherî, Sihâh, c.I., s.86; Zebidî, Muhammed Murtazâ el-Huseynî, Tacu'l-Arûs min Cevheri'l-Kâmûs thk.: İbrahim et-Terezî, I-XXV, Beyrut 1965,, c.I., ss.296-97; Asım Efendi, Kamus, c.I., s.236.

¹⁵⁴¹ Tehânevî, Keşşâf, c.I., ss. 53-54; Cürcanî, Ta'rifât, s.15; Cebecioglu, Tasavvuf ve Terimler Sözlüğü, s.236.

¹⁵⁴² Uludağ, Tasavvuf Terimleri, s. 152.

¹⁵⁴³ Ateş, İslam Tasavvufu, s. 346./ Ebu Hafı-ı Kebir şöyle der: “Tasavvuf, bütünüyle edeptir. Bütün vakitlerde edepli olmaktır. Yani bütün hallerde ve makamlarda edepli olmaktır. Bkz. Ankaravî, Minhâcu'l-Fukara, s.279.

¹⁵⁴⁴ A'raf, 160.

¹⁵⁴⁵ Bakara, 61.

ifadesi mecazi bir ifadedir.¹⁵⁴⁶ Burada “yer” kelimesi fail, yani Allah makamında kullanılması, onun birşeyler bitirmeye elverişli olmasındandır.¹⁵⁴⁷

Mevlânâ ise bu âyetleri şöyle yorumlamaktadır:

Cenâb-ı Hakk'tan bizi edebe muvaffak kılmasını dileyelim. Çünkü edebi olmayan, Allah'ın lûtfundan mahrum kalır.

Edepsizin zararı, yalnız kendisine dokunmaz, belki bütün âfâka ateş vermiş olur.

Zahmet ve baş ağrısı olmaksızın; alım-satım yorgunluğu bulunmaksızın gökten sofrayı iniyordu.

Musâ'nın kavmi arasında birkaç edepsiz; hani sarımsak, hani mercimek, diye edepsizce söylendiler.

Semâdan gelen sofrayı ve ekmeği, kesildi. Bildircin kuşuyla kudret helvası bulunmaz oldu. Bize ziraat, çapa ve orak meşakkati kaldı.¹⁵⁴⁸

Mevlânâ, yukarıdaki mısraları ile, İsrâiloğullarının Allah'ın karşılıksız ve zahmetsiz bir şekilde gökten gönderilen kudret helvası ve bildircin etini beğenmeyip, Rabb'lerinden soğan, sarımsak ve mercimek istemelerini, edepsizce bir hareket olarak yorumlamakta ve bunu da içlerinden bir kaçının yaptığını ama yoksulluk ve belânın hepsine birden geldiğini ileri sürerek, edepsizin edepsizliğinden dolayı tüm insanların sıkıntı ve belaya uğrayabileceğini ileri sürmektedir ki, zaten Kur'ân-ı Kerim'de bu hususu şöyle dile getirmektedir: “ Bir de öyle bir fitnedan sakının ki o, içinizden sadece zulmedenlere erişmekle kalmaz (umuma sirâyet ve hepsini perişan eder.) biliniz ki, Allah'ın azabı şiddetlidir.”¹⁵⁴⁹ Mutasavvıfımız devam eden mısralarda Hz. İsa (a.) döneminde de İsrail oğullarına onu duası sonucunda yine gökten sofrayı indirildiğini ve tekrar edepsizlikleri yüzünden aynı belaya düşer olduklarını vurgulayarak, şu âyet-i kerimeye işarette bulunmaktadır.

b-“Meryem oğlu İsa şöyle dedi: ‘Ey Rabb’imiz’ bize gökten bir sofrayı indir. Ki bizim için, geçmiş ve geleceklerimiz için bayram ve senden bir âyet (mucize) olsun. Bizi rızıklandır.; zaten sen rızık verenlerin en hayırlısın.”¹⁵⁵⁰

Tekrar Hz. İsa şefaata edince Allah, sofrayı ve tabak içinde ganimet gönderdi.

Küstahlar tekrar edepsizlik ettiler. Yasak hilafına çıkın çıkın inen yiyeceği alıp saklamaya başladılar.

Hz. İsa onlara yalvarırcasına dedi ki: ‘bu sofrayı daimidir. Arz üzerinde eksilmeyecektir.

Büyük bir zatın sofrasında bulunup da doyulmayacak diye sû-i zanna düşmek ve hırs ve tama gösterip aç gözlülük etmek, küfrân-i nimet olur.

O dilenci suratlı, görmemiş adamların hırsı yüzünden, kendilerine o ilahi rahmet kapısı kapandı.¹⁵⁵¹

¹⁵⁴⁶ Burada “yerin bitirdiği” ifadesi mecaz-i aklidir. Çünkü bu şeyleri bitiren toprak değil, bizzat yüce Allah'tır.

¹⁵⁴⁷ Bkz. Taberî, Câmiu'l-Beyân, c. I., ss. 309-15; Beğavî, Tefsîr, c. I., ss. 78-79; Şevkânî, Fethu'l-Kadîr, c. I., ss. 92-93; Beydâvî, Tefsîr, c.I., ss. 296-93; İbn-i Kesîr, Tefsîr, c.I., s. 103; Âlûsî, Ruhü'l-Me'ânî, c.I., ss.233- 34; Bursevî, c.I., ss. 160-62.

¹⁵⁴⁸ Mesnevî, c. I., 79 vd.

¹⁵⁴⁹ Enfâl, 25.

¹⁵⁵⁰ Mâide, 114.

¹⁵⁵¹ Mesnevî, c.I., 84 vd.

Evet çok cömert ve zengin olan bir kimseye misafir olup da karnım doymayacak veya ertesi gün yemek verilmeyecek düşüncesi ile, sofradan daha fazla yemek aşımak için hızlı, hızlı yemek ve hatta sofradan yiyecek kaçırmak, büyük bir edepsizlik ve küstahlıktır. İşte Hz. İsa (a.) zamanındaki Yahûdiler de aynı edepsizlik ve küstahlığı sergiledikleri için, İlâhî rahmetten mahrum kalmışlardır. Kısaca ifade edecek olursak mutasavvıfımız emre itaatı edep, itaatsızlığı ise edepsizlik olarak yorumlamakta ve bunu çeşitli misallerle izah etmektedir. İşte yine o misallerden birisini de şöyle dile getirmektedir:

Zekat verilmediği içindir ki; bulut gelip yağmur yağdırmaz. Zinadan da veba zuhur eder.

Zulmetten, gamdan, kederden sana her ne arız olursa, onun sebebi kayıtsızlık ve küstahlıktır.

Dost yolunda kayıtsızlık eden, başkalarının da yolunu vurmuş olur. Öyle bir şahıs mert değil, nâmerttir.

Felek; edebi dolayısı ile, nurlu; melek de, yine edebi yüzünden masum ve temiz olmuştur.

Güneşin tutulması, küstahlık neticesidir. Azâzil, yani, şeytanın rahmet-i İlâhiye kapısından kovulması da edepsizce olan cüretindedir.¹⁵⁵²

Mevlânâ yukarıdaki mısraları ile feleklerin ve meleklerin emre itaatı, onları masum ve mahfuz kıldığını dile getirerek, kainatın özünde edebın var olduğunu, bu nedenle bütün cisimler ve tabiat unsurlarının edep sahibi olduğunu, vurgulamakta, şeytanın ise, Yaratanının emrine muhalefeti dolayısı ile rahmet-i İlâhiyye kapısından kovulup, mel'ûn sıfatı ile sıfatlanmasına sebep olduğunu beyan etmektedir. O halde sâlike düşende mürşidinin karşısında "lâ" kılıcını kınına sokmak ve onun elinde gassalın elindeki meyyit gibi ses çıkarmadan yoluna devam etmeli ki, menzil-i maksuduna sağ salım varabilsin. Aksi takdirde kılavuzsuz kalıp uçsuz bucaksız olan ummanda tehlike ile karşı karşıya kalabilir. Onun için mutasavvıflar, bu yolda mesafe katedenlerin ancak edepleri yüzünden, ayakları kayıp kapıdan kovulanların ise edepsizliklerinin sebep olduğunu çeşitli vesilelerle vurgulamışlardır.

Mevlânâ, eserlerinde vurguladığı beden-ruh, zahir batın, ilişkilerine uygun olarak günümüz ifadelei ile görüntü, reklam, profil, medyatik gibi isimlendirmeleri reddeden bir anlayışla "edeb" kavramı üzerinde durur:

Beden ehline göre edep görünüştedir. Çünkü Allah onlardan gizli şeyleri saklamıştır.

Gönül ehline göre edep içtedir. Zira onların gönülleri gizli şeyleri anlar.

Sen ise aksine gönül gözü körlere makam için huzur içinde gidiyor ve kapı yanında oturuyorsun.

Gönül gözü görenlerin yanında edebi terk ediyorsun. Bu nedenle şehvet ateşine odun oluyorsun.¹⁵⁵³

Bir dervişin batini olarak tasavvufi edebe, zahiri olarak ta şeriatın va'z ettiği edebe sahip olması lazımdır. Zahiri edep olmayınca olmaz. Sâlikin edinmesi lazım

¹⁵⁵² Mesnevî, c. I., 89 vd.

¹⁵⁵³ Mesnevî, c.II., 3219 vd.

gelen birçok edep vardır. Bunlar sırasıyla, şeriatın edebi, tarikatın edebi, ma'rifetin edebi ve hakikatın edebidir.¹⁵⁵⁴

Acaba bu edebi nasıl elde edebiliriz? Mevlânâ'ya kulak verelim:

Ey Müslüman! Sen bizzat edeb iste. Edeb her edepsizce sabretmektir ancak.

Falan kişinin kötü karakteri ve huyu vardır diye şikâyet eden kişi,

Bil ki, kötü huylu olduğu için kötü huyluyu, kötüler.

*Güzel huylu, kötü huylulara sessiz kalan, kötü karakterlilere tahammül edendir.*¹⁵⁵⁵

Bu ifadeleri ile Mevlânâ, edebi elde etmenin yegane yolunun sabırdan geçtiğini ve kişinin şikâyeti terk etmesi ile buna ulaşacağını dile getirmektedir. Zira kişinin şikâyeti terk etmesi demek, “ruh sükûneti”ni elde etmesi demektir.

Edeb, Mevlana'ya göre “insan olma şuuru” dur. İnsanı insan yapan edep ilkesidir. İnsanı mutlu edecek fiiller bu prensiple işlenen fiillerdir. Edepten kaçmak ise insanlık ayıbı, dünya ve ahirette mutsuzluğun kaynağıdır.

*Edepten kaçan insanlığın haysiyetini, insanların şerefini yok eder.*¹⁵⁵⁶

Öyleyse davranışlarımızın, fiillerimizin meheng taşı edeb adı verilen ilke olmalıdır. Zaten insanı insan yapan prensib de edeb ilkesidir. İnsanı dünya ve ahirette mutlu kılacak fiiller bu prensiple işlenen fiillerdir.

2.2. Cömertlik

Cömert, Farsça Cevânmerd kelimesinden Türkçeleştirilmiştir.¹⁵⁵⁷ Cömertlik kavramı, İslam ahlakında sehâ, sehâvet ve cûd terimleri ile ifade edilir. Sehâ ve cûd eş anlamlı kelimeler olup, sözlükte, ocağın içinde kolaylıkla ateş yakılacak şekilde geniş tutulması ve yanmakta olan ateşin alev ve dumanının kolayca yükselmesine imkan hazırlanması anlamına gelmektedir.¹⁵⁵⁸

Kuşeyrî bu konuya ihsanın mertebelerini izah ederken değinmekte ve şöyle demektedir: “İhsanın üç mertebesi vardır:

a- Birincisi, vermek ile malın eksilmeyeceği, kolayca verilebilecek şeyi vermektir ki vermenin bu mertebesine, “sehâ” denilir.

b- İkincisi, malın çoğunu verip kendisine az bir şey bırakmak, ya da verdiği kadar da kendisine bırakmaktır. Buna da “cûd” denilir.

c- Üçüncüsü kendisinin ihtiyacı varken, malı veya muhtaç olduğu herhangi bir şeyi başkasına vermektir ki buna isâr denilir.¹⁵⁵⁹

Sehânın yani cömertliğin en yükseği şüphesiz isârdır. Çünkü isâr, ihtiyacı varken başkasını kendi nefsine tercih sözkonusudur.

¹⁵⁵⁴ Ankaravî, Minhâc, s. 280/ Ankaravî, bu edebleri eserinde geniş bir şekilde açıklamaktadır. Geniş bilgi için Bkz. A.g.e.

¹⁵⁵⁵ Mesnevî, c.IV., 771 vd.

¹⁵⁵⁶ Mesnevî, c.III., 4018.

¹⁵⁵⁷ Kanar, Mehmet, Büyük Farsça-Türkçe Sözlük, s.218.

¹⁵⁵⁸ İnb Manzûr, Lisan, c.XIV., ss373-374; er-Razî, Muhtaru's-Sihâh, ss. 123-125; Mucemu'l-Buldân, c.III., s.217; Ragıp, Müfredât, s.293.

¹⁵⁵⁹ Kuşeyrî, Risâle, s.112.

Cömertlik, israf ile cimrilik, savurganlık ile tutma arasında olan denge, yani harcamayı ve tutmayı gereğine göre yapmaktır. Ancak harcarken tam gönül rızası olmadıkça sadece el ile vermek, cömertlik için kâfi değildir. Gönül razı olmadan eliyle veren, cömert değildir. Cömert olmak için, verdiğinde asla gözü olmaması, malı yerine harcarken kalbin mal ile hiç ilgilenmemesi, onu hiç düşünmemesi gerekir.¹⁵⁶⁰ Tabii bu hasletleri kazanabilmek için kalbî eğitimden geçmek gerekir.

Bu konuda Rasûlüllah (s.) bir hadis-i şeriflerinde şöyle: “Cömert, Allah Teâlâ’ya, halka ve cennete yakın, cehenneme ise uzaktır. Cimri, Allah (c.)’dan, halktan ve cennetten uzak, cehenneme ise yakındır. Cahil fakat cömert olan kimse Allah Teâlâ katında, abid fakat cimri olan kimseden daha sevimlidir.”¹⁵⁶¹ buyurarak, bilgi- amel ilişkisine dikkatleri çekip, eylemsiz bilginin ne Hâlik’in ne de mahlûkun sevgisine müstehak olamayacağını beyan etmiştir.

Mevlânâ, bu konu ile ilgili şu âyet-i kerimeye işarette bulunmaktadır: **“Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, yedi başak bitiren, her başakta yüz tane bulunan bir tek tohumun hali gibidir. Allah kime dilerse ona kat- kat verir.”**¹⁵⁶²

Yine Mevlânâ’nın telmihte bulunduğu diğer bir âyetin meâli ise şöyledir: **“Öz nefislerinin zâlimleri olarak canlarını alacağı kimselere melekler derler ki “Ne işte idiniz?” Onlar “Biz yer (yüzün)de (dinin emirlerini tatbikten) âciz (kimse) lerdik” derler. Melekler de: “Allah’ın arzı (yeryüzü) geniş değil miydi? Siz de oradan hicret edeydiniz ya!” derler. İşte onların barınacağı yer Cehennemdir. O ne kötü bir yerdir.”**¹⁵⁶³

Yukarda me’âllerini aldığımız âyetlerle ilgili Mevlânâ şöyle demektedir:

Eğer cömertlik dolayısıyla elinde mal kalmayacak olursa, Allah’ın ihsan ve keremi seni nasıl pây-mâl eder ve hakir düşürür.

Vakıta ekin eken kimsenin ambarı boşalır, amma tarlası iyileşir.

Bir tohumu ambar da saklayıp stok edenin ise buğdayını, hâdisât bitkileriyle fareler yer.

Cömertlik ve ihsânın kalpte yüz nişanı olur. Hayır işleyen kimsenin yüz türlü alameti bulunur.

Eğer bir mal isâr¹⁵⁶⁴ edilmekle ve ihtiyaç ehline verilmekle sûreta telef olursa- yani elden giderse-, verenin kalbine yüzlerce manevi hayat gelir.

Tanrı tarlasına temiz ve sağlam tohum ekilsin de mahsul alınmasın... imkan var mı?

Eğer Allah’ın bahçelerinde başak bitmez ve yetişmez ise, Arzullah nasıl vâsi’ olur.

¹⁵⁶⁰ İmâm-ı Gazâlî, İhyâ, c.IV., s.322.

¹⁵⁶¹ Tirmizi, Birr, 24; Aclûnî, Keşfü’l-Hafâ, c.I., s. 450.

¹⁵⁶² Bakara, 261./ Bu âyet ile ilgili olarak Bursevî şöyle bir yorum getirir; “ Allah yolunda harcamada bulunan kimsenin durumu, tıpkı çiftçinin durumuna benzer. Nasıl çiftçinin işinde dikkatli olması, tohumunu iyi seçmesi ve toprağı iyi işlemesi durumunda daha fazla ürün elde ederse, aynı şekilde Allah yolunda harcamada bulunan kimsede, salih kimseler olur, malın helalini seçer ve yerli yerinde harcarsa, sevabıda o oranda artar.” Bkz. Bursevî, Ruhü’l-Beyân, c.I., s.456.

¹⁵⁶³ Nisa 97.

¹⁵⁶⁴ İsar: Arapça kökenli bir kelimedir, seçmek, üstün saymak manalarına gelmektedir. Fayda ve zararda başkasının karını, iyiliğini kendi önünde tutmak. Bu, aşırı şefkat ve merhamet eseridir. Buna diğerkamlik da denir. Bkz. Cürcânî, et- Ta’rifât, s.40; Kuşeyrî, Risale, s. 112.

Fâni olan bu arz bile, mahsulsüz olmadığına göre, ondan çok geniş olan mânâ ve Ahiret alemi nasıl mahsûlsüz olur?

*Bu dünya toprağının mahsulü bile hadsiz, hesapsızdır. Bir tanenin en az mahsûlü yedi yüzdür.*¹⁵⁶⁵

Mevlânâ burada “Arzullahın vâsi” oluşunu birincisi zâhiri manada yer yüzünün bereketli mahsul verişiyle, diğeri ise mânâ âlemi yani âhiret olarak işârî bir mana vermiştir. Nasıl insanlar bu dünyada Allah’ın arzını işleyerek tohum ektiklerinde, kat kat fazlasını alırlar ise aynı şekilde insan da bu dünyada yapmış olduğu cömertlik veya diğeri güzel hasletler sayesinde, ahirette karşılığını alacağı muhakkaktır. Bu durumda, şunu söyleyebiliriz: Bir insanın, Allah’ın dinini serbestçe yaşayamadığı bir yerden rızık korkusu ile hicret etmemesi doğru bir hareket olmadığı gibi, malım tükenir korkusu ile fakire fukaraya vermemesi de doğru bir hareket değildir. Çünkü Allah’ın arzı geniş ve bereketlidir. Yine Mevlânâ, yukarıdaki mısraları ile çiftçi-tohum metaforuyla cömertliğin önemini sembolik bir dille anlatmaya çalışmaktadır. Çiftçi tohumunu tarlaya ekerken ambarı boşalır. Fakat mahsül zamanı ambarına bire yediyüz kat daha fazla ürün doldurur. Halbuki ambarım boşalacak diye tohumunu tarlaya ekmeyen çiftçinin tohumu artmadığı gibi farelerin ve diğeri haşaratın ambardan aşırması ile noksanlaşır. İşte cömertlik yapan tohumunu tarlaya eken çiftçiye cimri ise ekmeyen kimseye teşbiy edilmiştir. Mevlânâ bu sembolik üslupla, soyut olan bir konuyu insanın zihninde somutlaştırarak anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır.

Mevlânâ, İslam’ın emirlerine uygun olmayan infakın, infak etmemekten daha kötü olduğunu şöyle açıklamaktadır:

Ne kadar imsak. Yani vermemek vardır ki infaktan, yani vermekten iyidir. Allah’ın malını ancak Allah’ın emrine göre ver.

Tâki, Allah yolunda infakına bitmez tükenmez bir hazine bulasın; bir de, kâfirler arasında bulunmaktan kurtulasın.

Eğer sen kâmil bir adamsan Hakk’ın emrini hakikata vasıl olmuş bir kâmilden sor da öğren.

Kur’ân- Kerim de gaflet erbabı için tehdit vardır. O gafillerin infak eyledikleri şeylerin kendileri için medâr-ı hasret olacağı bildirilmiştir.

Mekke reisleri ve Kureyşin ileri gelenleri, Rasûl-i Ekremle muhârebeye giderken kabul ümidiyle kurbanlar kesmişlerdi.

*Hazret-i Mustafa Aleyhi Ekmelüttehâyâ Efendimize, kılıçları galip gelsin diye develer kurban etmişlerdi.*¹⁵⁶⁶

Mevlânâ bu son iki beytiyle Mekke müşriklerinin Bedir savaşına giden orduları için yaptıkları harcamalarının kendileri için hasret ve nedamete sebep olacağını beyan eden âyete işâret etmektedir ki me’âli şöyledir: “ Kâfirler, yani Mekke müşrikleri, halkı Allah yolundan menetmek için mallarını infak ediyorlar. Yakında yine infak edecekler. Sonra o sarfiyat kendileri için hasret olacaktır. Daha sonra da mağlub olacaklardır.”¹⁵⁶⁷ Mevlânâ bu âyete işâret ederek bizce şunu vurgulamak istiyor . yerinde yapılmayan harcama ve infakların insan için bir

¹⁵⁶⁵ Mesnevî, c. IV., 1780 vd.

¹⁵⁶⁶ Mesnevî, c. I., 2320 vd.

¹⁵⁶⁷ Enfal 36

faydasının olmadığı gibi sahibi için dünya ve Ahirette büyük nedamete ve pişmanlığa sebep olacaktır. Bunun için mümin infakı Allah'ın rızasına uygun bir şekilde yapabilmesi için daima namazda şöyle dua eder “ihdina's-sırâta'l- mustekîm” yani: “Ya Rabbi ! sen bizi doğru yola sevk ve hidâyet eyle.” diyor, Mevlânâ.

Yerinde ve Allah'ın rızasına uygun verilen sadakalar toplumdan ve insanlardan belâ ve musibeti giderir. Mevlânâ bu fikrini tarihi bir olay anlatarak izah etmeye çalışmakta ve şöyle demektedir:

Hz. Ömer zamanın da Medine de bir yangın çıkar ve bütün şehri kaplar. Halkın hepsi ateşin üzerine su kırıbalarını taşıyıp döker, ateş ise inadına daha çok yayılır. Halk koşarak Hz. Ömer (r.) a gelerek, suyun ateşi söndürmeyip, aksine daha da artırdığını söylerler. Bunun üzerine halife, bu sizin cimrilik ve hasisliğiniz yüzündendir. Su dökmeyi bırakın da ekmek dağıtmaya başlayın ve hasisliği bırakın der. Olayın bundan sonraki kısmı Mevlânâ'nın dilinden dinleyelim:

Halk ona dediler ki: kapımızı açmıştık. Biz öteden beri cömerdiz, vergili kimseleriz.

Hz. Ömer dedi ki: siz verdiğiniz ekmeği resim, âdet, belki gösteriş olarak veriyordunuz. Elinizi Allah rızası için açıp da infak ve tasaddukta bulunmuyordunuz.

Verdiğiniz iftihar içindir, boş yeredir, nâz içindir. Allah korkusu, takvâ ve niyâz için değildir.

Mal tohum gibidir. Onu çorak yere atma ki, o aynen yol kesen haydudun eline kılıç vermek gibidir.

Din ehli ile kin ehlini ayırt et. Celis-i İlâhî olanları-yani, daima Hakk'ı zikredenleri- ara ve onlarla otur.

Herkes kendi kavmine isâr eder, yardımında bulunur. Ahmak bir kimse ise, bir iş yapmış oldum zannı ile aptallık eder.¹⁵⁶⁸

Demek ki, Allah rızası için yapılamayıp, başka amaç ve maksatlar düşünülerek yapılan infaklar, Hakk katında makbul olamadığı için bela ve kazaları da def etmez. İşte Mevlânâ da dikkatlerimizi buna çekmekte ve ehline verilmeyen bir sadakanın, yol kesen haydudun eline verilen kılıca benzeterek bunun iyilik değil, kötülük olduğuna işarette bulunmaktadır.

Mutasavvıfımızın bu konu ile ilgili işarette bulunduğu diğer bir âyetin meâli ise şöyledir:

“ Şüphesiz ki Allah, Hak yolunda (muharebe ederek düşmanları) öldürmekte, kendileri de öldürülmekte olan müminlerin canlarını ve mallarını cennet mukabilinde satın almıştır. (O'nun) Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'ân'da (zikrolunan bu va'di) kendi üzerinde hak (ve kat'i)bir vaaddi. Allah, kadar ahbine vefa eden kimdir? O halde (ey mü'minler) yapmış olduğunuz bu alış verişten dolayı sevinin. Bu en büyük saadettir.”¹⁵⁶⁹

Tefsir kitaplarında bu âyetin sebab-i nüzülü olarak şöyle denilmektedir; “Rivâyet edildiğine göre, Mekke'deki Akabe gecesinde, Hz. Peygamber (s.)'e Ensar'dan yetmiş kişi biat edeceği zaman Abdullah b. Revâhâ şöyle demişti; ‘Ey Allah'ın Rasûlü! Rabb'in ve kendin istediğin şartı koş.’ Hz. Peygamber (s.)'de;

¹⁵⁶⁸ Mesnevî, c. I., 3816 vd.

¹⁵⁶⁹ Tevbe, 111.

‘Rabb’ime, O’na ibadet etmenizi ve hiç bir şeyi ortak koşmamanızı şart koşuyorum. Kendim için ise, kendinize ve malınıza gelmesini istemediğiniz şeyden beni de korumanızı şart koşuyorum’ demişti. Bunun üzerine Abdullah b. Revâhâ: ‘bunu yaparsak bize ne var?’ diye sorunca, Hz. Peygamber ‘cennet’ var diye cevap vermiştir. Ensar; alış-veriş karlı oldu. Ne anlaşmayı bozarız, ne de feshederiz, dediler. İşte bu âyet, bu olaydan sonra nâzil olmuştur.¹⁵⁷⁰

Bu âyetle ilgili Mevlânâ ise, şöyle demektedir:

Mal ve cisim, kar gibi erir gider. Fakat onlar hak yoluna bezl edilirse (Harcanırsa) Hakk müşteri çıkar ki, Kur’ân’da (innallaheşterâ) buyurulmuştur.

Kar gibi eriyip giden mal ve tenin, ibâdet ücreti olan Cennetten evvel görünmesi; şekte bulunup yakîn sahibi olmadığındandır.¹⁵⁷¹

Görüldüğü gibi Mevlânâ, bu mısraları ile insanın kendisi, mal ve mülkünün fani olduğunu, yok olmaktan kurtulamıyacağını, ancak bunları Allah yolunda harcayarak ebedi kılabilieceğinin, kendi elinde olduğunu dile getirmektedir. Bir de, Allah’a kurbiyet kesbetmemiş insan, alış verişinin karşılığını hemen bu dünyada görmek isterler. Çünkü burada, ahiret ve nimetlerini göremezler. Halbuki Allah’a kurbiyyet kesbetmiş olan insanlar, yapmiş olduğu infak ve tasadukların karşılığını cennet olarak ölmeden önce müşahede ederler. Bu nedenle canlarını ve mallarını Allah yolunda seve seve satarlar.

Kuşeyrî ise, bu âyetle ilgili şöyle bir yorum getirmektedir; ‘‘ Allah onların kalplerini satın aldım buyurmadı. Çünkü kalpler onun sevgisine vakf edilmişlerdir. Vakıf malının satın alınması ise doğru değildir.’’¹⁵⁷² diyerek, kalbin önemine vurgu yapmaktadır. O halde insan da kalbini Allah’tan başkasına vakf etmemelidir. Çünkü orası nazargah-ı ilâhidir.

Mutasavvıfımızın, dikkat çektiği bir husus da Kur’ân-ı Kerim de zikredilen Darvan’lıların durumudur. Mevlânâ, Darvan’lıların başına, âyette zikredilen bela gelmeden önce babalarının çok cömert olduğunu şöyle dile getirmektedir:

Olgun akıllı, felah dileyen, salih birisi vardı.

O, Yemen yakınlarında Darvân şehrinde oturmaktaydı. İyi huylu, lütuf ve kerem madeniydi.

Onun semti sanki yoksulların Ka’besi olmuştu. Bütün dertliler, muhtaçlar oraya gelirdi.

Hem mahsulün onda birini verir, hem de buğday samandan ayrılıp,

Un olarak öğütülünce hem de ekmek olarak pişirilince onda birini dağıttırdı.

Her ne hâsılatı olsa noksansız onda birini dağıttır, o dört kere tekrarlardı.

Çocuklarına her zaman pek çok tavsiyelerde bulunur ve şöyle derdi:

‘‘Miskinlerin hakkını, benden sonra sakın siz, hırs ile bir kimseden esirgemeyiniz.

Tâ ki böylece mahsulünüz Hakk rızasının bereketiyle size kalsın.’’

¹⁵⁷⁰ Bkz. Taberî, Câmiu’l-Beyân, c. XI., ss.35-40; Beğavî, Tefsir, c. II., s. 329; şevkânî, Fethu’l-Kadîr, c. I., s.209; Beydâvî, Tefsir, c.III., ss.174-75; İbn-i Kesîr, Tefsir, c.I., s. 248; Âlûsî, Ruhü’l-Me’ânî, c.XI., ss. 26-30; Bursevî, Ruhü’l-Beyân, c.III., s. 512.

¹⁵⁷¹ Mesnevî, c. III., 4146 vd.

¹⁵⁷² Kuşeyrî, Letâif, c.II., s.64.

*Mahsulü vaktinde harcarsan, kâr ve fayda kapın açılır.*¹⁵⁷³

Mevlânâ bu beyitleri ile zengin, cömert, fakirlere karşı lütfekar ve iyi bir babanın ölmeden önce çocuklarına yapmış olduğu vasiyyeti anlatmaktadır. Kur'ân-ı Kerim'de bu salih insanın ölümünden sonra, malına vâris olan cimri çocuklarının kıssası şöyle anlatılmaktadır:

“ Biz, vaktiyle ‘bahçe sahiplerine’ bela verdiğimiz gibi, bunlara da bela verdik. Hani onlar (bahçe sahipleri), sabah olurken (kimse görmeden) on (u mahsüllerini) devşireceklerine yemin etmişlerdi. Onlar istisna da etmiyorlardı. Fakat onlar daha uykudayken Rabb'inin katından (gönderilen) kuşatıcı bir afet (ateş) bahçeyi sarı verdi de, bahçe kapkara kesildi. (Beri tarafta ise) onlar, sabah olurken ‘Madem devşireceksiniz hadi erken mahsülünüzün başına gidin!’ diye birbirlerine seslendiler, derken, ‘Aman, bugün orada hiçbir yoksul yanınıza sokulmasın!’ diye fısıldaşa, fısıldaşa yola koyuldular. (Evet yoksullara yardıma) güçleri yettiği halde, (böyle sözlerle) erkenden yola düştüler. Fakat bahçeyi gördüklerinde, ‘Mutlaka yolumuzu şaşırmış olamlıyız’ dediler. (yanlış yere gelmediklerini anlayınca da şöyle dediler:) ‘ Yok, yok biz mahrum bırakılmışız!’ ortancaları ‘ben size demedim mi, Rabb'inizi tespih etmeniz gerekmez mi, diye söylemedim mi?’ dedi. Rabb'imizi tespih ederiz; doğrusu biz kendi kendimize yazık etmişiz, dediler. Ardından kabahati bir birlerine yüklemeye başladılar. (Nihâyet) şöyle dediler: ‘ Yazıklar olsun bizlere ! gerçekten biz azgın kimselermişiz. Belki Rabb'imiz bize bunun yerine daha iyisini verir. Çünkü biz (artık) Rabb'imizin (hoşnutluğunu) arzuluyoruz.’¹⁵⁷⁴

Tefsir kitaplarında, bu âyetlerle ilgili şöyle bir bilgi verilmektedir: Yemen'de San'a yakınlarında Darvan isimli kasabada salih bir adamın güzel bir bahçesi vardı. O bahçeye çok güzel bakar elde ettiği üründen ailesine yetecek kadar ayırır, gerisini fakire fukaraya dağıtırdı. Bu salih zat vefat edince çocukları o bahçeye varis oldular ve dediler ki: babamız ahmak biriydi. Bunların hepsini fakirlere dağıtırdı. Biz onlara vermeyelim de, kendimiz biriktirelim. Böyle yapınca âyetlerde anlatıldığı gibi Allah onları cezalandırdı da bahçeyi kökünden yok etti.¹⁵⁷⁵ Görüldüğü gibi bu bilgiler de Mevlânâ'nın yukarıda verdiği bilgilerle paralellik arz etmektedir. Mesnevî'nin bir başka yerinde babalarının ölümünden sonra oğullarının cimriliği şöyle anlatılmaktadır:

Kur'ân'da Ashâb-ı Darvan kıssasını okumuşsundur. Onu okuduğun ve neticesini anladığın halde neden hilekarlığa kalkıyorsun?

Akrep iğneli bir kaç şahıs, bir kaç fakirin rızkını kesmek için hilekarlığa kalkıştular.

Birkaç Amr ve Bekir karşı karşıya oturup gece sabaha kadar hile düşündüler.

O kötü kimseler, sırlarını Allah anlayıp da fukaraya haber vermesin ve mahsûl kesileceği sırada, fukara başlarında toplanmasın diye gizlice konuşular.

Çamur, çamur sıvayana mekir etmeye; el, kalpten gizli iş görmeye kalkıştı.

¹⁵⁷³ Mesnevî, c.V., 1481 vd.

¹⁵⁷⁴ Kalem, 17-32.

¹⁵⁷⁵ Bkz. Taberî, Câmiu'l-Beyân, c.XXIX., ss. 29-30; Beydâvî, Tefsir, c. V., s.371; Kurtûbî, Câmiu'l-Ahkâm, c.XX., s.237; İbn-i Kesîr, Tefsir, c. IV., ss.401-402; Yazır, Hak Dini Kurân Dili, c. VIII., s.5279.

Cenâb-ı Hakk; (seni yaradan, senin heva ve hevesini bilmez mi? senin münâcâtın sadık mı, yalan mı fark etmez mi?) dedi.¹⁵⁷⁶

Bir yolcunun dün nerede bulunduğunu gören (Latîf) ve (Habîr), bugün sabahleyin sefere çıkışından gafil olur mu?

Her şeyi görüp bilen Allah, o yolcunun hangi inişte ve hangi yokuşta olduğundan ve hangi mekana taveccüh eylediğinden nasıl gafil olur?

Ey insan! Şimdi kulağını gaflet pamuğundan temizle, Darvanlılar gibi fukaranın rızık ayrılığı eninine karşı aldırmaçlık etme!

Fakr u zaruret gamlısının sefalet hikayesini dinle ki bu, ona verilen zekât gibidir.

Gönül hastalarının dertlerini ve sudan, topraktan yaratılmış canların fakr u zarureti dinlemiş olursun.

Fakr u zaruret içinde boğulan gönüller, dumanla dolu bir ev gibidir. Sen onların dertini dinlemek suretiyle o dumanlı evi aç ki dumanı çekilsin.¹⁵⁷⁷

Mevlânâ bu beyitleri ile Darvanlıların geceleyin aralarında gizlice yapmış olduğu planı hatırlatmakta ve şuna dikkatlerimizi çekmektedir; Hiçbir sırrınız Allah'tan gizli kalmaz, çünkü O gizlediğinizi de açığa vurduğunuz da en iyi bilendir. Bu ihtardan sonra bizlerin bu kıssayı okuyup kulağımızı gaflet pamuğundan temizlememizi, fakirlere yardım edecek paramız olmasa bile onların dertlerini ve kederlerini dinleyerek bir nebzecek o dertlere ortak olmamızı hatta bu hareketimizin bile onlara sadaka olacağını beyan etmektedir.

İmam Gazzâlî, Malın bir hikmet için yaratıldığını, onun da insanların ihtiyaçlarını görmesidir, der.¹⁵⁷⁸ O halde sonuç olarak şunu söyleyebiliriz. Yukarıda sayılan cömertlik ve mertebelerinden her birinin şüphesiz kalpte özel bir etkisi vardır. Allah cömertlere, verdiklerinden kat kat fazlasını vermeyi; cimriliklerinde malını yok edeceğini bildirmiştir. Cimrilik, tedâvî olunması gereken psikolojik bir hastalıktır. Bu da ancak tasavvufî bir terbiye ile mümkündür.

2.3. Şükür

Şükür, Arapça bir kelime olup, sözlükte iyiliğin kıymetini bilme ve iyilik yapana bu hissi gösterme, nimet ve iyiliği anıp sahibini övme¹⁵⁷⁹ gibi manalara gelmektedir.

Şükür; ihşanda bulunanın nimetini ona boyun eğerek itiraf etmektir. Şekûr; çok şükreden, bütün çabasını şükre sarf eden kalbi, dili, ve diğer organları her vakitte şükürle meşgul olan kimsedir. Mecaz yolu ile Allah'a sıfat olur. O zaman, Allah kullarının ameline sevap vericidir, manasına gelir. Yine denilmiştir ki Allah Teâlâ'nın şüküründen maksat, az amele çok sevap vermesidir. Bu nedenle Araplar, verilen otun azlığına rağmen semizliğini fazla gösteren hayvana “ Şekûr hayvan” tabirini

¹⁵⁷⁶ Bura da şu âyet-i kerimelere işaret edilmektedir: “ (Ey müşrikler) sözünüzü gizleseniz de, açıklasınız da; (bu ikisi müsavidir). Çünkü O (Allah) Kalplerde olan herşeyi bilir. Hiç yaratanbilmez mi ? O en ince işleri görüp bilmektedir ve herşeyden haberdardır.” Mülk, 13-14.

¹⁵⁷⁷ Mesnevî, c.III.,477 vd.

¹⁵⁷⁸ Gazzâlî, İhyâ, c. IV., s. 332.

¹⁵⁷⁹ İbn-i Manzûr, Lisan, c.IV., s.433; Firuzabâdî, Kamusu'l-Muhid, c.II., s.62; Asım Efendi, Kamus, c.II., s447.

kullanırlar. Hakiki manada kulun şükrüne gelince; Allah'ın kendisine verdiği nimeti dili ile ikrar ve kalbi ile tasik etmektir.¹⁵⁸⁰

Gazâli ise, şükrü, nimeti bilme, elde edilen nimet sebebiyle sevinç duyma, nimete karşılık olarak yapılması gereken dil, beden ve kalb ile terine getirmek¹⁵⁸¹ şeklinde tanımlar. Bu kelime, kur'ân-ı Kerim'de çeşitli türevleri ile birlikte yetmiş beş yerde geçmektedir.¹⁵⁸²

Şükrü; yukarıda Gazâli'nin de ifade ettiği gibi, dilin, kalbin ve diğer organların şükrü olmak üzere üç kısımda müteala edebiliriz;

Dilin Şükrü; kulun kulluk tevazuu içinde nail olduğu nimeti itiraf etmesi, yani Allah'ın verdiği nimeti söyleyerek O'na hamdetmesi, şeklinde olur.

Kalbin şükrü; hürmeti muhafaza halini devam ettirmekle beraber (Allah'ın tecellilerini temâşa ve) şühûd yaygısı üzerinde itikafta bulunmak suretiyle olur. Diğer bir tanıma göre, nimeti verenin Allah olduğunu bilmektir.

Beden ve diğer organların şükrü; Kulun vefa ve hizmet sıfatı ile muttasıf olması, yani Allah'ın yasaklarından uzak durup buyruklarına sarılması, tarzında gerçekleşir.¹⁵⁸³

Şakirle şekûr arasındaki fark ise şöyle tanımlanabilir; Şâkir, ihsana ve kendisine faydası dokunana şükreden kimsedir. Şekûr ise, verilmeyene hatta belaya da şükreden kimseye denir.¹⁵⁸⁴

Şükür bir bağıdır, nimetler ise bir av. Şükür sesi işittiğin zaman daha fazla elde edilmiş olmaya hazırlan, Allah bir kulunu severse, onu belâyâ uğratar. Sabrederse kendisi için seçer. Şükrederse onu daha fazla beğenir ve ayırır. İnsanların bazıları Allah'a, kahrı için, bazıları da lütfu için şükrederler. Bunların her ikisinde hayırlıdır. Çünkü şükür, kahrı lütuf şekline koyan bir panzehirdir. Kemâle ermiş olan akıllı açıktan açığa veya gizlice cefaya şükreden kimsedir ve bu Allah'ın beğenip seçtiği bir insandır.¹⁵⁸⁵ Bu satırlarla Mevlânâ, şükürün, rıza mertebesinden üstün olduğunu dile getirmektedir. Çünkü rızâ, şükürün içindedir. Rızasız şükür düşünülemez.

Bu konu ile ilgili Mevlânâ'nın işarette bulunduğu âyetlerin Meâli ise şöyledir; ***“Gerçekten (Yemen’de yaşamış olan) Sebe’ kavmi için, oturdukları yerlerde (kudret ve vahdaniyyetimize delalet eden) bir alamet vardı; sağ ve soldan iki taraflı bahçeler... (Peygamberleri onlara şöyle demişti): ‘Rabb’inizin rızkından yiyin de, O’na şükredin, (Çünkü beldeniz) hoş bir belde; Rabb’iniz de mağfireti çok bir Rab’dir. Fakat onlar, (Peygamberlerin davetini kabulden) yüz çevirdiler, bizde üzerlerine Arim vadisinin selini salı verdik o güzelim iki taraflı bahçelerini buruk yemişli acı meyveli, dikenini çok ve meyvesi az ağaçlardan ibaret iki harap bahçeye***

¹⁵⁸⁰ Kuşeyrî, Risale, s. 144; Elmalî’lî, Hakk Dini Kur’ân Dili, c. VI., s. 3953.

¹⁵⁸¹ Gazzâlî, İhyâ, c.IV., s. 78.

¹⁵⁸² Bkz. Muhammed Fuâd, Mu’cem, ss. 489-91.

¹⁵⁸³ Kuşeyrî, a.g.e., Aynı yer; Ankaravî, Minhâcu’l-Fukara, s.268; Ateş, İslam tasavvufu, ss. 308-9.

¹⁵⁸⁴ Şöyle bir olay anlatılır:Adamın biri Sehl b. Abdullah’a gelir ve: “Evime bir soyguncu girmiş ve bütün eşyalarımı alıp götürmüş” demiş. Sehl de ona: “Allah teala’ya şükretmelisin, şâyet soyguncu kalbine girseydi ve tevhid akideni alıp götürseydi ne yapacaktın” diye karşılık verir. Bkz. Kuşeyrî, a.g.e., s. 176. Başa gelen her türlü bela ve musibete karşı şükreden kimseye şâkir değil şekûr deneceğini bu kıssa bize göstermektedir.

Kelebâzî şöyle bir haber nakleder; “Büyüklerden biri; şükür, nimeti vereni görerek şükürden gaip olmaktadır.” demiştir. Bu şu demektir; hep nimeti vereni düşündüğün için nimeti ve nimet için şükretmeyi düşünmemendir. Bkz. Kelebâzî, Ta’arruf, s. 150.

¹⁵⁸⁵ Fihî Mâ Fih, s.276.

çevirdik. Bunu onlara nankörlüklerinin cezası yaptık. Biz nankörlük edenleri ancak böyle cezalandırırız.¹⁵⁸⁶

Mevlânâ Sebe halkına verilen nimetleri hikaye ettikten sonra onlara gönderilen peygamberlerin dilinden bu konuyu şöyle dile getirmektedir:

O memlekete on üç peygamber gelip, yol kaybetmiş olanlara kılavuz oldular.

Ve dediler ki: ‘Nimetiniz arttı, hani şükürünüz?’- Yani; niçin Allah’a şükretmiyor sunuz?- eğer sizdeki şükretme kudreti uyuduysa onu tahrik ederek uyandırınız.

Nimeti verene şükretmek akla göre de vâciptir. Edilmeyecek olursa ebedi azap kapısı açılır.

Aklınızı başınıza alınız da Allah’ın lütuf ve keremini görünüz. Bir şükre bedel bu kadar nimeti Allah’tan başka kim verir?

*Allah, baş verir, ona mukabil secde-i şükran ister; ayak bağışlar, şükür olarak kâde ister.*¹⁵⁸⁷

Bu beyitlerle Mevlânâ, nimeti verene karşı şükretmek, yani onun emir ve yasaklarına göre yaşamanın, aklen bile zorunlu olduğunu beyan etmektedir. Halbuki Sebeliler, Allah’ın kendilerine bu kadar nimetler vermişken, şükredecekleri yerde kendilerine gönderilen on üç¹⁵⁸⁸ peygamberi inkar edip, nimetlere karşı nankörlük etmişlerdir.

Mevlânâ bir başka yerde Sebe’ halkının vefâkârlıkta köpeklerden daha aşağı seviyede olduklarını çünkü bir köpeğe herhangi bir kapıdan bir lokma ekmek verilse o kapıdan ayrılmayıp gece, gündüz oranın bekçiliğini yapar. Hatta ona çeşitli işkenceyle oradan uzaklaştırmaya çalışsalar yinede o kapıdan ayrılmaz. Çünkü o kapıdan ayrılmayı küfür telakki eder, diyerek izah etmeye çalışmaktadır:

Cenâb-ı Hakk Sebe’ şehri ahalisine, çok kalp ferahlığı ve yüzbinlerce köşkler, saraylar ve bağlar vermişti.

O soysuzlar, o niğmetin şükürünü ifâ etmediler. Çünkü vefâkârlıkta köpeklerden aşağı idiler.

Bir köpeğe bir kapıdan bir lokma ekmek verilirse, o kapının minnettari ve hizmetkârı olur.

Köpeğe cevr ü meşakkat erişse bile o kapıdan ayrılmaz, oranın muhafızı ve bekçisi olur.

*Hem o kapı onun karargahı olur. Başka bir yeri ihtiyâr etmeyi küfür telakki eder.*¹⁵⁸⁹ diyerek, insan şâyet verilen nimetlerin sahibini tanımaz ve ondan başkasının

¹⁵⁸⁶ Sebe’, 15-17.

¹⁵⁸⁷ Mesnevî, 10347 vd./ Mevlânâ’nın şeyhi ve hocası Seyyid Burhaneddîn de şöyle demektedir: “ Birisi size ayakkabı verirse, onu seversiniz, size ayak verene niçin yabancı kesilirsiniz? Birisi size külah verirse ona dost olursunuz, size baş verenden, akıl verenden niçin yüz çevirirsiniz? Birisi size bir yüzük verse, o kişiye muhabbet beslersiniz, önünde el pençe divan durursunuz, size el, vereni, parmaklar bağışlayanı neden tanımazsınız.” Ma’ârif, s. 6: Ayrıca bkz. Cebecioğlu, a.g. m., s. 137.

¹⁵⁸⁸ Mevlânâ’nın Sebe halkına on üç peygamber gönderildiğini söylemesi ve diğer yorumları bir çok müfessirin verdiği bilgilerle paralellik arz etmektedir. Buda mutasavvımın zahîri ilimde de yetkin bir kişi olduğunu göstermektedir. Söz konusu tefsirler için bkz. Bkz. Vahidi, Tefsir, c. II., ss. 1231-32; Taberî, Câmiu’l-Beyân, c. XXII., ss. 76-8; Beğavî, Tefsir, c. III., s. 554-5 ; Şevkânî, Fethu’l-Kadîr, c. IV., ss. 320-2; Beydâvî, Tefsir, c. IV., ss. 396-97; Kurtûbî, Ahkam, c. XIV., ss. 284-85; Âlûsî, Ruhû’l-Me’ânî, c. XXII., ss. 126-27; Bursevî, Ruhû’l-Beyân, c. VI., ss. 511-12

¹⁵⁸⁹ Mesnevî, c. III., 288 vd.

kapısında kul ve köle olursa derece bakımından köpeklerden bile aşağı olacağını vurgulamaktadır.

Mevlânâ, başka beyitlerinde şu âyet-i kerimeye işaret etmektedir:

*“Eğer nimetlerime şükrederseniz onu size mutlaka artırırım ve eğer küfrân-ı nimette bulunursanız benim azabım hakikaten çok şiddetlidir.”*¹⁵⁹⁰

Nimete şükretmek nimetten daha hoştur. Şükrü seven kimse şükrü bırakır da nasıl nimet tarafına gider?

Şükretmek, nimetin canı mesâbesindedir. Nimet ise ceset gibidir, çünkü nimet seni dostun nezdine kadar götürür.

Nimet gaflet, şükür ise uyanıklık getirir. Allah’ın şükür tuzağıyla nimeti avla.

Nimete şükretmek, seni doyurur ve tok gözlü eder de, fakirlere yüzlerce nimet verirsin

*Allah’ın ta’âmından ve yemişinden doyuncaya kadar yersin; sende oburluk, şunun bunun kapısını çalıp ihtiyacını arzetme zilleti zâil olur.*¹⁵⁹¹

Mevlânâ, bu beyitleri ile, şükretmenin nimetten daha önemli olduğunu çünkü nimet cesede, şükür ise ruha benzemektedir ruhsuz cesedin hiçbir fonksiyon icra edemediği gibi şükürsüz nimetinde insan için hiçbir faydasının olmadığına dikkat çekmektedir. Ayrıca şükretmenin nimeti artıracığını ve insanların elinde olana göz dikmemesine sebep olacağını beyan etmekle maddi nimetin ziyadesine dikkat çekmekte, bir başka yerde ise, şükürün manevi nimetin artmasına vesile olacağını beyan ederek şu âyete işaret etmektedir.

“ (Habibim) sakın ona boyun eğme, secde et ve yaklaş.”¹⁵⁹²

Çünkü şükredene nimetin ziyadeliği vad edilmiştir. Nitekim secdenin mükâfâtı, Kurbiyyet-i İlâhiyyedir.

*Hâlikımız: ‘Secde et ve yaklaş!’ buyurmuş, bedenlerimizin secde etmesi ruhlarımızın Allah’a yaklaşmasına sebep olmuştur.*¹⁵⁹³

Bilindiği gibi şükürün bir lafzî bir de fiili şükrü vardır. Maddi veya manevi bir nimete karşı insanın el-hamdülillah demesi lafzî bir şükürdür. Fiilî şükür ise uzuvlara göredir. Meselâ, başın şükrü secdedir. İşte Mevlânâ da, yukarıdaki beytiyle buna dikkat çekmektedir. İnsan Rabb’nin emrine boyun eğerek secde etmesi, onun manevî rızkının yani Allah’a kurbiyyetinin artmasına vesile olur.

Bu konuda Mesnevîhân Ankaravî de şöyle demektedir: “Hakk’ın kulu olan kimse, kendisini Allah’a şükretmekten aciz görmediği müddetçe hakiki şâkir olamaz ve herşeyi Allah’tan bilmelidir. Ehass-ı Havas’tan olan kimseler, gerek nimeti ve gerekse zahmetin cümlesini Allah’tan bilirler.”¹⁵⁹⁴

Mevlânâ’nın işarete bulunduğu diğer bir âyetin meâli ise şöyledir:

“ Bununla beraber ana baban, bilmediğin (hiç saydığın putlardan ve şirkten ibaret) bir şeyi Bana ortak koşman için seni zorlarlarsa, bu takdirde kendilerine itaat etme. Onlara dünyada iyi bir şekilde sahiplik et ve Bana yönelenin (mü’min

¹⁵⁹⁰ İbrâhîm, 7.

¹⁵⁹¹ Mesnevî, c.III., 2911 vd.

¹⁵⁹² Alâk, 19

¹⁵⁹³ Mesnevî, c. IV., 11vd.

¹⁵⁹⁴ Ankaravî, Minhâcu’l-Fukara, s. 268.

kimsenin) yolunu tut. Sonra dönüp bana geleceksiniz de, ben, size yaptıklarınızı haber vereceğim.¹⁵⁹⁵

Tefsir kitaplarında bu âyetin, cennetle müjdelenen on kişiden biri olan Sa'd b. Ebî Vakkas (r.) hakkında nazil olduğu bildirilmektedir. Söz konusu bu sahabe-i kiram Müslüman olduğu zaman, annesi, ona, dininden dönünceye kadar yiyip içmeyeceğine yemin ettiğini söyler. İşte bu olay üzerine bu âyet-i kerime nâzil olmuştur.¹⁵⁹⁶

Bu âyet- kerimenin yorumu ile ilgili Mevlânâ bir misal anlatır ki oda şu; köpekler mahallelerine gelen yabancı köpeğe lisan-i hal ile şöyle derler “Kalbini ilk evin kapısına bağla, kemik yemiş olduğun ilk evin kapısını sıkı, sıkı tut. O nimetin şükrünü eda et ve o kapıdan sakın ayrılma, şâyet ayrılırsan bu veliniğmetine karşı vefasızlık olur. Çünkü vefakârlık bizim şiarımız vefasızlık ise bizim için ar olmuştur. Sen de git de köpekleri utandıracak ve onların adını kötüye çıkaracak harekette bulunma” diyerek o yabancı köpeği ısırarak kovalarlar.¹⁵⁹⁷

Şimdi bu örnekten sonra bu âyetin yorumunu Mevlânâ'nın dilinden aktaralım:

Lakin hakları reddeden vefâkârlık, Hakk'a karşı vefâsızlık demektir.

Ana hakkı Hakkullahtan sonradır ki O kerîm olan Allah, ananı senin ana karnındaki şekline borçlu etmiştir.

Allah seni, ananın bedeni dahilinde bir cisim olarak yarattı ve o cismi taşımakta, anana bir meyl-i tabiat verdi.

Anan seni kendisinin bitişik bir cüzü görüyordu. Fakat haml müddeti tamam olunca, Hakk'ın tedbiri o bitişik cüzü ayırdı.

Cenab-ı Hakk, binlerce sanat ve fen yapmıştır ki, anan sana karşı şefkatli ve muhabbetli olmuştur.

O halde Allah hakkı ana hakkından evveldir. Her kim o hakkı bilmezse eşektir.

*O Hakk Teâlâ ki anayı, onun memesini ve sütünü yaratmış ve onu babaya eş yapmıştır.*¹⁵⁹⁸

Demek ki hiç bir kimsenin hukuku -velev ki ana baba olsa bile- Allah'ın hukuku önüne geçemez. Yani ilk önce Allah'ın sonra mahlukun hukukuna itaat edeceğiz. Zaten yukarıda zikrettiğimiz âyet-i kerimenin meâli de bunu açıkça ortaya koymaktadır. Mevlânâ'nın da ifade ettiği gibi tüm nimetlerin sahibi Allah olduğu için, hakkı gözetilmesi gereken ilk varlık O'dur. Mahlûkât ise, arada vasıta, onlar, nimetlerin bize ulaşmasına sadece vesiledirler. Bu nedenle önce nimetin gerçek sahibine itaat sonra, onları bize ulaştıranlara itaat söz konusudur. Şâyet ikisi arasında herhangi bir çakışma söz konusu olursa, nimetin sahibini yani Allah'a itaati tercih etmeliyiz. Aksi takdirde ona karşı büyük nankörlükte bulunmuş oluruz.

¹⁵⁹⁵ Lokman, 15.

¹⁵⁹⁶ Bkz. Taberî, Câmiu'l-Beyân, c. XXI., ss. 70-1; Beğavî, Tefsir, c. IV., s. 114-16; Şevkânî, Fethu'l-Kadîr, c. IV., ss. 240-2; Beydâvî, Tefsir, c. IV., ss. 347-48; Kurtûbî, Ahkam, c. XIV., ss. 65-6; Âlûsî, Ruhû'l-Me'ânî, c. XXI., ss. 87-8; Bursevî, Ruhû'l-Beyân, c. VI., ss. 360-61.

¹⁵⁹⁷ Mevlânâ bu örneği verdikten sonra şöyle ; “ Hakk Teâlâ vefakârlığı ile iftihar etti: ‘Men evfâ bi ahdi ğayrinâ= Bizden başka ahdine çok vefâkâr olan kimdir?’ buyurdu” diyerek şu âyete işaret etmektedir: “ Allah yolunda savaşır düşmanları öldüren ve öldürülen müminlerin canlarını ve mallarını, Allah Cennet karşılığında satın almıştır. Onlara va'd olunan Cennet hakıdır ki, Tevrat'ta İncil'de ve Kur'an'da sabittir. Allah'tan ziyade ahdine vefâ eden kimdir? O halde yaptığını bu hayırlı alış-verişten dolayı sevinin. İşte bu çok büyük saadettir.” Tevbe, 111.

¹⁵⁹⁸ Mesnevî, c.III., 327 vd.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz. İnsan maddi olarak fakr u zaruret içinde yaşasa bile yine de o, Allah'ın nimetleri içerisinde. Çünkü insan beden ve ruhen sağlıklı ise cihanın padişahlığına bedel büyük bir nimet içerisinde. O halde insan her halukarda Rabb'ine karşı şükretmelidir.

2.4. Sabır

Sabır, arapça bir kelime olup, birini birşeyden alıkoymak, hapsedmek, tutmak, dayanmak, elem ve belalara şikâyeti terketmek gibi manalarına gelmektedir.¹⁵⁹⁹

Sabere ve türevleri Kur'ân-ı Kerim'de altmış dokuz yerde geçmektedir.¹⁶⁰⁰

Sabır, kulun iradesi ile kazandığı şeylere karşı gösterdiği sabır, kendi iradesi haricinde olan şeylere karşı gösterdiği sabır ve Allah Teâlâ'nın emirlerini yerine getirmede ve nehyettiklerinden uzak kalmada gösterilen sabır olmak üzere üç kategoride düşünebiliriz.

Kuşeyrî'nin üstadı Ebû Ali Dekkâk, sabrı şöyle tanımlar; “Sabrın Tarifi ve sınırı takdire itiraz etmemektir.” Acaba insan başına gelen bela ve musibeti başkasına anlatması sabra bir zarar verir mi? Bu mukadder soruya Dekkâk, yukarıdaki tanımdan sonra şöyle demektedir; “şikâyet etmeksizin başa gelen musibetleri açıklamak sabra zıt düşmez”¹⁶⁰¹ Bu düşüncesini ispat etmek için Eyûb (a.)'in “Başıma musibet geldi”¹⁶⁰² dediğini nakleder. Aslında bu âyetin, ümmetin zayıflarının nefes almaları için bir ruhsat olduğunu da ilave etmektedir.¹⁶⁰³ Fakat Ankaravî, sabrı, kulun şikâyetini Allah'tan başkasına yapmamasıdır, şeklinde tanımladıktan sonra, Eyub (a.) ile ilgili âyetleri ki yukarıda zikrettiğimiz âyet ve bir de “Ben onu sabreden ne güzel bir kul olarak buldum. O işlerinde daima Allah'a yönelirdi.”¹⁶⁰⁴ Bu âyeti zikrederek o, Allah'a yapılan şikâyetlerin sabırsızlık demek olmayacağını belirtmektedir.¹⁶⁰⁵ Nitekim Yûsuf Suresinde Hz. Yakub (a.)'in hüzün ve şikâyetini kullara değil, sadece Allah'a yapması, insanlara şikâyetlenmemesi şeklinde olan sabıra, sabr-ı cemil, yani güzel sabır denilmektedir.

Mevlânâ'nın, bu konuda işarete bulunduğu âyet-i kerimelerin Meâli ise şöyledir:

“Andolsun asra ki, muhakkak insan kat'i bir ziyandadır. Ancak, iman edenlerle salih amel işleyenler, birbirlerine hakkı ve sabrı tavsiye edenler böyle değildir. (onlar ziyana uğramazlar.)”¹⁶⁰⁶

Bu sürenin tefsirine baktığımızda müfessirlerin, daha çok “Asr” kelimesi üzerinde durduklarını görürüz. Sabrı ise, Allahın emirlerine itaat, nehiyelerinden kaçınma hususunda karşılaşılan sıkıntılara göğüs germek şeklinde tanımlamaktadırlar. Yine bu sürenin fazileti ile ilgili İmam Şafii'nin şu sözünü

¹⁵⁹⁹ İsfahânî, Müfredât, s. 274; İbn-i Manzûr, Lisan, c.IV, s. 438; Firuzabâdî, Kamusu'l-Muhît, c. I, s. 65; Asım Efendî, Kamus, c.II, s.458; Sabr, Allah'ın isimlerindedir. Es- Sabbûr'un manası, günahkarın günahlarından dolayı hemen ceza vermekte acele etmez, demektir. Bkz. İbn-i Manzûr, a.g.e., c. IV., s. 439.

¹⁶⁰⁰ Bkz. Bakara,45,153,175; Âl-i İmrân, 120,125,186, vb.

¹⁶⁰¹ Kuşeyrî, Risale, 188./ Cüneyd'e sabır nedir? diye sorunca, “Yüzü ekşitmeden, acıyı yudum, yudum içine sindirmendir,” demiştir. Havas ise; “sabır, kitap ve sünnetin ahkâmı karşısında gösterilen sebatır,” demiştir. Bkz. Kuşeyrî, Risale, 173-4./ Sehl Tüsteri; “Sabır bir temizleyicidir, eşya onunla temizlenir.” Bkz. Kelebâzî, Ta'arruf, s.144. Yani bela ve musibete sabreden kimse günah kirinden temizlenir.

¹⁶⁰² Enbiyâ, 88.

¹⁶⁰³ Kuşeyri, s. 188.

¹⁶⁰⁴ Sad, 30-31.

¹⁶⁰⁵ Ankaravî, Minhacu'l-Fukara, s.269.

¹⁶⁰⁶ Asr 1-3

aktarırlar: “Bu sure ögle bir sure ki şâyet insanlara başka bir sure inmeseydi o yeterdi.”¹⁶⁰⁷

Mevlânâ bu konu ile ilgili iki tane kıssa anlatır. Günlerden bir gün fakir bir şeyh, âma bir zâhidin evine misafir olur. Âmanın evinde bir mushaf görür ve kendi kendine bu mushafın burada ne işi var, çünkü evde âmadan başka bir kimse yok diye düşünür. Bunu ona sorayım mı? Sormayayım mı? Diye düşünür fakat sormamayı ve sabretmeyi tercih eder. Mevlânâ bu misafirin dilinden şöyle der;

*Bu merak ve sıkıntı içinde birkaç gün sabretti ve müşkili çözüldü. Çünkü sabır, ferah ve sürûr anahtarıdır.*¹⁶⁰⁸

Gece yarısı Kur’ân sesi işitti ve uykudan sıçrayıp şu acaib hali gördü.

Âma mushafdan dosdoğru okuyordu. Bunu görünce sabrı tükendi ve âmadan o hali sordu.

Dedi ki; görmeyen gözünle satırları nasıl görüyor ve nasıl okuyorsun?

....

Âma dedi ki: Ey ten cehaletinden cüdâ olan misafir; bunu Allah ’ın san’at ve kudreti için çok mu görüyor da şaşıyorsun?

Ben Allah ’a dua ettim ve: Ey kendisinden yardım istenilen Cenâb-ı Hakk! Bir kimse canına ne kadar düşkünse, ben de Kur’ân okumaya öylesine düşkünüm.

Hâfız değilim. Okuyacağım vakit gözlerime bir nur ver ki yanlızsız okuyabileyim.

....

Allah ’tan bana bir nidâ geldi: Ey amel-i sâlih ehli, ey her musibette bizden ümid var olan!

Ne vakit sende okumaya istek, yâhud mushaflardan kırâate arzu olursa

Ben o sırada senin gözündeki görme hissini iade ederim de Kur’ân ’nın yazılmış harflerini okursun.

Dediği gibide yaptı. Ben ne vakit okumak için Kur’ân ’ı açsam, o her şeyden haberdar olan Ulu Padişâh,

*Ve O Rabbü ’l-Ahad Hazretleri görüşümü iade eder. O vakit gece karanlığını izâle eden bir çirâğ gibi olurum*¹⁶⁰⁹

Yine, Mevlânâ, Hz. Dâvûd (a.) ile Lokman (a.) arasında cereyan eden buna benzer bir hadise aktarır.

Lokman (a.) bir gün Dâvûd (a.) ın yanına uğramış, O’nun demirden halkaları bir birine geçirdiğini görmüş, o zamana kadar zırh yapma sanatını görmediğinden Dâvûd (a.) ’ın bu işine taaccub etmiş ve kendi kendine acaba neden bu halkaları bir birine geçiriyor diye kendi kendine düşünmüş, bunu kendisinden sorayım mı, sormayayım mı, diye tahayyületmiş. Fakat sonunda, sabretmenin daha evla olduğunu

¹⁶⁰⁷ Bkz. Vahidi, Tefsir, c. II., ss. 1231-32; Taberî, Câmiu’l-Beyân, c. XXX., ss.289-91; Beğavî, Tefsir, c. IV., s. 522-23; Şevkânî, Fethu’l-Kadîr, c. V., ss. 491-92; Beydâvî, Tefsir, c.V., ss.527-8; İbn-i Kesîr, Tefsir, c.IV., ss. 548-49; Kurtûbî, Ahkam, c. XX., ss. 179-81; Âlûsî, Ruhu’l-Me’ânî, c.XXX., ss. 227-29; Bursevî, Ruhu’l-Beyân, c. X., ss. 167-9.

¹⁶⁰⁸ Mesnevî, c.III., 1848.

¹⁶⁰⁹ Mesnevî, c.III., 1863 vd.

düşünerek bu merakından vazgeçmiş. Mevlânâ Lokman (a.)'ın dilinden konuya şöyle devam etmektedir.

Bir şeyi sormayınca sana daha çabuk açılır. Sabır kuşu, her şeyden daha sür'atli uçar.

Eğer sorarsan matlûbun daha geç husûle gelir. Kolay bir şey, senin sabırsızlık göstermenle müşkil olur.

Lokman sükût etti. O esnada Dâvûd'un sanatıyla yapılan zirh da tamam oldu.

Dâvûd o zirhı bitirdi. Ve kerim ve sabırlı olan Lokman'ın karşısında üstüne giydi.

Yiğidim! Bu savaşta yaralanmamak için giyilen iyi bir elbisedir.

Lokman da dedi ki: Sabır da iyi nefeslidir, nerede bir gam keder varsa onun gidericisidir.

Cenâb-ı Hakk, sabrı Hakk'a yaklaştırmış ve bir biri arkasından zikretmiştir. Ey fûlan; ve'l- Asr sûresinin sonunu dikkatle oku.

Cenâb-ı Hakk yüzbinlerce kimya – yani müessir ve faydalı devâ- yarattı. Fakat insanoğlu, sabır gibi faydalı bir devâ görmedi.¹⁶¹⁰

Bu mısralarla Mevlânâ, sâlikin, seyr ü sülûk esnasında karşılaştığı sıkıntılara karşı göstermesi gereken sabrın önemini ve faydalarını açıklamakta ve delil olarak da Asr sûresini zikretmekte ve Allah'ın, sabrı Hakk'la birlikte zikretmesinin onun önemine işaret edildiğine dikkat çekmektedir. Gerçekten tasavvufî eğitim esnasında, bir takım olay ve olguları anlamadığında şeyhine itirazı terk edip sabretmesi o sâlikin eğitimini çok kısa sürede tamamlamasını sağlar. Aklına mantığına uymayan herşeye itiraz edip, soru sormaya kalkışan sâlik ise bu yolda mesafe alması mümkün değildir. Nitekim, Akşemseddin'in halife olmasının sebebini soran kıdemli müridlerine, Hacı Bayram Veli'nin verdiği cevap, bu hususu yeterince açıklamaktadır: “Bu bir zeyrek (akıllı) köse imiş. Her ne kim gördü ve işitti, inandı. Hikmetin sonra kendi bildi. Ama, bu kırk yıldan beri hizmet eden dervişler, gördüklerin ve işittiklerin hemen hikmet ve aslını sorarlar.¹⁶¹¹”

Jaspers de, “acı çekmeden dolayı varoluş uyanır”¹⁶¹² diyerek, belâ ve musibetin insanın gerçek benliğini bulmasına vasita olacağına dikkatleri çekerek, sanki seyr ü sülûk esnasında karşılaşılan belâ ve musibetlere sabretmenin önemine işaret etmiş oluyor.

Yine, mevlânâ sabrın imandan kaynaklandığını şu mısraları ile vurgulamaktadır.

Sabrın sonundaki ferec ü ferah kalbe imandan gelir. İmandaki zaaf, ümitsizlik ve karın ağrısıdır.

Sabır, imandan baş tâcı bulur. Sabır olmazsa imanda olmaz.

Hız. Peygamber buyurdu ki: tabiatında sabır olmayan kimseye Allah Kemâl-i iman vermemiştir.¹⁶¹³

¹⁶¹⁰ Aynı eser, c.III., 1853 vd.

¹⁶¹¹ Cebecioğlu, Hacı Bayram, s. 126.

¹⁶¹² Jasper, Felsefeye Giriş, s. 121.

¹⁶¹³ Mesnevi, c.II., 605 vd.

Gerçekten de imanı kemâle ermiş bir mü'min, bir sıkıntıyla karşılaştığı zaman sabreder ve sonunda ferahlar. Çünkü o Allah'ın şu müjdeli haberine yakînen inanmıştır. “ (Rasûlüm şu sözümü) söyle: Ey inanan kullarım! Rabb'inize karşı gelmekten sakının. Bu dünyada iyilik yapanlara iyilik vardır. Allah'ın yarattığı yeryüzü geniştir. Yalnız sabredenler için hakikaten hesapsız ecir ve sevap vardır.”¹⁶¹⁴ Bu âyetin tefsirinde Bursevî şöyle demektedir: “Bu âyet, içinde günahların, Allah'a isyanın zuhur ettiği bir yerden hicret etmeyi teşvik etmektedir. Bir kimseye, kendi vatanında Allah'ı görüyormuşçasına ibadet etmesi ve takva üzere hareketi zor geliyorsa peygamberlerin ve salih insanların yolundan giderek, dinini daha iyi yaşayabileceği yere hicret etsin.” dedikten sonra âyetin son bölümünde, “ancak sabredenlere..” kısmına ise şöyle bir yorum getirir; “ Yani dinlerini yaşamak üzere, eziyetler karşısında dinini terk etmeyip onun çizmiş olduğu sınırlara riâyet edenler, çeşitli bela ve işkenceler karşısında dinin hakkını gözetmekte kusur etmeyenlerdir.”¹⁶¹⁵

Halbuki imanı zayıf olan bir mü'min böyle bir olayla karşılaşsa ümitsizliğe düşer, karın ağrısına yakalanmış gibi kıvrırır feryât eder. Halbu ki Cenâb-ı Hakk şöyle buyuruyor: “ **Muhakkak güçlkle beraber bir kolaylık var...**”¹⁶¹⁶ Mevlânâ bu âyetle ilgili şöyle bir olay anlatır: Bir gün, Hz. Peygamber (s.) abdest aldıktan sonra mestlerini giymek için eline alır, tam o sırada bir kuş hızla gelip mesti elinden kapıp havalanır. Sonrada baş aşağı çevirip bırakır ve mestin içinden bir yılan düşer. Daha sonra kuş tekrar mesti getirip Hz. Peygamberin önüne bırakır. Peygamberimiz (s.) de ona teşekkür eder ve şöyle buyurur: “ Biz bunu cefâ sanıyorduk, halbuki vefânın tâ kendisi imiş” Mevlânâ bu olayı anlattıktan sonra şu nasihatta bulunmaktadır:

Ey cân! Bu kıssa senin için hakikaten bir ibrettir. Ta ki onu okuyup Allah'ın hükmüne razı olasın.

Ansızın kötü bir vaktaya maruz kalınca bu kıssadan ibret al. Ye'se düşme ve hüsnü zanda bulun!

....

Takdir-i ilâhi gereğince kaybettiğin şeyler, yakînen bil ki senden bir belayı giderir.

Tasavvuf nedir? diye bir uluya sormuşlar da: ‘ Gam ve keder zamanında kalbinde ferah bulmaktır’, cevabını verdi.

Cenâb-ı Hakk'ın verdiği mihnet ve cefayı, o güzel huylu peygamberin mestini kapın tavşancıl gibi bil!

O, Resûlü Ekrem'in mübarek ayağını yılan sokmasın diye mestini kaptı. Bir belaya uğrayınca, sürçmeyen ve sarsılmayan bir akla ne mutlu.

Cenâb-ı Hakk: “Kurt gelse de koyununuzu helak etse bile, kaybettiğiniz şeyler dolayısıyla ile mahzun olmayın’, buyurdu.”¹⁶¹⁷

¹⁶¹⁴ Zümer 10.

¹⁶¹⁵ Bursevî, Ruhû'l-Beyâb, c. VII., s.235./ Yine bu âyetle ilgili Ebû Tâlib el-Mekkî şöyle diyor; “ Onlar için bir ölçü kullanılmaksızın dolu, dolu verilir denmiştir. Bunun sebebi şudur; hiç şüphesiz nefse en ağır ve en zor gelen ve en sevmediği şey sabırdır. İnsanın tabiatına en acı ve en şiddetli gelen odur. Elem keder ondadır. Edep ve güzel ahlak sabırla elde edilir. Halka eziyet etmemek ve sıkıntılarına tahammül göstermek sabırla sağlanır. Bunlar, bir çok kimsenin yapmakta zorlandığı ve darlandığı büyük şeylerdir. Nefisler bunları kabul etmez, sıkıntıya ve şiddete başvurur. Bkz. el-Mekkî, Ebû Tâlib, Kûtu'l-Kulûb, c.II, s. 353.

¹⁶¹⁶ İnşirâh, 6.

¹⁶¹⁷ Mesnevî, c.III., 3260 vd.

Mevlânâ bu son beyti ile şu âyet-i kerimeye işâret etmektedir: “ Ne yerde ne de kendi nefislerinizde meydana gelen hiçbir musibet (afet hastalık) yoktur ki biz onu yaratmadan önce, bir kitapta (Levh-i Mahfûz’da= Allah’ın ilminde) yazılmış olmasın. Şüphesiz bu Allah’a göre kolaydır. (Başınıza gelecek olayları, önceden bir kitaba yazdık) Ki elinizden çıkana üzülmesiniz ve (Allah’ın) size verdiğiyle de sevinip şımarmayasınız. Çünkü Allah, kendini beyenip övünen kimseleri sevmez.”¹⁶¹⁸

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz. Sabır, seyr u sülûk esnasında gerçekten uyulması gereken çok önemli bir husuttur. Çünkü sâlik sabırla, Hakk’ın indinde yüksek derecelere bir çok kerametlere ve hesapsız ecir ve sevaplara nail olur. Zaten dünya ve ahiretin hayırları ancak sabırla kazanılabilir. Ayrıca sabır, ferdin toplum hayatında, uyum ve düzen açısından büyük önem arzeder.

III. ÂYETLERİN KONULARINA GÖRE İNDEKS FİHRİSTİ

Araştırmamız esnasında Mesnevî’de işâret edilen veya telmihte bulunan âyetleri konularına göre tasnif edip değerlendirdik. Bu âyetlere araştırmacıların kolay bir şekilde ulaşabilmeleri için indeks fihristini göstermek istiyoruz.

Tevhid

Al-i İmrân 18/ Kasas 88/ Hadîd 4/ Kaf,16.

Fenâ-Bakâ

Yûsuf, 31/ Nâzi’ât 24/ Âl-i İmrân, 27/ Kasas 30/ Kasas, 88/ Bakara,115.

Vahdet-i vücûd

Enfâl 17/ Bakara 138/ İbrahîm 24/ Bakara 7/ Enfal 24.

Ru’yetullah

A’râf 143/ En’am 103.

İlim

Cuma 5/ Mülk, 22/ Tekâsür, 1-8.

İlm-i Ledün

Kehf, 60-82/ Tevbe, 111/ Fetih, 1/ Yâsîn, 65/ Nûr, 30/ Bakara, 282/ Hadîd, 28/ Enfâl, 29.

Kalb

Mâide 33/ Nebe, 40/ Bakara, 125/ Şuara, 88-89.

Rûh

İsrâ, 85/ Hicr 29/ Sâffât 139-144/ Neml, 20-21/ Mâide, 54.

Nefs

Bakara, 67/ Bakara, 73/ Sad, 26/ Hicr, 43-44/ Talak, 3/ Fecr, 27.

Seyr ü Sülûk

¹⁶¹⁸ Hadîd, 22-23.

Meryem, 27- 30/ Ankebut, 69/ A'lâ, 4/ A'raf, 40/ Bakara, 195/ Fâtır, 29/ Âl-i İmrân, 200.

Az yemek

Müzzemmil, 20/ Ahzab, 33/ Alak, 6-7.

Az Konuşmak veya Sükût

Hûd, 42-43.

Ağlamak

Tövbe, 82.

Mürşid/ Şeyh

Şems, 11-14/ Kehf, 60-82./ Fetih, 10/ A'râf,27/ Yusuf, 43/ Cuma, 11.

Tevbe

Tahrim, 8/ Mâide, 60/ Bakara, 65.

Zikir

Ahzab,41-43/ Maide, 33/ Cuma,5/ A'raf, 143/ Haşr, 21/ Sâffât, 143-44/Enbiyâ, 87.

Havf ve Recâ

Zümer 53/ Furkan 70/ Yûsuf, 87.

Kabz ve Bast

Bakara 155/ Tâhâ 124/ Yûnus 67/ İnşirâh, 5-6.

Mahv ve Sahv

Yasin, 50-53.

Muhabbetullah

Mâide 54/ Âl-i İmrân 83.

Aşk

A'raf, 143.

İbadet

Zâriyat, 56/ Alak, 19/ A'raf, 172/ Fatihâ, 5/ Mutaffifin, 14

Namaz

Müminûn 1-2

Dua

Mü'min 60/ Bakara, 186/ Ankebût 65/

İnsan

Hicr, 29/ Sad, 72/ Tîn, 4-5/ Muhammed, 12/ İsrâ, 70/ Kevser, 1-3/ Enfal,17/ İbrâhim, 24

Misâk

A'raf, 172/

Firâr

Zâriyât, 50/ En'âm, 14/

Enbiyâ ve Evliyânın özellikleri

Enbiyâ, 107/ Kehf, 65/ Maide, 99/ En'am, 162-163/ Bakara, 257/ Bakara, 144/ Kaf, 9/ Kehf, 18/ Yûsuf, 46/ Furkan, 45/ En'am, 76/ Bakara, 189/ Hucurât, 1.

Vahiy ve İlham

Şems 8/ Necm, 3-4/ Kamer, 1/Mâide 31/ Şûrâ 51

Dünya

Tâhâ, 12/ Âl-i İmrân, 40/ İnsan, 5

Kadının önemi

Al-i İmrân, 14/ Kalem, 4

Cennet

Nûr, 35/ Ankebût, 64

Cehennem

Meryem, 71-72/ Mü'min 60/ Zâriyât, 56/ Bakara, 58./ Duhan, 43-46/ Secde,5

Kaza ve Kader

Mü'min, 62/ Bakara,31/ A'raf, 23, 16, 172/ Tebbet, 1-5/ Nisâ, 78

Cebir

A'raf 16, 23/ Enfâl, 17/ Mutaffifin 7-9, 18-20/ Sâffât 96/ Fetih, 17/ Bakara, 286.

Şefâat

Bakara 255/ İsrâ, 15 /Enfal, 17

Şeytan

Hicr, 36-38/ Bakara,268/ Yasîn, 60/ Bakara 36/ A'raf 27/ İsrâ, 64-65.

Arkadaş

Mümtehine 1/ Fetih, 29/ Nûr, 26/ Mü'min, 36-37/ Kehf, 61

Akıl

Bakara, 200-202/ Kehf, 110/ Necm, 16-18/ Maide, 31/ Hûd, 41-43.

Mü'min Münâfık-Kâfir

Rahmân, 19-21/ A'raf 58/ Rahman, 19-20/ Hûd 24/ Fetih, 29/ Haşr, 14/ Tevbe,47

Ölüm

Bakara, 195/ Âl-i İmrân, 169/ Bakra, 156/ Cum'a, 6-7/ Yasîn, 53.

Vuslat

Duhâ, 1-2/ En'am, 76/ İnşikâk, 16/ Tâhâ, 59/ Bakara, 259

İslam

Âl-i İmrân,103/ Hucurât, 10/ Yûsuf, 108/ Hûd, 42-43/ Hicr: 9/ Mâide, 67/
Sa'd, 4

İstişâre

Şûrâ, 38/ Âl-i İmrân 159

Gurur- Kibir

İsrâ, 37/ A'raf, 65-72/ Hud, 50-60/ Kamer, 18-21/ A'raf, 175.

Hased

Bakara, 34/ A'raf. 12/ Sa'd Suresi 71-75/ Yusuf, 4-5, 16-17/ Bakara, 125

Nazar

Kalem,51/ Maide,67

Hırs

Bakara,36,37, 57, 60, 168, 187, 260/ A'raf,20,23, 31, 160/ Naziat, 24/ Nisa, 48, 16/
Kehf, 60-65.

Makam ve Mevki Düşkünlüğü

Bakara 173, 260/ Nahl 115

Tûl-i emel

Bakara, 260/ A'raf, 14/ Hicr, 36/ Sâd, 79

Şehvet

Nisâ, 118-119/ Bakara, 260/ Âl-i İmrân, 14/ Sâd, 82-83/ Nahl, 99/ İsrâ, 65/
Hac,32.

Edep

A'raf, 160/ Bakara, 61/ Enfal, 25/ Mâide, 114.

Cömertlik

Bakara, 261/ Nisa 97/ Enfal 36/ Tevbe, 111/ Kalem, 17-32/ Mülk, 13-14.

Şükür

Sebe',15-17/ İbrâhîm, 7/ Alâk, 19/ Lokman, 15/ Tevbe, 111.

Sabır

Asr 1-3/ Zümer 10/ İnşirâh, 6/ Hadîd, 22-23.

Araştırmamız esnasında tekrarlarla birlikte Mevlânâ'nın Mesnevî'de dört yüz âyete işâret ettiğini tespit ettik. Fakat mesnevî'de işâret edilen âyetler bu kadar olduğunu söylememiz doğru olmasa gerek çünkü araştırmacıların ittifakla söyledikleri gibi Mesnevî baştan sona Kur'ân-ı Kerimin tefsiri mesabesindedir. Ancak biz konularına göre tasnif ederek bu kadar âyet-i kerimeyi tespit edebildik. Yapılan bir çalışmaya göre Mesnevî'de lafzen veya meâlen geçen âyetlerin sayısı yedi yüz kadardır.¹⁶¹⁹

¹⁶¹⁹ Güllüce, Hüseyin, Kur'ân Tefsiri Açısından Mesnevî, s. 61.

SONUÇ

İslam dünyasının en önde gelen mutasavvıf şahsiyetlerinden Mevlânâ'nın Mesnevî'si, tasavvufî düşünce, mefhumlar, ıstılahlar ve kavramların izahı, yorumu hususunda çok değerli kaynak eserlerden biridir. Biz bu çalışmamızda Mesnevî'de işâret edilen ayetleri tasavvufî ıstılahlar başlığı altında tasnif edip, Mevlânâ'nın bu ayetleri nasıl yorumladığı konusunu araştırdık. Mevlânâ'nın işârî tefsir sayılabilecek farklı yorumlarını tespit ederek, diğer müfessirlerin bu ayetleri nasıl yorumladıklarına kısaca işarete bulunduk.

Mutasavvıfların açıklamalarına göre te'vîl, âriflerin kalblerine doğan bilgilerdir. Sulûk erbâbınca keşf olunan ince nüktelere de "işârât-ı sûfiyye" denilmektedir ki, bunlar kitap ve sünnetin zahirine aykırı olmamak şartıyla, pek kıymetli bilgiler sayılmaktadır. Keşf, perdenin açılması ve sır perdesinin yükselmesi sûretiyle bazı şeylere agah olunması, gizli olan birtakım hususların zâhir ve açık olması, gayb olan bazı hususların görünür hale gelmesidir. Yani karanlık bir gecede çakan bir şimşegin ortalığı aydınlatması gibi, keşf de ani bir aydınlanma ile bazı örtülü ve karanlık şeyleri ortaya çıkarır. Keşf, genellikle belli riyazat ve mücâhedeler sonucu bir takım kabiliyet ve melekelerin iyice geliştirilmesi ve ruhi bazı güçlerin meydana çıkarılmasıdır. İşte mutasavvıflar da ruhi bir eğitim sonucunda böyle bir bilgiye ulaşmaktadırlar. Fakat tasavvufta amaç sâlikin, keşf ve kerametlere ulaşarak bir takım olağanüstü bilgi ve meziyetleri elde etmesi değildir. Çünkü âriflerin en büyük keşf ve kerâmeti, şeriat-ı Muhammediye yolunda yürümektir.

Bu açıklamalar ışığında, Mevlânâ'nın Mesnevî'sindeki Kur'ân âyetlerine ait yorumların çoğunun te'vîl kısmına girdiğini söylemek doğru olsa gerektir. Çünkü Mevlânâ, bazı yerlerde âyetlerin zâhiri mana ve tefsirlerine yer vermişse de, bu işi diğer zahiri ehli müfessirler yaptığı için, kendisi, özellikle âyetlerdeki işârî manalardan ve gizli sırlardan bahsetmiştir. Hatta zahiri manayı ilgili tefsirlere havale ederek, kendisi işârî mana üzerinde durmaktadır. Zahiri ve batini manaların her ikisini de diğer bir çok mutasavvıf gibi övmekte ve zahiri mananın kesinlikle gerekli olduğunu söylemektedir. Nitekim İmam Gazzâlî de, zahiri tefsiri bilmeden Kur'ân'ın esrarını anladığını iddia edeni, daha kapıdan içeri girmeden evin ortasına girdiğini iddia edene benzetmektedir. Ancak, yine de Mevlânâ'ya göre, işârî sûfi tefsirler zahiri tefsirlerden üstündür. Çünkü birincisi, bademin kabuğu diğeri ise içi konumundadır.

Burada hatırlamamız gereken diğer bir husus da, işârî sûfi tefsirin, diğer tefsir çeşitleri gibi, mutasavvıfların zuhurundan sonra ortaya çıkmış yeni bir tefsir çeşidi olmadığıdır. Ta Hz. Peygamber (s.)'in devrinden beri bilinmekte olduğunu, Kur'ân-ı Kerîm, sünnet ve sahabenin söz ve fiilleri bize göstermektedir.

Mevlânâ, Şems-i Tebrîzî ile tanışıp, onunla halvet ve sohbeti sonucunda, zahirin altında, her peygamberin, velinin ve evrensel insanın keşfettiği denizin bulunduğu inandı. Mevlânâ, babasının ve çevresinin etkisiyle kendisinde gelişen benliğin, gerçek benliği olmadığına, herkeste potansiyel olarak varolan bu gerçek benliğin ise ancak bilinçli varoluşla gerçekleşebileceğine kani oldu.

Mevlânâ'nın Şems'le buluştuktan sonra ortaya koyduğu bazı düşüncelerinden dolayı onun hümanist olduğunu söyleyip, vahyin dışında insan merkezli olup onu ilahlaştırırlar aslında onu yanlış anlayıp, yorumlayanlardır. Çünkü bizzat kendisi çizgisini şu rubaisi ile ortaya koymaktadır:

“Men, bende-i Kur’ânem, eğer cân dârem men hâk-i reh-i Muhammed-i Muhtârem= Ben yaşadığım sürece Kur’ân’ın bendesi, kölesi ve kuluyum, ben Muhammed-i Muhtarın yolunun toprağıyım.

Birisi, sözlerimden, bundan başka bir söz naklederse, ben nakledenden de, o sözden de şikâyetçiyim.”¹⁶²⁰

O halde Mevlânâ’nın ahlak ve siretini Kur’ân ve sünnetten başka yerlerde aramamalıyız. Zahiri ilkelere aykırı gibi görünen söz ve davranışlarını şöyle yorumlayabiliriz: Mevlânâ, bir ayağını kitap ve sünnet mihverine bağlayıp, diğeri ile yetmiş iki milleti dolaşan çok renkli ve çok cepheli bir pergeli andırır. Bir ayağı şeriatta, bir ayağı da bütün dünyada, neden bütün dünyada? Herkesçe bilinmektedir ki İslam cihan-ı şümûl bir din, peygamberi Hz Muhammed (s.) de evrenseldir. Yani bütün insanlığa gönderilmiştir. Bu nedenle bu gün yaşayan bütün insanlar Ümmet-i Muhammed’dir. Ancak Müslüman olanlar Ümmet-i icabet, diğerleri ise, Ümmet-i davet konumundadır. Birincilerin ikincileri İslam’a davet etmeleri üzerlerine bir vecibedir. Eğer bizler sadece kendimiz için yaşarsak, bu İslami bir düşünce ve davranış biçimi olmaz. Demek ki biz Müslümanlar bütün kainata seslenecek bir yapıya sahibiz. Eğer bugün bunu gerçekleştiremiyorsak kusuru kendimizde aramalıyız. İşte Mevlânâ, İslâm’ın evrensel mesajını bütün insanlığa, onların anlayacağı remiz ve sembollerle ulaştırmaya çalıştığı için asırlardan beri herkes tarafından sevilen, saygı duyulan ve takdir edilen bir kimsedir.

Mutasavvıfımızın en son yazdığı eseri olan Mesnevî, yazıldığı tarihten itibaren büyük bir önem kazanmış, bütün tasavvuf ve edebiyat âşıkları tarafından sevilmiş, hatta Vahdet-i Vücûd’u kabul etmeyenler bile bu kitaba dil uzatamamışlardır. Tasavvuf alanında yazılmış eserlerde çeşitli konularla ilgili Kur’ân ve hadisten sonra şahit olarak Mesnevî beyitleri kullanılmıştır. Kendisinden çok faydalanılan bir eser olduğu için bir çok dillere terceme edilmiş ve şerhler yazılmıştır.

Mesnevî, Mevlânâ’nın en büyük eseridir. Bu eser, Allah yoluna girmek, tarikat âdâbı ile yetişmek isteyenler için bir seyr ü sülûk rehberidir. Seyr ü sülûk, ilahi yolda bir müridin eğitimi ile özel bir surette yetişmek için girilen yol demektir. Mesnevî’nin bu yönü, çalışmamızın ikinci bölümünde detaylı olarak ortaya koymaya çalıştık. Ayrıca Mesnevî’de tefsir ve hadisin yanında; fıkıh, kelam, tarih ve tıp gibi ilimlere ait konular, zamanın örf ve âdetleri de yer alır.

Mesnevî’de tarihi, sosyolojik, psikolojik pek çok olmuş veya olması muhtemel veya fabl türünden hikayeler mevcuttur. Mevlânâ’nın bu hikâyeleri belli bir konunun - ki bu konular çoğunlukla soyuttur- daha iyi anlaşılması için anlattığını ve sonunda onlardan dersler çıkardığını tesbit ettik. Dolayısıyla bu hikâye ve sembollerin bir zahiri, bir de bâtinî anlamları olduğu bir hakikattir. Bir çok rasyonalist bilim adamları, Mevlânâ’nın Mesnevi’si ile alay etmiş, onun kuş ve tilki hikâyelerinden oluşan bir eser olduğunu iddia etmişlerdir. Mevlânâ, hikâyelerin zahirine takılıp, onlardan mana çıkarmayanları, şöyle bir misalle açıklamaya çalışır. Bir nahiv alimi “Darabe Zeyd’ün Amren=Zeyd Amr’ı dövdü” deyince nahiv bilmeyen birisi “Kabahati olmaksızın mı onu dövdü?” diye sordu. Nahiv alimi “Zeyd ile Amr sadece bir irap misalidir. Sen misale bakma, temsil ettiği iraba bak!” Dilbilgisi bilmeyen bu kimse “Ben onu bunu bilmem, Zeyd Amr’ı günahı ve hatası olmaksızın nasıl döver?” Nahiv alimi, çaresiz kalınca latife olarak “Amr, fazla bir vav çalmıştı. Zeyd onun hırsızlığına vakıf olunca onu dövdü.” dedi. O cahil “İşte şimdi bu doğruyu candan kabul ettim.” dedi. Bunu

¹⁶²⁰ Mevlânâ, Rubâiler, 1311.

aktardıktan sonra Mevlânâ şu değerlendirmeyi yapar: Batıl söz, batıl olan kimselere doğru görünür.¹⁶²¹ İşte tasavvufî bilgi ve tecrübeden yoksun olan kimseler de Mesnevî'deki sembol ve metaforların altındaki manalardan bîhaberdirlere. Yine de Mesnevî'yi zahiri bilgilerine göre okumak isteyenlerin, ondan bir çok şey öğrenebilecekleri kanaatindeyiz. Fakat Mesnevî'yi ruhânî perspektif ile okuyan tasavvufî bilgi ve tecrübeye sahip kişiler ve onu kendilerine rehber edinenler, onun kühüne vâkıf olabilirler. Bu konu ile ilgili Mevlânâ ne güzel demiştir:

“Her kim Mesnevî'yi masal diye okursa onun için masaldır. Her kim de kendisinin halini bu kitapta görürse, o kimse merddir.

Mesnevî, Nil suyu gibidir: Kıptî'lere kan görünmüştür. Musâ'nın kavmine o, kan değil, sudur.”¹⁶²²

Mesnevî, kısaca tasavvufî eğitimin ilk safhasından son safhasına kadar mürid veya sâlikin geçirdiği ruh halleri hakkında geniş bilgi verir. Biz bunu çalışmamızın ikinci bölümünde tasavvufî kavramları tasnif ederek ortaya koymaya çalıştık. O bakımdan tamamen tasavvufî bir nitelik taşıdığını, her konunun âyetler ve hadis-i şerifler ile delillendirildiğini ve ileri sürülen fikirlerin sağlam temellere dayandırıldığını tespit ettik. Mesnevî'nin hemen her bahsinde, Kur'ân kıssaları yer alır. Bir çok beyitlerinde, âyet ve hadislerden lafzî ve mânevî iktibaslar vardır. Bu bakımdan Mesnevî “Mağz-ı Kur'ân/Kur'ân'ın Özü” olarak kabul edilmiştir.

Mesnevî'nin kaynaklarını araştırdığımızda ilk dikkati çeken, onun Allah tarafından ilham vasıtasıyla yazdırıldığıdır. Mevlânâ bunu daha ilk cildin dibacesinde şöyle dile getirmektedir: “ (Mesnevî) Ancak âlemlerin Rabb'inin ilhamıyla, hayır sahibi katiplerin elleriyle yazılmıştır. Temiz kişilerden başkasının el değdirmesi men olunmuştur.” Bu nedenle Mesnevî'nin ilham aldığı asıl kaynak Kur'ân-ı Kerim ve hadis-i şeriflerdir.

Mesnevî'nin Kur'ân ve sünnet dışında ilham aldığı kaynaklara gelince: Başta babası Sultânü'l-Ulemâ Bahaeddin Veled ve eseri “Maarif”, ikinci olarak hocası ve müşidi Burhaneddin Muhakık-ı Tirmizî ve eseri “Maarif”, üçüncü olarak, sohbet şeyhi Şems-i Tebrîzî ve eseri “Makâlât” ve ilk halifesi Salâhaddîn-i Zerkûbî ve ikinci halifesi, Mesnevî'nin yazılmasına sebep olan Mesnevî kâtibi Hüsâmeddîn Çelebi'dir. İsimlerini ve eserlerini saydığımız kişiler, Mevlânâ'ya doğrudan etki edip eserlerine kaynaklık ettiği için, bu konuların detaylı olarak araştırılıp ortaya konulmasının ilim dünyası için faydalı olacağı kanatindeyiz. Bunların dışında Senâî, Attar ve eserleri, o zamana kadar yazılmış pek çok meşhur eser, hatta dünya klasikleri, yaşadığı çevrenin örf adeti, kültürü ve atasözlerini, Mesnevî'nin kaynakları arasında zikretmemiz doğru olsa gerek. Tabii Mevlânâ, bu zikrettiğimiz eserlerden aynen iktibas ederek değil, onlardan aldığı malzemeyi kendi sınırsız bilgi dünyasında yoğurup yeni bir vizyonla ortaya koymuştur.

Mevlânâ'ya göre tevhid, ancak kulun beşerî varlığını Mutlak Ben'de yok etmesi, diğer bir ifade ile fenâ mertebesine ulaşp, aşk-ı ilâhiyi kazanması ile gerçek manada anlaşılıp idrak edilebilir. Yine ona göre ilim, Hz. Süleyman (a.)'ın mührü gibidir. İlimle bütün dünya, insanın hükmü altına girer. Dünya bir sûret, ilimse onun canıdır; insanlık, ilimle itibar kazanmıştır. Allah sevgisi ilimle elde edilir, ilimden nasibi olmayanlar ve akılsızlar bu sevgiden uzaktır. İnsan ilmiyle bütün varlıklardan üstün olmuştur. Tabii ki bütün bu vasıflara sahip olan ilim; zâhir ilmi değil, bâtın

¹⁶²¹ Mesnevî, c.II, 3556 vd/ 3563 vd

¹⁶²² Mesnevî, c.IV., 25 vd./ 32 vd.

ilmidir. Kıyasa, mantıkî delillere dayanan ilimler onun nazarında kısırır. Değerli olan ilim, insanın yaratılış sırrını idrak etmesini sağlayan, aşkla kazanılan, gönül sayfalarına yazılan ledün ilmidir.

Mevlânâ'nın diğeri bir özelliği, ortaya koyduğu sembollerin bir taraflı değil, çok manalı olmalarıdır. Yani aynı sembolü, hem müspet, hem de menfi manada kullanmasıdır. Meselâ ateş, bir taraftan yalnız Allah'ın rahmetinin suyu ve kereminin nuru ile söndürülebilen cehennem ateşi, ya insanî ihtirasların ateşi demek, öbür taraftan ise, kalpleri tasfiye etmek için yakılmış belaların ateşi, birincisi menfi ikincisi ise müspet manada kullanılmıştır. Yine Mevlânâ bir ayeti çeşitli konularda farklı bağlamlarda kullanmaktadır. Meselâ A'raf, 143. ayeti, Ruyetullah, zikir ve aşk kavramlarını işlerken işaretle bulunmakta ve farklı şekillerde tevil etmektedir. Söz konusu ayetin meâli şöyle: "Musa'nın Rabb'i dağa tecelli edince onu paramparça ett., Musa'da bayılıp düştü." Diğeri ehl-i sünnet alimleri gibi Mevlânâ da, bu ayeti Allah'ın dünyada görülemeyeceğine delil olarak zikretmektedir. Zikir konusunda ise, tahkiki zikirle taklidi zikri işlerken, dağ, Allah'ın ismini işitince paramparça olduğu gibi, tahkiki zikrin de insanın beşeri benliğini yok edeceğini bu ayeti delil olarak zikrederek izah etmeye çalışmaktadır. Hakiki aşkın bütün dertleri yok ettiğini, çünkü aşk Tur dağına ruh gibi tesir edip oynattığını ve Hz Musa'nın ise kendinden geçip bayıldığını ileri sürerek bu ayete telmihte bulunmaktadır.

Kısaca ifade edecek olursak; Mevlânâ'nın gücü aşkından, insanî koşullarda yaşanan, ancak tümüyle Allah'a dayandırılmış bir aşktan gelmektedir. Tasavvufî duanın en derin sırlarını kimse onun kadar açığa vurmuş değildir. Ona göre her dua ilâhî lütfun bir eylemiydi. Çünkü bizim düşünüşümüz ve Allah'a karşı olan özlemimiz ancak ve ancak O'nun eseridir. Yani insanların her hareketi Allah'a, O'nun ezeli ve ebedî iradesine bağlıdır. Allah'ın iradesiyle aşkı birleşen Mevlânâ, kader, cebir ve irade gibi konulara çözüm yolları bulmuş ve ayrılıktan kaynaklanan en derin ıstırap ve çöküntüleri, neşenin doruğuna çıkarabilmiştir.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: Mesnevî'yi tam olarak anlayıp yorumlayabilmek için, keskin bir zeka ve anlayışla birlikte tefsir, hadis, kelam ve tasavvuf gibi ilimlerin yanı sıra felsefe, psikoloji, sosyoloji ve antropoloji gibi ilimler hakkında da malumat sahibi olmak gerekir.

İşte bu şartların hepsine sahip olmadığımız için, yaptığımız bu çalışmanın tam ve mükemmel olduğunu söylememizin imkansızlığı ortadadır. Fakat bu çalışmayla Mevlânâ'nın Mesnevî'de Kur'an'dan referans alarak yorumlamış olduğu âyetleri tasavvufî terimler altında tasnif ederek bir araya getirip ortaya koyarak, onun da, diğeri ilim ehli mutasavvıflar gibi fikirlerini Kur'an-ı Kerim'e dayandırdığını tesbit ettik. Araştırmalarımız esnasında, Mesnevî'nin, felsefe, psikoloji ve antropoloji gibi ilimlerde uzmanlaşmış kişiler tarafından incelenmesi ve bu konuda çalışmalar yaptırılması kanaatine vardık. Bu nedenle bizim bu çalışmamızın bu alanlarda yapılacak kapsamlı çalışmalar için bir dibace olmasını temenni ediyoruz.

KAYNAKÇA

- Abdulkerim Abdulkadiroğlu-Nuran Abdulkadiroğlu, *Mehmet Akif Ersoyun Makaleleri*, Ankara 1990.
- Abdulmecîd el- Beyânûnî, *Darbu'l-Emsâl fi'l- Kur'ân Ehdâfuhu't- Terbeviyyetu ve Âsâruhû*, Beyrut 1411-1991.
- Abdülaziz Sahibu'l- Cevâhir, *Cevâhiru'l-Asâr*, Beyrut 1409.
- Abdûlbaki, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li-Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Kahire 1987.
- Abidin Paşa, *Terceme ve Şerh-i Mesnevi-i Şerif*, İstanbul 1324.
- Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfü'l-Hafâ ve Muzilu'l-İlbâs an Ma İstehere Mine'l-Ehâdis ala Elsineti'n-Nâs*, I-II Beyrut 1405/ 1985.
- Affî, Ebu'l-Alâ, *Tasavvuf*, ter.: Ekrem Demirli, Abdullah Kartal, İz Yay., İstanbul 1996.
- Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned*, thk.: Abdullah Muhammed ed-Dervîş I-X+I-II Fihrist, Beyrut 1991.
- Ahmed İbni Hanbel, *el-Müsned*, thk., Abdullah Mahmud ed-Dervîş I-X, Beyrut 1991.
- Akarsu, Bedia, *Ahlak Öğretileri*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1982.
- Akkuş, Mehmet, “*Tasavvufun Anadolu'ya Girişi*”, *Tanımı ve Kaynakları ve Tesirleriyle Tasavvuf*, haz.: Coşkun Yılmaz, Sehâ Neşriyât, İstanbul 1991.
- Akseki, Ahmet Hamdi, *Ahlak İlmi ve İslam Ahlakı*, sad.: A. Arslan Aydın, Ankara trs.
- Albayrak, Halis, *Kur'ân'da Gayb İnsan İlişkisi*, Şule Yayınları, İstanbul 19933.
- Ali Çınar, *Seyyid Burhaneddin Muhakkık-ı Tirmizî ve Tasavvuf Düşüncesi*, AÜSBE (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1996.
- Ali Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, MÜİFVY, İstanbul 1991.
- Aliyyü'l-Kârî, Ali b. Muhammed el-Kârî, *el-Masnû' fî Ma'rifeti'l-Hadisi'l-Mevdû*, thk.: Abdulfettah Ebû Gudde, Beyrut trs.
- Âlûsî, Şihâbüddîn es- Seyyid Mahmud, *Ruhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, I-XXX, Beyrut 1405/ 1985.
- Anbarcıoğlu, Meliha Ülker, “*Mevlânâ ve Muhiti*” Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi, Ankara 1961.
- , *Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin Hayat ve Ölüm Hakkında Düşünceleri*, Ank. ÜDTCF., Doğu Dili ve Edebiyatları Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Ankara 1977.
- Ankaravî, *Câmi'u'l-Âyât*, Pertev Paşa Kütüphanesi, No:239. (Yazma).

- , *Mesnevî-i Şerif Şerhi I-VII*, İstanbul 1289/ 1872.
-, *Minhâcu'l-Fukara*, İnsan Yay., İstanbul 1996.
- Arthur Buehler, *Sufi Heirs of the Prophe*, University of South Carolina press, USA 1998.
- Asım Efendi, *Kamus Tercemesi*, I- IV, el-Matbaatu'l-Bahriyye, İstanbul 1305/1887.
- Aşkar, Mustafa, *Molla Fenârî ve Vahdet-i Vücûd Anlayışı*, Muradiye Vakfı Kültür Yay., Ankara 1993.
- , *Niyâzi Mısrî ve Tasavvuf Anlayışı*, KB Yay., Ankara 1998.
- Ateş, Ahmed, “*İbn-i Arabî*” İ:A., c.VIII.
- Ateş, Süleyman, *İşârî Tefsir Okulu*, AÜİFY, Ankara 1974.
- , *Cüneyd-i Bağdâdî ve Mektupları*, İstanbul 1970.
- , *Sülemî ve Tasavvufî Tefsiri*, Sönmez Neşriyat, İstanbul 1969.
- Attas, Nakıp, *Modern Çağ ve İslamî Düşünüşün Problemleri*, çev.: M. Erol Kılıç, İstanbul 1989.
- Aydemir, Abdullah, *Tefsirde İsrâiliyât*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1979.
- Aydın, M. Akif, “*Kadın*”, DİA, c.XXIV.
- Aydın, Mehmed, “*Mevlânâ'da ve Muhyiddîn-i Arabî'de Aşk Kavramı*” Selçuk Üniversitesi III. Mevlânâ Kongresi (Tebliğler), Konya 12-14 Aralık 1988.
- Aydın, S. Mehmed, “*Muhammed İkbâl'in Eserlerinde Mevlânâ*”, S.Ü.6.Milli Mevlânâ Kongresi (Tebliğler) 3-5 Mayıs 1985 Konya, Konya 1986.
- Aynî, Mahmet Ali, *Hacı Bayram Veli*, İstanbul 1343/ 1924.
- , “*Nefs Kelimesinin Mânâları*”, Darülfünûn İlahiyât Fakültesi Mecmuası, İstanbul 1930, sayı: 14.
- Ayverdi, Semiha, “*Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'den Bugüne Kalanlar*”, Uluslararası Mevlânâ semineri, Türkiye İş bankası Kültür Yay. Ankara 1979.
- Baykan, Erdal, “*Bir Din Felsefesi Proplemi olarak Mevlânâ'da Tanrı*” SÜSBE, Konya 1999, (Basılmamış Doktora Tezi.).
- Bayraktar, Mehmet, *Kayserili Davud*, K.B.Yay. Ankara 1988.
- , *Tasavvuf ve Modern Bilim*, Sehâ Neşriyat, Ankara 1988.
- Beğavî, Hüseyin b. Mes'ûd el-Ferrai Ebû Muhammed, *Me'âlimü't-Tenzîl* I-IV, Beyrut 1407/1987.
- Beydâvî, *Tefsir* I-V, Beyrut 1410/1997.
- Beyhakî, Ebûbekr Ahmed b. El-Huseyn, *Şuabu'l-İman*, thk.: Muhammed es-Said b. Besyonî Zağlol, I-IX, Beyrut 1990.
- Beytur, Mitahat Bahari, *Divan-ı Kebir'den Seçmeler*, I-III, MEB. Yay., İstanbul 1990.
- Bilmen, Ömer Nasûhî, *Büyük Tefsir Tarihi ve Tabakâtu'l-Müfessirîn*, İstanbul 1973.
- , *Hukûk-i İslâmiyye ve Istulâhât-ı Fıkhiyye Kamûsu*, c.I-VIII, İstyanbul 1985.

- Bolay, Süleyman Hayri, DİA., c.I.
 -----, *Felsefî Doktrinler Sözlüğü*, Ankara 1987.
 -----, *Türkiye’de Ruhçu ve Maddecî Görüşün Mücadelesi*, Ankara 1979.
- Brockelmann, “*Kemâleddîn b. Adîm*”, İA., c. VI.
- Budak, Selçuk, *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanal Yay. Ankara 2000.
- Buhârî, İsmâil b. İbrâhim, *Sahîhu ’l-Buhârî*, İstanbul trs.
- Bulaç, Ali, *Din-Felsefe/Vahiy-Akıl ilişkisi*, İstanbul 1994.
- Bursalı, Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, (Tıpkıbasım), I-III, haz.: Mustafa Tatçı, Cemâl Kurnaz, Bizim Büro Basımevi, Ankara 2000,
- Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu ’l-Beyân, I-X*, Beyrut 1405/1985.
 -----, *Rûhu ’l-Beyân, I-X*, ter.: Heyet, Damla Yay. İstanbul 1995.
- Bûtî, Said Ramazan, *İslam Akaidi*, Ter.: Mehmed Yolcu, Hüseyin Altınalan, Madve Yay. İstanbul 1986.
- Cahid, Baltacı, *Tasavvuf İstilahları*, İstanbul 1981.
- Câmî, Molla, *Nefehâtü’l Üns*, Terceme ve Şerh, Lamiî Çelebi, Sadeleştiren, Abdulkadir Akçiçek, İstanbul trs.
- Can, Şefik, *Mesnevî Tercemesi*, Ötüken Yay., İstanbul 1999.
 -----, *Mevlânâ*, Ötüken Yay., İstanbul 1997.
- Carrel, Alexis, *Dua*, çev.: M. Alper Yücetürk, Yağmur Yay., İstanbul 1961.
 -----, *Yarınlara Doğru ve Dua*, çev.: Refik Özdek, Yağmur Yay., İstanbul 1977.
 -----, *İnsan Denen Meçhûl*, çev., Refik Özdek, Yağmur Yay. İstanbul 1973.
- Cebecioğlu, Ethem, “*Akşemseddîn’de Bazı Tasavvufî Kavramlar I*” AÜİFD, Cilt, XLII, Ankara 2001.
 -----, “*Seyyid Burhaneddin Muhakkık-ı Tirmizî’nin Bazı Tasavvufî Kavramlara Getirdiği Metaforik Yaklaşımlar-I*”, AÜİ F Dergisi, Yıl 1998, c. XXXVIII.
 -----, “*Şemseddin-i Tebrîzî’nin Kur’ân-ı Kerim Ayetlerine Getirdiği İşari Yorumlar*”, AÜİF., Dergisi, Yıl 1999, c. XXXIX.
 -----, *Hacı Bayram-ı Veli ve Tasavvuf Anlayışı*, Ankara 2002.
 -----, *İmâm-ı Rabbânî Hareketi ve Tesirleri*, Erkam Yay., İstanbul 1999.
 -----, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber Yayınları, Ankara 1997.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi I-II*, DİBY, Ankara 1988.
 -----, *Tefsir Usûlü*, TDV Yay., Ankara 1983, s. 213;
- Cevherî, İsmâil b. Hammâd, *es-Sihâh I- VI*, Kahire 1373/ 1956.
- Cevziyye, İbn Kayyım, *Şifâu’l-Alîl fî Mesâilî’l-Kada ve’l-Kader ve’l-Hikme ve’t-Ta’lîl*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1987.
- Chittick, William, *Varolmanın Boyutları*, çev.:Turan Koç, İnsan Yay., İstanbul 1997.
- Cürcânî, eş-Şerîf Ali b. Muhammed, *et-Ta’rifât*, by. trs.

- Çamdibi, H. Mahmut, *Şahsiyet Terbiyesi ve Gazâli*, MÜİFVY, İstanbul 1994.
- Çatak Adem, *Mevlânâ Celâleddin Rûmî ve Hadisten Referansları*, (Basılmamış Yüksek lisans Tezi), Ankara 2001.
- Çelebî, Katib Hacı Halife, *Keşfü'z-Zünûn an Esâmi'l-Kutub ve'l-Fünûn I-VI*, Mekke 1401/ 1981.
- Çelebioğlu, Amil, *Ali Nihat Tarlan*, Ankara 1989.
- Çiçek, Hasan, *Karl Jaspers'in Siyaset Anlayışı*, AÜSBE, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2003.
- Çubukcu, İbrahim Agah, *Gazali ve Batnîlik*, Ankara 1988.
- Dağıstânî, Ö. Ziyauddin, *Tasavvuf ve Tarikatlarla ilgili Fetvalar*, ter.: İrfan Gündüz, Yakup Çiçek, İstanbul 1986.
- Dârimi, Abdullah b. Abdurrahman es-Semerkindî, *Sünenü'd-Dârmî*, thk.: Fevzâ Ahmed Zenrelî, Halid es-Seb' el-Alemî, I-II, Beyrut 1987.
- Demirci, Muhsin, *Vahiy Gerçeği*, FAV Yay., İstanbul 1996.
- Descartes, *Felsefenin İlkeleri*, çev.: Mesut Akın, Say Yay., İstanbul 1995.
- Develioğlu, Ferit, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 17.Bs., Aydın Kitabevi Yay., Ankara 2000.
- Devletşah, *Tezkere-i Devletşah*, I-II, cev.: Necati Lugal, MEB Yay., İstanbul 1990.
- Dihhudâ, Ali Ekber, *Lugat-nâme*, I-XIV, Tahran Üniversitesi Yay., Tahran 1993-1994.
- Doğrul, Ö. Rıza, *İslamiyetin Geliştirdiği Tasavvuf*, Ahmed Halis Kitabevi, Ankara 1948.
- , *Kur'ân Nedir?*, Amidi Matbaası, İstanbul 1345/ 1927.
- Düzen İbrahim, *Aziz Neseî'ye Göre Allah Kâinât ve İnsan*, Ankara, 1991.
- E:E:Calverley, "Nefis" İA., c.IX.
- Ebü Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'âs, *Sünenü Ebû Dâvûd*, haz.: Kemal Yusuf el-Hût, I-II, Beyrut 1988.
- Ebu Mansûr *el-Maturîdî*, *Kitabu't-Tevhîd*, tah.: Fethullah Huleyf (el-Mektebetü'l-İslâmiyye) İstanbul 1979.
- Ebu's- Su'ûd, Muhammed b. Muhammed el-Ammâdî, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm I- IX*, Beyrut, trs.
- Eflâkî, Ahmed, *Âriflerin Menkıbeleri*, I-II, çev.:Tahsin Yazıcı, Ankara 1995.
- Eliade, Mircea, *İmgeler Simgeler*, çev.: Mehmet Ali Kılıçbay, Gece yay. Ankara 1991.
- Elisabeth Kübler-Ross, *Büyümenin Son Aşaması Ölüm*, Ruh ve Madde Dergisi Yay. Byy. ve trs.,
- Emiroğlu, İbrahim, *Sûfî ve Dil*, İnsan yay., İstanbul 2002.
- Endülüsî, Abdullah b. Abdulaziz el-Bekrî Ebu Ubeyde, *Mu'cem mâ Üstü'cime min Esmâi'l-Bilâd ve'l-Mevâdi'*, thk.: Mustafa es-Sekâ, I-IV, Beyrut 1403.

- Ensârî, Abdulhak, *Şeriat ve Tasavvuf*, çev., Yusuf Yazar, Rehber Yay., Ankara 1991.
- Enver Fuad Ebû Azzâm, *Mu'cemu'l-Mustalihâtu's-Sufiyye*, Lübnan 1993.
- Eraydın, Selçuk, "*Bizim Neslimiz Mevlânâ'yı Bilmiyor*", Mevlânâ İle İlgili Yazılardan Seçmeler, haz.: Vedat Genç, İstanbul 1994.
- , *Mevlânâ Güldestesi*, Konya 1993.
- , *Tasavvuf ve Tarikatler*, Marifet yay., İstanbul 1984.
- Erdem, Husameddin, *Panteizm ve Vahdet-i Vücûd Mukayesesi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.
- Erdem, Hüsameddin, *Son Devir Osmanlı Düşüncesinde Ahlak*, Konya 1996.
- Ergün, Mustafa, *İnsan ve Eğitimi*, Ocak Yayınları, Ankara 19933.
- Erich Fromm, *İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri*, çev.: Şükrü Alpagut, Payel Yay. İstanbul 1993.
- , *İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri*, çev.: Şükrü Alpagut, İstanbul 1993.
- , *Umut Devrimi*, çev.: Şemsa Yeğin, Payel Yay. İstanbul 1995.
- , *Sahip olmak ya da Olmamak*, çev.: Aydın Arıtan, Arıtan Yay. İstanbul 1997.
- , *Erdem ve Mutluluk*, çev.: Aydan Yörükân, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 1999.
- Ertuğrul, İsmâil Fennî, *Maddiyyûn Mezhebnin İzmihlali*, İstanbul 1928.
- , *Vahdet-i vücûd ve İbn Arabî*, haz. Mustafa Kara, İnsan Yay. İstanbul 1991.
- Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Marifetnâme, I-IV*, sad.: Turgut Ulusoy, İstanbul 1980.
- Eşrefoğlu, Rûmî, *Müzekki'n-Nüfûs*, İstanbul 1976.
- Evliyâ Çelebî, *Seyâhâtname, I-VIII*, İstanbul 1896-1928.
- Fadlullah Rahîmî, *Gülzâr-ı Hakikât*, İstanbul 1328.
- Ferid, Kam, *Vahdet-i Vücûd*, sad.: Ethem Cebecioğlu, Ankara 1994.
- Ferîdün bin Ahmed-i Sipehsâlar, *Mevlânâ ve Etrafındakiler*, Ter.: Tahsin Yazıcı, İstanbul 1977.
- Feridüddîn Attar, *Mantıku't-Tayr*, çev. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul 1990-91.
- , *Tezkirâtü'l-Evliyâ*, ter.: Süleyman Uludağ, İlim Kültür yay., İstanbul 1985.
- Filiz, Şahin, *İslam Felsefesinde Mistik Bilginin Yeri*, İnsan yayınları, İstanbul 1995.
- Fîruzâbâdî, Muhammed b. Ya'kûb, *el-Kâmûsu'l-Muhît I-IV*, Beyrut 1991.
- Foulguie, *Varoluşunun Varoluşu*, çev.: Yakup Şaban, Toplumsal Dönüşüm Yay. İstanbul 1995.
- Frank Magill, *Ekzistansiyalist Felsefenin Beş Klasîği*, Dergah Yayınları, İstanbul 1992.
- Frieda, Fordham, *Jung Psikolojisinin Anahatları*, Say Yay., İstanbul 2001.
- Fürûzanfer, Bediüzzaman, *Meâhız-i Kasas ve Temsilât-ı Mesnevî*, Tahran 1370, 4.Baskı.

- , *Mevlânâ Celâleddîn*, Ter.:Feridun Nafiz Uzluk, MEB Yay., İstanbul 1997.
- Gavharin, Sadık Farhangi, *Lugat ve Ta'birât-i Mesnevî*, Tahran 1959.
- Gazalî, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, *İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn*, I-IV, Mısır 1358/ 1939.
- , *Mecmu'u Resâil*, Beyrut, 1416.
- , el- Munkızu min'd-Dalâl, çev.: Hilmi Güngör, MEBY, İstanbul 1990.
- , *el-Erba'in fi Usûliddîn*, çev.:Yaman Arıkan, İstanbul 1970.
- , *Mişkâtü'l-Envâr*, Kahire 1964.
- Geylânî, Abdulkadir, *el-Gunye li Tâlibi Tariki'l-Hakk*, Dımaşk, trs.
- Goldziher, Ignaz, *İslam Tefsir Ekolleri*, çev.: Mustafa İslamoğlu, Denge Yay., İstanbul 1997.
- Gölpınarlı, Abdalbaki, *Mevlânâ Celâleddîn*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1985.
- , "Mevlevilik", İA. C. VIII.
- , *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik*, İnkılab Kitabevi, İstanbul 1953.
- Güllüce, Hüseyin, *Kur'an Tefsiri Açısından Mesnevî*, Ötüken Yay., İstanbul 1999.
- , *Mevlânâ ve Kur'an Tefsiri Açısından Mesnevî*, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 1998.
- Gümüshanevî, Ahmed Ziyâeddîn, *Câmiu'l-Usûl*, Mısır 1328.
- Gündüz, İrfan, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebeti*, Seha Neşriyat, İstanbul 1984.
- Gündüzöz, Soner, "Kur'an'da Renklerin Büyülü Gücü-Semiotik Bir İnceleme" EKEV Akademi Dergisi, Yıl: VII, Sayı: XVI, Erzurum 2003.
- Güngör, Zülfikar, *Tâhirü'l-Mevlevî (Olgun) Hayatı, Eserleri ve Dini Edebiyatla İlgili Şiirleri*, AÜSBE, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara 1994.
- Gürer, Dilaver, *Fusûsu'l-Hikem ve Mesnevî'de Peygamber Kıssalarının Yorumu*, Konya 2001.
- Gürsoy, Kenan, *Ekzistans ve Felsefe Üzerine Görüşler*, Akçağ Yay., Ankara 1998.
- , *J. P. Sartre Ateizmin Doğurduğu Porblemler*, 2. baskı, Ankara 1991.
- Hacı Reşit Paşa, *Tasavvuf, Tarikatler Silsilesi ve İslam Ahlakı*, İstanbul 1965.
- Hacıtahiroğlu, *Mesnevî-i- Mevlânâ Kendi Vezni ile Manzum Terceme*, Ötüken Yay., İstanbul 1989.
- Hafni, Abdulmun'im, *Mu'cemu Mustalihâti's-Sûfiyye*, Beyrut 1980.
- Hakim Neysâbüri, Muhammed b. Abdullah, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, thk.: Mustafa Abdulkadir Ata, I-IV, Beyrut 1992.
- Hakim Suad, *el-Mu'cemu's-Sûfi*, nşr.:Dâru'n-Nedre, Beyrut 1981.
- Hakim Tirmizi, Ebû Abdillâh Muhammed, *Kitâbu Hatmi'l-Evliyâ*, thk.: Osman İsmail Yahya, Beyrut 1965.

- Haksever, Ahmet Cahid, *Son Dönem Osmanlı Mevlevîlerinden Ahmet Remzi Akyürek*, Kültür Bakanlığı, Ankara 2002.
- Halıcı, Feyzi, “*Mevlânâ Dostları*” S.Ü. 1. Milli Mevlânâ Kongresi (Tebliğler) 3-5 Mayıs 1985, Konya 1986.
- Harîrizâde Muhammed Kemaleddîn, *Tıbyânu Vesâili'l-Hakâyık fî Beyâni Selâsili't-Terâik*, Süleymaniye, No: 430 (yazma).
- Hartman, “*Belh*”, İA., c. II.
- Heffening, “*Merğînâni*”, İA. C. VII.
- Herevî, Ebû İsmâil Abdullah bin Muhammed bin Ali el- Ensârî, *Menâzilü's-Sâirîn ilâ Rabbi'l-Alemîn*, Kahire 1962.
- Hindî, Hüsameddin Ali el-Muttakî, *Kenzu'l-Ummâl fî Süneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl*, I-XVIII, Beyrut 1399/1979.
- Hoca Sadettin Efendi, *Tâcu't-Tevârîh*, I-V, haz.: İsmet Parmaksızoğlu, Ankara 1992.
- Hocazâde Ahmed Hilmi, *Hadikâtü'l-Evliyâ*, (Silsile-i Meşâyih-ı Mevleviyye), İstanbul 1318.
- Hucvirî, Ali b. Osman Cullâbî, *Keşfu'l-Mahcûb*, Beyrut 1980.
- , *Keşfü'l- Mahcûb/ Hakikat Bilgisi*, haz.: Süleymen Uludağ, İstanbul 1982.
- Hüseyin Vassâf, *Sefine-i Evliyâ*, Süleymaniye, Yazma Bağışlar, No: 2305.
- İsfahânî, Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ* I- X, Kahire 1407/ 1987.
- İbn Arabî, Muhyidin, *el-Fütûhât el- Mekkiye I-XIV*, thk., Osman Yahya, Kahire 1972.
- , *İlâhî Aşk*, çev.: MahmutKanık, İnsan Yay. İstanbul 1998.
- , *Kitâbu'l-Celâle; Kitâbu'l-Fenâi fi'l-Müşâhede*, Es'ad Efendi Kütüphanesi, No.1655.
- İbn Asâkîr, Ebu'l-Kasım Ali b. Huseyin, *Mu'cemü'l-Büldân*
- İbn Haldun, Abdurrahman, *Mukaddime*, Beyrut 1409/ 1988, 2. Baskı, Dâru'l-Fikr,
- İbn Hallikân, *Vefâyâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân*, thk.: İhsan Abbas, I-VIII, Beyrut trs.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, *Medâricu's-Sâlikîn Beyne Menâzili "İyyâkenâ'budu ve İyyâkeneste'in"*, Kahire trs.
- , *Kitâbu'r-Rûh*, thk.: Muhammed Şerîf Sükker, Beyrut 1991.
- İbn Mace, Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî, *Sünenü İbn-i Mâce*, thk.: Muhammed Fuâd Abdulbâkî, I-II, Beyrut trs.,
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükerrerem el-Mısırî, *Lisânu'l-Arab*, I-XV, Beyrut trs.
- İbn Teymiyye, Takıyüddîn Ebu'l-Abbas Ahmed b. Adulhalim, "*er- Risâle fî 'İlmi'z-Zâhir ve'l-Bâtın*", *Mecmu'atu'r-Resâili'l-Münîriyye*, I-IV, nşr.: M. Emin Demç, Berut 1390/01970.
- , *Mecmeu'l-Fetevâ*, Tertib, Abdurrahman b. Muhammed el-Asımî I-XXXVII, Riyâd 1991.

- İbn-i Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâil, *el-Bidâye ve'n-Nihâye* I-XIV, nşr: Mektebetü'l-Me'arif, Beyrut 1398/ 1977.
- , *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* I-IV, Beyrut 1401.
- İbnu'l-İmâd, Abdulhayy b. Ahmed, *Şezerâtu'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, I-X, Beyrut 1986.
- İbnu'l-Cevzî, Cemâlüddîn, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdî, *Zâdu'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, thk.: Muhammed b. Abdurrahman, Beyrut 1407/1987.
- , *Sıfatu's-Safve*, thk.: Mhmud Fahûrî I-IV, Beyrut 1986.
- İbnu'l-Esîr, İzzuddîn Ebu'l-Hasen Ali b. Ebi'l-Kerem eş-Şeybânî, *el-Kâmil fî't-Tarih* I-XIII, nşr:J.Tornberg, Beyrut 1385/1965.
- İkbâl, Muhammed, *Benlik ve Toplum*, çev.: A. Yüksel, Eksen yay., İstanbul 1990.
- , *Hicaz Armağanı*, Ter., Ali Nihat Tarlan, İstanbul 1968.
- İlhân Kutluer, “İlim” DİA., c. XXII.
- İmâm-ı Rabbânî, Ahmed Serhendî, *Mektûbât I-II*, İstanbul trs.
- İrfan Abdulhamid, *İslam'da İ'tikâdî Mezhepler ve Akâid Esasları*, çev.: Sâim Yeprem, Marifet Yay., İstanbul 1994.
- İrmeli Perho, “İnsan Kendi Kaderini Kendi Seçer: İbn Kayyım el-Cevziyye'nin Kader Anlayışı” DÜİFD, Sayı: XIV, İzmir 2001.
- İsfehânî, Ebu Nu'aym Ahmed ibn Abdullah, *Hilyetü'l-Evliyâ*, Mısır 1352/1933.
- İsfehani, Hüseyin b.Muhammed Ragıb, *el-Müfredât fî Ğaribi'l-Kurân*, İstanbul 1986.
- İsmail Hakkı Şengüler, *Açıklamalı Mehmet Akif Külliyyâtı* I-X, İstanbul 1990.
- İzmirli İsmail Hakkı, *Yeni ilmi Kelâm*, I-II, İstanbul 1340-1343.
- İzutsu, Toshihiko, Kur'ân'da Allah ve İnsan, çev.: Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul trs.
- , İbn Arabî'nin Fusûs'undaki Anahtar Kavramlar, ter.: Ahmed Yüksel Özemre, Kaknüs Yay. İstanbul 1998.
- Jaspers, *Felsefi Düşünişün Küçük Okulu*, çev.: Sedat Umran, İstanbul 1995.
- , *Kleine Schule des Philosophischen Denkens*, Zürich 1985.
- Kadı Abdülcebbâr, *Şerhu Usûli'l-Hamse*, Kahire 1988.
- Kâmil Mîras, *Tecrid-i Sarih Tercemesi*, İstanbul 1945
- Kanar, Mehmed, *Büyük Farsça-Türkçe Sözlük*, İstanbul 1998
- Kantarcioğlu, Selçuk, *Eğitimde Masalın Yeri*, İstanbul 1991.
- Kara Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Dergah Yay., İstanbul 1985.
- , *Doğudan Batıya, batıdan Doğuya Bakan Bir Âlim Prof. Dr. Annemarie Schimmel*, Tasavvuf, ilmi Akademik ve Araştırma Dergisi, Yıl, IV, sayı, XI., Temmuz-Aralık 2003.
- Karabulut, Ali Rıza, *Kayseri'de Meşhur Mutasavvıflar*, Kayseri 1984.

- Karaismailoğlu, Adnan, *Mevlânâ ve Mesnevî*, Ankara 2001.
- Kaşânî, Abdurrazzak, *Istîlâhâtü's-Sûfiyye*, Kahire 1992.
- Kefevî, Ebu'l-Bakâ, *Külliyât-ı Ebu'l-Bakâ*, Bulâk 1253.
- Keklik, Nihat, *Allah Kâinât ve İnsan*, İstanbul 1967.
- Kelâbâzî, *et-Ta'arruf li Mezhebi Ehli't-Tasavvuf*, Beyrut 1414/ 1993, s.163.
- Khwaja Hamit İrfani, "Rumî ve İkbal", Türk Yurdu Mevlânâ Özel Sayısı, 3.cilt, Temmuz 1964.
- Kırdar, Hülya, *Tasavvufta Panbioizm*, AÜSBE, (Basılmamış Y.Lisans Tezi), Ankara 2002.
- Kierguard, Sören, *Ölümcül Hastalık Umutsuzluk*, çev.: Mehmet Mukadder Yakupoğlu, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2001.
- Koç, Mustafa, "Erginlik Döneminde Dua ve İbadetin Psikolojisi Üzerine Teorik bir Yaklaşım" CÜİFD, Cilt: VII/ 1, Sivas 2003.
- Konuk, Ahmet Avni, *Fusûsu'l-Hikem Terceme ve Şerhi*, I-IV, haz. Mustafa Tahralı-Selçuk Eraydın, İstanbul 1987.
- Korucuoğlu, Nevin, *Veled Çelebi İzbudak*, Ankara 1994.
- Köprülü, Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, DİB Yay., Ankara 1991.
- Kufralı, Kasım, "Duâ" İA, c. III., ss. 650-52.
- Kurt, Ali Vasfî, *Mağrib ve Endülüs 'de Hadis İlminin Gelişim safhaları ve Muhyiddîn İbn-i Arabî'nin Hadis Kültürü*, AÜSBE, Doktora Tezi, Ankara 1997.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el- Ensârî, *el-Câmiu li Ahkâmî'l-Kur'ân* I-XX, Beyrut 1372.
- Kuşeyri, Abdulkerim b. Havâzin, *er-Risaletü'l-Kuşeyriyye*, thk, Ali Abdulhamid Baltacı-Ma'rûf Zerîk, Beyrut trs.
- , *Letâifü'l-İşârât I-III*, Mısır 2000.
- Küçük, Sezâi, "XIX. Asırda Mevlevilik ve Mevleviler" MÜSBE, İstanbul 2000, (Basılmamış Doktora Tezi.)
- Kürkçüoğlu, Kemal Edip, "Mevlânâ'yı Anarken" 689. Ölüm Yıldönümünde Mevlânâ. Latîfî, *Tezkire-i Latîfî*, İstanbul 1314.
- Lory, Pierre, *Kaşânî'ye Göre Kur'ân'ın Tasavvufî Tefsiri*, çev.:Sadık Kılıç, İstanbul, 2001.
- Lüfi Kaleli, *Alevî Sünnî İnancında, Mevlânâ-Yunus ve Hacı Bektaş Gerçeği*, İstanbul 1993.
- Lynn, Wilcok, *Sûfizm ve Psikoloji*, çev.: Orhan Düz, İnsan Yay., İstanbul 2001.
- M. Watt, *Günümüzde İslam ve Hıristiyanlık*, çev.: Turan Koç, İz Yayıncılık, İstanbul 1991.
- Macit, Fahri, *İslam Felsefesi*, çev.: Kasım Turhan, İklim Yay. İstanbul 1992.
- Macit, Nadim, *Kur'ân'ın İnsan Biçimci Dili*, Beyan Yay. İstanbul 1996.
- Mahir İz, *Tasavvuf*, İstanbul 1990.

- Marlo Morgan, *Sonsuzluğun Mesâji*, ter.: Türkan Gezgin, Dharma Yay. İstanbul 2000.
- Massignon, Louis, *Kitâbu Ahbâri'l-Hallâc*, Paris 1936.
- Maverdi, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Basrî, *Tefsiru'l-Maverdi*, I-VI, Beyrut 1412/1992.
- Mehmet Önder, İsmet Binark, Nejat Sefercioğlu, *Mevlânâ Bibliyografyası* I-II, Ankara 1974.
- Mekkî, Ebû Tâlib, *İlmu'l-Kulûb*, thk.: Abdulkadir Ahmed Atâ, Kahire trs. -----, *Kûtu'l-Kulûb*, Kahire 1961.
- Menna'u'l-Kattân, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut 1411/ 1990 Müessesetu'r-Risâle.
- Mes'ûd Efendi, *Mirât-ı Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*, İstanbul, 1302.
- Mevlânâ Celâleddîn Muhammed b. Muhammed b. El-Hüseyin el-Belhî er-Rûmî, *Mesnevî*, (Tıbkı Basım) I-VI, (Konya Mevlânâ Müzesinde 677/1278 Tarihli, No: 51 de Kayıtlı Bulunan Nusha), KB Yay. Ankara 1993.
- , *Mesnevî-i Şerif*, Aslı ve Sadeleştirilmişiyile Manzûm Nahifi tercemesi I-VI, haz. Amil çelebioğlu, MEB Yay., İstanbul 2000.
- , *Divân-ı Kebîr*, I-VII, haz.: Abdalbâki Gölpınarlı, KBY, Ankara 2000.
- , *Mektuplar*, çev.: Abdalbaki Gölpınarlı, İnkılab ve Aka Kitabevi, İstanbul 1963.
- , *Mecâlis-i Seb'a* (Yedi Meclis), çev.: Abdalbaki Gölpınarlı, Konya Turizm Derneği, Konya 1965.
- , *Rubâiler* I-II, çev.: Şefik Can, KB Yay. Ankara 1991.
- , *Fihî Mâ Fih*, çev: Meliha Ülker Anbarcıoğlu, MEB Yay., İstanbul 1990.
- Meybudî, Ebu'l- Fadl Reşîdu'd-dîn, *Keşfu'l-Esrâr ve Uddetu'l-Ebrâr*, Tahran, 1361.
- Muallim Nâcî, *Lugat-i Nâcî*, İstanbul 1987.
- Muhammed b. Ebî Bekr, ez-Zer'î ed-Dimeşkî, *Emsâlû fî'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Tanta/Mısır 1406.
- Muhammed Şahin, *Mesnevî'nin Tenkidî*, İstanbul 1946.
- Mustafa b. Şemseddîn, *Ahteri Kebîr*, Derseâdet 1316.
- Mustafa Çağırıcı, "*Ahlak*", DİA, c. II.
- Mustafa Fayda, "*Ebu Bekir*" mad., DİA.
- Mücâhid, *Tefsiru Mücâhid* I-II, Beyrut, trs.
- Münâvî, Abdurraûf, *el-Kevâkibu'd-Dürriyye*, Mısır 1357/1938.
- Münâvî, Muhammed Abdurraûf, *et-Tevkîf ala Mühimmâti't Te'ârîf*, thk.: Dr. Muhammed Rıdvân ed-Dâye, Beyrut 1410.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin el-Kuşeyrî, *Sahîhu'l-Müslim*, thk.: Muhammed Fuâd Abdalbâkî, I-IV, Beyrut 1983.
- Nafiz Uzluk, "*Mesnevi'nin Batıdaki Tercemeleri*" Türk Yurdu Mevlânâ Özel Sayısı, c. III., Temmuz 1964.

- Nasr, S. Hüseyin, *Molla Sadra ve İlâhî Hikmet*, İnsan Yay. İstanbul 1990.
- , *İslam Sanatı ve Mânevîyâtı*, İnsan Yay., İstanbul 1992.
- , *İnsan ve Tabiat*, çev.: Nabi Avcı, Ağaç Yayıncılık, İstanbul 1991.
- Nebhânî, Yusuf b. İsmâil, *Câmiu Kerâmâtî'l-Evliyâ I-II*, Mısır 1404/1984.
- Necmeddin Kübrâ, *Tasavvufî Hayat*, haz.: Mustafa Kara, İstanbul 1980.
- Nedvî, Hasan, *İslam Önderleri Tarihi I-IV*, çev.: Yusuf Kraca, İstanbul 1992.
- Nesâî, Ahmed b. Şuayb, *Sunenu'n-Nesâî*, I-VIII, Beyrut 1992.
- Nesefî, *Tefsîru'n-Nesefî I-IV*, basım yeri ve tarihi yok.
- Nûrbâki, Halûk, *Nazar ve Büyünün Etkileri*, Takdim yazısı, yazar, Bayram Altan, Sahhaflar Yay. İstanbul 1995.
- Ocak Ahmet Yaşar, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İletişim Yay., İstanbul 1996.
- , *Veysel Karânî ve Üveysilik*, Dergah Yayınları, İstanbul trs.
- Okiç, M. Tayyib "Hadiste Tercüman", *İlâhiyât Fak. Dergisi*, Yıl 1966, c. XIV.
- Oliver Leaman, *Ortaçağ İslam felsefesine Giriş*, ter.: Turan Koç, Rey Yay., Kayseri 1992.
- Önder, Ahmet, "Tebrizli Şems Olayı ve Konya'daki Türbesi", *Mevlânâ ve Yaşama Sevinci*, Konya 1978.
- Önder, Mehmed, "Molla Câmi'de Mevlânâ Hayranlığı", S.Ü.6.Milli Mevlânâ Kongresi (Tebliğler) 24-25 Mayıs 1992 Konya, Konya 1993.
- , *Gönüller Sultanı Hz. Mevlânâ*, Dönmez Yay., Ankara trs
- Özatilla, Alışan, *Hak Aşığı Mevlânâ Celâleddîn*, Konya trs., 4.Baskı.
- Özkan, Senail, "Suyu Arayan Sûfî: Annemarie Schimmel" Tasavvuf, ilmi Akademik ve Araştırma Dergisi, Yıl, IV, sayı, XI., Temmuz-Aralık 2003.
- Özönder, Hasan, *Konya Mevlânâ Dergahı*, Ankara 1989.
- Öztuna, Yılmaz, *İslam Devletleri, Devletler ve Hanedanlar I-IV*, Ankara 1989.
- Pakalın, M. Zeki, *Osmanlı Tarih ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul 1993.
- Râzî, Fahreddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyib el-Bekrî, *et-Tefsîru'l-Kebîr ve Mefâtîhu'l-Ğayb I- XXXII*, Beyrut 1411/ 1990
- Râzî, Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdulkâdir, *Muhtâru's-Sihâh*, thk.: Muhammed Hatır, Beyrut 1415/1995.
- Regis Blachere, "Nefs Kelimesinin Kur'an'da Kullanılışı Hakkında Bazı Notlar", çev.: Sadık Kılıç, Atatürk ÜİFKD, Erzurum 1982, sayı, 5.
- Ritter, Hellmut, "Neue Litertur über Maulânâ Galâluddîn Rûmî und seinen orden" Orines 13-14, no:I 1960.
- , "Philologica XI: Maulânâ Galaluddî Rûmî und sein Kreis" Der İslam 26, 1942.
- Roller May, *Kendini Arayan İnsan*, Ter.: Ayşen Karpat, Kuraldışı Yay., İstanbul 1998.

- Rufâî, Ahmed, *Bürhanu'l-Müeyyed Tercemesi*, İstanbul 1303.
- Sâbûnî, Muhammed Ali , *et-Tıbyân fî Ulûmi'l Kur'ân*, Beyrut 1405/ 1985.
- , *Safvetü't-Tefâsîr*, I-III, Dâru'l-Ensâr, İstanbul 1987.
- Sâbûnî, Nûreddîn, *el-Bidâye Fi Usûli'd-Dîn*, Dimeşk 1979.
- Safer Baba, *Tasavvuf Terimleri*, Keten Yay. İstanbul trs.,
- Saffet Solak, “*H. Mevlânâ Kimdir?*”, Türk Yurdu Dergisi Mevlânâ Özel Sayısı, Temmuz, 1964.
- Salahaddîn Şar, *İslamî Bilgiler Ansiklopedisi*, İstanbul 1964.
- Sami, Şemseddin, *Kamusu'l- 'Alâm I-VI*, İstanbul 1308.
- Sarı Abdullah Efendi, *Şerh-i Mesnev-i Şerif*, I-V, İstanbul 1287.
- Schimmel, Annemarie, *İslamın Mistik Boyutları*, çev.: Ergun Kocabıyık, Kabcacı Yay., İstanbul 2001.
- , *Aşk Mevlânâ ve Mistisizim*, haz.: Senail Özkan, Kırkambar Yay., İstanbul 2002.
- , *Ben Rüzgarım Sen Ateş*, çev.: Senail Özkan, Ötüken Yay., İstanbul 1999.
- , *Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin Şark ve Garpta Tesirleri*, Ankara, trs.
- Selvi, Dilâver, *Kur'ân ve Tasavvuf*, Şüle yay., İstanbul 1997.
- , *İslam'da Velâyet ve Kerâmet*, İstanbul 1990.
- Serinsu, Ahmet Nedim, *Kur'ân Nedir ?*, Şule Yay. İstanbul 1996.
- , *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûl'ün Rolü*, Şule Yay., İstanbul 1994.
- Serrâc, Ebû Nasr et-Tûsî, *el-Lüma'*, thk. Abdulhalim Mahmud- Taha Abdalbâkî Surur Mısır/Kahire 1380/1960.
- , *el-Lüma'*, Ter.: H. Kâmil Yılmaz, Altınoluk, İstanbul 1417/ 1996.
- Sevgi, Hacı Ahmed, *Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde Devrin Örf ve Adetleriyle ilgili Bilgiler*, Kayseri 1994.
- Sevim, Ali, *Biyografilerle Selçuklular Tarihi*, Ankara 1982.
- Simone de Beauvoir, *Koşulların Gücü*, çev.: Betül Onursal, Payel Yay. İstanbul 1995.
- Sofî Huri, “*Garp Tefekkür Âleminde İslâmiyetin Te'siri ve Hazreti Mevlânâ*”, Türk Yurdu Mevlânâ Özel Sayısı, 3.cilt, Temmuz 1964.
- Sultan Veled, *İbtidânâme*, çev.: Abdalbaki Gölpmarlı, Ankara 1977.
- Sunar, Cavit, *Vahdet-i Vücûd ve Vahdet-i Şühûd Meselesi*, Ankara 1960.
- Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahman b. Ebîbekr, *el-Câmi 'u's-Sağîr fî Ehâdisi'l-Beşîri'n-Nezîr*, I-II, Beyrut 1981.
- Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân, *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, Dimeşk 1407/1987, c.II., s.1191;
- Sühreverdî, Ömer b. Muhammed, *Avârifü'l-Maârif*, İhyânın Beşinci cildinde, Beyrut 1992.

- , *Avârifü'l-Maârif*, ter.: Hasan Kamil Yılmaz- irfan Gündüz, İstanbul 1990.
- Sülemî, Ebû Abdurrahman Muhammed b. Huseyn, “*Uyûbu'n-Nefs ve Mudâvâtuhâ*” ter.: Süleyman Ateş, İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi, Ankara 1977.
- , *Tabakâtu's-Sûfiyye*, Halep 1986.
- , *Tasavvufun Ana İlkeleri, Sülemi'nin Risaleleri*, çev.: Süleyman Ateş, Ankara 1981.
- Süleyman Uludağ, “*Basîret*” DİA.
- , *Tasavvuf Terimleri sözlüğü*, Marifet Yayınları, İstanbul 1995.
- Şa'rânî, Abdulvahhâb, *Kitâbu'l-Yevâkît ve'l-Cevâhir fî Beyânni Akâidi'l-Ekâbir*, I-II., Mısır 1306.
- , *Tabakâtu'l-Kübrâ I-II*, Beyrut trs.
- Şahinler, Necmeddin, *Hz. Mûsâ ile Yürümek*, bsy, trs.
- Şahinoğlu, M. Nazif, “*Bahaeddin Veled*”, DİA., c. IV.
- Şarkavî, Hasan Muhammed, *Elfâzu's-sûfiyye*, İskenderiye trs.
- Şâtibî, Ebu İshak İbrahi b. Musa, *el-Muvâfakât fî Usûli's-Şerîa*, thk. Abdullah Draz ve diğerleri, I-IV, Beyrut trs.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *el-Fethu'l-Kadîr Câmiu Beyne Fenni'r-Rivâyeti ve'd-Dirâyeti min 'İlmi't-Tefsîr*, Beyrut trs.
- T.J. De Boer, “*İhvânu's- Safâ*” mad., İA, c. V.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed, b. Cerir, *Camiu'l-Beyân fî Te'vili'l-Kur'ân I-XXX*, Beyrut 1412/1992.
- Taftazanî, Sa'duddîn Mes'ud b. Ömer, *Şerhü'l-Akaid*, İstanbul 1315.
- Tahâvî, *Akîdetü't-Tahâvî, Tahkîk ve Terceme*, Arif Yetkin, istanbul 1985.
- Tahiru'l-Mevlevî, *Şerh-i Mesnevî, I-XIV*, Şamil Yay., İstanbul trs.
- Tahsin Yazıcı, “*Şath*”, İA, c. XI.
- Taneri, Aydın, *Mevlânâ Ailesinde Türk Milleti ve Devleti Fikri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.
- Tanpınar, Ahmed Hamdi, *19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1988.
- Taşköprüzâde, Ebu'l-Hayr İsamuddîn Ahmed Efendi, *Mevzûatü'l-Ulûm*, Ter.: Kemâleddin Mehmet Efendi, Dersâadet 1313.
- , *Şakâik-ı Mumanıyye ve Zeyilleri*, haz.: Abdulkadir Özcan, Çağ Yay., İstanbul 1998.
- Taylan, Necip, *Gazzâlî'nin Düşünce Sisteminin Temelleri*, İFAV Yay., İstanbul 1989.
- Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Ali, *Keşşaf li Istilâhâti'l-Funûn*, I-II, tash., Muhammed Vecih-Abdulhak-Gulam Kadir, Kalküta 1862.
- Tıblevî Mahmud Said, *İbn Teymiye'de Tasavvuf*, çev.: Ali Durusoy, İstanbul 1989.
- Tirmizî, Ebu İsâ Muhammd b. İsâ b. Sûre, *el-Câmiu's-Sihîh*, I-V, Beyrut 1408/1987.
- Topaloğlu, Bekir, *Mâturîdiyye Akaidi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara trs.

- Topçu, Nurettin, *İslam ve İnsan Mevlânâ ve Tasavvuf*, Dergah Yay., İstanbul 1998.
- Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1993.
- Türer, Osman, “XII. Asırda Anadolu’da Tasavvuf ve Yunus Emre” Diyanet Dergisi Yunus Emre Özel Sayısı, c. XXVII, Ocak-Şubat-Mart, sayı, 1.
- , *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, Sehâ Neşriyat. İstanbul 1995.
- Uludağ, Süleyman, “Aşk” DİA., c. IV.
- , *Fahreddin Razî*, KB Yay., Ankara 1991.
- , *İslam Açısından Mûsikî ve Semâ*, Uludağ Yay. Bursa 1992.
- Ulutürk, Veli, “Kur’ân-ı Kerim’de Meseller (Emsâlu’l-Kur’ân)”, Atatürk Ü. İ. F. Dergisi, Erzurum 1993, sayı:XI.
- Usta, Mustafa, *Divân-ı Kebir’de Mevlânâ’nın Eğitim Görüşü*, İstanbul 1995.
- Uz, Mehmet Ali, *Baha Veled’den Günümüze Konya Alimleri ve Velileri*, Alagöz Yayınları, Konya 1993.
- Uzluk, Nafiz, “Mesnevi’nin Batıdaki Tercemeleri” Türk Yurdu Mevlânâ Özel Sayısı, 3.cilt, Temmuz 1964.
- Ülken, Hilmi Ziya, “Mevlânâ ve Yetiştirdiği Ortam”, Bildiriler Mevlânâ’nın 700. Ölüm Yıldönümü Dolayısıyla Uluslararası Mevlânâ Semineri, 15-17 Aralık 1973, Ankara, haz.: Mehmed Önder, Ankara 1973.
- Yalçın, Miktâd, *İman ve Ahlakın Hayatî Değerleri*, İstanbul 1981.
- Yardım, Ali, *Mesnevî Hadisleri*, EÜSBE, Basılmamış Doktora Tezi, Kayseri 1970.
- Yazıcı, Tahsin, “Mevlânâ Devrinde Semâ” Şarkiyât Mecmuası, Sayı V., 1964.
- Yazır, Elmalı’lı Hamdi, *Hak Dini Kur’ân Dili*, I-X, Eser Neşriyat, İstanbul trs.
- Yetik, Erhan, *İsmail-i Ankaravî Hayatı Esrleri ve Tasvufî Görüşleri*, İstanbul 1992.
- Yıldırım, Ahmet, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, TDV. Yay. Ankara 2000.
- Yıldırım, Suat, *Kur’ân-ı Kerim ve Kur’ân İlmine Giriş*, İstanbul 1989.
- Yunus Emre, *Divan*, Faruk K. Timurtaş, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 1986.
- Yurdaydın, Hüseyin Gazi, *İslam Tarihi Dersleri*, Ankara 1982.
- Yüce, Abdulhakim, *Râzî’nin Tefsirinde Tasavvuf*, İzmir 1996.
- Zebidî, Muhammed Murtazâ el-Huseynî, *Tacu’l-Arûs min Cevheri’l-Kâmûs* thk.: İbrahim et-Terezî, I-XXV, Beyrut 1965.
- Zehebi, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsir ve’l-Müfessirûn*, Beyrut, ts.
- Zemahşerî, Ebû’l-Kasım Cârullah Mahmûd b. Ömer el-Harzemî, *el-Keşşâf an Hakâiki’t-Tenzil ve ‘Uyûni’l-Ekâvil fi Vücûhi’t-Te’vîl*, I-IV, Beyrut trs.
- , *Esâsu’l-Belâğa*, Dâru Sadır, Beyrut 1385/ 1965.